

Sotatapahtumia, internointeja ja siirto sodanjälkeisiin

oloihin **Kansallisarkiston artikkelikirja**
Toim. Lars Westerlund

Wars, Internees and the Transition to the Postwar era
A book of Articles from the National Archives of Finland
Lars Westerlund (Ed.)

**Sotatapahtumia, internointeja ja
siirto sodanjälkeisiin oloihin**
Kansallisarkiston artikkelikirja

**Wars, Internees and the Transition
to the Postwar Era**
A Book of Articles from the National
Archives of Finland

toim. / ed. by Lars Westerlund

Tekninen toimitus: Jyri Taskinen
Kannen suunnittelu: Heigo Anto
Painopaikka: Oy Nord Print Ab, Helsinki 2010

SISÄLLYS

Lukijalle.....	7
Sotatapahtumia ja internoituja	
Vastavuoroisuutta ja väistämistä suomalais-saksalaisissa suhteissa syksyllä 1944.....	10
<i>Lars Westerlund</i>	
Aatteen, seikkailujen ja maanpetturuuden tiellä? Väli rauhan jälkeen Saksan SS-joukoissa palvelleiden suomalaisten sotilaiden taustat ja värväytymisen vaikuttimet.....	53
<i>Åke Söderlund</i>	
Leirinvanhimpana Paimiossa. Muistelmia vuosilta 1944–46.....	87
<i>Kurt Vogler (†)</i>	
Valpon internointileirit ja niiden asukkaiden poliittinen valvonta vuosina 1944–47.....	103
<i>Niklas Jensen-Eriksen</i>	
Saksan omaisuuden luovuttaminen Neuvostoliittoon 1946.....	135
<i>Niklas Jensen-Eriksen</i>	
Saksan Punainen Risti Suomessa 1941–44. Saksalaisten sota- ja kenttä sairaalat, sotilaskodit ja muut huoltoyksiköt.....	177
<i>Lars Westerlund</i>	
Die Lappland-Universität. AOK 20:n rintamakorkeakoulu Kairalan korvessa vuosina 1943–44.....	233
<i>Lars Westerlund</i>	
Eversti Carl Seber 1888–1945. Sotilaslentäjä, josta tuli suomensaksalainen pienviljelijä, tiedustelu-upseeri ja Helsingin paikalliskomendantti.....	254
<i>Vasili Hristoforov</i>	
Sotavankimakkara – Kyllä se Iivanoille kelpaa.....	264
<i>Lars Westerlund</i>	

Vapaudenriiston korvaaminen rahalla ja julkisella tunnustuksella -
Internoinnista ja järkyttävistä sotatapahtumista maksetut eläkkeet ja korvaukset

Sodanjälkeiset poliittiset korvausasiat.....296
Lars Westerlund

Punaleskien eläkkeet vuonna 1943.....329
Juho Partanen

”Leinon vankien” tapaus ja vangeille maksetut korvaukset.....339
Juho Partanen

”Yksi kansamme ryhmä, se on merimiehet, on jäänyt ilman”.
Internoituina olleille suomalaisille merenkulkijoille vuonna 1957
myönnetyt korvaukset.....362
Timo Soukola

Korvaukset partisaani-iskujen uhreille vuonna 2003.....379
Veikko Havo

Omaiset ja läheisten asema

Internoitujen muistot. Muistelijoiden kokemuskuvan peruspiirteitä.....404
Paula Uhlenius

Kohtalo omissa käsissä. Suomen sodissa 1939–45 itsensä surmanneiden
sotilaiden omaisten asema 1939–1960.....428
Heidi Mustajoki

TABLE OF CONTENTS

To the Reader.....7

War and Internees

Reciprocity and avoidance in the Finnish-German relations in the fall of 1944.....45

Lars Westerlund

Idealists, adventurers, or traitors? The background and reasons for joining of the Finns who served in the German SS after the truce of 1944.....79

Åke Söderlund

Experiences of a senior internee representative in the Paimio internment camp.....98

Kurt Vogler (†)

Valpo internment camps and political surveillance, 1944–47.....133

Niklas Jensen-Eriksen

The transfer of German assets in Finland to the Soviet Union, 1946.....173

Niklas Jensen-Eriksen

The German Red Cross in Finland, 1941–44. German War and Field Hospitals, Soldiers' Homes and other supply units.....226

Lars Westerlund

Die Lappland-Universität. The Field University of AOK 20 in the woods of Kairala, 1943–44.....243

Lars Westerlund

Colonel Carl Seber, 1888–1945. The German military pilot who settled in Finland as a small farmer and became an intelligence officer and the Helsinki Station Chief 263

Vasili Hristoforov

Sausage for prisoners of war. That's good enough for Ivan.....286

Lars Westerlund

Compensation of Deprivation of Personal Freedom Resorting to Money and Public Recognition

Postwar compensation politics.....318
Lars Westerlund

Pensions for red widows in 1943.....336
Juho Partanen

The So Called “Leino Prisoners” Case and Their Compensations.....358
Juho Partanen

“Our fellow countrymen have been forgotten”. The compensation granted to interned Finnish seamen in 1957.....375
Timo Soukola

Compensations for the victims of the partisan attacks.....397
Veikko Havo

The Position of Intimates and Family Members

Internee memories after 65 years. Stories and experiences from internees.....425
Paula Uhlenius

They took their faith into their own hands. The status of family members of Finnish soldiers who committed suicide in WWII from 1939 to 1960.....465
Heidi Mustajoki

Lukijalle

Kansallisarkisto käynnisti alkusyksystä 2008 vuosina 1944–47 internoituja Saksan ja Unkarin kansalaisia koskevan selvitys- ja tutkimushankkeen. Sen tehtäväksi annettiin joukko suurempia ja pienempiä asioita. Hankkeen päätehtävänä oli tutkia em. internoitujen asemaa ja oloja sekä valmistella korvauslainsäädäntöä. Tehtäviin kuului myös sähköisen nimitiedoston laatiminen vuosien 1941–44 partisaani-iskujen uhreista, edistää itsemurhan tehneiden suomalaisten sotilaiden omaisia koskevaa opinnäytetyötä ja tunnustella muita mahdollisia tutkimusaiheita.

Samalla kun tutkimus- ja selvitystehtävät toteutettiin, suunniteltiin hankkeen alkuvaiheesta lähtien sen aiheita koskevaa artikkelikirjaa. Hanke on kahden monografian lisäksi tuottanut myös nyt käsillä olevan artikkelikokoelman, joka valaisee sotatapahtumia, sodan varjopuolia ja sotimisen aiheuttamia sosiaalisia kysymyksiä.

Kiitän kaikkia kirjoittajia heidän panoksestaan selvittää monia suurelle yleisölle usein tuntemattomiksi jääneitä sodanaikaisia ja -jälkeisiä tapahtumia ja vaiheita.

Helsingissä 12. joulukuuta 2009

Lars Westerlund
Projektinjohtaja

To the Reader

The National Archives of Finland launched a research project in the late summer of 2008 to study the citizens of Germany and Hungary who were interned between 1944 and 1947. This project covered a variety of larger and smaller tasks. The main objective of the initiative was to study the status and conditions of the aforementioned internees in order to prepare for drafting compensatory legislation. An electronic database of the names of victims of partisan attacks between 1941 and 1944 was also compiled, and theses on the relatives of Finnish soldiers who committed suicide were supported. In addition, other possible research topics were explored.

While the research and investigation were being conducted, a collection of articles resulting from this work was planned from the very beginning. In addition to two

monographs, the project has also produced the book that is now in your hands. This work sheds light on the dark side of war as well as on the social questions arising from such events.

I would like to thank all the contributors for their submissions, which reveal many often unknown events and phases from the wartime and postwar periods to the general audience.

Helsinki, 12 December 2009

Lars Westerlund
Project director

Näkymä Lempäälän internointileiriltä. - A view from the Lempäälä internment camp.
Hans Jaekelin kokoelma

Sotatapahtumia ja internoituja

War and Internees

VASTAVUOROISUUTTA JA VÄISTÄMISTÄ SUOMALAISSAKSALAISSA SUHTEISSA SYKSYLLÄ 1944

Saksalaiset internoivat ainakin 625 suomalaista merimiestä
ja panttivankia

Lars Westerlund

Suomen viranomaiset internoivat välirauhansopimuksen perusteella syksyllä 1944 ja alkuvuonna 1945 yhteensä 470 Saksan ja Unkarin kansalaista. Saksan sotilas- ja siviiliviranomaiset puolestaan internoivat syys- ja lokakuussa 1944 vähintään 625 Suomen kansalaista. Kun saksalaiset samaan aikaan ottivat arviolta yhteensä 138 suomalaista sotavankia, oli internoitujen lukumäärä näihin verrattuna moninkertainen. Kirjoituksessa valaisen vertailumielessä saksalaisten internoimien Suomen kansalaisten ja suomalaisten internoimien Saksan kansalaisten saamaa kohtelua. Samalla pohdin kansainvälisen oikeuteen kuuluvan ns. vastavuoroisuuden merkitystä sekä Suomen sovittilevää väistämistä sodassaan Saksaa vastaan.

Eri maiden keskinäiset välit, kuten myös kansainvälisen yhteisön sisäiset suhteet, määräytyvät kansainvälisoikeudellisessa mielessä paljolti ns. vastavuoroisuusfilosofian (reciprocity) perusteella. Vastavuoroisuus tarkoittaa sitä, että keskinäisissä suhteissa yhdelle valtiolle kuuluvat oikeudet ja sitoumukset toteutuvat toiseen valtioon nähden jokseenkin samalla tavalla. Vastavuoroisuusperiaatteella on hyvin vanhat perinteet kansainvälisessä oikeudessa ja sitä kuvaa ns. ”jätä ja ota” -periaate *quid pro quo* (jotain jonkin sijaan). Vastavuoroisuusajattelu liittyy kiinteästi käsityksiin oikeudesta, oikeudenmukaisuudesta, sitoumuksesta ja kiitollisuudesta. Sen mukaan hyvä korvataan hyvä hyvällä ja maksetaan paha pahalla.¹

Kun nykyaikaiset, itsenäiset valtiot alkoivat esiintyä laajemmin 1500- ja 1600-luvuilla, ilmeni vastavuoroisuusperiaate siten, että yksittäiset valtiot eivät voineet kieltää muita valtioita toteuttamasta omia vastaavia valtaoikeuksia omalla alueellaan ja väestönsä keskuudessa sekä ulkosuhteissaan. Varsinkin tietyt kansainvälisen suhteiden osa-alueet ovat pitkään toimineet vastavuoroisuusperiaatteen varassa. Nämä ovat etupäässä valtioiden diplomaattinen

---

¹ Becker 1986, 252-310

koskemattomuus, rikollisten luovutukset, kansainvälinen kauppa, kansainväliset kulkuneuvot ja kuljetukset sekä kansainvälisoikeudellinen säännöstö.²

Vaikka valtopolitiikkaa ja sotilaallinen voima paljon leimaavat valtioiden välisiä suhteita, pyrkivät käytännössä miltei kaikki valtiot omaa hyötyään ajatellen rajoittamaan raajan voiman ja väkivallan käyttöä vastavuoroisuuden perusteella. Vastavuoroisuuden logiikka on katsottu oleelliseksi kansainvälisen oikeuden rakenteeksi sillä perusteella, että se toimii kohtuuttomien ja yksipuolisten vaatimusten jokseenkin tehokkaana vastapainona epäämällä vastapuolilta etuoikeuksia.

Huomioon ottaen, että sekä Saksan että Suomen viranomaiset syyskuussa 1944 internoivat toistensa kansalaisia on keskeinen tehtäväni selvittää noudatettiinkö tässä puolin ja toisin vastavuoroisuutta ja, jos noudatettiin, minkälaisissa muodoissa tämä tehtiin. Kysymys on sekä oikeudellisesti hankala että poliittisesti kiperä, sillä internoinnit pantiin toimeen vielä muodollisten rauhanolojen vallitessa, mutta ne jatkuivat ennen pitkää sodanaikaisissa tai niitä muistuttavissa oloissa. Suomen osalta Saksan ja Unkarin kansalaisten sulkeminen leireille oli lisäksi toimeksiantointinointi, joka ei perustunut tavanomaiseen kansalliseen turvallisuusharkintaan, vaan 19.9.1944 solmitun välirauhansopimukseen sisältyvään kansainvälisoikeudelliseen sitoumukseen.

Saksa internoi syyskuun 1944 alkupäivistä 363 suomalaista merimiestä ja -naista

Suomi internoi 19.9.1944 solmitun välirauhansopimuksen perusteella vaikutuspiirissään olleet Saksan ja Unkarin kansalaiset 23.9.1944 lähtien. Jo kolme viikkoa ennen tätä olivat Saksan viranomaiset alkaneet internoida suomalaisia merimiehiä Saksan ja sen miehittämien maiden satamissa. Saksassa lienee vuonna 1944 oleskellut noin 2 000 Suomen kansalaista. NSDAP:n johdon 4.9.1944 antaman määräyksen mukaan oli välttävä häiriöitä tähän saakka vallinneissa keskinäisissä suhteissa Saksan ja Suomen välillä. Muutokset Suomen kansalaisten ja Saksan armeijaan kuuluvien henkilöiden sekä omaisuuden kohteluun kiellettiin Saksan valtakunnassa.³ Tämä käsky lienee kuitenkin koskenut ainoastaan Saksaan myötämielisesti suhtautuneita suomalaisia, sillä Hitlerin päämajasta oli jo 2.9.1944 tullut määräys, jonka mukaan kaikki suomalaiset tuli pidättää sopivan tekosyyin nojalla. Määräys lienee käytännössä koskenut juuri merimiehiä.⁴

Samalla saksalaiset ottivat aluksetkin huostaansa. Saksan satamaviranomaiset takavarikoivat syyskuun alkupäivinä 1944 neljä suomalaisalusta Bremenissä, niin ikään neljä alusta Danzigissa sekä Alankomaissa yhden Telchessä ja yhden

---

² Hakusana Reciprocity: Parry-Grant 1986, 323, Evans-Newnham 1990, 341-342, Krieger 1993, 773-774, Evans-Newnham 1998, 467-468

³ Akten der Partei-Kanzlei der NSDAP N:ro 18227 1983, 1051

⁴ Nylund 2008, 486

Delfzijlissä. Lisäksi saksalaiset takavarikoivat syyskuun aikana 46 suomalaista alusta Norjan eri satamissa.⁵

Ensimmäiset suomalaisten merimiesten ja -naisten internoinneista suoritettiin välittömästi eduskunnan hyväksyttyä rauhanehdot 2.9.1944 ja ne jatkuivat tauotta pitkin syksyä. Saksalaiset viranomaiset internoivat 3.9.1944 lähtien suomalaisia merimiehiä useissa satamissa Saksassa tai Saksan miehittämässä maissa. Danzigin lähellä sijaitsevalle Stuthofin leirille vietiin 69 itäisen Saksan satamissa internoitua, Brauner Bergin työleirille Kielin lähellä 114 läntisen Saksan satamissa internoitua, Wilhelmsburgin leirille Hampurin alueella 23 merimiestä ja -naista. Norjan satamissa internoitiin 120 merimiestä ja -naista. Nämä sijoitettiin aluksi Oslon lähellä olevalle Hovedöjen-saarelle, mutta näistä 109 vietiin joulukuussa 1944 Pölitzin leirille Kielin lähelle. Saksalaiset viranomaiset internoivat syksyllä 1944 yhteensä 363 suomalaista merimiestä ja -naista.⁶

Internoitujen olot olivat varsin kurjat ja heidän saamansa kohtelu oli varsinkin Brauner Bergin ja Pölitzin leireillä ankaraa ja säälimätöntä.⁷ Laaditun selvityksen mukaan merimiesten muonitus ja majoitus leireissä oli epäinhimillistä ja kohtelu pahoinpitelyineen ja laittomine rangaistuksineen raakaa: ”Vastoin kansainvälisoikeudellisia säännöksiä internoituja pakotettiin työhön torpedotehtaissa ja pakkotyömuodostelmissa. Naisiakaan ei säästetty rangaistusharjoituksilta, joita pidettiin iltaisin työn jälkeen vaan nälkiintyneitä ja työstä väsyneitä naisia `voimistelutettiin` ja juoksutettiin tuntikausia naisvartijoiden pamppuineen huolehtiessaan järjestyksestä”.⁸ Stuthofin leirillä internoitujen kohtelu oli parempaa eikä merimiehiä siellä pakotettu työhön. Leiriläisten marssi Stuthofin leirin evakuoimisen yhteydessä tammikuussa 1945 Tauenziinin Lauenburgin tienoilla oli kuitenkin varsin rasittava.⁹

Internoiduista merimiehistä kuoli Pölitzin leirillä 21, joista 12 sai surmansa liittoutuneiden 8.2.1945 suorittamassa ilmapommituksissa, sillä pommisuoja ei vangeille ollut varattu. Stuthofin leirillä menehtyi neljä ja Brauner Bergin leirillä yksi. Lisäksi kuoli Hampurissa yksi ja Tanskassa yksi. Yhteensä menehtyi 28 internoitua eli kuolleisuus oli 7,7 %.¹⁰ Yhdysvaltain ja Iso-Britannian Saksan miehitysalueilla olleet merimiehet saapuivat Suomeen kesäkuussa 1945 ja Neuvostoliiton miehitysalueella olleet vasta lokakuussa 1945.¹¹

---

⁵ Nylund 2008, 501-504

⁶ Ote Valtiollisen poliisin tutkintaelimen 15.11.1945 päivätyistä muistiosta. Liite N:o 26. Kom.miet. 1945:16, Kontinen 2006, 18-44, Nylund 2008, 461, 468, 472, 490, Nylund 2009

⁷ Interneringslägren voro ett helvete för sjöfolket. Mången finsk sjöman död i Ruhr-gruvorna. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 3.6.1945

⁸ Kom.miet. 1945:16, 17-18

⁹ ”Ingen kommer ut härifrån någon annan väg än genom krematoriet”. Hemvändande finsk sjöman berättar om Stuthof-lägret. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 6.6.1945

¹⁰ Nylund 2008, 493-496

¹¹ Kontinen 2006, 46

Suomalaisosasto etenee Pohjois-Suomen maantietä. Tuhoamalleen paikalle saksalaiset ovat pystyttäneet pääkallokilven, jossa lukee: Als Dank für nicht bewiesende Waffenbrüderschaft! (Kiitoksena aseveljeydestä, jota ei osoitettu!). Viesti kuvaa katkeroituneiden saksalaisten pettymystä siitä, että suomalaiset hyökkäsivät heidän kimppuunsa. - A party of Finnish soldiers advancing on a road in Northern Finland in October 1944. The German sign ironically states that the destroyed village is a thank for the betrayal of the earlier Finnish-German trust. *Kansallisarkisto*

Saksalaiset ottivat Pohjois-Suomessa ainakin 262 suomalaista panttivankia

Suomen ja Saksan välillä vallitsi lokakuun alkupäivistä lähtien avoin sotatila ja tulitaistelut levisivät vähitellen koko rintamalle. Ensimmäiset internoinnit saksalaiset suorittivat Kuusamossa jo syyskuun lopussa 1944. Suomen viranomaisilta saadun ohjeen mukaan olivat paikallinen nimismies ja kunnan virkamiehet jääneet asemapaikoilleen. Saksalaiset lienevät kuitenkin pidättäneet nämä henkilöt noin 21.9.1944 ja kuljettaneet heidät Rovaniemelle.¹² Pidätykset Kuusamossa oli kuitenkin aluksi paikallinen tapahtuma, joka osittain lienee johtunut siitä, että saksalaiset alkoivat valmistella vetäytymistä Kiestingin rintamalta.

Suomalaisten joukkojen hyökättyä Tornioon ja Kemiin 1.10.1944 ja otettua muutamia kymmeniä saksalaisia sotavankeja alkoivat Pohjois-Suomessa olevat konepistooleilla varustetut saksalaiset kuitenkin laajemmin vangita Suomen

¹² Nya övergrepp av tyskarna. Finska ämbetsmän arresterade och bortförda i norra Finland. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 23.9.1944

sotilashenkilöiden lisäksi myös suomalaisia virkamiehiä ja siviilihenkilöitä. Lähes jokainen 20–50-vuotias mies pidätettiin. Saksalaisten sotilaspartiot pidättivät yliluutnantti *Dieterichin* johdolla Kemin kaduilla, virastoissa ja yksityisasunnoissa kaikki tavoitetut aikuisikäiset miehet. Karkausyritysten varalta saksalaiset uhkasivat panttivankeja ampumisella ja tovereitten ammuttamisella. Useat kymmenet miehet Kemissä hakeutuivat suojaan ympäröiviin metsiin, ja pikkupojat toivat heille muonaa ja tietoja.¹³

Kemissä vangittuihin kuuluivat kaupunginjohtaja *Olli Nylander*, pormestari *Ilmari Ervamaa*, vt. poliisimestari *Eino Koskimaa*, palopäällikkö *P. Yrjölä*, nimimiehiä, pappeja sekä useita liike- ja virkamiehiä. Kaupungin ilmasuojelupäällikkö, johtaja *H. Vierimaa* pidätettiin miehineen majapaikassaan.¹⁴ Saksalaiset pyrkivät pidättämään myös Kemissä asuvan Oulun läänin maaherra *Uno Hannulan*, joka kuitenkin onnistui piileskelemään naapurinsa luona.¹⁵ Myös Ruotsin konsuli Torniossa, *Walter Nyberg* ja hänen seuralaisensa johtaja *Helmer Koch* pakotettiin lokakuun alkupäivinä seuraamaan saksalaisten mukana. Nyberg oli aluksi saanut luvan viedä ruokapaketteja vangeille ja huolehtia heidän kirjeenvaihdostaan, mutta joutuessaan rintamalinjojen väliin saksalaiset pidättivät heidät. Noin 12.10.1944 Nyberg ja Koch pääsivät kuitenkin palaamaan Ylitornioon Rovaniemen kautta.¹⁶

AOK 20:n johto ja joukot vastasivat ottamalla 132 suomalaista panttivankia, jotka olivat kaikki virkamiehiä ja siviilihenkilöitä. Heidät vietiin Rovaniemelle ja sieltä Jaatilaan, jonne saksalaiset jättivät vankinsa mitään ilmoittamatta oman onnensa nojaan perääntyessään 12.10.1944.¹⁷ AOK 20:n päällikkö, kenraalieversti *Lothar Rendulic* ilmoitti 1.10.1944 klo 9.30 jälkeen yhteysesikunta Roin päällikkölle, eversti *Oiva Willamolle*: ”Suomalaisten sotilaiden tai bandiittien jokaiseen vihamieliseen tekoon vastataan tästä lähtien samalla lailla. Sen lisäksi tulen ryhtymään kostotoimenpiteisiin, jotka näyttävät minusta tilanteen mukaisilta. Vaadin, että kaikki saksalaiset sotilaat, jotka suomalaiset joukot ovat pidättäneet armeijan rajan pohjoispuolella, luovutetaan takaisin 2.10. kello 12.00 mennessä. Muussa tapauksessa tulen vangitsemaan kolminkertaisen määrän suomalaisia”.¹⁸ Kohta tämän jälkeen, klo 10.30 pyysi SS-kenraalimajuri *Mathias Kräutler* Kemissä

---

¹³ Klappjakt på Kemibor för gisslan. Hufvudstadsbladets kirjoitus 7.10.1944, Tyskarnas gissland behandlades illa. Även svenske konsulin i Kemi fångade hos tyskarna. Hufvudstadsbladets kirjoitus 12.10.1944

¹⁴ Saksalaiset ottaneet 220 panttivankia Kemissä. Helsingin Sanomien kirjoitus 5.10.1944, Saksalaisten Kemissä ottamat panttivangit. Kansan Lehden kirjoitus 6.10.1944, Seppälä 1984, 183-184, Kallioniemi 1989, 106-108, Sutela 1993, 59

¹⁵ När tyskarna vände på masken i Kemi. Den tyska ockupationen blev många svarta blad i stadens historia. Borgåbladets kirjoitus 17.10.1944, Puroma-Sonck 1958, 452, Kariniemi 1975, 104-116

¹⁶ Saksalaiset vieneet mukanaan 110 vankia. Ruotsin konsulikin lienee joutunut heidän joukkoonsa. Helsingin Sanomien kirjoitus 12.10.1944, Tyskarna gisslan behandlades illa. Även svensk konsulin i Kemi fångade hos tyskarna. Hufvudstadsbladets kirjoitus 12.10.1944, Svenska konsulin i Kemi tvangs följa med tyskarna. Dagens Pressin kirjoitus 13.10.1944

¹⁷ Ahto 1980, 162–164, 223–224

¹⁸ Klink 1979, 119

Rendulicilta lupaa panttivankien ottamiseen. Lupa myönnettiin, jonka seurauksena saksalaiset vangitsivat 132 suomalaista Kemissä ja 130 Rovaniemellä. Vangittuina oli täten vähintään 262 suomalaista siviilihenkilöä, joista 24 oli naispuolisia. Saksalaiset pyrkivät erityisesti vangitsemaan vaihtoarvoa omaavia virkamiehiä.¹⁹ SS-kenraali *Matthias Kleinheisterkampff* vaati Kemissä 1.10.1944 suomalaisten 3. Divisioonaa vetäytymään Torniossa. Muuten suomalaiset panttivangit teloitettaisiin.²⁰

Panttivangit ns. lääninhallituksen motissa Rovaniemellä

Rovaniemellä saksalaiset internoivat hallituksen määräyksestä siviilihallintotehtävien hoitoa varten asemapaikoilleen jääneet suomalaiset virkamiehet lääninhallituksen rakennukseen. Myös muilta paikkakunnilta saksalaiset toivat pidättämiään poliisi- ja muita virkamiehiä. Niin Rovaniemelle kuljetettiin mm. Sodankylän, Pelkosenniemen, Sallan, Rovaniemen kauppalan, Ranuan, Petsamon, Posion ja Simon piirin nimismiehet sekä Kemijärven nimismiespiirin apulaisnimismies.²¹ Kemissä otetut panttivangit saapuivat sinne 8.10.1944. Tapahtuma tunnetaan ns. Lääninhallituksen mottina.²²

Lääninhallituksen tiloissa olleiden panttivankien olot olivat aluksi melko vapaat. Portti oli auki ja panttivangit saivat päiväsaikaan asioida kauppalassa, muonaa oli riittävästi ja mieliala hyvä. Ruumiintarkastuksia ei suoritettu, joskin aseet otettiin poliiseilta pois. Tosin saksalaiset vartiomiehet ilmoittivat, että mahdolliset karkurit ammutaan ja heidän lisäksi vielä kymmenen panttivankia. Kemien panttivankien saavuttua olot kuitenkin tiukentuivat samalla kun kaupungissa riehui kymmeniä tulipaloja ja rautatieradalta ja ratapihalta kuului jatkuvasti räjähdyksiä.²³

Norjaan viedyt virkamiehet ja siviilihenkilöt

Saksalaiset pidättivät Inarissa vt. nimismies *Väinö Alapeterin* ja hänen nuoremman konstaapelinsa Onni Kekkiän ja lähtivät 22.10.1944 kuljettamaan heitä Jyykeän (Skibotn), Narvikin ja Trondheimin kautta Osloon. Runsaan kuukauden kuluttua saksalaiset saattoivat heidät marraskuun lopussa Ruotsin rajalle, josta he pääsivät Tukholman kautta Suomeen. Myös muutkin panttivankinsa saksalaisilla oli alun perin ollut tarkoitus kuljettaa Norjaan.²⁴

---

¹⁹ Ahto 1980, 162-163, 223-224

²⁰ Tyskarna hota skjuta 150 civila nordfinnar. De ha tagits som gisslan – polismän, präster och stadsdirektören i Kemi bland dem. Hufvudstadsbladets kirjoitus 5.10.1944, Hedman 1976, 862

²¹ Ote Lapin läänin poliisitarkastaja Armas Alhavan valaheitoisesta kirjallisesta todistajanlausunnosta. Liite N:o 25. Kom.miet. 1945:16

²² Kom.miet. 1945:16, 16-17

²³ Kaila 1950, 119

²⁴ Kaila 1950, 118

Samanaikaisesti seurasi myös vapaaehtoisesti suurehko määrä Suomen kansalaisia vetäytyviä saksalaisjoukkoja Norjaan. Näistä ehkä noin 300 oli saksalaisten sotilaiden kanssa seurustelevia nuoria naisia ja muutamia kymmeniä Saksan joukko-osastoihin liittyneitä nuoria miehiä.

Saksalaisia viestityttöjä poistumassa Suomesta alkusyksyllä 1944. - German signal girls departing from Finland in the early fall 1944.

Surmatapauksia panttivankien pidättämisten yhteydessä

Pohjois-Suomessa olevat saksalaiset syyllistyivät eräissä tapauksissa suomalaisten siviilihenkilöiden surmaamiseen ja pahoinpitelyihin. Lisäksi saksalaiset uhkailivat siviilihenkilöitä teloituksillakin, kun eivät aina saaneet heiltä haluamiaan tietoja.²⁵

Rovaniemen maalaiskunnan Jaatilassa saksalaiset ampuivat 8.10.1944 kalastamassa olleet *Vihtori Koivuniemen* ja *Pekka Riikosen*, jotka he hautasivat

---

²⁵ Kemin piirin nimismies Olavi Hovin valaehdotin todistajanlausunto. Liite N:o 23. Kom.miet. 1945:16

Tiruanniemen talon läheisyyteen.²⁶ Tervolan kunnan Ylipaakkolan kylässä saksalaiset ampuivat 9.10.1944 kuoliaaksi teurastaja *Juho Pesosen* hänen ollessaan paossa metsässä. Samana päivänä saksalaiset ampuivat kylässä myös talollista *Erkki Raatikkaa* osuen häntä käsivarteen: ”Raatikka, joka näin yritettiin surmata, oli tapauksen sattuessa kuljettamassa lehmiään metsään suojaan”.²⁷

Kemin vt. poliisimestari *Eino Koskimaa* on kertonut kaupungin tapahtumista: ”Lokakuun 4 päivänä 1944 oli 4-5 miestä käsittävä saksalaispartio saapunut Kemin Osuuskaupan keskusvarastolle hakemaan varastolla olleita autoja. Saksalaiset olivat komentaneet varastolla olleita miehiä lähtemään autojen mukaan. Tällöin lähti joukko miehiä pakenemaan ja saksalaiset avasivat pistooleilla tulen pakenevien perään. Yksi luodeista osui varastoapulaisen Gunnari Pessan selkään. Pessa toimitettiin Kemin yleiseen sairaalaan hoidettavaksi ja kolme viikkoa sairaalassa oltuaan pääsi hän pois täysin toipuneena. Gunnari Pessa oli kotoisin Kemistä ja oli tapauksen sattuessa 16-vuotias”.²⁸

Siviilihenkilöiden kovakouraisesta kohtelusta on kertonut myös 2. Divisioonan komentaja, jääkärikenraalimajuri *Ruben Lagus*. Hänen selostuksensa mukaan saksalaiset ”polttivat saloseuduilla etäällä kysymykseen tulevista etenemisteistä pieniä torppia ja, mikäli rakennuksia oli jätetty hävittämättä, olivat huonekalut ja keittiökalu perusteellisesti rikottu. Eräissä kylissä, mitkä oli jätetty polttamatta, oli siviilikansalta ryöstetty maassa olevat elintarvikkeet”.²⁹

Osa saksalaisten panttivangeiksi ottamista suomalaisista virkamiehistä joutui alentavan kohtelun kohteeksi.³⁰

Saksalaisten suomalaisiin siviilihenkilöihin kohdistamat varkaudet ja ryöstöt

Saksalaiset syyllistyivät etupäässä loka- ja marraskuussa 1944 siviilihenkilöiden omaisuuden varkauteen ja ryöstöihin monella Pohjois-Suomen paikkakunnalla. Kemin poliisilaitokselle tehtiin 175 ilmoitusta omaisuusrikoksista, joista suurin osa tapahtui kaupunkia evakuoitaessa ja asukkaiden ollessa poissa asunnoista ja liikkeistään. Saksalaiset ottivat pakolla mm. paikkakuntalaisten kaikki pyörät ja autot sekä ruumisarkut eräästä hautausoimistosta kuljettaakseen ne pohjoiseen. Eräiltä naisilta sotilaat riisuivat turkikset ja veivät ne mukanaan.³¹

---

²⁶ Pekka Riikosen ja Vihtori Koivuniemen surmaamista koskeva poliisikuulustelupöytäkirjat 5.7., 8.8. ja 25.8.1945. Liite N:o 22. Kom.miet. 1945:16

²⁷ Kom.miet. 1945:16, 14-15

²⁸ Ote Kemin kaupungin vt. poliisimestari E. Koskimaan valaehteisestä kirjallisesta todistajanlausunnosta. Liite N:o 18, Kom.miet. 1945:16

²⁹ 2. Divisioonan komentaja, kenraalimajuri R. Laguksen valaehtoinen todistajanlausunto. Liite N:o 11. Kom.miet. 1945:16

³⁰ Kom.miet. 1945:16, 16

³¹ När tyskarna vände på masken i Kemi. Den tyska ockupationen blev många svarta blad i stadens historia. Borgåbladetin kirjoitus 17.10.1944

Rovaniemellä anastuksiin osallistuivat myös eräät saksalaiset upseerit. Nimismies *Mauri Kosolan* havaintojen mukaan ”suorittivat yksityiset saksalaiset sotilaat ja sotilasryhmät yksityisasuntojen ja liikehuoneistojen tarkastuksia jatkuvasti ja anastivat liikkeisiin ja asuntoihin jäänyttä omaisuutta runsaasti, mutta rikosten lukumäärästä ja yksityistapauksista ei sellaisissa olosuhteissa voinut saada selvää”.³² Rovaniemen maalaiskunnan Jaatilassa SS-miehet anastivat polkupyöriä ja takavarikoivat radiot.³³

Simossa saksalaiset syyllistyivät lokakuun alkupäivinä 1944 lukuisiin polkupyörävarkauksiin.³⁴ Kemijärven kirkonkylän evakuoimisen jälkeen saksalaiset kävivät kauppaliikkeissä ja yksityisasunnoissa anastamassa tavaraa, kuten polkupyöriä, radiokojeita ja vaatekappaleita. Kunnan alueelta saksalaiset veivät myös kaksi henkilöautoa, kymmenkunta venemoottoria ja neljä sähkömoottoria sekä kymmeniä poroja ja lampaita ynnä lehmiä ja sikoja.³⁵

Varastetun ja ryöstetyn omaisuuden laadusta on lisätietona seuraava erittely: ”Mutta asukkaiden vielä ollessa asunnoissaankin saksalaiset monilla paikkakunnilla varastivat asukkailta kotieläimiä, polkupyöriä, autoja, ompelukoneita ja radioita. Eräiltä pidättämiltään suomalaisilta yksityishenkilöiltä saksalaiset sotilaat ottivat näiden mukanaan tuomaa omaisuutta, kuten polkupyöriä. Väestön evakuoimisen yhteydessä koottua karjaa saksalaiset varastivat esimerkiksi Ylitorniolla yhdellä kertaa 60 lehmää”.³⁶

Panttivankeus Jaatilan Saarenpään taloissa

Panttivangit vietiin 11.10.1944 Rovaniemeltä härkävaunuilla 38 kilometriä lounaaseen sijaitsevaan Jaatilaan, jossa heidät majoitettiin Saarenpään kolmeen taloon. Komento oli tiukka, sillä vanhemmat sotilasvartiomiehet korvattiin nuorilla SS-miehillä, jotka kohtelivat panttivankeja röyhkeästi ja vihamielisesti. Panttivangeille saksalaiset jakoivat ainoastaan kahden päivän kuivamuonat.³⁷ Syy siihen, että panttivangit siirrettiin Jaatilaan oli Oberkommando der Wehrmachtin (OWK) antama suora käsky panttivankien vapauttamisesta. Auswärtiges Amtissa (AA) alettiin panttivankien ottamista seuraavina päivinä pelätä Ruotsin puuttumista asiaan, sillä Ruotsin armeija seurasi tapahtumia ja sai jatkuvasti myös tietoja varsinkin torniolaisilta tiedottajilta. Saksalaiset olivat 25.9.1944 asentaneet Tornion ja Haaparannan välisen sillan arkkuihin neljä 200 kilon miinaa valmistellakseen

---

³² Ote Rovaniemen kauppalan piirin nimismiehen valaehoisesta kirjallisesta todistajanlausunnosta. Liite N:o 20, Ote ylimetsänhoitaja Jarl Sundquistin, Rovaniemi, valaehoinen kirjallinen todistajanlausunto. Liite N:o 21, Kom.miet. 1945:16

³³ Kaila 1950, 120

³⁴ Klappjakt på Kemibor för gisslan. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 7.10.1944

³⁵ Ote Kemijärven nimismies Kauko Liisanantin valaehoisesta kirjallisesta todistajanlausunnosta. Liite N:o 19. Kom.miet. 1945:16

³⁶ Kom.miet. 1945:16, 13-14

³⁷ Kaila 1950, 120, enbuske-Runtti-Manninen 1997, 338

sillan räjäyttämistä. Kun Ruotsin sanomalehdet ja radio saivat tiedot tästä Haaparanta uhkavasta vaarasta Rendulicia käskettiin 30.9.1944 poistamaan panokset. Ulkoasianministeri *Joachim von Ribbentrop* ilmaisi 5.10.1944 tyytymättömyytensä Renduliciin ja katsoi hänen tulevan osoittaa suurempaa pidättyvyyttä ja varottava soveltamasta Kroatiassa noudattamiaan tapoja Suomessa. Lisäksi Rendulicin katsottiin tempuillaan vaikeuttavan pyrkimyksiä saksalaismielisen vastarintaliikkeen järjestämiseksi Suomessa. Näistä syistä Rendulicia käskettiin noin 10.10.1944 vapauttamaan panttivangit välittömästi ja ilman ehtoja.³⁸ OKW määräsi lisäksi, että suomalaisia sotavankeja ja siviilihenkilöitä AOK 20:n alueella oli pikemmin kohdeltava internoituina kuin sotavankeina.³⁹

Panttivangit eivät puolestaan tienneet mitään OKW:n ja AA:n linjauksista Rendulicille eikä heille selitetty miksi heidät siirrettiin Jaatilaan. Oloista siellä on Lapin lääninhallituksen pääkirjanpitäjä *Marketta Hyytinen* kertonut: ”Ruoka loppui melkein heti eikä sitä saatu lisää koko vankeusaikana parin kolmen vuorokauden aikana. Tilanne oli äärimmäisen jännittynyt. Saksalaiset käyttäytyivät uhkaavasti (...) Vangit näkivät miten saksalaisia siirtyi ensin taistelemaan Kemin tietä tulevia suomalaisjoukkoja vastaan. Sitten muutaman päivän päästä joukot tulivat takaisin haavoittuneina ja vihaisina (...) Pitkien ja nälännyttävien vuorokausien aikana tapahtui kaikenlaista. Taloon nakattiin kaksi naista, jotka kertoivat heidän isänsä ja veljensä ammutun joelle (...) Sitten tuotiin kaksi muuta naista, jotka kertoivat olleensa kahden venäläisen sotavangin mukana. Sotavangit olivat asuneet naisineen Vennivaaran kämpille. Kun ruoka oli loppunut, olivat naiset lähteneet hakemaan ruokaa kauppalasta. Saksalaiset olivat kuitenkin pidättäneet naiset ja kiduttaneet heitä niin kauan, että heidän oli pitänyt kertoa totuus. Saksalaiset olivat menneet naisten kanssa Vennivaaraan ja kun vangit eivät suostuneet tulemaan ulos kämpästä, polttivat saksalaiset kämpän miehineen naisten katsellessa. Nyt nämäkin onnettomat naiset olivat vankeina Jaatilassa”⁴⁰.

Illalla 12.10.1944 saksalaiset räjäyttivät talojen läheisyydessä sijaitsevan sillan, jonka jälkeen saksalaiset vartiomiehet poistuivat ilmoittamatta mitään panttivangeille. Nämä jäivät rakennuksiin odottamaan aamua tuntematta paikallista sotilaallista tilannetta. Rintamalinja läheni kolmen vuorokauden kuluttua Jaatilaa, ja 13.10.1944 saksalainen tykistöpatteri tulitti asematalojen läheltä lähestyviä suomalaisia joukkoja. Hynnisen mukaan saksalaiset laskivat, että suomalaiset ennen pitkää vastaavat tulitukseen ja ampuvat tietämättöminä vankeina olevia suomalaisiakin. Panttivangeista meni kuitenkin kaksi miestä tiedusteluretkelle, onnistui tavoittamaan etenevien suomalaisjoukkojen tiedustelijat ja selittivät tilanteen: ”Tunnustelijoilla oli kova kiire päästä takaisin aseisiin, sillä suomalaisten heittimien ja tykkien putket oli suunnattu juuri siihen paikkaan missä vangit olivat.

---

³⁸ Kariniemi 1975, 118, 120, Polvinen 1980, 142

³⁹ Ziemke 1963, 408

⁴⁰ Lääninhallituksen motissa oli yli 262 ihmistä. Vangit säilyttivät henkensä kuin ihmeen kaupalla. Tapani Rannan kirjoitus Lapin Kansassa 19.10.1994

Koska huolto oli vaikeuksissa, ei ammuksia ollut vielä saatu perille. Näin suomalaisvangit pelastuivat”.⁴¹ Panttivankien edustajat saivat yhteyden suomalaisjoukkoihin noin kaksi tuntia ennen tykistökeskitykselle määrättyä aloitusta.⁴²

Saksalaiset osoittivat piittaamattomuutta panttivankien turvallisuudesta, sillä heidän on täytyntä olla tietoisia siitä, että vankien majoittaminen Jaatilan rakennuksiin on altistanut heidät suomalaisjoukkojen tulitukselle. Suomalaisjoukkojen miehitettyä Jaatilan entiset panttivangit pääsivät kuorma-autojen kyydissä Kemiin ja Tornion päin.⁴³

Saksalaisten Suomea, napapiiriä ja Itä-Karjalan metsäaluetta (Ostkarelisches Waldgebiet) esittävä kartta. - A German war-time map focusing on the Arctic circle and the East Carelian wood area. *Kansallisarkisto*

Panttivankien sodanaikaisena ilmiönä

Saksalaiset ottivat toisen maailmansodan aikana panttivankia ja telottivat heitä varsinkin Itä-Euroopassa ja Neuvostoliitossa. Panttivankien tunnettuja joukkosurmia tapahtui Lidicessa Tšekkoslovakiassa, Kreikan Kalavrytassa ja Distomosissa, Serbian Kragujevacissa ja Kraljevossa sekä Kortelisyssä Ukrainassa. Ranskassa saksalaiset surmasivat panttivankia Tullessa, Aseziqissa, Mailléssa, Robert-Espagnassa, Clermont-en-Argonnassa ja

⁴¹ Ahto 1980, 163-164

⁴² Panttivangit vapautettu eräässä kylässä Rovaniemen eteläpuolella. Saksalaiset jättivät vetäytyessään heidät sinne. Helsingin Sanomien kirjoitus 14.10.1944, Saksalaiset uhkasivat ampua jokaisen panttivankinsa, joka ei jaksanut kävellä. Panttivangit jätettiin suomalaisten tulelle alttiiksi Jaatilassa. Helsingin Sanomien kirjoitus 15.10.1944, Kaila 1950, 120

⁴³ Halsti 1972, 204

Oradour-sur-Glanissa. Italiassa vastaavia tapauksia esiintyi Sant' Annassa, Stazzemassa ja Marzabottossa. Belgiassa saksalaisten ottamia panttivankeja ammuttiin Puttenissa ja myös Alankomaissa sikäläinen Saksan valtakunnankomissaari ammutti panttivankeja.⁴⁴

Saksan joukot ottivat jo Norjan miehityksen aikana huhtikuussa 1940 panttivankeja ja ampuivat heistä tuntemattoman määrän. Vuonna 1942 Saksan Norjan valtakunnankomissaari *Josef Terboven* ammutti 28 panttivankia ja vuonna 1943 viisi. Vuoden 1944 saksalaiset ottivat runsaasti panttivankeja Norjassa, joskin näitä ei enää ammuttu. Panttivangit olivat usein saksalaisilta paenneiden norjalaisten sukulaisia tai tuttavuuksia. Toisaalta oli seutuja, kuten Svolveg ja Telavåg, joille saksalaiset halusivat antaa opetuksen.⁴⁵

Tanskassa Saksan valtakunnanvaltuutettu *Werner Best* julisti poikkeustilan 29.8.1943, ja tämän yhteydessä vangittiin noin 250 tanskalaisista siviilihenkilöä. Nämä olivat etupäässä vaikuttajahenkilöitä, kuten Det Konservative Folkepartietin poliitikkoja, tiedemiehiä, virkamiehiä ja kulttuurihenkilöitä. Tarkoituksena oli, että panttivangit toimisivat yhteiskuntarauhan takeina, joskaan heitä ei virallisesti kutsuttu panttivangeiksi. Syynä tähän oli, että Haagin vuoden 1907 maasotaa koskeva ohjesääntö salli panttivankien ottamisen ainoastaan sotatilan vallitessa. Saksa ei kuitenkaan halunnut julistaa sotaa Tanskaa vastaan. Useimmat panttivangeista vapautettiin jo muutamien päivien kuluttua ja viimeiset 1.11.1943. Joitakin yksittäisiä panttivankeja saksalaiset olivat ottaneet jo marraskuussa 1942, joskin rajoitetussa laajuudessa. Sodan loppuun asti saksalaiset kuljettivat myös junissa tanskalaisia panttivankeja suojellakseen junakuljetuksia vastarintaliikkeen iskuilta. Kokonaisuutena saksalaiset eivät olleet Tanskassa kovin innokkaita käyttämään säännöllisesti panttivankeja, sillä heistä tuli herkästi vastarintaliikkeelle käyttökelpoisia marttyyreja.⁴⁶

Kenraalievosti *Lothar Rendulic* oli aikaisemmin ollessaan vuonna 1943 Saksan II Panssarioprikaatin ylipäällikkönä Kroatian vangittanut paikallisia siviilihenkilöitä ja antanut käskyn teloituttaa 50 panttivankia jokaista surmattua saksalaista sotilasta kohden. Jokaista haavoittunutta kohden hän oli lisäksi määrännyt teloitettaviksi 25 panttivankia. Kostoksi iskuista saksalaisia vastaan paikallinen kylä oli tuhottava. Rendulicin joukot myös noudattivat näitä määräyksiä. Seurauksena mm. näistä käskyistä Rendulic tuomittiin vuonna 1948 Nürnbergin sotilasoikeuskäynnissä sotarikollisena 20 vuoden vankeuteen, josta hän kuitenkin vapautui vuonna 1951 kuuden vankilavuoden jälkeen.⁴⁷

---

⁴⁴ Oradour-sur-Glane. <http://en.wikipedia.org/wiki/Oradour-sur-Glane>

⁴⁵ Hakusana Gisler. <http://norgeslexi.com/krigslex/g/gl.html>, Hakusana Represalier. <http://norgeslexi.com/krigslex/r/r2.html#represalier>

⁴⁶ Hakusanat: Gidselaktionen 29. august 1943 ja Gidseltagninger: Gads Leksikon om danska besættelsetid 2002, 187-188

⁴⁷ Ahto 1980, 163, Tornion valtauksen panttivangit.

http://fi.wikipedia.org/wiki/Tornion_valtauksen_panttivangit, Lothar Rendulic.

http://fi.wikipedia.org/wiki/Lothar_Rendulic

Saksalaisten Pohjois-Suomessa toimeenpanemat internoinnit eivät johtaneet AOK 20 johdon toivomiin tuloksiin, sillä suomalaisten joukkojen päällystön painostaminen ei onnistunut eivätkä internoinnit mitenkään vaikuttaneet suomalaisten sodankäyntiin. Sen sijaan panttivankien ottaminen herätti yleistä suuttumusta suomalaisissa ja oli omiaan kasvattamaan vihamielisyyttä Pohjois-Suomeen sijoitettuja saksalaisia kohtaan. AOK 20:n johto huomasi runsaan viikon kuluttua tehneensä virheen ja alkoi miettiä, miten pääsisi eroon panttivankien aiheuttamasta kiusallisesta tilanteesta. Ratkaisuksi keksittiin siten noin 11.10.1944 panttivankien siirtäminen Jaatilaan, jossa heidät seuraavan päivän iltana jätettiin oman onnensa nojaan.⁴⁸

Saksalaisten Suomen alueella tekemät sotarikokset

Valtioneuvosto asetti lokakuussa 1945 saksalaisten Suomen alueella tekemien sotarikosten tutkintaa koskevan toimikunnan. Se asetettiin Liittoutuneiden valvontakomitean esityksestä sen jälkeen, kun Yhdysvallat, Iso-Britannia, Ranska ja Neuvostoliitto olivat 8.8.1945 solmineet sopimuksen kansainvälisten sotilastuomioistuinten perustamisesta sotarikollisten tuomitsemiseksi.⁴⁹

Toimikunnan tehtävänä oli tutkia saksalaisten Suomen alueella tekemiä sotarikoksia, jotka eivät olleet puhtaasti paikallisuonteisia ja kansallisissa tuomioistuimissa käsiteltäviä. Tietoaaineistonsa toimikunta keräsi varsinkin Pohjois-Suomen paikallisilta viranomaisilta. Se kehotti sanomalehdissä myös kansalaisia ilmoittamaan poliisiviranomaisille saksalaisten tekemät sotarikokset ja hankki eräiltä virkamiehiltä ja sotilashenkilöiltä valahtoisia todistajanlausuntoja sekä käytti keskusvirastojen arkistoja. Lisäksi se hankki tietoja saksalaisten joukkojen neuvostosotavankeihinsa kohdistamista sotarikoksista ja Saksan viranomaisten internoimista suomalaisista merimiehistä.⁵⁰

Toimikunnan puheenjohtajana toimi oik.tri, ulkoasianministeriön virkamies *Tauno Suontausta* (SDP) ja jäsenenä kenraaliluutnantti *Hjalmar Siilasvuo*, Valtiollisen poliisin päällikkö *Niilo Sainio* sekä pohjoissuomalaiset kansanedustajat *Lauri Kaijalainen* (MI) ja *Eino Tainio* (SKDL). Toimikunnan sihteerinä toimi ulkoasiainministeriön virkamies *E.O. Raustila*.

Toimikunta totesi Saksan sotajoukkojen ja viranomaisten syyllistyneen seuraaviin sotarikoksiin:

- Suomen siviiliväestön surmaaminen ja pahoinpitely

---

⁴⁸ Gisslan i Finland. Hufvudstadsbladetsin pääkirjoitus 5.10.1944, Gisslan i Kemi. Aftonpostenin pääkirjoitus 9.10.1944, Ahto 1980, 163

⁴⁹ De av tyskarna begångna brotten i norra Finland. Undersökningsmaterialet till internationella domstolen. Hufvudstadsbladetsin kirjoitus 21.9.1945

⁵⁰ Valtioneuvoston 11 päivänä lokakuuta 1945 saksalaisten Suomen alueella tekemiä sotarikoksia tutkimaan asettaman toimikunnan selvitys. Kom.miet. 1945:16, 1-3

- suomalaisten sotavankien ja haavoittuneiden surmaaminen ja pahoinpitely
- antautuvan surmaaminen
- omaisuuden ryöstö
- suomalaisten siviiliväestön, sotavankien ja internoitujen henkilöiden epäinhimillinen kohtelu
- Suomen kansalaisten pakottaminen sodankäynnin lakien vastaiseen työhön
- Punaisen Ristin lipun loukkaaminen
- erityisesti venäläisiin sotavankeihin kohdistunut raakuus

Toimikunnan loppupäätelmässä ylin johto, varsinkin AOK 20:n päällikkö, asetettiin vastuuseen em. sotarikoksista: ”Saksan sotavoimien suorittamista järjestelmällisistä rikoksista on lähinnä vastuussa ylin paikallinen komentaja, kenraalileiversti Rendulic, jonka toimintaa vastaa käsitys hänen häikeilemättömästä luonteestaan. Hän on osittain ilmeisesti oma-aloitteisesti osittain saamiaan ohjeita toteuttaen johtanut Pohjois-Suomen järjestelmällistä hävitystä ja autioittamista”.⁵¹ Toimikunnan mietintö jätettiin 18.2.1945 valvontakomissiolle, josta se toimitettiin Nürnbergiin perustetun kansainvälisen sotilastuomioistuimen syyttäjäkomitealle.⁵²

Nürnbergissä Rendulicia syytettiin Serbian panttivankijutun lisäksi myös Suomen Lapin ja Norjan Ruijan tuhoista. Vuonna 1948 hän vältti kuitenkin kanteet näistä toimenpiteistä.⁵³

Vertailu Saksan ja Suomen noudattaman internointikäytännön välillä

Jaksossa vertaillaan suppeasti Saksan ja Suomen internoimien siviilihenkilöiden leirioloja ja heidän saamaansa kohtelua. Koska siviili- ja sotilashenkilöiden internointi on katsottava yhdeksi kokonaisuudeksi valtioiden keskinäisissä suhteissa vertaillaan samalla myös internoitujen sotilashenkilöiden asemaa, kohtelua ja kohtaloita.

Siviilihenkilöt. Saksalaiset internoivat syyskuussa Saksan, Alankomaiden ja Norjan satamissa 363 suomalaista merimiestä ja veivät heidät yleensä varsin kurjiin leireihin, joissa komento oli uuvuttavaa ja ankaraa. Internoituista 28 kuoli. Internoinnin kesto oli useimmissa tapauksissa runsas seitsemän kuukautta. Lisäksi kesti vapautumisen jälkeen kotiinpaluu karanteenileireineen vähintään useita viikkoja. Ruotsin kautta palanneet saapuivat Suomeen kesäkuussa ja Neuvostoliiton kautta saapuneet vasta lokakuussa. Suomalaiset leiriläiset kärsivät varsin paljon sekä sielullisesti että ruumiillisesti hyvin rasittavasta internoinnista.

⁵¹ Kom.bet. 1945:16, 24-25

⁵² Kaila 1950, 258-

⁵³ Westerlund 2008 II, 268

Saksalaiset kohtelivat ottamiaan suomalaisia panttivankejaan vaihtelevasti: pidättämishetkellä kohtelu lienee ollut useimmille pidätetyille tylyä ja kovakouraista, vaihe lääninhallituksen motissa oli taas rauhallisempaa ja suopeampaa, kun Jaatilan vaihe oli taas karkeaa ja piittaamatonta. Internoinnin kesto oli kuitenkin lyhyt, joitakin pitempikestoisia poikkeuksia lukuun ottamatta se kesti useimmille ainoastaan 12 vuorokautta.

Suomi internoi puolestaan syyskuun lopusta 1944 lähtien noin 450 Saksan ja noin 20 Unkarin kansalaista. Olot internointileireillä olivat jokseenkin hyvät ja vähintään tyydyttävät. Majoituksessa ja muonituksessa esiintyi lähinnä vain satunnaisia puutteita, jotka eivät laadultaan olleet pahoja. Leiriläisten kohtelu oli alusta lähtien loppuun saakka asiallista eikä pahoinpitelyjä tai tylystä kohtelusta johtuvia kuolintapauksia esiintynyt. Leireillä internoiduilla oli mahdollisuus valita edustajiaan, jotka yhteistyössä leiriviranomaisten kanssa järjestivät sisäiset olot. Internoinnin kesto oli suurelle osalle noin 18 kuukautta, suomalaissyntyisille naisille lapsineen 17 kuukautta ja ns. syyskuun suomalaisille noin 14 kuukautta. Leireillä oli mahdollista opiskella ja osallistua leiriläisten yhteisiin rientoihin. Satunnaisesti leiriläiset saivat käydä elokuvissa ja muissa paikallisissa tilaisuuksissa leirin ulkopuolella. Suomalaissyntyiset naiset saivat äänestää eduskuntavaaleissa maaliskuussa 1945. Pitkäaikaissairaat saivat hoitoa terveydenhoitolaitoksissa leirien ulkopuolella ja pätevistä syistä leiriläiset saivat matkustaa kotipaikkaansa tai muualle hoitamaan asioitaan. Pitkä leirilläolo oli internoiduille ikävyyttävää ja epävarmuus huomispäivästä epämiellyttävää, mutta leiriläiset eivät liene juuri kärsineen fyysisesti leirimajoituksesta.

Puhuva todistus leirien oloista lienee professori *Werner Wolfin* lausaudus hänen vapauduttuaan 16 kuukautta kestäneestä internoinnista Lempäälän ja Paimion leireillä: ”Jos kerran vielä olisi välttämätöntä tulla internoiduksi suosisin sulkemista laitokseen Suomessa”. Wolffin mukaan suomalaiset viranomaiset osoittivat koko ajan inhimillistä suhtautumista internoituihin henkilöihin, eikä turhaa rettelöintiä esiintynyt. Internointi ei toisin ollut mikään helppo aika, sillä leiriläisten keskuudessa psykoosit seurasivat toisiaan internoitujen olleen välillä iloisia ja tyytyväisiä, välillä taas vetäytyttiin omaan nurkkaan itkemään: niinpä ”jokin, jota voitaisiin kutsua ’piikkilankakuumeeksi’ riehui”.⁵⁴

---

⁵⁴ Meddelandet om befrielsen väckte en storm av jubel i interneringslägren. ”Skulle det bli nödvändigt att interneras ännu en gång skulle jag helst spärras in i Finland”. Werner Wolffin haastattelu Åbo Underrättelserissä 27.3.1946

Aurinkokylpy
Paimion leirillä.
Rouva Kues ja
Kurt
Schwarzenberg
rentoutuvat. - Mrs.
Kues and Kurt
Schwarzenberg
spend a pleasant
time in the
sunshine. *Birgitta
Joukasen
kokoelma*

Raskaimman kohtalon kokivat 14 Saksan Neuvostoliiton miehitysvyöhykkeelle kesällä 1947 karkotettua henkilöä. Nämä joutuivat viettämään runsaat 35 kuukautta Suomen internointileireillä ennen karkotustaan. Uuden toimentulon hankkiminen Saksan maaperällä ei välttämättä ollut helppoa, mutta poliittiseen tarkoituksenmukaisuuteen perustuva harkinta karkotuksineen ei ollut lainvastainen. Tiedossa ei ole, että Saksaan karkotetut olisivat joutuneet erityisten toimenpiteiden kohteiksi neuvostoviranomaisten taholta.

Yhteenvetona voidaan todeta Suomen viranomaisten internoimien Saksan kansalaisten olojen olleen monin verroin paremmat kuin Saksan viranomaisten internoimien vastaavat olot Saksassa tai sen miehittämissä maissa.

Sotilashenkilöt. Suomen armeijan tietojen mukaan katosi Lapin sodan aikana 231 sotilashenkilöä: 18 upseeria, 24 aliupseeria ja 189 sotamiestä.⁵⁵ Taisteluissa sotavangeiksi joutuneita suomalaisia sotilaita oli armeijan tietojen mukaan 117,⁵⁶ mutta saksalaisten ottamien suomalaisten sotavankien lukumääräksi on yhteensä arvioitu 138, sillä kadonneista suomalaisista sotilaista 18 karkasi Ruotsin

⁵⁵ Kom.miet. 1945:16, 8

⁵⁶ Ote Valtiollisen poliisin tutkintaelimen 16.11.1945 päiväystä muistiosta. Liite N:o 26. Kom.miet. 1945:16

puolelle.⁵⁷ Suomalaisen sotavankien todellinen lukumäärä oli kuitenkin suurempi, sillä lokakuussa 1944 saksalaiset lienevät surmanneet paikan päällä vähintään toistakymmentä vasta antautunutta suomalaista sotilasta. Lisäksi esiintyi haavoittuneiden heitteillejättöjä. Saksalaisten huostassa olleiden suomalaisten sotavankien kohtelu oli karkeaa ja tylyä: heitä yritettiin painostaa liittymään saksalaisiin ja tämän torjuneita sotavangeja pahoinpideltiin, häväistiin ja ryöstettiin sekä pakotettiin uuvuttavaan työhön. Marssi Norjaan oli sotavangeille varsin rasittavaa. Majoitus oli hyvin alkeellista tai olematonta ja muonitus riittämätön ja kehnoinlainen.⁵⁸ Sotavangeuden pitkittyessä tapahtui suomalaisten sotavankien keskuudessa vielä joitakin huonoista oloista ja väkivallasta johtuvia kuolemantapauksia.

Sotavangeus Suomalaiset joukot ottivat 15.9.1944 Suursaarella 1 231 ja etupäässä lokakuussa 1944 Pohjois-Suomessa 1 305 saksalaista sotavankia.⁵⁹ Suomen huostassa olleiden saksalaisten sotavankien olot lienevät olleet jokseenkin vaatimattomat, joskin majoituksen ja muonituksen suhteen riittävää ja moitteetonta. Heidän saamansa kohtelu oli asiallista eikä pahoinpitelyä tai häväistyksiä tietyvästi esiintynyt. Sotavangeiksi otettujen joukossa oli runsaasti haavoittuneita.⁶⁰ Vaikka jokainen haavoittunut sotavanki sai terveydenhoitoa, menehtyi heistä 44 pahimmin haavoittunutta. Kaikista saksalaisista sotavangeista tämä vastaa 1,7 %.⁶¹

Lokakuussa 1944 Suomi siirsi välirauhansopimuksen perusteella yhteensä 2 546 saksalaista sotavankia ja muuta henkilöä Neuvostoliiton huostaan. Siirretyistä muutama kymmen ei liene ollut varsinaisia sotilashenkilöitä, vaikka he liikkuvat saksalaisten sotilaiden mukana.⁶² Neuvostoliiton leireillä nämä siirretyt kokivat kovia ja huomattava osa heistä lienee menehtynyt. Henkiin jääneet saksalaiset sotavangit vapautuivat vasta 1950-luvulla. Saksalaisten sotavankien siirtäminen Neuvostoliittoon oli ristiriidassa vuoden 1907 Haagin maasotaa koskevan ohjesäännön ja vuoden 1929 Geneven sotavankien kohtelua koskevan yleissopimuksen kanssa, sillä Suomi ei pystynyt takamaan siirretyille em. sopimusten mukaisia oikeuksia. Suomella ei kuitenkaan ollut tästä asiasta mainittavaa neuvotteluasemaa. Sotavankien siirtämisestä kieltäytyminen olisi ensinnäkin voinut johtaa Neuvostoliittoon voimakkaaseen reaktioon, jopa sotatoimiin ryhtymiseen. Toiseksi Suomi itse ei ollut kohdellut omia neuvostosotavangejaan em. kansainvälisten sopimusten edellyttämällä tavalla, minkä johdosta saksalaisten sotavankien etujen voimakkaalla ajolla ei olisi ollut mitään uskottavuutta neuvostoliittolaisen osapuolen näkökulmasta. Sitä olisi

---

⁵⁷ Helminen 1991, 66

⁵⁸ Finnische Lügenpropaganda gegen deutsche Soldaten. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 3.11.1944, Kom.miet. 1946:16, 18-21, Liitteet N:ro 19, 26-28

⁵⁹ Kom.miet. 1945:16, 7

⁶⁰ Lappalainen 1987, 209-213, 215-218, Salmelin 1989,166-195, Sutela 1993, 64-65

⁶¹ Westerlund 2009 II, 173

⁶² Westerlund 2009 II, 174

päinvastoin todennäköisesti katsottu välirauhansopimuksen tahalliseksi vastustamiseksi ja vielä sotaa käyvän Saksan suosimiseksi.

Vaativalla Suomen huostassa olleiden saksalaisten sotavankien siirtämistä Neuvostoliitto sovelsi omalla tavallaan vastavuoroisuusperiaatetta. Saksan sotajoukot kohtelivat vuosina 1941–45 neuvostosotavankejaan varsin raa’alla, häikäilemättömällä ja piittaamattomalla tavalla. Seurauksena tästä kuoli 3,3 miljoonaa neuvostosotavankia eli noin 57 % sotavankien kokonaislukumäärästä.⁶³ Myös saksalaisten sotavankien Neuvostoliitossa saama kohtelu oli ankaraa ja huollollisesti leväperäistä, mutta ei silti yhtä huonoa kuin neuvostosotavankien saksalaisilta saama kohtelu. Tämä seikka ilmenee mm. siitä, että Neuvostoliiton huostassa lienee runsas kolmannessa saksalaisista sotavangeista menehtynyt. Myös Neuvostoliiton ottamista suomalaisista sotavangeista lienee vastaavasti runsas kolmasosa kuollut.⁶⁴

Vertailun johtopäätös. Siviili- ja sotavankeja koskevan vertailun tuloksena on, että saksalaiset kohtelivat suomalaisia vankejaan huomattavan kaltoin samalla kun suomalaiset järjestivät tyydyttävät olot sekä saksalaisille internoiduille siviilihenkilöille että saksalaisille sotavangeille. Suomalaisten saksalaisiin kohdistunut kohtelu oli lisäksi katkoitta asiallista ja pyrki usein vielä helpottamaan leiriläisten oloja. Kohtelussa oli täten selvä epäsuhta eikä osapuolten käytännön ratkaisuissa noudatettu suoranaista ja tasapainotettua vastavuoroisuutta. Toisaalta lienee kaikesta huolimatta saksalaisten siviili- ja sotavankien suhteellisesti hyvä asema Suomessa kuitenkin vaikuttanut jossain määrin myönteisesti saksalaisten vastaaviin käytäntöihin, sillä suomalaisten siviili- ja sotavankien kuolleisuus Saksan huostassa oli merkittävästi pienempää kuin muualla idässä – joskin kuitenkin suurempaa kuin muualla lännessä.

Kysymys Suomen ja Saksan välisestä sotatilasta vuosina 1944–54

Suomi katkaisi 2.9.1944 viralliset suhteensa Saksaan, mutta ei muuten määritellyt uutta suhdettaan entiseen liittolaiseen. Tosin Suomi sitoutui myöntämään Liittoutuneille monia etuja ja suorittamaan monia toimenpiteitä, jotka olivat suunnattuja Saksaa vastaan ja joiden johdosta Suomi ei voinut esiintyä puolueettomana vielä sotivien osapuolien suhteen. Ei edes Saksan joukkojen aseellinen maihinnousuyritys Suursaarelle 15.9.1944 aiheuttanut Suomen sodanjulistusta Saksalle. Pariisen viikkoa myöhemmin sisäasiainministeri ja sodan aikana saksalaisten kanssa usein veljeillyt Lapin läänin maaherra *Kaarlo Hillilä* ehdotti tosin sodan julistamista Saksalle hallituksen iltakoulussa 27.9.1944. Vaikka useat ministerit kannattivat ehdotusta, ei muodollista sodanjulistusta kuitenkaan annettu. Tässä vaiheessa hallitus pyrki vielä tekemään rauhanomaista pesäeroa Pohjois-Suomessa oleviin saksalaisjoukkoihin. Uusi pääministeri *U.J. Castrén*

---

⁶³ Westerlund 2009 II, 290

⁶⁴ Westerlund 2009 II, 291-292

pelkäsi lisäksi sodanjulistuksen voivan herättää vastustusta suomalaisissa, sillä ”kansa voi mennä hajalle”.⁶⁵ Myöskään suomalaisten joukkojen hyökkäykset saksalaisia vastaan 1.10.1944 alkaen Torniossa ja Kemissä eivät aiheuttaneet sodanjulistusta Suomelta. Syynä tähän lienee se, että alkaneista vihollisuuksista huolimatta kumpikin osapuoli mielsi aseelliset yhteenotot ulkoisten olosuhteiden pakottamiksi ajallisiksi ja alueellisesti rajoitetuiksi selkkauksiksi eikä kumpikaan oikeasti toivonut varsinaista sotaa.

Saksakaan ei julistanut sotaa Suomelle, joskin Saksa kylläkin julisti Suomen rannikot aina Pohjanlahden pohjoisperukkaa myöten saartoon ja kielsi kaiken laivaliikenteen siellä.⁶⁶ Tämä lienee tosin etupäässä ollut vain eräänlainen diplomaattinen ele, sillä Saksalla ei ollut tarvittavia meri- ja ilmavoimia pitämään saartoa voimassa millään tehokkaalla tavalla. Myöhemmin kevättalvella 1945 kansainvälisen oikeuden professori Erik Castrén kiteytti oikeustilannetta seuraavalla tavalla: ”Moskovan välirauhansopimuksen ja rauhanneuvottelujen ennakkoehtojen mukaan Suomen oli katkaistava kaikki suhteet Saksaan sekä lisäksi internoitava Saksan täällä olevat kansalaiset, mitkä sitoumuksensa se on tunnontarkasti täyttänyt. Lisäksi on Saksan ja sen kansalaisten täällä oleva omaisuus otettu valtion hallintaan ja hoitoon. Saksa on puolestaan pidättänyt Norjassa ja omissa satamissaan olevat suomalaiset kauppa-alukset ja internoinut ainakin kaikki suomalaiset merimiehet ja mahdollisesti myös muut Suomen kansalaiset”.⁶⁷

Vasta 3.3.1945 hallitus otti kannan sotatilakysymykseen. Silloin todettiin Suomen ja Saksan välillä vallinneen tosiasiallisen sotatilan aina siitä asti, kun Saksan joukot hyökkäsivät Suursaareen 15.9.1944. Syynä tähän oli Suomen pyrkimys vaalia etujaan sopimuksenteossa liittoutuneiden kanssa.⁶⁸ Erik Castrénin mukaan ”Suomelle sodan julistuksesta tuleva suurin hyöty olisi ehkä se, että se solmiessaan aikanaan rauhan – todennäköisesti voitetun – Saksan kanssa voi mahdollisesti myös vaatia itselleen jonkinlaisia sotakorvauksia Pohjois-Suomessa suoritetuista tuhotöistä ja ehkä muitakin taloudellisia etuja. Mikäli vielä kävisi niin onnellisesti, että Suomi pääsisi saman pöydän ääreen ”voittajien” kanssa, olisi sen asema tietenkin paljon vahvempi kuin erillisessä rauhanteossa”.

Yhdeksän vuotta maaliskuun 1945 päätöksen jälkeen hallitus otti vielä 1.3.1954 kantaa sotatilakysymykseen: ”Sotatoimien sittemmin lakattua ja kanssakäymisen

---

⁶⁵ Rumpunen 2008, 50

⁶⁶ Erik Castrén: Onko Suomen julistettava sota Saksalle? Siitä aiheutuvat edut ja varjopuolet ja miten siinä on myönteisessä tapauksessa meneteltävä. Muistio 1.3.1945. Pohjois-Suomen evakuointi ja siihen liittyvät kysymykset. Fb 110, Kansio 64. Ulkoasiainministeriön arkisto

⁶⁷ Erik Castrén: Onko Suomen julistettava sota Saksalle? Siitä aiheutuvat edut ja varjopuolet ja miten siinä on myönteisessä tapauksessa meneteltävä. Muistio 1.3.1945. Pohjois-Suomen evakuointi ja siihen liittyvät kysymykset. Fb 110, kansio 64. Ulkoasiainministeriön arkisto

⁶⁸ Kriget i Lapland mot Tyskland fördes utan krigsförklaring. Nya Pressenin kirjoitus 11.7.1951

Suomen ja Saksan välillä viime vuosina kehitettyä rauhanomaisesti on aiheellista todeta, että mainittu sotatila on päättynyt⁶⁹. Vaikka sotatila oli siis jossain määrin määrittelemättömässä vaiheessa päättynyt, Suomen ja Saksan välistä rauhansopimusta ei solmittu. Mahdollisessa rauhansopimuksessa olisi voitu sopia mm. siviili- ja sotavankien palauttamisesta, Suomen ja Saksan kansalaisten saapumisesta ja lähtemisestä, saatavista, korvauksista, elatusmaksuista yms. ja yleensä järjestää sotatilan rikkomat välit ja olot. Kun rauhansopimusta ei kuitenkaan solmittu, jäivät kaikki tällaiset asiat oikeudellisesti järjestämättä ja menettivät vuosikymmenien saatossa vähitellen myös merkityksensä.

Saksalaisten toimistoparakki Lapissa. - A German office hut in Lapland.
Kansallisarkisto

Vastavuoroisuusperiaate suomalais-saksalaisissa suhteissa syksyllä 1944

Suomen katkaistua viralliset suhteensa Saksaan myöhäisillalla 2.9.1944 tätä tapahtumaa ei seurannut suomalaisten viranomaistahojen vihamielinen asennoituminen Saksa kohtaan. Koko syyskuun ajan suomalaiset viranomaiset pyrkivät helpottamaan saksalaisten joukkojen poiskuljetuksia lukuisilla paikallistason epävirallisilla sopimuksilla ko. sotilasyksiköiden kanssa. Kun Saksan sotavoimat suorittivat aseellisen hyökkäyksen Suursaarelle 15.9.1944, suomalaiset

---

⁶⁹ Rumpunen 2008, 52

joukot ainoastaan torjuivat eivätkä ryhtyneet vastahyökkäyksiin. Suomen johtavat tahot katsoivat tapahtumaa valitettavaksi ja turhaksi aseelliseksi selkkaukseksi, joka ei aiheuttanut vastaavanlaisia, ehkäiseviä vastatoimenpiteitä eikä sotatilan julistamista Saksalle. Suomessa oleskelevat Saksan kansalaiset saivat vapaasti poistua maasta ja järjestää omaisuusasiansa ennen poistumistaan viranomaisten estämättä tätä. Yhteensä 112 Saksan kansalaiselle valtioneuvosto myönsi 19.9.1944 Suomen kansalaisuuden poikkeuksellisella menettelyllä.⁷⁰ Saksan ja Unkarin kansalaisten 23.9.1944 toimenpantu internointi ei oikeastaan ollut suunnattuna Saksaa vastaan, vaan oli luonteeltaan 19.9.1944 solmitun välirauhansopimuksen määräämä toimeksiantointernointi. Internointi toteutettiin rauhallisin ja jopa huomaavaisin muodoin.

Saksan viranomais- ja sotilastahot reagoivat puolestaan toteuttamalla useita Suomelle vihamielisiä toimenpiteitä. Saksan ja sen miehittämien maiden satamissa olleet suomalaiset merimiehet- ja naiset internointiin jo syyskuun alkupäivinä karkein ja tylyin muodoin ja jo kauan suunniteltu hyökkäys Suursaarelle toteutettiin 15.9.1944. Pohjois-Suomessa saksalaisten AOK 20 oli jo kesästä 1944 lähtien kiihdyttänyt linnoitustöitään; sekä Ivalon eteläpuolella oleva Schutzwall-nimisen puolustuslinjan ja Kaaresuvannossa ja Kilpisjärvässä sijaitsevan ns. Sturmbock-Stellungin töitä jatkettiin vilkkaasti syyskuun aikana 1944.⁷¹ Lisäksi saksalaiset järjestivät loppukesästä 1944 lähtien saksanmielistä, maanalaista vastarintaliikettä Suomessa. Tämän liikkeen keskuksiksi perustettiin Sonderkommando Nord, josta tuli Saksan Suomen sotilastiedustelujärjestö Büro Cellariuksen seuraaja, ja jonka toiminta päättyi vasta toukokuussa 1945. Kummankin järjestön johtajana toimi saksalainen Fregattenkapitän *Alexander Cellarius*.⁷²

Suomen sodasta irtautuminen herätti saksalaisissa katkeruutta, joka ilmaistiin saksalaisten sanomalehdissä, radiolähetyksissä sekä valtiomiesten ja sotilasjohtajien julkisissa lausunnoissa syyskuun alkupäivistä lähtien. Suomen aseveljeydestä luopumista ja suomalaisten joukkojen hyökkäystä saksalaisten kimppuun kuvattiin ”häpeälliseksi teoksi” (Schandtät), ”kunniantomaksi petokseksi” (ehrloser Verrat) yms.⁷³

Saksan yleisradio Deutschlandsender lähetti 6.9.1944 ajankohtaiskatsauksen, jossa 2.9.1944 sovitun aselevon katsottiin johtavan Suomen miehitykseen samalla kun maan oloja kuvattiin hyvin kielteisesti.⁷⁴ Kesäkuusta 1941 ilmestyneen Lappland-Kurier. Zeitung für die deutsche Soldaten in Nordfinland -lehden viimeinen numero julkaistiin 2.9.1944, eikä uutinen Suomen ja Saksan suhteiden katkeamisesta ehtinyt siihen. Suomen tapahtumien seuranta jatkoi kuitenkin

---

⁷⁰ Jensen-Eriksen 2009, 17

⁷¹ Westerlund 2008 II, 55-56

⁷² Alava 1974, Alava 1978, Ekberg 1991, 279-282, Rislakki 1992, 134-200, 260-300, Laukkanen 2003, 161-180

⁷³ Erfurth 1951, 293, Klink 1979, 111

⁷⁴ Radiokatsauksia 6.-27.9.1944, T 17607/5, Kansallisarkisto

Deutsche Polarzeitung, jossa syyskuun loppuun mennessä 1944 julkaistiin useita paheksuvia kirjoituksia Suomen tilanteesta.⁷⁵ Jo ennen suomalaisten hyökkäystä Tornioon lehti kuvasi uutta presidenttiä *Gustaf Mannerheimia* ”Neuvostojen talonmieheksi” (Hausknecht der Sowjets) ja runsas viikko myöhemmin vielä yhdeksi ”Euroopan Kerenskeista” (Die Kerenskis Europas).⁷⁶ Valvontakomission puheenjohtaja *Andrei Zdanov* oli puolestaan ”Suomen punainen kuningas” (Der rote König von Finnland), ”Suomen neuvostodiktattori” (Der Sowjetdiktator für Finnland), ”Suomen vapauden likvidaattori” (Liquidator der finnischen Freiheit) ja ”Stalinin ruoska Suomessa” (Stalins Knute in Finnland).⁷⁷

Saksalaisten Pohjois-Suomessa toimiva Soldatensender Lappland pelotteli syyskuusta 1944 alkaen Lapin asukkaita ilmoittamalla neuvostojoukkojen miehittävän alueen saksalaisten lähdettyä.⁷⁸

Tilanne koko syyskuun 1944 aikana oli siis se, että Suomi noudatti sovitteluvaa ja jyrkkiä ristiriitoja välttävää politiikkaa Saksaa kohtaan. Saksa harjoitti puolestaan kaksoispeliä Suomea kohtaan: samalla kun se paikallisesti sopi laajasti epävirallisissa muodoissa suomalaisten kanssa joukkojensa vetäytymisestä ja varastojensa poiskuljetuksesta harjoitti se vihamielistä politiikkaa työkeillä internoinneilla Suomen rajojen ulkopuolella ja joukkotiedotusvälineissään sekä rakennutti laajoja ja syviä linnoituslinjoja Lapissa, suoritti aseellisen mairinnousuyrityksen Suomen alueelle ja järjesti salaista, saksalaismielistä vastarintaliikettä Suomessa. Tämä vaihe päättyi 1.10.1944, kun myös Suomi alkoi toteuttaa vihamielistä ja aseellista toimintaa Pohjois-Suomessa olevia saksalaisia joukkoja vastaan. Lapin sodan puhjettua laajoine taistelutoimineen syntyi Suomen ja Saksan välille kansainvälisoikeudellinen tilanne, jota on luonnehdittu aseellisen selkkauksen ja sotatilan välimuodoksi.⁷⁹

---

⁷⁵ Finnlands Weg in der Abgrund, Bagtellisierung der Tatsachen, Finnland zahlt einen hohen Preis, Finnland in der Gewalt Moskaus, Finnland wird kleiner und ärmer, Das betrogene Finnland, Ein eiserner Vorhang vor Finnland, ”Katyn”-Schatten über Finnland. Deutsche Polarzeitungin kirjoitukset 6., 17., 21., 22., 23., 24. ja 26.9.1944

⁷⁶ Mannerheim Hausknecht der Sowjets ja Die Kerenskis Europas. Deutsche Polarzeitungin kirjoitukset 1.10 ja 12.10.1944

⁷⁷ Der ”rote König von Finnland”, Finnische Regierung machtlos, Stalins Knute in Finnland. Deutsche Polarzeitungin kirjoitukset 26.10. ja 3.11.1944 sekä 20.1.1945

⁷⁸ Kokkonen 1996, 126

⁷⁹ Erik Castrén: Onko Suomen julistettava sota Saksalle? Siitä aiheutuvat edut ja varjopuolet ja miten siinä on myönteisessä tapauksessa meneteltävä. Muistio 1.3.1945. Pohjois-Suomen evakuointi ja siihen liittyvät kysymykset. Fb 110, Kansio 64. Ulkoasiainministeriön arkisto

Ulkoilua Oitin leirillä. - Outdoor activities in the Oitti camp. Georg von Frielingin albumi

Vaikuttiko vastavuoroisuusperiaate Saksan ja Unkarin kansalaisten internoinnin laajentamiseen 17.10.1944?

Vaikka Saksan viranomaiset olivat jo syyskuun alkupäivästä 1944 internoineet suomalaisia merimiehiä ja -naisia Saksan, Alankomaiden ja Norjan satamissa, Suomen hallituksen päätös internoida Suomessa oleskelevien Saksan ja Unkarin kansalaiset 23.9.1944 lähtien ei perustunut mihinkään vastavuoroisuusajatteluun. Toimenpiteen lainsäädännöllinen perusta oli 19.9.1944 solmitun välirauhansopimuksen sitoumus ja toimenpide oli täten luonteeltaan toimeksiantointernointi.

Kiperä kysymys on sijaan hallituksen päätökset 2. ja 17.10.1944 laajentaa Saksan ja Unkarin kansalaisten internointia. Hallitus teki nämä päätökset heti tai melko pian sen jälkeen, kun Lapin sota syttyi Suomen ja Saksan asevoimien välille. Jo sotatoimien alkupäivänä ilmeni sotilastahojen neuvotteluissa ajatus vastavuoroisuuden soveltamisesta. Osoituksen tästä on eversti *Wolf H. Halstin* kenraali *Hjalmar Siilasvuon* suostumuksella annettu vastaus Rendulicin edustajalle illalla 1.10.1944 Torniossa. Rendulicin uhkavaatimuksen mukaan saksalaisten ottamat panttivangit ammuttaisiin, elleivät suomalaiset suostu vapauttamaan saksalaisvankejaan ja perääntymään Røyttään.⁸⁰ Halsti totesi, ettei vankeja voitu enää vapauttaa, mutta jos suomalaiset panttivangit ammuttaisiin, joutuisivat saksalaiset sotavangit kokemaan saman kohtalon: ”Jos saan tietää että

---

⁸⁰ Kaila 1950, 119, Kallioniemi 1989, 108

suomalaiselle hengelle tai omaisuudelle tehdään vahinkoa annan heti ampua jokaisen käsissäni olevan saksalaisen”.⁸¹ Tämä välikohtaus ei kuitenkaan koskenut internoituja Saksan ja Unkarin kansalaisia, vaan toisaalta saksalaisten ottamia suomalaisia panttivankeja ja toisaalta Suomen joukkojen ottamia saksalaisia sotavankeja.

Tosin on mahdollista, että suomalaisten ja saksalaisten sotajoukkojen välien kärjistyminen avoimiksi tulitaisteluiksi Torniossa ja Kemissä 1.10.1944 on välillisesti heijastunut Saksan ja Unkarin kansalaisten internoinnin kiristymisenä osana yleisten asenteiden muuttumista saksalaisvastaisiksi. Hallitus lienee saanut tiedon saksalaisten ottamista suomalaisista panttivangeista jo tapahtumapäivänä 1.10.1944 tai viimeistään seuraavana päivänä.

Lempäälän leiriläisiä joukolla matkalla elokuviin. - Internees in the Lempäälä camp on their way to the movies. *Hans Jaekelin kokoelma*

Syyskuun suopea asennoituminen Saksan ja Unkarin kansalaisiin on täten saattanut jyrkentyä juuri lokakuun alkupäivinä ja tuohtumus vaikuttaa välillisesti internoinnin laajentamisen valmisteluihin. Esimerkkinä tästä on *Urho Kekkosen* Pekka Peitsen nimimerkillä 5.10. laadittu ja 12.10.1944 Suomen Kuvalehdessä julkaistu kirjoitus, jossa hän luonnehti panttivankien ottamista Pohjois-Suomessa Rendulicin raukkamaiseksi teoksi: ”Kaikessa tässä on jotakin niin järkyttävän

---

⁸¹ Halsti 1972, 71

mielehtöä, että sellaiseen voi turvautua vain desperaatti toivonsa menettänyt henkilö”.⁸²

Ivalon suomalaisena paikalliskomendanttina jatkosodasa toiminut luutnantti *Harri Willamo* on puolestaan kuvannut suomalaisten suhtautumisen saksalaisiin muuttuneen aselevon jälkeen ja varsinkin juuri lokakuun alkupäivinä 1944. Ivalossa Willamo oli kahden vuoden ajan varsin tiiviissä yhteistoiminnassa saksalaisten kanssa. Hän totesi silloin kuinka voimakkaasti sota ja liittolaisuus Saksan kanssa oli vaikuttanut kansalaisten mielialoihin ja kuinka saksalaiset oli koettu sympaattisiksi henkilöiksi. Muutamia päiviä Tornion mairinuousun jälkeen hän sai saksalaisten luvalla lähteä Rovaniemeltä suomalaisten puolelle ja päätyi Ouluun. Tästä hän kertoo: ”Menimme hotelli Tervahoviin miettimään tilannetta. Siellä oli paljon upseereita. Tapasin mm. erään kurssikaverini RUK:n ajoilta. Kun kerroin hänelle tullessi juuri linjojen läpi saksalaisten puolelta, hän kauhistui ja alkoi haukkua saksalaisia. Entisistä aseveljistä oli muutamassa viikossa tullut roistoja”.⁸³ Vasta myöhemmin Willamolle selvisi yleisen mielipiteen muuttumisen syyt: sanomalehdet valjastettiin aselevon jälkeen muokkaamaan mielialoja saksalaisvastaisiksi ja Neuvostoliitolle suopeiksi.

Tiedot Saksan suorittamista Suomen kansalaisten internoinneista Saksassa ja Norjassa lienevät saapuneet Suomeen viiveellä. Niistä maahan kulkeutuneet tiedot olivat todennäköisesti epävarmoja ja puutteellisia, sillä saksalaiset viranomaiset eivät toimittaneet diplomaattisia nootteja asiasta ulkoasiainministeriölle. Näistä syistä on mahdollista, että hallitus sai jonkinlaisen kokonaiskuvan tilanteesta vasta syyskuun lopussa tai lokakuun alkupuolella. Tämä tietämys on myös saattanut pohjustaa Saksan ja Unkarin kansalaisten internoinnin laajentamista.

Lokakuun alkupuolella tehtiin myös saksalaisia sotavankeja koskevia ankaria päätöksiä. Päämaja ilmoitti 13.10.1944 ulkoasiainministeri *Carl Enckellille*, että Suursaarella, Torniossa ja Kemissä internoituja saksalaisia sotavankeja oli määrältään 2 492. LVK:n kenraaliluutnantti *G.M. Savonenvoin* 15.10.1944 antaman ohjeen mukaan vankien siirto Neuvostoliiton huostaan tulisi toteuttaa 19.–21.10.1944.⁸⁴ Tapahtumien kulku johti siihen, että hallituksen liikkumatila päätöksenteossa oli lokakuun alussa kapeampi kuin syyskuussa, jolloin hallitus vielä yritti kehittää omia tulkintojaan välirauhansopimuksen toimeenpanolle.

Suomessa yleinen myötätunto saksalaisia kohtaan väheni jyrkästi juuri lokakuun alkupäivinä 1944, kun tiedot Saksan viranomaisten ja joukkojen tyyneällä tavalla toimenpanemista suomalaisten panttivankien ja merimiehien internoinneista levisivät kansalaisten keskuuteen. Tällaisten joukkoasenteiden vallitessa hallituksen oli helppo laajentaa Saksan ja Unkarin kansalaisten internointia, sillä toimenpiteen vastustajia lienee ollut hyvin vähän, eikä heillä juuri ollut mahdollista saada ääntänsä kuuluviin. Internoinnit eivät silti liene olleet suoranaisia ns.

---

⁸² Pekka Peitsi jälleen. Urho Kekkosen kirjoitus Suomen Kuvalehdessä 12.10.1944

⁸³ Willamo 2004, 94, 101

⁸⁴ Salmelin 1989, 190

vastavuoroisuusperiaatteeseen perustuvia vastatoimenpiteitä saksalaisten suorittamiin internointeihin. Mikään asiakirja ei viittaa tähän, vaikka tosin ajatus vastavuoroisuuden soveltamisesta on todennäköisesti jollain tavalla vilahtanut laajentamispäätösten valmisteluissa. Uudessa yhteiskunnallisessa tilanteessa suomensaksalaisilla ei ollut montakaan puolustajaa.

Hallituksen, Suomen Punaisen Ristin ja Suomen merimieslähetyseuran toimettomuus merimies- ja panttivankeja kohtaan

Tiedossa ei ole, että hallitus sen paremmin kuin Suomen Punainen Ristikään olisi millään tavalla yrittänyt auttaa Saksan internomia merimiehiä ja -naisia sekä panttivankeja. Syntyy jopa kuva, että nämä tahot asennoituivat käytännössä suorastaan välinpitämättömästi internoitujen kärsimyksiin ja kohtaloihin. Saksalaisten suorittamista syyskuun 1944 alkupäivien internoinneista huolimatta suomalaisia aluksia lähetettiin vielä 12.9.1944 Saksaan.⁸⁵

Norjan Punainen Risti (Norges Røde Kors) toimitti vuosina 1942–45 Tanskan ja Ruotsin Punainen Risti -järjestöjen (Dansk Røde Kors, Svenska Röda Korset) kautta huomattavia määriä avustuspaketteja elintarvikkeineen Saksan keskitysleireihin viedyille norjalaisille poliittisille vangeille. Tämän avustuksen seurauksena norjalaisten vankien ravintotilanne oli sen verran hyvä, että monet heistä lakkasivat syömästä leirimuonaa ja jakelivat ylimääräiset elintarvikkeensa muille vangeille.⁸⁶ Stutthofin leirillä mm. internoidut suomalaiset merimiehet saivat osan näistä muonalahjoista. Myös joitakin Tanskan Punaisen Ristin lähettämiä avustuspaketteja päätyi suomalaisille.⁸⁷

Nämä tiedot osoittavat, että Norjan, Tanskan ja Ruotsin Punainen Risti -järjestöt pystyivät lieventämään Saksaan vietyjen norjalaisten ja tanskalaisten poliittisten vankien leirioloja. Suomen Punainen Risti ei puolestaan tehnyt mitään Saksassa ja Norjassa internoitujen suomalaisten merimiesten ja -naisten hyväksi, vaikka tämä todennäköisesti olisi onnistunut toimimalla yhteistyössä muiden Pohjoismaiden Punainen Risti -järjestöjen kanssa hyödyntämällä näiden tahojen jo olemassa olevia jakelukanavia ja verkostoja. Varsinkin Ruotsin Punainen Risti harjoitti syksyllä 1944 ja keväällä 1945 jokseenkin menestyksellistä avustustoimintaa sekä Saksassa että sen miehittämissä maissa. Järjestön puheenjohtaja *Folke Bernadotte* tapasi useita kertoja Saksan johtomiehiä, joiden kanssa hän sopi avustusjärjestelyistä.⁸⁸ Suomen Punaisen Ristin täydellinen toimettomuus suomalaisia merimies- ja naisvankeja kohtaan vaikuttaa oudolta.

---

⁸⁵ Nylund 2008, 486

⁸⁶ Westerlund 2008 I, 335

⁸⁷ Nylund 2008, 463-464

⁸⁸ Bernadotte 1945, Kersten 1947, Hewins 1950

Suomen merimieslähetykseura ja merimiespastorit pyrkivät sotavuosina auttamaan länsiliittoutuneiden internoimia suomalaisia merimiehiä.⁸⁹ Sen sijaan ei ole tietoja näiden toimijoiden avustustoimenpiteistä Saksaan internoiduille merimiehille ja -naisille, vaikka suomalaisia merimiespappeja ja -kirkkoja on toiminut säännöllisesti tai tilapäisesti mm. Hampurissa, Lyypekissä, Kööpenhaminassa, Amsterdamissa, Antwerpenissa ja Rotterdamissa.⁹⁰ Ruotsin kirkollisten tahojen ja uskonnollisten järjestöjen perustamat Hjälp Krigets Offer ja Svenska Missionsförbundetin krigsfångetjänsten toimivat menestyksellä Saksassa.⁹¹ Norjalaiset merimiespappit Hampurissa käyttivät hyväkseen laajaa yhteysverkostoaan avustustyössään. Sen avulla he onnistuivat välittämään ja salakuljettamaan Saksassa vangituille maanmiehilleen elintarvikkeita, vaatteita ja lääkkeitä.⁹²

Niin ikään on outoa, ettei hallitus kääntynyt Ruotsin hallituksen puoleen pyynnöllä, että se yrittäisi hankkia tietoja internoitujen suomalaisten merimiesten ja -naisten kohtaloista Saksan huostassa ja sopia avustujärjestelyistä. Tällaisella pyynnöllä olisi ollut menestymisen mahdollisuuksia, sillä Ruotsin viranomaiset onnistuivat yhteyksillään ja tunnusteluillaan useita kertoja pelastamaan pulaan joutuneita Ruotsin kansalaisia eri vaihtokaupoilla. Näin oli asian laita mm. saksalaisten kuolemaan tuomitsemien ns. Varsovan ruotsalaisten osalta vuosina 1943–44.⁹³ Berliinissä sekä julkiseen että salaiseen avustustoimintaan osallistuivat ruotsalainen Victoriakyrkan ja tanskalainen Christianskirken seurakuntineen sekä norjalaisten ns. Berliinin komitea.⁹⁴

Hallitus ei myöskään tehnyt mitään saksalaisten Pohjois-Suomessa ottamien panttivankien avustamiseksi 1.-13.10.1944. Sotilasviranomaisten päätös olla neuvottelematta panttivangeista jätti nämä täysin saksalaisten armolle, ja ilman Ruotsissa syntynyttä julkisuutta olisivat saksalaiset saattaneet toteuttaa uhkavaatimuksensa. Tapahtuman Ruotsissa Saksalle aiheuttama kielteinen julkisuus vaikutti Auswärtiges Amtiin ja OKW:iin niin, että nämä käskivät Rendulicia vapauttamaan panttivangit. OKW:n pidättyväisyys johtui huolestumisesta Ruotsin mielialoista, sillä siellä vihamielisyys saksalaisia kohtaan oli saksalaisten havaintojen mukaan hälyttävästi lisääntynyt suomalaisten ja saksalaisten joukkojen aseellisten yhteenottojen alkamisen jälkeen.⁹⁵ Ruotsin tiukentunut suhtautuminen ilmeni myös siinä, että sen vesialueet satamineen

---

⁸⁹ Kansanaho 1983, 251

⁹⁰ Merimieslähetyks. <http://fi.wikipedia.org/wiki/Merimiesl%C3%A4hetys>, Kansanaho 1983, 252-257, Lempiäinen 2000, 41-48, Raitis 2005, 73-75, Raitis 2007, 46, Sven-Erik Nylundin antamat tiedot

⁹¹ Perwe 2006, 181-184

⁹² Vogt-Svendsen 1948, Perwe 2006, 188

⁹³ Lewandowski 2006

⁹⁴ Perwe 2003, 160-198, Perwe 2006, 181-189

⁹⁵ Ziemke 1963, 408

syyskuun loppupuoliskolla 1944 nimellisesti suljettiin kaikilta ulkomaalaisilta aluksilta eli käytännössä Saksan aluksilta.⁹⁶

Tiedossa ei ole, että Suomen hallitus olisi millään tavalla pyrkinyt käyttämään hyväkseen niitä Ruotsissa syntyneitä saksalaisvastaisia mielialoja, jotka lokakuun alussa koituivat suomalaisten panttivankien pelastukseksi. Hallitus ei todennäköisesti ollut edes tietoinen tapahtumista Ruotsissa ja Saksassa, vaikka se olisi helposti voinut asettautua yhteyteen Ruotsin hallitukseen pyynnöllä edesauttaa panttivankitapahtuman rauhanomaista sovittamista.

Myös Suomen Punainen Risti oli tässäkin asiassa toimeton. Pohjois-Suomessa toimivat 1939–45 Suomen Punaisen Ristin Oulun ja Lapin piirijärjestöt paikallisosastoineen.⁹⁷ Nämä olisivat voineet tarjota palvelujaan, mutta pysyivät sivussa panttivankitapahtumista. Lisäksi näiden rinnalla toimi Lapin läänin Avustustoimikunta, joka keskeytti toimintansa evakuoinnin alkaessa.⁹⁸ Lapin läänin väestö oli tosin suurelta osin lähtenyt turvaan joko Ruotsiin tai Etelä-Suomeen, mutta mm. Torniossa ja Kemissä asukkaat olivat enimmäkseen jääneet paikoilleen, eikä Oulun läänin väestöä evakuoitu.

Suomen vaikuttajatahojen – hallituksen, Suomen Punaisen Ristin ja Suomen merimieslähetyseuran – suhtautumista saksalaisten pidättämiin merimies- ja panttivankeihin leimaa samanlainen peräänantavuus, arkailu ja väistely. Siinä missä muut Saksan vaikutusvallan alaiset Pohjoismaat – Ruotsi, Norja ja Tanska – aloitteillaan, yhteydenotoillaan, avustusjärjestöillään, ulkomaanedustajiensa ja henkilöverkostojensa avulla pystyivät avustamaan internoituja ja vangittuja kansalaisiaan ja helpottamaan heidän leiri- ja vankiolojaan, Suomen vastaavat tahot vaipuivat merimies- ja panttivankitapahtumissa saamattomuuteen.

Herää täten kysymys, mikä tekijä tai mitkä tekijät voisivat selittää tämän ilmiön? Selityksenä lienee tilanteen tuoma epävarmuus, neuvottomuus ja ristipaine. Suomen valtiojohto ja yhteiskunnallinen eliitti olivat runsaan kolmen sotavuoden aikana tukeutuneet läheiseen sotilaspoliittiseen yhteistyöhön Saksan kanssa ja sen sotilaalliseen, huollolliseen ja taloudelliseen avunantoon. Kun eduskunta 2.9.1944 päätti tehdä virallisen pesäeron Saksaan, tämä ulkopolitiikan uusi suuntaus ei perustunut niinkään Saksan torjumiseen kuin ulkoiseen välttämättömyyteen. Uuden ulkopolitiikan perustana oli välirauhansopimuksen muodollisten ehtojen tinkimätön täyttäminen ja Neuvostoliiton virallisten edustajien tyytyväisänä pitäminen.

Suomen johtavat tahot toivoivat Saksan suhteiden säyseää ja huomaavaista selvittämistä, ja samalla pyrittiin välttämään Saksaa vahingoittavia tekoja. Syyskuun alkupuoliskolla 1944 tämä tie näytti vielä kulkukelpoiselta, mutta kuukauden lopussa sekin oli kuljettu loppuun Neuvostoliiton etujen vastaisena polkuna. Suomen johdon ymmärrettyä tämän joutui se 1.10.1944 käynnistämään

---

⁹⁶ Erfurth 1951, 266

⁹⁷ Tervonen 1991

⁹⁸ Sutela 1993, 226-239

laajaan aseelliseen hyökkäykseen Saksan joukkoja vastaan. Samoista ulkoisista syistä tämä oli välttämätöntä, joskaan johtavat tahot eivät oikeastaan toivoneet tavanomaista sotaa Saksaa vastaan. Perimmäisenä toiveena oli sitä vastoin, että Saksan johto ymmärtäisi Suomen tilanteen samalla tavalla kun suomalaiset sen kokivat, vetäisi joukkonsa pois Suomen alueelta, lakkaisi rasittamasta Suomen suhdetta Neuvostoliittoon ja jättäisi Suomen omaan rauhaansa. Syy siihen, että Suomen johtavat tahot sivuuttivat merimies- ja panttivankiasiat lienee täten ollut pyrkimys jouduttaa ja helpottaa Saksan joukkojen vetäytymistä ilman häiritseviä tekijöitä, jotka olisivat voineet hidastaa ja monimutkaistaa Saksan lopullista perääntymistä Suomen kamaralta.

Lars Westerlund on oikeus- ja hallintohistorian dosentti ja Kansallisarkiston projektinjohtaja.

Suomalainen hiihtopartio on saavuttanut Kilpisjärven. Kilvessä lukee "Seis suomalaiset. Norjan alue täällä alkaa". Saksalaisten hartaana toiveena oli, että he saisivat olla Norjassa rauhassa neuvosto- ja suomalaisjoukoilta.- A Finnish ski patrol have reached Kilpisjärvi. The sign is erected by the retreating German forces and urges the Finns not to enter Norwegian territory, although the Germans had not earlier paid much attention to the border line.

LÄHTEET

Arkistot

Kansallisarkisto

Radiokatsauksia 6.-27.9.1944, T17607/5

The National Archives, Kew, Britain

Armistice Agreement, Foreign Office, FO 371/43165 N5688/30/56, September 12th and 14th 1944

Ulkoasianministeriön arkisto

Pohjois-Suomen evakuointi ja siihen liittyvät kysymykset. UM Fb 110, Kansio 64

Julkaisemattomat käsikirjoitukset

Helminen, Reima: Suomalaisten jääminen sotavangeiksi Suomen sotien 1939-1945 aikana. Sotakorkeakoulun maasotalinjan diplomityö 1991

Kontinen, Ville: Suomalaisten merimiesten internoiminen Saksaan 1944-45. Helsingin yliopiston Suomen historian pro gradu-tutkielma 2006

Sähköiset tiedostot

- Gisler. <http://www.norgeslexi.com/krigslex/g/gl.html>
- Lothar Rendulic. http://fi.wikipedia.org/wiki/Lothar_Renculic
- Merimieslähetys. <http://fi.wikipedia.org/wiki/Merimiesl%C3%A4hetys>
- Oradour-sur-Glane. <http://en.wikipedia.org/wiki/Oradour-sur-Glane>
- Represalier. <http://norgeslexi.com/krigslex/r/r2.html#represalier>
- Tornion valtauksen panttivangit. http://fi.wikipedia.org/wiki/Tornion_valtauksen_panttivangit

Tiedottaja

Nylund, Sven-Erik, Vantaa

Kirjallisuus

Ahto, Sampo: Aseveljet vastakkain. Lapin sota 1944-1945. Helsinki 1980

Akten der Partei-Kanzlei der NSDAP. Rekonstruktion eines verlorengegangenen Bestandes. Regesten. Band I. München 1983

Alava, Ali: Gestapo Suomessa.. Hämeenlinna 1974

Alava, Ali: Erikoisosasto Pohjoinen. Hämeenlinna 1978

Becker, Lawrence C.: Reciprocity. London 1986

Bernadotte, Folke: Saksan viimeiset päivät. Humanitäärinen toimintani keväällä 1945 ja sen poliittiset seuraukset. Porvoo 1945

Ekberg, Henrik: Führerns trogna följeslagare. Den finländska nazismen 1932-1944.Helsingfors 1991

Enbuske, Matti – Runtti, Susanna – Manninen, Turo: Rovaniemen historia. Jokivarsien kasvatit ja junantuomat vuoteen 1990. Rovaniemi 1997

Erfurth, Waldemar: Suomi sodan myrskyssä 1941-1944.

Evans, Graham – Newnham, Jeffrey: The Penguin Dictionary of International Relations. London 1998

Evans, Graham – Newnham, Jeffrey: The Dictionary of World Politics. A Reference Guide to Concepts, Ideas and Institutions. New York1990

Gidselaktionen 29. august 1943 ja Gidseltagninger. Hakusanat teoksessa: Gads leksikon om dansk besættelsetid 1940-45. Red. Kirshhoff – Lauridsen, John T. – Trommer, Aage: København 2002 s. 187-188

Halsti, Wolf H.: Lapin sodassa. JR 11:n mukana Oulusta Kaaresuvantoon. Helsinki 1972

Hedman, Ossi: Kemin kaupungin historia. 2. osa. Kemi 1976

Hewins, Ralph: Count Folke Bernadotte. His Life and Work. Minneapolis 1950

Jensen-Eriksen, Niklas: Saksan ja Unkarin kansalaisten sekä heidän suomalaisten puolisoitensa internointi 1944-1947. Helsinki 2009

Kaila, Toivo T.: Lapin sota. Helsinki 1950

Kallioniemi, Jouni: Suursodan loppunäytös pohjoisessa. Lapin sota 1944-45. Kaarina 1989

Kansanaho, Erkki: Kirkko ja merenkulkijat. Sata vuotta Suomen Merimieslähetyseuran työtä. Helsinki 1983

Kariniemi, Annikki: Uuno Hannula – mies pohjoisesta. Helsinki 1975

Kersten, Felix: Himmlerin henkilöäkäärinä. Muistelmia Kolmannesta valtakunnasta vv. 1939-45. Hämeenlinna 1947

Klink, Ernst: Saksalais-suomalaisen aseveljeyden loppuvaihe Pohjois-Suomessa 1944. Historiallinen Aikakauskirja 2.1979 s.110-122

Kokkonen, Esko: Hyödyksi ja huviksi pohjoissuomalaisille. Pohjois-Suomen radiotoiminnan vaiheita vuosina 1915-1995. Oulu 1996

Kom.miet. 1945:16. Mon. Valtioneuvoston 11 päivänä lokakuuta 1945 saksalaisten Suomen alueella tekemiä sotarikoksia tutkimaan asettaman toimikunnan selvitys

Krieger, Joel (ed.): The Oxford Companion to Politics of the World. New York 1993

Lappalainen, Niilo: Suursaari toisessa maailmansodassa. Porvoo 1987

Lempiäinen, Pentti: Nuortuu vanhetessaan. Merimieskirkot puhureissa. Helsinki 2000

Lewandowski, Jósef: Knutpunkt Stockholm. Den polska motståndsrörelsens svenska förbindelser från september 1939 till juli 1942. Stockholm 2006

Merimiehen Ystävä. Suomen Merimieslähetyseuran lehti, vuosikerrat 1944-50

Nylund, Sven-Erik: Suomalaisten merimiesten internoinnit toisen maailmansodan aikana. Sisältyy teokseen Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkiston artikkelikirja – Prisoners of War and Internees. A Book of Articles by the National Archives. Lars Westerlund. Toim., Ed.. Helsinki 2008 s. 430-513

Nylund, Sven-Erik: Torpederade och internerade. Finländska sjömän i andra världskriget. Helsingfors 2009

Parry, Clive – Grant, John P.: Encyclopaedic Dictionary of International Law. New York 1986

Perwe, Johan: Hjälpnätverk och motstånd 1933-1945. Sisältyy teokseen Svenska Victoriaförsamlingen i Berlin 1903-2003. Under redaktion av Sven Ekdahl. Berlin 2003 s. 160-196

Perwe, Johan: Bombprästen. Erik Perwe på uppdrag I Berlin under andra världskriget. Stockholm 2006

Polvinen, Tuomo: Suomi kansainvälisessä politiikassa II:1944. Teheranista Jaltaan. Porvoo 1980

Puroma, A. – Sonck, Lars Hj.: Sotatoimet saksalaisia vastaan Pohjois-Suomessa 1944-1945. Sisältyy teokseen: Suomen sota 1942-2945. 8. osa. Helsinki 1958

Raitis, Paula: Terwetuloa tänne! Sata vuotta Antwerpenin merimieskirkon elämää. Helsinki 2005

Raitis, Paula: Matkalaisten missuuna. Rotterdamin merimieskirkko 80 vuotta. Helsinki 2008

Rumpunen, Kauko: Rauhaton sota ja kadonnut lisäpöytäkirja. Sotilasikakauslehti 11.2008 s. 50-52

Salmelin, Pentti: Suursaaren sota. Kun Suomi Saksan voitti. Helsinki 1989

Seppälä, Raimo: Kenraali ja pahat linnut. Hj. Siilasvuo 1892-1947. Helsinki 1984

Sutela, Pauli: Kemissä, Peräpohjolassa ja Lapissa sotavuosina 1939-1945. Kemi 1993

Tervonen, Antero: Suomen Punaisen Ristin Oulun piiri 60 vuotta 1931-1991. Oulu 1991

Vogt-Svendsen, Conrad: Med Guds Ord i Fiendeland. Sjømannskirken I Hamburg 1940-1945. Bergen 1948. Myöhemmät painokset Oslossa 1966 ja 1972

Westerlund, Lars: The mass death of Prisoners of War in Finland and the negligence of the Finnish, Swedish and Norwegian Red Crosses. Sisältyy teokseen: Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkiston artikkelikirja – Prisoners of War and Internees. A Book of Articles by the National Archives. Helsinki 2008 s. 291-350 (Westerlund 2008 I)

Westerlund, Lars: Saksan vankileirit Suomessa ja raja-alueilla. Helsinki 2008 (Westerlund 2008 II)

Westerlund, Lars: Sotavankien ja siviili-internoitujen sodanaikainen kuolleisuus Suomessa. Muonahuolto, tautisuus ja Punaisen Ristin toimetttömyys. Helsinki 2009

Willamo, Harri: Stadin poika ja Lapin keisari. Willamon suvun tarina. Helsinki 2004

Ziemke, Earl F.: Saksalaisten sotatoimet Pohjolassa 1940-1945. Porvoo 1963

Lehtikirjoitukset

Bagatellisierung der Tatsachen. Peinlicher Eindruck der juridischen Kunstgriffe Herrn Hackzells. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 6.9.1944

Das betrogene Finnland. Stimmen der Auslandes zu den Bedingungen des finnisch-sowjetischen Waffenstillstandes. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 23.9.1944

De av tyskarna begångna brotten i norra Finland. Undersökningsmaterialet till internationella domstolen. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 21.9.1945

Der "rote König von Finnland". Pomphaftes Zeremoniell um Shdanow. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 26.10.1944

Die Kerenskis Europas. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 12.10.1944

Ein eiserner Vorhang vor Finnland. Diplomatische Vertreter müssen Helsinki verlassen – Niedergeschlagenheit im ganzen Land. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 24.9.1944

Finnische Lügenpropaganda gegen deutsche Soldaten. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 3.11.1944

Finnische Regierung machtlos. "Freiheitssender" hetzt gegen alle Deutschenfreunde. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 3.11.1944

Finnland in der Gewalt Moskaus. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 21.9.1944

Finnlands Weg in den Abgrund. Alle Massnahmen für Sicherung unserer Truppen in Nordfinnland getroffen. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 6.9.1944

Finnland wird kleiner und armer. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 22.9.1944

Finnland zahlt einer hohen Preis. Harte Waffenstillstandsbedingungen. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 17.9.1944

Gisslan i Finland. Hufvudstadsbladetin pääkirjoitus 5.10.1944

Gisslan i Kemi. Aftonpostenin pääkirjoitus 9.10.1944

"Ingen kommer ut härifrån någon annan väg än genom krematoriet". Hemvändande finsk sjöman berättar om Stutthof-lägrät. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 6.6.1945

Interneringslägren voro ett helvete för sjöfolket. Mången finsk sjöman död i Ruhr-gruvorna. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 3.6.1945

"Katyn"-Schatten über Finnland. Auslieferung sämtlicher aktiver Offiziere an dei Sowjets festgesetzt. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 26.9.1944

Klappjakt på Kemibor för gisslan. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 7.10.1944

Kriget i Lappland mot Tyskland fördes utan krigsförklaring. Nya Pressenin kirjoitus 11.7.1951

Laukkanen, Erkki: Saksan tiedustelu Suomessa. Sisältyy teokseen: Salaisen sodan sivut. Tiedustelua, vakoilua ja salatoimintaa jatkosodassa. Helsinki 2003 s. 161-180

Lääninhallituksen motissa oli yli 262 ihmistä. Vangit säilyttivät henkensä kuin ihmehen kaupalla. Tapani Rannan kirjoitus Lapin Kansassa 19.10.1994

Mannerheimn Hausknecht der Sowjets. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 1.10.1944

Meddelandet om befrielsen väckte en storm av jubel i interneringslägren. ”Skulle det bli nödvändigt att interneras ännu en gång skulle ja helst spärras in i Finland”. Werner Wolffin haastattelu Åbo Underrättelserissä 27.3.1946

Nya övergrepp av tyskarna. Finska ämbetsmän arresterade och bortförda i norra Finland. Hufvudstadsbladetin kirjoits 23.9.1944

När tyskarna vände på masken i Kemi. Den tyska ockupationen blev många svarta blad i stadens historia. Borgåbladetin kirjoitus 17.10.1944

Panttivangit vapautettu eräässä kylässä Rovaniemen eteläpuolella. Saksalaiset jättivät vetäytyessään heidät sinne. Helsingin Sanomien kirjoitus 14.10.1944

Pekka Peitsi jälleen. Urho Kekkosen kirjoitus Suomen Kuvalehdessä 12.10.1944. N:ro 41 s. 1168-1169

Rislakki, Jukka: Erittäin salainen. Vakoilu Suomessa. Helsinki 1992

Saksalaiset ottaneet 220 panttivankia Kemissä. Helsingin Sanomien kirjoitus 5.10.1944

Saksalaiset uhkasivat ampua jokaisen panntivankinsa, joka ei jaksanut kävellä. Panttivangit jätettiin suomalaisten tullelle alttiiksi Jaatilassa. Helsingin Sanomien kirjoitus 15.10.1944

Saksalaiset vieneet mukanaan 110 vankia. Ruotsin konsulikini lienee joutunut heidän joukkoonsa. Helsingin Sanomien kirjoitus 12.10.1944

Saksalaisten Kemissä ottamat panttivangit. Kansan Lehden kirjoitus 6.10.1944

Stalins Knute in Finnland. Schdanow wieder Liquidator der finnischen Freiheit. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 20.1.1945

Svenska konsuln i Kemi tvangs följa med tyskarna. Dagens Pressin kirjoitus 13.10.1944

Tyskarna hota skjuta 150 civila nordfinnar. De ha tagits som gisslan – polismän, präster och stadsdirektören i Kemi bland dem. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 5.10.1944

Tyskarnas gisslan behandlades illa. Även svenske konsuln i Kemi fånge hos tyskarna. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 12.10.1944

SUMMARY

Lars Westerlund: Reciprocity and avoidance in Finnish-German relations in the fall of 1944. The Germans interned at least 625 Finnish seamen and hostages

This study compares the treatment of Finnish citizens interned by the Germans with Germans interned by the Finns. It also touches upon the concept of reciprocity used in international law, as well as Finland's ambiguous relationship with Germany during the Lapland War, where the Finns tried to avoid angering the Germans at all costs.

Finnish sailors interned by Germany. The Finnish Parliament accepted the truce proposed by the Soviet Union on 2.9.1944, and the truce itself was signed on 19.9.1944. As a consequence of these political developments, the German authorities, from 3.9.1944 onwards, interned Finnish sailors in various ports in Germany and German-occupied territories. 69 Finns interned in ports in Eastern Germany were taken to the Stutthof camp near Danzig, 114 sailors interned in ports in Western Germany were taken to the Brauner Berg work camp near Kiel, and 23 sailors were interned at the camp at Wihelmsburg near Hamburg. 120 sailors were interned in Norwegian ports, and transferred first to the island of Hovedöjen near Oslo. 109 of them were, however, taken in December 1944 to the camp at Pölitz near Kiel. The German authorities thus interned a total of 363 Finnish sailors during the Fall of 1944, of whom 28 – 7,7 % - died.

In early September 1944 German harbour officials seized four Finnish vessels at Bremen, four at Danzig, and in the Netherlands one at Telche and one in Delfzijl. The Germans also seized 46 Finnish vessels in various ports in Norway.

Finnish hostages taken by the Germans in North Finland. Open war broke out between Finland and Germany on 1.10.1944. After Finnish troops attacked Tornio and Kemi in 1.10.1944 and took a few dozen German prisoners of war, German troops throughout North Finland went about arresting not only Finnish military personnel, but also civilian officials and other civilians and took them as hostages. The Germans had at least 262 Finnish civilians as hostages, 24 of whom were women. The Germans treated the hostages in an arrogant and antagonistic manner, and beat and even killed some of the Finns. Additionally, the Germans even threatened to execute the civilians when they were unable or unwilling to give them the information they wanted. The Germans, mainly in October and November 1944, also committed thefts and robberies in many areas in North Finland, seizing the property of Finnish civilians.

Hostages in the European Theatre of War. The Germans took – and executed – hostages particularly in the Soviet Union and Eastern Europe: in Czechoslovakia, the Ukraine, and Serbia. The Germans also took hostages in South- West-, and

North Europe, for example in Greece, Italy, France, Belgium, the Netherlands, Norway, and Denmark.

Colonel General *Lothar Rendulic*, commander of the 20th Army in North Finland, ordered on 1.10.1944 that hostages be taken in all areas held by his troops. When he was the commander of the German 2nd Panzer Brigade in Croatia in 1943, he had had local civilians captured. Rendulic ordered 50 hostages to be executed for every slain German soldier, and 25 for every soldier wounded in action. An attack on German forces was to be paid back by the destruction of a civilian village. Rendulic's troops did in fact carry out these instructions, and consequently Rendulic was convicted as a war criminal by the military tribunal at Nürnberg in 1948. He was sentenced to 20 years imprisonment, but was released already in 1951, after a total of 6 years in prison.

The Germans threatened to shoot the hostages in North Finland, but they were released by order of the OKW. On 1.10.1944 Colonel General Rendulic sent two officers, SS-Major General *Matthias Kräutler* and SS-General *Matthias Kleinheisterkamp* to tell the Finnish military leadership that they would shoot the Finnish hostages unless the Finns released their German prisoners of war. The representatives of the Finnish Defence Forces replied that they were unable to accept the Germans' demands. The Germans then transported almost all of their hostages to Rovaniemi, capital of the Province of Lapland. There they were housed in the Provincial Government headquarters.

However, the High Command of the Armed Forces - Oberkommando der Wehrmacht (OKW) – gave Rendulic a direct order to release the Finnish hostages. The German authorities were afraid that Swedish officials and soldiers might interfere in the situation, as both civilian and military authorities in Sweden were closely following the events in Finland, kept abreast by informers especially in Tornio. On 5.10.1944 in the Auswärtiges Amt, German Minister of Foreign Affairs *Joachim von Ribbentrop* expressed his dissatisfaction with Rendulic, and insisted that he curb his harsh measures; Ribbentrop did not want Rendulic to act in Finland as he had done in Croatia. He also felt that Rendulic was making it more difficult to establish a pro-German resistance movement in Finland with his actions. These were the reasons why Rendulic was, on 10.10.1944, ordered to immediately and unconditionally release the hostages. Additionally, OKW instructed Rendulic that German prisoners of war and hostages in the territory of AOK 20 ought to be treated like interned civilians rather than prisoners of war. Rendulic transported, probably on 11.10.1944, the hostages to Jaatila, southwest of Rovaniemi. German forces, which retreated from the area the next day, left the hostages to fend for themselves.

Thus, the efforts of AOK 20 in interning Finnish civilians in North Finland fell through, as they failed to exert the desired pressure on the Finnish military leadership, and the taking of the hostages in fact had no effect whatsoever on the

Finnish war effort. What they did achieve was a wide anti-German sentiment among Finns who were outraged by these actions against the populace of North Finland. Nevertheless, the reason for the release of the hostages had nothing to do with Finnish attitudes or actions, but was rather the consequence of a direct order from the German authorities to Rendulic.

A comparative perspective on how civilians were treated. In September, the Germans interned 363 Finnish sailors in ports in Germany, the Netherlands, and Norway, and transported them to generally rather squalid camps with harsh and exhausting discipline, with the end result that almost a tenth of them died. Most of them were interned for a little over seven months, to which must be added the time they had to spend in quarantine camps before the journey home, which usually took at least some weeks. Sailors returning via Sweden came to Finland in June, whereas those who came through the Soviet Union returned as late as October. The Finns suffered severely in the camps due to the hard mental and physical conditions in which they were held.

There is considerable variation in how the Germans treated their Finnish hostages in North Finland: at the time when they were arrested they were probably treated in a brusque and heavy-handed manner, whereas the time they spent at the Provincial Government building in Rovaniemi was more peaceful and less harsh. In contrast, their captors were again callous and negligent with them at Jaatila. However, this internment lasted for only a short period, and with the exception of a few hostages who were held for a longer time, most of them were released after only 12 days in captivity.

Finland, on the other hand, interned 450 German and 20 Hungarian nationals. Conditions in the internment camps were at least fair and generally fairly good. There were only slight, occasional shortages in terms of accommodation and food supply, and the people at the camps were from the start treated in a fair manner. There were no deaths due to beatings or to the harsh treatment of inmates. The interned Germans and Hungarians were free to elect their own representatives who, together with camp officials, were responsible for running the camps. Most people were interned for 18 months, whereas women of Finnish extraction were held, together with their children, for 17 months, and the so called "September Finns" were released after approximately 14 months. Inmates were able to study at the camps and participate in communal activities, and even occasionally to go to the cinema or other local events outside the camps. The women of Finnish extraction who were held at the camps were allowed to vote in the Parliamentary elections of March 1945, those with chronic illnesses received treatment at local health centres outside the camps, and other inmates could, with an adequate reason, temporarily leave the camps to visit their home areas or conduct other personal business. The long stay at the camps was no doubt boring for the inmates, and the constant uncertainty about the future must have been stressful, but the inmates did not face much physical suffering during their captivity.

The worst fate was reserved for those 14 people who were exiled in the summer of 1947 to Soviet-occupied Germany. They had to spend a total of 35 months in Finnish internment camps, and then exiled. It was often not easy to find a new occupation on German soil, but the decision to exile them, based on political necessities, was not illegal as such. The exiles were apparently not targeted by Soviet officials for special surveillance or other measures.

To conclude, the German citizens interned by Finnish officials were treated far better than Finns interned in Germany or German-occupied territories.

A comparative perspective on how soldiers were treated. According to Finnish military sources, 231 soldiers went missing in action during the Lapland War: 18 officers, 24 NCOs, and 189 privates. 117 soldiers were taken as prisoners of war, though the total number of captured Finnish soldiers would have been 138, as 18 of the soldiers who went missing in action fled to Sweden. Nevertheless, the real number of Finnish prisoners of war must have been higher, as in October 1944 the Germans seem to have killed upon capture at least a few dozen surrendered Finnish soldiers. Some wounded Finnish soldiers were also left to die without proper care by the Germans.

The Germans treated captured Finnish soldiers in a brutal and callous manner: they were pressured to join the Germans, and those who refused were beaten, abused, robbed, and forced to do backbreaking labour. The long march to Norway proved exhausting for the prisoners of war, and accommodations there proved to be primitive or non-existent; they received poor and inadequate food supplies. During their captivity, some of the Finns died due to the poor conditions and violence that they had to endure.

German prisoners of war handed over to the Soviet Union. Finnish troops captured 1,231 German soldiers at Gogland (Suursaari) on 15.9.1944, and 1,305 German soldiers in North Finland, mainly in October 1944. The captured soldiers were not kept in particularly good camps, but at least accommodations and food supply were adequate. They were treated fairly well, and there were no reported cases of beatings or abuse of prisoners. Many of the prisoners of war were wounded upon capture, and though each of them received medical care, 44 of the most severely wounded prisoners died, for a total mortality of 1,7 %.

In October 1944 Finland, in accordance with the terms of the truce, transferred 2,546 German prisoners of war and other captured Germans to the Soviet Union. A few dozen of the prisoners were apparently not soldiers but other personnel who had accompanied the German soldiers. These transferred Germans faced a hard existence and many of them died in captivity – those who survived were only released in the 1950s. By transferring the prisoners, Finland broke the Hague Convention of 1907 concerning land warfare and the section concerning prisoners of war in the Geneva Convention of 1929, as the Finnish authorities could not guarantee that the Soviets would provide them with the rights mentioned in these treaties. However, Finland did not have much choice in the matter: a refusal to

transfer the prisoners might have incurred a strong reaction from the Soviet Union, even a return to war. Additionally, Finnish authorities had not treated their own Soviet prisoners of war according to the aforementioned treaties, so asking for special treatment for German soldiers would not have seemed credible from the point of view of the Soviets. In contrast, it would have been interpreted as an intentional breach of the truce, and favoritism towards the Germans, who were still waging a war against the Soviet Union.

By demanding that Finland hand over its German prisoners of war, the Soviet Union adapted, in its own way, the principle of reciprocity. The German military treated, in 1941-1945, captured Soviet soldiers in a brutal, ruthless, and callous manner, leading to the deaths of a total of 3.3 million Soviet prisoners, an incredible 57 % of all captured Soviet soldiers. German soldiers were likewise treated in a harsh manner in the Soviet Union, with often inadequate supply and accommodations, but still better than the Germans treated their own Soviet prisoners: a little over one third of captured German prisoners died. Finnish soldiers held by the Soviets seemed to have had a similar mortality rate.

Some conclusions about the comparison. Looking at the treatment of civilian and military prisoners, the Germans mistreated their Finnish prisoners, while the Finns provided adequate conditions for both interned German civilians and prisoners of war. Additionally, the Finns never abused their prisoners, and even made efforts to improve the living standards of the inmates of their camps. There was thus considerable disparity in how the two nations treated each other's prisoners, and an absence of balanced and direct reciprocity. On the other hand, the relatively good conditions of German prisoners in Finland must have positively affected the German's attitude concerning Finnish prisoners, as mortality among Finnish civilian and military prisoners in Germany was considerably lower than among prisoners elsewhere on the Eastern Front – though somewhat higher than that of prisoners from the West.

The lack of an open state of war between Finland and Germany in 1944–45. On 2.9.1944, Finland severed diplomatic relations with Germany, but did not otherwise define its new relationship with its former ally. On the other hand, Finland did agree to various concessions to the Allies and to carry out certain measures that were aimed at weakening Germany – and thus preventing Finland from presenting itself as neutral *vis a vis* the main belligerents. Even the attempted invasion of Gogland (Suursaari) on 15.9.1944 did not manage to provoke a declaration of war, as the Finnish Government was still trying to peacefully expel the German soldiers in North Finland. Accordingly, the attacks by Finnish troops against the Germans starting from 1.10.1944 at Tornio and Kemi were not accompanied by a declaration of war. This was probably due to the fact that, despite hostilities between them, both nations saw the armed conflicts as local, short-term incidents, and neither wanted actual war. Germany, in return, did not

declare war on Finland, though the Germans did call for an embargo on all Finnish ports right up to the Northern reaches of the Gulf of Bothnia, and forbade all vessels from moving in the area.

Thus, all throughout September 1944, Finland maintained a compliant stance towards the Germans, trying to avoid conflicts as far as possible. The Germans, on the other hand, engaged in duplicity. They made widespread, local agreements with the Finns on peacefully withdrawing their troops and evacuating their supplies, while simultaneously pursuing an antagonistic strategy at a higher level: interning Finnish citizens in Germany or German territories, spreading anti-Finnish propaganda through the mass-media, building extensive and deep lines of fortifications in Lapland, carrying out an amphibious assault on Finnish territory, and trying to organize an armed, pro-German resistance movement in Finland. This phase ended on 1.10.1944, when the Finns also engaged in antagonistic, armed engagements against German troops in North Finland. After the outbreak of the Lapland War with its many military engagements, the relationship between Finland and Germany turned into what could be characterized in terms of international law as something between an armed incident and a state of war.

The inactivity of the Finnish Government, the Finnish Red Cross, and the Finnish Seamen's Mission Society regarding captured Finnish citizens. Neither the Finnish Government nor the Finnish Red Cross seem to have done anything to provide aid for Finnish sailors interned by the Germans. It almost seems like the authorities were indifferent towards the suffering of the interned civilians. Despite the internments carried out by the Germans from the beginning of September 1944, the Finns still sent vessels to Germany as late as 12.9.1944.

The Norwegian Red Cross (Norges Røde Kors) sent in 1942–45, through the Danish and Swedish Red Cross organizations (Dansk Røde Kors, Svenska Röda Korset), considerable numbers of aid parcels packed with foodstuffs to Norwegian political prisoners held in German concentration camps. Accordingly, the Norwegian prisoners were so well supplied that many of them stopped eating camp food altogether, and distributed excess supplies to other prisoners. Finnish sailors, among others, received these food parcels at the Stutthof Camp. Some aid parcels sent by the Danish Red Cross also ended up in the hands of the Finns.

Thus, the Norwegian, Danish, and Swedish Red Cross organizations were able to improve the conditions in the camps in which Norwegian and Danish political prisoners were held. In contrast, the Finnish Red Cross did nothing for Finnish sailors interned in Norway or Germany, though it would probably have been quite possible for it to help them through the other Nordic Red Cross organizations and their established contacts and distribution networks. Especially the Swedish Red Cross was able to carry out fairly successful aid operations in Germany and German-occupied territories in fall 1944 and spring 1945. *Folke Bernadotte*, chairman of the organization, met leading German authorities on several occasions,

arranging aid operations in co-operation with them. Thus, the complete inactivity of the Finnish Red Cross in regard to Finnish sailors seems strange.

The Finnish Seamen's Mission Society and pastors serving with the merchant marine did their best, during the war, to help Finnish sailors interned by the Western Allies. However, they seem to have done nothing on behalf of Finnish seamen interned by Germany, despite the fact that Finnish pastors and churches had operated either temporarily or for a longer duration in Hamburg, Lybeck, Copenhagen, Amsterdam, Antwerp, Rotterdam, and other ports.

It is also peculiar that the Finnish Government did not ask for assistance from Sweden to get information on the fates of Finnish sailors interned by the Germans, and to help with organizing aid for them. This sort of request could well have paid off, as Swedish authorities successfully helped their own citizens on several occasions through their own contacts and initiatives, usually by proposing various trades and exchanges with the Germans. The so-called "Warsow Swedes", condemned to death by the Germans in 1943-1944, are a good example of this.

The Finnish Government also did nothing to assist the hostages taken by the Germans in North Finland in 1.-13.10.1944. The decision of the military authorities not to negotiate concerning the hostages left them totally at the mercy of the Germans – without the publicity that arose over the matter in Sweden, the Germans might have carried out their threats. The public uproar in Sweden concerning the events in North Finland pressured Auswärtiges Amt and the OKW into ordering Rendulic to release the hostages. The OKW was concerned about Swedish opinion, as – according to German sources – hostility against their countrymen had increased in an alarming manner after the onset of armed conflict between Finnish and German troops. The increasingly tense relations with Sweden also manifested in the Swedish decision in late September 1944 to at least officially bar all international vessels from entering its ports: this, in practice, meant German ships.

However, the Finnish Government does not appear to have made any use of the wide anti-German sentiment in Sweden that had saved the Finnish hostages in early October. The Government probably did not even know about these events in Germany and Sweden, though it could have easily facilitated a peaceful conclusion to the hostage problem by contacting the Swedish Government.

In this case as well, the Finnish Red Cross was not particularly active. The organization had branches in 1939-1945 in Oulu and Lapland along with numerous sub-branches, which could have taken a role in solving the problem, but for some reason these organizations did not act to help the hostages. The Aid Committee of the Provincial Government of Lapland had already suspended its activities at the start of the evacuation of Lapland: most of the population of the area had already fled to Sweden or South Finland. However, most of the people living in Tornio and Kemi, for example, had stayed in their homes, and the population of Oulu had not been evacuated.

Why were the Finnish authorities so passive? The Finnish authorities; the Government, the Finnish Red Cross, and the Finnish Seamen's Mission Society; all had the same diffident, muted reactions to the actions of the Germans in interning Finnish sailors and taking hostages, as if they were trying to avoid conflict. The other Nordic countries influenced by Germany – Sweden, Norway, and Denmark – used their own initiative to contact the Germans through Government authorities, aid organizations, and foreign representatives, securing the release of interned or captured citizens or at least mitigating their circumstances in the camps. Meanwhile, the corresponding Finnish authorities seemed absolutely passive concerning their interned sailors and hostages.

Thus we must ask ourselves: what were the reasons for this phenomenon? The likely explanation lies in the uncertainties, confusion, and conflicting pressures inherent in the situation. The Finnish political and social elite had, for over three years of war, relied on close politico-military co-operation with Germany, and were to a degree dependent on its military, economic, and logistical support. Even the decision of the Finnish Parliament on 2.9.1944 to officially sever relations with Germany was not based on increased alienation with the Germans, but rather external pressure. The conditions of the truce with the Soviet Union formed the basis of the new Finnish foreign policy: it was necessary to carry out the letter of these conditions without fail, and to please the official representatives of the Soviet Union.

The Finnish authorities wanted to resolve their relations with Germany in as friendly a manner as possible, and thus avoided acts that would antagonize the Germans. This still seemed like a viable policy in early September 1944, but towards the end of the month it became increasingly apparent that Finland could not maintain good relations with Germany while appeasing the Soviets. Once the Finnish authorities had seen this, they were forced on 1.10.1944 to launch extensive armed attacks against German troops. These were externally forced actions, and Finland did not desire to wage a full-scale conventional war against Germany, but rather hoped that the German leadership would understand the situation the Finns were in, withdraw their forces away from Finnish territory, cease to strain Finnish-Soviet relations, and leave Finland in peace. Thus, the likely reason why Finnish authorities paid little heed to the plight of the hostages and the interned sailors was their desire to avoid any complicating factors that would slow down or otherwise hinder the withdrawal of German troops from Finnish soil.

Lars Westerlund is a docent in legal and administrative history and a project director at the National Archives of Finland.

AATTEEN, SEIKKAILUJEN VAI MAANPETTURUUDEN TIELLÄ?

Saksan SS-joukoissa vuoden 1944 aseleposopimuksen jälkeen palvelleiden suomalaisten sotilaiden taustat ja värväytymisen vaikuttimet

Åke Söderlund

Viime vuosina on Suomessa julkaistu laajasti tutkimuksia ja ansiokkaita julkaisuja, jotka ovat käsitelleet ns. ”vaaran vuosia” Suomen solmittua välirauhan Neuvostoliiton kanssa syksyllä 1944. Samoin on julkaistu runsaasti tutkimuksia ja muuta kirjallisuutta aiheesta ”Finnisches Freiwilligen Bataillon der Waffen-SS”. Tämän Saksassa toimineen suomalaisen vapaaehtoispataljoonan nimi esiintyi usein sotilaallisissa katsauksissa - myös muilla nimillä ja erityisesti lyhenteillä, kuten ”III.(finn.)/Nordland”. Kyse oli Suomen ulkoministeriön suojeluksessa toimitetusta vapaaehtoisten rekrytoinnista, jonka myötä Saksa sai perustettua suomalaispataljoonan Waffen-SS:n rintamajoukkoihin Operaatio Barbarossaa varten. Muun muassa tässä pataljoonassa palvelleet Lauri Törni (sittemmin Larry Thorne) Kolmannen valtakunnan palveluksessa on myös saanut osakseen runsasta mielenkiintoa.¹

Aiheesta suomalaiset sotilaat Saksan Waffen-SS:n palveluksessa on siis kieltämättä kirjoitettu paljon. Suomalainen tutkimus kuitenkin eroaa huomattavasti muissa maissa harjoitettavasta niin kysymyksenasettelultaan kuin myös tulosten esittämistavoiltaan. Suomessa on harvemmin käsitelty SS-miesten suhtautumista havaitsemiinsa sota- ja muihin rikoksiin. Aihetta on tosin käsitelty välittömästi sotien jälkeen julkaistuissa muistelmissa suomalaisten SS-veteraanien itsensä toimesta. Käännekohtana pitäisin 1950-luvun viimeisiä vuosia, jolloin Unto Parvilahti sai julkaistuksi omat muistelmansa.² Tämän jälkeen olen ollut havaitsevinani painopisteen siirtymisen suomalaisten SS-miesten sotilaallisiin saavutuksiin tiellä, joka ulottui Puolan ja Ukrainan halki aina Kaukasian vuoristoon ja Terek-joelle saakka. Sittemmin on SS-militarian keräily- ja museo-oppaiden tuotanto lähtenyt kasvuun.³ Sellaisia SS-joukkojen vaiheita käsitteleviä muistelmia

---

¹ Monet näistä julkaisuista on kustannettu Wiking-Divisioona Oy:n (esim. Kuusela 1996, Tiekke 2002, Wikberg 1999 ja 2001) ja Kustannusyhtiö Revontulen toimesta (esim. Brantberg 2007, Kallonen 1997, 1999, 2004, 2005 ja 2009, Salin 2009, Tiainen 2008, Vitkainen 2005 sekä 2006).

² Lappi-Seppälä 1945, Nupnau 1946, Kalas 1955. Parvilahti kutsui muistelmissaan Lappi-Seppälää ja Nupnautaa ”oman pesänsä likaajiksi”, Parvilahti 1958, s. 298.

³ Esimerkki militarian keräilyyn keskittyvästä: Wikberg 1999.

ja muistikuvia on siis julkaistu, joissa suomalaiset kirjoittajat ovat kertoneet usein totuudenmukaisesti ja vahvasti kokemuksistaan. Kuivaa tai leppoisaa huumoria on paikoin käytetty kirjoittajien käsiteltäviä tapahtumia, joissa kansallissosialistinen aatemaailma näyttäytyi liiankin räikeässä valossa.⁴

Suomalainen SS-Obersturmführer Helmer Kalas julkaisi vuonna 1955 kirjan siirtymisestään välirauhan jälkeen *Waffen-SS:n*

riveihin. Raakaa sotaa, rämäpäistä seikkailua, mutta tämän lisäksi Kalas tulee kirjoittaneeksi vierailustaan Dachau keskitysleirillä. Hän kertoo kuulleensa ennen käyntiään leirillä kauhukuvauksia muun muassa paljon puhutuista kaasukammioista. Uusia upseerin saappaita Dachausta hankkiva Kalas kuulustelee keskitysleirin vankia, joka osoittaa suomalaiselle toiminnassa olevien rakennusten sijainnin. - The book cover of the recollections by the Finnish SS-Officer Helmer Kalas in 1955.

⁴ Esimerkiksi Lappalainen 1998, s. 73, Kalas 1955, s. 12.

Muissa maissa kollektiivisen syyllisyyden tunnetta ja näkökulmaa on tuotu esiin voimakkaasti. Historioitsijat ovat esittäneet tulkintojaan osallistumisesta, tietoisuudesta ja tiedostamisesta. Tämä on havaittavissa esim. ruotsalaisten tutkijoiden keskuudessa, jotka ovat selvittäneet sodankäynnin vaiheita saman SS-divisioonan osalta, jossa suomalaiset palvelivat.⁵ Tässä tarkastelussa sivutaan ko. aihetta tai aiheita, mutta varsinaisesti kiinnostukseni kohteena on monen suomalaisen tutkijan unohduksen tai ehkä jopa suojeluksen kohteena ollut suomalaispataljoonan uudelleensynty, joka tapahtui virallisen yhteistoiminnan päätyttyä sotilaallisella tasolla 14.9.1944. Saksalaisten Lapin sotaa varten Waffen-SS:ään värväämien suomalaisten ydinjoukko koostui vuosina 1941–43 SS-joukoissa palvelleista miehistä. Aseiden kääntyessä saksalaisia kohti nämä henkilöt loikkasivat, siirtyivät tai jättäytyivät muulla tavoin SS-joukkoihin, joissa heille kaavailtiin upseerivakansseja uudelleen perustettavassa suomalaisessa SS-pataljoonassa.

Suomalaisten siirtyminen SS-joukkoihin vuonna 1941 ja SS-pataljoonan kotiuttaminen vuonna 1943

Keväällä 1941 aloitettu rekrytointi oli aikoinaan tuonut Waffen-SS:ään noin 1 400 suomalaista miestä ja kaksi naispuolista sairaanhoitajaa. Pääosa heistä toimi ko. pataljoonassa, josta käytettiin aluksi nimeä ”Bataillon Nordost”. Pataljoona oli alistettu 5. SS-Panzer-Division Wikingille, jonka miehistö koostui pääosin pohjoismaalaisista, hollantilaisista ja flaameista. Noin 400 suomalaista miestä palveli aluksi pieninä ryhminä Wiking-divisioonan muissa rykmenteissä ja komppanioissa. Nämä talvisotaan osallistuneet veteraanit on usein erotettu aikaisemmasta aluksi noin 800 miehestä koostuneesta ryhmästä, eli ”pataljoonan pojista” kutsutuista, epiteetillä ”divisioonan miehet”.⁶

Käytyään läpi Waffen-SS:n perusteellisen sotilaskoulutuksen suomalaiset osallistuivat Kaukasuksella koviin taisteluihin, joissa pataljoonan tappiot kohosivat lopulta 256 kaatuneeseen. Kesällä 1943 Suomen hallitus ja ylipäällikkö Mannerheim katsoivat lähes kansanliikkeeksi muodostuneen rekrytoinnin, jossa esikuvana toimi ensimmäisen maailmansodan jääkäriliike, tulleen ulkopoliittisesti tiensä päähän. Pataljoona koettiin valtiojohdon puolelta pelkäksi ”panttipataljoonaksi”, kun se aluksi oli toiminut eräänlaisena turvana hyvälle ja vuorovaikutteiselle yhteistyölle ja samalla myös vakuutena Saksan aseavulle.⁷

---

⁵ Ks. esim. Ericson 1996, s. 193, Schön 1999, 2001, 2004, passim, Ivarsson 2003, s. 158-160, Poller 2006, s. 16, Gyllenhaal 2004, s. 279-281, jossa kerrotaan Nordland-rykmentin teloitaneen muun muassa puna-armeijasta loikanneita suomalaisia vuonna 1944.

⁶ Jokipii 1968, Tieke 2002, Bishop 2007, passim; Suomalaisten SS-miesten kokonaislukumääräksi on Bishop arvioinut 3000 miestä, eli huomattavasti suuremman luvun kuin monen muun tutkijan esittämät arviot, Bishop 2007, s. 55.

⁷ Jokipii 1968, Elo 1993, passim, Lackman 2007, s. 404-418.

Pataljoonan ollessa lomalla Suomessa marsalkka Mannerheim otti vastuun sen kohtalosta. Hän laati Hitlerille muistion, jonka luovutti 27.6.1943 saksalaiselle yhteysupseerille, jalkaväenkenraali Waldemar Erfurthille. Mannerheim esitti pyynnön pataljoonan lopettamisesta, koska sotilaallinen yhteistyö nyttemmin oli muuttunut ja Suomi tarvitsi miehensä itse. Heinäkuun 1. päivänä Suomen hallitus vahvisti kiellon uusien vapaaehtoisten lähdölle. Sen sijaan se edelleen sallisi entisten SS-miesten osalta kuusi kuukautta kestävä uuden sitoumuksen, mutta vain itärintamalla Neuvostoliittoa vastaan. Eduskunnan ulkoasiainvaliokunta asettui vastustamaan suomalaisten oikeutta ryhtyä ulkomaiseen sotapalvelukseen sota-aikana. Presidentti Ryti kokosi samana iltana luokseen hallituksen sisäpiirin, joka oli samaa mieltä kuin ulkoministeri Ramsay, jonka tiedetään jo 17.6. olleen henkilökohtaisesti sillä kannalla, että ”SS-pataljoona on muisto menneiltä ajoilta”, ja se voitaisiin jo purkaa.⁸

Valtiojohdon tekemästä päätöksestä ilmoitettiin Hankoon kokoontuneille SS-miehille. Suomen poliittisen johdon ja ylipäällikön esittäessä ratkaisunsa oli suomalaisten SS-miesten johtoportaan reaktio aluksi kielteinen. Moni oli uusimassa sitoumustaan palvella vapaaehtoispataljoonassa, mutta hallituksen ja puolustusvoimien johdon suosittaessa kotiin jäämistä joukon mieliala muuttui. Hitler hyväksyi Mannerheimin SS-pataljoonan lopettamisesta koskevan ehdotuksen 4.7.1943. Ratkaisu tehtiin, jotta suomalaisia sotilaita ”säästettäisiin omantunnon ristiriidoilta”.⁹

Unto Parvilahti on kertonut muistelmissaan pitäneensä ennen pataljoonan kotiuttamista todennäköisenä, ettei se ainakaan kokonaisuudessaan voisi uudistaa palvelussitoumustaan. Hänen arvionsa mukaan Suomen sotilasjohdolla olisi ollut valmiudet hyväksyä palvelusajan jatkaminen aiempaa pienemmän suomalaisryhmän osalta. Parvilahti kääntyi keskusteluissaan asianosaisten SS-miesten ja luotettavien tahojen puoleen SS-organisaatiossa. Tarkoituksena oli muodostaa valituista ”vanhemmista vapaaehtoisista” joukkueen vahvuinen yksikkö, joka saisi koulutuksen uusilla PzKw VI Tiger -vaunuilla ja lähetettäisiin koulutuksen jälkeen itärintamalle. Saavuttuaan sotatoimialueelle yksikkö toimisi suomalaisena ”edustusjoukkueena” [lainausmerkit Parvilahden]. Joukkueeseen Parvilahti oli ehdottanut seuraavia upseereita vapaaehtoispataljoonasta: vanhimpana upseerina SS-Hauptsturmführer Jouko Itälä, SS-Obersturmführerit Lennart Wallen (kaatui 9.10.1942), Ulf-Ola Olin, Mauri Sartio ja Kauko Ingerö (kaatui 23.6.1944), SS-Untersturmführerit Heikki Mansala, Claes Purjo, Antti Aaltonen, Kyösti Virtaniemi, Valle Vainio, Auvo Mattelmäki ja Herkko Kosonen (kaatui 13.7.1944). Alipäällystön kohdalla muistioon kirjattiin: SS-Hauptscharführer Erik Hildén, SS-Oberscharführerit Erkki Anttonen, Niilo Kuustie ja Klaus Vuoksela, SS-Scharführerit Veikko Väärälä (kaatui 12.2.1944), Matti Horjamo ja Matti Jussila sekä SS-Unterscharführerit Pekka Yli-Martimo, Lindström [jonka etunimeä ei ole käytettävissä], Seppo Virtanen ja SS-

---

⁸ Jokipii 2005, s. 67.

⁹ Ibid.

Rottenführer Aimo Lehmusrinne sekä pari muuta – yhteensä noin 25 miestä, joiden joukossa oli myös SS-Untersturmführer Unto Boman (Parvilahden alkuperäinen ja tuolloin käyttämä nimi).¹⁰

Pataljoonan lopettajaisjuhlassa 11.7.1943 kotiutettiin aikalaismerkintöjen mukaan ”kaikki suomalaiset Waffen-SS:stä”. Pataljoonan sotapäiväkirjassa todetaan suomalaiselle täydennysvirastolle luovutettavan 14 upseeria, 234 aliupseeria ja 534 miestä. Lääkinnällisen lisähoidon päädyttyä luvattiin vielä kotiuttaa 11 aliupseeria ja 27 miestä.¹¹

Saksalaisten sotilassairaaloiden ja kuntoutuskeskusten tarjoama sairaanhoito oli syy sille, että jonkin verran suomalaisia SS-miehiä jäi Saksaan hoidettavaksi pataljoonan lakkauttamisen jälkeen. Myös kotiutuneille entisille suomalaisille SS-sotilaille Saksa järjesti jälkihoitoa omissa laitoksissaan Keski-Euroopassa. Tämän vuoksi joitakin suomalaisia oleskeli väärässä paikassa väärään aikaan, kun sotatoimet maiden välillä käynnistyivät.¹²

Pataljoonan kotiuttamisen jälkeen SS-joukoissa edelleen palvelleiden ja SS-organisaatioon siirtyneiden suomalaisten sotilaiden taustat ja vaikuttimet

Eräät ”divisioonan miehistä” jatkoivat palvelustaan Nordland-rykmentissä suomalaispataljoonan lakkauttamisen jälkeen. Muutamia suomalaisia palveli muissa joukko-osastoissa. Pieni joukko miehiä kantoi vielä kesällä 1944 Waffen-SS:n asepukuja toimiessaan esim. yhteysupseerien ja toimistohenkilökunnan tehtävissä saksalaisissa esikunnissa.¹³ Näiden sotilaiden kyky tai halu irrottautua sijoituspaikan henkilökunnasta ja vaihtuneista tehtävistään välirauhan solmimisen jälkeen oli koetuksella, kun varsinaiset sotatoimet saksalaisten ja suomalaisten välillä alkoivat.¹⁴

Mauno Jokipii on todennut, ettei Lappiin lähetetty koko Suomen armeijaa, vaan suunnilleen vain toinen puoli, lähinnä nuorimpia ikäluokkia – eli juuri niitä, joihin myös SS-miehet kuuluivat. Asiakirjoista tiedetään, että Mannerheim antoi järjestelyosaston päällikön, kenraaliluutnantti Tuompon ilmoittaa, että ne entiset SS-miehet, jotka omantunnon syistä eivät halunneet taistella entisiä aseveljiään vastaan, oli huomiota herättämättä lähetettävä takaisin etelään. Tavattoman harva,

---

¹⁰ Parvilahti 1958, s. 272.

¹¹ Tieke 2002, s. 169.

¹² Porvali 2008, s. 57-60.

¹³ SS-Hauptamtissa palvelleet Mauno Olavi Alhainen siirrettiin joksikin aikaa länsiliittoutuneita vastaan Hollannissa taistelevaan joukko-osastoon, Parvilahti 1958, s. 254-255; Alik. Kilpeläinen palveli myös länsirintamalla, Lappalainen 1998, s. 99: TK-toiminnan ja sotakirjeenvaihdon kehittämisen alueella toiminut pataljoonan koon täyttänyt SS-Standarte Kurt Eggers oli myös yksikkö, jonka palkkalistoilta on löytynyt suomalaisia, Littlejohn 1981, s. 272, Bishop 2007, s. 184; SS-Unterscharführer Lindberg, Aseveljet 2005, s. 186.

¹⁴ Suomen armeijan asepukua kantaneet yhteysupseerit Lapissa eivät kuitenkaan Harry Villamon mukaan ”langenneet kiusaukseen”, vaikka luutnanteille tarjottiin majurin arvoa, pataljoonan komentajan asemaa ym., Willamo 2004, s. 97.

vain muutama käytti tätä etuoikeutta. Jokipii esittää mainituista syistä tällaisen päätelmän: ”Näin ollen suomalaiset SS-miehet ovat taistelleet vapaaehtoisen ominaisuudessa sekä Saksan matkallaan että Lapin sodassa! Solidaarisuus, jota he jälkimmäiselläkin kerralla isänmaalleen osoittivat, on aina muistettava, kun tästä sotilaiden ryhmästä puhutaan.”¹⁵ Itse olen päätenyt käsitykseen, ettei mainittua solidaarisuutta esiintynyt siinä mittakaavassa kuin mitä Jokipii antaa ymmärtää. Tämä lienee ollut syy siihen, että Mannerheim oli valmis huomioimaan entisten SS-sotilaiden mahdollisesti muista sotilaista poikkeavaa vakaumusta antamalla Tuompolle Jokipiin mainitseman tehtävän.

Huomio kiinnittyy siihen, että Parvilahden vuonna 1942 laatimaan luetteloon ansioituneista SS-miehistä sisältyy monta vuoden 1944 välirauhansopimuksen jälkeen SS-joukoissa palvelutta miestä. Suomalaisten vanhimpana upseerina toimi Jouko Itälä, Saksan joukoissa ansioitunein suomalainen puolestaan oli Ulf-Ola Olin, sotapropagandan ja tiedustelun alueella vaikutti vahvasti Claes Purjo, joukkueenjohtajina ja kouluttajina Antti Aaltonen ja Valle Vainio, vihollisen selustassa hoidettavien tihutöiden koulutukseen taas osallistui Auvo Mattelmäki.¹⁶

Muita Saksan palvelukseen siirtyneitä entisiä Wiking-divisioonan suomalaisia miehiä olivat SS-Untersturmführerit Kai Laurell ja Juhani Sarasalo, SS-Standartenjunker Lars Erik Ekroth, SS-Oberscharführer Olavi Hallikainen, SS-Scharführer Thor-Björn Weckström, SS-Unterscharführerit Tapio Ilkama, Heimo Ropponen ja Fjalar Wisén, SS-Rottenführerit Herman Brown, Onni Elomaa, Arvi Kakkonen, Valde Korpela, Matti Merivirta ja Holger Sjöblom sekä SS-Oberschütze Valter Storm.¹⁷

Tunnetuin suomalaisille lienee ollut SS-Hauptsturmführer Lauri Törni, mutta Saksassa sotilaallisesti ansioitunein oli Lars Erik Ekrothin serkku Ulf-Ola Olin.¹⁸ Kaksi viimeksi mainittua olivat ilmeisesti monesta muusta poiketen ottaneet etäisyyttä suomalaiseen SS-komppaniaan kohdistuneista taistelu- ja vakoilutehtävistä palvellessaan Keski-Euroopan rintamalla. Tämä koskee myös Fjalar Wiséniä, joka sairastuttuaan joutui keskeyttämään koulutuksensa SS-upseeriksi. Oman ilmoituksensa mukaan Nils Aejmelaeus opiskeli stipendin turvin yliopistossa ja samanaikaisesti hänelle maksettiin päivärahaa SS-Hauptamtista. Aejmelaeus ylennettiin SS-Hauptsturmführeriksi huhtikuussa 1945.¹⁹

---

¹⁵ Jokipii 2005, s. 68.

¹⁶ EK-Valpo II, ko. 179, passim, KA, Suomalaisten Waffen-SS vapaaehtoisten matrikkeli 1941-1943, 1999, passim.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Agte 2000, s. 114-119:

<http://forum.axishistory.com/viewtopic.php?t=9757&postdays=0&postorder=asc&start=30>, 23.12.2009.

¹⁹ Fjalar Wisénin kuulustelupöytäkirja N:o 438/46, EK-Valpo II, kansio 2212, KA; Nils Aejmelaeusin kuulustelupöytäkirjat N:o 677 ja 678/47, EK-Valpo II, kansio 2224; Vertanen 2005, s. 48-49.

Muistakin entisistä Wiking-divisioonan miehistä löytyy välirauhan jälkeen Saksaan palanneita sotilaita. Joukkoon siirtyi myös Isänmaallisen kansanliikkeen (IKL:n) perustamiseen vaikuttanut ja Wiking-divisioonan päävärväreihin kuulunut filosofian maisteri Reidar Hedman, jonka tehtäviin kuului toimia suomalaisessa SS-komppaniassa luennoitsijana. Hedman oli tuolloin kuuluisa tieteellisestä toiminnastaan ja halustaan vaikuttaa eugeniikan ja rotuhygienian alueilla.²⁰

Lapin sodan oltua aluksi pohjoisessa eräänlaista ”valesotaa”, jossa yhteistuumin sovittiin joukkojen liikkeistä ja peräytymisaikatauluista, sai sodankäynti tiedustelupalveluiden keskuudessa mitä kummallisimpia muotoja. Saksan ja Suomen tiedusteluyksiköissä toimineet miehet ottivat ylemmän sotilasjohdon hiljaisella hyväksynnällä hoidettavakseen taistelusuunnitelmien välittämisen toisilleen rintamalinjojen ylitse. Toiminnan mahdollistamiseksi suomalaisille kaukopartiomiehille jaettiin saksalaisten toimesta Waffen-SS:n asepuvut. Tällä tavoin Rovaniemellä radioryhmän vanhimpana toimineesta vääpeli Jooseppi Ruotsalaisesta tuli SS-Sturmscharführer. Vaikka 4./ErP:aan kuuluneiden miesten päivärahat maksettiin Suomen valtion kassasta, on oletettavaa heidän saaneen asepuvujen lisäksi saksalaiset Soldbuchit, jotta he saattoivat siirtyä saksalaisten joukkojen mukana Norjaan. Salainen yhteistyö jatkui sodan päättymiseen saakka. Ruotsalainen tapasi Karesuvannossa parisenkymmentä suomalaista SS-miestä, joista häntä oli varoitettu, koska he eivät tienneet hänen tehtävästään toimittaa venäläisten ja liittoutuneiden leiriin siirtyneille suomalaisille näiden sodankäyntiä edistäviä tietoja.²¹

Toisaalta myös ErP 4:n harjoittaman toiminnan on arvioitu palvelleen enemmän saksalaisia kuin suomalaisia. ErP 4:n neljännen eli Lapissa toimineen osaston päällikkö majuri Harry Paatsalo (myöh. Paarma) esitti AOK 20:lle muun muassa vahvoja kurinpidollisia toimenpiteitä välirauhansopimuksen allekirjoittamisen jälkeen Kolosjoen nikkeli-kaivokselta poistunutta suomalaista työnjohtoa ja työntekijöitä kohtaan, jotta nikkeli saataisiin toimitettua edelleen Saksaan.²² Tällaiset ja vastaavat tapahtumat ovat oletettavasti olleet Jukka L. Mäkelän mielessä hänen pohdittuaan laajemmin aihetta miksi ”natsi-mielinen tiedustelu-upseeri oli hyvin vaarallinen, kun entisestä asekomppaniasta tuli vihollinen ja

---

²⁰ Lappalainen 1998, s. 73; Ekberg 1991, s. 222-224, 281, 302;

<http://ojs.tsv.fi/index.php/tt/article/viewFile/2559/2363>, 29.12.2009. Luentoja suomalaisille eugeniikasta piti myös saksalainen SS-Obersturmführer Bell, Fjalar Wisénin kuulustelupöytäkirja N:o 438/46, s. 7, EK-Valpo II, kansio 2212, KA

²¹ Paarma 1972, s. 216-220; Saksalainen Soldbuch poikkesi sikäli suomalaisesta sotilaspassista, että se oli henkilön omassa hallussa palveluksessa oltaessa, ja sen edellytettiin olevan aina sotilaan mukana. Tähän ”palkkakirjaan” oli myös merkitty kaikki olennaiset tiedot miehestä ja hänen sotaväeltä saamistaan varusteista, kaasunaamarin numeroa ja kokoa myöten. Sotilaspoliisin tarkastaessa miehen, piti Soldbuchiin merkittyjen varusteiden löytyä, mutta toisaalta sotilas ei saanut myöskään kantaa ylimääräisiä valtion varusteita mukanaan, http://www.suomensotilas.fi/artikkelit_lopussavoitto.php, 23.12.2009; Valesodasta laajemmin ks. Willamo 2004, s. 94-97.

²² Rislakki 1982, s. 280; Jacobsen 2008, s. 256-257.

entisestä vihollisesta asekumppani, kuten tapahtui sodan päätyttyä Neuvostoliittoa vastaan syksyllä 1944”.²³

Saksan SS-joukkoihin jättäytyneiden lisäksi Waffen-SS:stä viimeistään kesällä 1943 kotiutuneiden ja suomalaisiin joukko-osastoihin siirtyneiden SS-veteraanien keskuudessa syntyi omantunnon ristiriitoja. Aseiden käännettyä Saksaa vastaan joukko entisiä suomalaisia SS-sotilaita loikkasi saksalaisten puolelle. Heidän lukumääränsä lienee ollut lähes kolmekymmentä, joidenkin toimiessa Waffen-SS:n ohjauksessa lyhyemmän ajan saatuaan tehtäviä muista Kolmannen valtakunnan organisaatioista tai palvellessaan sekä Waffen-SS:ää että Sicherheitsdienstiä (SD:tä) eri aikoina tai peräti samanaikaisesti.²⁴

Ennen Moskovan välirauhaa saksalaisten perustamaan suomalaisen SS-pataljoonan alkioon siirtyi myös muita suomalaisia reservin upseereita ja aktiiviupseereita, joilta SS-tausta puuttui. Tässä ryhmässä korkea-arvoisin tunnistettavissa oleva asepuvun vaihtanut sotilas oli kapteeni Pertti Railio, josta tehtiin SS-Hauptsturmführer. Ratsumestarina esiintynyt ”Paavola” lienee käyttänyt salanimeä, mutta sotilasarvon ollessa oikea on Railiolle löydettävissä samanarvoinen kollega.²⁵ Kadettikuntaan kuului myös SS-joukkojen palvelukseen siirtynyt luutnantti Seppo Veli Heikkilä. Loikkaukset toteutettiin yleensä rintamalinjoja ylittäen tai piiloutumalla viimeisiin Suomen satamista lähteviin saksalaisiin kuljetusaluksiin. Luutnantti Aulis Jolulan on kerrottu saapuneen Saksaan syyskuussa Oulusta lähteneellä aluksella. Entinen SS-upseeri, kapteeni Lauri Törni ja luutnantti Jalo Korpela kuljetettiin Saksaan Kriegsmarinin sukellusveneellä.²⁶

Sysäyksen toiminnalle antoi ryhmä koulupoikia ja heitä ohjeistaneita suomalaisia SS-miehiä, jotka kätkeytyivät 122. divisioonan kuljetusaluksen uumeniin Helsingissä saksalaisten evakuoitessa 8.9.1944 divisioonansa Suomesta välirauhansopimuksen mukaisesti. Ryhmä pääsi vaivihkaa Riikaan, ja sieltä Saksan kautta Norjaan. Norjasta heidät ohjattiin Rovaniemelle ja näin uuden vapaaehtoispataljoonan siemen oli kylvetty. Joukko sijoitettiin pataljoonaan nimeltään SS-Ski(Jäger)-Bataillon ”Norge”, tarkemmin ottaen sen esikuntakomppaniaan, johtajanaan Jouko Itälä. Saksalaisten muodostamassa Norjalaisessa hiihtopataljoonassa oli yleisesti vedottu talvisodan henkeen ja annettu ymmärtää norjalaisten tehtävänä olleen nimenomaan Suomen ja Pohjolan puolustaminen idän barbariaa vastaan. Suomalaisten sijoittaminen tähän yksikköön on tulkittavissa hyvinkin harkittuna siirtona. Tapahtuma muistuttaa pitkälti ryhmän

---

²³ Mäkelä 1964, s. 256-264.

²⁴ Edellisen SS-pataljoonan organisoinnin puolella toimineita henkilöitä vaikutti myös uuden komppanian ja vastarintaliikkeen hankkeissa, esim. everstiluutnantti J.C. Fabritius ja vapaaherratar Ruth Munck (Risilakki 1982, s. 296-297, Lappalainen 1998, s. 30, 83).

²⁵ Lappalainen 1998, s. 289.

²⁶ EK-Valpo II, KA, passim; Alava 1978, s. 142-160 (jossa ”Veli Holm” on Heikkilän salanimi); Vertanen 2005, s. 43, 64-65; http://fi.wikipedia.org/wiki/Lauri_T%C3%B6rni, 13.12.2009.

edeltäjän vapaaehtoispataljoonan perustamista Wiking-divisioonan osaksi vuonna 1941.²⁷

Jouko Itälä, kuvaushetkellä SS-Obersturmführer, toimistossaan. - Jouko Itälä, A Finnish SS-Officer in his office. *Teoksesta Wikingin suomalaiset*

Joidenkin loikkausten kohdalla on epäilty taustalta löytyvän runsasta alkoholin käyttöä, ellei peräti ko. virkistysaineen hankkimista saksalaisten leiristä – tiedostamatta tai tietoisesti vääränä ajankohtana.²⁸ Taisteluiden yhteydessä vangeiksi joutuneiden osalta on myös saksalaisissa lähteissä todettu vaikeaksi arvioida oliko siirtyminen vapaaehtoista, jolloin loikkari aktiivisesti osallistui vangitsemiseen johtavien tapahtumien kulkuun, vai oliko kyseessä varsinaiseksi sotavangiksi määriteltävissä oleva ja tämän statuksen saava henkilö? SS-joukkojen historiaan perehtynyt tutkija Roland Kaltenecker on kertonut tapauksesta, jossa

---

²⁷ Lappalainen 1998, s. 11-44; http://www.suomensotilas.fi/artikkelit_lopussavoitto.php, 23.12.2009; Bishop 2007, s. 51; Kytkös norjalaisiin säilyi loppuun saakka. Hiihtopataljoonan lakkauttamisen jälkeen suomalaisen joukon hallinnosta vastasi SS-Ersatzkommando Norwegen, Niilo Braskin kuulustelupöytäkirja, EK-Valpo II, N:o 33/47, ko. 179, KA.

²⁸ Onni Elomaan kuulustelupöytäkirja N:o 76/45, Pv.PE:n Valvontatoimisto, Turun edustus, EK-Valpo II, ko. 179, KA.

suomalainen pioneerijoukkojen vänrikki juoksi taistelun tiimellyksessä saksalaisten aseisiin tavalla, joka muistutti epäilyttävästi loikkareiden suosimia menetelmiä.²⁹

Loikkareiden vastaanotosta vastasi Sicherheitsdienst, ja Saksaan tai saksalaisten hallinnassa olevaan Norjaan siirtyneille suomalaisille järjestettiin upseerikoulutusta Waffen-SS:n toimesta Bad Tölzissä sijaitsevassa SS-Junkerschulessa. Sonderkommando Nord järjesti vuorostaan vakoilu- ja sabotaasikoulutusta muun muassa Heringdorfissa Pommerin rannikolla. Kasvu ryhmästä yksiköksi viivästyivät vajavaisen suomalaisen SS-komppanian toimiessa täydennyskeskuksena Sonderkommando Nordille ja Suomen saksalaismieliselle vastarintaliikkeelle.³⁰

Suomalaisia upseereita riitti perusyksikköä suuremmalle joukko-osastolle, mutta miehistöä riveihin ei saatu riittävästi. Värväystoimissa vaikutti vahvasti organisaatiossa johtavan aseman saanut SS-Hauptsturmführer Jouko Itälä. Hän yritti suostutella suomalaisia sotavankeja ja internoituja merimiehiä siirtymään Kolmannen valtakunnan palvelukseen. Itälä värväsi apureittensa, muun muassa SS-Obersturmführer Antti Aaltosen ja Georg H. Hayenin avulla sen verran sotavankeja ja merimiehiä, että Waffen-SS sai perustettua oman suomalaisen SS-komppanian. Tämä lienee ollut jonkinlainen lohtu Hitlerille, jolle suomalaisen SS-pataljoonan uudelleen perustaminen oli ollut sängen tärkeää, ja jonka merkitystä hän oli korostanut muun muassa syyskuun puolella kenraali Erfurthille lähettämässään viesteissä.³¹

Komppanian miehistö tuli näin ollen koostumaan pääsääntöisesti henkilöistä, joilla oli takanaan hyvin epämiellyttäviä kokemuksia sotavangin tai internoidun ominaisuudessa. Tällöin siirtyminen vihollisleiriin koettiin yleensä ainoana vaihtoehtona kivuliaalle kuolemalle, jota moni piti väistämättömänä: Kolmannen valtakunnan romahtamisen hämmöttäessä vankien ja internoitujen kokemaa kohtelua sai yhä pahempia muotoja.

Värväytymiseen liittyneet muodollisuudet ja rituaalit

Värvätylle tarjottiin yleensä kirjallista sopimusta, jonka Saksan joukkoihin siirtynyt henkilö allekirjoitti. Taarstadissa Onni Elomaalle tarjottu sopimus oli saksankielinen, jonka sisällön eräs nainen tulkitsee. Asiakirjan alussa oli merkintä suomeksi: ”Minä N.N. suostun palvelemaan Saksan SS-joukoissa sodan loppuun

---

²⁹ Kaltenegger 1985, s. 301.

³⁰ Laukkanen 2003, s. 188-191; http://fi.wikipedia.org/wiki/Sonderkommando_Nord, 13.12.2009; http://fi.wikipedia.org/wiki/Saksalaismielinen_vastarintaliike_Suomessa, 13.12.2009; Ekberg 1991, s. 278.

³¹ Jouko Itälän kuulustelupöytäkirja N:o 536/46, EK-Valpo II, ko. 179, Amp XXVG2a, KA; EK-Valpo II passim; Hitlerin viestit ks. Erfurth 1954, s. 281-283.

asti.” Saksankielisen tekstin osuus oli Elomaan mukaan pidempi ja täydellisempi. Entiseltä SS-mieheltä ei enää vaadittu valan vannomista.³²

Elomaan seurassa loikannut Helmer Kalas (alkujaan Kilkki) on kertonut perusteellisen lääkärintarkastukseen kuuluneen muun muassa verinäytteen, jonka jälkeen veriryhmän merkki oli tatuoitava SS-joukkojen tapaan värvätyn kainaloon. Kalas kieltäytyi tatuoinnista, mikä osoittautui myöhemmin kaukonäköiseksi varovaisuudeksi, sillä vangiksi joutuneet saksalaiset laskettiin tämän tatuoinnin perusteella ilman muuta SS-joukkoihin kuuluviksi. Tämän jälkeen kohtelu oli vallan toisenlaista kuin Wehrmachtin sotilaille.³³

Wehrmachtin alaisuudessa toimineeseen Maschinengewehr-Ski-Bataillon ”Finnlandin” joukkoihin hyväksyttiin Suomen Muhamettilaiseen seurakuntaan kuulunut koululainen Mensur Salah ja suomalainen romani, joka arkistolähteistä päätellen on Sortavalassa vuonna 1923 syntynyt sotamies Kalle Hagert, eli samannimisen ”mustalaiskuninkaan” nuorempi täyskaima – kaikesta päätellen ei kuitenkaan sukua hänelle.³⁴

Kalas toteaa Himmlerin rotuopin mukaan suomalaisten värvättyjen tulleen jaoteltua puhtaisiin ja ei puhtaisiin ”arjalaisiin”. Kalas muistelmiensa mukaan hyväksyttiin ilman muuta tähän valiorotuun, ja toteaa ”saman kastiin lyödyn pari lankisääristä lappalaistakin, joiden piirteissä ei arjalaisuus ainakaan liiaksi loistanut”.³⁵ Kalaksen tarkoittamat lappalaiset olivat suomalaisen SS-komppanian eliittiä, eli monen partiomatkan suorittaneita koltia sekä entisiä majuri Paatsalon miehiä, joita arvostettiin kyvyistään liikkua ja suunnistaa tunturivyöhykkeen vaativilla osuuksilla – jopa ilman toimivaa kompassia.³⁶

Niilo Lappalainen on hieman tarkemmin käsitellyt suomalaisille SS-miehille kohdistunutta rotututkimusta. Oslossa jokainen suomalainen tarkastettiin kahden erikoislääkärin toimesta. Ruumin ja pään muoto, hiusten ja silmien väri sekä hampaat olivat erityisen huomion kohteina. Tuloksesta riippui, saiko lääkärintarkastuskorttiin puhdasta germaania merkitsevän valkoisen lapun. Vihreä lappu tuli miehelle, joka oli vielä suhteellisen ”puhdasrotuinen”, mutta ei mikään ihannetyyppi. Kolmantena vaihtoehtona oli punainen lappu. Sellaisen saanut ei ollut kelvollinen ainakaan SS-upseerikouluun. Lappalainen toteaa suomalaisista, ettei kukaan saanut valkoista lappua punaisten ja vihreiden jakauduttua puoliksi.³⁷

---

³² Onni Elomaan kuulustelupöytäkirja N:o 76/45, Pv.PE:n Valvontatoimisto, Turun edustus, EK-Valpo II, ko. 179, KA.

³³ Kalas 1955, s. 12; Tatuoinnin merkityksestä ks. esim. Lappalainen 1998, s. 96.

³⁴ Laaksonen 1988, s. 88, 233, 239-240; EK-Valpo II, KA, passim; ”Mustalaiskuningas Kalle Hagert” ks. Saarto 1976.

³⁵ Kalas 1955, s. 12.

³⁶ Lappalainen 1998, s. 80; Rapport till Statens utlänningskommision angående finske medborgaren, f.d. överdetektiven Arvid Edvard (Fagerström) Ojasti, 31 januari 1946, s. 31, Statens utlänningskommision, RA.

³⁷ Lappalainen 1998, s. 73.

Lappalainen sai itse vihreän lapun. SS-joukkoihin hakeutuneet Laitisen veljekset saivat vuorostaan eriväriset laput. Huvittavana Lappalainen piti sitä, että ”lieneekö heillä ollut eri isä, vai lieneekö tutkija erehtynyt?” Hän toteaa kuitenkin, etteivät lappujen värit merkinneet ”meille mitään”. Vaikka saksalaisten värväykset olivat selvästi saaneet pragmaattisemman lähestymistavan, lienee helposti todettavissa värvättyjen tiedostaneen värien olleen edelleen tärkeitä ”heille”, eli Kolmatta valtakuntaa palvelleille värväreille. Kansallissosialismin rituaalien taustalta on havaittavissa, että sotaonnen käännyttyä aatteen kulmakivistä pidettiin yhä ulkoisesti kiinni.³⁸

Suomalaisiksi SS-miehiksi värvätyt sotavangit

Lokakuussa 1944 Rovaniemellä saksalaiset kokosivat suomalaiset sotavankinsa noin 120 miestä käsittävään ryhmään. Yhdistämällä Norjan kautta tulleen ryhmän, yliloikkareita ja Rovaniemellä värväykseen suostuneita sotavankeja sai Itälä noin 40 miestä joukkoonsa. Heistä suurin osa kuljetettiin Pohjois-Norjaan, josta haettiin komppanialle sopivaa sijoituspaikkaa.³⁹

Saksalaisten tuhotessa Rovaniemen kauppala värväyksestä kieltäytyneille lähes sadasta henkilöstä koostuvalle ryhmälle annettiin käsky siirtyä pohjoiseen. Upottavilla liejuisilla teillä päivämarssiksi määrättiin kolmekymmentä kilometriä. Matkaa oli määrä tehdä yhtä mittaa; vain keskellä päivää tuli pitää viiden minuutin hengähdystauko. Ruokaa ei tuolloin tarjottu, aamuisin annettiin korviketeetä ja 400 grammaa leipää. Matkan jatkuessa kohti pohjoista leipäannos pienennettiin 250 grammaan päivässä. Vangeille iltaisin jaettava ruoka-annos koostui laihasta keitosta. Yöksi leiriydyttiin aseiden piippujen ympäröimänä taivasalla.⁴⁰

Marssitettavien valvonnan helpottamiseksi miesten käskettiin siirtää tarpeetonta rautaromua raskaissa nelipyörävankkureissa toimimalla niiden veto- ja työntöjuhtina. Vankkureita oli kolme kappaletta, ja niiden edessä oli pitkä aisa, jolla vankkurit siirrettiin kymmenen sotavangin vetäminä. Tämän lisäksi vangit saivat kuljettaa ryhmää vartioivien itävaltalaisten SS-miesten tavaroita pienemmillä kaksipyöräisillä kärryillä. SS-miehillä oli valtuudet käyttää konepistooleitaan ja pamppujaan, mikäli katsoivat nälkiintyneiden ja sairaalahoitoa tarvinneiden sotavankien sabotoivan kuljetusta pohjoiseen. Aseita käytettiin herkästi, jos vartijat huomasivat niskoitteluksi tulkittavissa olevaa käytöstä.⁴¹

Näillekin sotavangeille suomalaiset SS-upseerit olivat tarjonneet värväytymistä jo Rovaniemellä, jolloin heille olisi taattu täydellinen varustus, kunnollinen muona ja

---

³⁸ Lappalainen 1998, s. 73; Lars Westerlund on käsitellyt laajemmin AOK 20:n alueella suoritettua saksalaista värväystoimintaa sotavankien keskuudessa vuosina 1941-44, Westerlund 2008, s. 209-250.

³⁹ Lappalainen 1998, s. 50.

⁴⁰ Sariola 1970, s. 206.

⁴¹ Sariola 1970, s. 199-222; Haapakoski 1982, s. 68-88.

normaali tupakka-annos. Tarjouksen mukaan värväytyneitä kohdeltaisiin sotilaina eikä vankeina. Suomalaiset SS-miehet selvittivät sotavangeille edessä olevan marssiosuuden yksityiskohtia, ja kuvasivat heidän tulevaisuutensa synkkänä. Pahoin kärsineen ryhmän saavuttaessa seuraavan väliaseman suomalaiset SS-miehet odottivat vankeja uusien tarjouksensa. Tällä tavoin suomalaiset SS-miehet saivat värvättyä lisää maanmiehiään SS-joukkoihin. Värväystoimintaa jatkettiin edelleen SS-Hauptsturmführer Jouko Itälän johdolla Norjan puolella sijainneilla sotavankileireillä, jonne vangeista pienenevä ryhmä ja muut Lapin rintamalla saadut sotavangit kerättiin saksalaisten toimesta.⁴²

Taarstadissa Narvikin liepeillä saivat Muonioon jaksaneet, mutta tällöin lokakuun lopulla 1944 sotavangin roolista luopuneet siirtyä sulkeisharjoitusten ja asekoulutuksen pariin. Yli kahdestakymmenestä miehestä koostuva täydennysryhmä saatiin vielä koottua marssilla olleista sotavangeista ja yliloikkareista. Viimeksi mainittuja olivat Niilo Lappalaisen mukaan kapteeni Railio, kolme luutnanttia, kaksi vänrikkiä ja yksi sotamies.⁴³

Viimeinen siirtyminen suuremmalla joukolla SS-komppaniaan tapahtui Tønsbergin leirillä 12.2.1945, jolloin leirin 5 upseeria ja näiden lisäksi 31 miestä liittyi SS-joukkoihin.⁴⁴

Sotavangin muodollisen aseman säilyttäneitä oli sodan päättyessä kaksi upseeria, luutnantti Aimo Laakso ja eläinlääkintäkapteeni Jalmari Mikkola miehistön koostuessa alle kahdeksastakymmenestä henkilöstä. Heitä suurempi joukko entisiä sotavankeja – niin upseeristoa kuin miehistöä – oli siirtynyt palvelemaan Saksaa suomalaisessa SS-kompaniassa.⁴⁵

Luutnantti Laakso on ilmoittanut suomalaisen sotavankileirin käsittäneen 75 henkeä hänen saatuaan nimityksen leirin vanhimmaksi toukokuussa 1945. Saksalaisten edellisessä kuussa englantilaisille luovuttamien tilastotietojen mukaan Saksa oli tuolloin rekisteröinyt 76 suomalaista sotavankia Norjassa. Tämä pieni luku kertoo sen, että suuri osa sotavankeina Suomeen palautetuista olivat tuon asemansa määritelleet itse – syyn ollessa varsin selkeä. Lähettävän tahon mukaan jälkimmäiseen ryhmään kuuluneet miehet eivät tosiasiallisesti olleet sotavankeja vaan entisiä saksalaisia SS-miehiä tai muulla tavoin Saksan palveluksessa olleita. Public Record Officen asiakirjat antavat kuvan siitä, että liittoutuneilla ei ollut huomautettavaa saksalaisten esittämien lukujen kohdalla – ei ensinnäkään

---

⁴² Sariola 1970, s. 210-211; Haapakoski 1982, s. 60-65, 88-89.

⁴³ Lappalainen 1998, s. 57.

⁴⁴ Erillinen liite Turun edustuksen kuulustelupöytäkirjaan N:o 30/-45, EK-Valpo II, ko. 179, Amp XXVG2b, passim, KA.

⁴⁵ Lappalainen 1997, s. 308; Lappalainen 1998, s. 288; Jalmari Mikkolan kuulustelupöytäkirja N:o 680/45, EK-Valpo II, kansio 1144, KA.

Suomalaiset sotilaat!

Luotatteko ryssään? Uskotteko ryssään täyttävän aseleposopimuksen ehdot? Jos tähän asti olette epäillyt, niin nyt seisotte selvien tosiasioiden edessä.

I. Aseleposopimuksen 7. pykälässä määrättiin Petsamon alue luovutettavaksi Venäjälle. Rajan tuli kulkea Nautsin kautta. 29 p:nä lokakuuta ovat Neuvosto-Venäjän joukot ylittäneet uuden Rajan Nautsin kohdalla, ja marssivat aseleposopimuksessa määrätellyn Suomen valtakunnan alueelle.

Raja on ylitetty!

Neuvosto-Venäjän joukot marssivat Suomeen!

II. Aseleposopimuksen ehtojen perusteella ei Neuvosto-Venäjällä ole oikeutta sekkaantua Suomen puolustusvoimiin. Kuitenkin taistelevat Suomen joukot Lagossa, osittain komentoavien bolshevikki-upseerien alaisina. Myös ensimmäiset muutokset omassa rannehikkaassa upseeristossamme on pantu toimeen. Toimistaan on "vapautettu" seuraavat Lagoksen panssaridivisioonan kuuluvan JKKKäribrigadin eri pataljoonien komentajat:

lokak. 25 p:nä	2. pataljoon.	majuri	Liponkoski
" 23 "	3. " "	ev.luutn.	Hynninen
" 25 "	4. " "	" "	Lammesmaa
" 26 "	5. " "	majuri	Launila

Tilalle on asetettu bolshevikkien toistaiseksi hyväksymät miehet.

Suomen armeija on menettänyt itsenäisyytensä!

Suomi on menettänyt itsenäisyytensä!

III. Joukkopidätykset Suomessa ovat alkaneet. Helsin-

Uskollisuus oli koetuksella ja kuka oli oikeastaan maanpetturi? Kuvassa on saksalaisten leirissä valmistetun lentolehtisen aloitussanat. Sisältö luo helposti lukijalle kuvitelman asioista perillä olevasta viestin laatijasta. Saksan joukkoihin siirtyneiden suomalaisten sotilaiden välittämiä havaintoja, kuulopuheita ja tietoa on todennäköisesti käytetty hyväksi propagandakoneiston tuottaessa tämän tekstin. - A German propaganda flyer in the fall of 1944 aiming in confusing the Finnish soldiers. *Åke Söderlundin kokoelma*

lukumäärän osalta, mutta ei myöskään sotavankiin kohdistuvan ja monen henkilön poissulkevan määrittelyn suhteen.⁴⁶

Värväystä johtanutta suomalaista upseeria on kuvattu monessa Valpon suorittamassa kuulustelussa kuten myös sotavankien julkaisemissa muistelmissa. Tuomioistuimen otettua lieventävät asianhaarat huomioon sai Itälä vuoden ja kahden kuukauden vankeusrangaistuksen ”jatketusta yllytyksestä sotavankina astumiseen vihollisen sotaväen puolelle”. Itälä jätettiin monien muiden tavoin tuomitsematta maanpetoksesta.⁴⁷ Juha Pohjonen on todennut ainoastaan yhden Saksan joukkoihin loikanneen sotilaan saaneen tämän tuomion. Edellä mainittu vänrikki Larsson sai hyvin kyseenalaisen ”loikkauksensa” johdosta 10 kuukauden vankilatuomion maanpetoksesta vuonna 1946.⁴⁸ Juha Pohjosen väitöskirjasta ”Maanpetturin tie” on löydettävissä muitakin maanpetostuomion saaneita Saksan joukkoihin siirtyneitä sotilaita.⁴⁹ Anu Vertanen on havainnut eräitä muita tuomioita, joita on annettu maanpetoksesta eikä sotaväen rikoslain mukaan. Näin ollen tuomittiin esim. Itälän adjutantti Antti Aaltonen maanpetoksesta 4 vuodeksi 6 kuukaudeksi kuritushuoneeseen ja olemaan kolme vuotta vailla kansalaisluottamusta. Tämän lisäksi hän menetti Suomen armeijassa saamansa sotilasarvon.⁵⁰

SS-miehiksi värvätyt Suomen kauppalaivastoon kuuluneet merimiehet

Saksassa Stutthofin keskitysleirin yhteydessä toimivalle alaleirille oli lokakuun lopussa siirretty 90 suomalaista. Tämä ryhmä koostui aselevon jälkeen saksalaisten toimesta internoitujen suomalaisten kauppalaivastojen miehistöistä. Suomalaisten varustamoiden aluksilla työskenteli eri tehtävissä myös naisia, joten vankiryhmän vahvuudeksi laskettiin 78 miestä ja 12 naista. Värväämisyritykset alkoivat heti kohdistuen sekä miehiin että naisiin, ja näissä yrityksissä kunnostautui erityisesti Waffen-SS:ssä toiminut ja Uudellamaalla pitkään asunut ja näin ollen ruotsin kieltä hyvin hallitseva Georg H. Hayen. Saksalaisten käyttämä taktiikka oli pitkälti samanlainen kuin AOK 20:n suomalaisille sotavangeille kuolemanmarssilla pohjoiseen soveltama. Suomalaisilla merimiehillä oli tosin aluksi siedettävämmät olosuhteet, mutta ajan kuluessa ja merimiesten kieltäytyessä yhteistyöstä kansainväliseen lainsäädäntöön vedoten ja puolustaessaan asemaansa internoituina muuttui saksalaisten käytös. Nälkäannokset, summittaiset hengenriistot ja

---

⁴⁶ Hautala 1993, s. 415-417; Annexure ”G”, GS Int/G-2 802/5, Dated 14 May 45, HQ Allied Land Forces Norway, WO 331/9, 88511, PRO.

⁴⁷ Vertanen 2005, s. 63-64.

⁴⁸ Pohjonen 2000, s. 460, viite 82; Larssonin miehet ovat puolustaneet esimiehensä tekemiä ratkaisuja joukon päädyttyä sotavankeuteen Larssonin osallistuttua omatoimisesti ns. valesotaan saksalaisten kanssa (vrt. tapaukseen ”SS-Sturmscharführer Ruotsalainen”). Ks. esim. Ilmari Mamian kuulustelupöytäkirja N:o 8/45, PE:n valvontatoimisto, Helsingin edustus, s. 2, EK-Valpo II, ko. 179, KA.

⁴⁹ Esimerkiksi Ropponen, Nystelä, Heikkilä ja Weckström, Pohjonen 2005, s. 524.

⁵⁰ Vertanen 2005, s. 64-65.

ihmishengelle osoitettu arvottomuus, mitä kyseenalaisimmista syistä, ovat jättäneet keskitysleiriltä selvinneiden ja Suomeen palanneiden mieliin lähtemättömät jälkensä.⁵¹

Joulukuun 9. päivänä Hayen onnistui värväämään Stutthofissa internoitujen suomalaisten merimiesten joukosta viisi vapaaehtoista. Ahvenanmaalaiselle Ingmar Fredrikssonille suunnatussa värväämistilaisuudessa oli annettu ymmärtää värvätylle annettavan tehtävän liittyvän salaiseen hankkeeseen Suomen maaperällä, ja saksalaisten riveihin Stutthofissa siirtyneet suomalaiset oli kuljetettava ”bolsjevoituneeseen Suomeen” sukellusveneellä. Fredriksson kieltäytyi – ja kirjoitti vankileirillä salaa pitämäänsä päiväkirjaan saksalaisiin asepukuihin siirtyneen joukon koostuneen kahdesta perämiehestä, kahdesta konemestarista ja yhdestä ”donkeymiehestä”.⁵² Merimiehiä pidettiin internoituina myös muilla leireillä, joilla suoritettiin samanlaisia värväysoperaatioita. Pölitzin leiriltä saatiin värvättyä kaksi miestä ja nainen tammikuussa 1945.⁵³

Internoitujen suomalaisten merimiesten valmiudet ja mahdollisuudet seurata Suomen poliittisia tapahtumia olivat rajoitetummat kuin monella muulla värväämiskohteeksi joutuneella suomalaisella. Internoiduilta poistettiin heti sekä vastaanottavat että lähettävät välineet aluksiltaan, eikä heillä myöskään ollut Stutthofin tai muille leireille siirtyessään radiota käytössään. Saksalaiset olivat varsin tietoisia tämän tiedotusvälineen vaaroista. He varmankin arvelivat, että suomalaisten alusten puutteellinen tiedonkulku oli syynä siihen, että niin moni kauppalaivastoon kuulunut alus oli aselevon jälkeen internoitavissa. Syy näihin alusmenetyksiin lienee kuitenkin suurimmalta osin selitettävissä Suomen hallituksen haluttomuudella osoittaa aseveljeyden päättyneen sellaisilla toimenpiteillä, jotka olisivat johtaneet vieläkin vahvempaan vastareaktioon Saksan puolelta.

Hallituksen ja tämän myötä myös varustamoiden haluttomuus viestittää aluksilleen käsky keskeyttää matkansa Saksan hallussa oleviin satamiin, oli johtanut muun muassa siihen, että erään ahvenanmaalaisen kauppalaivan konemestari sabotoi konehuoneen laitteistoja aluksen höyrytessä kohti Saksaa. Konemestari Ruric Söderlund oli, kuultuaan ruotsalaisen radioaseman välittämän tiedon aselevon ehdoista, suorittanut sabotoinnin omin päin, jolloin aluksen oli palattava Suomeen.⁵⁴ Samanaikaisesti kulki moni muu suomalaisalus Itämerellä ilman pelon häivää kohti Saksan hallussa olevia satamia. Norjan rannikolla liikennöivät suomalaisalukset otettiin myös saksalaisten haltuun. Itämerellä toimineiden alusten miehistöt siirrettiin pääsääntöisesti Stutthofin keskitysleirille, jolloin Waffen-SS:n värväys kohdistui tähän noin sadan henkilön vahvuiseen vankijoukkoon. Stutthofin leirin vangeista lienee Waffen-SS:ään siirtyneiden osuus ollut noin kymmenisen

---

⁵¹ Fredriksson 1998, Nylund 2009, passim, Bris 1979, s. 83-87.

⁵² Fredriksson 1998, s. 64.

⁵³ Bris 1979, s. 69.

⁵⁴ Ruric Söderlundin haastattelu 10.7.1993; Åländska sjömän under andra världskriget 1999, s. 39.

prosenttia, joista viisi henkilöä on tehtäviensä osalta määriteltävissä Fredrikssonin merkittyä heidän tehtävänimikkeensä salaa pitämänsä päiväkirjaan. Viidestä miehestä neljän henkilöllisyys paljastettiin vuonna 2009 ilmestyneessä kirjassa. Lapin sodan loikkareiden taustaa on ollut helpompaa selvittää tutkijoiden saatua käyttöönsä Valtiollisen poliisin arkistot. Lähdekritiikkiä on harrastettu muun muassa internetin keskustelupalstoilla, joilla on paikoin käyty räväkkää ajatustenvaihtoa sotilaista, heidän taustoistaan, värväytymisen vaikuttamista ja lähdeaineiston luotettavuudesta.⁵⁵

Korostettakoon monen värväytyistä miehistä poimineen tämän viimeisen oljenkorren Waffen-SS:ltä - ei suinkaan ensimmäisellä kerralla, jolloin tätä tarjottiin, vaan yleensä vaiheessa, jolloin henkilö ei enää kestänyt samaansa kohtelua ruumiillisesti tai henkisesti. Useimmiten valinta oli äärimmäisen vaikea, ja terveydentilan ollessa heikko, tämän valinnan tehnyt sai myös ymmärtämystä osakseen sotavanki- ja keskitysleireille jääneiltä suomalaisilta. Tästä poiketen suhtautuivat internoidun tai sotavangin taustan omaavat pääsääntöisesti hyvin kielteisellä tavalla Saksan palvelukseen vapaaehtoisesti siirtyneiden suomalaisten SS-miesten harjoittamaan toimintaan, jonka kohteena he olivat näiden värvätessä heitä vihollisleiriin. Siirtyessään Waffen-SS:ään entiset vangit kokivat myös vanhojen suomalaisten SS-miesten antaman sotilaskoulutuksen luentoineen vieraiksi niiden sisältäessä oppeja, jotka kuuluivat keskeisesti kansallissosialistiseen sotilaskasvatukseen.⁵⁶ SS-komppanian merimiesryhmä jäi entisistä sotavangeista koostuneesta pienemmäksi.

Entä sitten – havaintoja ja jälkipyykin pesua?

Voidaan siis todeta Moskovan välirauhansopimuksen jälkeen perustetun suomalaisen SS-komppanian upseeriston ja alipäällystön koostuneen pääsääntöisesti kansallissosialismin tai sitä myötäilevän aatteen omaksuneista Suomen ulkoministeriön aikoinaan SS-joukkoihin värväämistä miehistä, jotka olivat saavuttaneet organisaatioissa vahvan aseman. Usko Saksan lopulliseen voittoon oli näiden keskuudessa ainakin ulkoisesti pitkään vankkumaton.

Miehistö vuorostaan koostui pääsääntöisesti sotavangeista ja internoiduista, joiden motiivina oli usein pelkkä pelastautumisyritys olosuhteista, jotka eivät täyttäneet humanitaarisen oikeuden vaatimuksia. Eräät esittivät kuulustelupöytäkirjoissaan uskoneensa Norjassa siihen, että värvättyinä heille tarjoutuisi väistämättä, jos ei

---

⁵⁵ Nylund 2009, s. 132; Fredriksson 1998, s. 62-64; Samat päiväkirjamerkinnot on esitetty julkaisussa *Äländska sjömän under andra världskriget* 1999, s. 152-154; esimerkkinä internetissä käydyistä keskustelusta mainittakoon: <http://keskustelu.suomi24.fi/node/6109251>, 13.8.2009

⁵⁶ Luentoja rotuopista piti rakennusinsinööriksi mainittu, IKL:n piirisihteeri Oiva Koski, Suomi-liitossa toimiva ja IKL:n perustajiin kuulunut fil. maisteri Reidar Hedman sekä komppanian vääpeli SS-Scharführer Thor-Björn Weckström (Lappalainen 1998, s. 73, 84 ja Paavo Skantsin kuulustelupöytäkirja N:o 766/45, s. 8, EK-Valpo II, kansio 1045, KA).

hyvät niin ainakin sotavankiin verrattuna paremmat edellytykset karata Ruotsiin. Seikkailunhalu oli ehkä syynä joidenkin suomalaisten koulupoikien värväytymisessä Wehrmachiin kuuluneeseen Maschinengewehr-Ski-Bataillon ”Finnlandiin”, kuten myös eräiden suomalaisten sotilaiden siirtymisessä SS-

5. SS-Pz.Division „Wiking“

**In Memoriam
Jouko Itälä**

* 21. Dezember 1916 † 20. Juli 1990

Von einer heimtückischen Krankheit ge-
brochen, starb in Helsinki der finnische
SS-Hauptsturmführer (Hauptmann),
unser guter Kamerad Jouko Itälä.
1941 meldete er sich als Freiwilliger und
trat in Dienst als Artillerie-Offizier im Artil-
lerie-Regiment 5 „Wiking“. Er verstand
schnell die neue und effektive Ausbildung
bei der Waffen-SS, hatte selbst ein gutes
Wesen, womit er alle bezauberte.
Das bemerkten auch seine Vorgesetzten,
und so wurde er nach einem Jahr Kriegs-
erfahrung in Rußland zur Ausbildung be-
rufen. Skandinavier und Esten wurden
von ihm hauptsächlich ausgebildet.
Formaldisziplin lag ihm fern, und somit
gewann er auch die Herzen der jungen
Freiwilligen.
Eines der von ihm ausgebildeten war das
tapfere norwegische „Skj-Jäger-Bataillon“.
Das Kriegsende traf ihn in Norwegen, wo
er von den Engländern und Norwegern auf
der Festung Akershus eingesperrt wurde.

Da sein „Ruf“ über die Fronten hinaus-
gegangen war, war sein Name in den
Fahndungslisten der Alliierten aufgeführt.
In Akershus lernte er Gegensätzliches
kennen, Folter und Demütigungen. Nach
gegebener Zeit wurde er freigelassen, da
man nichts fand, wonach man ihn verur-
teilen konnte.
Nach seiner Freilassung ging er ener-
gisch daran, einen zivilen Beruf zu erler-
nen. In 2 Jahren schaffte er es, Betriebs-
leiter zu werden, wozu normal 3 bis 4 Jah-
re nötig waren. Und noch einmal lag ihm
sein Frontdienst „im Fuß“. Aus seiner er-
sten Stelle wurde er fristlos entlassen,
wegen seines Dienstes bei den Deut-
schen.
Bei seiner nächsten Dienststelle, wo er
Direktor und Wirtschaftsrat geworden war,
blieb er bis zu seiner Pensionierung.
1955-56 leitete er die Vorarbeiten zur
Gründung der „Veijesapu ry.“ (Bruderhil-
fe e.V.), eines Vereins der finnischen SS-
Männer.
Kamerad Itälä war stets ein aufrechter
Vertreter seines finnischen Volkes und ein
untadeliger Führer.

Seine Kameraden.

Entisten saksalaisten SS-miesten vuonna 1951 perustaman yhdistyksen HIAGin (*Hilfsgemeinschaft auf Gegenseitigkeit ehemaliger Angehöriger der Waffen-SS*) julkaiseman Der Freiwillige –lehden marraskuun numerossa vuonna 1990 esiintyi hyvin näkyvällä aukeamalla muistikirjoitus *SS-Hauptsturmführer* Jouko Itälästä hänen menestytyään vaikean sairauden murtamana. Vaikka lehti on vahvasti tuonut esille ei-saksalaisten SS-miesten merkityksen organisaatiolle, on lehden toimituksellisia linjauksia seuranneen katsottava Itälän muistolle suodun huomionosoituksen olevan poikkeuksellinen. - A writing in a post-war SS-magazine commemorating the death of Jouko Itälä in 1990.

joukkoihin. Moni näki isänmaan tuhon olevan tulossa: ”Jos kerran on taisteltava, on taisteltava loppuun saakka.”⁵⁷

Suomalaisen SS-komppanian miehistön on arvioitu olleen vahvuudeltaan noin kuusikymmentä miestä. Upseerien luvuksi on esitetty kahdeksan, mutta lukuisten toteutettujen siirtojen johdosta on lukumäärä oletettavasti vaihdellut monen toimiessa lyhyemmän ajan vakanssilla jossain toisessa perusyksikössä tai muussa organisaatiossa. Tarjolla olleen suomalaisen miehistön vahvuus oli myös kaikesta päätellen korotettavissa, mikäli saksalaiset olisivat halunneet täyttää komppanian kaikilla heidän käskettävillä ja aseenkantoiässä olevilla suomalaisilla miehillä. Suomalainen SS-komppania, joka jossain vaiheessa oli saanut järjestysnumeron 8, lakkasi toimimasta viimeistään toukokuussa 1945.⁵⁸ Komppanian päällikköinä oli toiminut Itälän ohella SS-Obersturmführerit Aulis Jolula, Esko Kotkas Virosta ja Petersen Tanskasta.⁵⁹

SS-järjestön ja Saksan palvelukseen Moskovan välirauhan jälkeen hakeutuneiden tai jättäytyneiden ryhmän ollessa hyvin heterogeeninen, on mielenkiintoista tarkastella minkä viiteryhmän he sodan jälkeen katsoivat omakseen.

Eräät henkilöt, jotka palvelivat sotilaina SS-organisaatiossa jatkosodan päättäneen aseleposopimuksen jälkeen, siirtyivät ulkomaille, Etelä-Amerikkaan, Saksaan tai peräti Ranskan muukalaislegioonaan. Suomeen palanneet SS-miehet saivat pääsääntöisesti vapauttavia tai lieviä tuomioita. Rangaistusten ankaruudessa on havaittavissa maantieteellisiä eroja, ja tuomion julistamisajankohdalla näyttäisi myös olleen vaikutuksensa.⁶⁰ Syytteiden hylkäämisen lisäksi on havaittavissa varsin muodollisia rangaistuksia esim. 10 päiväsakkoa à 1 markkaa.⁶¹ Tuomiot

---

⁵⁷ Kyseinen 4./MG-Btl. (mot.) 14 sai joukkonsa 8 suomalaista: koululaiset Mikko Laaksonen, Mensur Salah, Pertti Tuominen, ”Myngi”, ”Niska”, ”Svenkka”, sotamies Kalle Hagert ja alik. Sakari Vierma; Laaksonen 1988, passim; Niilo Lappalaisen ryhmä oli antautumisen jälkeen kiinnostunut värväytymisestä Yhdysvaltain joukkoihin taistelemaan Japania vastaan, Lappalainen 1998, s. 193; Kalas 1955, s. 5.

⁵⁸ Käyttämäni lähdeaineistoon perustuva päätelmä, vrt. Alava 1974, s. 94, Ekberg 1991, s. 278, Finland i krig 1944-1945. Tredje delen, 2001, s. 180; Kai Laurell on kertonut komppanian vahvuuden olleen joulukuussa 1944 sata miestä hänen arvioidessaan luvun nousseen sataanviiteenkymmeneen toukokuussa 1945, P.M. till Statens utlänningskommision angående finske medborgaren, löjtnanten Kai Wilhelm Laurell, 19 mars 1946, s. 13, Statens utlänningskommission, RA.

⁵⁹ Paavo Skantsin kuulustelupöytäkirja N:o 766/45, s. 10-11, 17, EK-Valpo II, kansio 1045, KA

⁶⁰ Pohjonen 2000, s. 58, passim; Luettelo niistä PvPE:n valvontatoimiston kuulustelemista Saksan sotavoimiin liittyneistä henkilöistä, joiden asia on käsitelty oikeudessa, EK-Valpo II, ko. 179, Amp XXVG2b, KA, jonka mukaan Kankaanpään ja Salon Sotilaspiirien kenttäoikeudet olivat vuonna 1945 taipuvaisia antamaan muista sotilaspiireistä poiketen kovempia rangaistuksia, eli neljä vuotta kuritushuonetta. Värväytyneitä vapautettiin syytteistä Hämeenlinnan, Joensuun, Jyväskylän, Raahen, Seinäjoen ja Tampereen sotilaspiireissä vuosina 1945-46.

⁶¹ Laaksonen 1988, s. 224-225.

eivät mitenkään olleet verrattavissa kuuluisan ”Leinon vangin”⁶² eli Unto Parvilahden saamaan karkotukseen Neuvostoliiton vankileireille. Hän palasi Suomeen vasta saatuaan armahduksen vuonna 1954. Jouko Itälästä poiketen – jonka katsottiin lännen tiedustelupalveluiden piirissä olevan yhtä vaarallinen – Parvilahti oli otettu Valtiollisen poliisin huostaan 2.9.1944, jolloin hän ei muista johtavista SS-miehistä poiketen voinut vaikuttaa Waffen-SS:n käynnistämään Lapin sodan aikaiseen värväysoperaatioon.⁶³

Välirauhan jälkeen suomalaisessa SS-komppaniassa toimineet kuten myös Wiking-divisioonassa vuosina 1941–43 palvelleet olivat hyvin aktiivisia, kun jälkimmäiselle eli Suomen poliittisen johdon aikoinaan hyväksymälle joukko-osastolle perustettiin kymmenen vuotta sodan päättymisestä Veljesapu ry. Saksan joukkoihin vuosina 1944–45 loikanneet hyväksyttiin yhdistykseen, vaikka Veljesavun jäsenistä eli SS-divisioonan suomalaisista veteraaneista selkeä enemmistö oli Lapin sodan aikana palvelut Suomen armeijassa menettäen taisteluissa saksalaisia vastaan ainakin kuusi entistä SS-sotilasta kaatuneina.⁶⁴ Mielestäni sotaveteraanijärjestö, joka hyväksyy vihollispuolella taistelleet tai peräti siirtyneet sotilaat yhdistyksensä jäseniksi, osoittaa harvinaista avarakatseisuutta.

Suomalaisen SS-komppanian miehistöön kuuluneet entiset sotavangit ja internoidut toimivat todellakin toisin. Katsottuaan kansainvälisten sopimusten nojalla kuuluneensa sotavangin määrittelyn piiriin, joidenkin katseet kohdistuivat sotaveteraaniyhdistykseen, joka rekisteröitiin vuonna 1969 nimellä Sotavangit ry. Vuonna 2005 lakkautetun yhdistyksen tehtäviin kuului koota yhteen pakkotilanteessa sotavankeuteen joutuneet sotilaat, jatkaa vankeudessa syntyneitä veljeyttä, sekä ajaa entisten sotavankien etuja. Yhdistykseen oli hyväksytty pakkotilanteessa sotavankeuteen joutuneita, mutta myös sen jälkeen vankileiriltä Saksan SS-joukkoihin värväytyneitä suomalaisia miehiä. Todettakoon, ettei vastaavissa olosuhteissa sotavankeudesta puna-armeijaan siirtyneitä hyväksytty yhdistykseen sen toimiessa.⁶⁵ Kansainvälisesti vertailtuna ensin mainitulle ryhmälle suotu hyväksymiskäytäntö lienee ollut yhtä lailla hyvinkin poikkeava.

Valtiovalta on tukenut vaikeita elämänvaiheita läpikäyneitä sotaveteraaneja ainakin välillisesti tuettuaan Veljesapu ry:n ja Sotavangit ry:n toimintaa. Tästä syystä on yllättävää – tai ehkä tästä syystä ei olekaan kovin yllättävää? – ettei valtiojohto ole halunnut esiintyä anteeksiantavana tahona julkisella areenalla aseleposopimuksen jälkeen Saksan SS-joukkoihin siirtyneille suomalaisille sotilaille ja heidän

---

⁶² Suomen kommunistista puoluetta edustaneen sisäministeri Yrjö Leinon on katsottu vaikuttaneen Valvontakomission sotarikoksista syyttämien henkilöiden luovuttamiseen Neuvostoliitolle. Parvilahti tuli kansainvälisesti kuuluisaksi julkaistuaan muistelmansa, jotka käännettiin kylmän sodan vuosina monelle kielelle.

⁶³ Rautkallio 2004, s. 158; Parvilahti 2004, s. 365-366; Vertanen 2005, s. 68.

⁶⁴ Teuvo Hatara, Kauko Kauppi, Jaakko Kohola, Keijo Koskelin, Raine Ritari ja Niilo Sääskilähti.

⁶⁵ Ks. esim. http://www.veteraanienperinto.fi/suomi/johdanto/yhdistys/sotavangit_r.htm, 23.12.2009.

omaisilleen. Tämä on tullut esille esim. poliittisen johdon haluttomuudessa palauttaa vuonna 1965 Vietnamin sodassa kaatuneen Lauri Törnin vuonna 1950 menettämä kapteenin sotilasarvo, kun tasavallan presidentti J.K. Paasikivi oli poistanut Törnin upseeriluettelosta puolustusvoimain komentajan esityksestä.⁶⁶

Johtopäätöksiä

Sotaveteraanien auttamiselle ja kuntoutukselle on löydettävä rahoitusta jatkossakin. Monessa tilanteessa on ehkä kuitenkin suotavampaa vedota humanitaarisiin syihin, kuin pelkästään ansioihin sotatantereella. Toivokaamme suomalaisen SS-komppanian olleen viimeinen vieraan vallan suomalaisista sotilaista perustama, meille poliittisten ja sotilaallisten tavoitteittensa osalta vieras sotilasjoukko, jonka sotilaallinen panos vuosina 1944–45 oli painoarvoltaan varsin vähäinen.

Tämän todettuani lienee helpompaa vastata tämän artikkelin otsikossa esiintyvään kysymykseen siten, ettei yhtä selkeää vastausta ole saatavilla. Syy siihen, että saksalaiset onnistuivat kokoamaan suomalaisen SS-vapaaehtoiskomppanian Suomen, Neuvostoliiton ja Britannian solmiman aseleposopimuksen jälkeen, olivat väräystoiminnalle suotuisat olosuhteet, Suomen harjoittama ulkopoliitiikka, ja henkilökohtaiset motiivit. Sodan aikana – maassa, jota oli viisi vuotta aikaisemmin uhkailtu Kuusisen hallituksen kansanarmeijalla – suomalaisella SS-yksiköllä oli kuin olikin väistämättä tiettyä poliittista painoarvoa. Muun muassa Valpo selvitteli tämän yksikön suhteita SS-edeltäjänsä ja näki tässä työssä runsaasti vaivaa.

Fil. ja valtiot. maist. Åke Söderlund työskentelee valtionhallinnossa arkistotoimen ohjaus- ja kehittämistehtävien parissa.

LÄHTEET

Arkistot

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)

Valpon arkisto (EK-Valpo II)

Henkilömapit

---

⁶⁶ http://fi.wikipedia.org/wiki/Lauri_T%C3%B6rni, 13.12.2009.

Asiamapit
Alaosastojen mapit
Valpon pääosaston kuulustelumapit
Valpon pääosastolle alaosastoilta saapuneiden kuulustelupöytäkirjojen mapit
Henkilökortit

Riksarkivet, Tukholma (RA)

Statens utlänningskommision

P.M. angående finske medborgaren Holger Sjöblom, 12 juli 1946

P.M. till Statens utlänningskommision angående finske medborgaren, löjtnanten Kai Wilhelm Laurell, 19 mars 1946

Rapport till Statens utlänningskommision angående finske medborgaren, f.d. överdetektiven Arvid Edvard (Fagerström) Ojasti, 31 januari 1946

Public Record Office, Kew, Richmond, Surrey (PRO)

Annexure "G", GS Int/G-2 802/5, Dated 14 May 45, HQ Allied Land Forces Norway, WO 331/9, 88511, PRO.

Julkaisemattomat opinnäytteet

Helminen, Reima: Suomalaisten jääminen sotavangeiksi Suomen sotien 1939-1945 aikana. Sotakorkeakoulun maasotalinjan diplomityö 1991

Vertanen, Anu: Rintamalta Ratakadulle. Suomalaiset SS-miehet kommunistisen Valpon kohteina 1945-1948. Jyväskylän yliopiston Suomen historian pro gradu-tutkielma 2005

Sähköiset tiedostot

- Hietala, Marjatta: Eugeniikan ja rotuhygienian tausta ja seuraukset
<http://ojs.tsv.fi/index.php/tt/article/viewFile/2559/2363>

- Lars Erik Ekroth

<http://forum.axishistory.com/viewtopic.php?t=9757&postdays=0&postorder=asc&start=30>, 23.12.2009

- Lauri Törni

http://fi.wikipedia.org/wiki/Lauri_T%C3%B6rni, 13.12.2009

- Saksalaismielinen vastarintaliike Suomessa

http://fi.wikipedia.org/wiki/Saksalaismielinen_vastarintaliike_Suomessa,
13.12.2009

- Sonderkommando Nord

http://fi.wikipedia.org/wiki/Sonderkommando_Nord, 13.12.2009

- Sotavangit ry

http://www.veteraanienperinto.fi/suomi/johdanto/yhdistys/sotavangit_r.htm,
23.12.2009

- Suomalaispojan seikkailut Saksan länsirintamalla 1945 [Henriksson].

http://www.suomensotilas.fi/artikkelit_lopussavoitto.php, 23.12.2009

- Ylimaan taistelu Lapin sodassa [Railio]

<http://keskustelu.suomi24.fi/node/6109251>, 13.8.2009

Tiedottaja

Söderlund, Ruric (1910-2004), haastattelu Nauvossa 10.7.1993

Kirjallisuus

Agte, Patrick: Europas Freiwillige der Waffen-SS. Biographien aller Inhaber des Ritterkreuzes, des Deutschen Kreuzes in Gold und der Ehrenblattspange und der Nahkampfspange in Gold, die keine Deutschen war. Pluwig 2000

Alava Ali: Erikoisosasto Pohjoinen. Hämeenlinna 1978

Alava, Ali: Gestapo Suomessa. Hämeenlinna 1974

Alava, Teuvo et al.: Muistatko... Sotavangit r.y. 1969-1989. Helsinki 1989

Ahto, Sampo: Aseveljet vastakkain. Lapin sota 1944-1945. Helsinki 1980

Aseveljet. Saksalais-suomalainen aseveljeys 1942-1944. Helsinki 2005

Bishop, Chris: Hitlers utländska divisioner. Utländska frivilliga i Waffen-SS 1940-1945. Hallstavik 2007

Brantberg, Robert: Suuret suomalaiset sotasankarit. Tampere 2007

Bris, Sven: I Gestapos våld. En ålänning berättar. Helsingfors 1979

Cleverley, J. Michael: Lauri Törni. Syntynyt sotilaaksi. Helsinki 2003

Ekberg, Henrik: Führerns trogna följeslagare. Den finländska nazismen 1932-1944. Helsingfors 1991

- Elo, Veikko:** Pantin lunastajat. Helsinki 1993
- Erfurth, Waldemar:** Sotapäiväkirja vuodelta 1944. Porvoo 1954
- Ericson, Lars:** Svenska frivilliga. Militära uppdrag i utlandet under 1800- och 1900-talen. Lund 1996
- Finland i krig 1944-1945. Tredje delen.** Esbo 2001
- Fredriksson, Ingmar:** Upplevelser i tysk internering 1944-45. Julkaisussa: Sjöhistorisk årsskrift för Åland 1997-98. Mariehamn 1998, s. 54-80
- Gyllenhaal, Lars & Lennart Westberg:** Svenskar i krig 1914-1945. Lund 2004
- Haapakoski, Pauli:** Olin saksalaisten vanki. Jyväskylä 1982
- Hautala, Paavo:** Isät meidän itää päin. Kahta mieltä yhtä puolta itää päin. Kemijärvi 1993
- Ivarsson, Torkel:** Såsom en brinnande eld. Borås 2003
- Jacobsen, Alf R.:** Blodröd augusti. Historien om de norska partisanerna. Stockholm 2008
- Jokipii, Mauno:** Panttipataljoona. Suomalaisen SS-pataljoonan historia. Helsinki 1968
- Jokipii, Mauno:** Hitlerin Saksa ja sen vapaaehtoisliikkeet. Waffen-SS:n suomalaispataljoona vertailtavana. Helsinki 2002
- Jokipii, Mauno:** Suomen SS-pataljoona toisessa maailmansodassa. Julkaisussa: Jatkosodan pikkujättiläinen. Helsinki 2005, s. 56-69
- Kadettikunta.** Jäsenet 1921-1950. Helsinki 1951
- Kadettiupseerit 1920-1985.** Helsinki 1985
- Kalas, Helmer:** Kymmenen vuotta seikkailujen tiellä. Tampere 1955
- Kallonen, Kari & Petri Sarjanen:** Purppurasydän. Tampere 1997
- Kallonen, Kari & Petri Sarjanen:** Ristiretki. Tampere 1999
- Kallonen, Kari & Petri Sarjanen:** Legenda. Lauri Törni – Larry Thorne. Tampere 2004
- Kallonen, Kari & Petri Sarjanen:** Leijonamieli. 1919-1949. Mannerheim-ristin ritari kapteeni Lauri Törnin uskomaton elämä ja katoaminen. Tampere 2005
- Kallonen, Kari & Petri Sarjanen:** Lauri Törni, albumi. Larry Thorne, The album. Tampere 2009
- Kaltenegger, Roland:** Schicksalsweg und Kampf der "Bergschuh"-Division. Die Kriegschronik der 7. Gebirgs-Division, vormals 99. leichte Infanterie-Division. Graz 1985

- Kuusela, Kari & Olli Wikberg:** Wikingin suomalaiset. Suomalaiset SS-miehet kuvissa. Helsinki 1996
- Lackman, Matti:** Esko Rieki (1891-1973). Jääkärivärväri, Etsivä Keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja. Helsinki 2007
- Laaksonen, Mikko:** Punanatsi. Helsinki 1988
- Lappalainen, Niilo:** Vaarallisilla teillä. Viimeiset suomalaiset SS-miehet. Porvoo 1988
- Lappalainen, Niilo:** Aselevon jälkeen. Porvoo 1997
- Lappi-Seppälä, Sakari:** Haudat Dnjeprin varrella. SS-miehen päiväkirjan lehtiä. Helsinki 1945
- Laukkanen, Erkki:** Saksan tiedustelu Suomessa. Julkaisussa: Salaisen sodan sivut. Tiedustelua, vakoilua ja salatoimintaa jatkosodassa. Ohto Manninen 60 vuotta. Helsinki 2003, s. 173-192
- Littlejohn, David:** Foreign legions of the Third Reich. Vol 2: Belgium, Great Britain, Holland, Italy and Spain. San Jose 1981
- Littlejohn, David:** Foreign legions of the Third Reich. Vol 4: Poland, the Ukraine, Bulgaria, Romania, Free India, Estonia, Latvia, Lithuania, Finland and Russia. San Jose 1987
- Mäkelä, Jukka L.:** Salaista palapeliä. Tiedustelupalvelua ja tapahtumia talvisodan ja jatkosodan vaiheilta. Porvoo 1964
- Nupnau, Eric:** Farligt spel. Två års upplevelser i Tyskland under kriget. Helsingfors 1946
- Nylund, Sven-Erik:** Torpederade och internerade. Finska sjömän i andra världskriget. Helsingfors 2009
- Paarma, Harri:** Salaisen tiedustelun partiot 1940-1945. Hämeenlinna 1972
- Parvilahti, Unto:** Terekille ja takaisin. Suomalaisen vapaaehtoisjoukon vaiheita Saksan itärintamalla 1941-43. Helsinki 1958
- Parvilahti, Unto:** Berijan tarhat. Havaintoja ja muistikuvia Neuvostoliitosta 1945-1954. Helsinki 2004 [täyd. p.]
- Pohjonen, Juha:** Maanpetturin tie. Maanpetoksesta Suomesta vuosina 1945-1972 tuomitut. Helsinki 2000
- Poller, Herbert:** Pansarspaning med Waffen-SS på östfronten. SS-Panzer-Aufklärungs-Abteilung 11 "Nordland" och svenska SS-plutonen i Baltikum, Pommern och Berlin 1943-1945. Stockholm 2006
- Porvali, Seppo:** Uskollisuus on kunniamme. Tampere 2008
- Pöytäsaari, Pentti:** Sotavangin katkera taival. Kokkola 1989

- Rautkallio, Hannu:** Holokaustilta pelastautuneet. Helsinki 2004
- Rislakki, Jukka:** Erittäin salainen. Vakoilu Suomessa. Helsinki 1982
- RUK 1920-1960.** Helsinki 1960
- Saarto, Tuula:** Kalle Hagert. Legenda jo eläessään. Porvoo 1976
- Salin, Veli:** Lauri Törni. Vaarallinen tehtävä. Tampere 2009
- Sariola, Mauri:** Armeija piikkilankojen takana. Suomalaisten kokemuksia neuvostoliittolaisten ja saksalaisten sotavankeina. Jyväskylä 1970
- Schön, Bosse:** Svenskarna som stred för Hitler. Ett historiskt reportage. Stockholm 1999
- Schön, Bosse:** Där järnkorsen växer. Stockholm 2001
- Schön, Bosse:** Hitlers svenska soldater. Stockholm 2004
- Silvennoinen, Oula:** Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933-1944. Helsinki 2008
- Suomalaisten Waffen-SS vapaaehtoisten matrikkeli 1941-1943.** Tampere 1999
- Suomi taisteli 6.** Sotiemme suurlukemisto. Porvoo 1980
- Tiainen, Marko:** Suomalaiset divisioonan miehet. SS Wiking. Panttipataljoona. Tampere 2008
- Tieke, Wilhelm:** Suomalainen SS-pataljoona. Der Finnische Freiwilligen-Bataillon der Waffen-SS. Helsinki 2002
- Tikkanen, Pentti H.:** Sotavangit. Hämeenlinna 2002
- Westerlund, Lars:** Saksan vankileirit Suomessa ja raja-alueilla 1941-1944. Helsinki 2008
- Wikberg, Olli:** Meine Ehre heißt Treue! Suomalaisten SS-vapaaehtoisten asepuvut 1941-43. Helsinki 1999
- Wikberg, Olli:** Dritte Nordland. Suomalainen SS-vapaaehtoispatjoona kuvissa. Helsinki 2001
- Willamo, Harri:** Stadin poika ja Lapin keisari. Willamon suvun tarina. Tampere 2004
- Windrow, Martin:** The Waffen-SS (Revised edition). London 1985
- Vitikainen, Vesa et al.:** Mannerheim-ristin ritari Lauri Törni. Leijonamieli 1919-1949. Tampere 2005
- Vitikainen, Vesa et al.:** Mannerheim-ristin ritari Lauri Törni. Purppurasydän 1949-1965. Tampere 2006
- Åländska sjömän under andra världskriget.** Mariehamn 1999

Lehtikirjoitukset

In Memoriam Jouko Itälä. Der Freiwilligen kirjoitus, Heft 11, November 1990

SUMMARY

Åke Söderlund: Idealists, adventurers, or traitors? The background and reasons for joining of the Finns who served in the German SS after the truce of 1944

Many books and studies, some of them very well known, have been published during the last few years in Finland concerning the period between 1944 and 1948, including some on the "Finnisches Freiwilligen Bataillon der Waffen-SS". The name of this battalion of Finnish volunteers appeared regularly on reports, sometimes under different names or especially under epithets like "III.(finn.)/Nordland". However, this unit was formed as a result of the recruitment of volunteers carried out under the auspices of the Finnish Ministry for Foreign Affairs for the purpose of taking part in Operation Barbarossa as part of the Waffen-SS. The career of battalion veteran Lauri Törni (later on Larry Thorne) during the Third Reich has also drawn considerable interest.

Undoubtedly, many Finnish authors have written about the Finns who served in the German Waffen-SS. However, the Finnish literature has focused on other questions and produced different results than corresponding studies in other countries. For example, recent studies have seldom dwelt on the attitudes of SS-men concerning war crimes and other illegal activities in German-occupied territories, something that the historians of other countries have tended to investigate in depth. Swedish researchers, in examining the history of the same SS-Division that the Finns served in, have looked into just these issues. This study touches on these issues in passing, but its main subject is the rebirth of the Finnish Battalion after military co-operation between the Finns and Germans ended on 14 September 1944. The Finnish Battalion has drawn the interest of Finnish researchers for a long time, however the rebirth of the Battalion was long neglected. The core of the Finnish group recruited for the Lapland War by the Waffen-SS consisted of veterans who had served in that organization in 1941-1943. When the Finns turned against their former comrades these individuals defected, moved over to German lines, or otherwise arranged to be left behind so they could join the SS, expecting officers' commissions in a new Finnish SS-Battalion.

Recruitment for the Waffen-SS, begun in spring 1941, brought around 1,400 male recruits and two female nurses into the SS. Most of them served as members of the aforementioned battalion, which was originally known as "Batallion Nordost".

This battalion was part of the 5. SS-Panzer-Division Wiking, a division consisting mainly of Nordic, Dutch, and Flemish soldiers. About 400 Finnish soldiers originally served in small groups in other regiments and companies of SS-Wiking. These men, who served in the Finnish Army during the Winter War, form their own group – the "division's men" - in contrast to the 800 or so soldiers who had served before them in the Waffen-SS: the "battalion's men".

After undergoing thorough training, the Finns serving in the Waffen-SS took part in heavy battles on the Caucasus, suffering 256 killed in action overall. By spring 1943 Finland's changed foreign policy, along with Commander in Chief Mannerheim's own opinion, led to the end of the very successful recruitment that had been carried out for the Waffen-SS according to the model of the Jaegers from the First World War. The Finnish political leadership saw the battalion as a "hostage battalion", a guarantee for good, reciprocal relations with the Germans – as well as a prerequisite for aid in military supplies and weapons from the Reich.

Marshal Mannerheim decided to take the matter into his own hands when the battalion came on leave to Finland. He wrote Hitler a memo, which he delivered on 27 June 1943 to Infantry General Waldemar Erfurth, the German liaison officer. He requested that the battalion be disbanded, as military co-operation between the two countries now took a quite different form and Finland needed every trained soldier for its own defence. On the 1st of July the Finnish Government ratified the ban on recruiting new volunteers – they did, however, allow former SS-men six months of further service, but only on the Eastern Front against the Soviet Union. However, the Foreign Affairs Committee of the Finnish Parliament was against Finns participating in military service abroad while the country was at war. The same evening, President Ryti met with his inner circle in the Government. They ended up taking the same position as Ramsay, the Minister of Foreign Affairs, who had, as early as 17 June, stated his personal opinion that "the SS-battalion is a relic of times gone by" and could be disbanded.

When the Finnish political leadership informed the SS-men at Hanko about their decision, at first their own leaders did not welcome the decision. Many of them wanted to serve for another tour of duty in a volunteer battalion, but eventually, with both the Government and the Finnish Defence Forces calling for them to stay in Finland, most of the SS-men gradually acquiesced. On 4 July 1943 Hitler approved Mannerheim's memo concerning the disbanding of the SS-Battalion. The grounds for his decision were that it would spare the Finnish soldiers "from having to compromise their conscience" in the line of duty.

On 11 July 1943, with the disbanding ceremony of the battalion, "all of the Finns in the Waffen-SS" were discharged, according to contemporary documents. The war diary of the battalion indicates that 14 officers, 234 NCOs, and 534 men were turned over to the Finnish reserves, with 11 NCOs and 27 men to return later on after they had finished receiving medical treatment.

Some SS-men remained behind in Germany to get medical treatment in German military hospitals and rehabilitation centres after the battalion was disbanded. The Germans also arranged for further treatment in Germany for discharged Finnish SS-men. Thus some Finns were still in Germany when the Lapland War broke out between Finland and Germany.

Some of the "division men" served in the SS-Nordland Regiment even after the Finnish Battalion was disbanded, and a few Finns also served in other units. A small group of men still wore, in summer 1944, the uniforms of the Waffen-SS, serving as liaison officers and staff personnel in the headquarters of various German units. The ability and desire of these soldiers to detach themselves from local German staff and leave their positions was sorely tested after the truce between Finland and Russia came into force and open conflict broke out between the Finns and the Germans.

Besides those who had stayed behind with the Germans in the SS, the veterans who had been discharged from the Waffen-SS by summer 1943 and incorporated into Finnish units also faced a difficult choice. Indeed, some of these men defected to the Germans when open war broke out between Finland and Germany. Almost 30 former SS-men made this choice. Some of them had served only part of their time in the SS as part of the Waffen-SS, having received appointments in other organizations in the Third Reich, for example serving in the Sicherheitsdienst (SD) before or after, or even simultaneously with their time in the Waffen-SS.

Along with those who had served in the SS before the truce, a few Finnish reserve officers and regular officers without a background in the SS also joined the new Finnish Battalion that was being formed after the truce. The highest ranking defector was Captain Petri Railio, who was commissioned as a SS-Hauptsturmführer. Most of those who defected either crossed the front lines to the other side, or stowed away on the last German merchant vessels that left Finnish ports. Former SS-officer Lauri Törni and Lieutenant Jalo Korpela were ferried to Germany by a German submarine of the Kriegsmarine.

Some sources have asserted that some of the defectors were heavily drunk or even went to the Germans in order to procure alcohol, either aware or not of the fact that they were now their enemies. When it comes to those who were captured at the front lines, even contemporary German sources seemed uncertain of whether specific people had purposefully allowed themselves to be captured, thus actively joining the Germans, or had been captured unwillingly as a prisoner of war. This affected how they would be treated after capture. Roland Kaltenecker, a historian who has extensively studied the SS, has written of an incident where a Finnish 2nd Lieutenant from a combat engineer unit ran to German positions in the middle of a battle, behaving in a way that resembled the methods used by defectors even before he made his way to the German lines.

The Sicherheitsdienst was responsible for handling the defectors. The Waffen-SS organized officer training for Finns who had defected to Germany or German-

occupied Norway at the SS-Junkerschule at Bad Tölz. Sonderkommando Nord, on the other hand, organized espionage training at Heringdorf on the coast of Pomerania, among other places.

There were more than enough Finnish officers for a company, but not enough enlisted men. SS-Hauptsturmführer Jouko Itälä, who had assumed leadership of the Finns in the SS, was particularly effective in recruiting Finns for the unit. He tried to persuade Finnish prisoners of war and interned sailors to serve the Third Reich. With the help of his assistants, among others SS Obersturmführer Antti Aaltonen and Georg H. Hayen, Itälä managed to recruit enough prisoners of war and sailors to form a Finnish company in the Waffen-SS. This probably gave some consolation to Hitler, who was invested in forming a new Finnish SS-Battalion – something that he had stressed in his messages to General Erfurth in September. Thus, most of the enlisted men in the company had suffered unpleasant experiences as prisoners of war or internees. Defecting to the enemy was often seen as the only option in the face of the painful death that many believed to be the inevitable fate of prisoners and internees, who were being increasingly harshly treated by a collapsing Third Reich.

In October 1944 the Germans gathered their prisoners at Rovaniemi into a group of 120 men. As they were destroying the village, the Germans ordered the group to march North, on muddy unstable roads, at a forced march of thirty kilometres per day. The prisoners were expected to march without pause, with only a five minute break at noon. Food was only served in the morning in the form of tea substitute and 400 grams of bread – as the journey northwards continued, this shrunk to 250 grams per day. In the evening, the prisoners were given thin soup. They slept during the night under the stars, surrounded by armed guards.

The captives were ordered, to make it easier to supervise them, to haul useless iron junk in heavy four wheeled wagons, pushing and pulling at them. There were three such wagons, each fitted with a long tongue to which ten prisoners were harnessed. Additionally, the prisoners had to carry in wheelbarrows the equipment of the Austrian SS-men tasked with guarding them. The SS-men were authorized to use their submachineguns and batons if they felt that the starved and sickly prisoners of war were sabotaging the process of transporting these wagons north. Indeed, the guards were not slow in using their weapons when they noticed behaviour that could be interpreted as insubordination.

The Finnish SS-men had already tried to recruit the prisoners of war at Rovaniemi, offering them a proper set of clothing and gear, sufficient rations, and tobacco; the recruits would be treated as soldiers rather than prisoners. The Finnish SS-men laid out the details of what the march north would be like to the prisoners, and made it clear that they had a grim future ahead of them. When the battered group arrived at the next "checkpoint" on their journey north, the Finnish SS-men were there waiting for them, and once again tried to recruit them. Thus, the Finnish SS-men managed to recruit some of their compatriots. Their activities were continued by

SS-Hauptsturmführer Jouko Itälä and his men on prisoner of war camps in Norway, where this dwindling group of captives, along with all the other prisoners of war taken by the Germans in Lapland, were gathered.

By the end of October, 90 Finns had been transferred to one of the sub-camps of the Stutthof concentration camp. This group consisted of Finnish sailors serving on merchant vessels who had been interned by the Germans after the truce. Some women also served in various capacities on Finnish ships, and thus the total number of prisoners was 78 men and 12 women. They were, immediately upon capture, subjected to attempts at recruitment, particularly by Georg H. Hayen, a member of the Waffen-SS who had lived for long in Uusimaa and spoke fluent Swedish. The Germans followed a similar strategy as with the Finnish prisoners of war who had been forced onto a death march north by AOK 20. However, the Finnish sailors were initially held in better conditions, though with time, as the sailors refused to co-operate, citing international law and their status as interned persons, the Germans' started to treat them in a quite different manner. Those who survived the concentration camps and returned to Finland were left with vivid memories of starvation rations, summary executions for little or no reason, and a general contempt for human life shown by the Germans.

On the 9th of December, Hayen managed to recruit five of the interned Finnish sailors held at Stutthof as volunteers. Ingmar Fredriksson, from the Åland Islands, recalled that during an attempt to recruit him, he had been told that he would be given a secret mission of Finnish soil, and that those Finns who had joined the Germans at Stutthof would be conveyed to "bolshevized Finland" in a submarine. Fredriksson refused, and wrote into the secret diary that he kept on the prison camp that two first mates, two ships's engineers, and a bosun had donned German uniform. Similar recruitment efforts were carried out on other camps where Finnish sailors were held.

The interned Finnish sailors had less chances and ability to keep abreast of political developments in Finland than other Finns who were targeted for recruitment. All transmitting and receiving equipment was immediately removed on the ships on which the internees were serving, and they were not allowed to use a radio in Stutthof or the other camps. The Germans were fully aware of the risk posed by the wireless: after all, it seemed to the Germans that so many ships had been in German ports at the time specifically because of a breakdown in communication. Of course, the actual reason why these ships were lost is probably the unwillingness of the Finnish Government to antagonize the Germans so soon after the end of their military co-operation, for fear that the Germans would react even more strongly than they already had.

Due to the unwillingness of the Finnish Government, and thus the shipping companies, to tell Finnish vessels not to enter German-controlled ports lead, among other things, to the engineer of a merchant vessel from Åland sabotaging the ship's engines while it was on its way to Germany. This ship's engineer, Ruric Söderlund,

had listened to a Swedish radio station broadcasting about the terms of the truce, and decided on his own to sabotage the engines of his own ship – which had to return to Finland. Meanwhile, many other unsuspecting Finnish vessels travelled along the Baltic Sea towards German-controlled ports. Finnish vessels were also confiscated on the coasts of Norway. Most of the sailors were transferred to the concentration camp at Stutthof, and it is thus also among these 100 or so prisoners that the main recruitment drive of the Waffen-SS took place. About ten percent of these inmates appear to have defected to the Waffen-SS, five of whose job positions we know from Fredriksson's secret diary. Four of their identities were revealed in a book that came out in 2009. Researchers have also gotten more accurate information on those who defected during the Lapland War thanks to the opening of the archives of the Finnish State Police (Valpo). There has lately been much discussion for example on internet fora concerning the soldiers, their backgrounds, and their reasons for joining the Waffen-SS.

However, most of those recruited for the Waffen-SS in such a manner only did so as a last resort, and usually only after several attempts at recruitment, when they were no longer physically or mentally unable to bear the treatment they were receiving at the hands of their captors. Usually this choice was not an easy one to make, and as most who did defect were in poor condition, those who remained behind in the prisoner of war- and concentration camps generally did not judge the ones who had accepted the offer. In contrast, those men of the Waffen-SS who had been recruited from the camps generally had an antagonistic attitude to the Finnish SS men who had voluntarily entered German service and were the ones who had done the recruiting. Many of these former prisoners also did not react well to the military training given to them by Finnish SS veterans, which was based largely on the tenets of National Socialist military pedagogy.

Thus, the officers and NCOs of the Finnish SS-Company that was formed after the truce mainly consisted of Waffen-SS veterans originally recruited by the Finnish Ministry for Foreign Affairs, who possessed National Socialist principles or were otherwise sympathetic to the Nazis, and had established a strong position inside the SS. At least from the point of view of an outside observer, they seemed to believe for very long in an inevitable German victory.

Most of the enlisted men on the other hand were former prisoners of war or internees motivated mainly by the desire to escape circumstances that were, from the point of view of humanitarian law, completely unacceptable. Some of them, in the documentation concerning their police hearings, believed that they would have, if not an excellent chance to escape to Sweden, then at least a better one than as prisoners of war. Some of the schoolboys who enlisted in the Maschinengewehr-Ski-Batallion "Finland" were probably motivated by the urge for adventure, and likewise some of the Finnish soldiers who joined the SS. Additionally, many soldiers felt that their Fatherland was on the brink of destruction: "If we have to fight, it's best to fight to the end."

There were probably about sixty enlisted men in the Finnish SS-Company. Some studies have placed the number of officers at eight, but due to numerous transfers, the actual number must have varied due to many of the officers serving for short term vacancies in other companies or organizations. The Germans could apparently have also raised the number of enlisted men in the company, had they pressed into service all of the Finnish men of age to bear arms that they had available to them. The company was disbanded by May 1945 at the latest.

The group of men who decided to defect or stay behind to join the SS and the Germans after the truce with Moscow was very heterogeneous. It is thus interesting to look at which groups these soldiers joined after the war.

Some individuals who served after the truce as soldiers in the SS went abroad to South America, Germany, or even joined the French Foreign Legion. The SS-men who returned to Finland received, for the most part, pardons or light sentences, nothing at all compared to the well known Unto Parvilahti, one of the "Leino prisoners", who was exiled to a Soviet prison camp, and only returned to Finland in 1954 after being pardoned. Unlike Jouko Itälä, who was considered by Western intelligence agencies to be equally dangerous, Parvilahti was taken into custody by the State Police (Valpo) on 2 September 1944, and thus unlike the other SS-men was unable to take part in the recruitment operations of the Waffen-SS during the Lapland War.

Those who had served in the Finnish SS-Company and the Wiking-division in 1941-1943 were self-starting in terms of organizing themselves after the war: with the support and approval of the Finnish political leadership, veterans of SS-Wiking formed their own organization, Veljesapu ry., ten years after the war. Those who had defected to the Germans after the truce were also accepted into the organization, though a clear majority of its members, which is to say veterans of SS-Wiking, had served on the side of the Finnish Defence Forces during the Lapland War, losing six former SS-soldiers as Killed in Action. A society for war veterans that accepts soldiers who fought for, or even defected to the enemy is, even internationally speaking, a very unusual organization.

The prisoners of war and interned sailors who had been recruited into the Finnish SS-Company acted differently. Some of them felt, on the basis of international treaties, that they could be defined as prisoners of war, and thus turned to Sotavangit ry., an organization for prisoners of war founded in 1969. This organization, which was disbanded in 2005, had as its main purpose the task of gathering together those soldiers who had been taken into captivity, to perpetuate the solidarity that had existed between them in the camps, and to champion the needs of former prisoners of war. The organization accepted members who had been forced into captivity, but also Finnish men who had been recruited for the SS from the camps.

Thus, the organization accepted as members both former prisoners of war, as well as those who had joined the SS at the camps. Interestingly enough, those recruited

for the Red Army in similar circumstances were not accepted into the organization. The fact that SS-men were is once again internationally remarkable and unusual.

The Finnish Government has indirectly supported these war veterans in dealing with their traumatic experiences through funding Veljesapu ry. and Sotavangit ry. Thus, it is rather surprising – or perhaps not surprising at all – that the Finnish authorities have not been willing to publicly grant any kind of amnesty or forgiveness to Finnish soldiers who joined the SS or to their families. An example of this unwillingness would be the fact that the political leadership did not want, after his death in the Vietnam war in 1965, to restore the rank of Captain that was stripped from Lauri Törni (Larry Thorne) after the Continuation War.

Funds need to be available for helping and rehabilitating war veterans in the future as well. However, in many cases we should probably rely on humanitarian criteria, rather than just merit in combat, in judging who ought to be the recipients of this aid. The SS-Company, as a unit of Finnish soldiers formed by a foreign power to serve its own political and military objectives, was the last of its kind. Its military role in 1944-1945 was also rather insignificant.

Having said this, it is probably now easier to reply to the question posed in the title of this article: there is no single, clear answer. There are several reasons for why the Germans managed to assemble a company of volunteers for the SS after the truce signed between Finland, the Soviet Union, and Great Britain: a favourable climate for recruitment, the effects of Finnish foreign policy, and other causes. During the war, a Finnish SS-unit had considerable political leverage in a country that, five years before, had been threatened by Kuusinen's socialist army.

Åke Söderlund (Master of Arts and Political Science) works in archival training and development tasks in the Finnish public administration.

LEIRINVANHIMPANA PAIMIOSSA

Muistelmia vuosilta 1944–46

Kurt Vogler (†)*

Välirauhansopimuksen toisen artiklan mukaan oli mm. kaikki Suomessa asuvat ja oleskelevat Saksan alamaiset internoitava ja heidän omaisuutensa takavarikoitava. Tämä määräys, joka oli annettu 19.9.1944, koski myös esitelmän pitäjää ja perhettäni, vaikka olin saapunut Suomeen vuonna 1920, vaimoni on pesunkestävä suomalainen ja lapseni on syntynyt Suomessa.

Monet veljet ehkä ajattelevat, miksi ei poloinen aikoinaan anonut Suomen kansalaisuutta. Selostan lyhyesti, että Suomen lain mukaan oli oltava Suomessa vakinainen asuinpaikka 10 vuotta ennen kuin olisi voinut anoa Suomen kansalaiseksi. Esitelmöitsijällä olisi siis v. 1931 ollut tämä mahdollisuus. Sinä vuonna vallitsi taloudellinen kriisi Suomessa, työttömyyttä ja muita vaikeuksia. Julkinen sana antoi selvät viitteet siitä, että ulkomaalainen oli näihin aikoihin vähemmän toivottu. Vuonna 1933 yritykseni päästä nykyisen kotimaani alamaiseksi estivät silloisen Saksan valtakunnan johdon määräykset ja jälkepäinkin se oli täysin mahdotonta. Saksa ei vapauttanut alamaisiaan kansalaisuudestaan, ja näin ollen oli alistuttava niihin määräyksiin, jotka onnettoman sodan voittajat sanelivat.

Olisin voinut lähteä Ruotsiin

Radion ja sanomalehtien kautta ilmoitettiin 19.9.1944, että internoiminen tapahtuu seuraavana päivänä eli 20.9. klo 11.00. ja että jokaisen oli ilmoitauduttava kotipaikkakuntansa poliisiviranomaisille pidättämistä varten. Suomalaiset aviovaimot saivat toistaiseksi olla vapaana, mutta lapset perheissä seurasivat isän mukana. Kun jatkosodan aikana toimin vapaaehtoisena sotilaana Suomen armeijassa, olin toimeni perusteella joutunut monasti asioimaan paikkakunnan viranomaisten kanssa, olin heille tuttu ja nautin ilmeisesti heidän luottamustaan, koska minulle kuiskattiin, että kolmantena päivänä yllämainitusta 20 päivästä syyskuuta olisin etsintäkuulutettujen kirjoissa, jonka tulkitsin niin, että vapauden tie olisi vielä jossakin päin auki. Lisäksi olivat Saksan sotilasviranomaiset jo 6.-8. syyskuuta lähettäneet koko perhettäni varten asiapaperit ja litterat heidän joukkoihinsa Pohjois-Suomeen siirtymistä varten ja sieltä heidän kanssaan takaisin

---

* Teksti on esitelmä, jonka Kurt Vogler piti Riihimäen Lions Clubin juhlassa, arviolta vuonna 1956. Toimitus on laatinut otsikon ja väliotsikot. Kurt Vogler: Internoituna Suomessa 20/9-44 – 23/3-46. Internoimishankkeen arkisto, Kansallisarkisto

Saksaan. Hylkäsin tämän tarjouksen, mutta olin jo hyvissä ajoin suunnitellut parin kohtalotoverini kanssa pakomatkaa Ruotsiin, jossa minulla oli useampia hyviä ystäviä ja tuttaviam. Tämä suunnitelma ei toteutunut siitä syystä, että tyttäreni, joka siihen aikaan vielä oli koululainen, sairastui vaikeasti pidätysmääräyksen kuultuaan, ja häntä hoitanut lääkäri, nykyinen presidenttimme, veli Ahmarova, sai pakopäätöksemme muuttumaan ja lisäksi tyttäreni sairauden perusteella toistaiseksi vapaaksi internoimismääräyksestä. Tästä neuvosta, veli Presidentti, Sinulle vielä kahdentoista vuoden jälkeen parhaat kiitokset. Todennäköisesti en pitäisi tänään Teille tätä esitelmaa, jos en olisi yhteisymmärryksessä veli Ahmarovan kanssa muuttanut aivan viime hetkessä pakosuunnitelmaani Ruotsiin. Päätöksen tehtyäni noin klo 13.00 ilmoittauduin puhelimitse viranomaisille ja sain ohjeet olla kello 16.00 rautatieasemalla päämääränä tuntematon. Eräs erittäin ystävällinen etsivä oli saattajanani ja näin saavuin seuraavana aamuyönä määräpaikkaani Pohjankurun internoimisleiri I:een.

Paimion internoitujen leirin vanhin Kurt Vogler Kaisa-vaimoineen.
- The elected representative of the Paimio camp internees, Mr Kurt Vogler and his wife Kaisa. *Birgitta Joukasen kokoelma*

Viikon vierailu Pohjankurussa

Vastaanotto (Pohjankurussa) oli kylmän virallinen. Leiripäällikkö oli, ihme kyllä, entinen vaikeasti haavoittunut SS-upseeri, joka piti täysin sotilaallisen komennon. Yhteismajoitus oli eräässä koulussa, jossa oli määrätty huoneet miehille, toiset naisille. Ruokailusta huolehtivat lotat. Mieliala oli matala ja leirin asukkaat hermostuneita ja alakuloisia. Kun olimme olleet siellä jonkun päivän, niin hyvillä hermoilla varustettuna ja vanhana erämiehenä totuin nopeasti uuteen ympäristöön.

Siellä oli paljon traagillisia kohtaloita, mm. eräs saksalainen juutalaistyttö, joka oli saksalaisten viranomaisten vaatimuksesta ollut lähellä Hämeenlinnaa pidätettynä yli kolme vuotta ja rotunsa perusteella vapautettiin sieltä, mutta suomalaiset viranomaiset internoivat hänet heti syntyperänsä perusteella. Eräs eronnut suomalainen vaimo, joka oli jo kolme vuotta aikaisemmin saanut avioeron saksalaisesta aviomiehestään, internoitiin, koska hän ei ollut hakenut uudestaan Suomen kansalaisuutta jne.

Vaihtelua yksitoikkoiseen leirielämään toivat noin 30 saksalaista sotilaskarkuria, jotka oli otettu kiinni suomalaisten linjojen takana Pohjois-Suomessa. Osalla heistä oli morsiamet ja heilat mukanaan ja he vaativat leiripäälliköltä näille daameille myös majoitusta ja ruokailuoikeutta. Preussilaisen koulutuksen saanut SS-upseeri antoi heidän nopeasti ymmärtää, että kuri on säilytettävä. Nämä heilat majoittuivat leirin läheisyydessä yksityisasunnoissa ja aiheuttivat monia häiriöitä ja tilapäiskarkaamisia. Seurauksena oli, että kuria kiristettiin jatkuvasti.

Kolme ja puoli kuukautta Hyvinkään leirielämää

Oltuani noin viikon Pohjankurun leirillä sain kuulla, että Hyvinkäälle Pienviljelijäopistolle perustettaisiin uusi leiri. Anoin heti siirtoa, ja anomukseni hyväksyttiin, ja parin päivän kuluttua sain matkamääräyksen. Vartijakseni määrätty vanhempi sotilas, joka oli kotoisin Jokelasta, ymmärsi koti-ikäväni, ja yhteisestä sopimuksesta erosimme Hyvinkään asemalla illan pimeydessä. Hän meni kotiinsa mamman luokse ja vanki pundikselle kotiin erään hyvän ystävän järjestäessä autokyydin Hyvinkäältä Riihimäelle. Sopimuksen mukaan tapasimme taas seuraavana aamuna Hyvinkäällä ja yhdessä menimme ilmoittautumaan leiriin. Iloisena totesin, että uusi leiripäällikkö oli vanha ystäväni, laitoksen nykyinen johtaja, agronomi Vilho Savolainen. Sinne koulurakennukseen oli perustettu internoimisleiri II, jossa oli jo noin 40 - 50 internoitua saksalaista eri puolelta Suomea. Koska hallitsin koko joukosta parhaiten suomenkielen, määräsi uusi päällikkö minulle ikävän leirinvanhimman vakanssin, joka tuotti varsinkin alussa paljon työtä ja harmia, mutta jossa oli kuitenkin jotain tehtävää, ja aika kului paremmin.

Jatkuvasti saapui uusia kohtalotovereita, joita oli kaikista yhteiskuntaluokista ja eri poliittisista suunnista. Sitten jonkin päivän perästä saapui koko Pohjankurun leirikunta sotilaskarkureineen, mutta heilat olivat kuitenkin matkustaneet koteihinsa. Vartioinnista huolehtivat nostoväkeen kuuluvat sotilaat, jotka odottivat kotiin pääsyä. Ruuanvalmistuksesta huolehtivat lotat.

Elämä olisi tuntunut kokolailla siedettävältä, mikäli olisi kohtalostamme ollut jonkinlaista tietoa, mutta se oli täysin hämärän peitossa. Sotilaskarkurit aiheuttivat myös täällä ikävyöksiä, ja heidät eristettiin sen vuoksi meistä kokonaan. Saapuvien uusien tulokkaiden joukossa oli myös pari viehättävää helsinkiläistyttöä, joita ei ensimmäisen lauontain vietto rauhallisessa leirissä ollenkaan huvittanut, vaan he

lähtivät iltajunalla pundikselle pääkaupunkiin huvittelemaan. Huono suojatahti järjesti heille ikävän kotiinpaluun, sillä heidän saapuessaan sunnuntaina päivällä takaisin Hyvinkään asemalla oli vastassa leiripäällikkö ja pari sotapoliisia, jotka toivat huvittelunhaluiset tyttäret takaisin leiriin. Rangaistukseksi seurasi parin viikon ylimääräinen siivoustyö leiriläisten ruokasalissa.

Näin jatkui rauhallinen elämä. Oltiin vain, syötiin ja levättiin, kunnes eräänä päivänä ilmestyivät valvontakomissiosta venäläiset tarkastajat tulkkeineen. Heidän saapumisensa aiheutti tavatonta kohua ja levottomuutta. Huvittavana juttuna voin mainita, että muuten niin vallattomat sotilaskarkurit sairastuivat miltei sataprosenttisesti venäläisten upseerien saapuessa pihaan. He riisuivat kaikki sotilaskampeensa nopeasti, piilottivat ne mitä mahdollisimpiin paikkoihin, menivät sänkyihin ja olivat vakavasti sairaana. Joukossa oli eräitä poliittisia fanaatikkoja, jotka tulkin välityksellä pyrkivät vapaaehtoisina Venäjän armeijaan, ehkä omia isiään ja veljiään vastaan. Tarkastajat eivät ottaneet heidän pyyntöjään huomioon, vaan ilmoittivat kylmästi, että Suomen silloinen Valpo ratkaisee heidän asiansa. Ikävästi toteutui näiden fanaatikkojen toiveajatus. Jonkun päivän kuluttua tarkastajien käynnistä vietiin koko karkurisakki Venäjän sotavankeuteen. On arveluttavaa, onko heistä kukaan päässyt kotiinsa milloinkaan. Myös meidän siviilivankien elämä muuttui huomattavasti tämän tarkastuksen jälkeen, joka muuten suoritettiin täysin korrektisti.

Vaimojen ja lasten internointi

Lokakuun 24. päivästä alkaen saapuivat leiriin myös suomalaiset vaimot ja lapset. Leiripäällikkö järjesti asunto-olot niin, että perhe asui samassa huoneessa, ja mikäli perheen jäsenluku oli yli neljä henkilöä, järjestettiin heille kaksi huonetta rinnakkain. Näin saatiin viettää jonkunlaista perhe-elämää, vaikkakin puutteellisissa olosuhteissa. Tämä vaikutti kuitenkin rauhoittavasti leirin asukkaisiin. Haluan erikoisesti mainita, että suomalaisten vaimojen ja lasten internoiminen ei ollut voittajan sanelema määräys, vaan suomalainen Valpo käytti tätä menetelmää voidakseen täyttää internoitujen lukumäärän, joka oli ilmoitettu Valvontakomissiolle. Valpo oli V.K:lle (Valvontakomissiolle) antanut tietoja, että Suomessa asustaa noin 2000 saksalaista, mutta ei huomannut luettelosta poistaa kaikkia niitä, jotka olivat ennen välirauhapäätöstä poistuneet maasta, eikä myöskään armeijaan siirtyneitä henkilöitä. Kortisto oli siis täysin virheellinen, mutta venäläiset vaativat jatkuvasti ilmoitettua henkilömäärää internoitavaksi. Selvitäkseen tästä asiasta jotenkuten järjesti Valpo perheenjäsenille meidän kohtalomme.

Leirin arkea

Jouduimme suorittamaan leirillä työpalvelusta, miehet joutuivat pelto-, navetta- ja metsätöihin ja naiset keittiö- ja siivoustöihin. Lotat poistettiin kokonaan. Omat

suomalaiset naiset joutuivat hoitamaan kaikki ruoka- ja leipomistehtävät, vain emäntä oli virallinen ulkopuolinen virkailija. Jouduimme itse laittamaan piikkilanka-aidan leirimme ympärille ja m.s. (lienee muuta sellaista). Näin jatkui yksitoikkoinen leirielämä. Postivuoro oli aina juhlapäivä. Silloin sai kävellä Hyvinkäälle ja takaisin ja jos oli mukava vartija, sai käydä hänen kanssaan myös jossakin kapakassa ruokailemassa. Hyvät nostoväen vartijamme kotiutettiin ja tilalle tulivat palkatut vartijat, joiden joukossa oli nuoria määrättyyn puolueeseen kuuluvia miehiä. Näin ollen kiristyivät olosuhteet jatkuvasti.

Kunnioitettu leiripäällikkömme vietti kanssamme joulujuhlan ja piti meille kauniin puheen. Ruoka oli aitoa suomalaista kinkkua ym. herkkuja. Terveystenhoito oli myös hyvin järjestetty. Meillä oli vakituisesti talossa asuva sairaanhoitaja omine poliklinikoineen ja kerran viikossa kävi naislääkäri-vanhapiika meitä tervehtimässä.

Näin vaihtui vuosi. Järjestimme keskuudessamme uudenvuoden vastaanottajaiset, jossa esitimme näytelmäkappaleen omin voimin aiheena kunnan lääkärimme, ja koska joukossamme oli teatterikärpäsen puremia kykyjä, onnistui tämä ilta hyvin. Näytelmän nimenä oli ”Tohtori saapuu tarkastukselle” ja se esitettiin hyvin totuudenmukaisesti. Tällä lääkarillä oli nimittäin aina pieni pystykorvakoira sylissään. Vastaanottaessaan jonkun potilaan hän lykkäsi koiran potilaan käsivarrelle tai syliin ja määräsi jonkun pintapuolisen tarkastuksen jälkeen jokaiselle saman lääkkeen, asperiinipulveria erisuuruksina annoksina. Vakavampia sairauksia ei sattunut, joten kaikki kivut parannettiin tällä yleislääkkeellä. Esitys herätti suurta hilpeyttä. Sisimmässään jokainen kuitenkin toivoi, että uusi vuosi toisi meille vapauden jälleen.

Valpon taholta kiristettiin elämäämme jatkuvasti ja leiripäällikölle annettiin uusia määräyksiä ja toimintaohjeita. Hän ilmeisesti kyllästyi koko leirinpitoon ja ajoi voimakkaasti ao. ministeriössä asiaa, että hänen koulunsa olisi saatava käyntiin. Sitten meille ilmoitettiin epävirallisesti, että koko leiri siirretään muualle. Taas heräsi pelkoa siitä, joudummeko ehkä Venäjälle, Saksaan vai mihin. Olisimme mieluummin jääneet tähän leiriin, sillä asunto-olot olivat mukavat ja ruoka kohtalaisen vaihtelevaa ja koska koulun yhteydessä oli maataloustila, ja leirin päällikkö oli oikeamielinen, joskin järjestystä palvova mies, joka ymmärsi täydellisesti pulamme, surumme ja heikkoutemme. Suurempia järjestyshäiriöitä ei sattunut ja ikäviä tapauksia vain pari, eräs tappelunalku uudenvuodenpäivänä ja eräs kellovarkaus, johon palaan vielä myöhemmin.

Paimioon

Tammikuun 17 päivä 1945 meidät lastattiin kimpsuinemme kampsuinemme erikoisjunaan, kolmeen vanhanaikaiseen III lk. vaunuun. Sakeassa lumipyryssä aloitimme matkamme uuteen päämäärään, internointileiri V:een, entiseen Luonnonmaan Parantolaan Paimiossa. Saavuimme illalla noin klo 19.00:n aikaan

uuteen väliaikaiseen kotiimme. Pari hevosmiestä oli asemalla vastassa huolehtiakseen matkatavaran kuljetuksesta ja pienistä lapsista. Toiset saivat sakeassa lumipyryssä jalkaisin marssia tämän 2-3 kilometrin matkan asemalta leirille. Vartijat seurasivat Hyvinkäältä mukanaamme ja auttoivat kiitettävästi avun tarvitsijoita. Uusi leiripäällikkömme Muuri ja hänen henkilökuntansa ottivat meidät erittäin ystävällisesti vastaan. Majoitus oli järjestetty ja suunniteltu perhesuhteiden perusteella ja se sujui nopeasti ja kitkattomasti. Leiriin kuului kolme asuintaloa ja parakki. Jokainen perhe ohjattiin omaan huoneeseensa ja yksinäiset miehet parakkiin yhteismajoitukseen. Sitten annettiin määräys, että klo 20.00 on ruokasalissa iltaruoka. Tämä illallinen oli mielestämme järjestetty loistavasti. Maitoa, leipää ja voita tarjottiin runsaasti, oli myös suolasilakoita ja lämpimänä ruokana mainio sianlihalaatikko, jossa oli runsaasti sattumia. Ruokailimme kaikki hyvällä ruokahalulla, sillä matkan varrella ei ollut minkäänlaista ruokailua paitsi omia eväitä. Alku näytti loistavalta. Toivoimme kaikki, että näin jatkuisi.

Kun uusi päivä valkeni, niin totesimme, että siirto oli meille edullinen. Leirialue oli noin kolme hehtaaria, kaunista mäkiästä kalliomaastoa ja runsaasti kasvillisuutta. Uusi leirimme oli aikaisemmin ollut inkeriläisten keuhkotautipotilaiden toipumiskotina. Huoneet oli kuulemma kaikki desinfioitu ja puhdistettu, mutta myöhemmin saimme todeta, että puhdistus oli ollut aika pintapuolista. Huoneet olivat jotenkin siistit, mutta kun lumi keväällä sulii pois, paljastui pihamaalla monenlaisia roskakasoja, jotka antoivat työpalveluksessa oleville miehille runsaasti puuhaa.

Leiritoimikunta ja leiriläisten ”itsehallinto”

Koska oli tiedotettu, että tämä leiri tulisi olemaan vakinainen asuinpaikkamme, ryhtyi leiritoimikunta tarmokkaasti työhön. Esitelmöitsijä sai vakinaisesti pitää leirinvanhimman vakanssia, jossa oli jatkuvasti uusia probleemia ratkaistavana. Paljon myös harmia ja moitteita tuli kaupan päällisiksi, mutta sai kuitenkin tehdä jotain työtä. Miesten työpalvelu järjestettiin vakiomallin mukaan. Kaksi vanhempaa herraa yli 65-vuotiaista ja eräs sellotaiteilija vapautettiin. Naiset järjestettiin 3-4 hengen ryhmiin. Heillä oli päivittäin keittiöpalvelusta emännän apuna keittiössä, kuten tiskausta yms. Miesten tehtäviin kuului puiden sahaus, hakkaus, pinominen ja kuljetus eri rakennuksiin, leirialueen puhtaanapito, saapuvien ruokaerien purkaus, punnitus ja varastoiminen jne. Keskuudestamme valittiin työpäälliköksi tarmokas entinen saksalainen majuri, Bruno Arniche, muuten lasiteollisuuden mies, joka aikoinaan 1917 ja 1918 oli mukana vapauttamassa Lahtea ja Riihimäkeä. Hän oli erittäin jämtti mies, iältään 62 v., tarmokas ja ahkera nauttien keskuudessamme suurta arvonantoa.

Leiritoimikuntaan valittiin yleisen äänestyksen perusteella kaksi nais- ja neljä miesedustajaa, lisäksi leirivanhin. Toimikunta kokoontui kerran viikossa, tarpeen vaatiessa useammin. Yleinen leirikokous oli kerran kuukaudessa. Yhteistyössä leirin johdon ja leiritoimikunnan kanssa julkaistiin leirin yleiset säännöt.

Herra Bogel, majuri Arnicke ja herra Hoffmann tupakalla. - Mr. Bogel, Major Arnicke and mr. Hoffmann having a tobacco break. *Birgitta Joukasen kokoelma*

Paimion internointileirin päällikkö Veikko Muuri. - The Chief of the Paimio internment camp, Veikko Muuri. *Birgitta Joukasen kokoelma*

Työpäällikkö jakoi tehtävät joka aamu. Perustettiin oma kanttini ja oma kirjasto, johon saimme runsaasti lahjakirjoja. Koulupakko järjestettiin lapsille. Joukossamme oli kaksi professoria, toinen ruotsal. yliopistosta Turusta prof. Wulff ja toinen prof. Marckwort Helsingistä, lisäksi saksal. fil. tohtori ja pari ylioppilasta. He toimivat opettajina eri-ikäisille lapsille. Professorit hoitivat iltapäivisin ja iltaisin vanhempien oppilaiden lukuja menestyksellisesti, niin että kaksi nuorta internoitua suorittivat Helsingissä ylioppilaskirjoitukset vartijoiden seisoessa heidän vierellään ja suoriutuivat kirjoituksista loistavasti. Valpo suostui siihen monien pyyntöjen perästä.

Eduskuntavaaleihin osallistuminen, leiripiirejä ja hauskoja illanviettoja

Jymyutinen oli meille, kun Valpo ilmoitti, että suomalaiset vaimomme ovat vaalioikeutettuja ja kehottivat heitä hankkimaan vaaliotteet. Näin he suorittivat tämän kansalaisoikeuden vankina ollessaan. Vartijat saattoivat heidät vaalipaikalle. Suomalaiset naisemme osallistuivat valtiollisiin vaaleihin 17. ja 18. päivänä maaliskuuta 1945 sataprosenttisesti.

Leirillä perustettiin erilaisia leiripiirejä, ja määrätty henkilöt vastasivat aina ohjelman läpiviemisestä. Seuraavia eri lajeja harrastettiin: musiikki ja laulu, kirjallisuus, naisten ja miesten voimistelu ja urheilu, kouluopetus, kirjasto, kanttiinitoiminta, juhlatoimikunta

Leiritoimikunnalla oli runsaasti työtä. Oli valituksia, pyyntöjä vaateavusta, toivomusalotteita ym. Kun ihmiset oli pakotettuja tällaiseen yhteiselämään ja heillä oli runsaasti aikaa, olivat monet hyvin omituisia ja esittivät kaikenlaisia vaatimuksia. Usein oli epäsopua naapurien välillä, joku pinnasi työpalvelusta, oli tekosairas ym. Monia pikkuasioita vatkattiin viikkokaupalla, mutta leiritoimikunta piti siltikin järjestystä yllä. Jos joskus hyvä puhe ei auttanut, siirryttiin ”sakin hivutukseen”. Tätä kuritoimenpidettä jouduttiin käyttämään muistaakseni vain pari kolme kertaa.

Ensimmäinen yhteinen illanvietto nimeltään ”Toveri-ilta” järjestettiin 13.2.1945. Internoidut suorittivat kevyttä ajanvieteohjelmaa ja saivat sillä mukavaa vaihtelua yksitoikkoiseen leiri-elämään. Leiripäällikkö oli mukana, samoin vartijat ja muu henkilökunta. Huomasimme, että päällikkömme oli hyvin mukava seuramies ja 90 kilon painostaan huolimatta väsymätön tanssittaja ja hauskuuden keksijä. Järjestimme usein erilaisia illanviettoja, kuten pääsiäisenä, helluntaina, juhannuksena jne. Lapsille järjestettiin kaikenlaisia kilpailuja ja juhlia. Kanttiinia hoidimme itsenäisesti. Päällikkö hankki kaikki tavarat, ja pienistä voittovaroista ostimme palkinnot ja joskus myös erikoisherkkuja, kuten voita, kananmunia ym.

Ruoka oli koko ajan kohtalaisen hyvää

Saimme silloin tällöin vieraita. Saksalainen merimiespastori kävi meitä tervehtimässä. Hän järjesti myös vapaana olevien entisten saksalaisten keskuudessa suuren keräyksen, joka tuotti runsaasti vaatetta, kirjoja, pelejä ja jonkun verran ruokatavaraa. Eräs turkulainen makkaratehtailija muisti meitä usein tuotteillaan. Kaikki jaettiin siten, että vähävaraiset saivat ruokatavarat ilmaiseksi, muut joutuivat leirin kassaan maksamaan pienen korvauksen. Ruoka oli mielestäni koko ajan kohtalaisen hyvää, kiitos leiripäällikön tarmokkaan toiminnan. Jo inkeriläisten aikana hoidettiin leirillä ruuanjätteillä paria sikaa, joista yksi oli virallinen ja toinen musta ja possujen lukua lisättiin jatkuvasti. Kun korttiannokset olivat lopussa, teurastettiin sika. Ammattimies oli joukossamme. Eihän vierailta, edes K.H:n (lienee kansanhuoltoministeriö) tarkastajilla ollut asiaa leiriin. Se oli ainoastaan Valpon valvonnan alaisena. Muuten haluan mainita, että meillä oli säännöstelyn alaiset vankilan annokset, joissa määrätyt ruokalajit olivat suurempia kuin siviiliväestöllä. Saimme mm. rasva-annoksemme puhtaana voina.

Kevään tullessa tuntui tämä pakollinen laiskurin elämä joskus mukavaltakin. Otimme vapaa-aikoina aurinkoa laajalla alueella, jossa oli kahden ja puolen metrin korkuinen piikkilanka-aita, voitiin jonkun verran harrastaa kävelyä. Sunnuntaina saimme usein kävellä koko joukko 3-5 km:n lenkin asumattomaan maastoon, aina vahvasti vartioituna. Vuoronperään hoidimme postinhakumatkat. Todelliset ja tekosairaatsivat lääkärin passituksen perusteella erikoishoitoa Turussa, mutta aina vartija mukana. Joku kehittynyt tyyppi sai sairauslomaa 3/10 päivää päästäkseen Helsinkiin erikoistarkastukseen. Kaikkia näitä erikoismatkoja vatkattiin eri virastoissa monta kuukautta. Ne loppuivat syksyllä 1945 kokonaan, kun eräs vaikeasti sairas potilas pakeni Ruotsiin ja aiheutti meille jälkeensä jääneille vain kireämmän komennon.

Paimion leirin poliisiratsia 5.9.1945

Suurta levottomuutta aiheutti eräänä syyskuun aamuna perusteellinen ratsia leirissä. Noin 30 - 40 virka- ja siviilipukuista poliisia saapui leiriin ja suoritti perusteellisen tarkastuksen. Meidät eristettiin ruokasaliin, ei edes puu-C matkaa saanut tehdä ilman poliisivartiointia. Vähäinen omaisuutemme pengottiin tarkkaan. Leiritoimikunnan neljä suomea puhuvaa jäsentä, yksi mies aina ryhmää kohti, saivat seurata eri poliisimiesten työskentelyä. Koko toimitus vaikutti hyvin salaperäiseltä. Leirivanhimman tiedustellessa asiaa antoi poliisiupseeri tietää, että viranomaiset etsivät ennen kaikkea aseita, joita pitäisi olla leirissä internoitujen hallussa. Tarkastuksen yhteydessä löytyi monenlaisia asiapapereita ja tavaraa, mm. seitsemän kpl saksalaisen kansallissosialistisen puolueen jäsenkirjaa, varastettuja omenia ym. Löytyi mm. se rannekello, joka oli hävinnyt Hyvinkäällä tuntemattomalla tavalla, ja yksi ainoa ase, joka oli piilotettu kahden kg:n vehnäjuhopussiin. Muuta mainittavampaa ei tullut päivänvaloon. Ne puoluejäsenkirjat kävivät myöhemmin, kun vapauden päivämme koitti, niiden

haltijoille ja heidän perheenjäsenilleen kohtalokkaiksi. Kun me muut pääsimme kauan kaivattuun vapauteen, heidät, kaikkiaan 14 henkilöä, siirrettiin nykyiseen Itä-Saksaan. Osa heistä palasi v. 1950 - 51 Suomeen. Haluan mainita, että jälkepäin selvisi, että tämä suuri ratsia johtui ilmiannosta, jonka eräs internoitu teki. Muuten hän perheineen oli leirin musta lammas ja oikea ammattipurnari. Hän oli tehnyt ilmiannon, hänen luotaan löytyi äsken mainitsemani ainoa taskuase ja hän oli myös niiden joukossa, jotka palautettiin Itä-Saksaan.

Leirin sisäiset jännitteet

Elämämme jatkui entiseen tapaan. Jos jollakulla internoidulla oli merkkipäivä, se muistettiin. Meille oli perustettu myös oma viisihenkinen kotiorkesteri, jossa oli haitari, huuliharppu, viulu ja omatekoinen rumpu ja bassoviulu ja näillä instrumenteilla herätettiin merkkipäivänä päiväsankari aamulla aikaisin. Erittäin piinallinen kausi oli Valpon erikoisvirkailijoiden moniviikkoinen ja moniotteinen kuulustelu, joka koski kotiin jäänyttä omaisuutta. He perusteellisesti tutkivat kaikki talletukset, osakkeet, kiinteistöt ym. ja nämä kaikki menetimme, mm. myös kaikki henkivakuutukset tai ne erät, jotka vapaana ollessa oli maksettu. He penkoivat kaikki, jopa pienet alle 1000:- talletukset ja ottivat ne Ulkomaalaisen omaisuuden hoitokunnan haltuun, ja näin ne siirtyivät vieraan käsiin.

Saimme erään huomattavan lahjoituksen ruotsalaisen vankien ystävän, rouva Cedergrenin, välityksellä heinäkuussa 1945. Se sisälsi vaatetta, makeisia, soittovälineitä ym. Kaikki jaettiin lapsille, ja leiriläiset olivat jalolle lahjoittajalle hyvin kiitollisia. Vaikka aika meni hitaasti eteenpäin, tuli taas joulukuinen ja uusi vuosi, ei ollut kuitenkaan minkäänlaista tietoa päästäänkö milloinkaan vapauteen.

Pitkä yhdessäolo vaikutti sen, että ihmiset eivät halunneet paljon nähdä toisiaan, sillä aina tuli vastaan samat henkilöt, meni leirialueella mihin tahansa. Ihmiset olivat katkeria, hermostuneita ja kateellisia toisilleen ja monasti oli leirin sisäinen rauha uhattuna. Pahimmat häiritsijät siirrettiin toisiin leireihin ja tilalle tuli uusia rauhanhäiritsijöitä. Vaikka suoritimme metsässä mottitöitä, ei tilanne paljon muuttunut. Monet tiedustelut Valpolle, Valvontakomissiolle jopa Ruotsin hallitukselle kohtalostamme eivät tuottaneet minkäänlaisia tuloksia. Monasti oli leiritoimikunta kovan painostuksen alaisena ja sai käyttää kaikki arvovaltansa, että leirielämä säilyisi jotenkuten rauhallisena. Leiripäällikkö sai monta huomautusta siitä, että hän järjestää leiriläisten olot liian hyväksi ja käsitykseni mukaan Valpo suunnitteli hänen vaihtoaan.

Lopulta vapauteen

Vihdoin kuitenkin 19.3.1946 sain päällikön kautta päivällä salaisen tiedon, että Valvontakomissio oli englantilaisten jäsenten painostuksesta päättänyt vapauttaa meidät seuraavana päivänä. Pidimme tämän omana tietonamme, koska Valpon sähkösanomassa tiedotettiin, että päätös julkaistaan illalla radiossa. En uskaltanut

edes vaimolleni kertoa tätä suurta asiaa, sillä en luottanut siihen, että asia pysyy salassa. Menin illalla hyvissä ajoin joka asuntoon ja kehotin jokaista tulemaan ruokasaliin kuuntelemaan iltauutisia. Kyllä oli riemua, kun meille näin tärkeä uutinen ilmoitettiin. Kyyneleitä oli monen silmissä, varsinkin, kun leiripäällikkö hyvin liikuttuneena ilmoitti niiden henkilöiden nimet, jotka eivät pääse vapaaksi. He painuivat hiljaisina ja alakuloisina asuntoihinsa.

Varakkaammat, niiden joukossa filmituottaja Kurt Jäger, painoivat seuraavana päivänä Turkuun ja palatessaan toisten kanssa kahdella autolla iltapäivällä kotiin heillä oli aimo annos Alkon tuotteita mukanaan. Vietimme viimeisen yhteisen illan, mukana leirin johto, vartijat ja henkilökunta ja myös edelleen pidätettynä olevat. Laulun ja puheiden merkeissä kului aika aamutunneille saakka, ja esitimme kiitoksemme ja menimme lopulta lepäämään. Kaikki yhteinen omaisuus, kanttiinin tavarat ja käteisvarat annettiin leiriin jääville. Seuraavana päivänä hajaannuimme kukin omalle kotipaikkakunnallemme tai sukulaisten luokse. Monelta oli asunto ja käyttöomaisuus mennyt kokonaan, mutta kaikilla oli vakaa halu alkaa elämä taas uudestaan tekemällä ahkerasti työtä. Allekirjoittanut lähti viimeisenä maaliskuun 23 p:nä 1946.

Vapauttamista varten tilattiin maaliskuussa 1946 henkilökortteihin valokuvat: Anita, Kaisa ja Kurt Vogler. - These photos were made for the ID-cards intended for use after the release from the camp. *Birgitta Joukasen kokoelma*

Kurt Voglerista

Kurt Karl Wilhelm Otto Vogler syntyi 2.9.1900 Malchowin kaupungissa Mecklenburgin maakunnassa Saksassa ja tuli Suomeen 14.3.1920 osittain ehkä seikkailun vuoksi, mutta myös siksi, että ei pitänyt oloista kotiseudullaan. Hän meni naimisiin vuonna 1923 Porista kotoisin olevan Katri Maria Wessmanin kanssa. He asuivat Riihimäellä ja heillä oli yksi lapsi.

Voglerin merkittävimmät työpaikat olivat Björneborgs Pappersbruk A.B., W. Rosenlew & CO. A.B. ja viimeisimmäksi Oitin Kutomotaide Oy, jossa hän oli osakkaana ja johtajana. Hän harrasti metsästystä ja toimi tuomarina ajokoiranäyttelyissä ja pitkään Lions-järjestössä.

Kurt Vogler kuoli 25.12.1979.

SUMMARY

Kurt Vogler: Experiences of a senior internee representative in the Paimio internment camp

Kurt Vogler was born in Germany in 1900 and arrived in Finland in 1920. He married a Finnish woman and they had one child. Kurt Vogler died in 1979. This article is based on a presentation that Vogler gave at the Riihimäki Lions Club somewhere around 1956.

The Armistice Agreement between Finland and the Soviet Union required that all Germans who lived or were resident in Finland be interned and that their property be seized. This 19 September 1944 agreement also applied to Kurt Vogler and his family, although Vogler had arrived in Finland nearly 25 years earlier, his wife was Finnish, and their child was born in Finland.

Vogler has volunteered for service in the Finnish Army during the war and he knew the authorities in his home municipality. He was given the opportunity to move with his family to Northern Finland to join the German units there, but he declined the offer. Vogler had planned to flee to Sweden, but could not follow through when his daughter became sick.

Vogler was first placed in Internment Camp 1 in Pohjankuru. The camp commandant was a wounded former SS officer, who maintained military discipline. The atmosphere was nervous and dejected. There were many tragic cases in the camp, including a Jewish girl who had been imprisoned for three years due to German demands. When she was freed however, the Finns interned her based on her national origins. The camp also had 30 German deserters and their fiancées. The women were housed outside the camp, which caused many problems and temporary escapes.

After a week's stay in the Pohjankuru camp, Vogler applied to transfer to the Hyvinkää camp, which was close to his home municipality of Riihimäki. While he was being transferred, a friendly guard let him stay at home overnight. Internment Camp II in Hyvinkää was located in a school building and housed 40-50 interned Germans. Because Vogler spoke the best Finnish in the group, he was appointed senior representative of the internees. At the beginning this caused a lot of work and was somewhat annoying, but at least it was something to do.

New people continually arrived at the camp to join the inmates' fate, including the entire Pohjankuru camp with its deserters, although not their girlfriends. Soldiers from the reserves guarded the camp and women from the Military Auxiliaries handled the food preparation. Life could have been bearable if they would have had some information on their fate. The deserters also caused trouble here, which led them to being isolated from the others.

Life continued peacefully until one day Russian inspectors from the Allied Control Commission appeared with their interpreters. Their arrival caused an immense fuss and unrest. The otherwise undisciplined deserters hid their possessions and lay on their beds as if they were seriously ill when the Russians arrived. Some of them tried to volunteer for the Red Army, but their requests were ignored. Several days later all the deserters were taken to prisoner of war camps in the Soviet Union. The lives of the civilian internees also changed significantly after the inspection, although the inspection itself was conducted in a completely appropriate manner.

The Finnish wives and children also arrived at the camp beginning from 24 October. Families lived in the same room. If there were more than four people in a family, then they got two rooms. This had a calming effect on the camp inhabitants. The internment of the Finnish wives and children was not dictated by the victors, as the Finnish Valpo used this method to meet the targets that had been announced to the Allied Control Commission for the number of people to be interned. Valpo had told the Allied Control Commissions that approximately 2 000 Germans lived in Finland. However, they had not removed from this list those who had left the country or those who had joined the army. The files were thus completely inaccurate, but the Russians continually demanded that the number interned match the declared number. In order to solve this problem, family members were also interned.

Internees were required to work. Men worked in fields, in cowsheds and in the woods. Women worked in the kitchen and cleaned. Internees also had to construct the barbed-wire fence that surrounded the camp themselves. Daily life was monotonous, but the trip to pick up mail in Hyvinkää brought some variety. If a nice guard was escorting the prisoner, they could stop in a restaurant to eat. However, the good guards from the reserves were sent home. The young men who were hired to replace them belonged to a certain party. Thus, conditions got continuously more difficult.

Christmas was celebrated with the traditional ham, and on new year they staged a play of their own making. Health care was well organized. There was a nurse in the camp with a polyclinic, and a female doctor visited once a week. More serious illnesses did not occur so that all pains were treated with aspirin.

Valpo saw to it that life in the camp was made more strict. It was soon unofficially announced that the entire camp would be transferred elsewhere. This caused unease as it was not known where this could lead, perhaps even to Russia or Germany. It would be preferable to remain in this camp as the living conditions were good, the food was decent, and the camp commander was just.

The camp was transferred to the former Luonnonmaa sanatorium in Paimio on 17 January 1945. Camp commander Muuri and his staff received the internees in a very friendly manner. The camp area was about 3 hectares in size. There were three residences and a barrack in the camp. The families were directed to their own rooms and single men were housed together in the barrack.

A camp council got energetically to work. Kurt Vogler continued on as senior internee representative. Two female and four male representatives were elected to the camp council. Together with the camp leadership, general regulations were published for the camp. A library and canteen were established. The camp commander arranged for some items to be sold in the canteen and the small profit was used to buy special delicacies such as butter and eggs.

Work was arranged for the men and women, and school for the children. The two professors, one Ph. D, and couple of university students who were in the camp were the teachers. Two young internees received excellent marks on their university entrance exams in Helsinki. Different clubs were also set up, including ones for music, literature and gymnastics.

It was big news when the interned Finnish wives were allowed to vote in the spring 1945 parliamentary elections. All those entitled to vote went to cast their ballot accompanied by guards.

The camp council had a great deal of work to do. There were complaints and requests. When people were forced into this kind of shared existence and they had lots of time, many behaved strangely and made all kinds of demands. There was often disharmony between neighbors, some skipped work, faked being sick, etc. Many minor matters took weeks to handle, but the camp council still kept order.

The internees organized parties, including for Easter, Pentecost, and Midsummer. The camp commander, guards, and other staff were invited along. There was also a five person orchestra in the camp.

The internees got visitors now and then. A German seamen's pastor came to visit. He organized collections among the free former Germans that produced significant quantities of clothes, books, games and food. A sausage maker often recalled the internees with gifts of his products. Thanks to the tireless efforts of the camp commander, the food was relatively good the entire time. There were also a couple

of pigs being raised in the camp. The internee rations were the standard fare for prisons, which for some kinds of food were greater than that available to the civilian population.

When spring came, the enforced inactivity also felt good. The free time was spent taking the sun in the large area surrounded by the barbed wire. Sometimes the entire group got outside the camp for a walk while heavily guarded. The sick and those pretending to be sick got special care in Turku or Helsinki. These special trips were handled by different offices for many months. They were completely stopped in the fall of 1945 when a patient escaped to Sweden.

A police raid on the camp in September 1945 led to great unease. Nearly 30-40 police in civilian clothing thoroughly searched the camp looking for weapons. At least one pistol was found. In addition, some stolen apples and seven German National Socialist (Nazi) Party membership books were also found. These membership books proved to be fateful to their holders and their family members, as they were transferred to East German after they were freed from internment. The raid stemmed from a tip made by an internee.

An investigation lasting many weeks by special Valpo personnel was extremely disconcerting. It concerned the property left behind at home. The Valpo team thoroughly investigated all savings, stock, property and other such things, and everything was seized.

The long period of enforced coexistence made people not want to see each other very much. People were bitter, nervous and jealous of each other. The internal peace of the camp was threatened many times. The worst troublemakers were transferred to another camp and new disturbers of the peace replaced them. The camp council was under a lot of pressure and had to use all its authority to maintain some peace.

On 19 March 1946, news finally came over the radio that the internees would be freed. However, some of them stayed in the camp. A get together was organized on the last night, and the common property, the canteen goods and the cash on hand was given to those left in the camp. Kurt Vogler left the camp on 23 March 1946.

Voglerin perheen
sukulaisia
kyläilemässä Paimion
leirillä. - Relatives of
the Vogler family pay
a social visit in the
Paimio camp. *Birgitta
Joukasen kokoelma*

Vapautumisen helpotusta 1946. Voglerit jälleen kotona Riihimäellä
18 kuukauden internoimisen jälkeen. - Relief after the release from
the camp. The Vogler couple at home in Riihimäki again after 18
months in the camps. *Birgitta Joukasen kokoelma*

VALPON INTERNOINTILEIRIT JA NIIDEN ASUKKAIDEN POLIITTINEN VALVONTA 1944–1947

Niklas Jensen-Eriksen

Johdanto

Suomi solmi 19.9.1944 Neuvostoliiton ja Iso-Britannian kanssa välirauhansopimuksen, jonka mukaan Suomen oli internoitava maan alueella olevat Saksan ja Unkarin kansalaiset. Sopimusluonnos oli pääosin neuvostoliittolaisten laatima, mutta vaatimus siviilien internoinnista oli liitetty sen toiseen artiklaan heidän brittiliittolaistensa aloitteesta. Lontoosta Moskovaan lähetetyn ehdotuksen mukaan Saksan ja sen liittolaismaiden kansalaiset oli internoitava ”on instructions of Allied (Soviet) High Command”.¹ Lopulliseen sopimukseen tämä vaatimus päättyi vielä yksiselitteisemmässä muodossa: ”Suomen Hallitus sitoutuu myös internoimaan sen alueella olevat Saksan ja Unkarin kansalaiset.” Näin piti siis tehdä vaikka neuvostojoukkojen johto ei sitä erikseen vaatisi.

Neuvostoliittolaisten omassa alkuperäisessä luonnoksessa oli puhuttu vain Saksan sotilasvoimien internomisesta.² Punaisen suurvallan edustajatkään eivät tosin tunteneet erityisempää myötätuntoa saksalaisia siviilejä kohtaan. Kun Suomessa olevan Liittoutuneiden Valvontakomission (LVK) harvalukuiset brittijäsenet välittivät marraskuussa 1945 erään internoidun saksalaissyntyisen naisen vapauttamisanomuksen neuvostokollegoilleen, LVK:n varapuheenjohtaja Grigori Savonenkov totesi, että ”our stomachs do not ache for these people”. Monilukuisina läsnä olleet valvontakomission edustajat räjähtivät kommentin kuultuaan nauramaan.³

Internoinnin edistymistä ja sen laajentamista on tarkasteltu erillisessä Kansallisarkiston julkaisemassa tutkimuksessa.⁴ Tässä artikkelissa pyritään antamaan yleiskuva internointileirien oloista ja niissä tapahtuneesta poliittisesta valvonnasta, joka sittemmin johti 14 hengen karkottamiseen Suomesta. Miten internoituja kohdeltiin? Minkälaiset elinolot heillä olivat? Miten viranomaiset suhtautuivat heidän poliittisiin kantoihinsa?

---

¹ Sähke nro 241 Citizen Foreign Officelta Moskovaan 12.9.1944. N5488/30/G. FO371/43165. National Archives (NA), Kew, Lontoo; Ks. myös sähke nro 102 Citizen A. Clark Kerriltä Moskovasta Foreign Officelle Lontooseen 14.9.1944. N5586/30/G. FO371/43165. NA; Polvinen 1980, 115.

² Sähke nro 56 Citizen A. Clark Kerriltä Moskovasta Foreign Officelle Lontooseen 6.9.1944. N5404/30/G. FO 371/43164. NA.

³ ”Report of Meeting at Hotel Tornio on Monday, 26th November, 1945. 1100–1200 hours.” WO32/14560. NA.

⁴ Jensen-Eriksen 2009.

Internointileireille kerättiin vähitellen kaikki sellaiset Suomessa asuneet siviilit, joita voitiin jollain perusteella pitää Saksan tai Unkarin kansalaisina. Siten Valpo internoi mm. suomalaissyntyisiä naisia, joilla oli sekä Suomen että Saksan kansalaisuus ja henkilöitä, jotka olivat mielestään menettäneet Saksan kansalaisuuden jo vuosia aikaisemmin. Saksalainen identiteetti olikin monille internoiduille vieras. Folkloristiikan lisensiaattitutkielmaa internointikokemuksesta valmisteleavan Eeva Olkkonen-Korvenmaan mukaan saksalaisuus edusti monille leireillä olijoille ”pakotettua toiseutta”.⁵

Artikkeli perustuu pääosin Kansallisarkistossa säilytettäviin valtiollisen poliisin asiakirjoihin, internoitujen omiin muistikuviiin ja aikaisempaan tutkimuskirjallisuuteen. Kansallisarkiston Internoidut-tutkimushankkeen palveluksessa työskennellyt YTM Paula Uhlenius haastatteli kesällä ja syksyllä 2009 elossa olevia internoituja sekä muutamia muita asian kanssa tekemisissä olleita henkilöitä. Lisäksi tutkimusprojektin käytössä on ollut kuusi Henrik Kiianheimon Aue-säätiölle luovuttamaa kasettia, jotka sisältävät yhden leirin henkilökuntaan kuuluneen henkilön ja muutamien internoitujen haastatteluja.

Leiriverkoston luominen

Valtiollinen poliisi oli vastuussa Suomessa asuvien ulkomaalaisten valvonnasta, joten on luonnollista, että se sai hoitaakseen myös Suomessa asuvien saksalaisten ja unkarilaisten siviilien internoinnin. Aselepoehtojen mukaan Saksalla oli kuitenkin kaksi viikkoa aikaa vetää asevoimansa ja edustajansa Suomesta, joten internoitavien ihmisten määrä laski voimakkaasti syyskuun 1944 alkupäivinä. Lähes kaikki Saksan hallituksen vakoilijoiksi epäillyt tai muuten Hitlerin hallintoon sitoutuneet Saksan kansalaiset poistuivat maasta.⁶

Suomessa asuvien Saksan kansalaisten lukumäärä romahti. Virallisten tilastojen mukaan Suomessa oli vuonna 1943 asunut 966 Saksan kansalaista, mutta vuonna 1945 jäljellä oli vain 206 ihmistä.⁷ Todellisuudessa lasku ei ollut aivan näin voimakasta. Näennäisen tarkat tilastot sisälsivät runsaasti virheitä, ja lisäksi lukuihin ei todennäköisesti ollut kirjattu henkilöitä, joilla oli sekä Saksan että Suomen kansalaisuus. Laskuun vaikutti myös yli sadan Saksan kansalaisen hyväksyminen Suomen kansalaisiksi samana päivänä kun välirauhansopimus allekirjoitettiin eli 19.9.1944. Suomen viranomaiset internoivat kuitenkin sekä ”syyskuun suomalaiset” että kaksoiskansalaiset ja näin internointileireille saatiin vuoden 1946 alkuun mennessä kerättyä peräti 470 henkeä. Tähän lukuun päästiin

---

⁵ Olkkonen-Korvenmaa, Eeva, ”Internoituna Suomessa 1944–1946 – Internointikokemus ja pakotetun toiseuden prosessointi muistelukerronnassa”. Helsingin yliopisto. Folkloristiikan lisensiaattityön tutkimussuunnitelma 4.12.2001. Julkaisematon.

⁶ Jensen-Eriksen 2009, 13–15; ”Political memorandum” Press Reading Bureau, Stocholm. 28.10.1944. N7127/30/56. FO371/43169. NA.

⁷ Suomen Tilastollinen Vuosikirja 1948.

kuitenkin vasta kun tynnyrin pohjilta oli nostettu esiin viimeinenkin henkilö, jota voitiin jollain perusteella väittää Saksan kansalaiseksi.⁸

Valpolle internointi ei ollut mieluinen tehtävä. Sen oli kerättävä leireille ihmisiä, joita ei pidetty vaarallisina. Valpon mukaan internoidut ”eivät ole mitään rikoksentekejiä, vaan ainoastaan kansalaisuutensa perusteella tulleet eristetyiksi muista kansalaisista”.⁹ Valpon virkailijat olivat tosin jo kesällä 1944 tiedostaneet, että jotkut maassa asuvat Saksan kansalaiset voisivat uhata Suomen turvallisuutta mahdollisen välirikon sattuessa. Saksan ”salaisen toiminnan” palveluksessa olleiden henkilöiden lähdettyä saksalaisia siviilejä ei kuitenkaan enää nähty mainittavana turvallisuusuhkana. Saksan hallitus yritti kyllä värvätä Suomen kansalaisia jatkamaan taistelua Neuvostoliittoa vastaan, mutta tätä uhkaa ei internoinnilla voinut poistaa, sillä toimenpide koski yksinomaan Saksan kansalaisia.¹⁰

Suomi vaihtoi nopeasti puolta sodassa syyskuussa 1944, mutta yksittäisen virkamiehen tai poliitikon ajatusmaailma ei välttämättä seurannut perässä yhtä pikaisesti. Entisen asevelimaan kansalaisia ei ollut heti helppo mieltää vihollisiksi. Vielä saksalaisille annettun kahden viikon aikarajan umpeutumisen jälkeen suomalaiset paikallisviranomaiset antoivat joidenkin Saksan kansalaisten lähteä vapaasti maasta.¹¹ Kaiken lisäksi maahan jääneiden joukossa oli runsaasti niitä, joilla ehkä oli saksalainen passi, mutta jotka puhuivat sujuvaa suomea tai ruotsia ja jotka olivat juurtuneet suomalaiseen yhteiskuntaan. Monet olivat itse asiassa toisen tai kolmannen polven maahanmuuttajia.¹² Kokonaan oman ryhmänsä muodostivat ne lukuisat suomalaisnaiset, jotka olivat avioliiton myötä tulleet virallisesti Saksan kansalaisiksi, mutta jotka eivät itseään sellaisina pitäneet. Suomalaiset viranomaiset jättivät nämä henkilöt lapsineen aluksi internoinnin ulkopuolelle.

Kun internoitavat henkilöt eivät vastanneet Valpon mielikuvaa siitä, minkälaisia ”viholliset” ovat, ei olekaan yllättävää, että heitä kohdeltiin varsinkin alkuvaiheessa paremmin kuin jatkosodan aikana vangittuja neuvostokansalaisia. Valpo pyrki syyskuussa 1944 järjestämään internoinnin mahdollisimman humanilla tavalla. Suomalaiset naiset, heidän alle 15-vuotiaat lapsensa sekä vanhukset jätettiin ulkopuolelle. Sairaot saivat jäädä koteihinsa tai sairaalahoitoon. Leireillä samaa perhettä olevat internoidut sijoitettiin yhteen. Vanhemmille ja sairaille päätettiin järjestää muita parempi majoitus. Työvelvollisuutta ei aluksi ollut, mutta vapaaehtoisesti työtä sai tehdä. Vierailukäynnit, kirjeenvaihto ja

---

⁸ Ks. tarkemmin Jensen-Eriksen 2009.

⁹ ”Matkakertomus allekirjoittaneen Paimion, Loimaan, Lempäälän, Rääpiälän ja Oitin internoisleireille 4 – 7.5.45 tehdystä virkamatkasta.” Ei allekirjoitusta. Valpo II amp XXV E 8 a, kansio 177. Kansallisarkisto (KA).

¹⁰ Ks. Jensen-Eriksen 2009 ja sen viitteessä 72 mainitut teokset.

¹¹ Jensen-Eriksen 2009, 14–15; ”Internoituna Suomessa 20/9 -44 – 23/3 -46.” Kurt Vogler (n. 1956). Kopio tekijän hallussa.

¹² Haastattelut: Leif Domke 12.6.2009; Manfred Habann 27.10.2009; Hans Jaekel 24.8.2009; Kaija Lehtipuu 10.9.2009; Kurt ja Rose-Marie Pfaunder 16.9.2009; Hans-Peter Sehm 17.6.2009.

puhelinsoitot kiellettiin, mutta tässä suhteessa sääntöjä pian löysennettiin. Valpon pääosaston ohjeiden mukaan kurin leireillä oli oltava ”täsmällinen, muttei pikkumainen ja ’sortava’”.¹³

Helsingissä asuvat internoitavat kerättiin Korkeavuorenkadulla sijaitsevaan koulurakennukseen.¹⁴ Sinne ei ollut järjestetty majoitusta, sillä internoidut oli tarkoitus lähettää välittömästi eteenpäin uusiin internointileireihin. Muonituksesta Helsingissä huolehti Lotta Svärd. Internoitujen pysyvistä muonittamisesta ja majoittamisesta, henkilöstön hankkimisesta sekä useimmista muista käytännön järjestelyistä huolehti sisäasiainministeriön siirtoväenasian osasto, joka varasi tarkoitusta varten alun perin Hyvinkään Pienviljelijäneuvon opiston, Lempäälässä sijainneen Uotin luontaisparantolan sekä erään Pohjankurussa sijainneen koulurakennuksen. Vartiomiehet järjesti Kotijoukkojen esikunta. Valpon itsensä vastuulle jäi internoitujen kokoaminen, toimittaminen leireille, luettelointi sekä heidän poliittinen valvontansa. Internoitavia oli kehoitettu ottamaan mukaan henkilökohtaisten vaatteiden lisäksi vuodevaatteet.¹⁵

Leiriverkoston rakentaminen ei ollut helppoa. Sopivista rakennuksista oli pulaa, eikä löydettyjä rakennuksia ollut varustettu uutta tarkoitusta silmällä pitäen. Sairaant henkilöt ja heidän perheenjäsenensä keskitettiin Lempäälään, kun taas Hyvinkäältä tuli eräänlainen ”järjestelyleiri”, josta uudet internoitavat toimitettiin eri paikkoihin. Seuraavina kuukausina leiriverkosto muutti kuitenkin täydellisesti muotoaan. Pohjankurun leiri oli tyhjennettävä koulun alkamisen vuoksi jo 2. lokakuuta,¹⁶ joten siellä olevat internoitavat oli siirrettävä muualle. Tämä oli haasteellinen tehtävä, sillä juuri lokakuussa internoitavien kokonaismäärä kaksinkertaistui, kun valtioneuvosto päätti internoida ensin vanhukset ja sitten myös suomalaissyntyiset naiset ja heidän lapsensa. Oitissa sijaitsevasta Tyynelän lepokodista tuli lokakuussa 1944 internointileiri nro 4,¹⁷ jossa seuraavan kuukauden alussa oli jo 129 henkeä, kun taas Lempäälässä oli 117 ja Hyvinkäällä 74 internoitua. 28 henkeä oli saanut sairauden vuoksi jäädä kotiinsa tai sairaalaan.¹⁸

---

¹³ ”23.9. puhelimitse annetut ohjeen internoitujen käsittelystä.” Fb 110, C 7 B, kansio 118. Ulkoasiainministeriön arkisto (UM).

¹⁴ Rakennuksessa (Korkeavuorenkatu 23) toimii nykyisin Designmuseum.

¹⁵ Ilmeisesti Paavo Kastarin laatima ”Pm Saksan ja Unkarin kansalaisten internoimisesta.” 19.9.1944; ”P.M. Saksan ja Unkarin kansalaisten internoimisesta.” Ei pvm. Valpo II amp XXV E 8 a, kansio 177. KA.

¹⁶ ”P.M. Saksan ja Unkarin kansalaisten internoimisesta.” Paavo Kastari, 3.11.1944; ”P.M. Saksan ja Unkarin kansalaisten internoimisesta.” Ei pvm. Valpo II amp XXV E 8 a, kansio 177. KA.

¹⁷ ”PM Internointileirien järjestelyistä”. E.J. Manner, 28.10.1944. Valpo II amp XXV E 8 a, kansio 177. KA.

¹⁸ ”P.M. Saksan ja Unkarin kansalaisten internoimisesta.” Paavo Kastari, 3.11.1944. Valpo II amp XXV E 8 a, kansio 177. KA.

Asuinrakennus Lempäälän leirillä. - Accommodation facilities in the Lempäälä camp. *Hans Jaekelin kokoelma*

Vuoden 1945 ensimmäisenä päivänä perustettiin virallisesti kaksi uutta internointileiriä. Paimioon perustettiin leiri nro 5 ja Hämeenlinnan läheisyydessä sijainneesta Rääpiälän kartanosta tuli leiri nro 6. Molempien arvioitiin olevan toimintakunnossa tammikuun puoliväliin mennessä.¹⁹ Tilaa ei kuitenkaan edelleenkään ollut tarpeeksi, sillä tammikuun lopussa valtioneuvosto määräsi LVK:n vaatimuksesta internoitavaksi ns. syyskuun suomalaiset eli 19.9.1944 Suomen kansalaisiksi hyväksytyt. Näitä varten Loimaan maamieskoulusta tehtiin leiri nro 7.²⁰ Paimioon lähetettiin uusien internoitujen lisäksi Hyvinkään leirin asukkaat, sillä tämän leirin rakennukset oli palautettava niissä aikaisemmin toimineen pienviljelijäneuvontapiston käyttöön.²¹

---

¹⁹ Sisäasiainministeriön siirtoväenosaston kirje Valpolle 4.1.1945. Valpo II amp XXV E 8 a, kansio 177. KA.

²⁰ Sisäasiainministeriön siirtoväenosaston kirje Valpolle 30.1.1945. Valpo II amp XXV E 8 a, kansio 177. KA.

²¹ "P.M. Suomessa oleskelevien Saksan ja Unkarin kansalaisten internoimisesta." M.O. Kantanen, ei pvm. Valpo II amp XXV E 8 a, kansio 177; Sisäasiainministeriön Siirtoväenasiainosasto Hyvinkään leirin päällikölle 18.1.1945 Valpon internoimisarkisto, kansio 1. KA.

Vapauden menettäminen oli sen kohteeksi joutuneille suuri järkytys. Oitissa sairaanhoitajana työskennelleen Irma Mustosen mukaan monet leirille joutuneet ”yhdistivät internoinimisen rikollisuuteen ja poliisitutkintoihin, mutta eihän näin ollut asia. Eihän heillä ollut mitään rikollista taustaa, he olivat tavallisia ihmisiä.”²² Leiripaikkakuntien vakioasukkaat eivät leireistä paljon tienneet. Esimerkiksi Paimion ja Tammisaaren arkistoista ei löydy niistä oikeastaan mitään tietoja, eikä paikallisille väestölle muutenkaan kerrottu niiden toiminnasta.²³ Puskaradion kautta sana tietenkin levisi: ”Kyllä sellainen oli, mutta ei siitä puhuttu”, Paimiossa muisteltiin myöhemmin.²⁴ Tiedon puute synnytti huhuja ja virheellisiä käsityksiä: ”Tuolla niitä Hitlerin agenteja on vangittuna”, eräät suomalaissotilaat puhuivat, kun heidän junansa ajoi Oitin internointileirin ohitse.²⁵ Todellisuudessa suomalaisviranomaiset olivat epäilleet vain muutaman internoidun toimineen Saksan hyväksi.

Internointileirien verkosto oli kasvanut sitä mukaa kun internoitujen määrä oli kasvanut, ja sopivia rakennuksia oli saatu käyttöön. Näin oli syntynyt monimutkainen, useista pienistä leireistä koostuva verkosto, jossa improvisoinnin jäljet näkyivät ja joka oli kallis ylläpitää. Kun kaiken lisäksi monille rakennuksille oli muitakin käyttökohteita, leiriverkostoa päätettiin lopulta rationalisoida lakkauttamalla pieniä leirejä ja keräämällä internoidut muutamaan suurempaan leiriin. Hämeenlinnan, Loimaan, Lempäälän ja Oitin leirit lopetettiinkin yksi kerrallaan loppukesän ja syksyn 1945 aikana, ja niiden asukkaat siirrettiin pääosin entisen Knipnäsän sairaalan tiloihin perustettuun Tammisaaren leiriin.²⁶ Sen lisäksi toimintaan jäi ainoastaan Paimion leiri.

Internoitujen kohtelua tiukennetaan

Valpolla ei syyskuussa 1944 ollut konkreettista kuvaa siitä, miten siviili-internoitavia oli kansainvälisten säädösten mukaan kohdeltava. 10. syyskuuta Suomeen saapui kuitenkin sopivasti 23 sairasta suomalaista merimiestä, jotka britit olivat juuri vapauttaneet Man-saarella olleelta internointileiriltä.²⁷ Näitä haastatteleamalla Valpo sai kaipaamansa informaatiota, minkä jälkeen laitos saattoi

---

²² Helena Halmiainen-Matveisen noin vuonna 1994 tekemä haastattelu. Aue-Säätiön hallussa.

²³ Cederlöf 1993, 305; ”Internointileireistä uskalletaan jo puhua”. *Kunnallislehti* 13.12.2003.

²⁴ ”Internointileireistä uskalletaan jo puhua”. *Kunnallislehti* 13.12.2003.

²⁵ ”Imatralaisen perheen saksalaisuutta säilöttiin sodan jälkeen piikkilangalla”. Hannu Ojala. *Etelä-Saimaa*, 5.5.2008.

²⁶ Sisäasiainministeriön Siirtoväenasiainosasto UM:lle 30.10.1945. Fb 110, C 7 b, kansio 118. UM; Sisäasiainministeriön Siirtoväenasiainosasto Rääpiälän leirin päällikölle 7.8.1945; Valpolle 22.8.1945; Loimaan leirin päällikölle 13.10.1945; Lempäälän leirin päällikölle 15.10.1945. Valpon internoinimisarkisto, kansio 1. KA.

²⁷ Luonnos Valpon päällikön kirjeeseen UM:lle vastauksena Ruotsin lähetystön virkailijoiden 19.12.1944 laatimaan muistioon. Valpon internoinimisarkisto, kansio 1. KA; Kojonen 1987, 51.

väittää, että sen omat leirijärjestelyt perustuivat brittiläisiin esikuviin.²⁸ Saksalaisten internoitujen kohtelu olikin alkuvaiheessa huomattavasti humanimpaa kuin mitä se neuvostoliittolaisten mielestä olisi pitänyt olla. Internoitujen annettiin mm. kuunnella radioita sekä ottaa vastaan vieraita, eikä heitä pakotettu tekemään työtä. Kaiken lisäksi Valpo epäonnistui täydellisesti leirien vartioinnin järjestämisessä. Piikkilanka-aitojen pysyttäminen viivästy iivätkä vartijat ottaneet tehtäviään vakavasti.²⁹

Välirauhansopimuksen ehtojen täyttämistä seuraava Liittoutuneiden valvontakomissio huomasi kaiken tämän. Valvontakomission venäläisupseereja oli kehotettu käyttäytymään Suomessa hyvin, joten he esiintyivät kohteliaasti myös internointileireillä vieraillessaan. Lapsille tuotiin suklaata, ja aikuisten murheita kuunneltiin,³⁰ mutta hotelli Tornissa he esittivät raporteja, jotka eivät antaneet suomalaisviranomaisten toiminnasta mairittelevaa kuvaa. LVK:n johdon ärähdysten jälkeen internoitujen vartiointia ja kohtelua tiukennettiin nopeasti. Piikkilanka-aitoja alettiin pystyttää, vartiointia tiukennettiin, ulkopuolisten vierailuja rajoitettiin, radion kuuntelu kiellettiin toistaiseksi ja monet muualla hoidossa olleet sairaat ihmiset kerättiin leireille.³¹ Radion kuuntelu sallittiin sittemmin jälleen, mutta henkilökohtaista laitetta ei kenelläkään saanut olla hallussaan.³²

Leiriläisten kirjeenvaihtoa alettiin myös sensuroida entistä ahkerammin. Esimerkiksi leirioloista ei saanut kirjoittaa – ei välttämättä myönteistäkään, sillä se voisi herättää kateutta toisilla leireillä.³³ Vastenmielisiä sensuurisäädöksiä yritettiin tosin ajoittain kiertää. Jotkut huomasivat, että viranomaisten tekstin peittämiseen käyttämän tussin värin saattoi saada poistettua.³⁴ Yksi leiriläinen yritti kiertää sensuuria kirjoittamalla esperantoksi. Hanke sai Valpon virkailijalta jyrkän tuomion: ”On tarpeetonta ja sopimatonta pyrkiä yhteyteen Esperanto-seuran kautta, – varsinkin kun Kutschenreiter asiattomasti ja kierosti selostaa elämänvaiheitaan ja

---

²⁸ ”P.M. Saksan ja Unkarin kansalaisten internoimisesta.” Ei pvm. Valpo II amp XXV E 8 a, kansio 177. KA.

²⁹ ”P.M.” Arvo Palsi, 28.11.1944. Valpo II amp XXV E 8 b, kansio 177. KA.

³⁰ ”Ilmoitus.” Arvo Palsi 11.10.1944. Valpo II amp XXV E 8 a kansio 177. KA; ”Lapsuus piikkilanka-aidan takana”. Heikki Saari. *Seura* 23/2008, 61.

³¹ Carl Enckellin muistiinpanot keskustelusta G. Savonenkovin kanssa 12.10.1944; ”Keskustelu 13.10.1944.” Eero A. Wuori. Kansio 89. Carl Enckellin kokoelma (CE); Ilmeisesti Kaarlo Hillilän laatima ”Muistiinpanoja keskustelusta kenraaliluutnantti Savonenkovin kanssa 25.11.1944 klo 21.” V:3. J.K. Paasikiven kokoelma; ”P.M. Saksan ja Unkarin kansalaisten internoimisesta.” Paavo Kastari, 3.11.1944. Valpo II amp XXV E 8 a; ”P.M.” Arvo Palsi, 28.11.1944. Valpo II amp XXV E 8 b, kansio 177. KA.

³² Hämeenlinnan leirin päällikkö Kalervo Karjalainen Hjalmar Sotamalle Valpoon 25.7.1945. Valpon internoimisarkisto, kansio 1. KA.

³³ Kalske 1999, 226.

³⁴ Inga Fangerin haastattelu 31.8.2009.

seikkailujaan. 17/2 45 < Kirje on lisäksi kovin sekava >”.³⁵ Tiukennuksista huolimatta leiriläiset pitivät vartiohenkilöstön käyttäytymistä asiallisena.³⁶

Kotijoukkojen Esikunnan tehtävään määräämät asevelvolliset korvattiin marraskuussa 1944 Valpon palkkaamilla vartijoilla.³⁷ Uusi henkilökunta ei ollut vanhaa parempaa. Lempäälässä joulukuussa 1944 yllätystarkastusmatkalla käynyt Valpon Tampereen-osaston kakkosmies saattoi kävellä rauhallisesti kenenkään pysäyttämättä tai vartiomiehiä edes näkemättä leirin portista sisään ja aina sen toimistoon asti. Poistuminen leiriltä onnistui yhtä helposti. Periaatteessa leirin vahvuuteen kuului 11 vartijaa, mutta näistä viisi oli komennuksella tai lääkärissä ja yksi hukkunut humalassa viikkoa aikaisemmin läheiseen koskeen. Leirin päällikön mielestä Valpon pääosaston leirille lähettämä vartiomiestistö oli ”täysin tottumaton ja kuriton joukko”.³⁸ Yksi Rääpiälän vartija jopa auttoi kolmea teinipoikaa pakenemaan leiriltä. Tavoitteena oli Ruotsi, mutta matka päättyi jo Hämeenlinnan asemalle. Juna ei saapunutkaan ajoissa, ja poliisi ehti kiinnittää huomiota sitä odotteleviin poikiin.³⁹

Paimion leirillä kesäkuussa 1945 vierailut Valpon virkailija puolestaan huomasi,

”että vartiointi siellä on hyvin leväperäistä. Mennessämme leirille oli alueen portti auki ja vartijaa ei näkynyt missään, aikani etsittyäni hän tuli minua vastaan leirin toisella puolella olevista parakkirakennuksista. Tiedustellessani vartialta yleensä vartiointia, hän kertoi, että internoidut saava aika vapaasti liikkua, mm. käydä ostoksilla ja parturissa ilman vartiointia. Hänen kertoman mukaan saavat internoidut Helsingissäkin liikkua aika vapaasti.”⁴⁰

Piikkilanka-aidatkaan eivät nousseet niin nopeasti kuin niiden olisi pitänyt. Loimaan aita valmistui vasta viisi viikkoa leirin perustamisen jälkeen, kun valvontakomissio oli huomauttanut asiasta.⁴¹ Piikkilankakaan ei tosin pysäyttänyt internoituja. Lapset livahtivat usein siihen tehdyistä raoista ulkopuolelle leikkimään,⁴² ja aikuiset taas kävivät ulkopuolella hoitamassa asioitaan. Jotkut kävivät tansseissakin. Lempäälän leirin pojat leikkivät vartiomiesten aseilla ja

---

³⁵ August Kutschenreiterin kirjeen kuoreen liitetty lappu. Valpon internoimisarkisto, kansio 1. KA.

³⁶ Tämä muistikuva toistuu useimmissa internoitujen haastatteluissa. Esim. Rolf Altner 23.9.2009; Leif Domke 12.6.2009; Károly Garam 6.10.2009; Heinrich Grünbaum 15.7.2009.

³⁷ Puhelinsanoma no 90. Arvo Palsi. Palaavien suomalaisten leirin arkisto, kansio 23. KA.

³⁸ ”Matkakertomus n:o 52”. Reino Vesänen 28.12.1944. Valpo II amp XXV E 8 a, kansio 177. KA.

³⁹ Max Riedelin haastattelu 17.1.2001 (haastattelija Henrik Kiiänheimo). Aue-Säätiön hallussa.

⁴⁰ Ilm. no 724/20.6.1945. Martti Ahlgrén 19.6.1945. Valpo II ilmoitukset 1945, kansio 2. KA.

⁴¹ ”Matkakertomus internoitujen leireille (Paimio, Loimaa, Lempäälä, Rääpiälä, Oitti) tehdystä matkasta ajalla 5.3–16.3.45.”. C.B. Rosenbröijer ja G. Hartokari, 21.3.1945. Valpo II amp XXV E 8 a, kansio 177. KA.

⁴² Gunvor Brettschneiderin päiväkirja 5.5.1945. Brettschneiderin hallussa; Paul Betcken haastattelu 22.10.2009.

panoksilla sekä piilottivat erään aseensa puuhun, josta onneton vartija onnistui vain vaivoin saamaan sen alas. Panoksista tyhjennettyä ruutia poltettiin keittiön pöydällä niin, että siihen jäi muistoksi ura.⁴³

Vartioinnin heikkouden seurauksena leireiltä poistuminen oli usein kirjaimellisesti lapsellisen helppoa. Valpon pääosasto oli muutenkin tyytymätön vartijoiden käytökseen. Heidän uskottiin syyllistyneen mm. juopotteluun, työtehtävien laiminlyöntiin, veljeilyyn internoitujen kanssa ja mustan pörssin kauppaan.⁴⁴ Miksi tilanne oli näin huono? Valpon mukaan ”internoimisleirejä perustettaessa ei ollut saatavissa kunnollista vartiomiesainesta. Silloisen kiireen vuoksi oli otettava vartiomieheksi mies kuin mies tarkemmin tutkimatta hänen siveellistä ryhtiään.” Kun kyseessä oli vielä vain tilapäinen työ, ja muilla aloilla palkat nousivat, parhaat miehet siirtyivät usein muiden työnantajien palvelukseen.⁴⁵ Jäljelle jääneet tuskin myöskään mielsivät työtehtävänsä kovinkaan tärkeäksi. Leiriväki koostui pääosin naisista, lapsista ja vanhuksista, ja kun monet näistä olivat suomalaista syntyperää, vartijoiden oli epäilemättä vaikea ymmärtää, miksi moista vaaratonta joukkoa oli valvottava yhtä tiukasti kuin esimerkiksi vihollismaiden sotilaita.

Leiriläinen Gurli Kues vartijansa kanssa puutarhakeinussa. - Internee Gurli Kues in the garden swing together with her guard. *Birgitta Joukasen kokoelma*

⁴³ Hans Jaekelin haastattelu 24.8.2009.

⁴⁴ Valpo II amp XXV, E 8 d, kansio 177. KA.

⁴⁵ ”PM internoimisleirien vartioinnista. Todetut epäkohdat”. M.O. Kantanen. Valpo II amp XXV E 8 a, kansio 177. KA.

Matosoppaa ja kortinpeluuta

Internointileirien huollon järjestäminen oli haastava tehtävä, sillä maassa elettiin muutenkin pulakautta. Internoidut olivat oikeutettuja elintarvikesäännöstelyn mukaisiin korttiannoksiin vapaiden tapaan, mutta elintarviketoimitukset eivät polttoaine- ja elintarvikepulasta kärsivässä maassa aina löytäneet tietään leireille kovinkaan sujuvasti.⁴⁶ Vapautensa menettäneiden ihmisten oli myös muita vaikeampi täydentää annoksiaan mustan pörssin kaupoilla tai sukulaisilta ja ystäviltä hankituilla elintarvikkeilla.

Internointileireillä ei suoranaisesti nähty nälkää, eikä siellä kuoltu ruoan puutteeseen tai kulkutauteihin, kuten Neuvostoliiton ja Saksan leireillä tai jatkosodan alun sotavankileireillä Suomessa. Internoitujen terveydentilaa seurattiin,⁴⁷ ja hyvässä kunnossa olleet aikuiset pärjäsivät fyysisesti kohtalaisen hyvin. Sen sijaan sairaiden vanhusten kaltaisten jo valmiiksi heikossa kunnossa olleiden henkilöiden terveys saattoi joutua kovalle koetukselle. Leirillä oli vaikea järjestää asianmukaista erikoishoitoa, ja sairaaloihin lähetettävien määrää alettiin syksyllä 1944 rajoittaa sen jälkeen kun valvontakomissio oli ärähtänyt asiasta. Muonituksen taso vaihteli voimakkaasti. Taitavat emännöitsijät kykenivät joillain leireillä taikomaan suppeista aineksista tyydyttäviä annoksia, mutta pahimmillaan ruoka oli hyvin heikkoa. Leirillä olleiden lasten mieleen syöpyi lähtemättömästi mm. ”matosoppa” eli kuivatusta hernejauhoista tehty keitto, joihin oli jo ehtinyt pesiä valkoisia matoja sekä paleltuneista, kuorineen suikaloiduista perunoista tehty ”perunankuorilaatikko”.⁴⁸ Osa leireillä olleista lapsista lähetettiin kesällä 1945 sukulaistensa luokse maalaishoitoon sen jälkeen, kun lääkäri oli havainnut heidät vaarallisen aliravituiksi.⁴⁹ Monien leiriläisten sukulaisilta ja ystäviltä silloin tällöin saamat ruokapaketit olivat siten korvaamattoman tärkeitä.⁵⁰ Joskus jopa leirien elintarvikehuolto saattoi yllättää myönteisesti; Loimaan leirillä jaettiin eräänä tammikuun 1945 iltana ”ihanaa kirnupiiimää”.⁵¹ Toisaalta samassa leirissä pari kuukautta myöhemmin vierailleet Valpon pääosaston virkailijat myönsivät, että leirin juomavesi ”oli kaikkea muuta kuin juotavaksi kelpaavaa”.⁵²

Ruoan lisäksi puutetta oli käyttöesineistä ja vaatteista. Sisäasiainministeriön siirtoväenasiain osasto yritti huolehtia internoitujen välttämättömistä tarpeista,

---

⁴⁶ Toivola 2001, 726–727; *Vedestä voimaa*, 15.

⁴⁷ Ks. esim. osastolääkäri Ilkka Väänänen raportti Sisäasiainministeriön siirtoväenasiain osastolle, maaliskuu 1945. Valpo II amp XXV E 8 a, kansio 177. KA.

⁴⁸ ”Lapsuus piikkilanka-aidan takana”. Heikki Saari. *Seura* 23/2008, 59; Brettschneider, Gunvor, ”Internointi 1944–1946”. Käsikirjoitus 9.3.2009; Runa Reimavuon haastattelu 14.7.2009; Ilse Seppälän haastattelu 13.8.2009.

⁴⁹ Hämeenlinnan leirin päällikkö Kalervo Karjalainen Valpon Hj. Sotamaalle 23.7.1945; ”Lääkärin lausunto”. A. Munsterhjelm, 24.7.1945. Valpon internoimisarkisto, kansio 1. KA; Brettschneider, Gunvor, ”Internointi 1944–1946”. Käsikirjoitus 9.3.2009.

⁵⁰ Auvo Marckwartin puhelinhaastattelu 4.3.2009.

⁵¹ Nivanka 1992, 173.

⁵² ”Matkakertomus”. C.B. Rosenbröijer, G. Hartokari, 21.3.1945. Valpon internoimisarkisto, kansio 1. KA.

mutta kun maassa oli käytännössä pulaa lähes kaikesta, ei leireille eristetyille ulkomaalaisille liennyt tavaroita kovinkaan paljon. Toukokuussa 1945 osasto ilmoitti internointileirien päälliköille uudesta varustetoimituksesta, mutta huomautti, ettei varusteita ”voida toimittaa täysin tehtyjen tilausten mukaisesti”. Siten leiripäälliköitä kehoitettiin ”toimittamaan nyt saatavien vaatteiden ja jalkineiden jakelun siten, että niitä saavat vain ne, jotka aivan ehdottomasti ovat niiden tarpeessa”. Internoiduilta oli perittävä varusteista ohjeiden mukainen maksu. Rahattomille tuotteita sai antaa ilman maksua, mutta työkykyisten oli siinä tapauksessa korvattava saamansa varusteet työllään.⁵³

Loimaan leirillä ollut suomalainen oopperalaulaja Lea Piltti, joka oli aikaisemmin ollut naimisissa saksalaisen kanssa, kuvasi leirille saapumisen aiheuttamaa alkujärkytystä synkin sanoin:

Istun sängyssäni, enkä näe muuta mahdollisuutta, kuin että ennen pitkää tulen hulluksi. Ensinnäkin pesumahdollisuudet ovat kauhistuttavat puhumattakaan klosettioloista. Sitten on joka paikassa kovin likaista ja mikä kaikista kauheinta, täällä on luteita. En tiedä mitään se kauheampaa. Seinät ovat täynnä tapettujen raatojen jälkiä ja aamulla kun heräsin käveli uusia jo vierelläni, enkä minä tohdi niitä oikein tappaakaan. Sitten täältä ei saa lähettää kuin 3 kirjettä ja 2 korttia viikossa ja puhelinmahdollisuus on minimaalinen ja erittäin ankaru.⁵⁴

Sattumalta Piltti oli vain muutamaa kuukautta aikaisemmin käynyt Loimaan maamieskoulussa laulamassa haavoittuneille sotilaille. ”Ja nyt sitten istun täällä kuin missäkin vankilassa – kyllä tämä on sellainen häpeä, että en enää tohdi esiintyä enkä ihmisille näyttäytyä. Viime kesänä vielä täällä laulanut juhlistu primadonnana sotapojillemme ja nyt vankina samassa talossa! En minä ainakaan jaksa sitä käsittää!” Piltin tapaus oli muutenkin poikkeuksellinen, sillä hänet vapautettiin vain muutaman päivän leirillä olon jälkeen. Laulajan lähipiiri kykeni todistamaan, että hän oli jo kuukausia aikaisemmin vapautunut Saksan kansalaisuudesta.⁵⁵

Henkiset kärsimykset tuntuivat todennäköisesti fyysisiä raskaammilta. Loputon odotus rasitti hermoja. Käyttöön otetusta työvelvollisuudesta huolimatta ihmisillä oli loputtomasti aikaa pohtia tulevaa ja kuunnella leireillä liikkuvia huhuja. Internoituna vietetyt viikot muuttuivat kuukausiksi ja sitten vuosiksi. Vapauttamispäivästä ei ollut mitään tietoa – sitä eivät tienneet edes leirejä ylläpitäneet suomalaisviranomaiset, koska viimeinen sana asiassa oli valvontakomissiolla. Leireillä pelättiin, että vapaudenriistosta muodostuisi pysyvä. Ehkä internoidut karkotettaisiin Siperiaan tai muualle Neuvostoliittoon? Kun sekä

---

⁵³ Siirtoväenasiain osasto internoimisleirien päälliköille 16.5.1945. Valpon internoimisarkisto, kansio 1. KA.

⁵⁴ Nivanka 1992, 174.

⁵⁵ Nivanka 1992, 167, 173 (lainaus), 174.

Valpon virkailijat että internoidut pitivät tätä mahdollisena,⁵⁶ ei ollut ihme, että Lempäälän leirillä vierailut lääkäri löysi ”lukuisia hermostuneisuudesta kärsiviä potilaita”.⁵⁷ Useiden leirien lakkauttaminen ja internoitujen kerääminen Tammissaareen lisäsi pelkoa entisestään, olihan uusi sijoituspaikka epäilyttävän lähellä Hangon satamaa.⁵⁸ Epäluuloja oli jo aiemmin lisännyt tammikuussa 1945 päätetty niin sanottujen syyskuun suomalaisten internointi, sillä tapahtuneesta voitiin päätellä, että Suomen valtio ei kyennyt suojelemaan edes omia kansalaisiaan.⁵⁹

Pelkoon olikin syytä, sillä internoitujen kohtalo oli alusta lähtien täysin avoinna. Neuvostoliitto ei ollut vaatinut välirauhan teon yhteydessä heidän luovuttamistaan internoitujen saksalaissotilaiden mukana, mutta oli täysin mahdollista, että se vaatisi myöhemmin myös internoitujen tai edes osan heistä lähettämistä itärajan yli korjaamaan Hitlerin Saksan aiheuttamia tuhoja. Tätä työtähän itärintamalla vangitut saksalaissotilaat ja osa Itä-Euroopan saksalaisväestöstä joutuivat tekemään 1950-luvulle asti.⁶⁰

Monet lapsista olivat liian nuoria ymmärtääkseen tilanteen vaarallisuuden, tosin aikuisten pelkotilat heijastuivat usein heihinkin. Koti-ikävä kaiversi mieltä, mutta toisaalta leireiltä löytyi paljon leikkikavereita, ja välillä saattoi olla lasten kesken suorastaan ”hemskt roligt”.⁶¹ Leikin lisäksi lasten päiviä täytti koulunkäynti. Kun vapauttaminen näytti lykkääntyneen yhä pidemmälle tulevaisuuteen, internoidut aikuiset perustivat lapsille kouluja. Kun leireillä oli opettajia, professoreita ja muita koulutettuja henkilöitä, lapsille kyettiin parhaimmillaan tarjoamaan korkeatasoista opetusta.⁶² Hengellistä ohjaustakin oli tarjolla, sillä Helsingin saksalaisen seurakunnan papit vierailivat leireillä. 19.9.1944 Suomen kansalaiseksi hyväksytyt iäkäs rovasti Alexander Siegfried internointiin itsekkin tammikuussa 1945 muiden

---

⁵⁶ ”Matkakertomus internoitujen leireille (Paimio, Loimaa, Lempäälä, Rääpiälä, Oitti) tehdystä matkasta ajalla 5.3–16.3.45.” C.B. Rosenbröijer ja G. Hartokari, 21.3.1945; ”PM internoimisleirien vartiointista. Todetut epäkohdat”. M.O. Kantanen. Valpo II amp XXV E 8 a, kansio 177. KA; Brettschneider, Gunvor, ”Internointi 1944–1946”. Käsikirjoitus 9.3.2009; Liselotte Anderssonin haastattelu 28.7.2009; Heinrich Grünbaumin haastattelu 15.7.2009; Henrik Kiianheimon haastattelu 2.7.2009.

⁵⁷ Osastolääkäri Ilkka Väänäsen raportti Sisäasiainministeriön siirtoväenasiain osastolle, maaliskuu 1945. Valpo II amp XXV E 8 a, kansio 177. KA.

⁵⁸ ”Lapsuus piikkilanka-aidan takana”. Heikki Saari. *Seura* 23/2008; Brettschneider, Gunvor, ”Internointi 1944–1946”. Käsikirjoitus 9.3.2009; Kallioniemi 1981, 311; Törrönen 1985, 72.

⁵⁹ Sentzke 1972, 204.

⁶⁰ Pekkarinen-Pohjonen 2005, 93.

⁶¹ Gunvor Brettschneiderin päiväkirja 30.3.1945. Brettschneiderin hallussa.

⁶² Brettschneider, Gunvor, ”Internointi 1944–1946”. Käsikirjoitus 9.3.2009; Auvo Marckwort ”Saksalaisen isän poika”. Käsikirjoitus, maaliskuu 2009; Inga Fangerin haastattelu 31.8.2009.

ns. syyskuun suomalaisten kanssa, mutta hänet päästettiin pian kotiinsa poliisivalvontaan.⁶³

Työt jakaantuivat pääosin perinteisten sukupuoliroolien mukaan: naiset laittoivat ruokaa ja tekivät muita kotitöitä, miehet taas esimerkiksi hakkasivat halkoja, tekivät lumitöitä, kantoivat ruokatarvikkeita ja työskentelivät lähialueiden pelloilla. Vapaa-aikana keskusteltiin, luettiin, pelattiin korttia ja shakkia sekä kirjoitettiin kirjeitä. Joskus järjestettiin yhteisiä juhlia sekä konsertti-, teatteri- ja tanssiesityksiä. Leirillä olikin useita muusikoita sekä muita taiteellisesti lahjakkaita henkilöitä. Unkarilainen pastori Garam keräsi leiriläisistä kuoron, joka kävi esiintymässä esimerkiksi syntymäpäiväsankareille.⁶⁴

Internoitujen Saksan kansalaisten joukossa oli oopperalaulaja Lea Piltti. - Among the interned German citizen was the opera singer Lea Piltti.

---

⁶³ Sentszke 1972, 205; "Matkakertomus". C.B. Rosenbröijer, G. Hartokari, 21.3.1945. Valpon internoimisarkisto, kansio 1. KA; Käthe Siegfriedin haastattelu 2.2.2001 (haastattelija Dorothea Simojoki). Aue-Säätiön hallussa.

⁶⁴ Haastattelut: Rolf Altner 23.9.2009; Károly Garam 6.10.2009; Hans Jaekel 24.8.2009; Carin Majala 31.7.2009; Ella Olkkonen 24.7.2009; Runa Reimavuo 14.7.2009; Ann-Lily Sutinen 30.6.2009; Raimo Werning 11.6.2009; "Internoituna Suomessa 20/9 -44 – 23/3 -46." Kurt Vogler (n. 1956).

Valposta tulee punainen

Leireillä elettiin loputtoman odotuksen tunnelmissa, mutta niitä hallitsevassa Valpossa kuohui, ja keväällä 1945 sen toimintaperiaatteet alkoivat muuttua nopeasti. Etsivän Keskuspoliisin ja sen vuonna 1938 toimintansa aloittaneen seuraajan Valpon suhde kommunismiin oli ollut lämmin ainoastaan siinä mielessä, että sekä kommunistien että EK/Valpon miesten suonissa alkoi kuohua, kun osapuolet tapasivat. Kommunistien valvonta ja heidän hankkeidensa estäminen oli alusta lähtien ollut laitoksen keskeinen tehtävä. Tarpeen vaatiessa kommunismin vastaisessa taistelussa voitiin käyttää koviakin otteita, mutta kommunistien ajatusmaailmassa ”ohranan” häikäilemättömyys kasvoi suorastaan valtaviin mittoihin. ”Mitä ensinnäkin valtiollisen poliisin menettelytapoihin ja työmuotoihin tulee, ovat ne olleet mitä raaimmat ja petomaisimmat”, maan alta nousseet kommunistit valittivat lokakuussa 1944.⁶⁵ Maltillisempi vasemmistokaan ei Valpoa rakastanut – eikä myöskään saanut rakkautta osakseen. Valpossa epäiltiin, että sosialidemokraattien toiminta voisi pohjustaa pahemman luokan marxilaisten valtaannousua.⁶⁶

Kommunismin vastaisuus ja suomalais-saksalainen aseveljeys ajoi Valpoa jatkosodan alkuvaiheessa läheiseen yhteistyöhön Hitlerin Saksan turvallisuus- ja tuhoamisorganisaatioiden kanssa.⁶⁷ Paavo Kastarin noustua Valpon päälliköksi organisaation suuntaa alettiin reivata oikeusvaltiolle sopivampaan suuntaan. Kun Suomi irtautui Saksan rinnalla käydystä sodasta, Valpon apulaispäällikkö Ville Pankko ja muutaman muut organisaation työntekijöistä katsoivat viisaaksi saman tien poistua maasta.⁶⁸ Tammikuuhun 1945 mennessä noin 15 prosenttia henkilökunnasta oli vaihtunut. Sisäministeri Kaarlo Hillilän mielestä Valpo oli nyt puhdistettu, mutta käytännössä muutos oli vasta alussa. Ovet alkoivat käydä yhä kiivaammin, ja virkapaikkansa jättäneiden joukossa oli myös monia niitä, jotka olivat olleet käynnistämässä internointioperaatiota. Helmikuussa 1945 eron sai internoinnista vastannut Valpon apulaispäällikkö E.J. Manner.⁶⁹ Tehtäväkenttä ei ollut kuitenkaan supistunut, vaan pikemminkin päinvastoin, joten maasta lähteneiden tilalle ilmestyi pian uusia miehiä.

Äärivasemmisto alkoi heti välirauhansopimuksen jälkeen vaatia Valpon lakkauttamista tai ainakin sen ”demokratisointia” – käsite, jonka kommunistit käsittivät hyvin eri tavoin kuin muut poliittiset puolueet. Tilaisuus laitoksen uudistamiseen tuli, kun SKDL:n Yrjö Leino nimitettiin huhtikuussa 1945 sisäministeriksi. Valpo sai toukokuun alussa uudeksi päälliköksen äärivasemmistoa lähellä olleen lakitieteen tohtori Otto Brusiinin, minkä jälkeen alemmille tasoille alkoi ilmestyä kommunisteja ja heitä myötäileitä henkilöitä.

---

⁶⁵ Raumalaisten kommunistien kirje sisäministeri 8.10.1944. Db:1. Kaarlo Henrik Hillilän I arkisto. Oulun maakunta-arkisto (OMA).

⁶⁶ Silvennoinen 2008, 63.

⁶⁷ Silvennoinen 2008.

⁶⁸ Fagerholm 1977, 181; Silvennoinen 2008, 305–306.

⁶⁹ Rentola 1999, 49; EK-Valpo hmp H13780, Manner, Eero Johannes. KA.

Uusista Valpon virkailijoista tunnetuin oli toiseksi ylimääräiseksi apulaispäälliköksi nimetty SKP:n puheenjohtaja Aimo Aaltonen.⁷⁰

Uusien virkailijoiden marssiessa sisään vanhoja virtasi ulos. Tiuhimpaan ovet kävivät Valpon pääosaston tutkinta-, valvonta- ja sotilastoimistoissa, joiden sisäpoliittinen merkitys oli suuri. Passitoimistokaan ei muutoksilta välttynyt. Esimerkiksi internointiasioiden parissa työskennellyt ja mm. suomalaissyntyisten naisten ja heidän lastensa asemaa puolustanut passitoimiston ylimääräinen esittelijä Arvo Palsi katosi jäljettämiin kevättalvella 1945.⁷¹ Suhteet Valpoon eivät tosin täysin katkenneet, sillä vanhoista ”ohranan” jäsenistä tuli nyt Valpon uuden kaartin tutkimuskohteita.⁷²

Osa vanhan kaartin vaikuttajista säilytti kuitenkin paikkansa, ja passitoimistosta lähteneiden tilalle palkattiin useimmiten ei-kommunistisia henkilöitä. Palsin seuraajaksi tuli Hjalmar Sotamaa, joka oli 1930-luvun lopulla työskennellyt poliisikonstaapelina ja jatkosodan aikana sotilaspoliisiupseerina, eikä ollut millään muotoa äärivasemmiston kannattaja. Kesäkuussa 1946 passitoimiston 33 työntekijästä vain yksi ilmoitti kuuluvansa SKP:n leiriin. Puolueettomiksi sen sijaan julistautui peräti 26 henkeä, mutta näiden joukossa on luonnollisesti voinut olla äärivasemmiston kannattajia. Myllerrys ei toki loppunut tähän, ja esimerkiksi Sotamaa sai lähteä jo heinäkuussa 1946.⁷³ Passitoimiston punaistuminen ei kuitenkaan enää tässä vaiheessa haitannut useimpia Saksan ja Unkarin kansalaisiksi luokiteltuja, sillä pääosa heistä oli vapautettu saman vuoden maaliskuussa.

Työpaikastaan onnistui pitämään kiinni jopa toimiston päällikkö Aarne Kovero, joka ”ainutlaatuisen akrobaattisella urallaan palveli EK:ssa [Etsivä Keskuspoliisi], molemmissa Valpoissa ja vielä punaisen Valpon lakkauttamisen jälkeen hallitussihteerinä sisäministeriössä”, kuten Kimmo Rentola on huomauttanut. Kukaan muu saman tason johtajista ei Valpossa onnistunut pitämään kiinni paikastaan. Helppoa Koveron elämä ei tosin ollut. Hän sai ”päälystakikseen” uutta suuntaa edustavan apulaistoimistopäällikön.⁷⁴ Lisäksi punaisen linjan miehet juoksivat jatkuvasti Valpon päällikön puheilla tekemässä ilmiantoja Koveron kaltaisista vanhan kaartin edustajista, joiden väitettiin ”liikkuvan poliittisesti arveluttavissa seuroissa”.⁷⁵ Kovero oli punaisessa Valpossa varsin

---

⁷⁰ Rentola 1999, 56–57; Ahtokari 1969, 38–42; Jussila 1990, 125–126.

⁷¹ Valpon pääosasto Rovaniemen osaston päällikölle 20.4.1945. Valpo II hmp A4388, Palsi, Arvo. KA.

⁷² Ks. esim. EK-Valpo hmp H13780, Manner, Eero Johannes; Valpo II hmp A4388, Palsi, Arvo. KA; Manner 1993, 132–133.

⁷³ Ahtokari 1969, 172–173; Valpon henkilökunnan jakaantuminen poliittisen kannan mukaan 20.6.1946. EK-Valpo. Ahlbäckin komitea, kansio 2386; Valpo I hmp H14292, Sotamaa, Hjalmar. KA.

⁷⁴ Rentola 1999, 61.

⁷⁵ Tetri 1995, 129–130; Ks. myös Koveron henkilömappi Valpo H13590. KA.

poikkeuksellinen ilmestys muutenkin kuin puoluekannaltaan – hän oli nimittäin muodollisesti pätevä virkaansa toisin kuin muut toimistopäälliköt.⁷⁶

Vaikka passitoimistosta ei tullut niin punaista kuin muista Valpon osastoista, sen henkilökunta ei voinut ajaa omaan linjaansa. Uudet ihanteet alkoivat siten näkyä passitoimistonkin toiminnassa. Internointileireillä tämä näkyi leiriläisten mielenmaisemaan pureutuvan poliittisen valvonnan ja ”uudelleenkasvatustyön” aloittamisena. Tarkkaan ottaen urkintajärjestelmää oli alettu rakentaa jo ennen Valpon joutumista kommunistien haltuun. Kaksi Valpon pääosaston etsivää, C.B. Rosenbröijer ja Georg Hartokari, olivat maaliskuussa 1945 värvänneet leireiltä muutamia tiedottajia,⁷⁷ mutta kaiken kaikkiaan toiminta jäi vielä melko vaatimattomaksi. Sekä Rosenbröijer että Hartokari saivat pian lähteä Valpon palveluksesta, mikä ei ollutkaan ihme, sillä edellinen oli kuulunut suomalaiseen SS-pataljoonaan,⁷⁸ ja jälkimmäinen taas oli Valpon saaman ilmiannon mukaan haukkunut sisäasiainministeri Leinoa humalapäissään ”tomppeliksi”, ja julistanut taistelevansa viimeiseen asti ”nykyistä sortovaltaa vastaan”.⁷⁹

Valvontajärjestelmä siirtyi nyt uusien miesten haltuun, ja samalla katosi kyky analysoida kriittisesti tiedottajien esittämiä mielipiteitä. Rosenbröijer ja Hartokari olivat ymmärtäneet, että heidän ahkerin tiedottajansa, Karl Fiedler, oli kiihkeä antinatsi, joka oli taipuvainen esittämään muista internoiduista voimakkaita tulkintoja ilman vakuuttavia todisteita. Fiedler löysikin omalta leiriltään runsaasti innokkaita natseja, kun taas muut kolme tiedottajaksi värvättyä olivat nähneet leireillään vain harvoja merkkejä kansallissosialistisesta hengestä.⁸⁰ Punaisessa Valpossa tiedottajaverkoston keskukseen istutettiin kuitenkin mies, joka näyttää nielleen tiedottajaverkostoltaan saamansa, usein vain huhuihin ja yksittäisten ihmisten mielipiteisiin perustuvat ”tiedot” sellaisenaan. Tämä mies oli saksalainen lehtimies Friedrich Ege.

Ege oli saapunut Suomeen 1930-luvulla tultuaan karkotetuksi Ruotsista. Suomessa hän oli toiminut neuvostovakoilijoiden tietolähteenä,⁸¹ kunnes jäi Valpon haaviin keväällä 1943 samassa yhteydessä kuin kuuluisa neuvostovakoilija Kerttu Nuorteva ja tämän yhteyshenkilöihin lukeutunut kirjailija Hella Wuolijoki.⁸² Joulukuussa 1943 Ege tuomittiin Turun hovioikeudessa jatketusta maanpetoksesta neljäksi vuodeksi kuritushuoneeseen. Toimittaja ehti istua tuomiotaan vain kymmenisen kuukautta, sillä 1.10.1944 hänet vapautettiin Riihimäen keskusvankilasta välirauhansopimuksen 20. artiklan perusteella, jonka mukaan

---

⁷⁶ Luettelo toimistopäälliköistä ja näiden koulutustaustasta. EK-Valpo. Ahlbäckin komitea, kansio 2386. KA.

⁷⁷ Krenzer 2004, 10.

⁷⁸ Valpo hmp H14126, Rosenbröijer, Christian Boris. KA; Vertanen 2005, 61–62.

⁷⁹ Valpo hmp H13192. Hartokari, Georg Julius. KA.

⁸⁰ Krenzer 2004, 10; ”Ilmoitus”. G. Hartokari, C.B. Rosenbröijer, 20.3.1945. Valpo II amp XXV E 8 b, kansio 177. KA.

⁸¹ Manninen 2006, 28, 47, 54, 73, 181–182.

⁸² Rentola 1994, 387; Valpo II hmp A11351, Ege, Friedrich. KA.

Suomen oli vapautettava kaikki ”Yhdistyneiden Kansakuntien” hyväksi suoritetusta työstä vangitut ihmiset. Vapautuminen oli kuitenkin tässä tapauksessa vain nimellistä, sillä Ege internointiin saman tien välirauhansopimuksen 2. artiklan perusteella – olihan hän Saksan kansalainen.⁸³

Ege ei internointiaan hyväksynyt. Ensimmäisen kirjeen Valpolle hän lähetti heti Hyvinkään internointileirille saapumisensa jälkeen. Se ei tuottanut tulosta, vaikka asia noteerattiinkin Suomen valtion johtotasolla.⁸⁴ Tämän jälkeen hän alkoi järjestelmällisesti pommittaa Suomen valtionhallinnon eri tasoja vapauttamisanomuksilla. Myönteisiä vastauksia hän ei saanut, ja esimerkiksi oikeusministerille lähteneeseen ensimmäiseen kirjeeseen ei tullut edes vastausta.⁸⁵ Egen mukaan hänen internointinsa oli vastoin rauhansopimuksen 20. artiklaa. Hänen väitteensä aiheettomasta internoinnista oli kuitenkin perusteeton, koska samaisen sopimuksen toisen artiklan mukaan Saksan kansalaiset oli internoitava riippumatta heidän poliittisesta kannastaan tai aikaisemmista toimistaan. Jos tästä linjasta poikettiin, asiaan oli saatava valvontakomission lupa. ”Det är dock självklart att man i ett demokratiskt land inte spärrar människor, som arbetade emot Hitlerfashismens inflytande i Finland”, Ege valitti, mutta juuri näin suomalaisten oli Neuvostoliiton vaatimuksesta tehtävä.

”Varför dröjer det så länge?? Varför??? § 20!! § 20!! § 20!!”, Ege näpytteli erään ärtymystä tihkuneen vapauttamisanomuksensa (tai oikeastaan -vaatimuksensa) loppuun. Suomalainen hallintokoneisto ei kuitenkaan vähästä hätkähtänyt. Oikeusministeriö lähetti ”kirjoitukseksi” luonnehtimansa tekstin eteenpäin sisäministeriölle ”sellaisia toimenpiteitä varten, joihin asia ehkä antaa aihetta”.

Lakonisen kirjeen alla oli oikeusministeri Urho Kekkosen ja nuoremman hallitussihteerin Olavi Salervon nimi.⁸⁶

Ymmärrettyään internointipäätöksen perusteet Ege alkoi esitellä omia juridisia tulkintojaan. Egen mukaan suomalaiset tulkitsivat välirauhansopimusta väärin, sillä 20. artiklan oli hänen mukaansa mentävä toisen artiklan edelle.⁸⁷

---

⁸³ Ulkoasiainministeriön luottamuksellisia selontekoja n:o 1. 22.2.1945. Valpo II amp XXV E 8 a, kansio 177. KA.

⁸⁴ Egen kirje Valpolle 3.10.1944 ja siihen liitetty muistiinpanolappu. Valpo II hmp A11351, Ege, Friedrich. KA.

⁸⁵ Ks. esim. Kirjediaariasiakirjat 322/59 1944. Sisäasiainministeriö. KA; Fb 110, C 7 b, kansio 118. UM; Ba:1/19. Kaarlo Henrik Hillilän I arkisto. OMA; Valpo II hmp A11351, Ege, Friedrich. KA.

⁸⁶ Oikeusministeriön kirje sisäasiainministeriölle 28.11.1944 ja sen liitteenä oleva Egen 24.11.1944 päivätty kirje. Kirjediaariasiakirjat 329/60 1944. Sisäasiainministeriö. KA.

⁸⁷ Egen kirje oikeuskanslerille 16.1.1945. Kirjediaariasiakirjat 3/80 1945. Sisäasiainministeriö. KA.

Oitien leirin portti vartiokoppeineen syyskuussa 1945. - The gate and the guard hut in the Oitti camp, September 1945. Georg von Frielingin albumi

Lisäksi Ege väitti menettäneensä Saksan kansalaisuuden. Suomalaiset eivät kuitenkaan suostuneet vapauttamaan häntä, eivätkä neuvostoliittolaisetkaan olleet kiinnostuneita asiasta. Valvontakomissio oli ilmeisesti jo marraskuussa 1944 kuullut Egen tapauksesta, mutta se ei silti tehnyt elettäkään vapauttaakseen hänet. Suomalaiset päättivät kuitenkin tammikuussa 1945 varmuuden vuoksi virallisestikin kysyä LVK:n kantaa Egen toistuviin anomuksiin. Saksalaistoimittajan ihailemat neuvostoliittolaiset omaksuivat kuitenkin häntä kohtaan yhtä tylyn asenteen kuin suomalainen ”ohrana”: Ege oli pidettävä leirillä.⁸⁸ Neuvostoliittolaiset valittivat suomalaisille jatkuvasti välirauhansopimuksen täytäntöönpanon puutteellisuuksista, ja kun LVK ei ollut muutenkaan profiloitunut erityisen joustavana laitoksena, se päätti pitää tässäkin tapauksessa kiinni sopimuksen tiukasta tulkinnasta.

⁸⁸ UM sisäasiainministeriölle 17.1.1945. Kirjediaariasiakirjat 33/22 1945. Sisäasiainministeriö. KA.

Tapaus jäi silti neuvostoliittolaisten mieleen, ja kun he helmikuussa 1945 antoivat ensimmäisen kerran luvan raottaa hieman internointileirien portteja, ensimmäisten joukossa vapautteen käveli juuri Friedrich Ege. Neuvostoliittolaiset muuttivat nyt täysin linjaansa ja ilmoittivat, että Egen pitäminen ”internoimisleirillä on vastoin välirauhansopimuksen 20 artiklaa”.⁸⁹ Suomalaiset luonnollisesti tottelivat.⁹⁰

Jo internoituna ollessaan innokkaasti havaintoja tehnyt Ege ryhtyi vapauduttuaan kartoittamaan Valpon toimeksiannosta internoitujen poliittisia kantoja. Huhtikuussa 1945, muutamaa päivää ennen kuin SKDL:n Yrjö Leino nimitettiin sisäministeriksi, Ege laati muistion, jossa hän hahmotteli internointileirien ja niissä noudatettavien toimintatapojen perusteellista muutosta. ”Die Internierten haben es gut”, Ege kirjoitti, ja tähän olotilaan tarvittiin muutoksia. Valpon henkilökunta ja vartijat olivat hänen mukaansa kohdelleet ”antifasisteja” huonosti, kun taas eräskin tiedottajaksi valittu ”fasisti” oli Lempäälän leirin toimistossa kuin kotonaan. ”Fasistien” erottaminen muista leiriläistä oli ehdottoman välttämätöntä, jotta poliittisesti vääräoppiset eivät pääsisi sabotoimaan ”demokraattien” toimintaa. Samalla leiriväestön uudelleenkoulutusta oli tehostettava esittämällä neuvostoliittolaisia elokuvia, järjestämällä opintopiirejä sekä Hitlerin Saksan keskitysleirien kauhuja kuvaavia näyttelyitä. Leirien kirjastotkin tuli ”puhdistaa”, koska niiden valikoimista löytyi ”nationalistista humpuukia”.⁹¹

Egen huhtikuussa 1945 hahmottelema leirijärjestelmän muodonmuutos toteutui seuraavina kuukausina osittain. Internoituja alettiin luokitella fasisteihin, antifasisteihin ja epäpoliittisiin henkilöihin. Toiminta ei perustunut järjestelmällisiin kuulusteluihin ja taustaselvityksiin, vaan pääosin Egen ja hänen avustajikseen värvättyjen henkilöiden havaintoihin. Internoitujen valtaosan havaittiin olevan poliittisesti vaarattomia. Fasisteiksi luokiteltuja alettiin lähettää Paimion leirille, joka saikin internoitujen keskuudessa pian ”natsileirin” nimen.⁹² Kovin aiheellinen tuo nimitys ei ollut, sillä useimmat Paimion leiriläistä tiputettiin myöhemmin lopullisesta ”fasistiluetteloista”.

Uudelleenkasvatustyö lähti niin ikään käyntiin. Tarkoituksena ei ollut pelkästään kitkeä leiriläisten keskuudessa mahdollisesti vielä elävä Hitlerin Saksan ihailu – josta ei edes ollut useimpien internoitujen kohdalta löytynyt merkkejä – vaan käännyttää heitä Neuvostoliiton ja sen linjoilla olevan suomalaisen äärivasemmiston ”rauhanomaisen” ja ”demokraattisen” politiikan kannattajiksi tai ainakin myötäilijöiksi. Leireillä järjestettiin muutamia yksittäisiä

---

⁸⁹ Suomenos Savonenkovin muistiosta nro 137 ulkoministeri Enckellille 15.2.1945.

Kirjediaariasiakirjat 80/30 1945. Sisäasiainministeriö. KA.

⁹⁰ ”2 artikla”. Muistio, ei pvm tai allekirjoitusta. Kansio 89. CE. KA.

⁹¹ ”Die Internierungslager in Finnland”. Friedrich Ege 12.4.1945. Valpo II amp XXV E 8 kansio 176. KA.

⁹² Ilmeisesti Richard Patermannin laatima selvitys kokemuksistaan internoimisleireillä. Valpo II amp XXV E 8 b, kansio 177; Egen ”I. Fascistika personer” -sanoilla alkava muistio; ”Situationen i interneringsläger.” 11.3.1946; ”PM Saksan ja Unkarin kansalaisten internoimisesta, omaisuudesta ja valvonnasta.” Hj. Sotamaa, 31.5.1946. Valpo II amp XXV E 8 kansio 176. KA.

valistustilaisuuksia ja poliittissävyytteisiä kulttuuririentoja. Suomi-Neuvostoliitto-Seura järjesti Tammisaassa taitelijailan, ja samassa yhteydessä leiriläisille kerrottiin suomalaisen kulttuurivaltuuskunnan Neuvostoliiton-vierailusta.⁹³ Kovin laajamittaista uudelleenkasvatustyö ei loppujen lopuksi ollut, eikä ilmeisesti kovin tehokastakaan, sillä Ege arvioi vielä maaliskuun alkupuolella 1946, että valtaosa internoiduista lukeutui ”taantumuksellisiin”. ”Hatet emot Sovjetunion är fruktansvärd”, Ege valitti.⁹⁴ Useimmille haastatelluille internoiduille ei olekaan jäänyt erityisempiä muistikuvia leirin ja Valpon henkilökunnan järjestämistä tilaisuuksista.

Egen käsitys leirien henkilökunnasta ei ollut hyvä, ja sitä tuskin edesauttoi valkoisen Valpon rekrytointipolitiikkaa, jonka myötä vartiointipäälliköiksi oli palkattu mm. suomalaisia entisiä SS-miehiä.⁹⁵ Ei siis ihme, että Ege raportoi Valpon pääosastolle tunnollisesti myös havaitsemansa leirihenkilökunnan väärinkäytökset ja laiminlyönnit.⁹⁶

Erityistä huomiota Ege kiinnitti Hitlerin Saksan rikoksiin ihmisyyttä vastaan, joista sodan päätyttyä alkoi virrata runsaasti tietoa eri puolille Eurooppaa. Ege kävi leirillä luennoimassa keskitysleirien kauhuista,⁹⁷ ja niille järjestettiin aiheesta valokuvanäyttely, joka sijoitettiin ruokailutilan aulaan siten, että lapsetkaan eivät voineet välttyä sitä näkemästä.⁹⁸ Monien leiriläisten oli vaikea ymmärtää, miksi heitäkin tunnuttiin syyllistävän Hitlerin toimista. Useimmilla internoiduista kun ei ollut ollut mitään tekemistä hallinnon tuhoamis- ja valloituspolitiikan kanssa. Kolmasosa leiriläisistä oli koko elämänsä Suomessa eläneitä suomalaissyntyisiä naisia ja heidän lapsiaan, jotka eivät useimmissa tapauksissa tunteneet itseään saksalaisiksi. Saksassa syntyneitä Saksan kansalaisiaakaan ei voinut automaattisesti pitää osasyllisinä juutalaisten ja monien muiden ryhmien joukkomurhiin, sillä useimmat leiriläistä olivat asuneet Suomessa jo vuosikymmeniä. Kaiken lisäksi vielä Hitlerin hallintoa innokkaimmin kannattaneet Saksan kansalaiset olivat pääosin poistuneet maasta syyskuussa 1944.

Eräs Valpon tiedottajana toiminut ja voimakkaisiin ”anti-fasisteihin” lukeutunut suomalaissyntyinen nainen kertoi Valpon etsivälle, että ”[s]uurin osa saksalaisista niin Hyvinkään, Paimion kuin Oitinkin leireillä olivat mielestäni epäpoliittisia, joita ei kiinnostanut enempää Saksan kuin Suomenkaan politiikka. Heistähän oli suuri osa, kymmeniä vuosia Suomessa eläneitä tai Suomessa syntyneitä, joten he ovat vieraantuneet kotimaastaan ja suomalaistuneet”.⁹⁹ Tämä ei kuitenkaan estänyt

⁹³ ”Ilmoitus”. Kauko Saniö, 11.12.1946. Valpo II amp XXV E 8 b, kansio 177. KA.

⁹⁴ ”Situationen i interneringsläger.” 11.3.1946. Valpo II amp XXV E 8, kansio 176. KA.

⁹⁵ Vertanen 2005, 37–38.

⁹⁶ ”Das Lager in Rääpiälä”. 1.10.1945; ”Das Lager in Lempäälä”. Valpon internoimisarkisto, kansio 3. KA.

⁹⁷ ”Ilmoitus”. Kauko Saniö, 11.12.1946. Valpo II amp XXV E 8 b, kansio 177. KA.

⁹⁸ Gunvor Brettschneiderin haastattelu 6.10.2008; Auvo Marckwort ”Saksalaisen isän poika”. Käsikirjoitus, maaliskuu 2009; Kaija Lehtipuun haastattelu 10.9.2009; Ella Olkkosen haastattelu 24.7.2009.

⁹⁹ ”Ilmoitus”. Kauko Saniö, 11.12.1946. Valpo II amp XXV E 8 b, kansio 177. KA.

Egeä laatimasta luetteloita, joissa ihmiset oli jaettu fasisteihin, heidän vastustajiinsa ja epäpoliittisiin henkilöihin. Luokitusten todistusarvo on vähäinen. Äärivasemmiston piirissä leimattiin 1940-luvulla helposti ”fasisteiksi” kaikenlaisia ei-kommunistisia henkilöitä, ja sama henki näkyi myös Egen asiakirjoissa. Tämän suoraviivaiset poliittiset mielipiteet vaikuttivat muutenkin voimakkaasti siihen, ketkä päättyivät fasisteiksi epäiltyjen luetteloihin, sillä punaisen Valpon vakinainen virkailijakunta ei yrittänyt itse kartoittaa internoitujen poliittisia kantoja. Kun valvontakomissio sitten maaliskuussa 1946 pyysi Valpolta luetteloa ”fasistimielisiksi” osoittautuneista henkilöistä, valituksi tulivat Egen osoittamat henkilöt.¹⁰⁰

Luettelon saatuaan valvontakomissio antoi luvan vapauttaa muut 455 internoitua. 15 henkeä oli Valpon mukaan todettu ”siinä määrin fasistisen hengen läpitunkemiksi”, että heidän internointinsa jatkaminen oli tarpeellista ”poliittisen mielenlaadun tarkempaa toteamista varten”.¹⁰¹ Hankoon perustettuun uuteen internoimisleiriin passitettujen viidentoista hengen ”mielenlaatua” selvitettiin todella aikaisempaa huomattavasti tarkemmin seuraavien kuukausien aikana. Tämän myötä havaittiin, että monet näistä henkilöistä eivät olleet minkäänlaisia ”fasisteja”, ja loppujenkin aatteellinen palo oli varsin vähäistä. Siten olisi voinut olettaa, että heidät olisi vapautettu, mutta tätä ei kuitenkaan tehty. ”Fasistit” viruivat yhtä sairaalassa ollutta henkilöä lukuun ottamatta Hankoon perustetulla viimeisellä internointileirillä aina kesään 1947 asti, jolloin valtioneuvosto päätti karkottaa heidät yhtä Suomen kansalaisuuden säilyttäneitä naista lukuun ottamatta maasta.¹⁰²

Epätoivotut ulkomaalaiset

Valpo muistutti maaliskuussa 1946 vapautetuille 455 internoiduille, että heidän tuli siviilissä osoittaa ”ehdotonta lojaalisuutta Suomea ja sen laillista valtiovaltaa kohtaan”¹⁰³. Huomautus oli omituinen, sillä harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta internoituja ei koskaan ollut pidetty vaarallisina Suomen turvallisuudelle. Friedrich Egen mielestä Valpon ei kuitenkaan tullut luottaa vain entisten internoitujen hyvään tahtoon, vaan heitä tuli vielä siviilielämässäänkin valvoa. Siten Ege halusi luoda erillisen valvontajärjestelmän, jonka keskipisteessä hän itse olisi. Luottohenkilöinä internointileireillä toimineet henkilöt raportoisivat entisten internoitujen toiminnasta Egelle, joka taas toimittaisi tiedot eteenpäin Valpolle.

---

¹⁰⁰ Jensen-Eriksen 2009, 49.

¹⁰¹ Muistio, joka alkaa sanoilla: ”Tiedot niistä internoiduista Saksan kansalaisista... Valpo II amp XXV, E 8 c, kansio 177. KA.

¹⁰² Jensen-Eriksen 2009, 49–55.

¹⁰³ ”PM Saksan ja Unkarin kansalaisten internoimisesta, omaisuudesta ja valvonnasta.” Hj. Sotamaa, 31.5.1946. Valpo II amp XXV E 8 kansio 176. KA.

Turvallisuuspoliisissa hankkeeseen suhtauduttiin myönteisesti, mutta se lienee silti lopahtanut heti alkuunsa.¹⁰⁴

Leiriläisiä
jalkapatikassa matkalla
Paimion parantolaan.
- The internees leave
for a visit in the Paimio
Sanatorium. *Birgitta
Joukasen kokoelma*

Oleskelulupajärjestelmän kautta Valpo kykeni silti seuraamaan etäämpää entisten internoitujen elämää. Epäpoliittisina tai antifasisteina pidetyille internoiduille myönnettiin oleskelulupa yleensä vuodeksi, kun taas poliittisesti epäilyttävien tuli hakea uutta lupaa aina puolen vuoden välein.¹⁰⁵ Nämäkin saivat silti jäädä Suomeen, mutta muut Saksan kansalaiset eivät olleet tervetulleita maahan, ei edes siinä tapauksessa, että kyseessä olivat Suomeen juurtuneet tai maassa kasvaneet ihmiset. Jotkut tällaiset henkilöt olivat sodan aikana joutuneet liittoutuneiden sotavanki- tai internointileireille, ja kun heille ei keksitty muutakaan kotimaata, heidät oli lähetetty Suomeen. Valpossa ja UM:ssä tästä ei pidetty. ”Sikäli kun näistä on ennakolta Suomesta tiedusteltu, on täältä ilmoitettu heidän olevan Saksan kansalaisia ja siten myös ilmaistu, etteivät he kuulu Suomelle.” Osa oli kuitenkin lähetetty Suomeen ilman ennakkokyselyjä tai suomalaisten viranomaisten kannanotoista piittaamatta. Tällainen ratkaisu oli suomalaisten tulkinnan mukaan

---

¹⁰⁴ Jensen-Eriksen 2000, 347.

¹⁰⁵ ”PM Saksan ja Unkarin kansalaisten internoimisesta, omaisuudesta ja valvonnasta.” Hj. Sotamaa, 31.5.1946. Valpo II amp XXV E 8 kansio 176. KA.

”katsottava liittoutuneiden päätöksen ja järjestelyjen tulokseksi, jota vastaan Suomi ei voi protestoida”. Siten nämä henkilöt saivat yleensä jäädä maahan, kunhan heidän tapauksensa oli ensin tutkittu Hangon Palaavien suomalaisten leirillä.¹⁰⁶ Salaa Suomeen livahtaneille Saksan kansalaisille ei UM:n käsityksen mukaan tullut antaa oleskelulupaa, mutta joulukuussa 1946 linjaa pehmenettiin hieman ”milloin kohtuus- ja inhimillisyyssyyt tai muut erityiset näkökohdat” puhuivat luvan myöntämisen puolesta. Muotoiluilla tarkoitettiin lähinnä sellaisia ihmisiä, jotka olivat asuneet aikaisemmin pysyvästi Suomessa ja joiden lähiomaiset olivat maassa.¹⁰⁷

Unkarin kansalaisten maahantuloon suhtauduttiin niin ikään pitkään kielteisesti. Vielä heinäkuussa 1947 ulkoministeri Carl Enckell päätti, että Unkarin kansalaisia ei tullut päästä maahan, koska välirauhansopimus oli edelleen voimassa ja koska Suomen ja Unkarin välillä oli voimassa muodollisesti sotatila. Ministeri pidatti kuitenkin itsellään oikeuden antaa poikkeuslupia.¹⁰⁸

Pariisin rauhansopimuksen syyskuussa 1947 tapahtuneen ratifioinnin myötä Suomi siirtyi viimein täydellisesti rauhantilaan. Pidätetyt tai internoituna edelleen olleet Saksan kansalaiset vapautettiin.¹⁰⁹ Myös Saksan kansalaisten maahantuloa helpotettiin, tosin aluksi vain ”erityisryhmien” osalta, joihin luettiin vanhukset, suomalaissyntyiset naiset, teollisuudelle tärkeät ammattimiehet sekä Suomeen aikaisemmin perusteellisesti juurtuneet ihmiset.¹¹⁰ Vuonna 1949 maahantulolupia myönnettiin jo lukuisille Saksan kansalaisille.¹¹¹ Syyskuussa 1949 Fagerholmin hallitus päätti, että pari vuotta aikaisemmin karkotetut 14 ”fasistiakin” voitiin päästää Suomeen.¹¹² Ensimmäiset heistä saapuivat Suomeen jo lokakuussa 1949,¹¹³ ja seuraavina vuosina monet muut seurasivat perässä.¹¹⁴ Esimerkiksi liikemies Waldemar Wagner oli anonut useita kertoja viisumia Suomeen vuosina 1947–1950, mutta Suomen viranomaiset estivät joka kerran hänen maahantulonsa. Vasta 1952 hänelle myönnettiin lupa palata tilapäisesti entiseen kotimaahansa.¹¹⁵

Kun sodan voittajavaltioiden välit alkoivat 1940-luvun lopussa kiristyä, monet aikanaan internoidut alkoivat pelätä uutta maailmansotaa ja siitä mahdollisesti seuraavaa vapaudenriistaa. Monet ottivat jopa yhteyttä Valpoon tiedustellakseen

---

¹⁰⁶ Aarne Koveron muistio 16.9.1946. Palaavien suomalaisten leirin arkisto, kansio 32. KA.

¹⁰⁷ UM Valpolle 17.12.1946. Valpo II amp XXV E 8 b, kansio 177.

¹⁰⁸ ”Puhelinkeskustelu tapahtunut 31.7.47 klo 15.” Valpo II amp XXV E 8 kansio 176. KA.

¹⁰⁹ Ilm. 2117/4.12.1947. Paavo Breitholtz, 3.12.1947. Valpo II amp XII F, kansio 85. KA.

¹¹⁰ Leitzinger 2008, 465.

¹¹¹ XIII B1 f Matkustajalikenne: Saksalaiset. Suojelupoliisin arkisto. KA.

¹¹² Jensen-Eriksen 2009, 55.

¹¹³ ”Luettelo saksalaisista, joille on aikana 1.10.–31.10.1949 myönnetty maahantulolupa Suomeen ja joita varten siitä eräissä tapauksissa on laadittu erikoinen todistus.” XIII B1 f, 1949. Suojelupoliisi. KA.

¹¹⁴ Henrik Kiianheimon kirje Lars Westerlundille 6.11.2006. Jäljennös tekijän hallussa; Fritz Hellmichin kuolinilmoitus ja nekrologi (1967), Agda Hellmichin (1966), Alfred Bockin (1971) ja Sylvi Bockin (1963) kuolinilmoitukset. Brages Pressarkiv, Helsinki.

¹¹⁵ Ulkomaalaisten maahantuloanomukset 1918–52. 236/I W–Y. UM.

mahdollisuutta saada Suomen kansalaisuus tai lupa poistua maasta.¹¹⁶ Useimmat maahan juurtuneet henkilöt pääsivätkin sitten Suomen kansalaisiksi. Punaisen Valpon lakkauttaminen vuoden 1948 lopussa helpotti entisestään Saksan kansalaisten asemaa. Sen seuraaja Suojelupoliisi piti päävastustajinaan kommunisteja ja Neuvostoliittoa,¹¹⁷ eikä ollut kovinkaan kiinnostunut maassa asuvien Saksan kansalaisten mahdollisista kansallissosialistisista sympatioista. Jopa Saksan kansallissosialistiseen puolueeseen kuuluneille saatettiin myöntää Suomen kansalaisuus.¹¹⁸ Punaisen Valpon hyväksi työskennellyt toimittaja ja kirjailija Friedrich Ege muuttui sen sijaan Suojelupoliisin silmissä vähitellen epäilyttäväksi henkilöksi, vaikka virallisesti Suomi palkitsikin hänet kulttuuriryöstään kunniamerkillä. Supo alkoi heti perustamisensa jälkeen tallentaa Egen Neuvostoliittoa ja Itä-Saksaa myötäileviä lehtiartikkeleita. Vuoden 1957 alkupuolella hänen epäiltiin kirjoittaneen Itä-Saksan lehtiin artikkeleita ”joissa on annettu vääristeltyjä tietoja Suomesta”. Helmikuussa 1959 Egeä luonnehdittiin ”tunnetuksi kommunistiksi”, mikä oli Suojelupoliisin näkökulmasta kaikkea muuta kuin kohteliaisuus.¹¹⁹

Suomalaisnaiset eivät saaneet vuosia jatkuneesta vapaudenriistosta hyvitystä, vaikka noin 35 aikoinaan internoitua suomalaisnaista yrittivät sitä vuosina 1949–1950 asianajaja Henrik Falckin välityksellä vaatia.¹²⁰ Falckin mukaan vaatimukset olivat perusteltuja, koska Suomen valtio ei ”ole voinut antaa anojille sitä suojaa hengen, kunnian, henkilökohtaisen vapauden ja omaisuuden suhteen, jota Suomen hallitusmuoto takaa jokaiselle Suomen kansalaiselle”.¹²¹ Tukea ei tullut myöhemminkään. Erästä hyvitystä hakenutta ohjailtiin valtionhallinnon sokkeloissa tuloksettomasti aina ”uudelle luukulle” vielä 1980- ja 1990-luvuilla.¹²²

Unohdetut internoidut

Suomen saksalaiset maksoivat kovan hinnan siitä, että he olivat sodan hävinneen suurvallan kansalaisia. Elinoloja Valpon ylläpitämällä leireillä ei voinut verrata Saksan tai Neuvostoliiton ylläpitämiin tuhoamis- ja työleireihin, mutta helppoa elämä ei suomalaisilla leireilläkään ollut. Elintarvikkeista ja käyttöesineistä oli pulaa, ja osa lapsista kärsi aliravitsemuksesta. Valpolla oli myös vaikeuksia löytää henkilökuntaa, joka olisi suhtautunut vakavasti vartiointitehtäviinsä. Siten lapset

¹¹⁶ ”Ilmoitus”. Paavo Breitholtz, 25.9.1948. Valpo II amp XII F, kansio 85. KA.

¹¹⁷ Rentola 2009.

¹¹⁸ Wilhelm Adam Heinrich Caryn, e Dietrich, (11454) ja Erich Emmanuel Kunzen (11457) henkilömapit; Suojelupoliisi sisäasiainministeriölle 6.7.1949. Valvontatoimisto IV/A. Suojelupoliisi. KA.

¹¹⁹ Leikkeet Egen artikkeleista; käsinkirjoitettu muistio Egen oleskelulupa-anomuksesta keväältä 1957; ”Selostus”, Aaro Paavola, 26.2.1959. HM11351. Ege, Friedrich. Suojelupoliisi. KA.

¹²⁰ VAY 3343. Ernst von Bornin kokoelma. KA.

¹²¹ Falck sisäministerille 20.1.1950. Jäljennös. VAY 3343. Ernst von Bornin kokoelma. KA.

¹²² Maija-Leena Latvanen Valtiokonttorille 9.10.1996. Maija-Leena Latvasen hallussa. Imatra.

saattoivat livahtaa varsin helposti leirien ulkopuolelle. Internoitujen poliittiset mielipiteet eivät Valpoa alussa kiinnostaneet, mutta tilanne muuttui, kun laitos joutui kommunistien ja heidän hengenheimolaistensa käsiin. Punainen Valpo loi huonosti toimivan tarkkailujärjestelmän, josta joutuivat kärsimään eniten ne 14 henkeä, jotka karkotettiin ”fasisteiksi” syytettynä maasta.

Internoinnin aiheuttamat henkiset kärsimykset olivat fyysisiä kärsimyksiä suuremmat. Useimmat leireillä olijat olivat normaaleja lainkuuliaisia ihmisiä, jotka eivät olleet joutuneet viranomaisten huomion kohteeksi muuten kuin oleskelulupa-anomuksia täyttäessään. Vapauden menetyksen lisäksi mielenrauhaa järkytti pelko karkotuksesta Neuvostoliittoon.

Näkymä Paimion internointileirin maisemista. Etualalla piikkilanka-aita. - A view from the Paimio internment camp. There is a barbed wire fence in the foreground. *Birgitta Joukasen kokoelma*

Internointi jätti syvät jäljet monien leiriläisten mieleen. Vapaudenriisto koettiin epäoikeudenmukaiseksi ja monet lapset kärsivät pelkotiloista vielä vuosia sen päättymisen jälkeen. Eräs kieltäytyi pitkään aikaan puhumasta ollenkaan aikuisille,

toinen taas ei uskaltanut mennä yksin kadun yli.¹²³ Internoitujen lähipiiriä lukuun ottamatta harvat suomalaiset tiesivät tapahtuneesta, eivätkä leiriltä vapautuneet useinkaan uskaltaneet puhua kokemuksistaan. Saksan maine oli toisen maailmansodan jälkeen niin huono, että omaa saksalaista syntyperää ei muutenkaan kannattanut korostaa.¹²⁴ Saksan ja Unkarin kansalaisten internointi vaipui Suomessa vähitellen lähes täysin unhoon. Monia 1940-luvun vaikeita tai epäoikeudenmukaisina pidettyjä tapahtumia, kuten sotaan syyllisten tuomitsemista, sotakorvausten maksua ja inkeriläisten luovuttamista Neuvostoliittoon käsiteltiin julkisuudessa ja tutkimuksissa jo kylmän sodan aikana, mutta internointi ei herättänyt enempää tutkijoiden kuin suuren yleisönkään mielenkiintoa. Hitlerin valloittamis- ja tuhoamispolitiikan myötä Saksan maine oli kärsinyt sitä paitsi niin kovia kolhuja, että Saksan kansalaisia oli vaikea esittää julkisuudessa uhreina. Näin oli siinäkin tapauksissa, että kyseessä oli saksalaisten kanssa naimisiin menneet Suomen kansalaiset ja heidän lapsensa, joilla ei ollut mitään tekemistä Hitlerin Saksan rikosten kanssa.

Valtiollisen poliisin arkiston avautuminen tukijoiden käyttöön 1990-luvulla helpotti huomattavasti internoinnin tutkimista. Ensimmäinen aihetta koskeva tieteellinen artikkeli julkaistiinkin vuonna 2000,¹²⁵ mutta vasta toimittaja Mikko Määttälin vuonna 2003 valmistuneen TV-dokumentin myötä aihe nousi julkiseen tietouteen.

Fil.tri Niklas Jensen-Eriksen on Helsingin yliopiston Euroopan historian dosentti.

LÄHTEET

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Etsivän keskuspoliisin / Valtiollisen poliisin arkisto (EK-Valpo)

Asiamapit

Valpo II: XII F, kansio 85; XXV E 8, kansio 176; XXV E 8 a, b, d, kansio 177.

---

¹²³ Haastattelut: Gunvor Brettschneider 6.10.2008; Auvo Marckwort 4.3.2009

¹²⁴ Haastattelut: Inga Fanger 31.8.2009; Kaija Lehtipuun haastattelu 10.9.2009.

¹²⁵ Jensen-Eriksen 2000.

Henkilömapit

Ege, Friedrich, Valpo II, hmp A11351

Hartokari, Georg Julius. Valpo, hmp H13192

Kovero, Aarne Valpo, hmp H13590

Manner, Eero Johannes, EK-Valpo hmp H13780

Palsi, Arvo, EK-Valpo hmp A4388

Rosenbröijer, Christian Boris, Valpo, H14126

Sotamaa, Hjalmar, Valpo I, hmp H14292

Valpo II: Ilmoitukset 1945

Internoimisarkisto

Palaavien suomalaisten leirin arkisto

Valtiollisen poliisin toiminnan tutkimuskomitea (ns. Ahlbäckin komitea)

Valpon henkilökuntaa koskevat luettelot

Sisäasiainministeriö

Kirjediaariasiakirjat 1944–1945

Suojelupoliisi

XIII B1 f Matkustajaliikenne: Saksalaiset

Henkilömapit

Cary, Wilhelm Adam Heinrich, e Dietrich, 11454

Ege, Friedrich, 11351

Kunze, Erich Emmanuel, 11457

Valvontatoimisto IV/A: Kansalaisuusasiat

Yksityiskokoelmat

Ernst von Born

Carl Enckell

J.K. Paasikivi

Brages Pressarkiv, Helsinki

Kuolinilmoituksia ja nekrologeja.

Maija-Leena Latvasen hallussa, Imatra

Kirjeenvaihtoa viranomaisten kanssa rintamapalvelutunnuksesta ja internoituna olosta.

National Archives (NA), Kew, Lontoo

FO371 Foreign Office, Political Departments: General Correspondence

WO32 War Office and successors: Registered Files (General Series)

Oulun maakunta-arkisto

Kaarlo Henrik Hillilän I arkisto

Ulkoasiainministeriön arkisto (UM), Helsinki

Fb 110 Jatkosota

Ulkomaalaisten maahantuloanomukset 1918–52

Painamattomat lähteet

Brettschneider, Gunvor, Päiväkirja Oitin leiriltä vuodelta 1945.

Brettschneider, Gunvor, ”Internointi 1944–1946”. Käsikirjoitus 9.3.2009. Tekijän hallussa.

Henrik Kiianheimon kirje Lars Westerlundille 6.11.2006. Jäljennös tekijän hallussa.

Auvo Marckwort ”Saksalaisen isän poika”. Käsikirjoitus, maaliskuu 2009. Tekijän hallussa.

Kurt Vogler ”Internoituna Suomessa 20/9 -44 – 23/3 -46.” (n. 1956). Jäljennös tekijän hallussa.

Painetut lähteet

Suomen Tilastollinen Vuosikirja 1948.

Lehtiartikkelit

”Internointileireistä uskalletaan jo puhua”. *Kunnallislehti* 13.12.2003.

”Imatralaisen perheen saksalaisuutta säilöttiin sodan jälkeen piikkilangalla”. Hannu Ojala. *Etelä-Saimaa*, 5.5.2008.

”Lapsuus piikkilanka-aidan takana”. Heikki Saari. *Seura* 23/2008, 58–64.

”Internointileirillä omassa synnyinmaassa”. Sole Kallioniemi. *Kansa taisteli – miehet kertovat* 9/1981, 309–312.

Muistelmat

Fagerholm, K.A., Puhemiehen ääni. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 1977.

”**Eero Manner – Valpon apulaispäällikkö 1944–1945. Keskustelu syksyllä 1993**”. Teoksessa Turvallisuuspoliisi 75 vuotta 1919–1994. Toim. Matti Simola ja Jukka Salovaara. Sisäasiainministeriön Poliisiosasto. Poliisin oppikirjasarja, Helsinki 1994, 128–137.

Tetri, Kaarlo, Viipurista maailmalle. Muistelmia elämästä ja työstä valtionjohdon tuntumassa. Karisto Oy, Hämeenlinna 1995.

Tutkimuskirjallisuus

Ahtokari, Reijo, Punainen Valpo. Valtiollinen poliisi Suomessa “vaaran vuosina”. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1969.

Cederlöf, Henrik, Ekenäs Stads Historia, del IV: 1930–1980. Ekenäs 1993.

Jensen-Eriksen, Niklas, ”Välirauhan väliinpuotoajat. Suomessa asuneet saksalaiset Valpon varjossa 1944–1947”. Teoksessa "Se rakkain kotipolku" – Erkki Kouri ja yleinen historia. Toim. Hannes Saarinen, Markku Peltonen ja Kustaa Multamäki, Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 15, Helsinki 2000, 333–354.

Jensen-Eriksen, Niklas, Saksan ja Unkarin kansalaisten sekä heidän suomalaisten puolisoitensa internointi 1944–1947. Kansallisarkisto, Helsinki 2009.

Jussila, Osmo, Suomen tie 1944–1948. Miksi siitä ei tullut kansandemokratiaa. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1990.

Kalske, Marja, Lempäälä ajan virrassa. Ihmisiä yhteisössä, pitäjä maailmassa. Lempäälän kunta 1999.

- Kojonen, Juha**, ”Suomalaisten laivojen aikarahtaus ja merimiesten internoiminen Englantiin vuosina 1940–1944”. Poliittisen historian sivuaineen tutkielma 1987. Helsingin yliopisto, Poliittisen historian laitos.
- Krenzer, Katja**, ”Fasisteja vai sijaikärsijöitä? 15 saksalaisen internointitapahtumat Suomessa vuosina 1944–1947”. Poliittisen historian proseminaaritutkielma 2004. Helsingin yliopisto, Yhteiskuntahistorian laitos.
- Leitzinger, Antero**, Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1972. East-West Books, Helsinki 2008.
- Manninen, Ohto**, Kerttu Nuorteva. Neuvostokaunotar vakoilujohtajana. Editat, Helsinki 2006.
- Nivanka, Leena**, Lea Piltti. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1992.
- Olkkonen-Korvenmaa, Eeva**, ”Internoituna Suomessa 1944–1946 – Internointikokemus ja pakotetun toiseuden prosessointi muistelukerronnassa”. Helsingin yliopisto. Folkloristiikan lisensiaatintyön tutkimussuunnitelma 4.12.2001. Julkaisematon.
- Pekkarinen, Jussi, Pohjonen, Juha**, Ei armoa Suomen selkänahasta. Ihmisluovutukset Neuvostoliittoon 1944–1991. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 2005.
- Polvinen, Tuomo**, Teheranista Jaltaan. Suomi kansainvälisessä politiikassa II: 1944. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1980.
- Rentola, Kimmo**, Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1994.
- Rentola, Kimmo**, ”Punaisen Valpon synty”. Teoksessa Isänmaan puolesta. Suojelupoliisi 50 vuotta. Toim. Matti Simola ja Tuulia Sirvio, Gummerus, Jyväskylä 1999, 45–68.
- Rentola, Kimmo**, ”Suojelupoliisi kylmässä sodassa 1949–1991”. Teoksessa Ratakatu 12. Suojelupoliisi 1949–2009. Toim. Matti Simola, WSOY, [Helsinki] 2009, 9–192.
- Sentzke, Geert**, Deutsche Gemeinde Helsinki – Helsingfors 1858–1971. Geschichte der ev.luth. Gemeinde deutscher Sprache in Finnland. Deutsche Gemeinde, Helsinki 1972.
- Silvennoinen, Oula**, Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 2008.
- Toivola, Lasse**, Hausjärvi-kirja. Hausjärven kirjatoimikunta, [Hausjärvi] 2001.
- Törrönen, Sirkka**, Ekåsens sjukhus och Södra Finlands mentalvårdsdistrikt 1924–1984. Södra-Finlands mentalvårdsdistrikt kommunalförbund, [Ekenäs] 1985.

Vedestä voimaa. Lempäälän luontaiskylpylä 1926–2001. Toim. Ritva Mäkelä. 2. painos. [Lempäälän luontaiskylpylä], [Lempäälä] 2002.

Vertanen, Anu, ”Rintamalta Ratakadulle. Suomalaiset SS-miehet kommunistisen Valpon kohteina 1945–1948”. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto 2005.

Haastattelut

YTM Paula Uhleniuksen Kansallisarkiston Internointiprojektin yhteydessä vuonna 2009 tekemät haastattelut: Rolf Altner, Liselotte Andersson, Paul Betcke, Leif Domke, Inga Fanger, Károly Garam, Heinrich Grünbaum, Manfred Habann, Hans Jaekel, Henrik Kiianheimo, Kaija Lehtipuu, Carin Majala, Ella Olkkonen, Kurt ja Rose-Marie Pfaunder, Runa Reimavuo, Hans-Peter Sehm, Ilse Seppälä, Ann-Lily Sutinen, Raimo Werning.

Aue-Säätiön haastattelut ja muut nauhoitukset: Irma Mustonen (n. 1994), Max Riedel (17.1.2001), Käthe Siegfried (2.2.2001).

Artikkelin kirjoittajan haastattelut: Gunvor Brettschneider 6.10.2008, Auvo Marckwort 4.3.2009 (puhelin).

SUMMARY

Niklas Jensen-Eriksen: Valpo internment camps and political surveillance 1944–47

According to the September 1944 Armistice Agreement, the Finnish government was required to intern all German and Hungarian citizens in Finland. Altogether 470 civilians lost their freedom between 1944 and 1946. Many of these people were second and third generation immigrants who had some Finnish roots and did not consider themselves Germans or Hungarians at all. In addition, the Finnish government decided in October 1944 to intern Finnish-born women who had married Germans and were thus technically German citizens. The camp population consisted mainly of the elderly, women, children and other militarily unimportant individuals. Few had close links with Nazi Germany because those who had worked on behalf of Hitler's regime left the country when Finland concluded a separate peace with the Soviet Union and Great Britain and cut off all relations with Germany.

Conditions in the internment camps, which were administrated by the Finnish security police (known as Valpo), were better than in German or Soviet concentration and labor camps. The internees did not die because of hunger or easily preventable diseases, and the guards did not abuse them. In fact, many camp personnel neglected their guard duties in countless ways. For example, children

could easily slip out of the camps. Yet, the time in the camps was not easy for the internees. The loss of freedom came as a shock, as they were mostly ordinary, non-political people. There was often a shortage of food and many children became malnourished. Furthermore, the internees feared that they would be deported to the Soviet Union.

In 1945, Finnish communists and their supporters managed to take over Valpo. Many of the Valpo personnel who had been involved in the internment operations lost their jobs. The new “red Valpo,” as it was called, became interested in the political views of the internees. A left-wing German journalist, Friedrich Ege, who had previously aided Soviet intelligence, was hired to find out what political opinions the internees held. Ege found out that most internees were not supporters of Hitler, but many did have conservative views, which he disliked. Ege eventually identified fifteen potential “fascists” who were kept in custody after all the others were freed in March 1946. Ege soon realized that many of the fifteen did not in fact hold national socialist views. Yet, fourteen of them were eventually deported to the Soviet occupied zone of Germany.

Niklas Jensen-Eriksen Ph.D. is a docent in European History at the University of Helsinki.

Internoitu Gurli Kues koulutyössä. - Internee Gurli Kues doing her school work. *Birgitta Joukasen kokoelma*

SAKSALAISEN OMAISUUDEN LUOVUTTAMINEN NEUVOSTOLIITTOON 1946

Niklas Jensen-Eriksen

Johdanto

Liittoutuneiden valvontakomission (LVK) vaatimuksesta Suomi siirsi 1940-luvun loppupuolella Suomessa olleen saksalaisen omaisuuden Neuvostoliiton haltuun. Luovutettavaan omaisuuteen laskettiin kuuluvaksi myös sodan aikana kerääntyneet Suomen velat Saksalle. Näitä niin sanottuja saksalaissaatavia on käsitelty useissa muistelmateoksissa ja tutkimuksissa,¹ mutta Suomessa asuneiden saksalaisten siviilien omaisuuden luovuttaminen ei sen sijaan ole herättänyt samanlaista kiinnostusta enempää muistelijoiden kuin tutkijoidenkaan keskuudessa. Useimmissa tutkimuksissa on tyydytty vain kuvaamaan lyhyesti Neuvostoliiton haltuunsa saamaa omaisuutta.²

Tämän artikkelin kirjoittaja käsitteli aihetta lyhyesti eräässä vuonna 2000 julkaistussa artikkelissaan,³ ja neljä vuotta myöhemmin Laura Kärpijoki kirjoitti aiheesta Helsingin yliopistossa talous- ja sosiaalhistorian pro gradu -tutkielman.⁴ Varhaisin saksalaisen omaisuuden luovutusta seikkaperäisesti käsitellyt kirjoittaja oli kuitenkin Ulkomaalaisen omaisuuden hoitokunnan (UOH) tulkkina, sihteerinä ja sen korvausjaoston toimistopäällikkönä työskennellyt Ilkka Tapiola. Kun omaisuuden luovutuksesta vastanneen UOH:n elinkaari näytti 1950-luvun alussa lähestyvän loppuaan, Tapiola sai tehtäväkseen kirjoittaa tästä prosessista kattavan selvityksen. Tuloksena oli lähes 130-sivuinen asiakirja.⁵ Se laadittiin lähinnä niitä viranomaisia varten, joiden odotettiin joutuvan asian kanssa tekemisiin UOH:n lakkauttamisen jälkeen. Seikkaperäinen kuvaus ei antanut mairittelevaa kuvaa valvontakomission toiminnasta. Tapiolan kirjoitustyyli oli virkamiesmäisen hillitty, mutta samalla kaunistelematon, ja näin lukija sai tietää esimerkiksi, että neuvostoliittolaiset olivat esittäneet suomalaisten mielestä perusteettomia vaatimuksia, vaatineet toistuvasti yksityiskohtaisia, mutta yleensä tuloksettomaksi jääneitä lisätutkimuksia, ja kieltäytyneet palauttamasta heille virheellisesti luovutettua omaisuutta. Hoitokunta päättikin, kirjoittajan itsensä suosituksen

---

¹ Esim. Söderhjelm 1970, 59–93; Nykopp 1975, 158–162; Hyvämäki 1977, 303–306; Polvinen 1999, 380–381; Keskinen 1987, 123–126.

² Ks. esim. Keskinen 1987, 122–123; Nummela 1993, 203–205.

³ Jensen-Eriksen 2000, 347–351.

⁴ Kärpijoki 2004.

⁵ ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola. Bd 1. Ulkomaalaisen omaisuuden hoitokunnan arkisto (UOH). Kansallisarkisto (KA).

mukaisesti, ”ettei tätä selostusta edes osittaisena voida saattaa julkisuuteen”.⁶ Siten korkeatasoinen ja yksityiskohtainen, mutta samalla ulkopoliittisesti arkaluontoinen kuvaus ja siitä otetut muutamat kopiot hautautuivat arkistoihin.

Myöhempien tutkijoiden kiinnostuksen heikkoutta ei voida selittää yksinomaan lähdemateriaalin käytön rajoituksilla. Suomessa olleen saksalaisen yksityisomaisuuden luovutus ei ollut enempää Suomen, Neuvostoliiton kuin Saksankaan historian kannalta tärkeä asia, ja siten tutkijat eivät 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä olleet erityisen kiinnostuneita perehtymään siihen yksityiskohtaisesti. Siviiliomaisuuden luovutuksesta aiheutuneet kustannukset rasittivat Suomen valtion- ja kansantaloutta, vaikka nimellisesti kyseessä oli vain yhden ulkomaalaisen ryhmän hallussa olleen omaisuusryhmän siirtäminen toisille ulkomaalaisille. Rasitukset jäivät kuitenkin paljon pienemmiksi kuin suoraan Suomen valtion ja siten veronmaksajien pussista tilitettävien saksalaissaatavien tapauksessa. Ruohonjuuritasolla yksityisomaisuuden menetys aiheutti sen sijaan sadoille Suomessa asuneille saksalaisille, saksalais-suomalaisille perheille ja joissain tapauksissa myös täysin ei-saksalaisille perheille vakavia taloudellisia ongelmia ja samalla myös henkistä tuskaa. Kiinteistöjen ja osakkeiden lisäksi Neuvostoliitolle siirrettiin Saksan valtakunnan sotakorvauksina myös lasten lelujen kaltaisia esineitä, joilla ei ollut mainittavaa rahallista arvoa, mutta joiden tunnearvo niiden alkuperäisille omistajille oli valtava.

Kylmän sodan päättymisen jälkeen UOH:n, Ulkoasiainministeriön ja Valtiollisen poliisin (Valpo) 1940-luvun asiakirjat avautuivat tutkijoiden vapaaseen käyttöön. Vakavasti otettaville historioitsijoille oli tosin myönnetty jo aikaisemmin lupia ulkoasiainhoitoa koskevaan materiaaliin. UOH:n arkisto, joka jo 1950-luvun lopussa oli siirretty Valtionarkistoon eli nykyiseen Kansallisarkistoon,⁷ sai kuitenkin jäädä nukkumaan Ruususen unta – ja vieläpä alkuperäisessä asussaan, sillä kokoelmaa ei KA:ssa järjestetty uudelleen. Sitä mukaan kun toisen maailmansodan vuosista kului aikaa, tutkijoiden käyttöön vapautui sen lisäksi myös useita muita saksalaisomaisuuden luovutuksen kannalta tärkeitä lähderyhmiä, kuten J.K. Paasikiven ja Carl Enckellin yksityiskokoelmat.

Tässä artikkelissa pyritään antamaan kokonaiskuva Suomessa olleen saksalaisen omaisuuden luovuttamisesta Neuvostoliitolle. Mihin luovutus perustui? Mihin Neuvostoliitto sen avulla pyrki? Minkälaisia vaikutuksia sillä oli Suomen talouteen ja sen poliittiseen asemaan? Olisivatko Suomen viranomaiset voineet rajoittaa prosessin tavallisille ihmisille aiheuttamia menetyksiä?

---

⁶ K. Kivialhon esipuhe Tapiolan selvitykseen. (lainaus) Bd1; ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Neuvostoliitolle. (Luonnos)”. Ilkka Tapiola, 23.10.1949. Fe 62. UOH. KA.

⁷ Vilppu Peltomäen ja Tuomo Polvisen merkinnät marraskuulta 1958 UOH:n alkuperäisessä arkistoluettelossa. KA.

Saksalainen omaisuus otetaan Suomen viranomaisten valvontaan

Syyskuun 19. päivänä 1944 Moskovassa allekirjoitetun välirauhansopimuksen 15. artiklan mukaan Suomen oli luovutettava maassa oleva saksalainen sotilasomaisuus Neuvostoliitolle. Saksalaista ja unkarilaista siviiliomaisuutta luovutusmääräys ei koskenut, mutta sopimuksen 16. artiklan mukaan Suomi sitoutui ”olemaan sallimatta Saksalle ja Unkarille tai niiden kansalaisille tai niiden alueilla taikka niiden miehittämällä alueilla asuville henkilöille kuuluvan kaikenlaisen omaisuuden (arvoesineet ja valuutat mukaan luettuna), maasta vientiä tai pakko-ottoa Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylimmän Sotilasjohdon suostumuksetta”.⁸

Useimmat Saksan ja Unkarin kansalaiset joko pakenivat Suomesta syyskuussa 1944 tai joutuivat Valpon ylläpitämille internointileireille. Kun Suomen ja sen entisten aseveljien väliset suhteet olivat muutenkin katkenneet, 16. artiklan tarkoittavan omaisuuden maastavienti ei ollut sen omistajille helppoa. Suomen viranomaiset luottivatkin aluksi yleisen vientivalvonnan tehokkuuteen,⁹ mutta varmistuakseen siitä, että omaisuutta ei esimerkiksi välikäsien avulla onnistuttaisi viemään maasta, Suomen hallitus päätti ottaa saksalaisen omaisuuden valtion haltuun. Kovin kovaa kiirettä asiassa ei pidetty, sillä haltuun ottoa koskeva lyhyt asetus (n:o 688) annettiin vasta 10. lokakuuta 1944.¹⁰ Omaisuus päättyi nyt kaksi vuotta aikaisemmin perustetun UOH:n haltuun. Tämä suoraan valtioneuvostolle alistettu virasto oli jatkosodan aikana hallinnoinut Iso-Britannian ja muiden Suomen silloisten vihollisten omaisuutta. Voittajavaltioiden omaisuus määrättiin lokakuussa 1944 palautettavaksi omistajilleen, mutta työttömäksi UOH ei silti jäänyt, sillä se sai nyt vastuulleen Suomen aseveljistä vihollisiksi muuttuneiden Saksan ja Unkarin valtioiden sekä niiden kansalaisten, yritysten ja yhteisöjen omaisuuden.¹¹

UOH:n tehtävä oli kaikkea muuta kuin yksinkertainen. Yksittäisten ihmisten kansalaisuuden määrittäminen oli usein vaikeaa, ja helppoa ei myöskään ollut selvittää, mitä kaikkia omaisuuseriä heillä oli. Internointileireille päätyneiden ihmisten oli tehtävä luettelo omaisuudestaan, mutta samaa ei voinut vaatia niiltä sadoilta Saksan kansalaisilta, jotka olivat paenneet maasta jatkosodan päättyessä tai aiemmin puhumattakaan niistä, jotka eivät koskaan olleet maassa asuneetkaan. Ulkomailla asuvien Saksan ja Unkarin kansalaisten sekä saksalaisten ja unkarilaisten yhteisöjen omaisuuden haltijoita etsittiin lehti-ilmoitusten avulla. Tietoja saatiin ennen kaikkea pankeilta, joiden oli lähetettävä UOH:lle tiedot Saksan ja Unkarin kansalaisten tileistä ja muista säilytyksessä olevista omaisuuseristä, sekä osakeyhtiöiltä, joiden oli poimittava osakasrekistereistään kyseisten maiden kansalaiset. Mahdollista salattua omaisuutta UOH ei alkanut itse etsiä, mutta tietojen pimittäjiä uhattiin rangaistuksilla. Ulkoministeriön kehotuksesta kaksoiskansalaiset sekä 19.9.1944 Suomen kansalaisiksi otetut

⁸ Suomen asetuskokoelman Sopimussarja. Kansio 91. Carl Enckellin kokoelma (CE). KA.

⁹ ”Muistio” 10.10.1944. Fb 110, G 15 E I A, kansio 173. Ulkoasiainministeriön arkisto (UM).

¹⁰ Suomen asetuskokoelma 1944.

¹¹ ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola, 2–3. Bd 1. UOH. KA.

henkilöt jätettiin omaisuuden luetteloinnin ja haltuunoton ulkopuolelle. Edelliset tosin internointiin jo lokakuussa 1944 ja jälkimmäisetkin tammi-helmikuussa 1945, mutta heidän omaisuuttaan ei otettu valtion haltuun ennen kuin Neuvostoliitto alkoi osoittaa kiinnostusta asiaan.¹² Helposti tämä ei tosin käynyt, sillä jotkut suomalaissyntyiset naiset yksinkertaisesti kieltäytyivät luovuttamasta omaisuuttaan, koska olivat edelleen Suomen kansalaisia.¹³

Lähinnä Neuvostoliiton edustajista koostunut Liittoutuneiden Valvontakomissio (LVK) osoitti jo varhaisessa vaiheessa kiinnostusta vihollismaidensa omaisuutta kohtaan. LVK pyysi lokakuussa 1944 suomalaisilta tietoja Saksan ja Unkarin valtioiden sekä näiden maiden kansalaisten omistamista yrityksistä, kiinteistöistä sekä finanssilaitoksiin talletetuista varoista, arvopapereista ja arvoesineistä.¹⁴ UOH:n valvontaan otettu omaisuus säilyi kuitenkin sen käsissä lukuun ottamatta Saksan entistä lähetystä Helsingissä, eräitä muita kiinteistöjä ja saksalaisten omistamia autoja ja moottoriveneitä, jotka luovutettiin jo syksyllä 1944 Neuvostoliiton lähetystölle tai LVK:lle.¹⁵

Lempäälän internointileirin unkarilaiset, ns. madjaarit. - The Magyars, Hungarian internees in the Lempäälä camp. *Hans Jaekelin kokoelma*

¹² "Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa". Ilkka Tapiola, 3–6, 13. Bd 1. UOH. KA; Kärpijoki 2004, 29; "Kuulutus". *Uusi Suomi* 15.10.1944.

¹³ UOH UM:lle 5.3.1946. Jäljennös. Fe 67. UOH. KA.

¹⁴ Suomennokset valvontakomission muistioista UM:lle 2.10. ja 17.10.1944. Fb 110, G 15 E II A, kansio 175. UM;

UM sisäasiainministeriölle 6.10.1944. Kirjediaariasiakirjat 245/49 1944. Sisäasiainministeriö. KA.

¹⁵ "Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa". Ilkka Tapiola, 8. Bd 1. UOH. KA.

Omaisuuuden luovutus alkaa

Internointi päättyi useimpien Saksan ja Unkarin kansalaisten osalta maaliskuussa 1946, jolloin LVK antoi luvan vapauttaa kaikki leireillä olijat viittätoista henkeä lukuun ottamatta. Internoidut saivat takaisin henkilökohtaisen vapautensa, mutta heidän omaisuutensa pysyi edelleen Suomen valtion hallussa. Tieto internoinnin päättymisestä tuli kuitenkin niin yllättäen, että UOH ei ehtinyt järjestää omaisuuden tehokasta valvontaa.¹⁶ Siten se lähetti vapautetuille muistutuksen omaisuuteen kohdistuneista rajoituksista:

Koska Liittoutuneiden Suomessa olevan Valvontakomission suostumuksen perusteella tapahtunut internoimismääräysten kumoaminen koskee ainoastaan henkilökohtaisen vapauden rajoitusten poistamista, Ulkomaalaisen Omaisuuden Hoitokunta tähdentää, että Teidän omaisuutenne edelleenkin on Suomen ja Neuvostoliiton välillä tehdyn välirauhansopimuksen johdosta valtion hallinnassa, joka on siitä vastuussa Liittoutuneiden Valvontakomissiolle. Tästä syystä Teillä ei toistaiseksi ole mitään määräysvaltaa omaisuutenne nähden, joten sen siirtäminen, myyminen, panttaaminen tai muu siihen ryhtyminen on kielletty.¹⁷

Tyly huomautus katki taakseen vielä synkemmän todellisuuden. UOH jätti nimittäin kertomatta, että ”toistaiseksi” valtion hallussa olevaa omaisuutta ei tultaisi ikinä palauttamaan vapautetuille internoiduille. Tästä tulivat Liittoutuneiden Valvontakomissio ja pakon sanelemana sen apulaisena toiminut UOH pitämään huolen.

Iso-Britannia, Yhdysvallat ja Neuvostoliitto olivat Potsdamissa heinä-elokuun 1945 vaihteessa pitämässään huippukokouksessa sopineet, että ”Neuvostoliiton vahingonkorvausvaatimukset tyydytään siirtämällä omaisuutta Neuvostoliiton miehittämältä Saksan vyöhykkeeltä sekä tarkoitukseen sopivilla (appropriate) Saksan ulkomaisilla varoilla”. 2.8.1945 annetussa julistuksessa todettiin Britannian ja Yhdysvaltain luopuvan ”vaatimuksistaan vahingonkorvaukseen sellaisten saksalaisten liikeyritysten osakkeiden osalta, jotka ovat Saksan itäisellä miehitysvyöhykkeellä, sekä Saksan ulkomaisten varojen osalta Bulgariassa, Suomessa, Unkarissa, Rumiassa ja Itävallan itäosassa”. Neuvostoliitto taas luopui vastavuoroisesti oikeuksistaan muilla alueilla olevaan saksalaiseen omaisuuteen.¹⁸ Näin voittajavallat olivat tavallaan jakaneet keskenään Saksan ulkopuolella olleet saksalaiset varat, vaikka asiaa ei aivan suoraan sanottukaan.

---

¹⁶ Kärpijoki 2004, 86.

¹⁷ UOH:n kirje 1.4.1946 Aune Bemeleitille. Valpon internoimisarkisto, kansio 1. KA.

¹⁸ *Foreign Relations of the United States (FRUS). Diplomatic papers. The Conference of Berlin (The Potsdam Conference), 1945, Volume II, 1505–1506*; ”Muistio. Saksalaisen omaisuuden luovuttaminen Neuvostoliitolle.” Niilo Luukanen, Jaakko Enäjärvi 10.5.1946. V:5. J.K. Paasikiven kokoelma (JKP). KA (Käännökset Luukkasen ja Enäjärven muistiosta).

Maanosan keskelle oli käytännössä vedetty raja, jonka toisella puolella Neuvostoliitto katsoi voivansa takavarikoida vapaasti kaiken saksalaisen omaisuuden.¹⁹

Potsdamin julistus jätti monet yksityiskohdat, kuten sen, mitä omaisuuseriä julistus koski, avoimiksi. Ilmeisesti tästä syystä neljän miehitysvallan, Iso-Britannian, Ranskan, USA:n ja Neuvostoliiton, perustama Saksan valvontaneuvosto hyväksyi 30. lokakuuta 1945 lain, jonka mukaan maan rajojen ulkopuolella oleva saksalainen omaisuus oli päätetty ottaa miehitysvaltojen perustaman komission haltuun. Käytännössä komission merkitys jäi vähäiseksi, sillä omaisuus siirtyi suoraan voittajavaltioiden käsiin. Saksan valtion omaisuuden lisäksi lokakuun 1945 päätös koski yksityisten ihmisten ja yhteisöjen omaisuutta, ja se käsitti mm. rahavarat, kiinteistöt, irtaimistot, arvopaperit ja tekijänoikeudet. Lain tavoitteena kerrottiin olevan ”Saksan sotapotentialin poistaminen” ja siten ”kansainvälisten rauhan ja kollektiivisen turvallisuuden” edistäminen.²⁰

Lain perusteella yksittäisiltä Saksan kansalaisilta saatettiin riistää käytännössä kaikki mahdollinen omaisuus vähäarvoinen irtaimisto mukaan lukien. Yhdysvallat ja Britannia eivät kuitenkaan yleensä menneet aivan näin pitkälle, vaan ne sopivat omaisuuden luovutuksen laajuudesta ja sen realisoinnista eri maiden hallitusten kanssa. Sodassa jättimäisiä tuhoja kärsinyt ja yksilöiden oikeuksiin välinpitämättömästi suhtautunut Neuvostoliitto sen sijaan pyrki tulkitsemaan omaisuudenluovutusvelvollisuutta niin laajasti kuin mahdollista. Tästä kärsivät saksalaisten lisäksi monet muutkin, sillä Neuvostoliitto pyrki ottamaan haltuunsa myös sellaista omaisuutta, jota ei voinut asiallisesti pitää saksalaisena. Esimerkiksi Itävallassa se takavarikoi paikallisessa ja ulkomaisessa omistuksessa olleita yrityksiä, jotka olivat Hitlerin hallinnon painostuksesta syntyneillä, näennäisen vapaaehtoisilla kaupoilla aikanaan siirtyneet saksalaisten haltuun.²¹

Länsiliittoutuneet ja Saksan miehityksestä vapautetut maat sopivat, että kukin ottaa haltuunsa omalla alueellaan olevan saksalaisen omaisuuden. Yhdysvallat, Iso-Britannia ja Ranska yrittivät myös läntisten liittolaistensa valtuuttamana pakottaa puolueettomat maat mukautumaan Potsdamin päätöksiin, koska jo sodan aikana oli pelätty, että Saksa yrittäisi piilottaa omaa ja varastamaansa omaisuutta näihin ”turvasatamiin”. Ruotsalaiset ja sveitsiläiset eivät suostuneet uskomaan, että liittoutuneilla oli oikeus ottaa haltuunsa puolueettomien maiden alueella oleva saksalainen omaisuus, mutta vaikeiden neuvotteluiden jälkeen molemmat maat sitoutuivat tilittämään osan alueellaan olevan saksalaisen omaisuuden arvosta länsiliittoutuneille. Monet muut puolueettomat maat harasivat vielä voimakkaammin vastaan, ja esimerkiksi Portugali suostui luovuttamaan länsiliittoutuneille vain murto-osan saksalaisesta omaisuudesta ja Saksan maalle

¹⁹ FRUS Potsdam II, 566–569, 579–580; Trachtenberg 1999, 31.

²⁰ ”Ulkomailla olevien saksalaisten varojen siirtyminen ja käsittely. Liittoutuneiden Valvontaneuvoston laki No 5. Lokakuun 30 p:nä 1945.” Kansio 3. Tauno Suontaustan kokoelma. KA; Lorenz-Meyer 2007, 225–230.

²¹ Kärpijoki 2004, 35–39; Borhi 2004, 151–152.

sodan aikana toimittamasta kullasta. Nämäkin siirrot tapahtuivat vasta 1950-luvun lopussa.²²

Potsdamin konferenssin jälkeen neuvostoliittolaiset alkoivat kiinnittää aikaisempaa huomattavasti enemmän huomiota Suomessa olevaan saksalaiseen omaisuuteen. LVK lähetti elokuun lopussa 1945 useita ja osittain päällekkäisiä kyselyjä Suomessa olevasta saksalaisesta omaisuudesta. 31.8.1945 päivätyssä kirjeessään komissio vaati lopulta ”tyhjentävät tiedot” kaikesta Suomessa 19.9.1944 olleesta saksalaisesta omaisuudesta. Suomalaisen saama tiedonkeruutehtävä ei ollut helppo. Sen suorittaminen annettiin Saksalaisen omaisuuden selvittelyvaltuuskunta-nimiselle toimikunnalle, mutta työ jatkui aina seuraavan vuoden kesään asti. Vielä senkin jälkeen oli luetteloita täydennettävä. LVK:lle jätettyjen luetteloiden mukaan saksalaisten saatavien ja omaisuuden kokonaismäärä nousi yli 6,5 miljardiin markkaan. Valtaosa tästä summasta koostui maksamattomista sotatarviketoimituksista, Saksan sotavoimien varoista ja suomalais-saksalaisen kaupankäynnin myötä syntyneistä clearing-veloista. UOH haltuun joutuneen omaisuuden arvo oli vain 475 miljoonaa markkaa eli hieman yli seitsemän prosenttia kokonaismäärästä. Laskelma perustui tosin osakkeiden ja obligaatioiden nimellisarvoihin ja kiinteistöjen verotusarvoihin, joten omaisuuden reaaliarvo oli huomattavasti korkeampi.²³

Suomalaiset arvasivat luonnollisesti heti, että kyselyjen perässä seuraisi lopulta vaatimus omaisuuden luovuttamisesta.²⁴ Siten he ilmoittivat oma-aloitteisesti Neuvostoliitolle, että Suomella oli Saksasta saatavia 1564 miljoonaa markkaa, minkä lisäksi siellä oli 442 miljoonan arvosta suomalaista omaisuutta. Karkean ennakoarvion mukaan Saksan armeija oli aiheuttanut Lapissa tuhoja 14 575 miljoonan markan edestä. Suomalaisen mielestä oli siten sekä oikeudellisesti että moraalisesti mahdotonta väittää, että Suomi oli velkaa Saksalle. LVK:n mukaan Suomen velat olivat kuitenkin ”riidattomia saatavia”, jotka nyt siirtyivät Neuvostoliitolle ilman, että niistä saatiin vähentää saksalaisten velkoja Suomelle tai heidän aiheuttamia tuhoja.²⁵

Elokuusta 1945 lähtien Neuvostoliitto alkoi myös aikaisempaa tiiviimmin puuttua saksalaisen omaisuuden hallintaan. UOH oli maksanut hallinnoimistaan varoista saksalaisten selviä ja riidattomia saatavia sekä perinyt työstään hoitopalkkioita, mutta LVK:n mukaan kaikki nämä maksut olivat välirauhansopimuksen kieltämiä ”pakko-ottoja” ja olivat siten kiellettyjä, paitsi jos niihin saatiin valvontakomission

---

²² Lorenz-Meyer 2007; Lund 2002; Slany-Eizenstat 1997; Böhme 1987; Harris 1961; deVries 1957; Inter-Allied Reparation Agency 1950.

²³ ”Muistio LVK:n vaatimista tiedoista ja asettamista määrärajoista.” Tauno Sutinen 20.2.1946. Kansio 95. CE; Savonienkov ulkoministeri Enckellille 31.8.1945. Fe 6. UOH. KA; *Valtiopäivät 1946. Asiakirjat*. Ensimmäinen ja toinen osa. Helsinki 1947. Hallituksen esitys n.o 40; Nummela 1993, 203.

²⁴ ”Neuvostoliitto ja saksalaiset saatavat Suomessa.” Åke Gartz, 29.9.1945. Kansio 93. CE. KA.

²⁵ *Valtiopäivät 1946. Asiakirjat*. Ensimmäinen ja toinen osa. Helsinki 1947. Hallituksen esitys n.o 40; ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola, 14. Bd 1. UOH. KA.

nimenomainen lupa. Suomalaiset eivät nielleet purematta LVK:n tulkintaa. UM laati vastauskirjeen, jonka mukaan suoritettuja maksuja ei voinut pitää ”pakko-ottoina”. LVK ei kuitenkaan vastaväitteitä suostunut kuuntelemaan. Valvontakomissio palautti kirjeen ja ilmoitti suullisesti, että välirauhansopimuksen tulkinta kuului yksinomaan tälle liittoutuneiden asettamalle elimelle. Tylyn ilmoituksen jälkeen suomalaiset lopettivat maksut LVK:n kannan mukaisesti. Jo suoritettut maksut korvattiin myöhemmin Suomen valtion varoista.²⁶

Varsinaisen luovutusprosessin lähtölaukaus ammuttiin 26. maaliskuuta 1946. Tuona päivänä valvontakomission puheenjohtaja Andrei Ždanov lähetti pääministeri Mauno Pekkalle kirjeen, jossa kehoitettiin Suomen hallitusta aloittamaan Saksan valtiolle, yksityisille henkilöille ja juridisille henkilöille kuuluvan omaisuuden luovuttamisen Neuvostoliitolle osana Saksan sotakorvauksia. Kehotusta perusteltiin Neuvostoliiton, Iso-Britannian ja Yhdysvaltojen Potsdamin konferenssissa tekemällä päätöksellä.²⁷

Ždanovin vaatimukset omaisuuden siirrosta eivät olleet juridisesti vahvalla pohjalla, kuten Suomen ulkoministeriön virkamiehet heti huomasivat: ”Välirauhansopimuksessa ei ole mitään määräystä, joka asettaisi Suomelle tällaisen velvoituksen. Potsdamin konferenssin päätökset sellaisenaan eivät kansainvälisoikeudellisesti sido Suomea”.²⁸ Kauppa- ja teollisuusministeri Åke Gartz oli tiedostanut saman asian jo syyskuussa 1945: ”Potsdamin päätöstä ei voitane katsoa meitä velvoittavaksi ilman eri sopimusta”.²⁹

Ruotsalaiset eivät myöskään olleet vakuuttuneita liittoutuneiden oikeudesta siirtää maassaan olevaa saksalaista omaisuutta itselleen,³⁰ mutta he eivät silti katsoneet voivansa täysin torjua maailmansodan voittaneiden liittoutuneiden vaatimuksia. Siten ei ollut yllättävää, että Neuvostoliiton varjossa elänyt Suomi ei alkanut väitellä punaisen suurvallan kanssa kansainvälisoikeudellisista kysymyksistä. Pekkala ilmoitti vastauskirjeessään Suomen hallituksen ryhtyneen kiireellisesti pyydettyihin toimenpiteisiin. Hallitus aikoi jättää eduskunnalle tarvittavat esitykset omaisuuden takavarikoinnista ja luovutuksesta Neuvostoliitolle.³¹ Suomalaisviranomaiset eivät kuitenkaan olleet täysin vakuuttuneita vaadittujen toimenpiteiden mielekkyydestä tai kohtuullisuudesta. Esimerkiksi Valpossa internointiasioita hoitanut Hjalmar Sotamaa huomautti, että ”internoituina oli paljon saksalaisia, jotka ovat olleet natsien vastustajia, mutta jotka juuri sen takia, Hitlerin hallituksen vastustuksen vuoksi, eivät saaneet Suomen

---

²⁶ Savonenkovin nootti n:o 700 Carl Enckellille 31.8.1945. Kansio 91. CE; UM UOH:lle 4.9.1945. Fe 67; ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola, 10,12. Bd 1. UOH. KA.

²⁷ Suomennos Ždanovin kirjeestä Pekkalle 26.3.1946. V:5. JKP. KA.

²⁸ ”Huomautuksia kenraalievosti ZHDANOVIN kuluvaan maaliskuun 26 p:lle päivätyn kirjelmän johdosta.” Eduard Hj. Palin 27.3.1946. FB 110, G 15 E 1 C, kansio 173. UM.

²⁹ ”Neuvostoliitto ja saksalaiset saavat Suomessa.” Åke Gartz, 29.9.1945. Kansio 93. CE. KA.

³⁰ Böhme 1987, 49.

³¹ Pekkala Ždanoville 1.4.1946. V:5. JKP. KA.

kansalaisuus oikeuksia. He menettävät nyt omaisuutensa. Samaan aikaan monet Hitlerin kannattajista pääsivät Suomen kansalaisiksi. He eivät menetä omaisuuttaan. Kouriintuntuvasti nähdään, kuinka suurin oikeus muuttuu suurimmaksi vääryudeksi.”³²

Viime kädessä suomalaisten ei kannattanut uhrata energiaa Hitlerin hallituksen vastustajien tai syntyperäisten Saksan kansalaisten oikeuksien puolustamiseen. Valvontakomissio tuskin suostuisi muuttamaan linjaansa, ja kun kyseessä olivat vieraiden maiden kansalaiset, heidän etujensa puolustaminen ei oikeastaan ollut Suomen hallitukselle tärkeää. Omaisuuden luovuttamiseen liittyi silti Suomen hallituksen mukaan epäselvyyksiä, jotka tuli ratkaista neuvotteluteitse. ”Tällaisiin kysymyksiin kuuluu m.m. sellaisten Suomen kansalaisten omaisuuden käsittely, joilla myös on Saksan kansalaisuus ja edelleen kysymys, minkä perusteiden mukaan on määrättävä Suomessa oleville Saksan kansalaisille jäävä henkilökohtainen ja heidän elatukseensa tarpeellinen omaisuuden osa.”³³ Kaksoiskansalaiset olivat koko elämänsä Suomessa asuneita Suomen kansalaisia, joiden omaisuutta ei suomalaisten käsitysten mukaan tullut käyttää Saksan sotakorvausten maksamiseen. Saksalaisen omaisuuden selvittelyvaltuuskunta totesi, että kaksoiskansalaiset ”säilyttävät sekä valtuuskunnan lakiasiantuntijan laatiman selvityksen että valtuuskunnan oman käsityksen mukaan kaikki Suomen kansalaisen lainmukaiset oikeudet ja velvollisuudet ja on heidän omaisuutensa niinollen katsottava suomalaisiksi omaisuudeksi niin kauan kuin he itse ja heidän omaisuutensa edelleen ovat Suomessa”.³⁴ Suomalaiset pyrkivät myös turvaamaan muiden Saksan kansalaisten toimeentulon sulkemalla pienen osan heidän aikaisemmasta omaisuudestaan luovutusten ulkopuolelle, kuten esimerkiksi Tanskassa oli tehty.³⁵ Muuten Suomen hallitus voisi joutua ottamaan vastuun näiden ihmisten elättämisestä.

Valvontakomissio kieltäytyi kaikista neuvotteluista. Ždanov ilmoitti, että neuvottelut eivät yksinkertaisesti olleet tarpeellisia, sillä ”kaikki Saksan kansalaisille Suomessa kuuluva omaisuus riippumatta siitä ovatko he tulleet Suomen kansalaisiksi vai ei, on siirtynyt saksalaisena omaisuutensa Neuvostoliiton omistukseen ja on sen vuoksi kokonaisuudessaan sille siirrettävä”.³⁶ Neuvostoliiton kaupallisen edustuston apulaispäällikkö Andrianov puolestaan totesi, että Neuvostoliitto halusi itse päättää mitä omaisuutta Saksan kansalaisille jätettäisiin. Jos näille jäisi niin vähän varoja, että he eivät kykenisi elättämään itseään, Suomi voisi aina lähettää heidät Saksaan, neuvostovirkailija totesi. Neuvottelut tällaisista ”toisarvoisista kysymyksistä” olivat tarpeettomia. Andrianov vaati myös luovutuslain säätämistä viikon sisällä, sillä kaupallisella edustustolla oli hänen

³² ”PM Saksan ja Unkarin kansalaisten internoimisesta, omaisuudesta ja valvonnasta.” Hj. Sotamaa, 31.5.1946. Valpo II amp XXV E 8 kansio 176. KA.

³³ Pekkala Ždanoville 1.4.1946. V:5. JKP. KA.

³⁴ Valtuuskunta UM:lle 16.4.1946. Fb 110, G 15 E II C, kansio 176. UM.

³⁵ ”Muistio. Saksalaisen omaisuuden luovuttaminen Neuvostoliitolle.” Niilo Luukanen, Jaakko Enäjärvi 10.5.1946. V:5. JKP. KA.

³⁶ Suomennos Ždanovin kirjeestä Pekkalle 13.4.1946. V:5. JKP. KA.

mukaansa kymmenen miestä odottamassa luovutusten alkamista. Neuvostoliitto ei myöskään ollut kiinnostunut Suomen huoneenvuokralainsäädännön määräyksistä, vaan ilmoitti, että saksalaisten omistamissa taloissa asuvilla henkilöillä oli vain viikko aikaa muuttaa pois.³⁷

Ždanovin kirjeistä oli pääteltävissä, että LVK oli omaksunut omaisuuden luovutukseen hyvin tiukan linjan. Kaksoiskansalaisten omaisuuteen neuvostoliittolaiset eivät sen sijaan olleet ottaneet suoranaisesti kantaa. Mitä ilmeisimmin Neuvostoliitto ei tulisi ainakaan hyväksymään ns. syyskuun suomalaisten eli 19.9.1944 Suomen kansalaisiksi hyväksytyjen henkilöiden omaisuuden sulkemista luovutuksen ulkopuolelle, mutta kaksoiskansalaiset olivat sen sijaan olleet Suomen kansalaisia syntymästään lähtien. LVK oli jo aiemmin vaatinut tietoja kaksoiskansalaistenkin omaisuudesta,³⁸ mutta kun se ei ollut nimenomaan vaatinut tämän omaisuuden luovuttamista, suomalaiset päättivät sulkea sen luovutuslain ulkopuolelle.

Rahallisesti kyse ei näyttänyt olevan kovin suuresta asiasta. Suomen kansalaisuuden säilyttäneiden naisten omaisuus arvioitiin yhteensä vain hieman yli seitsemän miljoonan markan arvoiseksi ja siten se muodosti vain pienen osan kaikesta siitä omaisuudesta, jota Neuvostoliitto vaati itselleen. Useimmat ryhmään kuuluneista 75 naisesta olivat varsin vähävaraisia, ja joukkoon mahtui oikeastaan vain yksi todella hyväosainen henkilö. UOH:n laskelmien mukaan hänen henkilökohtainen omaisuutensa muodosti peräti kaksi kolmasosa kaksoiskansalaisten kaikesta omaisuudesta.³⁹ Kiinteistöjen verotusarvioihin perustettu virallinen laskelma ei tosin antanut oikeaa kuvaa tämän henkilön omaisuuden todellisesta arvosta, sillä viranomaiset arvioivat sen sittemmin peräti 26 miljoonan markan suuruiseksi.⁴⁰ Siten myös kaksoiskansalaisten omaisuuden kokonaisarvo oli huomattavasti virallisen laskelman mukaista seitsemää miljoonaa suurempi.

Andrianovin kaavailemassa aikataulussa ei luovutuslakia voitu säätää, mutta Suomen hallitus laittoi silti pyörät pyörimään mahdollisimman nopeasti. Oikeusministeriö asetti ulkoasiainministeriön pyynnöstä lainvalmistelukunnan valmistelemaan hallituksen esitystä. Potsdamin ja Berliinin päätöksistä saatuihin – osittain puutteellisiin – tietoihin perehtynyt toimikunta rusikoi laatimassaan muistiossa poikkeuksellisen voimakkaasti voittajavaltioiden yhteisiä juridisia tulkintoja ja erityisesti Neuvostoliiton niistä vetämiä johtopäätöksiä. Muistion mukaan enempää Potsdamin konferenssin kuin Berliinin valvontaneuvoston päätöksissäkään ei ollut todettu ulkomailla olevan saksalaisen omaisuuden siirtyneen Neuvostoliitolle. Potsdamin julistuksessa puhuttiin lisäksi vain ”Saksan” omaisuudesta, ei sen kansalaisten yksityisomaisuudesta. Berliinin laissa puhuttiin sekä julkisesta että yksityisestä omaisuudesta, mutta niiden mainittiin siirtyneen, ei

³⁷ Kärpijoki 2004, 39–40; ”Muistio”. Eduard Hj. Palin, Tauno Sutinen. Fe 68. UOH. KA.

³⁸ ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola, 13. Bd 1. UOH. KA.

³⁹ ”Muistio”. 17.10.1947. Ilkka Tapiola. Fe 62; Luettelo ”Aviovaimot”. Fe 77. UOH. KA.

⁴⁰ Valtiovarainministeriö UM:lle 25.5.1965. Fb 110, G 15 E III M. Sachse, Hanna. UM.

Neuvostoliitolle, vaan neljän miehitysvallan komissiolle. Tätäkään lakivalmistelukunta ei purematta niellyt. Sen mukaan ”on asettava kyseenalaiseksi voidaanko tällainen oikeusvaikutus sanotulla lailla saada aikaan”. Berliinissä istuva elin ei nimittäin muistion mukaan voinut tehdä päätöstä Suomessa olevan omaisuuden siirtämisestä jonkun toisen haltuun, sillä kansainvälisessä oikeudessa yleisesti noudatetun ns. *lex rei sitae* -periaatteen mukaan omaisuuden luovutuksen tuli perustua sen maan lakiin, jossa kyseinen omaisuus luovutusajankohtana sijaitisi. Tähän periaatteeseen vedottiin Neuvostoliitonkin oikeustieteellisessä kirjallisuudessa.

Kansainvälisen oikeuden pohjalta voitiin muotoilla muitakin vastaväitteitä. Maasodan tavoitteita ja lakeja koskevan Haagin yleissopimuksen (1907) mukaisesti yksityisomaisuutta ei saanut ottaa sotasaaliiksi. Neuvostoliiton vaatimuksille ei löytynyt tukea myöskään syyskuun 1944 välirauhansopimuksesta, sillä siinä Suomi oli velvoitettu ainoastaan estämään omaisuuden maastavienti ja pakko-otto.⁴¹

Lainvalmistelukunnan huomautukset noteerattiin Suomen valtiovallan korkeimmalla tasolla. Presidentti J.K. Paasikivi luki muistion ja alleviivasi kohtia, joissa tuotiin esille Neuvostoliiton vaatimusten heikko perusta. Suomen valtiolta ei silti yrittänyt vetää takaisin aikaisempaa ilmoitustaan omaisuuden luovutuksesta. Välirauhansopimus ja Neuvostoliiton sotilasmahti takaisivat valvontakomissiolle niin vahvan aseman Suomessa, että sen vaatimuksia oli käytännössä mahdotonta torjua. Neuvostoliiton vaatimuksiin kriittisesti suhtautunut lainvalmistelukuntakaan ei ehdottanut omaisuuden luovutuksesta kieltäytymistä. Se kuitenkin katsoi, että Suomen hallitus saattoi perustella omaisuuden luovutusta ainoastaan LVK:n ilmoituksella, voittajavaltioiden yhteisistä päätöksistä tai juridiikasta kun ei löytynyt päätökselle tukea.⁴²

Eduskunnalle 18.5.1946 jätetty hallituksen esitys (n:o 40) koski Saksan valtion omaisuuden lisäksi kaikkea maan kansalaisten ja Saksassa kotipaikkaansa pitävien yhtiöiden, osuuskuntien, yhdistysten, laitosten ja säätiöiden Suomessa olevaa omaisuutta. Ulkopuolelle jätettiin suomalais-saksalaisten kaksoiskansalaisten omaisuuden lisäksi Unkarin kansalaisten omaisuus, jonka luovuttamista LVK ei ollut vaatinut. Se jäi Suomen valtion hallintaan aina toukokuun 1948 asti, jolloin se Unkarin ja Suomen diplomaattisuhteiden palauttamisen jälkeen siirrettiin alkuperäisten omistajiensa haltuun.⁴³

Hallituksen esityksessä ei tuotu esille lainvalmistelukunnan epäilyksiä, mutta omaisuuden siirtoa perusteltiin siten kuin valmistelukunta oli ehdottanut. Ehdotuksessa referoitiin valvontakomission Suomen hallitukselle osoittamia kirjoja ja niissä esiintyviä tulkintoja ottamatta kuitenkaan kantaa

---

⁴¹ ”Muistio. Saksalaisen omaisuuden luovuttaminen Neuvostoliitolle.” Niilo Luukanen, Jaakko Enäjärvi 10.5.1946. V:5. JKP. KA

⁴² ”Muistio. Saksalaisen omaisuuden luovuttaminen Neuvostoliitolle.” Niilo Luukanen, Jaakko Enäjärvi 10.5.1946. V:5. JKP. KA.

⁴³ Kärpijoki 2004, 24.

neuvostokäsitysten oikeellisuuteen. Lisäksi ehdotuksen perusteluissa kuvattiin Potsdamin julistusta ja Berliinin valvontaneuvoston lakia muiden lähteiden perusteella, mikä tarjosi tarkkaavaiselle lukijalle mahdollisuuden havaita, että niissä ei suoranaisesti mainittu Suomessa olevan saksalaisen omaisuuden siirtyvän Neuvostoliitolle. Itse lakitekstissä (1§) omistusoikeuden siirtoa perusteltiin LVK:n ilmoituksella:

Sellainen saksalainen omaisuus, jotka koskevat oikeudet Liittoutuneiden Suomessa olevan Valvontakomission ilmoituksen mukaan ovat Potsdamissa vuonna 1945 pidetyssä kolmen vallan konferenssissa tehtyjen päätösten nojalla siirtyneet Sosialististen Neuvostotasavaltain Liitolle, on Suomen viranomaisten toimesta luovutettava Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton määräämälle vastaanottajalle sillä tavoin, kuin jäljempänä säädetään.⁴⁴

Harva ulkopuolinen lienee ymmärtänyt, että hallituksen esityksessä korostettiin LVK:n ilmoitusta nimenomaan siksi, että sen kirjoittajat eivät olleet täysin vakuuttuneita omaisuudensiirron juridisesta pohjasta. Lainvalmistelukunnan epäilyksistä kertonut muistio hautautui arkistojen kätköihin, ja itse omaisuuden luovutus saatettiin sittemmin juridisesti varmemmalle pohjalle, sillä tätä koskeva velvollisuus kirjattiin yksiselitteisessä muodossa Pariisissa helmikuussa 1947 allekirjoitettuun lopulliseen rauhansopimukseen. Sen 26. artiklan mukaan ”Suomi tunnustaa, että Neuvostoliitolla on oikeus kaikkeen Suomessa olevaan saksalaiseen omaisuuteen, jonka Saksaa varten asetettu valvontaneuvosto on siirtänyt Neuvostoliitolle, ja sitoutuu ryhtymään kaikkiin tarpeellisiin toimenpiteisiin tällaisen omaisuuden luovuttamisen helpottamiseksi.”⁴⁵ Samanlainen pykälä sisältyi useimpien Saksan liittolais- ja vasallivaltioiden lopullisiin rauhansopimuksiin.⁴⁶

Kansanedustajat löysivät perustuslainsäädäntöjärjestyksessä ja kiireellisenä käsitellystä hallituksen lakiehdotuksesta paljon ikäviä puolia, mutta kukaan ei ehdottanut sen hylkäämistä. Esitystä tarkimmin syynänyt perustuslakivaliokunta näytti sille vihreää valoa, vaikka totesikin – Suomen Kansan Demokraattisen Liiton (SKDL) kansanedustajien vastaväitteistä huolimatta – säädettävän lain poikkeavan vallinneesta ”kansainvälisoikeudellisesta käsityksestä”, koska tässä tapauksessa yksityistä omaisuutta käytettiin sotakorvausten maksuun. Laki ei ollut sopusoinnussa myöskään kansallisen lainsäädännön kanssa, sillä sen mukaisesti oli mm. peruutettava aikaisempia oikeustoimia. Perustuslakivaliokunta ei kuitenkaan

---

⁴⁴ Valtiopäivät 1946. Asiakirjat. Ensimmäinen ja toinen osa.

⁴⁵ Polvinen 1981, 96, 332.

⁴⁶ Lorenz-Meyer 2007, 227.

ehdottanut lain kaatamista tai sen oleellista muuttamista, sillä lakia pidettiin olosuhteiden pakosta syntyneenä poikkeustoimena.⁴⁷

Useat kansanedustajat kiinnittivät sekä perustuslakivaliokunnan istunnossa ja että eduskunnan yleisessä keskustelussa huomiota lakiehdotuksen 18. pykälään, jonka mukaan Suomen valtion oli maksettava korvauksia omaisuuden luovutuksesta kärsineille ei-saksalaisille henkilöille ja yhteisöille. Hallituksen käsityksen mukaan korvauksia ei tullut maksaa Suomen kansalaisiksi syyskuussa 1944 tulleille henkilöille. Suomeen jääneiden saksalaisten siviilien oikeuksia muissakin yhteyksissä ponnekkaasti puolustanut RKP:n Ernst von Born ehdotti ”syyskuun suomalaisten” liittämistä korvaukseen oikeutettujen piiriin, mutta ehdotus kaatui valiokunnassa äänin 8–6. Jotkut von Bornin ehdotusta vastustaneet kansanedustajat kritisoivat näitä ihmisiä siitä, että he eivät olleet aikaisemmin hakeneet Suomen kansalaisuutta. Todellisuudessa monet olivat yrittäneet kansalaisuuden vaihtoa jo vuosia ennen Saksan ja Suomen välirikkoa, mutta Hitlerin hallitus ei ollut päästänyt heitä irti Saksan kansalaisuudesta. Valiokunnan kokoomuslainen puheenjohtaja Arvi Ahmavaara vastusti von Bornin ehdotusta taloudellisin perustein: hänen mukaansa valtakunnan vaikean taloudellisen tilanteen takia korvauksiin oikeutettujen määrää ei ollut syytä kasvattaa.⁴⁸

Eduskunnan yleisistunnossa saksalaiset saivat osakseen myötätuntoa yllättävältä taholta eli SKDL:stä. Puolueen kansanedustajat tukivat yleensä järjestelmällisesti kaikkia Neuvostoliiton toiveiden mukaisia ehdotuksia, mutta nyt muutamat heistä valittelivat Hitlerin vastustajien kovaa kohtaloa – he kun menettäisivät omaisuutensa muiden saksalaisten tapaan. Aikaisemmin sosiaalidemokraatteihin kuulunut, mutta nyt SKDL:ää edustanut K.H. Wiik puolusti kaunopuheisesti natsien vastustajien oikeuksia:

Meidän on muistettava, että Saksan kansan toinen puoli oli vastustanut natsien valtaanpääsyä. Samat ainekset täyttivät keskitysleirit aina siitä lähtien, kun natsilaisuus nousi valtaan, ja samoista aineksista lähtivät ne erittäin lukuisat saksalaiset, joiden täytyi jättää isiensä maa, ja joiden joukossa oli Saksan kulttuurin jaloimpia esitaistelijoita.

Tiedossani on, että myöskin meidän maassamme on joukko, eikä aivan pieni joukko rehellisiä saksalaisia miehiä ja naisia, jotka olivat natsilaisuuteen nähden vastustavalla kannalla. He asettuivat ennen sotaa Suomeen, toivoen löytävänsä täältä turvapaikan. Mutta miten kävi? Monet heistä hakivat Suomen kansalaisuus-oikeutta, mutta ratkaisu riippui Hitlerin hallituksen suostumuksesta eikä sitä annettu koska he olivat natsien vastustajia. Nämä henkilöt ovat nyt siinä

---

⁴⁷ Perustuslakivaliokunnan mietintö n:o 29 koskien hallituksen esitystä n:o 40; Elli Stenbergin et al. vastalause valiokunnan mietintöön 22.5.1946. *Valtiopäivät 1946. Asiakirjat*. Ensimmäinen ja toinen osa.

⁴⁸ Perustuslakivaliokunnan pöytäkirja 22.5.1946 ja luonnos ko. kokouksen pöytäkirjaksi. Eduskunnan arkisto (EA); Anomusasiakirjat 1944, Eb 426 ja 427. Sisäasiainministeriö. KA.

asemassa, että he tämän lain mukaan menettävät omaisuutensa, koska he eivät päässeet Suomen kansalaisiksi Hitlerin hallituksen sitä vastustaessa. Samanaikaisesti monet natsilaisesti ajattelevat henkilöt hakivat ja saivat Suomen kansalaisuuden. Hitlerin hallitus näet suostui vapauttamaan heidät Saksan alamaisuudesta, sillä heidän olivat hyödyllisiä välineitä Hitlerin kädessä. Nämä eivät nyt tule tämän lain mukaan menettämään mitään, sillä he ovat Suomen kansalaisia.

Tältä pohjalta Wiik katsoi, että ”on ehdottoman välttämätöntä tehdä ero eri saksalaisten aineiden välillä. Muuten jouduttaisiin siihen, että suurin oikeus on suurin vääräys.” Suomen eduskunta ei tosin itse voinut vapauttaa ihmisiä omaisuuden luovutusvelvollisuudesta, mutta Wiik oli vakuuttunut, että Neuvostoliitto olisi valmis toimimaan asiassa oikeudenmukaisesti, jos sille vain toimitettaisiin tarvittavat tiedot.⁴⁹ Tässä hän kuitenkin erehtyi pahasti, sillä idän suurvalta ei ollut kiinnostunut kansallissosialismia vastustaneiden saksalaisten kohtalosta.

Wiikin puoluetoveri Yrjö Räisänen valitti niin ikään natsien vastustajien kovaa kohtelua ja ehdotti heidän toimeentulonsa turvaamista siirtämällä heille natsi-Saksaa tukeneiden suomalaispoliitikkojen omaisuutta.⁵⁰ Muut puolueet eivät kuitenkaan tukeneet ehdotusta, mutta yksi Hitlerin vastustajiin lukeutuneista saksalaisista, Neuvostoliiton tiedustelua avustanut toimittaja Friedrich Ege sai pitää valvontakomission luvalla omaisuutensa. Virallisesti päätös perustui tosin siihen, että Ege väitti menettäneensä Saksan kansalaisuuden jo jatkosodan aikana.⁵¹

Kiireelliseksi julistettu, perustuslain säätämisjärjestyksessä säädetty luovutuslaki hyväksyttiin eduskunnassa 25.5.1946 eli vain viikko sen jälkeen kun hallituksen esitys oli taloon valtioneuvoston linnasta saapunut.⁵² Laki tuli voimaan 1. kesäkuuta, ja jo kuusi päivää myöhemmin siirrettiin ensimmäiset omaisuuserät. Omaisuus luovutettiin Neuvostoliiton kaupalliselle edustustolle, joka vuoden 1946 lopulla perusti sitä hallitsemaan erillisen Neuvostoliiton omaisuuden hallinnon (NOH).⁵³ Kesän loppuun mennessä yli 90 prosenttia tiedossa olevasta saksalaisomaisuudesta oli jo siirtynyt uusille omistajille. Neuvostoliittolaiset eivät kuitenkaan olleet tyytyväisiä. Jo ensimmäisissä luovutustilaisuuksissa kävi ilmi, että neuvostoliittolaisten mielestä heidän kuului saada myös kaksoiskansalaisten omaisuus.⁵⁴ Asiaan saatiin pian vahvistus, sillä LVK:n varapuheenjohtaja Savonenkov lähetti heinäkuussa 1946 suomalaisille nootin, jossa vaadittiin myös sellaisten henkilöiden omaisuuden luovuttamista ”joilla samanaikaisesti oli sekä Saksan että jonkun muun valtion, mukaan lukien Suomen, kansalaisuus”. Lisäksi

---

⁴⁹ Valtiopäivät 1946. Pöytäkirjat I, Helsinki 1946, 737–738.

⁵⁰ Valtiopäivät 1946. Pöytäkirjat I, 772–773.

⁵¹ Egen henkilömappi. Fe 23. UOH. KA.

⁵² Hallituksen esitys n.o 40. *Valtiopäivät 1946. Asiakirjat*. Ensimmäinen ja toinen osa. Helsinki 1947.

⁵³ ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola, 30. Bd 1. UOH. KA.

⁵⁴ ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola, 25–26. Bd 1. UOH. KA.

neuvostoliittolaiset vaativat itselleen kaikki ne lisät, joita saksalaiseen omaisuuteen oli tullut 19.9.1944 jälkeen sekä korvauksia luovutettavien omaisuuserien arvon tuon päivän jälkeen tapahtuneesta pienenemisestä. Omaisuus oli niin ikään luovutettava kiinnityksistä ja muista rasitteista vapaana. Jos esimerkiksi kiinteistö oli lainan vakuutena, lainanantaja menetti kaikki siihen kohdistuvat oikeutensa.⁵⁵ Neuvostoliittolaisten mukaan saksalaiset ”ovat tuottaneet meille kyllicki vahinkoa, joten emme vastaa heidän veloistaan”.⁵⁶

LVK:n asenne soti suomalaisten oikeustajua vastaan. UOH huomautti, että uudet vaatimukset eivät kohdistuneet yksinomaan saksalaiseen omaisuuteen, vaan nyt oli luovutettava myös syntyperäisten Suomen kansalaisten omaisuutta.⁵⁷ Suomalaisviranomaisten mukaan saksalaisesta omaisuudesta oli myös voitava vähentää selvät ja riidattomat saatavat, koska muutoin Neuvostoliitto hyötyisi kolmansien osapuolten kustannuksella ja saisi haltuunsa ”perusteettomasti varallisuusetuja, jotka eivät ole kuuluneet saksalaisille”. Luovutuslakiluonnosta laativat viranomaiset olivat kuitenkin jo aikaisemmin saaneet tietoja, joiden mukaan Neuvostoliitto tulkitisi välirauhansopimuksen 16 artiklaan sisältyvää pakko-ottokieltoa laajasti. Sallittavien vähennysten määrää olikin laissa rajattu, mutta Neuvostoliitto meni siinä määriteltyä linjaa paljon pitemmälle ja kieltäytyi järjestelmällisesti hyväksymästä mitään arvon menetyksiä.⁵⁸

Suomalaisten mielestä monille LVK:n uusista vaatimuksista ei löytynyt tukea liittoutuneiden yhteisistä päätöksistä. Valvontakomission vaatimukset olivat myös ristiriidassa joidenkin neuvostoedustajien aikaisempien kommenttien kanssa. LVK:n taloudellisen osaston päällikkö oli vain viikkoa ennen Savonenkovin kirjeen lähettämistä todennut, että Neuvostoliitto ottaa vastuulleen sille siirtyvään omaisuuteen kohdistuvat kiinnitykset.⁵⁹ Eräs toinen neuvostovirkailija väitti vielä viikko Savonenkovin nootin lähettämisen jälkeen, että kirje koski vain saksalaisten velkoja, ei kiinnityksiä, joista voitaisiin siten keskustella.⁶⁰ Uusi linjaus meni kuitenkin vähitellen perille kaikille neuvostoliittolaisillekin, minkä myötä heidän neuvotteluhaluukkuutensa katosi täysin.

Suomen hallituksen oli lopulta annettava eduskunnalle esitys vain muutamaa kuukautta aikaisemmin säädetyn luovutuslain muuttamisesta. Esitys käsiteltiin eduskunnassa heti kesälomien jälkeen, ja korjattu laki astui voimaan 23.9.1946. Kaksoiskansalaiset sisällytettiin omaisuutensa menettäneiden piiriin, ja lisäksi

---

⁵⁵ Suomenennos Savonenkovin kirjeestä pääministeri Pekkalle 10.7.1946 (lainaus); ”Muistio eräistä saksalaisen omaisuuden luovutuslain määräyksistä.” Eduard Hj. Palin, 21.1.1947. V:5. JKP. KA.

⁵⁶ Siteeraus teoksessa Kärpijoki 2004, 43.

⁵⁷ ”Muistio saksalaisen omaisuuden luovuttamisesta.” UOH, 13.7.1946. V:5. JKP. KA.

⁵⁸ ”Muistio. Saksalaisen omaisuuden luovuttaminen Neuvostoliitolle.” Niilo Luukanen, Jaakko Enäjärvi 10.5.1946. V:5. JKP. KA; Perustuslakivaliokunnan pöytäkirja 21.5.1946. EA; *Valtiopäivät 1946. Pöytäkirjat I*, Helsinki 1946, 736.

⁵⁹ ”Muistio saksalaisen omaisuuden luovuttamisesta.” UOH, 13.7.1946. V:5. JKP. KA.

⁶⁰ ”Muistio keskustelusta ins. Notkinin kanssa Hotelli Tornissa 18.7.46.” Ilkka Tapiola. Fb 110, G 15 E III A, kansio 99. UM.

Suomen valtio lupautui maksamaan Neuvostoliitolle korvauksia luovutettavan omaisuuden 19.9.1944 jälkeen tapahtuneesta arvonlaskusta.⁶¹ Näin monet suomalaisten mielestä normaaliin omaisuudenhoitoon ja elinkeinotoimintaan liittyneet maksut olivat muuttuneet laittomiksi ”pakko-otoiksi”. Jotkin lainkohdat kirjoitettiin tahallaan tulkinnanvaraisiksi, jotta suomalaiset voisivat jatkossa ottaa huomioon neuvostoliittolaisten uudetkin vaatimukset ilman lain muuttamista.⁶²

Lain korjaamisen jälkeen suomalaisten oli maksettava Neuvostoliitolle huomattavia korvauksia saksalaisyhtiöissä tapahtuneista omaisuudenmyynneistä sekä niiden arvon laskusta. Lisäksi Neuvostoliitto vaati palautettavaksi kaikki sen saamasta omaisuudesta ja siitä ansaitusta tulosta 19.9.1944 jälkeen maksetut verot. Tätä suomalaiset eivät kuitenkaan hyväksyneet, ja maaliskuussa 1947 solmittiin kompromissiratkaisu, jonka mukaan omaisuus vapautettiin veroista vain vuosien 1944–1945 tulojen ja omaisuuden osalta.

Kiista ei kuitenkaan päättynyt tähän, sillä Neuvostoliitto alkoi myöhemmin väittää sopimuksen koskevan vain sen omistukseen joutuneita osakeyhtiötä. Muu NOH:n hallussa oleva varallisuus taas oli sen mukaan verovapaata diplomaattiomaisuutta, jota eivät Suomen lait koskeneet.⁶³ Neuvostojuristi selitti joulukuussa 1947 Ilkka Tapiolalle, että NOH oli oikeutettu sen haltuun siirtyneissä helsinkiläistalossa ”järjestämään lämmityksen, vuokranmaksut jne. täysin Suomen laeista välittämättä, jopa siellä suorittamaan vaikka atomipommikokeiluja, kunhan vain naapuritalot eivät vaurioidu; vaikka näinkin tapahtuisi, ei Neuvostoliiton Omaisuuden Hallintoa voitaisi haastaa suomalaiseen oikeusistuimeen, vaan ainoastaan diplomaattista tietä esittää asian johdosta vastalause Neuvostoliitolle”. Tapiola ilmoitti lakonisesti olevansa täysin eri mieltä.⁶⁴

Neuvostoliittolaisten tulkinnat olivat heikolla pohjalla, sillä verosopimuksessa ei ollut edes mainittu osakeyhtiö-sanaa, vaan siinä oli puhuttu yleisesti ”saksalaisesta omaisuudesta”. Diplomaattiomaisuudeksi taas voitiin suomalaisten mielestä laskea vain suurlähetystöjen ja konsulaattien kaltaiset normaalit edustustot ja niihin liittyvät tilat, kun sen sijaan NOH:lla oli nyt hallussaan valtava määrä erilaisia kiinteistöjä ja muuta omaisuutta. Verokiista pysyi avoimena aina vuoden 1953 lopulle asti, jolloin Neuvostoliitto alkoi osoittaa kompromissihalua. Se maksoi Suomen valtiolle könttäsumman, joka kattoi osan verorästeistä sekä sitoutui tekemään jatkossa normaalit veroilmoitukset pääosasta omaisuudesta. Muutamat neuvostodiplomaattien ja -virkailijoiden käytössä olleet kiinteistöt saivat verovapauden.⁶⁵

---

⁶¹ ”Muistio eräistä saksalaisen omaisuuden luovutuslain määräyksistä.” Eduard Hj. Palin, 21.1.1947. V:5. JKP. KA.

⁶² ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola, 29. Bd 1. UOH. KA.

⁶³ ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola, 104–106. Bd 1. ”Muistio N:o 85”. L. Tarvo. Fe 62. UOH. KA; Kärpöjoki 2004, 91–92.

⁶⁴ ”Muistio N:o 81” 30.12.1947. Ilkka Tapiola. Fe 62. UOH. KA

⁶⁵ ”Muistio N:o 85”. L. Tarvo. Fe 62. UOH. KA; Kärpöjoki 2004, 92–93; Jäljennös verosopimuksesta 26.3.1947. Fb 110, G 15 E VI A, kansio 115. UM; Valtioneuvoston

Suomalaisille tärkeässä kaksoiskansalaisten omaisuuskysymyksessä neuvostoliittolaiset osoittivat hieman neuvotteluhaltua jo alkuvaiheessa, koska eivät ”miehellään näe yleisen mielipiteen kääntyvän heitä vastaan”.⁶⁶ Ennen kuin korjattu luovutuslaki astui voimaan, he ilmaisivat olevansa valmiita luopumaan osasta kaksoiskansalaisten omaisuutta, jos saisivat vastineeksi Suomen valtiolta rahallisen korvauksen tai esimerkiksi puutalojen kaltaisia suomalaisia vientituotteita. Näin kaksoiskansalaiset saisivat pitää osan henkilökohtaisesta omaisuudestaan, ja neuvostoliittolaiset saisivat heille usein hyödyttömien irtaimistojen sijaan todella tarpeellisia omaisuuseriä. Yksityiskohdista ei kuitenkaan päästy yhteisymmärrykseen. Neuvostoliitto halusi pitää itselleen hyödylliset kaksoiskansalaisten asunnot ja kiinteistöt, kuten sotilasstrategisesti tärkeällä Ahvenanmaalla olevat huvilapalstat, kun taas suomalaiset halusivat joko luovuttaa kaiken omaisuuden tai sitten korvata sen kokonaisuudessaan. Hinnoistakin oli erimielisyyttä. Kun neuvottelut eivät näyttäneet tuottavan tulosta, Neuvostoliiton lopetti ne ilmoittamalla, että kaikki kaksoiskansalaisten omaisuus oli luovutettava.⁶⁷ Suomalaisen naisten osalta tulos oli epäedullinen. Kaksoiskansalaiset ja syyskuun suomalaiset menettivät myös 19.9.1944 jälkeen tileilleen asettamat varat, koska niitä ei neuvostoliittolaisten asettamien tiukkojen aikarajojen puitteissa ehditty erottaa muista varoista.⁶⁸

Omaisuuden luovutus

UOH oli perustamisestaan lähtien ollut vihollismaiden omaisuutta tilapäisesti hallinnoiva organisaatio, mutta luovutuslain säätämisen jälkeen se sai vastuulleen myös saksalaisomaisuuden siirron Neuvostoliitolle. Luovutusprosessin ollessa kiivaimmillaan vuonna 1946 UOH:lla oli 24 työntekijää.⁶⁹

Normaaleissa oloissa yksittäisten ihmisten omaisuuden riistäminen olisi ollut monimutkainen prosessi, mutta suomalaisille oli tärkeää hoitaa saksalaisomaisuuden luovutus nopeasti, jotta valvontakomissio ei saisi tilaisuutta syyttää heitä laiminlyönneistä tai hidasteluista. Siten UOH sai erittäin laajat valtuudet. Tilanteen poikkeuksellisuus ymmärrettiin hyvin hoitokunnan sisälläkin:

[L]ain mukaan jäi ensisijaisesti hoitokunnan asiaksi tutkia ja päättää, kuuluiko jokin omaisuus luovutettavaksi, ja oli tämä päätös sellaisenaan täytäntöönpanokelpoinen (valitusta siitä ei voitu tehdä), mikäli ei hoitokunta itse alistanut ratkaisujaan valtioneuvoston (ulkoasiainministeriön) käsiteltäväksi. Luovutuslain taannehtivuus

---

ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirja 14.10.1953 ja sen liitteenä oleva ”Neuvostoliitolle siirtyneen saksalaisen omaisuuden verotus”. V.J. Ahokas, 29.9.1953. UM.

⁶⁶ ”Muistio” 13.9.1946. Ilkka Tapiola. Fe 62. UOH. KA.

⁶⁷ Kärpijoki 2004, 45; ”Muistio” 2.10.1946. Kaarlo Hillilä. Fe 62; Aviovoimojen omaisuuden luovutus. Fe 77. UOH. KA.

⁶⁸ ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola, 53. Bd 1. UOH. KA.

⁶⁹ Kärpijoki 2004, 14.

näkyikin ehkä parhaiten siinä, että hoitokunta sai valtuudet mitätöidä eräitä oikeustoimia, jotka olivat tapahtuneet jälkeen 19.9.44 täysin laillisesti, vaikkapa hoitokunnan omin toimenpitein.⁷⁰

Hoitokunta sai siis oikeuden riistää Suomessa asuvilta henkilöiltä heidän omaisuutensa ilman, että näillä oli mitään mahdollisuutta valittaa päätöksestä tai muuten estää tapahtunutta. Kun monissa tapauksissa oli vaikeaa määrittää aukottomasti ja nopeasti henkilöiden kansalaisuutta tai jonkin omaisuuserän todellista omistajaa, saksalaiseksi epäiltyjen oikeusasema oli heikko. UOH saattoi myös vapaasti peruuttaa sekä sen itsensä että muiden tekemiä täysin laillisia kauppoja. Hoitokunta ei ollutkaan vain toimeenpanoviranomainen, vaan se toimi myös ”tuomioistuminen luontoisesti”, kuten Ilkka Tapiola huomautti.⁷¹

1950-luvun alkuun mennessä Neuvostoliitolle siirtyi omaisuutta kaikkiaan 6,8 miljardin markan edestä, josta rahavarojen ja saatavien osuus oli lähes kuusi miljardia. Kiinteistöjen, osakkeiden, irtaimistojen, avoimien yhtiöiden, obligaatioiden ja saksalaisomaisuudeksi laskettujen graniittierien yhteisarvoksi laskettiin noin kahdeksan sataa miljoonaa markkaa. Kuudesta miljardista vain noin sata miljoonaa oli kerätty yksityisiltä pankkitileiltä tai henkivakuutusten realisoinneista, loput summasta koostui clearing-tilin varoista, Suomen veloista Saksalle ja jälkimmäisen sotavoimien Suomessa olleista varoista. Mitättömistä summista ei ollut kyse, sillä kuudella miljardilla olisi teoreettisesti laskien voinut ostaa Suomesta esimerkiksi 33 000 kapearaitaista rautatievaunua tai 125 000 työhevosta. 6,8 miljardin lisäksi Neuvostoliitto sai vielä Suomen valtiolta korvauksia omaisuudenarvon laskuista ja muista syistä yhteensä yli kuuden sadan miljoonan edestä, jolloin Neuvostoliiton saaman omaisuuden ja tilitysten kokonaismäärä nousi yli 7,4 miljardiin markkaan.⁷²

Kiinteän omaisuuden pieni osuus ei ollut yllättävää. Suomessa ei loppujen lopuksi ollut kovin paljon tämänkaltaista saksalaista omaisuutta siitä yksinkertaisesta syystä, että maassa ei ollut kovin paljon mitään ulkomaista omaisuutta. Pieni ja syrjäinen maa ei ollut houkutellut suuria ulkomaisia sijoituksia, ja tiukalla säätelyllä oli pidetty huolta siitä, etteivät maan tärkeimmät luonnonvarat voineet periaatteessakaan siirtyä muiden maiden kansalaisten ja yritysten haltuun. Vuonna 1939 säädettyjen ulkomaalaisrajoitusten seurauksena saksalaiset eivät voineet edes jatkosodan (1941–1944) läheisen yhteistyön vuosina hankkia voimakasta jalansijaa Suomen talouselämässä tai edes ostaa laajempia suomalaisia kiinteistöjä.

---

⁷⁰ ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola, 24. Bd 1. UOH. KA.

⁷¹ ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola, 24. Bd 1. UOH. KA.

⁷² ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola, liite 1. Bd 1. UOH. KA; Saksalaissaatavien transferoinnin yhteydessä Suomi luovutti Neuvostoliitolle lukuisia erilaisia tuotteita, mm. 200 kappaletta kapearaitaisia rautatievaunuja (yhteisarvo 36,0 miljoonaa) sekä 15 000 työhevosta (yhteisarvo 720,0 miljoonaa). ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola, liite 1. Bd 1. UOH. KA; Kärpijoki 2004, liite 4. Teoreettinen laskelma tarvittavien hevosten tai vaunujen kokonaismäärästä on tehty näiden numeroiden perusteella.

Saksalaisen asetehtailijan Willy Dausin valtioneuvoston erikoisluvalla hankkima Vanajanlinna olikin poikkeuksellinen ilmentys Suomen maaperällä muutenkin kuin loistokkuudeltaan. Kaikkiaan Neuvostoliitolle siirtyi yksitoista yli kymmenen hehtaarin maatalouskiinteistöä. Niiden yhteinen pinta-ala oli 1600 hehtaaria. Lisäksi Neuvostoliitto sai kuusi kaupunkikiinteistöä ja 72 rakentamatonta tai rakennettua huvilapalstaa.⁷³

Paimion internointileirin kanslia. Vasemmalla leiripäällikkö Veikko Muuri ja oikealla konekirjoittaja työssään. - The camp office in Paimio. The Camp Chief Veikko Muuri to the left. *Birgitta Joukassen kokoelma*

Yksittäisille perheille omaisuuden menettäminen oli kova isku – eikä pelkästään taloudellisesti. Alkuvaiheessa Neuvostoliiton omaisuuden hallinnon edustajat tyhjensivät kodit käytännössä täysin huonekaluista, arvoesineistä ja käyttöesineistä. Esimerkiksi viisisihenkiseltä sipoolaisperheeltä vietiin niin huonekalut, liinavaatteet kuin lasten lelutkin. Vain ruotsinkieliset satukirjat eivät neuvostoliittolaisia kiinnostaneet.⁷⁴ Toisen perheen kodista jäi jäljelle vain se tuoli, jossa luovutusta valmistelevalle sotilas istui,⁷⁵ ja lähes 70-vuotias insinööri menetti koko omaisuutensa, johon kuului ”osittain kulunut ja koinsyömä” koti-irtaimisto,

⁷³ ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola, 42–44. Bd 1. UOH. KA

⁷⁴ Brettschneider, Gunvor, ”Internointi 1944–1946”. Käsikirjoitus 9.3.2009.

⁷⁵ Hans-Peter Sehmin sähköposti 28.3.2009.

logaritmilaskukone ja Helsingin Puhelinyhdistyksen osuustodistus.⁷⁶ Eräälle helsinkiläisperheelle jätettiin vain keittiön pöytä, yksi tuoli, yksi lusikka jokaista perheenjäsentä kohden sekä kasa vaatteita. Perheen elinolot eivät olleet kovin hyvät ennenkään, mutta omaisuuden menettämisen jälkeen lapset eivät enää kehdanneet edes pyytää koulukavereitaan kotiinsa, jossa ei ollut huonekaluja ja jossa nukuttiin lattialla. Taloudellinen tilanne helpottui vasta kun perheen poika meni 14-vuotiaana töihin. Isä oli kaatunut ilmeisesti Krimin niemimaalla vuonna 1944. Saksan kansalaisena hän oli joutunut Wehrmachiin, vaikka oli syntynyt Suomessa.⁷⁷

Eniten neuvostoliittolaisia kiinnostivat luonnollisesti arvoesineet ja rahavarat. Oitin internointileirillä ollut kymmenvuotias tyttö joutui osallistumaan Saksan sotakorvausten maksamiseen säästöpossunsa sisällöllä.⁷⁸ Alussa ihmisiltä vietiin jopa vihkisormukset käsistä, mutta UOH:n puuttua asiaan ne ja muutamat muut alkuperäisille omistajilleen tärkeät esineet palautettiin.⁷⁹

Irtaimistojen luovutuksen edetessä neuvostoliittolaiset huomasivat ilmeisesti itsekkin, että he keräsivät omiin varastoihinsa paljon arvotonta tavaraa. Siten jo heinäkuussa 1946 he päättivät jättää sänkyjen ja liinavaatteiden kaltaiset välttämättömät esineet luovutusten ulkopuolelle. Vuoden lopussa uusien koti-irtaimistojen vastaanotto lopetettiin kokonaan, jos niiden omistajat olivat edelleen Suomessa.⁸⁰ Neuvostoliittolaiset pitivät kuitenkin jatkossakin huolta siitä, että he saivat varmasti kaiken heille kuuluvan rahanarvoisen omaisuuden. NOH piti kiistanalaista omaisuutta yleensä saksalaisena, ellei sitten toisin voitu aukottomasti osoittaa. Esimerkiksi syyskuussa 1948 se ilmoitti hoitokunnalle, ettei ”voi yhtyä siihen, että piano joka 19.9.1944 kuului Schwalbelle, oli lahjoitettu jollekin veljentyttarelle, jotapaitsi ei ole mitään asiakirjoja, jotka tämän vahvistaisivat. Piano kuului Schwalbelle ja se sisällytettiin hänen omaisuusluettelonsa.”⁸¹

Omaisuuden täydellinen menettäminen oli monille kova isku, mutta sitä ei sopinut kovin voimakkaasti arvostella, sillä ainakaan punaisella Valpolla ei riittänyt ymmärrystä kriittisille puheille. Kun maatilansa menettänyt Saksan kansalainen erehtyi vertaamaan tapahtumaa viimeisen leipäpalan viemiseen suusta, Valpon Savonlinnan-osastolta lähti Helsinkiin ilmoitus, jonka mukaan tämä henkilö oli ”osoittanut suhtautuvansa vihamielisesti SNTL:oa kohtaan”.⁸²

Vaikka valtaosa saksalaisesta omaisuudesta saatiin luovutettua muutamassa kuukaudessa kesällä 1946, koko asiaa ei saatu hoidettua pois päiväjärjestyksestä. Valvontakomissio piti edelleen mahdollisena, että maassa oli luovuttamatonta

---

⁷⁶ ”P.M. Göhner, Max, insinööri, korvaushakemus N:o S/216.” Hb1 Erilaisia muita korvauksia ja avustuksia koskevat asiakirjat 1947–1959. Valtiokonttori. Korvausasiainosasto. KA.

⁷⁷ Leif Domken haastattelu 12.6.2009.

⁷⁸ Toivola 2001, 730.

⁷⁹ ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola, 77. Bd 1. UOH. KA.

⁸⁰ ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola, 77. Bd 1. UOH. KA.

⁸¹ Suomennos Maslovin, NOH, kirjeestä K. Hillilälle, UOH, 3.9.1948. E1. UOH. KA.

⁸² ”Ilmoitus”. Sulo Puustinen, 10.6.1948. Valpo II amp XII F, kansio 85. KA.

omaisuutta, ja tätä epäluuloa ruokkivat sen eri puolilta Suomea saamat ilmiannot. LVK lähetti siten suomalaisviranomaisille useita yksittäistapauksia koskevia selvitys- ja luovutusvaatimuksia. Esimerkiksi kesäkuussa 1948 ilmoitettiin, että saksalainen ”Herman Abraham on jättänyt Varkauteen Emil Kässyrän säilytettäväksi moottoriveneen, jossa on kajuutta. Mainittu vene on ensitilassa luovutettava Neuvostoliitolle”.⁸³ UOH:n käsityksen mukaan omaisuuden salailu ei ollut tavallista, mutta neuvostoliittolaisten paineen takia sen oli jo kesällä 1946 suoritettava pistokokeisiin perustuva tutkimus suomalaisyhtiöiden tekemien clearing-velkailmoitusten oikeellisuudesta.⁸⁴ Harva maassa ollut saksalainen oli kuitenkin osoittanut samanlaista kykyä ja häikäilemättömyyttä kuin Willy Daus, joka yritti pelastaa osan suomalaisesta varallisuudestaan yhdysvaltalaisen bulvaanin ja hollantilaisen yhteistyökumppanin avulla luomansa monimutkaisen kansainvälisen finanssirakennelman avulla.⁸⁵

Neuvostoliitto ei yleensä kyennyt todistamaan väitteitään, ja monissa tapauksissa sen saamat ilmiannot olivat olleet aiheettomia. Todistustaakka tutkittavissa asioista siirtyi tästä huolimatta suomalaisten niskoille. LVK:n väitteet oli kyettävä osoittamaan aiheettomiksi asiakirjatodisteiden avulla, sillä jos tässä epäonnistuttiin, neuvostoliittolaiset pitivät epäilyjään aiheellisina, jolloin omaisuus oli luovutettava.⁸⁶ Joissain väittelyissä he jäivät kuitenkin tappiolle. Suomalaiset kieltäytyivät esimerkiksi itsepintaisesti luovuttamasta saksalaisten perustamien, mutta Suomessa rekisteröityjen yhdistysten omaisuutta. Suomalaisten mielestä nämä yhdistykset olivat suomalaisia juridisia henkilöitä, joita saksalaisen omaisuuden luovutuslaki ei siten koskenut. Neuvostoliittolaiset palasivat asiaan kerta toisensa jälkeen, mutta UOH ja UM eivät suostuneet antamaan periksi.⁸⁷

Sitä mukaa kun varsinaiset luovutusasiat saatiin hoidettua pois päiväjärjestyksestä, uusien omaisuuserien etsiminen nousi yhä keskeisempään rooliin. Neuvostoliittolaisten vaatimuksesta suomalaisten oli helmikuussa 1948 käynnistettävä noin kahden tuhannen Saksan kansalaisen vanhoihin veroilmoituksiin perustuva laaja tutkimus heidän Suomessa olevasta omaisuudestaan. Monet näistä henkilöistä olivat olleet maassa vain lyhyen aikaa. UOH ei ollut tehtävästä innoissaan. Hoitokunnan jäsenen Kaarlo Hillilän mukaan ”nyt aloitetut tutkimustyöt ovat sekä sisä- että ulkopoliittisesti mitä epätoivottavimpia; pakostakin joudutaan suorittamaan täysin aiheettomia Suomen kansalaisten kuulusteluja, mikä on omiaan aiheuttamaan yleisön keskuudessa vieroksuva suhtautumista omaa virkamiehistöä kohtaan, ja toisaalta aiheuttavat

---

⁸³ Suomennos Vdovinin, NOH, kirjeestä K. Kivialholle, UOH, 24.6.1948. E1. UOH. KA.

⁸⁴ ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola, 37–38. Bd 1. UOH; ”Muistio n:o 147” 9.9.1949. Kaarlo Hillilä. Kansio 107. CE. KA.

⁸⁵ Ks. esim. ”Muistio”. Ilkka Tapiola 19.3.1947; ”Muistio”, Ilkka Tapiola, 8.5.1947. Fe 62. UOH. KA; ”P.M. Ruotsiin syksyllä 1944 paenneiden suomalaisten laivojen palauttamista koskevista neuvotteluista.” Matti Virkkunen, 13.8.1946. Dac1. Kaarlo Henrik Hillilän I arkisto. Oulun maakunta-arkisto. Tämä monimutkainen kuvio ansaitsisi oman erillistutkimuksensa

⁸⁶ ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola, 38. Bd 1. UOH. KA

⁸⁷ ”Muistio n:o 170”. 27.6.1950. Tauno Suontausta. Fe 62. UOH. KA.

joidenkin pienten omaisuuserien paljastumiset jatkuvia epäluuloja Neuvostoliiton viranomaisten piirissä”. Kaiken lisäksi Hillilä uskoi, että pimentoon jääneen omaisuuden arvo alitti todennäköisesti selvästi Neuvostoliitolle virheellisillä perusteilla siirretyn varallisuuden määrän.⁸⁸ Hoitokunnalla ei edes ollut resursseja tutkimusten suorittamiseen, joten Helsingin poliisilaitokselta komennettiin nelihenkinen tutkijaryhmä sen käyttöön. Jo maaliskuussa 1948 UOH saattoi raportoida neuvostoliittolaisille, että ”saksalaiset ovat valtaosaltaan pieneläjiä, joilla ei mitään mainittavia omaisuuksia, koti-irtaimistoja lukuunottamatta, ole ollutkaan”. Tutkimustyö jatkoi tästä huolimatta aina heinäkuuhun 1949 asti.

Tulokset jäivät työmäärään verrattuna laihoiksi: Neuvostoliitolle luovutettiin kymmenkunta pientä kiinteistöä, joitain arvopapereita sekä hieman rahaa ja muuta omaisuutta. Useimmissa tapauksissa haltijat eivät olleet yksinkertaisesti ymmärtäneet olevansa luovutusvelvollisia. Selviä salaustapauksia paljastui varsin vähän. Tämä ei kuitenkaan estänyt neuvostoliittolaisia pommittamasta suomalaisia jatkossakin uusilla tutkimusvaatimuksilla.⁸⁹ Valpolle he tarjosivat jopa muutaman prosentin osuutta kaikesta siitä salatusta saksalaisesta omaisuudesta, jota laitos onnistuisi löytämään. Valpo kuitenkin torjui ehdotuksen.⁹⁰

Omaisuuksien etsiskelyäkin enemmän suomalaisviranomaisia työllistivät neuvostoliittolaisten vaatimukset sen haltuun joutuneissa yhtiöissä tapahtuneiden arvonalennusten korvaamisesta. ”Saksalaisen omaisuuden muutetun luovutuslain 5, 6 ja 8 §:t antavat saksalaisen omaisuuden vastaanottajalle laajat mahdollisuudet korvausvaatimusten esittämiseen, koska niiden sanamuodot ovat väljästi tulkittavissa”, hoitokunnan korvausjaoston puheenjohtajana tuolloin toiminut Kaarlo Hillilä totesi. Havainto osui oikeaan. Neuvostoliittolaiset kävivät tiheällä kammalla läpi entisten saksalaisyritysten kirjanpidon, asiakirjat ja varastot löytääkseen perusteita mahdollisimman monille korvausvaatimuksille. Suomalaiset eivät kaikkia vaatimuksia purematta nielleet, ja seurauksena oli loputtomia neuvotteluja ja tutkimuksia, jotka nielivät valtavasti molempien osapuolten aikaa ja energiaa. Hillilän käsityksen mukaan NOH pyrki korvausvaatimusten avulla turvaamaan oman taloutensa. Laitos toimi itsekannattavuuden periaatteella, ja kun se ei saanut riittävästi tuloja haltuunsa joutuneista yrityksistä, se yritti puristaa suomalaisilta mahdollisimman paljon varoja. Tuloksettomia nämä yritykset eivät olleet: UOH maksoi Neuvostoliitolle erilaisina korvauksina ja veronpalautuksina yli 600 miljoonaa markkaa. Näin Neuvostoliitto sai nostettua noin kymmenellä prosentilla saksalaisomaisuudesta ja -varoista samaansa tiliä. Hoitokunta oli kuitenkin alkuvaiheessa epäillyt, että Neuvostoliiton vaatimiin korvauksiin

---

⁸⁸ ”PM Suomessa olleen saksalaisen omaisuuden luovuttamisesta.” Kaarlo Hillilä 16.3.1948. Kansio 107. CE. KA.

⁸⁹ ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola, 39–41. Bd 1; ”Muistio n:o 89”. 12.3.1948. Ilkka Tapiola. Fe 62 (lainaus). UOH. KA.

⁹⁰ ”Ilmoitus”. Paavo Breitholtz, 1.7.1948. EK-Valpo hmp H13078, Breitholtz, Paavo. KA.

uppoaisi noin miljardi markkaa, joten suomalaiset saattoivat katsoa saaneensa asiassa eräänlaisen torjuntavoiton.⁹¹

Heinäkuussa 1950 neuvostoliittolaiset ilmoittivat viimein suullisesti, että uusia vaatimuksia ei enää esitettäisi. Loputtomiin neuvotteluihin ja asioiden yksityiskohtaiseen vatvomiseen kyllästyneet UOH:n virkamiehet ottivat tiedon epäilemättä iloisina vastaan. Keskeneräiset asiat saatettiin muutamassa kuukaudessa päätöksen, minkä jälkeen UOH saattoi ehdottaa omaa lakkauttamistaan.⁹² Hoitokunnan toiminta loppuikin joulukuussa 1950, sillä ulkoasiainministeriön uskottiin kykenevän hoitamaan sen jäljelle jääneet tehtävät. Näin ei kuitenkaan käynyt, työtä oli liikaa, ja ilmeisesti ministeriöltä puuttui myös tarpeellista asiantuntemusta. Siten UOH oli herätettävä uudestaan henkiin huhtikuussa 1951. Kuolleista noussut hoitokunta jatkoi lopulta toimintaansa aina vuoteen 1957 asti.⁹³ Saksalaisen omaisuuden luovutuskysymystä ei kuitenkaan saatu senkään jälkeen täysin hoidettua pois päiväjärjestyksestä. Neuvostoliitto ei menettänyt mielenkiintoaan asiaan, ja piti myöhemminkin huolen siitä, että sai kaiken itselleen kuuluvan omaisuuden.⁹⁴

“Kremlin, Inc.”

Omaisuuksensa menettäneet suomalaisnaiset ja Hitlerin vastustajiin lukeutuneet saksalaiset saivat kansanedustajilta ja Suomen viranomaisilta osakseen jonkin verran myötätuntoa. Suomen valtion korkeimman johdon kannalta tärkein saksalaisvarojen siirtoon liittyvä kysymys oli kuitenkin ns. saksalaissaatavien siirtyminen Neuvostoliitolle. Suomen maksettavaksi oli syksyn 1944 välirauhansopimuksessa säilytetty jättimäinen 300 miljoonan dollarin sotakorvaus. Kun sitä laskettaessa vielä noudatettiin vuoden 1938 hintoja, oli todellinen rasitus huomauttavasti korkeampi. Taloustieteilijä Bruno Suviranta laski 1948 sotakorvausten todelliseksi hinnaksi vuoden 1944 hinnoilla noin 450 miljoonaa dollaria. Saksalaissaatavista tuli Suomelle vielä yhteensä 37 miljoonan dollarin suuruinen lisälasku, minkä lisäksi saksalaisen omaisuuden siirtämisestä aiheutui Suvirannan laskelmien mukaan neljän miljoonan dollarin verran muita kustannuksia.⁹⁵ Sotakorvausten maksaminen ja omaisuuden siirto olivat tuolloin

---

⁹¹ ”Muistio”, Kaarlo Hillilä, 28.6.1947. Fe 62 (lainaus); ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola, liitteet 1 ja 2. Bd 1. UOH. KA; Korvausvaatimuksia koskevista neuvotteluista ks. esim. UOH:n muistiot (Fe 62) ja Tapiolan selvitys, 90–103. UOH. KA.

⁹² ”Muistio n:o 173”. 25.7.1950. Tauno Suontausta. Fe 62; UOH valtioneuvostolle 7.11.1950. Fe 68. UOH. KA.

⁹³ Kärpijoki 2004, 6, 12–13, 94–95.

⁹⁴ Ks. esim. valtioneuvoston ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirja 20.6.1960 ja sen liitteenä oleva muisto ”Kysymys Saksan kansalaisille Friedrich Berens von Rautenfeld’ille ja hänen vaimonsa Else von Rautenfeld’ille kuuluneiden Finlayson-Forssa Oy:n osakkeiden vastikkeen luovuttamisesta Neuvostoliitolle saksalaisena omaisuutena.” R. Tötterman, 17.6.1960; ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirja 3/61 24.1.1961 ja sen liitteen oleva uusi versio Töttermanin muistiosta 23.1.1961. UM.

⁹⁵ Suviranta 1948, 94.

vielä kesken, mutta Suvirannan laskelma antaa silti osviittaa saksalaissaatavien aiheuttaman rasituksen suuruusluokasta. Tarkkaan ottaen saksalaissaatavia ei voinut verrata sotakorvauksiin, koska jälkimmäiset olivat vastikkeettomia maksuja, kun sen sijaan Suomen velat Saksalle koostuivat maksamattomista ase- ja tavaratoimituksista ja Suomessa olevista saksalaisista rahavaroista.⁹⁶ Tämä ei suomalaisia kuitenkaan 1940-luvun lopulla tippakaan lohduttanut. Ahtaalle puristetun maan oli vaikea maksaa vanhoja velkoja, varsinkin kun niistä ei saatu vähentää Suomen saatavia Saksasta.

Kun Suomen oli jo muutenkin ponnistettava voimansa äärimmilleen voidakseen maksaa suuret sotakorvaukset Neuvostoliitolle, ei ollut helppoa keksiä miten se käytännössä kykenisi maksamaan saksalaissaatavista tulevan laskun. Rahaa Suomella ei ollut, eikä varojen siirtely maasta toiseen ollut tuolloin muutenkaan yksinkertaista. Siten maksu oli suoritettava vientituotteina. Tuotantokapasiteetti oli kuitenkin pääosin sidottu sotakorvausten suorittamiseen ja taloudellisesti elintärkeään kaupalliseen vientiin. Neuvostoliittolaisilla oli tarjota ongelmaan ratkaisu: Suomi voisi luovuttaa mahtavalle naapurilleen valtionyhtiöiden osakkeita, ja näin kuitata maksut suoritetuiksi. Kun summa oli suuri, Neuvostoliitto saisi vahvan roolin Outokummun, Enso-Gutzeitin ja Imatran Voiman kaltaisissa suurissa suomalaisyhtiöissä, ja lisäksi oli vielä tarkoitus perustaa uusia sekayhtiöitä. SKDL:ää edustanut Suomen pääministeri Mauno Pekkala ehti näyttää hankkeelle vihreää valoa, mutta presidentti Paasikivellä ei ollut mitään halua antaa Neuvostoliitolle vahvaa jalansijaa Suomen teollisuudessa: ”Tämä on pirullinen aie. Tahtovat päästä kiinni meidän teollisuutemme tällä tavalla.”

Pekkala syrjäytettiin neuvotteluista, ja hänen tilalleen nimitettiin Puunjalostusteollisuuden Keskusliiton asiamiehen J.O. Söderhjelm kaltaisia henkilöitä, joiden näkökulmasta pääministerin suunnitelmat näyttivät suomalaisten kommunistien ja neuvostoliittolaisten yhteiseltä yritykseltä luoda ”Suomen rajojen sisäpuolelle kommunistisia, suurempia tai pienempiä neuvostoliittolaisia solutuskeskuksia”. Suomalaiset onnistuivatkin vaivoin ohjaamaan neuvottelut muille urille. Neuvostoliitolle luovutettiin lopulta Jäniskosken ja Niskakosken alue, Englannin puntia, panssarilaiva Väinämöinen sekä Suomelle kuuluneet kiinteistöt Tallinnassa ja Leningradissa. Loput saksalaissaatavista kuitattiin pääosin erilaisilla työsuorituksilla ja hevosten, paperin ja puutalojen kaltaisilla vientituotteilla.⁹⁷ Suomalaiset onnistuivat menestyksellisesti vastustamaan Neuvostoliiton vaatimuksia vuoden 1944 hintatason noudattamisesta toimituksissa. Kun inflaatio oli syksyn 1944 jälkeen ehtinyt syödä voimakkaasti saksalaissaatavien reaaliarvoa, suomalaisten taakka keveni oleellisesti. Toisaalta suomalaiset eivät saaneet läpi omia arvioitaan luovuttavien artikkeleiden hinnoista, joten Neuvostoliitolle saatavien korvauksena siirtynyt tavaramäärä kasvoi alkuperäisarvioita

---

⁹⁶ Nummilla 1993, 206.

⁹⁷ Paasikiven pvk, osa 1, 14.8.1946 (1. lainaus), 18.1.1947; 21.1.1947; Söderhjelm 1970, 92 (2. lainaus); Polvinen 1999, 380–381; ”Saksalaisten saatavien transferointi Neuvostoliitolle.” Ulkoasiainministeriön poliittisia tiedotuksia n:o 2. 19.2.1947. V:5. JKP. KA.

huomattavasti suuremmaksi.⁹⁸ Suunnitelma sekayhtiöiden perustamisesta ei myöskään täysin kuollut, sillä muutama sata miljoonaa sijoitettiin suomalais-venäläisen Viskoosa Oy:n perustamiseen. Yhtiön suunniteltu tekokuitutehdas ei koskaan valmistunut.⁹⁹

Paasikiven pelot eivät olleet aiheettomia. Itä-Euroopan maissa Neuvostoliiton vaikutusvalta oli sikäläisen saksalaisen omaisuuden luovutuksen myötä kasvanut tuntuvasti. Esimerkiksi Unkarissa se otti haltuunsa peräti neljä sataa tehdasta ja useita satoja kiinteistöjä. Unkarilaisten mielestä monia Neuvostoliiton kaappaamia yrityksiä ei voinut pitää saksalaisina. Saksan entisten liittolaisten maksettavaksi määrättyjen sotakorvausten ja Neuvostoliiton Itä-Euroopan maiden kanssa aloittaman taloudellisen ”yhteistyön” myötä Moskovan ote tiukkeni entisestään. Eri valtioihin perustettiin lukuisia paikallisten hallitusten ja Neuvostoliiton sekayhtiöitä, joiden avulla kommunistinen supervalta kykeni kontrolloimaan Romanian öljyteollisuuden kaltaisia tärkeitä aloja. Itä-Euroopan maissa näitä yhteisyhtiöitä ei katsottu hyvällä kuin korkeintaan puhdasoppisissa piireissä, sillä olemassaolollaan yhtiöt näyttivät palvelevan lähinnä Neuvostoliiton poliittisia ja taloudellisia etuja. USA:n Budapestin-lähettiläs valitti jo vuoden 1945 lopussa, että Unkari oli hyvää vauhtia muuttumassa Neuvostoliiton ”taloudelliseksi siirtokunnaksi”, ja vieläpä länsivaltojen myötävaikutuksella, nämä kun olivat erehtyneet antamaan kommunistiselle supervallalle vapaat kädet itäisessä Euroopassa. Kelloa ei voinut enää kääntää takaisin, mutta joissain tapauksissa Neuvostoliiton eteneminen voitiin vielä estää. Siten amerikkalaiset pitivät huolen siitä, että Paasikivi oli hyvin informoitu Itä-Euroopan tilanteesta. Läntisistä lähteistä saadut tiedot tekivätkin voimakkaan vaikutuksen Suomen itsenäisyyttä varjelemaan presidenttiin.¹⁰⁰

Yhdysvaltain Helsingin-lähettilään mukaan suostuminen Neuvostoliiton ehdotuksiin olisi merkinnyt ”Suomen taloudellisen itsenäisyyden lopun alkua”.¹⁰¹ Neuvostoliittolaisten haaveet vahvasta jalansijasta Suomen teollisuudessa eivät toteutuneet, mutta entisten saksalaisyhtiöiden osakkeiden myötä he saivat kuitenkin jonkin verran sananvaltaa pienen naapurinsa elinkeinoelämässä. Tästäkään suomalaiset eivät olleet iloisia. Ruotsissa saksalaisomaisuus oli myyty, ja osa tuloista oli luovutettu länsiliittoutuneille. Kun ostajat olivat pääosin ruotsalaisia, ulkomaiden rooli maan talouselämässä ei kasvanut. Suomen viranomaiset olisivat

---

⁹⁸ ”Muistio neuvottelusta 20.1.1947 Saksan Suomessa olevien saatavien käytöstä.” Johan Nykopp, 28.1.1947. Kauppapoliittisen osasto muistiot 1945–1959. Dee1. UM; Nummela 1993, 211.

⁹⁹ Söderhjelm 1970, 80–87,91–93; *Kauppa- ja teollisuusministeriö 75 vuotta*. Vol. II, 192–193.

¹⁰⁰ Kuisma 1997, 90–92; Borhi 2004; 151–174; Heikkilä 1983, 86; Paasikiven pvk, osa 1, 18.1.1947.

¹⁰¹ “[T]he beginning of the end of Finnish economic independence”. Hamilton Helsingistä ulkoministerille Washingtoniin 17.2.1947. State Department, Record Group 69. Finland: Political and National Defence Affairs 1950–54. National Archives (NARA), Washington, College Park, Maryland, United States. (KA mikrofilmi 13).

mielellään noudattaneet samanlaista realisointilinjaa, jolloin Neuvostoliitto olisi saanut yritysten ja kiinteistöjen sijasta haltuunsa vain rahaa.¹⁰²

Idän suurvalta halusi kuitenkin kiinteän omaisuuden omiin käsiinsä, ja tässä suhteessa se saikin tahtonsa läpi. Tyytyväisiä lopputulokseen neuvostoliittolaiset eivät silti olleet, sillä he olivat odottaneet saavansa paljon enemmän. Professori Markku Kuisman mukaan he olivat luulleet, että Saksalla oli ollut paljon vahvempi rooli Suomen talouselämässä, kuin sillä todellisuudessa oli. ”Villeimmät unelmat olivat sortuneet oikeastaan heti, kun venäläiset olivat tajunneet Saksan kapitalistien ja suurfirmojen laajat Suomen-intressit enemmän oman 1930-luvun propagandansa tuotteiksi kuin todellisuudeksi. Moskovan käteen jäi lopulta vain tukku maahantuonti- ja agentuuriliikkeitä, joukko sahoja ja puunvientifirmoja ja ainoastaan muutama merkittävämpi osuus teollisuuteen.”¹⁰³ Neuvostoliitto sai haltuunsa 65:n Suomeen rekisteröidyn osakeyhtiön osake-enemmistön,¹⁰⁴ mutta monet näistä yhtiöistä olivat maahan muuttaneiden saksalaisten perustamia pienyrityksiä, joiden toimintaa ei usein voinut jatkaa sen jälkeen kun ne oli siirretty pois perustajiensa hallinnasta. Neuvostoliiton kaupallisen edustuston apulaispäällikkö valittikin, että luovutetut yhtiöt ”ovat kaikki melko pieniä, koko maan talouselämän kannalta toisarvoisia, joten ei mitään suurisuuntaista tuotannollistaloudellista yhteistoimintaa Suomen ja SNTL:n kesken nyt luovutetun omaisuuden pohjalla voida ajatella”.¹⁰⁵ Neuvostoliiton näkökulmasta tämä oli negatiivinen asia, mutta UOH:ssa tilanteeseen oltiin tyytyväisiä. Ilkka Tapiola korosti omaisuudenluovutuksesta kesäkuussa 1949 laatimassa yhteenvetomuistiossa, ”että saksalaisomaisuuden luovutus Suomessa ei ole antanut Neuvostoliitolle mitään mainittavaa jalansijaa Suomen talouselämässä”.¹⁰⁶

Merkittävimpiin omistuksiin lukeutuivat aseita valmistavan Tikkakoski Oy:n osake-enemmistö, kolmasosan osuus metsäteollisuuden kemikaaleja valmistavasta Finnish Chemicalsista sekä Waldhofin, Siemensin, AEG:n, Osramin ja muutamien muiden saksalaisyritysten suomalaiset tytäryhtiöt. Periaatteessa Neuvostoliitto sai näin jalansijaa niin Suomen puutavaranviennissä, sähkötarvikekaupassa, asetuotannossa kuin kemianteollisuudessaakin, mutta esimerkiksi Siemensin ja AEG:n toiminta oli perustunut lähinnä niiden saksalaisten pääyhtiöiden tuotteiden markkinointiin, eivätkä muutamat puunvientiyhtiöt olleet näytelleet kovin merkittävää osaa Suomen tärkeimmän teollisuudenalan eli metsäteollisuuden sisällä. Waldhofilla oli tosin ollut Käkisalmessa suuria tuotantolaitoksia, mutta ne olivat jääneet Neuvostoliiton puolelle rajaa.¹⁰⁷ Finnish Chemicals oli tärkeä yritys, mutta uusiin liikekumppaneihinsa epäluuloisesti suhtautuneet belgialaiset ja

---

¹⁰² ”Eräitä saksalaisen omaisuuden luovutukseen liittyviä kysymyksiä”. 16.4.1946. Fb 110, G 15 E 1 C, kansio 173. UM; Lorenz-Meyer 2007, 341.

¹⁰³ Kuisma 1997, 97.

¹⁰⁴ ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola, 65. Bd 1. UOH. KA.

¹⁰⁵ ”Muistio” 5.8.1946. Kaarlo Hillilä. Fb 110, G 15 E III A, kansio 99. UM.

¹⁰⁶ ”P.M.” Ilkka Tapiola, 16.6.1949. Fe 62. UOH. KA.

¹⁰⁷ ”Saksalaisen omaisuuden luovutus Suomessa”. Ilkka Tapiola, 62–66. Bd 1. UOH. KA.

englantilaiset osakkaat pitivät yhteisen enemmistöasemansa turvin ohjat tiukasti käsissään, joten neuvostoliittolaisten vaikutusvalta jäi vähäiseksi.¹⁰⁸

Itäiseen omistukseen meni sellaisiakin yhtiötä, jotka olivat vain nimellisesti saksalaisomistuksessa. Öljy-yhtiö Suomen Petrooli luovutettiin Neuvostoliitolle, koska sen omisti virallisesti Saksaan rekisteröity yhtiö nimeltä Europäische Tanklager und Transport A.G. Tämän Eurotank-nimellä tunnetun yhtiön omisti kuitenkin angloamerikkalainen Crusader Petroleum Industries Ltd., joten Suomen Petroolin todelliset omistajat olivat läntisten voittajavaltioiden kansalaisia. Iso-Britannia ja Yhdysvallat eivät kuitenkaan puuttuneet asiaan ennen kuin oli liian myöhäistä. Omistajien asianajaja haki sittemmin tukea Britannian hallitukselta, mutta se päätti lopulta olla vaatimatta Suomen hallitukselta korvauksia tapahtuneesta. Britit pohtivat asiaa perusteellisesti, mutta eivät koskaan edes vakavasti harkinneet mahdollisuutta, että Neuvostoliitto olisi valmis palauttamaan yhtiön sen todellisille alkuperäisille omistajille tai että se suostuisi maksamaan heille korvauksia.¹⁰⁹ Suomen Petrooli näytteli sittemmin merkittävää roolia Suomen ja Neuvostoliiton välisessä öljykaupassa.

Paasikiven neuvosto-omistukseen liittyvät pelot eivät olleet aiheettomia, sillä entiset saksalaisyhtiöt eivät uudessa komennossa keskittyneet vain normaaliin liiketoimintaan. Niiden kautta kanavoitiin rahallista tukea suomalaiskommunisteille ja muille neuvostomyönteisille poliittisille voimille,¹¹⁰ ja Vanajan kartanosta eli Vanajanlinnasta tuli kommunistinen Sirola-opisto. Amerikkalaiset näkivät entiset saksalaisyritykset ylipäättään huolestuttavana esimerkkinä neuvostoliittolaisten tunkeutumisesta Suomen talouselämään, ja siten Yhdysvaltain lähetystössä kerättiin yksityiskohtaisia tietoja yrityksistä ja niiden toiminnasta.¹¹¹ Britit olivat rauhallisempia. Heidän Helsingin-lähettiläänsä arvioi, että Neuvostoliitto oli saanut yritysten avulla vain melko pienen jalansijan Suomen taloudessa.¹¹² Tilanne oli siten aivan toinen kuin esimerkiksi Itävallassa, jossa toimivissa neuvosto-omisteisissa yrityksissä työskenteli 1950-luvun puolivälissä peräti 53 000 henkeä.¹¹³

Neuvostoliittolaisessa omistuksessa olleista yrityksistä ei tullut toivotunkaltaista voimatekijää Suomeen, eikä niillä mennyt myöskään kaupallisesti hyvin. Monet lähtivät liikkeelle jo valmiiksi heikolta pohjalta, sillä niiden tärkeät liikesuhteet Saksassa toimineisiin emoyhtiöiden olivat katkenneet. Suomalaiset näkivät lisäksi

---

¹⁰⁸ Michelsen 1989, 89.

¹⁰⁹ FO371/71432; FO371/86476; FO371/100492; National Archives (NA), Kew, London, United Kingdom.

¹¹⁰ Rentola 1997, 176; Paasikiven pvk, osa 2, 248 11.10.1951 ja 28.8.1953.

¹¹¹ Raportteja aiheesta: "Soviet Economic Penetration in Finland through Soviet Owned Firms". 1952. State Department, Record Group 84: Records of Foreign Service Posts. Helsinki Legation – Embassy. Classified General Records. NARA. (Jäljennökset KA: USA TK 23).

¹¹² S.J. Whitwellin muistiinpanot, 2.1.1951; Oswald Scottin kirje Helsingistä E. Bevininille Lontooseen, 24.12.1950. FO371/86477. NA.

¹¹³ Komlosy 2006, 83.

jo vuoden 1947 alkupuolella merkkejä siitä, että entisten kapitalistiyritysten kytkeminen neuvostoliittolaiseen suunnitelmatalouteen ei sujunut hyvin.¹¹⁴ Brittidiplomaatti puolestaan havaitsi pari vuotta myöhemmin, että ”yhtiöiden rahatilanne tuntuu olevan heikko, johto epämääräistä ja good will melkein olematon”.¹¹⁵ Stalinin vuonna 1953 tapahtuneen kuoleman jälkeen useimmat yritykset laitettiin myyntiin. Finnish Chemicalsin osakkeet myytiin Enso-Gutzeitille, ja samalle valtion metsäyhtiöille päätyivät myös useimmat Neuvostoliiton omistamista suomalaissahoista. *Wall Street Journal* tulkitsi, että ”Kremlin Inc.” ei ollut yksinkertaisesti pärjännyt kovassa kapitalistisessa kilpailussa. Käytännössä toimenpide heijasteli Neuvostoliiton politiikan yleistä muutosta, sillä se luopui myös useimmista Stalinin aikana Itä-Euroopan maihin luoduista yhteisyrityksistään. Neuvostoliittolaiset eivät kuitenkaan vetäytyneet täysin Suomen yrityselämästä, sillä he pitivät kiinni taloudellisesti ja poliittisesti tärkeällä öljy-alalla toimivasta Suomen Petroolista sekä eräistä muista yhtiöistä.¹¹⁶

Balsamia suomalaisille haavoille

Sekä alkuperäisessä saksalaisen omaisuuden luovutuslaissa että sen korjatussa versiossa oli määrätty, että Suomen valtion tuli maksaa korvauksia lain johdosta kärsimään joutuville Suomen kansalaisille sekä muille ei-saksalaisille henkilöille. Lakitekstissä ei kuitenkaan puututtu hakuprosessin yksityiskohtiin. Hyväksyessään ehdotuksen luovutuslain muuttamisesta syyskuussa 1946 eduskunta kehotti hallitusta suorittamaan ”asiassa tarvittavat valmistelutyöt ja niiden perusteella mahdollisimman nopeasti antaa[maan] esityksen toisen korvauslain periaatteille rakentuvasta korvausmenettelystä myös näitä vahinkoja korvattaessa”.¹¹⁷ Toukokuussa 1945 hyväksytyyn toisen korvauslain perusteella oli maksettu korvauksia sodassa omaisuuttaan menettäneille ja alueluovutuksista kärsineille. Saksalaisen omaisuuden luovutuksesta kärsineitä oli siis eduskunnan mukaan tuettava samaan tapaan kuin näitä ryhmiä.

Eduskunta oli syyskuussa 1946 hyväksynyt luovutuslakiin tehdyt muutokset samasta syystä kuin hallitus oli niitä esittänytkin: suomalaiset eivät voineet torjua valvontakomission suoria vaatimuksia kaksoiskansalaisten omaisuuden luovuttamisesta ja saksalaiseen omaisuuteen kohdistuvien rasiusten mitätöimisestä.¹¹⁸ Lainmuutoksesta kärsimään joutuneiden suomalaisten kohtalo

¹¹⁴ ”Muistio”, Kaarlo Hillilä, 28.6.1947. Fe 62. UOH. KA.

¹¹⁵ ”P.M.”. Ilkka Tapiola 23.11.1950. Fb 110, G 10 VI B, kansio 115. UM.

¹¹⁶ Kuisma 1997, 97–98; Ahvenainen 1992, 491, 493; Michelsen 1993, 132–133; ”Kremlin, Inc. Soviet Plants in Finland Find the Capitalistic Competition too Tough”. *Wall Street Journal* 21.12.1954.

¹¹⁷ Eduskunnan vastaus Hallituksen esitykseen (n:o 68) laiksi saksalaisen omaisuuden luovuttamisesta annetuin lain muuttamisesta. *Valtioapäivät 1946. Asiakirjat*. Ensimmäinen ja toinen osa.

¹¹⁸ Ks. esim. perustuslakivaliokunnan mietintö n:o 54, 17.9.1946, hallituksen esitykseen n:o 68. *Valtioapäivät 1946. Asiakirjat*. Ensimmäinen ja toinen osa.

huoletti kuitenkin kansanedustajia, joten he päättivät varmistaa, että nämä ihmiset saisivat jonkinlaisen korvauksen menetyksistään. Pekkalan hallitus ei kuitenkaan pitänyt kiirettä asiassa, joten eduskunnan vaatimat ehdotukset saapuivat Arkadianmäelle vasta marraskuun lopussa 1947.¹¹⁹ Hallituksen muiden kiireiden ohella korvausehdotuksen laatimista viivytettiin epäilemättä omaisuudenluovutusprosessin pitkittyminen.

Hallituksen ehdotus oli kaksiosainen: jo kertaalleen korjattua vuoden 1946 luovutuslakia oli jälleen muutettava ja lisäksi oli säädettävä kokonaan uusi laki ”saksalaisen omaisuuden luovuttamisesta aiheutuneiden vahinkojen korvaamisesta”. Korvauksia saisivat mm. kaikki sellaiset naiset, jotka olivat avioliiton kautta saaneet Saksan kansalaisuuden, mutta säilyttäneet samalla Suomen kansalaisuuden. Kaikki muut 19.9.1944 Saksan kansalaisuuden omanneet henkilöt suljettaisiin korvausten ulkopuolelle. Näihin ryhmiin lukeutuivat ennen vuotta 1928 Saksan kansalaisten kanssa naimisiin menneet suomalaisnaiset, jotka tuolloin voimassa olleen lain mukaan olivat menettäneet Suomen kansalaisuuden, vaikka olisivat jääneet asumaan Suomeen. Korvauksia ei maksettaisi myöskään ns. syyskuun suomalaisille eli valtioneuvoston 19.9.1944 Suomen kansalaisiksi hyväksymille henkilöille. Kun kansalaisuuden vaihto rekisteröitiin vasta muutama päivä valtioneuvoston päätöksen jälkeen, nämä henkilöt olivat vielä välirauhansopimuksen allekirjoittamispäivänä olleet Saksan kansalaisia.

Korvaukseen oikeutetut saisivat hallituksen ehdotuksen mukaan täysmääräisen korvauksen menetyksistään aina puoleen miljoonaan markkaan asti. Sen yli menevästä osasta maksettiin korvauksia toisesta korvauslaista kopioidun alenevan asteikon mukaan. Omaisuuden arvo määritettiin 1. kesäkuuta 1946 vallinneen hintatason mukaan. Yksittäinen henkilö saattoi saada valtiolta maksimissaan kolmen miljoonan markan korvauksen. Tästä kuitenkin vain puoli miljoonaa oli tarkoitus maksaa rahana, ja loput taas valtion velkasitoumuksina. Kun jälkimmäisiä ei ollut sidottu indeksiin, nopeasti laukkaava inflaatio söisi nopeasti niiden reaaliarvoa.¹²⁰

Eduskunta ei tällä kertaa tyytynyt toimimaan hallituksen kumileimasimena. Eduskuntakäsittelyn yhteydessä lakiehdotuksiin tehtiin monia oleellisia muutoksia, niistä useimmat perustuslakivaliokunnan ehdotuksesta. Täysimääräisen korvauksen yläraja nostettiin 750 000 markkaan. Korvaukseen oikeutettuihin sisällytettiin myös sellaiset entiset Suomen kansalaiset, jotka olivat Saksan kansalaisen kanssa solmimansa avioliiton myötä menettäneet Suomen kansalaisuuden, vaikka olivat jääneet asumaan Suomeen. Kansanedustajilla riitti myötätuntoa myös ns. syyskuun suomalaisia kohtaan. Näiden joukossa kun oli monia Suomessa pitkään asuneita ihmisiä ja omaisuuden luovutuksen myötä erittäin vaikeaan asemaan joutuneita henkilöitä. Siten valiokunnan ehdotuksesta valtioneuvostolle annettiin oikeus ”[s]äällittävässä tai muussa erikoistapauksessa [...] myöntää korvausta myöskin 19.

¹¹⁹ Hallituksen esitys n:o 122. *Valtiopäivät 1947. Asiakirjat*. Kolmas osa I. Helsinki 1949.

¹²⁰ Hallituksen esitys n:o 122. *Valtiopäivät 1947. Asiakirjat*. Kolmas osa I. Helsinki 1949.

päivän syyskuuta 1944 jälkeen Suomen kansalaisiksi tulleelle henkilölle”.¹²¹ Tätä ja monia muitakin muutosehdotuksia ajoi voimakkaimmin RKP:n Ernst von Born.¹²²

Vince-hevonen ja
Vile Kovacs
Lempäälän leirillä. -
Vince the horse and
Vile Kovacs in the
Lempäälä camp.
*Hans Jaekelin
kokoelma*

Muutoksia ei eduskunnassa hyväksytty yksimielisesti. SKDL:n edustajat katsoivat, että hallituksen esitys ja perustuslakivaliokunnan enemmistön siihen tekemät muutokset asettivat saksalaisen omaisuuden luovutuksesta kärsineet parempaan asemaan kuin ne, jotka olivat kärsineet toisen korvauslain mukaisia vahinkoja. Jälkimmäisen lain mukaan menetykset korvattiin täysimääräisesti vain 500 000 markkaan asti, ja tästä vain 20 000 markkaa maksettiin rahana. Saksalaisen omaisuuden luovutuksesta kärsineiden menetykset kuitenkin korvattiin täysimääräisesti rahana 750 000 markkaan asti, ja vasta tämän ylittävä osuus velkasitoumuksina. Niitä ei kuitenkaan ollut sidottu indeksiin, kuten toisen korvauslain perusteella jaettujen obligaatioiden osalta oli tehty, joten inflaatio nakersi nopeasti saksalaisen omaisuuden luovutuksesta kärsineiden nimellisesti suurempia korvauksia. Siirtoväelle oli myös myönnetty muita etuja, joita saksalaisen omaisuuden luovutuksesta kärsineet eivät olleet saaneet. Käytännössä eroavaisuudet eivät siten olleet niin suuria kuin SKDL:n edustajat väittivät. Ehdotus täysimääräisen ja rahana maksetun korvauksen pitämisestä 500 000

¹²¹ Perustuslakivaliokunnan mietintö n:o 108, 12.3.1948, ja eduskunnan vastaus 6.4.1948 (lainaus) hallituksen esitykseen n:o 122. *Valtiopäivät 1947. Asiakirjat*. Kolmas osa I. Helsinki 1949; Perustuslakivaliokunnan pöytäkirjat 1947–1948. EA.

¹²² Ks. esim. luonnokset perustuslakivaliokunnan pöytäkirjoiksi 12.–13.2. ja 5.3.1948. Perustuslakivaliokunnan pöytäkirjat 1947. EA; Born 1954, 252–253.

markassa hylättiin kuitenkin valiokunnassa vain yhden äänen erolla.¹²³ Koko eduskunta torjui kuitenkin selvin numeroin SKDL:n ehdotukset perustuslakivaliokunnan tekemien muutosten hylkäämisestä.¹²⁴

Varsinaiset korvaukset myönsi valtiovarainministeriön alaisuuteen perustettu Saksalaisen omaisuuden arvioimislautakunta, jota johti eduskunnan puhemies Urho Kekkonen. Valtiovarainministeriö päätti huhtikuun 1948 lopussa, että hakemukset oli jätettävä kahden kuukauden kuluessa, jos korvausta tavoittelevan vakinainen koti- tai oleskelupaikka oli Suomessa, ja neljän kuukauden kuluessa, jos se oli ulkomailla. Aikarajat olivat varsin tiukkoja, ja syyskuun lopulla valtioneuvosto päätti jatkaa Suomessa asuneiden hakuaikaa kahdella kuukaudella ja ulkomailla olleiden neljällä kuukaudella.¹²⁵ Arvioimislautakunta käsitteli lopulta yhteensä 334 anomusta. Se maksoi yhteensä 64,5 miljoonan markan arvosta korvauksia 192 hakijalle, joten yli kolmasosa hakemuksista hylättiin.¹²⁶

Saksan kansalaisten kanssa naimisissa olleiden suomalaisnaisten lisäksi korvauksia saivat jotkut ”säälittäviksi tai erikoistapauksiksi” katsotut syyskuun suomalaiset. Myönteisiä päätöksiä perusteltiin ainakin henkilöiden korkealla iällä, heikolla terveydentilalla, taloudellisella ahdingolla sekä pitkäaikaisella toiminnalla Suomen talouselämän tai valtion palveluksessa.¹²⁷ Valtaosa arvioimislautakunnan maksamista rahoista päätyi kuitenkin omaisuudenluovutuksesta kärsimään joutuneille sivullisille, sillä korvaukseen oikeutetuilla kaksoiskansalaisilla ja suomalaissyntyisillä naisilla ei harvoja poikkeuksia luukuun ottamatta ollut kovin paljon omaisuutta. Eniten huomiota kansanedustajien ja suuren yleisön keskuudessa herätti saksalaisten omistamissa kiinteistöissä asuneiden vuokralaisten asema. Jo toukokuussa 1946, eli ennen kuin luovutuslaki tuli voimaan, neuvostoliittolaiset esittivät vaatimuksen kahden heidän omistukseensa siirtyvän helsinkiläistalon tyhjentämisestä muutaman päivän sisällä. Noin 150 töölöläistä joutui yllättäen kodittomaksi, ja osalle oli järjestettävä hätämajoitus läheisestä kansakoulusta. Luovutuslain käsittelyssä monet kansanedustajat kiinnittivätkin huomiota kotinsa menettäneiden vuokralaisen ahdinkoon. Asunnottomaksi

---

¹²³ Perustuslakivaliokunnan pöytäkirjat 11.3. ja 12.3.1948. Suuren valiokunnan pöytäkirja 1.4.1948. EA; Eino Tainion et. al. vastalause perustuslakivaliokunnan mietintöön n:o 108 ja M. Järvisen et al. eriävä mielipide valtiovarainvaliokunnan lausuntoon n:o 8 perustuslakivaliokunnalle. Hallituksen esitys n:o 122. *Valtiopäivät 1947. Asiakirjat*. Kolmas osa I. Helsinki 1949.

¹²⁴ *Valtiopäivät 1947. Pöytäkirjat IV*. Helsinki 1948, 3696–3699.

¹²⁵ Valtiovarainministeriön päätökset N:o 353, 30.4.1948 ja 705, 24.9.1948. *Suomen asetuskokoelma 1948*.

¹²⁶ Kärpijoki 2004, 83–84; Nummela 1993, 204.

¹²⁷ Ks. esim. päätökset Max Göhnerin, Viktor Priegnitzin ja Friedrich August Herman Schencken hakemuksista. Hb1 Erilaisia muita korvauksia ja avustuksia koskevat asiakirjat 1947–1959. Valtiokonttori. Korvausasiainosasto. KA.

joutuneiden helsinkiläisten kokonaismäärä nousi lopulta noin neljään sataan henkeen.¹²⁸

Monimutkaisessa omaisuudenluovutusprosessissa tapahtui vääjäämättä virheitä, varsinkin kun Neuvostoliitto vaati asioiden ratkaisemista nopeasti. Alkuperäisiin LVK:lle annettuihin kansalaisuusluetteloihin oli sisällytetty ihmisiä, joiden kansalaisuudesta ei oltu varmoja, ja myöhemmin monet heistä osoittautuivat esimerkiksi suomalaisiksi, ruotsalaisiksi, tanskalaisiksi tai kansalaisuutta vailla oleviksi. Valvontakomissio ei kuitenkaan hyväksynyt näiden henkilöiden poistamista omaisuutensa menettävien luetteloista kuin ainoastaan siinä tapauksessa, että heidän ei-saksalaisuutensa voitiin todistaa täysin aukottomasti. Suomalaiset yrittivät mahdollisuuksien mukaan välttää aiheettomia omaisuudenluovutuksia, mutta neuvostoliittolaiset eivät olleet niistä huolissaan. Kun esimerkiksi UM:n V.J. Ahokas huomautti eräiden henkilöiden olevan ”ent. Venäjän kansalaisia ja tietävästi jatkuvasti kansalaisuutta vailla”, valvontakomission edustaja vastasi, että ”Jos jollakulla on saksalainen nimi ja sen edessä vielä von, niin on hän tietenkin saksalainen.” Suomalaisen ”olisi poliittisesti viisaampaa luovuttaa nämä osakkeet Neuvostoliitolle” sen sijaan, että ne jätettäisiin ”kaikenkarvaisten emigranttien” haltuun.¹²⁹

Jos omaisuus oli jo ehditty luovuttaa Neuvostoliitolle, sen saaminen takaisin oli lähes mahdotonta. Omaisuutta ei palautettu edes sellaisissa tapauksissa, että oli selvästi todistettavissa omaisuudenluovutuksen tapahtuneen alun perin virheellisin perustein. Itävaltalaisen omaisuuden kohdalla neuvostoliittolaiset näyttävät jopa tietoisesti johtaneen suomalaisia harhaan. Suomalaiset tiedustelivat valvontakomissiolta keväällä 1946, oliko Saksan valtakuntaan 1938 liitetyn Itävallan kansalaisten omaisuus myös luovutettava. Vastaus oli myönteinen. Berliinin valvontaneuvoston laista oli tosin pääteltävissä, että itävaltalaista omaisuutta ei olisi tullut luovuttaa. Tätä lakia ei kuitenkaan ollut annettu virallisesti suomalaisille tiedoksi, ja kun LVK selvästi oli todennut, että itävaltalainen omaisuus oli siirrettävä Neuvostoliitolle, suomalaiset päättivät toimia kuten se vaati. Vasta kun pääosa omaisuudesta oli siirretty, suomalaisille selvisi, että Potsdamissa tehtyjen päätösten mukaan itävaltalaista omaisuutta ei olisi pitänyt rinnastaa saksalaiseen omaisuuteen. Neuvostoliittolaiset eivät kuitenkaan suostuneet palauttamaan itävaltalaista omaisuutta, vaikka NOH:n asianajaja myönsi, ettei sitä olisi pitänyt alun perin luovuttaa. NOH ilmoitti kuitenkin, että se

---

¹²⁸ Kärpijoki 2004, 69; ”Saksalaisen omaisuuden luovutuslaki loppuun käsitelty”. *Uusi Suomi* 26.5.1946; *Valtiopäivät 1946. Pöytäkirjat* I, 773–776.

¹²⁹ ”Muistio. Saksalaisen omaisuuden luovutuksessa tapahtuneet virheellisyudet”. Ilkka Tapiola, 13.10.1949. Kansio 107. CE. KA; ”N.s. virheelliset luovutukset”. 8.2.1949; ”Muistio keskustelusta Tornissa 4.12.1946 klo 12.00 – 12.40”. V. J. Ahokas 5.12.1946 (lainaukset). Fb 110, G 15 E V B 1, kansio 112. UM.

ei tulisi enää ottamaan vastaan sitä vähäistä osaa itävaltalaisesta omaisuudesta, joka vielä oli luovuttamatta.¹³⁰

Itävaltalaiset eivät saaneet omaisuuttaan takaisin, eikä myöskään Suomen valtio suostunut hyvittämään heidän menetyksiään. Monille muille aiheettomasti omaisuutensa menettäneille Suomen valtio maksoi kuitenkin korvauksia, sillä heidän katsottiin kärsineen suomalaisviranomaisten virheistä. Näihin tapauksiin ei kuitenkaan sovellettu korvauslakia, sillä se koski Hillilän mukaan ”saksalaiseen omaisuuden luovutuslain täytäntöönpanosta muille kuin Saksan kansalaisille aiheutuneiden tappioiden korvaamista; jos taas tappio on aiheutunut luovutuslain määräyksistä poikkeavasta menettelystä, on korvaus määrättävä ja suoritettava täysin erillistä, yleiseen hallinto-oikeuteen nojautuvaa menettelyä noudattaen”. Saksalaisen omaisuuden arvioimislautakunnan sijasta virheellisiä luovutuksia koskevat anomukset käsitteli UM, joka tarvittaessa alisti asiat valtioneuvoston ratkaistavaksi. Näiden hakemusten jättämiselle ei ollut määrätty mitään määräaikaa, joten niitä käsiteltiin valtionhallinnossa ainakin 1950-luvun lopulle asti. Menetykset korvattiin alkuvaiheessa pääosin täysimääräisesti, ja esimerkiksi pörssiosakkeet ja obligaatiot korvattiin uusilla. Vuonna 1954 korvausten suuruutta laskettaessa alettiin soveltaa korvauslakiin sisällytettyä asteikkoa.¹³¹

Johtopäätökset

Saksalaisen omaisuuden luovutus Neuvostoliitolle ei perustunut syyskuussa 1944 allekirjoitettuun välirauhansopimukseen, vaan liittoutuneiden Potsdamissa tekemään päätökseen jakaa keskenään Saksan valtiolle ja yksityisille saksalaisille kuuluneet ulkomaalaiset varat. Juridisesti liittoutuneiden päätös seisoi huteralla pohjalla. Oli vähintäänkin epävarmaa, oliko Saksan miehittäneillä valtioilla oikeus siirtää kolmansissa maissa olevaa saksalaista yksityisomaisuutta omiin käsiinsä. Monet puolueettomat maat eivät suostuneetkaan nielemään purematta Potsdamin päätöksiä, mutta Neuvostoliiton varjossa elävä Suomi ei käytännössä voinut torjua valvontakomission vaatimuksia. Näin Suomessa oleva saksalaiseksi laskettu omaisuus siirtyi Saksan sotakorvauksena Neuvostoliitolle. Suomen valtion kannalta tämä siirto ei ollut merkityksetöntä, sillä Suomen valtion ja yksityisten velat Saksalle siirtyivät Neuvostoliitolle ilman, että niistä saatiin vähentää suomalaisten velkoja Saksasta. Saadakseen ”saksalaissaataviksi” kutsut velat maksettua suomalaisten oli siirrettävä Neuvostoliitolle Jäniskosken ja Niskakosken alue sekä

---

¹³⁰ ”P.M. Itävaltalaisen omaisuuden luovutus Neuvostoliitolle.” Ilkka Tapiola 14.10.1949. Fb 110, G 15 E V B 1, kansio 112; ”Muistio puhelinkeskustelusta ministeri Hillilä – herra Andrianov 6.6.1946. klo 10.30.” Kaarlo Hillilä 6.6.1946. Fb 110, G 15 E III A, kansio 99; ”Itävallan kansalaisten Neuvostoliitolle luovutettu omaisuus.” K.G. Idman, 8.11.1949. Fb 110, G 15 E V B 3, kansio 114. UM; ”Muistio n:o 153”. 14.11.1949. Kaarlo Hillilä. Kansio 107. CE; ”Muistio” 19.10.1949. Ilkka Tapiola. Fe 62. UOH. KA.

¹³¹ ”PM saksalaisen omaisuuden luovutuksessa tapahtuneista erheellisyyksistä sekä niiden johdosta maksettavista korvauksista.” 8.3.1948 Kaarlo Hillilä (lainaus) Dac1. Kaarlo Henrik Hillilän I arkisto. Oulun maakunta-arkisto; Fb 110, G. 15 E V B 1, kansio 112. UM.

erinäisiä omaisuuseriä ja tavaramääriä. Kun Suomen oli samaan aikaan ponnistettava voimansa äärimmilleen muiden sodasta aiheutuneiden rasitusten takia, saksalaissaatavien maksua ei ollut helppo järjestää.

Suomessa asuneet Saksan kansalaiset joutuivat omaisuuden luovutuksen myötä taloudellisesti vaikeampaan asemaan kuin Saksassa asuneet saksalaiset. Suomessa takavarikoitiin kaikki mahdollinen rahanarvoinen omaisuus – ja paljon vähäarvoistakin omaisuutta – henkilön varallisuustasosta, poliittisista kannoista tai iästä riippumatta. Neuvostoliitto ja osittain myös länsiliittoutuneet takavarikoivat Saksassakin asuvien henkilöiden omaisuutta, mutta yksittäiset siellä asuneet ihmiset eivät menettäneet omaisuuttaan yhtä perusteellisesti harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta.

Saksan kansalaisten lisäksi omaisuuden luovutuksesta joutuivat kärsimään monien muiden maiden kansalaiset. Neuvostoliitto pyrki sekä Suomessa että Itä-Euroopan maissa keräämään haltuunsa mahdollisimman suuren omaisuusmassan ja esitti siten vaatimuksia sellaisenkin omaisuuden suhteen, joka muiden mielestä ei ollut saksalaista. Suomessa se pakotti maan hallituksen luovuttamaan suomalaissyntyisten Suomen kansalaisten omaisuutta, jos nämä vain avioliiton kautta olivat tulleet muodollisesti myös Saksan kansalaisiksi. Lisäksi neuvostoliittolaisille luovutettiin LVK:n vaatimuksesta Suomessa oleva itävaltalainen omaisuus vastoin Potsdamissa tehtyjä päätöksiä.

Yksittäisten henkilöiden kansalaisuuden määrittely oli usein vaikeaa. Siten Neuvostoliitolle siirtyi sellaistaakin omaisuutta, jonka todettiin myöhemmin kuuluneen muille kuin saksalaisille. Neuvostoliittolaiset kieltäytyivät kuitenkin palauttamasta mitään tällaista omaisuutta. Viime kädessä Suomen valtio maksoi korvauksia ei-saksalaisille henkilöille, jotka olivat joutuneet kärsimään omaisuuden luovutuksesta. Korvauksia maksettiin myös suomalaissyntyisille ja Suomeen asumaan jääneille naisille riippumatta siitä, olivatko he menettäneet Suomen kansalaisuuden.

Suomen hallituksen liikkumavara saksalaisen omaisuuden luovutukseen liittyvissä asioissa oli hyvin vähäinen. Neuvostoliittolaiset pyrkivät keräämään itselleen kaiken sellaisen omaisuuden, jota jollakin perusteella voitiin väittää saksalaiseksi, ja Suomen viranomaisten oli vaikea torjua heidän vaatimuksiaan. Suomen viranomaiset yrittivät estää kaksoiskansalaisten omaisuuden luovutuksen ja toivoivat myös, että kaikille Saksan kansalaisille voitaisiin jättää pieni osuus heidän omaisuudestaan. Neuvostoliitto asettui toiselle kannalle. Omaisuuden luovutusta hoitanut Ulkomaalaisen omaisuuden hoitokunta onnistui kuitenkin torjumaan joitain neuvostoliittolaisten heikoimmin perusteltuja vaatimuksia.

Neuvostoliitto oli kärsinyt sodassa valtavia ihmis- ja aineellisia tappioita, joten se katsoi olevansa oikeutettu vaatimaan Saksalta sotakorvauksia. Tämä ei kuitenkaan ollut ainoa syy, miksi neuvostoliittolaiset pyrkivät keräämään itselleen kaiken itäisen Euroopan maissa olevan saksalaisen omaisuuden. Neuvostoliitto pyrki sen avulla kehittämään näiden maiden ja itsensä ”taloudellista yhteistyötä” eli sitomaan

ne tiukemmin itseensä. Näin Neuvostoliiton poliittinen valta kasvoi, ja se kykeni myös käyttämään uusia vasallivaltioitaan taloudellisesti hyväkseen. Neuvostoliiton Suomessa haltuunsa saama omaisuus osoittautui paljon suppeammaksi, kuin neuvostoliittolaiset olivat toivoneet. Suomalaiset torjuivat myös presidentti Paasikiven johdolla päättäväisesti Neuvostoliiton ehdotuksen kuitata ns. saksalaissaatavat Suomen valtionyhtiöiden osakkeilla. Niiden kautta idän suurvalta olisi saanut samanlaisen vahvan otteen Suomen teollisuudesta, kuin se sai monen Itä-Euroopan maan taloudesta. Ei siis ihme, että Paasikivi katsoi Suomen saaneen asiassa neuvostoliittolaisista ensimmäisen merkittävän talouselämää koskevan torjuntavoiton.¹³²

Fil.tri Niklas Jensen-Eriksen on Helsingin yliopiston Euroopan historian dosentti.

LÄHTEET

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Etsivän keskuspoliisin / Valtiollisen poliisin arkisto (EK-Valpo)

Asiamapit (amp): Valpo II: XII F, XXV E 8,

Henkilömapit: Paavo Breitholtz, Paavo, EK-Valpo hmp H13078

Internoimisarkisto

Sisäasiainministeriö

Anomusasiakirjat 1944

Kirjediaariasiakirjat 1944

Ulkomaalaisen omaisuuden hoitokunta (UOH)

Bd1 Yhteenveto luovutetusta omaisuudesta

E1 Neuvostoliiton omaisuuden hallinnolta saapuneiden kirjeiden suomennokset

Fe 23 Henkilömapisto

---

¹³² Keskinen 1987, 125.

Fe 62 Muistiot

Fe 67–68 Saksalaisen omaisuuden haltuunottoa ja hoitoa koskeva
kirjeenvaihto

Fe 77 Aviovaimojen omaisuuden luovutus

Valtiokonttori. Korvausasiainosasto

Hb1 Erilaisia muita korvauksia ja avustuksia koskevat asiakirjat 1947–1959

Yksityiskokoelmat

Ernst von Born

Carl Enckell (CE)

J.K. Paasikivi (JKP)

Tauno Suontausta

Eduskunnan arkisto (EA), Helsinki

Perustuslakivaliokunnan pöytäkirjat 1946–1948

Suuren valiokunnan pöytäkirjat 1948

National Archives (NA), Kew, Lontoo

FO371 Foreign Office, Political Departments: General Correspondence

National Archives (NARA), College Park, Maryland, United States

State Department, Record Group 69. Finland Political and National Defence Affairs 1950–54. (KA mikrofilmi USA 13)

State Department, Record Group 84: Records of Foreign Service Posts. Helsinki Legation – Embassy. Classified General Records (Jäljennökset KA: USA TK 23).

Oulun maakunta-arkisto

Kaarlo Henrik Hillilän I arkisto

Ulkoasiainministeriön arkisto (UM), Helsinki

Fb 110 Jatkosota

Dee 1 Kauppapoliittisen osaston muistiot 1945–1959

Ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirjat

Painamattomat lähteet

Brettschneider, Gunvor, ”Internointi 1944–1946”. Käsikirjoitus 9.3.2009. (Tekijän hallussa).

Painetut lähteet

Foreign Relations of the United States (FRUS). Diplomatic papers. The Conference of Berlin (The Potsdam Conference), 1945, Volume II. U.S. Government Printing Office, Washington, D.C, 1960.

J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, ensimmäinen osa 28.6.1944–24.4.1949. Toim. Yrjö Blomstedt & Matti Klinge. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1985.

J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, toinen osa 25.4.1949–10.4.1956. Toim. Yrjö Blomstedt & Matti Klinge. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1986. Suomen asetuskokoelma 1944, 1948.

Valtiopäivät 1946. Pöytäkirjat I–II. Helsinki 1946.

Valtiopäivät 1946. Asiakirjat. Ensimmäinen ja toinen osa. Helsinki 1947.

Valtiopäivät 1947. Pöytäkirjat IV. Helsinki 1948.

Valtiopäivät 1947. Asiakirjat. Kolmas osa I. Helsinki 1949.

Lehtiartikkelit

”Kuulutus”. *Uusi Suomi* 15.10.1944.

”Saksalaisen omaisuuden luovutuslaki loppuun käsitelty”, *Uusi Suomi* 26.5.1946.

“Kremlin, Inc. Soviet Plants in Finland Find the Capitalistic Competition too Tough”. *Wall Street Journal* 21.12.1954.

Muistelmat

Born, Ernst von, Levnadsminnen. Söderström & C:o Förlagsaktiebolag, Helsingfors 1954.

Nykopp, Johan., Paasikiven mukana Moskovassa. Kirjayhtymä, Helsinki 1975.

Söderhjelm, J.O., Kolme matkaa Moskovaan. Kirjayhtymä, Helsinki 1970.

Tutkimuskirjallisuus

Ahvenainen, Jorma, Enso-Gutzeit Oy 1872–1992. Osa II 1924–1992. Jyväskylä 1992.

Borhi, László, Hungary in the Cold War, 1945–1956. Between the United States and the Soviet Union. Central European University Press, Budapest 2004.

Böhme, Klaus-Richard, "Rätt eller moral? Den tyska egendomen i Sverige 1944–1956". Teoksessa Utrikespolitik och historia. Studier tillägnade Wilhelm M. Carlgren den 6 maj 1987. Redaktörer Mats Bergquist, Alf W. Johansson och Krister Wahlbäck. Militärhistoriska förlag, Stockholm 1987, 47–59.

Harris, Charles Wesley, "International Relations and the Disposition of Alien Enemy Property Seized by the United States During World War II: A Case Study on German Properties". The Journal of Politics, Vol. 23, No. 4 (Nov., 1961), 641–666.

Heikkilä, Hannu, Liittoutuneet ja kysymys Suomen sotakorvauksista 1943–1947, Historiallisia tutkimuksia 121. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1983.

Hyvämäki, Lauri, "Valtioneuvosto 2. maailmansodan jälkeen vuoteen 1957". Teoksessa Valtioneuvoston historia 1917–1966, osa II Ministeristöjen historia 1939–1966. Helsinki 1977, 243–470.

"Inter-Allied Reparation Agency". International Organization, Vol. 4, No. 3 (Aug., 1950), 539–540.

Jensen-Eriksen, Niklas, "Välirauhan väliinpuotoajat. Suomessa asuneet saksalaiset Valpon varjossa 1944–1947". Teoksessa "Se rakkain kotipolku" – Erkki Kouri ja yleinen historia. Toim. Hannes Saarinen, Markku Peltonen ja Kustaa Multamäki, Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 15, Helsinki 2000, 333–354.

Kauppa- ja teollisuusministeriö 75 vuotta. Vol. II: 1888–1938–1963. [Kauppa- ja teollisuusministeriö], Helsinki 1964.

Keskinen, Tuomas, Idänkauppa 1944–1987, Kauppalehti, Porvoo 1987.

Komlosy, Andrea, "Österreichs Brückenfunktion und die Durchlässigkeit des „Eisernen Vorhangs“, in „Zarte Bande“ – Österreich und die europäischen planwirtschaftlichen Länder – "Delicate Relationships" – Austria and Europe's Planned Economies, ed. G. Enderle-Burcel, D. Stiefel, and A. Teichova, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs – Sonderband 9 Wien 2006, 73–105.

Kuisma, Markku, Kylmä sota, kuuma öljy. Neste, Suomi ja kaksi Eurooppaa 1948–1979. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1997.

Kärpijoki, Laura, "Suomessa olevan saksalaisen omaisuuden luovutus Neuvostoliitolle 1944–57". Talous- ja sosiaalhistorian pro gradu -tutkielma 2004. Helsingin yliopisto, Yhteiskuntahistorian laitos.

Lorenz-Meyer, Martin, Safehaven. The Allied Pursuit of Nazi Assets Abroad. University of Missouri Press, Columbia, Missouri 2007.

- Lund, Joachim**, “Krigsskadeserstatninger samt konfiskation af tysk og japansk ejendom”. Teoksessa Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940–45. Redaktion Hans Kirchhoff, John T. Lauridsen, Aage Trommer. Gads Forlag, København 2002, 289–290.
- Michelsen, Karl-Erik**, Sähköstä ja suolasta syntynyt. Finnish Chemicals Oy, Nokia Chemicals 1937–1987. Nokia Chemicals, [Äetsä] 1989.
- Nummela, Ilkka**, Inter arma silent revisores rationum. Toisen maailmansodan aiheuttama taloudellinen rasitus Suomessa vuosina 1939–1952. *Studia historica Jyväskylänensia* 46. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1993.
- Polvinen, Tuomo**, Jaltasta Pariisiin rauhaan. Suomi kansainvälisessä politiikassa III: 1945–1947. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1981.
- Polvinen, Tuomo**, J.K. Paasikivi. Valtionmiehen elämäntyö 4: 1944–1948. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1999.
- Rentola, Kimmo**, Niin kylmää, että polttaa. Kommunistit, Kekkonen ja Kreml 1947–1958. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1997.
- Suviranta, Br.** Suomen sotakorvaus ja maksukyky. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1948.
- Slany, William Z., Eizenstat, Stuart**, U.S. and Allied efforts to recover and restore gold and other assets stolen or hidden by Germany during World War II. A preliminary study. Department of State, Washington, D.C. 1997.
- Toivola, Lasse**, Hausjärvi-kirja. Hausjärven kirjatoimikunta, [Hausjärvi] 2001.
- Trachtenberg, Marc**, A Constructed Peace. The Making of the European Settlement, 1945–1963. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1999.
- deVries, Henry**, “The International Responsibility of the United States for Vested German Assets”. *The American Journal of International Law*, Vol. 51, No. 1 (Jan., 1957), 18–28.

Haastattelut

Hans-Peter Sehm 28.3.2009 (sähköposti)

Leif Domke 12.6.2009 (haastattelijana Paula Uhlenius)

SUMMARY

Niklas Jensen-Eriksen: The transfer of German assets in Finland to the Soviet Union in 1946

According to the September 19, 1944 Armistice Agreement between Finland and the Soviet Union, the Finnish government had to freeze all German and Hungarian assets in the country and to ensure that they would not be expropriated or taken

abroad. The Custodian of Foreign Property (Ulkomaalaisen omaisuuden hoitokunta) took control of these assets in October 1944.

In August 1945, the leaders of the United States, the United Kingdom and the Soviet Union decided in Potsdam to divide German assets outside the borders of Germany among themselves. This arrangement covered all public and private property. The German assets in Finland were in practice, although not officially, allocated to the Soviet Union. As a result, the Soviet-led Allied Control Commission in Helsinki instructed the Finnish government in March 1946 to transfer all German assets in Finland to the Soviets. Finnish legal experts suspected that the decisions made in Potsdam were not legally binding in foreign countries, but in reality it was not possible for the Finnish government to reject demands made by the Control Commission. Hence, the Finnish government agreed to hand over the assets. After the Parliament had passed the necessary legislation, the Custodian of Foreign Property began to transfer these assets to the Soviets. The Hungarian property, in contrast, was returned to its original owners in May 1948.

In the summer of 1946, over 90 percent of those German assets that had been identified were handed over to the Soviets. German citizens lost all the property they had, including valuables, the contents of their bank accounts, real estate, shares in companies and motor vehicles. In the beginning, the Soviets also took a wide variety of items, such as furniture and toys, that had very little financial value. Yet, the Soviets were not happy. They argued that they should also receive all the property owned by those people who were citizens of both Finland and Germany. In practice these individuals were Finnish women who had lived their entire lives in Finland, but had received German citizenship because they had married a German who had moved to Finland. In addition, the Soviets refused to accept responsibility for any debts owed by the Germans to third parties. They also demanded compensation for the fact that the value of German assets had in some cases declined after September 1944. For example, Finnish authorities had deducted administrative fees and paid out money to those to whom the Germans had been in debt.

The Finnish government had to give in to the new demands, but the Custodian of Foreign Property did manage to reject some claims that were clearly unfounded. On the other hand, some people lost their property because the Finnish authorities had mistakenly identified them as German citizens. When Finnish authorities realized this, they asked the Soviets to return the property but the latter refused to do so. The Finnish government later paid compensation to the Finnish-born wives of German nationals and some other non-German individuals who had suffered damages because of the transfer of German assets to the Soviet Union.

The Germans had played a substantially weaker role in the Finnish economy than the Soviets had suspected. The Soviets had assumed that they could play a strong role in the Finnish economy by taking over former German assets, but in practice they got a wide variety of insignificant small businesses and only a few important

industrial companies. The Soviets did try to expand their industrial holdings in Finland in other ways. Finland had owed substantial sums of money to Germany, and now the Soviet Union took over these debts. Since it was difficult for Finland to repay them, the Soviets suggested that the Finns should settle these debts by handing over shares in Finnish state-owned companies. The pro-Soviet Finnish Prime Minister Mauno Pekkala accepted this proposal, but he was overruled by President J.K. Paasikivi, who believed that it was extremely dangerous to give the Soviets such a strong role in Finnish industry. After all, the Soviets had set up many joint companies with local governments in Eastern European countries, which compromised the independence of these countries and allowed the Soviets to exploit them economically.

A new team of negotiators was appointed, and they steadfastly refused to hand over any shares to the Soviet Union. The Soviets had to give in, and the Finnish debts to the Soviet Union were eventually settled in other ways. For example, the Finns handed over a small piece of their territory in Northern Finland and a wide variety of export products. These deliveries placed an unwelcome additional burden on the Finnish economy, since the Finns were at the same time shipping large amounts of reparation goods to the Soviet Union. Yet, President Paasikivi and the Finnish negotiators were happy because they believed that they had managed to successfully defend the country's economic, and hence its political, independence.

Niklas Jensen-Eriksen Ph.D. is a docent in European History at the University of Helsinki.

Vapun viettoa Lempäälän (ylh. ja oik.) ja Paimion leireillä 1945. - May Day celebrations in the Lempäälä (top and right) and Paimio camps in 1945. *Hans Jaekelin ja Birgitta Joukasen kokoelmat*

SAKSAN PUNAINEN RISTI SUOMESSA 1941–44

Sota- ja kenttäsairaalat, sotilaskodit ja muut huoltoyksiköt

Lars Westerlund

Suomessa ja erityisesti maan pohjoisosissa toimi jatkosodan aikana lähes satakunta Saksan armeijan ylläpitämää sota- ja kenttäsairaalaa sekä sotilaskotia. Vaikka nykyään on tutkittu jokseenkin tyhjentävästi Saksan joukkojen sotatoimia, suhteita suomalaisen paikallisväestöön ja Saksan sotavankileirejä, ei tähän mennessä ole laadittu yhtäkään saksalaisten sairaaloita ja sotilaskoteja käsittelevää tutkimusta. Kirjoituksessa kiinnitetään ensimmäistä kertaa laajempaa huomiota näihin yksikköihin.

Valaisen saksalaisten kenttä- ja sotasairaaloiden sekä sotilaskotien ja muiden huoltoyksiköiden verkostoa Armee-Oberkommando (AOK) 20:n toiminta-alueella. On huomattava, että tähän alueeseen kuului Suomen ja sen idänrajantakaisten alueiden lisäksi myös kuusi kuntaa Koillis-Norjassa: Tana, Nesseby, Berlevåg, Båtsfjord, Vadsø ja Sør-Varanger, jossa mm. Kirkkoniemi sijaitsi.¹ Saksan hyökätessä Neuvostoliiton kimppuun kesällä 1941 silloisen AOK Norwegenin joukkoja sijaitsi sekä Norjassa että Suomessa. Etupäässä sen Suomen maaperällä olevat joukot osallistuivat sotatoimiin Neuvostoliitossa. Helmikuussa 1942 AOK Norwegenin toiminta-alueeksi määrättiin kuitenkin ainoastaan Norja samalla kun perustettiin uusi AOK Lappland, jonka esikunta sijaitsi Rovaniemellä. AOK Lapplandin nimi muutettiin kesäkuussa 1942 AOK 20:ksi.

Esitys perustuu aikaisempaan kirjallisuuteen, sodanaikaisiin lehtikirjoituksiin ja osittain AOK 20:n asiakirjoihin sairaala- ja huoltoyksiköiden sijaintia käsittelevine karttoineen. Kirjoituksen tarkoituksena on suppean yleiskatsauksen muodossa hahmottaa pääpiirteet, eikä se näin ollen voi antaa järjestelmällisiä ja kattavia tietoja Saksan Punaisen Ristin toiminnasta AOK 20:n toiminta-alueella. Yksikkökarttojen merkkien selvittelyssä olen käyttänyt *Georg Tessinin* taktisia merkkejä koskevaa teosta² sekä Tromsøssä vaikuttavan britti *Simon Orchardin* tietoja.

Käsityksiä Saksan Punaisen Ristin toiminnasta Pohjois-Suomessa

Pohjois-Suomen sotavuosia koskevassa kirjallisuudessa nousee satunnaisesti esille hajatietoja Saksan Punaisen Ristin (Deutsches Rotes Kreuz, DRK)

---

¹ Westerlund 2008 I, 29

² Tessin 1988

toimihenkilöistä. Torniolainen ent. rautatievirkailija ja kotiseutututkija *Pauli Sutela* mainitsee katsauksessaan saksalaisista joukosta jatkosodanaikaisessa Kemissä saksalaiset virkanaiset, joista osa oli Saksan Punaisen Ristin palveluksessa: ”Saksalaisia naisia oli Kemissä vain muutamia kymmeniä. He asuivat omissa parakeissaan tai vuokraamissaan yksityisasunnoissa. Suomalaiusten kanssa he eivät yleensä seurustelleet edes vapaa-aikanaan. Ulkona heitä näki vain joko yksinään tai joskus myös saksalaisten upseereiden seurassa. Enin osa heistä työskenteli sotasairaaloissa, toiset toimistotehtävissä. Ruumiillisissa töissä heitä ei näkynyt koskaan kuten suomalaisia naisia. Tyypillinen saksalainen nainen Kemissä oli keski-ikäinen, kookas, isorintainen, eristäytyvä, ylemmyudentuntoinen ja pidättyvä myös suhteessaan suomalaisiin virkakisariinsa. Monet heistä olivat roomalaiskatolisia nunnia”. Luonnehdintansa vakuudeksi Sutela esittää myös valokuvan, jossa esiintyy hieman roteva ja tomerailmeinen noin 40-vuotias virkanainen Luftwaffen jakkuhamepuvussa.³

AOK 20:n komentaja, kenraalileversti Eduard Dietl Saksan Punaisen Ristin sisarten ympäröimä. - The C-in-C of AOK 20, Colonel-General Eduard Dietl surrounded by nurses from the German Red Cross. *Kansallisarkisto*

³ Sutela 1984. 117

Sutelan näkemys koppavista, povekkaista, univormuihin pukeutuneista nunnista eroaa kuitenkin saksalaisten omien kirjojen ja lehtikirjoitusten välittämästä kuvasta. Saksalaisten julkaisemissa kirjoissa on tosin vain satunnaisia tietoja Saksan armeijan naispuolisista avustajista. Muutamat esimerkit valaisevat aihetta. Vuonna 1943 ilmestyneessä kuvateoksessa *Wir vom linken Flügel* oli Pohjois-Suomen saksalaisissa sotasairaaloissa ja sotilaskodeissa toimivien Punaisen Ristin sisaria esittäviä valokuvia.⁴ Kirjailija *Kurt Herrmann* puolestaan kertoo sisarista 1950-luvulla ilmestyneessä kenraali *Eduard Dietliä* käsittelevässä elämäkerrassa. Siinä sisaret puhuvat toimintatarmoa ja intoa järjestäessään menestyksekkäästi mukavia ja rentouttavia sotilaskoteja saksalaisille sotilaille. Pohjois-Suomessa järjesti varsinkin Saksan Punaisen Ristin Schwester *Ruth Klose* sisartensa toimintaa ja yhteistyötä suomalaisten järjestöjen kanssa Rovaniemeltä käsin. Hänen toiminnastaan kirjoittaa Herrmann: ”Hän johti Saksan Punaisen Ristin vapaaehtoista avustustoimintaa ja hankki vuosien kuluessa suuren joukon apulaisia. Nämä vapaaehtoiset naiset käyttäytyivät koko ajan esikuvallisesti. Rinta rinnan Lotta Svärd -järjestön kanssa he muuttivat suurten vaikeuksien keskellä talvisessa pimeydessä osittain omin käsin tallit ja asuntoparakit kodeiksi saksalaisille ja suomalaisille sotilaille, jotka viihtyisissä huoneissa saattoivat rentoutua ja kuunnella kotimaan säveliä (...) Hänen aikaansaannoksensa ja sisariinsa valama henki ovat olennaisesti vaikuttaneet siihen, että upseerien ja miehistön mieliala viimeiseen Lapissa vietettyyn päivään saakka pysyi korkealla”.⁵

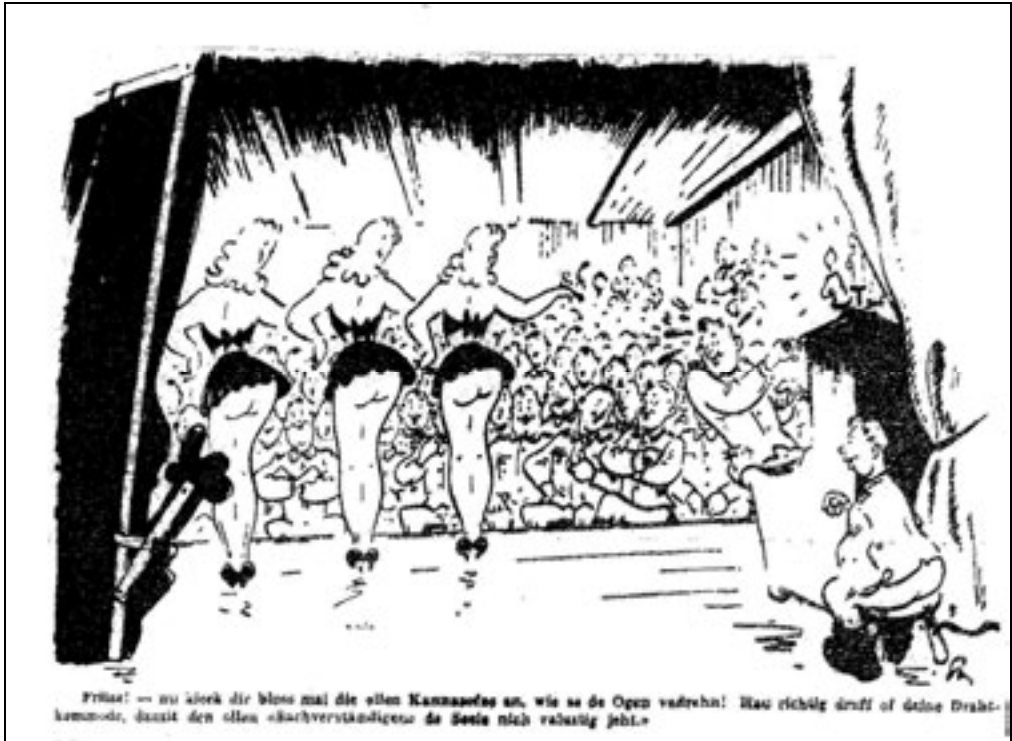
Saksalaisten julkaisemissa sotilaslehdissä piirtyy puolestaan huomattavasti järjestelmällisempi ja täyteläisempi kuva armeijan naispuolisista avustajista pohjoisessa. Norjassa ilmestyi vuosina 1940–44 lehti *Wacht im Norden. Frontzeitung für deutsche Soldaten in Norwegen*. Lehti toimitettiin kuitenkin vuodesta 1941 myös Suomeen sijoitetuille saksalaisille sotilaille joskin sen alaotsikko vasta kesästä 1942 oli *Frontzeitung für die deutsche Soldaten in Norwegen und Nordfinnland*. Lehden kirjoituksissa oli useita kymmeniä näitä Wehrmachthelferinnenejä esittäviä valokuvia. Näistä lähes jokainen kuvasi nuoria, tyylikkäitä ja huoliteltuja, aistillisia, sieviä ja tehtäviinsä sitoutuneita naisia. *Wacht im Norden*-lehden jokaisessa numerossa oli lisäksi eroottisväyisiä piirustuksia pitkäsäärisestä kaunottarista alusvaatteissaan. Myös jokaiseen lehteen sisältyvissä pilakuvissa harjoitettiin hyvin usein naisellisten muotojen esilletuomista. Näiden valokuvien ja piirrosten eräänä keskeisenä tarkoituksena lieneekin ollut keventää sotilaiden mielialoja ja kääntää huomio palvelusasioista ja sotatoimista. On myös tehty havainto, että Saksan sotilaslehtien eroottinen aines säännöllisesti lisääntyi saksalaisten joukkojen koettua sotilaallisia vastoinkäymisiä. Hitleriä vastaan 20.7.1944 tehdyn attentaatin jälkeen kulkeutui lehtiin pornografinen korostus.⁶

---

⁴ *Wir vom linken Flügel. Ein Bildwerk der deutschen Eismeerfront und in der urwäldern Lapplands 1942*

⁵ Herrmann 1957, 216-217

⁶ Pekka Kauppalan antamat tiedot

Saksalaisten sotilaiden hilpeä toveri-ilta Sotilaskodissa, jossa kevyesti pukeutunut naiskolmikko esittelee muodokkaita vartaloitaan yleisön ihastukseksi. Pianon äärellä olevaa Fritzeä kehotetaan lyömään lipastoa oikein kunnolla. Sotilaille tarkoitetun rintamalehti Lapland-Kurierin monivuoteisena erikoisuutena oli hillityn piilopornografian salakuljettaminen lehteen pilapiirrosten kylkiäisenä. Lapland-Kurierin piirros vuodelta 1942 - A view from a merry evening with erotic dance shows in a German military canteen in Lapland.

Rovaniemellä vuosina 1941–44 ilmestyneen *Lapland-Kurier. Frontzeitung für die deutschen Soldaten in Nordfinnland* -päivälehdän naisesitys oli Wacht im Nordenin linjaa hillitympi, sillä kuvia Saksan Punaisen Ristin sisarista julkaistiin vain poikkeuksellisesti.⁷ Sen sijaan oli lähes jokaisessa numerossa isokokoisia valokuvia naispuolisista näyttelijöistä, voimistelijoista, tanssijoista ja muista viihdyttäjistä. Lehden monet piirretyt pilakuvat kuitenkin ikään kuin salakuljettivat piilopornografisia viestejä sotilashuumorin kylkiäisenä ja tämä lienee myös ollut toimituksen harkittu linja. Toiselta puolen haluttiin kohentaa sotilaiden mielialoja eroottisilla vaikuttimilla, mutta toiselta puolen kansallissosialistiset tahot eivät ainakaan julkisesti suosineet pornografiaa, vaan mies- ja naiskehojen luontaista voimaa ja ruumiillista kauneutta. Tämä kyllä mahdollisti sekä miesten että naisten

⁷ Unsere Gebirgsjäger im Kampf. Streiflichter von der Eismeerfront. Lapland-Kurierin kirjoitus 7.3.1942

alastomuuden kuvausta, joskin vain ruumiinvoimien, kehon itsekurin ja esteettisen palvelun muodossa. Niinpä Lapland-Kurierissa ”kevyeseen” aineistoon kuuluvista valokuvista nuorista naisista suurehko osa edusti juuri tätä ”vakavasti” otettavan esteettisyyden ja kauneuspalvelun suuntausta. Kun virallisia tahoja oli tällä tavalla tyydytetty jäi ”kevyelle” erotiikalle hieman tilaa, joka sitten pesiytyi pilakuviin hiukan hillityn, joskin samalla ilahduttavan pornografian muodossa.

Saksan Punainen Risti kansallissosialistisena sanitäärijärjestönä

Kansallissosialistien valtaanpääsy Saksassa vuonna 1933 johti myös Saksan Punaisen Ristin yhdenmukaistamiseen ja alistamiseen hallitussuunnan harjoittamaan politiikkaan, joskin Saksan Punaisen Ristin juutalaiset jäsenet oli erotettu jo aikaisemmin. Uusi valtakunnankansleri *Adolf Hitler* tarjosi vuonna 1933 Saksan Punaisen Ristin puheenjohtajan tointa Dresdenissä asuvalle *Elsa Brändström-Ulichille*. Ensimmäisen maailmansodan aikana Brändström – Ruotsin Venäjän lähettiläs, kenraaliluutnantti *Edvard Brändströmin* tytär – oli Ruotsin Punaisen Ristin edustajana suorittanut laajan humanitäärisen työn saksalaisten sotavankien hyväksi Siperiassa ja nautti Saksassa sankarittaren mainetta. Samoihin aikoihin kansallissosialistit kuitenkin erottivat hänen miehensä Saksin kulttuuriministeriön palveluksesta. Tuohtuneena tästä Brändström-Ulich kieltäytyi noudattamasta Hitlerin kutsua ja pariskunta siirtyi vähin äänin Yhdysvaltoihin.⁸

Saksan Punaisen Ristin uudeksi puheenjohtajaksi nousi tämän välikohtauksen jälkeen Sturm-Abteilungin (SA) ja Wehrmachtin kenraali, arkkiherttua *Carl-Eduard Herzog von Sachsen-Coburg und Gotha*. Tässäkin henkilövalinnassa oli yhtymäkohta Ruotsiin, sillä arkkiherttua oli Ruotsin perintöprinssi *Gustav Adolf Bernadotten Sibylla*-puolison isä. Arkkiherttuaa on luonnehdittu kansallissosialistien näkökulmasta ihanteelliseksi puheenjohtajaksi, sillä hänen muodostamansa julkisivun takana saattoivat SS-päällikkö *Heinrich Himmlerin* avustajat häiriöttä järjestää Saksan Punaisen Ristin asioita mielensä mukaan. Von Sachsen-Coburg oli syntynyt Englannissa kuningatar Victorian lapsenlapsena. Hänen alkuperäiset etunimensä olivat *Charles Edward* ja hänen korkeat englantilaiset sukulaisensa kutsuivat häntä ”*Charlie Koburgiksi*”. Saksassa hänestä tuli ensimmäisiä yläluokkaan kuuluvia Hitlerin kannattajia ja hän alkoi käyttää etunimiä ”*Carl-Eduard*”. Käytännössä arkkiherttua oli Saksan Punaisen Ristin puheenjohtajana eräänlainen näyttävä keulakuva ilman todellista valtaa ja vaikutusta. Hänen pääasiallinen tehtävänsä oli välittää vaikutelma siitä, että DRK oli osa kansainvälisen Punaisen Ristin liikettä.⁹

Vuonna 1937 nimitettiin Schutz-Staffelin (SS) valtakunnanlääkäri (Reichartz-SS) *Ernst-Robert Grawitz* puheenjohtajan sijaiseksi, ja Hitleristä tuli Saksan Punaisen

---

⁸ Warburg 1983, 219-220

⁹ Karl Edvard av Sachsen-Coburg-Gotha:

http://sv.wikipedia.org/wiki/Karl_Edvard_av_Sachsen-Coburg-Gotha
Thorsell 2006, 222-223, Lundgren 2007, 38-40

Ristin suojelija (Schirmherr). Seurauksena tästä tiivistyivät Saksan Punaisen Ristin suhteet valtionhallintoon, NSDAP:iin ja SS:ään entisestään. Wehrmachtin luomisen jälkeen vuonna 1935 Saksan Punaista Ristiä kehitettiin varsin voimakkaasti sotilasterveydenhuollon palvelujärjestönä, jota on luonnehdittu kansallissosialistiseksi saniteettipalveluskunnaksi (nationalsozialistische Sanitätskorps).¹⁰

Saksan Punaisen Ristin sotavuosien panos Saksan joukkojen tukitoimintaan

Saksan sotilasviranomaisten näkemyksen mukaan naiset eivät voineet toimia sotilaina. Vuonna 1938 Saksassa määrättiin yhteiskunnallinen palvelusvuosi joko maataloudessa tai kotitaloudessa jokaiselle alle 24-vuotiaalle naiselle. Oli kuitenkin mahdollista suorittaa yhteiskuntapalvelu myös hoitajana, lastentarhanopettajana tai sosiaalityöntekijänä, joskin palvelun kesto tällaisissa tehtävissä oli kaksi vuotta. Koska maataloustyön vetovoima ei ollut kovin suuri, valitsi osa naisista hoitotyön Saksan Punaisen Ristin palveluksessa. Kun armeija pyysi naistyövoimaa Saksan Punaiselta Ristiltä, järjestö pystyi välittämään hoitotöihin osallistuneita, jotka koulutettiin armeijan tarvitsemia tehtäviä varten.¹¹ Suurta osaa naispuolisista avustajista käytettiin sotilasterveydenhuollon tehtävissä, mutta naisia toimi myös mm. sotilasmuonituksessa, sotilaskodeissa sekä etnisten saksalaisten (Volksdeutsche) asuttamisessa, saksalaisten pakolaishuollossa ym.

Naispuolisten avustajien lukumäärät. Toisen maailmansodan alkuvaiheessa oli Saksan armeijan palveluksessa noin 140 000 naispuolista ns. avustajaa (Wehrmachtshelferinnen), joista noin 50 000 oli palvelussuhteessa ja noin 90 000 työnaisina. Näitä ei kuitenkaan koulutettu käyttämään aseita, eivätkä he myöskään saaneet käyttää aseita. Kolmasosalla mobilisoiduista naisista oli toimistotehtäviin soveltuva koulutus loppuosan ollessa ilman ammattikoulutusta. Sotatoimien laajentuessa ilmeni johtoportaisissa ja sotilashallinnossa aputyövoiman suuri tarve, ja kun asekuntoisista miehistä oli puutetta, mobilisoitiin yhä enemmän naisia. Sotajoukkoja palvelleiden naisten lukumääräksi on arvioitu yhteensä 450 000–500 000, kun vastaavia miespuolisia avustajia (Wehrmachthelfer) on saattanut olla noin 200 000. Kenttäarmeijan yksiköissä oli ainoastaan noin 20 000 naista, mutta reserviarmeijan yksiköissä oli vuosina 1943–44 noin 150 000 työvelvollista naista, noin 105 000 työnaista ja 45 000 palvelussuhteessa olevaa naista.¹²

Sairaanhoitoisaret. Saksan Punaisen Ristin piirissä toimi hyvin suuri määrä naisia Schwestern- ja Betreuungshelferinneina. Vuonna 1939 järjestön jäsenluku oli 1,8

¹⁰ Riesenberger 2002, 269–291, Deutsches Rotes Kreuz, http://de.wikipedia.org/wiki/Deutsches_Rotes_Kreuz

¹¹ Rupp 1978, 81–82, Tuten 1982, 52–53, Seidler 1998, 40–44

¹² von Gersdorff 1969, 74

miljoonaa ja sen paikallisjärjestöjä oli noin 9 000, eikä mikään muu kansallinen Punainen Risti -järjestö ollut valmistautunut sotatoimiin yhtä hyvin kuin Saksan Punainen Risti. Se oli hyvin varustettu ja henkilökunta koulutettu. Suuri osa jäsenkunnasta koostui silti vilpittömistä henkilöistä, jotka noudattivat Punaisen Ristin perinteisiä toimintalinjoja. Punaisen Ristin Sveitsissä toimiva kansainvälinen komitea (Comité International de la Croix Rouge, CICR) toimi myös vuosina 1933–45 sujuvassa ja katkeamattomassa yhteistyössä Saksan Punaisen Ristin kanssa.¹³

Pakollisen työpalvelun kautta tuli suuri määrä 18–24-vuotiaita naisia Saksan Punaisen Ristin palvelukseen.¹⁴ Järjestöön kuului vuonna 1943 noin 343 000 naispuolista avustajaa (DRK-Helferinnen), noin 57 500 avustajasisarta (Schwesterhelferinnen), noin 15 700 sairaanhoitajasisarta (Krankenschwestern) ja noin 650 naispuolista lääkäriä (DRK-Ärztinnen). Saksan Punaisen Ristin alajärjestönä oli erityinen naisjärjestö, Reichsfrauenbundes vom Deutschen Roten Kreuz. Sen johtajana toimi NS-Frauenschaftin Reichsfrauenführerin *Gertrud Scholtz-Klink*, joka samalla oli Saksan Punaisen Ristin osasto III:n johtaja.¹⁵ Saksassa olivat 1930-luvun puolivälissä kaikki naisjärjestöt yhdistyneet Deutsches Frauenwerk -nimiseen järjestöön, johon kuului runsaat seitsemän miljoona jäsentä. Väljemässä mielessä kokosivat Saksan naisjärjestöt- ja palvelut yhteensä noin 20 miljoona naista.¹⁶

Miespuolisia avustajia (DRK-Helfer) Saksan Punaisessa Ristissä oli toisen maailmansodan aikana noin 173 000 ja lääkäreitä (DRK-Ärzte) noin 5 000. Samaan aikaan Saksan armeijan palveluksessa oli yhteensä 17 034 lääkäriä. Lisäksi oli DRK:n paikallis- ja piirijärjestöissä noin 340 000 naispuolista ja noin 56 000 miespuolista jäsentä eri tehtävissä.¹⁷

Viestitytöt. Pienehkö osa naispuolisista avustajista suoritti tehtäviä myös sotilasviestinnässä viestityttöinä (Blitzmädel) ja esikunta-avustajattarina (Stabshelferinne). Näihin tehtäviin valitut naiset tarkastettiin huolellisesti terveytensä, moraalinsa ja luotettavuutensa osalta. Suurehko osa heistä suoritti koulutuksensa Giessenissa sijaitsevassa viestiavustajattarien koulussa, Heeresschule für Nachrichtenhelferinnen, jossa koulutuksen kesto oli kolme viikkoa.¹⁸

---

¹³ Hakusana "Deutsches Rotes Kreuz (DRK)", Bedürftig 1994, 80, Ulateig 2004, 171-173, 178

¹⁴ Isaksson 1993, 154

¹⁵ 70 Jahre Frauenarbeit im Roten Kreuz. Deutsche Warten kirjoitus 6.12.1936, Gertrud Scholtz-Klink. http://fi.wikipedia.org/wiki/Gertrud_Scholtz-Klink

¹⁶ Tysklands kvinnoledarinna gästar Finland. Astran kirjoitus joulukuussa 1942, Das deutsche Frauenwerk. Vor 10 Jahren entstand der Welt grösste Frauenorganisation. Lappland-Kurierin kirjoitus 1.3.1944

¹⁷ Riesenberger 2002, 327, 332-333, Ulateig 2004, 174

¹⁸ Das Blitzmädel. Der Deutsche in Schweden-lehden kirjoitus. Dezember 1940 s. 14

Falsch verbunden!
(Väärin kytketty!).
Paul Kasseckerin eroottissävyisessä pilakuvassa puhelinkeskuksen viestityttö kuvataan joutilaana hupsukkana. Lapland-Kurierin piirros 11.12.1943 - A cartoon showing a wimsy German signal girl at the telephone desk.

Vaikka naispuoliset avustajat käyttivät univormuja heillä ei ollut suoranaista sotilaallista asemaa.¹⁹ Univormu oli Saksan Punaisen Ristin harmaa sotilasmallinen puku tietyin muutoksin. Punaisen Ristin merkki korvattiin Saksan hakaristikotkan

¹⁹ Szepansky 1986, 92-98, 236-242, Isaksson 1993, 155, Hakusana "Wehrmachtshelferinnen". Bedürftig 1994, 415-416, Schneider 2001, 147-149

kansallistunnustuksella ja sairaanhoitajan päähine armeijan suikalla tai lippalakilla. Hihassa oli lisäksi kultainen salamamerkki osoituksena siitä, että tytöt kuuluivat viestiosastoon. Viestitytöt palvelivat aina suljetuissa pienryhmissä erillään miespuolisista viestijoukoista. Naispuoliseen viestiryhmään kuului aina vähintään viisi viestityttöä naispuolisen ohjaajan johdolla. Heillä oli myös yhteismajoitus.

Viestityttöjen palvelusarvot olivat Nachrichtenhelferin (alokas), Nachrichtenhaupteinzelhelferin (palvelija), Nachrichtenoberhelferin (korpraali), Nachrichtenunterführerin (alikersantti), Nachrichtenstabsführerin (kersantti), Nachrichtenhauptführerin (ylikersantti) ja Nachrichtenoberführerin (vänrikki). Maavoimissa palveli noin 8 000 naista viestitehtävissä, ja Saksan miehittämällä alueilla ja maissa oli yhteensä noin 12 500 naispuolista toimistotyöntekijää.²⁰

Sotilaskodit. Saksan sotilaskotien henkilökunta koostui hyvin suurelta osalta Saksan Punaisen Ristin sisarista ja näin oli tilanne Suomessakin. Maaliskuussa 1943 kirjoitti sotakirjeenvaihtaja *Frank Goetz* eräästä sotilaskodin työntekijästä, *Schwester Pepistä*. Tämä sisar lienee palvellut joko Jäämerentien varrella tai Petsamossa. Kirjoituksesta ilmenee Pepin ollen jo kauan naimissa Baijerissa, jossa hänellä oli upea maalaistalo, tyylikäs auto ja Chiemseellä sokea purjehdusvene. Samassa sotilaskodissa oli kolme muutakin sisarta. Yhdessä he valmistelivat joka päivä muutamia tuhansia voileipiä, keittivät satoja litroja syötävää ja jakelivat tuhansia savukkeita. Iltaisin järjestettiin pikaisesti valmisteltuja esityksiä, oopperaparodioita, hauskoja säkeitä ja laulua. Schwester Peppi kiersi pöytäriivien välillä ja vaihtoi pari sana jokaisen sotilaan kanssa.²¹

Samana vuoden heinäkuussa sotakirjeenvaihtaja *August Hoch* julkaisi kirjoituksen Saksan Punaisen Ristin sisaresta, joka työskenteli sotilaskodissa pienessä kaupungissa ”Pohjois-Suomen rintamalla”. Tässä tapauksessa Rovaniemi on oikeastaan ainoa mahdollinen paikka. 18-vuotias tyttö oli kotoisin Magdeburgin tienoilta ja esiintyy kirjoituksessa kutsumanimellä *Häschen*. Sanantarkasti se tarkoittaa pikkuporsasta, mutta vastaa Suomen kulta-sanaa. Häschen oli sotilaskodin keskipiste ja kaikkien sotilaiden rakastettu: nopsana, ja aina iloisena hän palveli vieraitaan nauraen ja sanavalmiina. ”En tiennyt, että Magdeburgin kovalla maalla kasvaa näin kauniita tyttöjä”, päivitteli lehdessä haastateltu eteläsaksalainen sotilas.²²

Huhtikuussa 1944 kertoi sotakirjeenvaihtaja *Westhoff* sotilaskodista, joka sijaitsi Kantalahden rintaman sivustalla. Se oli pystytetty honkahirsistä Lapin tyyliin (Lapplandstil). Talossa oli kuitenkin pohjoismainen sali (nordische Halle), jonka

---

²⁰ Tuten 1982, 53-54

²¹ Deutsche Frauen am Eismeer. Ein Fräulein wollte nach Paris und kam aus Statt in Landhaus einem Soldatenheim. Sie wollen mithelfen den Sieg erkämpfen! Frank Goetzen kirjoitus Lappland-Kurierissa 12.3.1943

²² Kameradin im hohen Norden. Das ”Häschen” aus der Magdeburger Börde – Liebling aller Soldaten. August Hochin kirjoitus Lappland-Kurierissa 20.7.1943

kattoparruihin oli veistetty alasaksilaisia hevosenpäitä sekä saapasta ja suksea esittävä kynttiläjalka. Sisustusvärit olivat hillittyjä: ruskeat seinäpaneelit, vaaleat pöytätasot, tummat tuolit ja vihreä katto. Tilan rauhallisuus ja arvokkuus antoi sille juhlapaikan ilmeen.²³ Sotilaskodeissa palvelevat Saksan Punaisen Ristin sisaret saattoivat myös tehdä retkiä rintamalinjan tukikohtiin seurustelemaan sotilaiden kanssa ja tuomaan heille pieniä tuliaisia (Kleinigkeiten).²⁴

Tammikuussa 1944 sotakirjeenvaihtaja *J.G. Blatt* kertoi uudesta ja suuresta rintamaelokuvateatterista (Frontkino) Litsan rintamalla. Paikalla oli aikaisemminkin ollut elokuvateatteri, joka kuitenkin oli osoittautunut liian pieneksi. Uusi elokuvateatteri varustettiin kunnan näyttämöllä orkestereita ja ohjelmaesityksiä varten. Koska alueella ei enää ollut hirsiksi kelpaavia runkoja, oli puut olleet pakko tuoda kaukaa.²⁵ Tämä elokuvateatteri on saattanut toimia Speer-Brücken sotilaskodin yhteydessä Petsamon Titovkassa.

Viihdyttäjät. Pohjois-Suomeen sijoitettujen joukkojen viihdyttämiseksi vieraili säännöllisesti esiintyjäryhmiä, joihin kuului naispuolisia jäseniä. Maaliskuussa 1943 oli Lapland-Kurierissa sotakirjeenvaihtaja *P.K. Schäferin* laajahko, yleisluonteinen kirjoitus ”Jäämerenrintaman” naispuolisista hoivaajista ja viihdyttäjistä: Saksan Punaisen Ristin sisarista, Kraft durch Freude -järjestön tanssijattarista, naisvoimistelijoista, näyttelijättäristä ja filmitähdistä.²⁶ Sotakirjeenvaihtaja *Frank Goertz* kertoi puolestaan maaliskuussa 1943 *Fräulein B:stä*, berliiniläisestä sihteeristä, joka Oslon kautta oli päätenyt ”Jäämerelle” erään Dienststellen kirjuriksi, vaikka Pariisi ja Brysseli olivat aikaisemmin houkuttelleet. Hän kirjoitti myös *Irenchen W:stä*, Deutsche Schauspielschulen käyneestä näyttelijättärestä Berliinistä, joka työskenteli radiotoimituksessa. Hän oli aikaisemmin ollut samassa tehtävässä Oslossa, mutta lienee sittemmin ollut Soldatensender Laplandin viihdyttäjänä Rovaniemellä. Joka päivä ja ilta hän piti esitelmiä, esitti lauluja ja sketsejä sekä kertoi hauskoja tarinoita.²⁷

Obergrefeiter *Hans Kegel* kertoi tammikuussa 1944 *Karl Brandin* perhekolmikosta, joka viihdytti Alakurtin rintama-alueen sotilaita. Esiintyjäryhmän ohjelmaan kuului akrobatiikkaa ja jongleerusta sekä kabaree-esityksiä. Ryhmän tanssitaiteilija *Eva*

---

²³ Soldatenheim und Feierstätte. Kriegsberichter Westhoffin kirjoitus Lappkand-Kurierissa 15.4.1944

²⁴ Schwesternbesuch in einem Stützpunkt. Werner Rungen kirjoitus Lapland-Kurierissa 1.2.1944

²⁵ Der Sender fährt zur Front. Im neuen Kino an der Liza. J.G. Blattin kirjoitus Lapland-Kurierissa 12.1.1944

²⁶ Unsere Gebirgsjäger im Kampf. Streiflichter von der Eismeerfront. Sotakirjeenvaihtaja P.K. Schäferin kirjoitus Lapland-Kurierissa 7.3.1942

²⁷ Deutsche Frauen am Eismeer. Frank Goertzin kirjoitus Lapland-Kurierissa 12.3.1943

Brand esitti mm. Straussin valssikohtauksia, Czardas-numeroita ja espanjalaisia tanssikohtauksia. Lisäksi hän steppasi ja lauloi chansoneja.²⁸

Ilma- ja merivoimien avustajat. Vuoden 1941 lopussa palveli noin 35 000 naista (Reichsarbeitsdienstmaiden) ilmavoimien ja ilmatorjunnan yksiköissä Flak- tai Luftwaffenhelferinneina. Vuonna 1945 oli lukumäärä noussut runsaaseen 100 000:een. Naisten miehittämien valoheitinpattereiden lukumäärä oli noin 350, ja jokaisessa patterissa palveli 42 naista. Lisäksi oli naisten operoimia sulkuilmapallo- ja tutkapattereita. Käytännössä pienehkö osa naisista toimi lähes taistelutehtävissä. Suurin osa ilmavoimien ja -torjunnan naispuolista avustajista suoritti kuitenkin viesti- ja toimistotehtäviä.²⁹

Laivaston apu- ja radiotehtävissä oli 20 000 naispuolista avustajaa (Marinenhelferinnen). Lisäksi kuului SS-joukkojen tukiyksiköihin noin 5 000 naista.³⁰

AOK 20 toiminta-alueen ilmatorjuntayksiköissä ei tiettävästi palvellut naispuolisia avustajia, joskin lentotukikohtien esikunnissa ja sotilaskodeissa oli työtehtäviä suorittavia naisia.

Muut sisaret. Joulukuussa 1940 ilmestyi Wacht im Nordenin sotakirjeenvaihtaja *H. Geislerin* kirjoitus naispuolisista partureista ja postinkantajista.³¹ Helmikuussa 1942 luutnantti *Ruhland* kirjoitti Oslon, Kristiansandin, Trondheimin, Narvikin ja Rovaniemen rintamakirjakaupoista, joita Saksan Punaisen Ristin sisaret hoitivat.³²

Narvikissa Saksan Punaisen Ristin sisaret järjestivät heinäkuun alussa 1944 saksalaistyyliä ns. Kirmes (Kirchweih)- kansanjuhlan eli ”vuosimarkkinat”. Ohjelmaan kuului urheilua, akrobatiikkaa, arpojenmyyntiä, ongintaa, maalilintujen ammuntaa, keilailua, horoskooppien laatimista, hippodromiohjelmaa ja erilaista purtavaa, kuten rollmopseja ja kotletteja.³³ Niin ikään kesällä 1944 kirjoitti sotakirjeenvaihtaja *Rudolf Jacobs* naispuolisesta majakanvartijasta, jonka asemapaikka sijaitsi Jäämeren kalliolla rannikon edustalla.³⁴

---

²⁸ ”Alles für unsere Soldaten”. Artistrio bringt frohe Stunden in die Wildmark Kareliens. Obergefreiter Hans Kegel in kirjoitus Lapland-Kurierissa 14.1.1944

²⁹ Tuten 1982, 55

³⁰ von Gersdorff 1969, 74, Isaksson 1993, 154, Schneider 2001, 151

³¹ Die Frau – unser Kamerad. Wacht im Norden 24.12.1940

³² Frontbuchhandlungen im Norden. Sie stillen den Lesehunger der Soldaten – Neue Sendungen rollen an. Wacht im Nordenin kirjoitus 28.2.1942

³³ Kirmes in hohen Norden. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 18.7.1944

³⁴ Das Mädchen auf der Eismeerklippe. Kriegsbericht Rudolf Jacobsin kirjoitus Deutsche Polarzeitungissa 1.8.1944

Jäämerenrintaman naispula. Norjassa ja Suomessa palveleville saksalaisille sotilaille tarkoitetuissa rintamalehdissä julkaistiin jatkuvasti kirjoituksia Wehrmachtia auttavista naisista. Ensimmäiset niistä koskivat Norjaan sijoitettuja palvelusnaisia. Huhtikuussa 1941 kirjoitti Gefreiter *Dietrich Studier* Wacht im Norden-lehdessä Oslon varuskuntavälityksen viestitytyöistä. Heitä oli yksikössä kahden johtajattaren lisäksi 36.³⁵ Huhtikuussa 1943 värväsi sotakirjeenvaihtaja *Karl Klaus Krebs* uusia viestityttöjä Lapland-Kurierissa. Hän kirjoitti innokkaana, kuinka tyttöjen tulisi muotoutua elottomista seinäruusuista (Mauerblümchen) pirteiksi rastaiksi (Drahtamsel): ”Naiset auttakoot voittamaan! Sinä Gisela tai Elisabeth, sinä Renate tai Johanna, joka et ole vielä liittynyt kaikkien taistelevien ja luovien saksalaisten ihmisten mahtavaan rintamaan, älä viivy hetkeäkään enää. Ajattele tovereitasi, jotka jo monen kuukauden ajan ovat toimineet omantuntonsa määräyksen mukaan. Ilmoittaudu Luftwaffen viestiavustajaksi ja tule univormutyttöksi. Myös sinua tarvitaan, se riippuu jokaisesta itsestään! Sukkapuikko ja muistiinpanovihko, kirjoituskone ja keittokauha saavat vielä oikeutuksensa. Nyt rintama tarvitsee sotilaita – auta jotta voittaisimme”.³⁶

Krebsin kirjoitus lienee heijastunut sotilaiden toivomuksia saada lisää naisia Lappiin, sillä naisista oli pohjoisessa varsin kovaa puutetta. Myös sotilaiden suosimissa lauluissa saatettiin valittaa naisten puutetta. Erään Pohjois-Suomen sotilaiden keskuudessa suosittu Lilli Marlen -laulun muunnelma alkoi täten seuraavalla säkeellä.³⁷

Über den Polarkreis da ist es bitter kalt

Da gibt es keine Frauen nur Schnee und Moor und Wald

Wir wollen wieder Heim ins Reich

Per Schiff per Bahn das ist uns gleich

Zu dir Lilli Marlen

Napapiirillä on ankara pakkanen

Siellä naisia ei ole, ainoastaan lunta, soita ja metsää

Tahdomme jälleen kotiin valtakuntaan

laivalla tai rautateillä on yhdentekevää

luoksesi Lilli Marlen

---

³⁵ Kamerad Blitzmädel. Wacht im Nordenin kirjoitus 12.4.1941

³⁶ Mädchen in Uniform. Unbekannte Helferinnen hinter der kämpfende Front. Vom Kochtopf an den Fernschreiber. Aus "Mauerblümchen" werden "Drahtamseln". Karl Klaus Krebsin kirjoitus Lapland-Kurierissa 20.4.1943

³⁷ Lilli Marlen. Harald Öhquistin kokoelma PK 1205/10, Kansallisarkisto

Lehtikirjoituksista ja houkutuslauhuista huolimatta naispula jäi kuitenkin pysyväksi ilmiöksi Pohjois-Suomeen sijoitettujen saksalaisten joukkojen keskuudessa koko sodan ajaksi vuosina 1941–44.

Saksalaisten sisarten majoitustilan sisusta. Hyllyllä erottuu Suomen pienoislippu.
- An accomodation for German females with the Finnish flag on the bookshelf.
Kansallisarkisto

Humanitäärinen avustustyö neuvostosotavankien hyväksi ei kuulunut Saksan Punaisen Ristin toimenkuvaan

Saksan Punainen Risti suoritti AOK 20:n toiminta-alueella Saksan joukkojen sotilasterveydenhoitoa tukevaa huoltoa, muttei ollenkaan ns. humanitääristä avustustoimintaa. Myös Suomen Punaisen Ristin saksalaisten käyttöön tarjoamat sairaanhoitajat ja apusisaret osallistuivat ainoastaan saksalaisten sotilaiden terveydenhoitoon eivätkä mihinkään muuhun humanitääriiseen toimintaan.

AOK 20:n huostassa lienee vuosina 1941–44 ollut yhteensä noin 30 000 neuvostosotavankia. Osa näistä eli kurjissa leirioloissa ja arviolta 5 000 heistä kuoli.

Vuonna 1942 Saksan Punainen Risti keräsi ns. Kriegshilfswerkin puitteissa varoja 357 miljoonan valtakunnanmarkan arvosta. Näistä $\frac{3}{4}$ käytettiin Wehrmachtin tarpeisiin. Laaditun selostuksen mukaan 147 miljoonaa valtakunnanmarkkaa varattiin sotilaiden sairaanhoitoa ja -kuljetuksia varten ja 26 miljoonaa pikkulahjoihin (Liebesgaben), sotilaiden talvihuollolle ja sotilaskodeille. Lisäksi annettiin varoista 37 miljoonaa valtakunnanmarkkaa kenttäpostipakettien toimittamiseen, 24 miljoonaa viihdytystarkoituksiin (kenttäpostilehtiä, kotiseutukirjeet, elokuvat ym.) ja 33 miljoonaa toipilashuollolle.³⁸

Saksan poliittinen tai sotilaallinen johto ei varannut Saksan Punaiselle Ristille mitään roolia neuvostosotavankien humanitaarisessa avustamisessa. Sekä Suomessa että Saksassa Punaisen Ristin ja armeijan sotavankihallinnon välille oli määrätty selkeä ero. Punaisen Ristin tehtävänä oli huolehtia sotilasterveydenhoidosta ja eräistä muista armeijaa tukevista toiminnoista, kun taas armeija vastasi kokonaisuudessaan neuvostosotavankien huollosta. Täten AOK 20:n toiminta-alueellekaan sijoitettu Saksan Punaisen Ristin henkilökunta ei ryhtynyt toimenpiteisiin neuvostosotavankien avustamiseksi. Se ei kuulunut laisinkaan järjestön toimenkuvaan.

Saksan Punaisen Ristin useat sadat toimihenkilöt Suomessa eivät järjestäneet humanitaarista apua sotavangeille. Poiketen Ruotsin ja Norjan Punainen Risti-järjestöistä myös Saksan Punainen Risti Suomen Punaisen Ristin lailla keskittyi sotavuosina melkein yksinomaan sotilasterveydenhoidollisten palvelujen tuottamiseen.

Saksalaisten sotasairaalat Norjassa ja niiden palveluksessa olleet norjalaiset rintamaisaret

Norjan valtakunnankomissariaatin lääketieteellisenä johtajana toimi vuosina 1940–45 tri *Fritz Paris*. Helmikuusta 1942 lähtien, AOK Lapplandin perustamisen jälkeen, AOK Norwegen toimi enää Norjan maaperällä. Sen sotilaslääkehuollon johtaja oli Generalartz *Fritz Manzel*, jonka esikunta sijaitsi Akerissa Kriegslazarett nro 901:n yhteydessä. Norjassakin sotilaslääkehuollon organisaatio oli laajahko. Saksan joukkojen antautuessa 8.5.1945 sotilassairaloita oli yhteensä 41, joissa vuodepaikkoja oli 5 584. Osa vuodepaikoista sijaitsi norjalaisissa sairaaloissa. Saksan joukoille varatuista vuodepaikoista vain 3 682 eli $\frac{2}{3}$ oli tuolloin käytössä. Lisäksi saksalaiset olivat perustaneet useita satoja kuntouttamiskoteja (Erholungsheim). Heinäkuussa 1945, kaksi kuukautta antautumisen jälkeen, Saksan joukkojen hallussa oli 7 030 vuodepaikkaa noin 700 laitoksessa. Suurin sotilassairaala oli jo mainittu Akerissa toimiva Kriegslazarett nro 901, joka toimi Suomen rintamalla haavoittuneiden sotilaiden pääsairaalana. Sinne saapui kesä- ja joulukuun välisenä aikana 1941 yhteensä 9 755 haavoittunutta. Kuljetuksista Haaparannasta Osloon vastasi kolme saksalaista ja yksi ruotsalainen sairaalajuna.

---

³⁸ Das Kriegshilfswerk des Deutschen Roten Kreuzes. Deutsche Warten kirjoitus 15.6.1943

Vakavimmin haavoittuneet kuljetettiin edelleen sairaala-aluksella Oslosta Saksaan.³⁹

Saksalaisten miehittäessä Norjaa vuosina 1940–45 suurehkoa määrää saksalaisia sotilaita hoidettiin Norjan sairaaloissa. Saksalaiset ottivat haltuunsa monia sairaaloita, jolloin norjalainen sairaanhoitohenkilökunta jatkoi työtään joko pakosta tai vapaaehtoisesti. Pelkästään Norjan Punaisen Ristin (Norges Røde Kors, NRK) kokonaan tai osittain ylläpitämässä sairaaloissa hoidettiin vuosina 1940–44 vähintään 7 986 saksalaista sotilasta: 3 378 Narvikissa, 1 891 Trondheimissa, 1 326 Tromssassa sekä 966 viidessä muussa sairaalassa.⁴⁰

Lisäksi saksalaiset perustivat Norjaan omat kenttä- ja sotasairaalsensa. Joulukuussa 1941 *Wacht im Norden* -lehdessä oli aliuupseeri *H.J. Hintemannin* laaja katsaus Saksan Punaisen Ristin sisarista.⁴¹ Koska saksalaisilla kuitenkin oli puute sairaanhoitajista, he kääntyivät mm. Norjan Punaisen Ristin puoleen varsinkin Pohjois-Norjassa sijaitsevien sairaaloiden henkilökuntatilanteen kohentamiseksi. Vaikka Norjan Punainen Risti suostui muodollisesti toimimaan yhteistyössä saksalaisten kanssa sairaanhoitajien palkkaamisessa, oli sen yhteistyöhalu vain puolinaista. Saksalaiset ottivat haltuunsa myös Norjan Punaiselle Ristille kuuluvaa omaisuutta, jonka he pitkien neuvottelujen jälkeen kuitenkin melkein kokonaisuudessaan joko palauttivat tai korvasivat.

Kun Norjan Legioona (Den Norske Legion) perustettiin 29.6.1941 saksalaisia tukevaksi sotilasosastoksi, alkoi myös naispuolisten sairaanhoitajien värväminen, ja osa heistä sai NRK:n myöntämät Punaisen Ristin passit. Syksystä 1942 lähtien vain saksalaiset värväsivät uusia sairaanhoitajia – yhteensä saapui tuhatkunta anomusta. Ilmoittautuneista sairaanhoitajattarista noin 500 palveli saksalaisten rintamayksiköissä Saksan Punaisen Ristin saniteettivastustajina (Sanitätshelferinnen) Valko-Venäjällä, Baltiassa, Ukrainassa, Kaukasiassa, Puolassa, Kroatiassa, Sloveniassa, Saksassa, Italiassa ja Ranskassa. Myös saksalaisten sotasairaalassa Petsamon Salmijärvellä työskenteli vuosina 1941–44 norjalaisia sairaanhoitajattaria.⁴² Muuallakin Suomessa heitä on saattanut toimia, sillä vuosina 1942–44 Kiestingin rintamalla oli saksalaisten sotilasosastona ensiksi norjalainen hiihtojääkärikomppania ja myöhemmin -pataljoona. Kesällä 1941 saksalaisten kanssa yhteistyössä oleva Nasjonal Samling -puolue vaati Norjan Punaista Ristiä toimittamaan kenttäsairaalan Suomeen. Hankkeesta ei kuitenkaan tullut mitään, sillä Norjan Punainen Risti kieltäytyi, joskin se suostui lähettämään viisi laatikollista lääkkeitä Norjan Legioonan osastoille Suomeen. Myöskään vaatimus

---

³⁹ Gogstad 2005, 311-323

⁴⁰ Ulateig 2004, 83

⁴¹ Helfende Hände. Die Frau im deutschen Roten Kreuz. *Wacht im Nordenin* kirjoitus 24.12.1941

⁴² Senje 1986, 135-136, Ulateig 2004, 115-121

siitä, että NRK lähettäisi lääkäreitä ja sairaanhoitohenkilökuntaa Suomeen hoitamaan siviilihenkilöitä ei johtanut mihinkään.⁴³

Sodan päättymisen jälkeen Saksan Punaisen Ristin palveluksessa olleita norjalaisia sairaanhoitajattaria rangaistiin Norjassa maanpettureina. Ensiksi rangaistut saivat kovemmat tuomiot kuin myöhemmin rangaistut. Norjan Punainen Risti erotti 114 000 jäsenestään noin 200 (0,2 %) eli saksalaisten kanssa yhteistyössä olleet jäsenet ja toimihenkilöt. Tosin toisessa yhteydessä mainitaan jäsenmäärän olleen sodan päättyessä noin 80 000.⁴⁴

Kenttä- ja sotasairaalat AOK 20:n toiminta-alueella

Ei tiettävästi ole tilastotietoja siitä, kuinka monta Saksan Punaisen Ristin avustajaa toimi Suomessa vuosina 1941–44. AOK 20:n ja Luftwaffen saniteettijoukkoja ja sairaaloita oli kuitenkin 19 paikkakunnalla.⁴⁵ Sotilaspotilaita varten perustettuja sairaaloita olivat kenttäsairaalat (Feldlazarett) ja varasairaalat (Reservlazarett), joita AOK 20:n toiminta-alueella kuitenkin kutsuttiin sotasairaaloiksi (Kriegslazarett). Vuodesta 1942 alkaen Saksan Punaisen Ristin sisaret muodostivat niiden hoitohenkilökunnasta merkittävän osan.

Divisioonakohtaiset, yleensä 200 vuodesijaa käsittävät kenttäsairaalat toimivat selustassa 20–25 kilometriä rintamalta. Kesällä 1944 kenttäsairaaloita oli yhteensä 12. Näistä kolme palveli Litsan rintamaa Sør-Varangerin ja Petsamon alueella Nyborgissa, Svanvikissa ja Parkkinassa. Verman rintamaa palvelivat Alakurtin, Sallan, Rovaniemen ja Muurolan kenttäsairaalat sekä Kiestingin rintamalohkoa Kurkijärven, Kuusamon, Kananaisten, Juntusrannan ja Wainizan (Vuonnisen) kenttäsairaalat.⁴⁶ Kiestinkiin rakennettiin kesällä 1943 kenttä etupäässä tiedustelu- ja yhteystehtäviä suorittaville kevyille Fiesler-Storch lentokoneille, jotka kuitenkin saattoivat myös kuljettaa vaikeasti haavoittuneita ja sairaita sotilaita. Nämä koneet olivat ns. Sanitäts-Störche -koneita, jotka kykenivät kuljettamaan pari paarella makaavaa sotilasta.⁴⁷

---

⁴³ Blindheim 1977, 101-103, Gogstad 2001, 237-253, Schilling–Otersen 1995, 137-143, Gogstad–Grimnes–Rødland 2005, 105-113

⁴⁴ Schilling–Otersen 1995, 188, 58-59

⁴⁵ Laajassa teoksessaan saksalaisten saniteettilaitoksesta Hubert Fischer luettelee 19 paikallista kenttä- ja sotasairaala AOK 20:n toiminta-alueella: Torniossa, Kemissä, Oulussa, Sallassa, Rovaniemellä, Muurolassa, Alakurtissa, Kuusamossa, Kananaisessa, Salmijärvellä, Parkkinassa, Vuonnisessa, Juntusrannassa, Ivalossa, Kurkijärvellä, Hanhikoskella, Hyrynsalmella, Kemijärvellä ja Kiestingissä. Fischer 1994, 5348. em. Sairaaloista lienee jossakin vaiheessa joko lakkautettu tai siirretty Salmijärven, Kemijärven, Hyrynsalmen ja Kiestingin sairaalat.

⁴⁶ Einsatz der Heeresbetreuungs-Einheiten im Bereich des (Geb) AOK 20 1.7.1944, AOK 20:n arkisto, RH O Qu./Qu. 1

⁴⁷ SS-Rune und Rotes Kreuz.Einweihung eines Landeplatzes für Sanitäts-Storche. Werner Füssmannin kirjoitus Lapland-Kurierissa 31.8.1943

Sotatoimialueen ulkopuolelle perustettiin 150–200 vuodesijaa käsittäviä varasairaaloita pitempiaikaista hoitoa ja toipumista varten. Varasairaalan johdossa oli armeijaan kuuluva lääkintäupseeri, mutta hoitohenkilökunta koostui suurelta osalta Saksan Punaisen Ristin avustajista.⁴⁸ AOK 20:n toiminta-alueella sotasairaalat sijaitsivat Torniossa, Kemissä ja Oulussa. Näiden lisäksi olivat vielä sotasairaalat lievästi haavoittuneita sotilaita varten (Leichtkrankenlazarett) Ivalossa ja Kemijärven Hanhikoskella, joskin viimeksi mainittu varsinaisesti sijaitsi etelämpänä Ketolassa eikä Hanhikoskella. Sotakirjeenvaihtaja *Kurt Bringmann* julkaisi syyskuussa 1942 Lapland-Kurierissa erään kenttäsaaraalan suomalaisia sisaria koskevan kirjoituksen. Hän ei mainitse sen tarkkaa sijaintipaikkaa, mutta koska se sijaitsi Alakurtin rintaman selustassa ja sinne tuotiin linja-autolla 20 lievästi haavoittunutta saksalaista sotilasta, kyseessä lienee ollut Kemijärven Hanhikosken kenttäsaaraala. Siellä työskenteli juuri suomalaisia naisia ja sairaalan potilasparakeille oli annettu nimet suomalaisten sisarien mukaan. Käsintaalatuissa kilvissä luki mm. ”Villa Doria”, ”Villa Kaarina” ja ”Villa Hilja”.⁴⁹ Ketolan paikalliset kutsuivat puolestaan sairaalan suomalaisten sisarten asuinparakeja ”Imppiläksi”, ”Pimppiläksi” ja ”Haaralaksi”.⁵⁰ Tällaisia röyhkeitä ilmaisuja liikkui tosiaan kansan keskuudessa, ja saksalaisten Turun liepeillä oleva parakkikylä tunnettiin epävirallisesti ”Kickelstadtina”.⁵¹

Kirkkoniemellä ja Rovaniemellä oli hygieenis-bakterologiset laboratoriot sekä Rovaniemellä myös kemiallinen laboratorio. Eläinlääketieteellisiä yksiköitä sijaitsi Torniossa, Rovaniemellä ja Kuusamossa.

Suomessa olleilla saksalaisilla joukoilla oli vuosina 1941–44 yhteensä noin 60 000 haavoittunutta,⁵² ja lisäksi lienee tautitapauksia ollut moninkertainen määrä. Voidaan arvioida AOK 20:n piirissä toimineen terveydenhoitohenkilökunnan käsittäneen vähintään noin 2 500 henkilöä. Tästä Saksan Punaisen Ristin avustajien osuus lienee ollut varsin merkittävä. Päättellen siitä, että noin 150 suomalaista sairaanhoitajaa ja lääkintälottaa⁵³ sekä vielä norjalaisia rintamasisaria määrättiin AOK 20:n sairaaloihin, saksalaisilla oli selvää puutetta omasta hoitohenkilökunnasta. Saksalaisten sotasairaaloissa toimi eri aikoina yhteensä 383 suomalaista sairaanhoitajata.⁵⁴

Kenttäsaaraalat oli tarkoitettu alustavaa ja lyhytkestoista terveydenhoitoa varten, kun taas sotasairaaloissa hoidettiin vaikeimmat tai aikaa vievät potilaat. Oli

---

⁴⁸ Verwundetenversorgung in der Wehrmach. <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Soldat/Sanitatsversorgung.htm>,

”Tohtori Kuolemaa” etsitään Etelä-Amerikasta. Suomessakin työskennellyt natsitohtori tappoi satoja vankeja. Helsingin Sanomien kirjoitus 9.7.2008

⁴⁹ Lazarett zwischen Wald und See. Deutsche Verwundete finden Genesung im karelischen Wald. Kriegsbereichter Karl Bringmannin kirjoitus Lapland-Kurierissa 18.9.1942

⁵⁰ Kari Rytilahden antama tieto

⁵¹ Raula 1999, 79

⁵² Jatkosodan historia. Osa 6 1994, 489-490

⁵³ Rosén 2002, 353

⁵⁴ Hagan 1960, 550

kuitenkin tarkoituksenmukaista kuljettaa osa potilaista muihin hoitolaitoksiin Suomen rajojen ulkopuolelle. AOK 20 evakuoï myös jatkuvasti osan haavoittuneista ja sairastuneista sotilaistaan Norjaan tai joko Norjan tai Ruotsin kautta Saksaan. Niinpä mm. huhtikuussa 1944 evakuoitiin 460 vaikeasti haavoittunutta saksalaista sotilasta sairaalajunalla Suomesta ja Ruotsin Trelleborgin kautta Saksaan.⁵⁵

AOK 20:n johto määräsi syyskuun alkupäivinä 1944 kaikkia naispuolisia huoltoavustajia (Betreungshelferinnen) marssimaan Rovaniemelle 5.9.1944 mennessä kotiinkuljetusta varten joko laivalla Oulun tai junalla Ruotsin kautta. Saksalaiset joukot siirsivät 4.-21.9.1944 aluksilla pois Suomen satamien kautta 4 049 palveluskuntoista ja 3 336 haavoittunutta sotilasta. Laivakuljetuksia seurasi lisäksi 332 evakuoitua (Evacuees).⁵⁶ Vaikka ei ole lisätietoja tapahtumasta, voitaneen arvella evakuoitujen koostuneen etupäässä Saksan Punaisen Ristin sisarista, sillä kuljetukset Saksaan kestivät useita päiviä, jolloin haavoittuneet sotilaat olivat jatkuvan hoidon tarpeessa. Tosin luvun 332 on katsottava ilmaisevan ainoastaan jotakin suuruusluokkaa. Jokainen evakuoitu ei näet välttämättä ollut sisar tai Wehrmachtshelferin ja osa näistä ryhmistä lienee jäänyt Pohjois-Suomeen lähteäkseen vasta myöhemmin loka-, marras- ja joulukuussa 1944 Norjaan vetäytyvien saksalaisjoukkojen kanssa. Niinpä 59 naispuolista huoltoavustajaa sai syyskuussa 1944 määräyksen jäädä Pohjois-Suomeen jatkotehtäviä varten armeijassa esikuntajohtaja (Stabsführerin), sisar *Ruth Klosen* johdolla.⁵⁷

Saksan Punaisen Ristin ns. talvisota-avun mainoksia vuodelta 1942.

- German Red Cross posters on the Winter Aid Campaign of 1942. *Kansallisarkisto*

⁵⁵ Betreuung des Lazarettzuges in Trelleborg. Der Deutsche in Schweden-lehden kirjoitus Mai 1944 s. 23

⁵⁶ Rohwe-Hummelchen 1993, 302

⁵⁷ Kriegstagebuch (Geb) AOK 20/o.Qu. "Tätigkeitsberichte" v. 1.7.44 -30.9.44, 2. Ausf. Band 4/I, Militärarchiv-Bundesarchiv

Suomalaisten muistikuvia Saksan kenttä- ja sotasairaaloista

Suomessa ilmestyneessä muistelmakirjallisuudessa on lähinnä satunnaisia tietoja Saksan kenttä- ja sotasairaaloista Pohjois-Suomessa. Kokonaisuutena muistelmat antavat kuitenkin jokseenkin valaisevan kuvan em. sairaaloiden sisäisistä oloista.

Apusisar *Hjördis Manelius-Hagman* palveli vuodesta 1941 Kiestingin kenttäsairaalassa, joka lienee sijainnut Kananaissa noin 40 kilometriä Kiestingistä Kuusamoon päin. Kenttäsairaalassa hoidettiin saksalaisia, suomalaisia ja ruotsalaisia vapaaehtoisia. Tästä hän kertoo: ”Ensin potilaita pidettiin teltoissa ja pienissä mökeissä, mutta sitten siellä oli vanha talli, josta tehtiin sairaala. Tilojen siivoaminen oli kovaa työtä. Meitä huvitti kovasti, kun tuolla pienellä paikkakunnalla oli sekä Stalininkatu että Lenininkatu, joiden varrella oli vanhoja, surkeassa kunnossa olevia taloja”. Tallisairaala on säilynyt valokuvia.⁵⁸ Sairaanhoidtaja *Maija Saksa-Äärimaa* hoiti puolestaan myös saksalaisia haavoittuneita sotilaita Gumberitzan kenttäsairaalan sairaus- ja naarmutuvisissa (Krankestuben, Krätzestuben).⁵⁹

Aunuksen kenttäsairaalassa lääkäri *Hannes Leinosella* oli myös saksalaisia sotilaspotilaita. Näistä hän kirjoittaa: ”Saksalaisia sotilaita jouduin hoitamaan Aunuksessa joulun seudussa 1941. Jäi mieleen saksalaisten sotilaiden paleltumavammojen runsaus. Saksalaisethan olivat varautuneet salamasotaan ja talvivarusteet olivat vähän niin ja näin. Kun sitten tarkemmin tutkin syitä havaitsin, että tavallisten lyhytvartisten kenkien ja saappaiden pohjassa oli runsas nastoitus ja arvelin, että pakkasella se merkitsi samaa, kuin seisoi ratakiskojen päällä. Pyysin saksalaisen divisioonan päällikkölääkäriä katsomaan poikiaan ja ehdotin, että nastat olisi poistettava kengän pohjista. Helppoa sanoa. Nastat on määrätty Hitlerin päiväkäskyssä ja ne voitiin poistaa vain saman herran määräyksestä. En tiedä, oliko neuvoillani mitään katetta”.⁶⁰

Sotilaslääkäri *J.K. Klemola* sai keväällä 1942 apulaislääkäriin komennuksen Kiestingin kenttäsairaala A:han, mikä myös tarkoittanee Kananaisten kenttäsairaala. Tämä sairaala sijaitsi neuvostojoukkojen entisessä varuskuntaruokalassa. Puinen, huonosti rakennetun talon toinen puolikas oli suomalaisten ja toinen saksalaisten käytössä. Lääkäreitä oli kussakin osastossa kuusi, päällikkölääkäri, neljä kirurgia ja sisätautilääkäri. Lisäksi oli sairaanhoitajia.

Kokemuksistaan Klemola kirjoittaa: ”Saksalaiset olivat hyviä kollegoja. Jouduimme vain usein auttamaan heitä, koska aseveljiämme haavoittui enemmän kuin suomalaisia. He eivät olleet tottuneet metsäsotaan. Toisaalta oli meille paljon apua erityisesti heidän hammaslääkäristään, joka oli todellinen leukakirurgi (...). Asevelisuhde ei aina ollut hyvä. Meikäläiset lääkärit ja upseeristo tulivat hyvin toimeen virkaveljensä kanssa, mutta sotilaiden välillä sattui usein kahnauksia.

---

⁵⁸ Frank 1998, 93-95

⁵⁹ Saksa-Äärimaa 1983, 64-78

⁶⁰ Saksa-Äärimaa 1983, 83-84

Aluksi ylimielisesti esiintyviä saksalaisia alettiin pilkata ja halveksia. Saksalaiset eivät näet olleet kunnostautuneet kevään taisteluissa, minkä vuoksi varsinkin Lapin jätkät heitä väheksyivät. Juotuaan konjakkia tai viinaa he kävivät näihin ilman muuta kimppuun.” Kesällä 1942 saapui suoraan Saksasta suuri sairaala, jossa oli 13 lääkäriä, ensiluokkaiset varusteet ja joukossa paljon turhaa tavaraa. Tässä sairaalassa ei ollut ollenkaan naishoitajia. Klemolan havaintojen mukaan suomalaisilla lääkäreillä oli usein paremmat edellytykset toimia sotilaslääketieteen parissa kuin saksalaisilla. Tämä johtui kyvystä toimia kenttäoloissa ja improvisoida, kun huippuspesialisteista ja kanssalääkäreistä ei siellä ollut suurtakaan apua.⁶¹

Helga Kilponen kertoo, kuinka hän elokuussa saapui sairaanhoitajana Kurkijärvelle, joka sijaitsi noin yhdeksän kilometriä Kuusamon kirkonkylästä länteen. Siellä syrjässä korpiseudulla oli 600–700 potilaspaikan kenttäsairaala Kurkijärven rannalla. Kenttäsairaala oli SS 40:n alainen. Kuusten suojassa noin 30 sairaalaparakkia olivat hyvin piilossa. Kenttäsairaalassa oli sekä suomalainen että saksalainen osasto. Saksalaisilla oli oma ylihoitaja, joka oli suomalainen. Kevättalvella 1942 olivat kaikki lääkärit ja potilaat saksalaisia, mutta hoitohenkilökunta suomalaisia sisaria. Jokaisen sisaren vastuulla oli kaksi parakkia, joissa oli 40–50 potilasta. Kenttäsairaala evakuoitiin 13.9.1944 Ouluun lääninsairaalaan.⁶² Lääkintävoimistelijana ja hierojana myös Kurkijärvellä syksystä 1941 lähtien palvellut *Elmi Tuisku* on puolestaan kertonut kuinka hänellä oli kenraalieversti *Eduard Dietl* hierontapotilaana.⁶³

Eräs nimettömäksi jäänyt apusisar palveli *Kriegslazarett 3/677 der deutschen Wehrmacht* -sotasairaalassa, joka sijoitettiin Oulun teollisuuskouluun. Lääkärit olivat saksalaisia, kuten kolme hoitajaa ylihoitajan ollessa suomalainen. Sairaalaan otettiin paljon koulusaksaa osaavia koulutyttöjä.⁶⁴

Lääkintälotta *Raili Åkerfelt* palveli vuosina 1942–43 *Kemin Ortslazarett der Luftwaffe* -sairaalassa, joka oli sijoitettuna Toivolan kristilliseen työkeskukseen kaupungin ulkopuolella. Sairaalassa oli suomalainen ylihoitaja sekä suomalaisia lääkintälottia ja saksalaisia sairaanhoitajia. Oloista Åkerfelt kertoo: ” (...) kaikki toiminta oli kuitenkin saksalaista kuria myöten. Jopa kellot kävivät tunnin jäljessä suomalaista aikaa (...) Potilaat osasivat myös vaatia: milloin piti keittiön tehdä lisää kastiketta, milloin perunoita, ja kun kerran löytyi leivänpalasta vihreä täplä ja voiannoksesta sormenjälki, koko huone oli nousta kapinaan (...) Suuressa salissa esitettiin pojille elokuvia ja rintamakatsauksia. Tunnelma oli kesällä 1942 omituisen epätodellinen, kun nähtiin, miten saksalaiset joukot marssivat Kaukasuksella kohti Bakua. Salissa hurrattiin ja taputettiin, mutta myös vaiettiin. Toimiston hakaristilippukin saattoi joskus joutua pöydän alle. Se oli varomatonta, sillä pienemmästäkin rikkeestä saattoi kokonainen huone saada vuodearestin”.

⁶¹ Klemola 1966, 260-262, 269-271, Klemola 1971, 165-171

⁶² Kilponen 1988, 94-96

⁶³ Tuisku 1988, 97-98

⁶⁴ Frank 1988, 102

Saksalaisten itsevarma mieliala laski kuitenkin kesällä 1943 ja potilaiden ilmeet muuttuivat totisemmiksi. Saksan kotirintama kärsi yhä enemmän länsiliittoutuneiden aluepommituksista ja kaikenlainen tavara alkoi loppua Kemistäkin. Kun homeista leipää näkyi silloin tällöin, purnaamista ei enää kuulunut.⁶⁵

Sotilaskodit ja muut huoltoyksiköt

Saksalaisten varsinaisia varuskuntapaikkoja (Standorte) oli AOK 20:n toiminta-alueella yhteensä 27.^{Myös} muilla kuin varuskuntapaikkakunnilla sijaitsi melko runsaasti huoltoyksiköitä.

Sotilas- ja toipilaskoteja sekä muita huoltoyksiköitä oli 1.7.1944 seuraavasti.⁶⁶

Saksalaisten huoltoyksiköitä AOK 20:n toiminta-alueella 1.7.1944

Yksikkö	Lukumäärä (n)
Sotilaskoti (Soldatenheim)	48
Toipilaskoti (Soldaten-Erholungsheim)	2
Täinpuhdistuspaikka (Entlausungsstelle)	11
Huoltoapaikka (Betreuungsstelle)	17
Korjaustupa (Instandsetzungs-Stube)	7
Taukotupa Jäämerentien varrella (Rasthaus)	3
Lomalaisleiri (Urlauber-Lager)	5

Sotilaskoteja (Soldatenheim) oli kesällä 1944 yhteensä 48. Eräillä paikkakunnilla sijaitsi jopa kaksi sotilaskotia, sillä muutamissa tapauksissa perustettiin erilliset sotilaskodit Lufwaffen sotilaille. Tällaisia ”Fliegerhorst” (lentotukikohta) – sotilaskoteja oli Kirkkoniemellä, Rovaniemellä, Kemissä, Kemijärvellä ja Alakurtissa. Sotilaskodit nimitettiin yleensä sijaintipaikkakuntansa mukaan. Muutamissa tapauksissa annettiin kodeille kuitenkin omat nimet. Tällaisia olivat ”Edelweiss” –nimiset sotilaskodit Petsamossa Titovkan laaksossa ja Rovaniemellä, ”Speer-Brücke” ja ”Tirolerhütte” myös Titovkassa, ”Margaretenhöhe” Verman alueella sekä ”May-Heim”, ”Waldhaus”, ”Pioneerheim”, ”Dietlheim” ja

⁶⁵ Åkerfelt 1995, 312-315

⁶⁶ Einsatz der Sanitäts- und Veterinärtruppen der 20. (Geb) Armee 1.7.1944, AOK 20:n arkisto, RH O Qu./Qu. 1

”Jägerheim” Kiestingin alueella. Kiestingissä sijaittivat myös toipilaskodit (Erholungs-Heim) ”Waldhütte” ja ”Lindwurmhütte”.

Saksan armeijan naispuolisia avustajia (Wehrmachthelferinne) rupattelemassa Rovaniemen keskustassa saksalaisten komean sotilaskodin, Haus der Kameradschaftin edustalla. - Female German auxiliaries having a chat in Rovaniemi downtown. The building in the background is the brave German military canteen, Haus der Kameradenschaft. *Kansallisarkisto*

Elokuussa 1943 oli Lappland-Kurierissa kirjoitus Frontkämpferheim Tirolerhüttestä ja samalla mainittiin myös Edelweishütte, joita kutsuttiin Erholungsheimeiksi. Kumpikin divisioonankohtainen koti sijaitsi Petsamon Titovkan laaksossa, joskin kirjoituksessa niiden sijainniksi ilmoitettiin ainoastaan epämääräisesti Muurmannin rintama. Kirjoituksesta kuitenkin ilmenee, että Tirolerhütte ei ollut tavanomainen sotilaskoti, vaan sotilaille tarkoitettu ja merkitykseltään huomattava levähdys- ja virkistyspaikka. Se oli täysihoitola, jossa sotilaat viettivät vapaa-aikaa kahden vuorokauden ajan. Tirolerhütte tarjosi monipuoliset palvelut: hyvät huoneet ja ateriat viinipulloineen, elokuvia, saunan, kirjallisuutta, musiikkia ja ohjelmallista viihdettä. Paikan majoituskyky oli 50

paikkaa kerrallaan.⁶⁷ Vain Tirolerhüttessä oli kuitenkin DRK:n sisaria. Tirolerhütettä koskevan kirjoituksen ja muidenkin tietojen perusteella voidaan päätellä, että jokaiselle divisioonalle oli perustettu vastaavanlainen virkistyskoti eli tällaisia koteja oli myös Alakurtin ja Kiestingin rintamalohkoilla. Näiden virkistyskotien majoituskyky lienee mitoitettu siten, että jokaisella divisioonan sotilaalla oli kerran vuodessa tilaisuus käyttää niiden palveluja.

Saksan sotilaskodeissa työskenteli myös joitakin suomalaisia naisia. Tällaisia olivat opettajantyöstään vapautuneet 35- ja 33-vuotiaat sisarukset Tyra ”Tippe” Luther ja Ursula ”Ursus” Luther. Edellinen oli fil.kand. ja helsinkiläisen Zilliacuska skolanin matematiikan opettaja ja viimeksi mainittu kansakoulun opettaja Helsingissä. Oletettavasti heidän Alakurtissa yhteysupseerina vuosina 1941–44 toiminut pikkuveljensä, luutnantti Edmund ”Musse” Luther oli järjestänyt työpaikat sodan loppuvaiheessa, kun saksalaisilla oli yhä paheneva pula naispuolisesta työvoimasta. Ursula-siskon asemapaikka oli Alakurtin sotilaskoti ja Tyra-siskon Adlerhorstina (Kotkanpesä) tunnettu sotilaskoti Uhtualla. Siskojen äidinkieli oli saksa, mutta he olivat käyneet ruotsinkielisiä kouluja Helsingissä ja olivat myös suomenkielentaitoisia. Kummallakin siskolla oli muistoalbumit, joissa oli visakoivuiset kannet. Em. sotilaskodeissa käyneet sekä saksalaiset että suomalaiset upseerit ja sotilaat kirjoittivat joko saksan- tai suomenkieliset tervehdyksensä muistoalumeihin ja eräät heistä sepittivät lisäksi runoja tai tekivät muste- ja väripiirroksia. Eräs sotilas kiinnitti muistoalbumiin kotiseudultaan tuoman, prässätyn Edelweiss-kukan. Muistoalbumit kuvaavat erityisesti sekä sopuisia että haikeita liikkeellelähtö- ja jäähyväistunnelmia kesällä ja alkusyksyllä 1944. Sisaret saivat sotilailta runsaasti kiitoksia ja vilpitöntä tunnustusta.⁶⁸

Täinpuhdistuslaitoksia (Entlausungsanstalt) oli joko rintamalohkojen selustassa (Nautsi, Ivalo, Alakurtti, Hyrynsalmi, Kuusamo), liikennesolmuissa (Rovaniemi, Oulu) tai Suomen ulkorajoilla (Tornio, Hanko, Turku). Lomalaisleirejä oli taas pelkästään liikennesolmuissa (Oulu, Rovaniemi ja Rovaniemen ”Edelweiss” –leiri) tai ulkorajoilla (Turku, Hanko).

Kauppapaikkoja (Betreuungsstelle) oli 13 paikkakunnalla joko kaupungeissa (Rovaniemellä, Kemi, Oulu), rintamalohkojen takaisissa keskuksissa (Salla, Kuusamo) tai liikenneväylien varrella (Nautsi, Ivalo, Vuotso).

Korjaustupia (Instandsetzungs-Stube) varusteiden korjaamista ja vaihtoa varten oli seitsemällä paikkakunnalla: Kirkkoniemellä, Rovaniemellä, Alakurtissa, Hyrynsalmella, Hevossalmella, Kananaissa ja Korpijärvellä.

Eryityisesti matkalla olevia varten oli kolme taukotupaa (Rasthaus, Wehrmacht Unterkunft) Jäämerentien varrella Sodankylässä, Ivalossa ja Nautsissa. Sodankylän taukopaikka lienee ollut ”Rasthaus Vuotso”, jonka edustalla oli komea

---

⁶⁷ Frontkämpferheim Tirolerhütte. Sotakirjeenvaihtaja Hermann Frassin kirjoitus Lapland-Kurierissa 31.8.1943

⁶⁸ Carl-Fredrik Geustin antamat tiedot. Em. muistoalbumit ovat myös Geustin hallussa

kotkatunnuksella varustettu puusta rakennettu portti, josta on säilynyt valokuva. Ehkä sen yhteydessä toimi suomalaisillekin matkustavaisille tuttu ”Gasthof Polaris”.⁶⁹ Taukopaikkoja tarvittiin uuvuttavien matkojen helpottamiseksi ja tarpeen vaatiessa yöpymistäkin varten. Kuorma- tai henkilöautolla matka Rovaniemeltä Petsamoon kesti vähintään puoli vuorokautta, usein kauemminkin. Helsingin-Rovaniemen rautatien varrella oli kahvilantapaisia huoltopisteitä (Betreuungsstelle) Riihimäellä, Haapamäellä, Seinäjoella ja Ylivieskassa. Niiden toimintaa pyörittivät näiden paikkakuntien suomalaiset lotat. Em. sotilaskodeissa ja muissa huoltolaitoksissa lienee työskennellyt satoja DRK:n naispuolisia avustajia.

Pilakuvassa ketunnäköinen saksalainen panssarijääkäri (Fuchs-Spiess) tyhjentää 10.6.1944 ostoksillaan Alakurtin sotilaskodin tavaravaraston, jonka ovi on käynyt sotilaskodin sisarten kantaessa joukolla paketit autoon poiskuljettamista varten. - The cartoon shows a German Tank Officer shopping for goods in the Alakurtti military canteen in June 1944. Ursula Lutherin albumi

⁶⁹ Knyphausen 1942, 150, Westerlund 2008 I, 204

Sotakirjeenvaihtaja, tri *Martin Wiebel* julkaisi maaliskuussa 1943 *Wacht im Norden* -lehdessä laajan kirjoituksen univormua kantavista naisista. Kirjoituksessa käsiteltiin koneenkirjoittajia sekä radio- ja puhelinvaihdetyttöjä.⁷⁰ Helmikuussa 1944 sotakirjeenvaihtaja *Max Ehlert* kirjoitti Saksan naisista työpaikoissaan pohjoisessa sotilaskodeissa, sotasairaaloissa, keittiöissä, lomalaisleireissä ja rautatieasemilla.⁷¹ Myös Helsingissä ilmestyneessä Saksalaisen siirtokunnan julkaisemassa *Deutsche Warte* -lehdessä oli elo- ja marraskuussa 1942 sotakirjeenvaihtaja *P.C. Etterhoferin* ylistäviä kirjoituksia Saksan Punaisen Ristin sotilaskotien sisarten toiminnasta Lapissa.⁷²

Saksalaiset tuhosivat järjestelmällisesti rintamantakaiset sotilas- ja kuntoutuskotinsa lokakuun alkupäivinä 1944 valmistellessaan perääntymistään Alakurtista ja Kiestingistä. Lehtiselostuksen mukaan sotilaskodit olivat osittain maanalaisia ja ylellisesti sisustettuja. Niiden rakentamista oli Itävallan ns. Heimgau rahoittanut, sillä sotilaskotien asiakkaat olivat etupäässä itävaltalaisia alppijääkäreitä: ”Useat näistä varsin ylhäisistä majapaikoista on maksanut suunnattomia summia. Usealla paikalla oli miltei maanalaisia kaupunkeja teattereineen, elokuvahuoneistoineen ja kaikkein mahdollisine huvituksineen. Kaikki nämä laitteet räjäytettiin ennen saksalaisten perääntymistä”.⁷³

Naispuolisten avustajien tarve ja tarjonta AOK 20:n toiminta-alueella

Saksan sotajoukossa palveli toisen maailmansodan aikana noin 21 miljoonaa sotilasta. Kun sotajoukkojen naispuolisia avustajia oli noin 0,5 miljoonaa, vastaa tämä lukumäärä noin 2,4 %. AOK 20:n palveluksessa oli enimmillään runsaat 200 000 sotilasta. Sen piirissä toimineiden naispuolisten avustajien tarkka lukumäärä ei ole tiedossa, mutta se lienee ollut muutamia satoja tai korkeintaan tuhatkunta. Joka tapauksessa voitaneen arvella naisavustajien osuuden rajoittuneen ehkä noin 0,4 %:iin eli selvästi vähemmän kuin Saksan sotavoimissa yleensä. Pääsyy tähän tilanteeseen lienee seikka, että useimmat Saksan Punaisen Ristin sisarista ja muista naispuolisista avustajista suosivat palvelua kotimaassa Saksassa. Koska rintama-alueilta tuotiin jatkuvasti hoidon tai kuntoutuksen tarpeessa olevia sotilaita Saksan valtakunnan alueella sijaitseviin sairaaloihin ja muihin hoitolaitoksiin, oli kotimaassa koko sodan ajan runsaasti erilaisia hoito- ja tukityötä tarjolla. Osa Saksan Punaisen Ristin henkilökunnasta palveli toki miehityksissä maissa ja sotatoimialueillakin, mutta todennäköisesti naisavustajien osuus ei muuallakaan Saksan valtakunnan rajojen ulkopuolella juuri ollut AOK 20:n osuutta suurempaa.

---

⁷⁰ Die deutsche Frau im Hohen Norden. *Wacht im Nordenin* kirjoitus 3.2.1944

⁷¹ Mädchen in Uniform. *Wacht im Nordenin* kirjoitus 27.3.1943

⁷² Heimat unterm Polarkreis, Soldat Schwester PC. *Ettighoferin* kirjoitukset *Deutsche Wartessa* 1.8. ja 15.11.1943

⁷³ Fina tyska korsur sprängda. *Hufvudstadsbladetin* kirjoitus 10.10.1944

AOK 20 olisi todennäköisesti voinut työllistää huomattavasti enemmän naispuolisia avustajia kuin mitä oli saatavana. Palvelu kaukana pohjoisessa melko alkeellisissa oloissa, vaativassa ilmastossa ja maastossa ei kuitenkaan liene ollut kovin monelle Saksan Punaisen Ristin naiselle mikään erityisen houkutteleva vaihtoehto. Koska oli puutetta naispuolisista avustajista, sekä AOK Norwegen että AOK 20 pestasivat norjalaisia ja suomalaisia nuoria naisia kenttä- ja sotasairaaloittensa sairaanhoitajatariksi. Nämä lienevät muodostaneen jokseenkin merkittävän, koulutetun naispuolisen työvoimareservin.

Und denn kam sie wirklich. -Ja sitten hän todella saapui. Odotettu toimistotyttö sipsuttaa ensimmäistä kertaa työpaikalleen herättäen suurta uteliaisuutta esikunnan miesten keskuudessa. Lappland-Kurierin piirros 20.5.1944. - The arrival of a new office girl raised a lot of attention among the soldiers in the unit. Cartoon, 1944.

Suomen ja Saksan Punainen Risti -järjestöjen yhteistyö

SPR:llä oli yhteyksiä Saksan Punaiseen Ristiin viimeistään 1930-luvun loppupuolelta lähtien. Reichsfrauenführerin ja Saksan Punaisen Ristin naisjärjestön johtaja *Gertrud Scholtz-Klink* vieraili 16.4.1936 Helsingin saksalaisessa siirtokunnassa *Arbeitsgemeinschaft der deutschen Frauenin* edustajana. Alustuksessaan hän kertoi naisten osuudesta Führerin rakennustöissä.⁷⁴ Saman vuoden syksyllä teki Saksan Punaisen Ristin Generaloberin *Luise von Oertzen* opintomatkan Pohjoismaihin ja vieraili mm. Helsingissä. Hän vieraili lukuisissa sairaaloissa Suomen Punaisen Ristin ja Lotta Svärd -järjestön edustajien seurassa. Käydyissä neuvotteluissa valmisteltiin Punaisen Ristin sisarten saksalais-suomalaista vaihtotoimintaa. SPR:n puheenjohtaja, sotamarsalkka *Gustaf Mannerheim* ojensi hänelle Suomen Punaisen Ristin hopeisen mitalin.⁷⁵

Rouva Scholtz-Klink vieraili toisen kerran Suomessa marraskuussa 1942 Suomalais-Saksalaisen Seuran ja Lotta Svärd -järjestön vieraana. Hänen seurassaan olivat Reichfrauenwerkin ulkomaalaisosaston johtaja *Carmen von Schulman* sekä saman järjestön Skandinavian ja Suomen asiain vastuuhenkilö *Barbara Apelt*. Näistä Apelt oli viettänyt puoli vuotta Suomessa ja oli suomenkielentaitoinen. Seurue kävi Lotta Svärdin keskushallituksen luona, Suojeluskuntain pääesikunnassa, upseerikoulussa, lottaopistossa ja kotitalousopistossa Tuusulassa, ammattiopistossa Westendissä, ilmavalvontakeskuksessa ja Suomen Punaisen Ristin invalidisairaalassa Helsingissä. Viipurissa seurue vieraili lottien rajatoimistossa ja teki matkan Taipaleelle ja Karjalan kannakselle rintamalle. Valtioneuvosto tarjosi 24.11.1941 Scholtz-Klinkille seurueineen illallisen valtioneuvoston juhlahuoneistossa ulkoasiainministeri *Rolf Wittingin* toimiessa isäntänä.⁷⁶

Suomen lotista oli Lapland-Kurierissa säännöllisesti kuvareportaaseja. Heinäkuun puolivälissä 1942 vieraili Suomen päämajan ylilääkäri, professori *Eino Suolahti* AOK 20:n toiminta-alueella, jolloin hän tutustui saksalaisten saniteettijärjestöön, sota- ja kenttäsairaaloihin, useisiin sairaala-aluksiin ja sotavankileiriin. Vierailua kuvaavassa lehtikirjoituksessa korostettiin saksalaisen sotilasterveydenhuollon tasokkuutta, Saksan Punaisen Ristin sisarten ja Suomen lottien yhteisen hoitotyön merkitystä sekä Suomen päämajan ja AOK 20 välisen yhteistyön tähdellisyyttä.⁷⁷

Suomen Punaisen Ristin entinen apulaissihteeri ja historioitsija *Gunnar Rosén* on kuvaillut Suomen Punaisen Ristin jatkosodanaikaisia suhteita Saksan Punaiseen

---

⁷⁴ Jahresbericht über das Geschäftsjahre 1935-36, 15, Jokispilä 198, 26

⁷⁵ Die Generaloberin des Deutschen Roten Kreuzes in der Finnischen Hauptstadt. Deutsche Warten kirjoitus 6.12.1936

⁷⁶ Fru Scholtz-Klink besökte i går Tusby, Fru Scholtz-Klink på sin frontresa, Hufvudstadsbladetin kirjoitukset 25. ja 29.11.1942

⁷⁷ Vorbildliche Verwundeten-Fürsorge. Chef der finnischen Sanitätswesen besuchte deutsche Lazarette in Lappland. Lappland-Kurierin kirjoitus 28.7.1942

Ristiin ”varsin etäiseksi”. Hän kertoo ainoiden yhteistyömuotojen jääneen joihinkin vierailuihin sekä yleisluontoisten tiedotusaineistojen vaihtoon.⁷⁸ Rosén on kuitenkin vähätellyt Saksan ja Suomen Punaisen Ristin välisen yhteistyön sekä laajuutta että merkitystä. Käytännön yhteistyötä esiintyi mm. sotilasterveydenhoidossa: Saksasta saatiin lääkkeitä ja varusteita, sekä suomalaisten että saksalaisten kenttä- ja sotasairaaloissa hoidettiin vaihtelevasti suomalaisia ja saksalaisia sotilaspotilaita, ja saksalaisten sotasairaaloissa työskenteli suomalaisia sairaanhoitajia ja apusisaria. Aluksi saksalaiset käyttivät suomalaisia hoitajia ja sairaalalottia mm. siivoustehtäviin, vaikka heillä oli laajempi terveydenhoitoalan koulutus kuin useimmilla saksalaisilla hoitajattarilla. Vuoden 1942 lopussa solmittiin kuitenkin Suomen Punaisen Ristin keskeisellä myötävaikutuksella ”Überlassen von Frauenpersonal für Dienst bei dem Deutschen” -sopimus, joka paransi suomalaisen hoitohenkilökunnan asemaa.⁷⁹

Vuoden 1943 alussa saksalainen majuri *Rüge* ehdotti Suomen Punaisen Ristin pysyvän osaston perustamista Berliinin sotamuseoon. Sen tarkoituksena olisi havainnollistaa Suomen Punaisen Ristin sodanaikaista toimintaa. Järjestön hallitus antoi pääsihteerille tehtäväksi neuvotella asiasta päämajan lääkintöosaston kanssa.⁸⁰ Vuonna 1943 Suomen Punainen Risti julkaisi saksaksi suomalaisten haavoittuneiden ja sotainvalidien huoltoa koskevan esityksen, joka lienee tarkoitettu saksalaisille kollegoille.⁸¹ Eräs yhteistyön muoto oli myös kahden suomalaisen lääkärin osallistuminen Suomen Punaisen Ristin edustajina saksalaisten vuosina 1942 ja 1943 suorittamiin Vinnitsan ja Katynin joukkohautojen tutkimiseen.⁸²

Saksan Punaisen Ristin sisar *Ruth Klose* kirjoitti joulukuussa 1942 Suomen lottien pikkujoulujuhlasta, johon ryhmä ”Häubschen” (hilkkoja) eli Saksan Punaisen Ristin sisaria oli kutsuttu. Juhlasalin pöydillä oli Suomen ja Saksan lippuja ja tavanomaisen jouluohjelman jälkeen piti lottien johtaja lämpimän puheen saksalaisille ”asesisarille” (Waffenschwestern).⁸³ Suomen Punaisen Ristin sisaret ja lääkintälomat tekivät puolestaan tutustumiskäyntejä saksalaisten sisarten kenttäsairaaloihin.⁸⁴ Kesäkuussa 1944 Suomen lotat myös järjestivät Rovaniemellä

---

⁷⁸ Rosén 2002, 362

⁷⁹ Jernström 1994, 80, Franck 1998, 108, Rosén 2002, 353

⁸⁰ Keskushallituksen pöytäkirja 22.1.1943, Suomen Punaisen Ristin arkisto, Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste

⁸¹ Die Verwundeten- und Kriegsbeschädigtenfürsorge 1943

⁸² Pesonen 1992, 62-65, Amtliches Material zum Massenmord von Katyn 1943, 114, 118

⁸³ Herzliche Kameradenschaft der Frauen. Lottas und deutsche Schwestern feiern Weihnacht in Lappland. Ruth Klosen kirjoitus Lapland-Kurierissa 29.12.1942

⁸⁴ Kameradinnen im Helfen. Finnische Rot-Kreuz-Schwester und Lottas besuchten in einem Feldlazarett an der Kandalakscha-Front deutsche Kameradinnen. Sotakirjeenvaihtaja Kesslerin kirjoitus Lapland-Kurierissa 20.7.1943

juhlapäivän, jonne kutsuttiin Saksan Punaisen Ristin sisaret. Ohjelmaan kuului laulua, tansseja, kuoroesityksiä ja musiikkia.⁸⁵

Vuosina 1942–43 kaksi suomalaista sairaanhoitajatarta hoiti Suomen Punaisen Ristin myötävaikutuksella haavoittuneita ja sairastuneita suomalaisia SS-vapaaehtoisia Ukrainan Kislovodskin, Ambrosievkan (Amvrosijevka) ja Schaporoschen (Zaporožje) SS-Lazaretteissa. Myös Wienin SS-Standortlazarettissa oli vuosina 1942–43 suomalainen sairaanhoitajatar ja kaksi suomalaista lääkintälottaa hoitamassa suomalaisia SS-vapaaehtoisia. Etelä-Slesian Burg Waldsteinin parantolassa kymmenen suomalaista sairaanhoitajatarta hoiti vuosina 1942–43 toistasataa saksalaista sotatuberkuloottista sotilasta. Nämä sairaanhoitajattaret nauttivat samoja palkka- ja luontaisetuja kuin saksalaiset sairaanhoitajattaret.⁸⁶ Syksyllä 1944 kymmenen suomalaista sairaanhoitajatarta liittyi vetäytyviin saksalaisjoukkoihin Pohjois-Suomessa osallistuen saksalaisten sotilaslääkintähuoltoon.⁸⁷

Saksan Punaisen Ristin menestyksellinen huoltotoiminta pohjoisessa

Vaativa palvelu Petsamon, Alakurtin ja Kiestingin rintamilla sekä Pohjois-Suomen selustassa rasitti vuosina 1941–44 saksalaisia sotilaita usealla tavalla, joskaan ei tiettävästi ole laadittu laajempaa selvitystä aiheesta. Muilla rintamilla toimineiden saksalaisten joukkojen kokemaa uupumista ja kestämistä on kuitenkin tutkittu. Brittiläinen *Omer Bartov* on tutkimuksessaan Saksan sotajoukkojen käyttäytymisestä itärintamalla ”The Eastern Front. German Troops and the Barbarization of Warfare” vuonna 1984 päätellyt joukkojen kurin ylläpitämisen ongelmien liittyneen läheisesti sotilaiden moraalikäsitteisiin. Sodan pitkittyessä sotilaat uupuivat johtuen pitkistä marsseista, usein huonosta majoituksesta, vaativista ilmasto-oloista kuumuudesta, sateineen, lumipyryineen, mutineen ja pakkasineen ja vajavaisine varusteineen. Sotatoimien rasittavuus yhdistettynä levon ja unen puutteeseen johti usein sotilaiden fyysisen kunnan ja yksilöiden sisäisen koossapysymisen heikentymiseen. Lisäksi esiintyi joukoissa myös henkistä uupumusta.⁸⁸

Pohjoisamerikkalainen *Robert S. Rush* on puolestaan tutkinut saksalaisen joukko-osaston moraalialia ja koossapysymistä teoksessaan ”Cohesion, Morale, and Operational Effectiveness in the German Army, Fall 1944”. Tämän mukaan sotilaiden identifioituminen perusrhythmissä kanssa, sotilaallinen palvelusalttius ja kunnioitus päällystää kohtaan edistivät sodan alkuaikoina vielä rintamajoukkojen sisäistä koossapysymistä, mutta vähitellen syntyi laajeneva luottamuspuola

---

⁸⁵ Deutsche Schwestern und finnische Lotten. Gemeinsame, festliche Stunde im nördlichen Finnland. Kriegsbericht Kurt Misslerin kirjoitus Deutsche Polarzeitungissa 30.6.1944

⁸⁶ Hagan 1960, 548-549, Tyrkkö 1960, 308-315, Jokipii 1996, 671-672, Jokipii 2002, 273-279, 290-291, Elo 2006, 196-201

⁸⁷ Hagan 1960, 550

⁸⁸ Bartov 1985, 30-31, 143-144

sotilaiden ja päällystön välille. Sotilaat reagoivat eri tavoin uupumukseen ja epäluuloon sodanjohtaan ja päällystöään kohtaan: eräistä tuli sallimususkovia, kun taas toiset löysivät lohdutuksen uskonnosta tai viinasta. Kun luottamuspula laajeni vuosina 1944–45, sotilaat jatkoivat taistelemista pelkästään selviytyäkseen itse hengissä, kun enää kurinpidollinen ampumisen uhka sai heidät pysymään riveissä.⁸⁹

Omerin ja Rushin mainitsemat rasisilmämiöt esiintyivät jokseenkin samassa laajuudessa ja samalla tavalla myös AOK 20 sotilaiden keskuudessa. Osalle saksalaisista sotilaista Pohjoiskalotin ja Itä-Karjalan maasto ja ilmasto, syksyn, talven ja kevään pimeys, koti-ikävä ja sotilaalliset vastoinkäymiset aiheuttivat masennusta, aloitekyvyn hiipumista ja heikentyntä taistelutahtoa. Joukoissa masennustilat ilmenivät karkaamis-, itsemurha- ja itsensäsilpomis-, juopumus- ja väkivaltatapauksina sekä eri sosiaalisten normien rikkomisena. Yksilöllisten raivokohtausten ja masennustilojen kuvaamiseksi saksalaiset sotilaslääkärit käyttivät ilmaisua Polarkoller (kaamoshulluus).⁹⁰

Verrattuna muun itärintaman joukkoihin AOK 20:ta leimasi kuitenkin kolme erityispiirrettä, joista kaksi edisti joukkojen jaksamista ja yksi haittasi sitä. Nämä erityispiirteet olivat: 1) Pohjois-Suomeen sijoitettujen joukkojen poikkeuksellinen hyvä huoltotilanne, 2) näiden yksiköiden yleiskunnan erinomaisen hyvä jatkuvuus ja 3) joukkoihin kuuluvien sotilaiden kokemana eristyneisyys ja yksinäisyys. Näitä erityispiirteitä eritellään jatkossa tarkemmin.

AOK 20:n hyvä huoltotilanne mahdollisti sotilaista huolehtimisen. Saksan muihin armeijoihin verrattuna AOK 20 oli itsenäisempi ja omavaraisempi. Syynä tähän oli, että valtakunnanjohtaja *Adolf Hitler* pelkäsi Iso-Britannian laivaston ja maajoukkojen mahdollista maihinnousua Pohjois-Norjaan tai Petsamoon. Koska AOK 20 tällaisessa tapauksessa olisi voinut joutua eristetyksi, luotiin syvästi porrastettu varasto- ja kuljetusjärjestelmä riittävine tarvikkeineen.⁹¹ Pohjois-Suomeen sijoitettujen joukkojen huolto edellytti lisäksi riittävää kuormituskapasiteettia ja toimivaa kuljetuslogistiikkaa ja tätä varten oli järjestettävä laiva-, juna-, maantie- ja lentoyhteyksiä sekä toteutettava maa-, rata- ja muita aikaa vieviä rakennushankkeita. Vaikka kuljetusten järjestämisessä ilmeni jatkuvasti ongelmia ja pullonkauloja, lienevät saksalaisten kuljetusjärjestelyt

---

⁸⁹ Rush 1999, 497-501

⁹⁰ Polarkoller, Piken und Petsamo. Kurze Berichte A.d.-W. nebst Bemerkungen über die Einsamkeit. Von Kriegsber. W. Henkels. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 30. März 1944, Lars Westerlund: German Penal Camps in Finland, 1941-44. Unpublished lecture at the Falstad Symposium Prisoners of War and Forced Labour – Histories of War and Occupation 2008

⁹¹ Westerlund 2008 I, 291-292

kuitenkin kokonaisuutena juuri ja juuri olosuhteisiin nähden täyttäneet tehtävänsä mahdollistaa joukkojen sotatoimia ja asianmukaista huoltoa.⁹²

Saksalaiset yrittivät lieventää naispulaa Pohjois-Suomessa järjestämällä kaukovihkimisiä. Kuvassa saksalainen sotilas menee naimisiin morsiamen puuttuessa. Morsianta edustaa ainoastaan tyhjälle tuolille asetettu havuseppele. Kuva on muutenkin täynnä symboliikkaa. Kompianpäällikkö suorittaa vihkimisen Hitlerin syntymäpäivänä 20.4.1942. Kiväärisommitelmien ympäröimällä "alttarilla" on hakaristilippu, Hitlerin kuva ja kukkakimppuja. - The German soldiers in Northern Finland had generally poor possibilities to find female company. To give the soldiers some comfort virtual weddings were arranged. The photo shows German wedding ceremonial in Northern Finland on Hitler's birthday 20.4.1942. One of the wedding chairs is empty as the bride is missing.

AOK 20:n jatkuvasti hyvä huoltotilanne mahdollisti laajojakin rakennushankkeita ja panostamisen rintamajoukkojen selustan infrastruktuurin kehittämiseen. Tie-, yhteys- ja tarvikkeiden varastoverkoston lisäksi varat riittivät hyvin myös

⁹² Pesonen 1966, 250-288, Westerlund 2008 I, 47-58

huoltotoiminnoista huolehtimiseen ja AOK 20:n toiminta-alueella poikkeuksellisen monet ja laadukkaat kenttä- ja sotasairaalat, kuntouttamiskodit ja sotilaskodit heijastivat Pohjois-Suomeen sijoitettujen joukkojen hyvää huoltotilannetta. Sodan alusta sen loppuun saakka AOK 20:n sotilasterveydenhuolto toimi kokonaisuutena kohtuullisen hyvin. Kenttä- ja sotasairaalalaitos AOK 20:n alueella oli porrastettu sotilaspotilaiden hoidon tarpeen perusteella: yksinkertaisimmat sotavammat ja sairaudet hoidettiin kenttäsairaaloissa samalla, kun sotasairaalat erikoistuivat tiettyjen sotavammojen ja sairauksien hoitamiseen. Vaikeimmat tapaukset evakuoitiin Norjaan tai Saksaan joko Suomen, Ruotsin tai Norjan kautta. Lisäksi saksalaisille sotilaille hyvin vaativat ja haasteelliset ilmasto- ja maasto-olosuhteet loivat erityistarpeen huolehtia heidän sielullisesta hyvinvoinnistaan.

Asemasota loi mahdollisuudet selustan infrastruktuurin ja huoltotoimintojen kehittämiseksi. Kaikkialla Pohjois-Suomen rintamalla AOK Norwegenin hyökkäykset juutuivat lopullisesti syyskuussa 1941: Petsamossa Litzan rintamalla, Alakurtissa Verman rintamalla ja Kiestingissä alueen idänpuoleisella rintamalla. Saksalaiset kärsivät tuntuvia miehistötappioita, jotka eivät kuitenkaan olleet niin suuria, että ne olisivat ratkaisevasti heikentäneet taistelukykyä. Hyökkäysten jatkamiseksi olisi kuitenkin tarvittu huomattavia lisäjoukkoja, ja koska sellaisia ei ollut saatavana seurauksena oli asemasota, sillä perääntyminenään ei ollut mahdollista ulko- ja sotilaspoliittisista syistä.

Ennen pitkää sotilaallisen yleistilanteenkin vähitellen muodostuessa saksalaisille joukoille yhä epäsuotuisammaksi Pohjois-Suomeen sijoitetut yksiköt alkoivat sopeutua seisovaan sodankäyntiin. Tämä sopeutuminen sai kaksi näkyvää ilmenemismuotoa: ensinnäkin AOK 20 luopui jossain vaiheessa kokonaan alkuperäisistä hyökkäyssuunnitelmista samalla kun puolustuksellinen ajattelu laajeni yhä laajemmin ja voimakkaammin. Toiseksi hyökkäyssuunnitelmista luopuminen vapautti varoja, aikaa ja älyllistä valmiutta selustan infrastruktuurin ja palvelujen parantamiseksi. Kun sotilaallinen tilanne ei enää mahdollistanut etenemistä itään saivat huolto- ja mukavuusnäkökohdat entistä enemmän huomiota: selustayhteyksiä, majoitusoloja ja vapaa-ajan toimintaa voitiin nyt laajasti kehittää ja kohentaa.⁹³ Seurauksena oli mm. sotilas- ja kuntouttamiskotien perustaminen ja ylläpitäminen, sillä pitkäaikaisen asemasodan vallitessa AOK 20:lla oli sekä rationaalinen peruste että tahtoa tähän.

AOK 20 lienee syksyllä 1944 ollut Saksan sotavoimien tämän suuruista sotilasyksiköistä parhaimmassa kunnossa. Syynä tähän oli, että AOK 20 oli kolmen vuoden aikana toiminut itärintaman toisarvoisella loholla suhteellisen kevyessä taistelukosketuksessa. Muun itärintaman laajat, jatkuvat ja raskaat suurtaistelut olivat kuluttaneet Saksan muita armeijoita ja syöneet niiden voimia. AOK 20 oli muihin armeijoihin verrattuna kärsinyt suhteellisen vähän tappioita samalla kun sen osat olivat pitkähkön ajan kuluessa sekä keränneet taistelukokemusta että tottuneet toimimaan yhteistyössä toistensa kanssa. Myös poikkeuksellisen hyvän huollon

---

⁹³ Westerlund 2008 I, 317-319, Westerlund 2008 II, 109-110

että poikkeuksellisen hyvän sotilas- ja kuntouttamiskotien muodostaman tukiverkostonsa ansiosta se oli erinomaisessa kunnossa.

Eristyneisyyden ja yksinäisyyden tuoma rasite joukoille. Pääosa AOK 20:n yksiköistä oli sijoitettuna autioille, asumattomille seuduille Litzan, Verman ja Kiestingin alueilla. Saksan itärintaman muut armeijat vaikuttivat alueilla, jonne oli jäänyt runsaasti siviiliväestöä kuten Ukrainassa, Venäjällä, Valko-Venäjällä, Serbiassa, Kreikassa, Puolassa ja Baltiassa. Arvioiden mukaan oli Saksan Neuvostoliitossa miehittämille alueille jäänyt noin 60 miljoonaa siviilihenkilöä. Suomenlahden ja Mustanmeren välisen rintamalinjan selustassa saksalaisilla sotilailla oli siten runsaasti mahdollisuuksia päästä kosketuksiin siviiliväestön kanssa, toimia paikallisyhteisöissä ja käyttää asutuskeskusten palveluja. Miehitetyn Neuvostoliiton alueella saksalaisilla oli lukuisia ja säännöllisiä tilaisuuksia harjoittaa sukupuoliyhdyntää, sillä paikalliset ja siirtolaiset möivät usein itseään muonasta ja suojusta.

Haus Sphinx, Oslo, Dronningensgate 6

Geschlechtsverkehr darf in diesem Hause nur unter Kondomschutz und nur von nicht geschlechtskranken Männern ausgeübt werden.

(Datum)

(Uhrzeit)

(Name der Partnerin)

Unmittelbar nach dem Geschlechtsverkehr müssen Sie sich sanieren lassen in Wenden!

Saksan valtakunnassa ja sen miehittämissä maissa oli vuonna 1942 yli 500 sotaväelle tarkoitettua porttolaa, joissa pidettiin runsas 34 000 naista. Miehityissä maissa tällaisia Wehrmachsbordelleja tai Deutsches Soldatenhauseja toimi mm. hotelleissa. Oslossa Saksan armeijalla oli useita bordelleja. Eräs niistä oli Drottningensgate 6:ssa toiminut Haus Sphinx, jonka naiset tuotiin Ranskasta. Kuvassa asiakkaille tarkoitettu pääsylippu, johon vastaanotto merkitsi päivämäärän sekä varatun kellonajan ja tytön nimen. Kondomin käyttö yhdyntässä (Geschlechtsverkehr) oli pakollista ja taloon hyväksyttiin ainoastaan sukupuolitaudittomia sotilashenkilöitä. - A customer's admission card to the German military brothel Haus Sphinx in Oslo.

Pohjoisessa pääosa saksalaisista sotilaista kävi pienimuotoista partiosotaa ja heillä oli tilaisuus tavata siviilihenkilöitä ainoastaan rintaman selusta-alueilla, jotka nekin olivat suhteellisen harvaan asuttuja. Keski-Euroopan asukastiheyteen tottuneet saksalaiset sotilaat kokivat näistä syistä usein olonsa pohjoisessa eristyneeksi ja yksinäiseksi, ja tämä tunne pohjusti karujen ja kovien luonnonolojen rinnalla esiintyviä masennustiloja. Pohjois-Suomessa saksalaisten sotilaiden mahdollisuudet sukupuolisuhteisiin olivat verrattuna Saksaan ja sen miehittämiin maihin ehkä ainoastaan Norjaa ja Tanskaa lukuunottamatta huomattavasti rajoitetuimpia johtuen varsinkin suomalaisten paikallisten naisten suhteellisen pienestä lukumäärästä. Norjassa ja Tanskassa näiden maiden koko alueelle sijoitetut saksalaiset sotilaat tulivat tosin laajemmin kosketuksiin paikallisten naisten kanssa kuin Suomessa, jossa suurin osa Saksan joukoista ryhmitettiin Lapin ja Itä-Karjalan korpiin. Tanskassa esiintyi prostituutiota jo ennen Saksan miehitystä, ja Osloon saksalaiset perustivat ranskalaisilla tuontinaisilla toimivan porttolan, mutta Suomessa ei tiettävästi ollut vastaavia laitoksia. Jatkosodan vuosina saksalaisten sotilaiden kanssa seurustelleiden suomalaisten naisten määrä jäi pienemmäksi, heitä lienee korkeintaan ollut muutamia kymmeniä tuhansia.

Panostaminen laajahkon sotilas- ja kuntouttamiskotien verkoston ylläpitämiseen oli AOK 20 johdon tapa mukautua tähän tilanteeseen ja edistää sotilaiden psyykkistä hyvinvointia. Tässä hallintastrategiassa Saksan Punaisen Ristin erityisrooli pohjoisessa korostui. Sen etupäässä naispuoliset toimitsijat lienevät näet hyvin merkittävällä tavalla osallistuneet AOK 20 sotilaslääkintähuollon ja henkisen toimintavalmiuden ylläpitämiseen. Sekä sota- ja kenttäsaaraloiden, sotilaskotien ja muiden huoltolaitosten merkitys armeijakunnan sotilaiden taistelukyvyyn ylläpitämisessä lienee jatkuvasti ollut varsin suuri, ja Saksan Punaisen Ristin panos näissä oli vähintään varteenotettava.

Lars Westerlund on oikeus- ja hallintohistorian dosentti ja Kansallisarkiston projektinjohtaja.

Kuvasarja esittää Saksan Punaisen Ristin sisaria eri puuhissa: keittiöissä, sairastuvalla, sotilaskodissa ja hyvästelemässä vierailutta päällikköä. Viidennessä kuvassa Luftgau-Kommando Finlandin päällikkö,

lentokenraali Julius Schultz Luftwaffen uuden sotilaskodin vihkimistilaisuudessa.

- Nurses of the German Red Cross engaged in different activities in Lapland: doing kitchen work, assisting in the hospital, serving in the military canteen and greeting the Commander. The fifth photo shows the Luftwaffe General Julius Schultz attending the opening ceremonies of a new military canteen.

Kansallisarkisto

LÄHTEET

Arkistot

Bundesarchiv-Militärarchiv (Freiburg)

AOK 20, RH O Q Qu./Qu. 1

- Einsatz der Heeresbetreuungs-Einheiten im Bereich des (Geb) AOK 20 1.7.1944
- Einsatz der Sanitäts- und Veterinärtruppen der 20. (Geb) Armee 1.7.1944
- Kriegstagebuch (Ge) AOK 20/O.Qu- "Tätigkeitsberichte" v. 1.7.44 -30.9.1944. 2. Ausf. Band 4/I

Kansallisarkisto

Suomen Punaisen Ristin arkisto. Keskushallituksen pöytäkirja 22.1.1943

Harald Öhquistin kokoelma. PK 1205/10

Yksityiskokoelmat

Tyra ja Ursula Lutherin muistoalbumit vuodelta 1944. Dipl.ins. Carl-Fredrik Geustin hallussa

Sähköiset tiedostot:

- Deutsches Rotes Kreuz. http://de.wikipedia.org/wiki/Deutsches_Rotes-Kreuz
- Gertrud Scholtz-Klink. http://fi.wikipedia.org/wiki/Gertrud_Scholtz-Klink
- Karl Edvard av Sachsen-Coburg-Gotha.
http://sv.wikipedia.org/wiki/Karl_av_Sachsen-Coburg-Gotha
- Standorte in Finnland. <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Kasernen/KasernenFinnland-R.htm>
- Vervundetenversorgung in der Wehrmacht. <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Soldat/Sanitatsversorgung.htm>

Tiedottajat:

Geust, Carl-Fredrik, Helsinki

Kauppala, Pekka, Helsinki

Orchard, Simon, Tromsø, Norja

Rytilahti, Kari, Kemijärvi

Julkaisematomat käsikirjoitukset:

Raula, Juha: Kolmannen valtakunnan sotilaat Aurajoen rannalla. Tutkimus saksalaisesta sotaväestä ja sen suhteista suomalaisiin Turussa 1940–1944. Turun yliopiston Suomen historian pro gradu-tutkielma 1999

Westerlund, Lars: German Penal Camps in Finland, 1941-1944. Falstad Symposium. Prisoners of War and Forced Labour – Histories of War and Occupation 20.-21. November 2008. Falstad Memorial and Human Rights Center, Levanger, Norway

Kirjallisuus:

Amtliches Material zum Massenmord von Katyn. Im Auftrage des Auswärtigen Amtes auf Grund urkundlichen Beweismaterials zusammengestellt, bearb. und hrsg. von der Deutschen Informationsstelle. Berlin 1943

Bartov, Omer: The Easter Front, 1941-45. German Troops and the Barbarization of Warfare. Oxford 1985

Bedürftig, Friedemann: Lexikon III. Reich. Hamburg 1994

Blindheim, Svein: Nordmenn under Hitlers fane. Dei norske frontkjemparame. Oslo 1977

Die Verwundeten- und Kriegsbeschädigtenfürsorge des Finnischen Roten Kreuzes. Helsinki 1943

Eckhardt, Heinz-Werner: Die Frontzeitungen des deutschen Heeres 1939-1945. Stuttgart 1975

Elo, Veikko: Pantin lunastajat. Hämeenlinna 2006

Herrmann, Kurt: Dietl – napapiirin kenraali. Saksalaisten sotatoimet Pohjois-Skandinaviassa ja Suomessa toisen maailmansodan aikana. Loviisa 1957

Fischer, Hubert: Der deutsche Sanitätsdienst 1921–1945. Organisation, Dokumente und persönliche Erfahrungen. Supplementband. Osnabrück 1994

Franck, Anne-Marie: Pikku sisar. Suomen Punaisen Ristin apusisaret jatkosodassa. Helsinki 1998

von Gersdorff, Ursula: Frauen im Kriegsdienst 1914-1946. Stuttgart 1969

Gogstad, Anders: ”Vredens dager”. Frigjøring og rettsoppjøret. Dets bakgrunn, optakt og fullfølelse. Bergen 2001

Gogstad, Anders: De store utfordringenes år – helseforhold fra okkupasjon til selvstendighet da krigen i Norge var slutt i 1945. Michael 2005 s. 311-323

Gogstad, Anders Chr. – Grimnes, Ole Kr. – Rødland, Kjartan: Der veiene skiltes. Hvorfor opplevde vi krigen så forskjellig? Bergen 2005

Hagan, Lyyli: Suomen Punaisen Ristin sairaanhoitajatarjoimisto. Sisältyy teokseen Suomen sota 1941-1945. Toim. Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallinen toimisto. 9. osa. Kuopio 1960 s. 537-553. Kirjoitus myös teoksessa: Jatkosodan historia 6. Helsinki 1994 s. 479-481

Hultkrantz, Axel: Under prins Carls ledning. Minnesanteckningar från fyra decennier i Svenska Röda Korsets överstyrelse. Stockholm 1945

Isaksson, Eva: Så följde hon trogen och käck armén. Göteborg 1993

Jahresberich über das Geschäftsjahr vom 1. Oktober 1935-30. September 1936. Helsinki-Helsingfors 1937

Jatkosodan historia. Osa 6. Meri- ja ilmapuolustus. Hallinto ja sotatalous. Kotijoukot. Helsinki 1994

Jernström, Frank: Sju liv. Helsingfors 1994

Jokipii, Mauno: Panttipataljoona. Suomalaisen SS-pataljoonan historia. Helsinki 1996

Jokipii, Mauno: Hitlerin Saksa ja sen vapaaehtoisliikkeet. Waffen SS:n suomalaispataljoona vertailevana. Helsinki 2002

Jokisipilä, Markku: ”Hitlerin avulla idän barbaareja vastaan”. Tulkintoja suomalais-saksalaisesta aseveljeydestä. Turku 1998

Kilponen, Helga: Kenttäsairaala Kurkijärvellä. Sisältyy teokseen: Naiset kertovat sodasta. Hakko, Mirja (toim). Oulu 1988 s. 94-96

Klemola, J.K.: Lääkärin elämäntaipaleelta. Porvoo 1966

Klemola, J.K.: Kenttäsairaalan lääkäri. Hämeenlinna 1971

Knyphausen, Anton: Finnlands Freiheitskampf. Die Verteidigung Europas in den finnischen Wäldern. Hamburg 1942

Lundgren, Roger: Sibylla. En biografi. Stockholm 2007

Pesonen, Kauko: Saksalaisten yhtymien huollon ja selustan järjestelyt Lapissa ja Pohjois-Suomessa 1941-1944. Tiede ja ase nr 24 1966 s. 250-288

Pesonen, Niilo: Voi voitettuja. Pitkän elämän varrella muistiin merkittäviä. Helsinki 1992

Riesenberger, Dieter: Das Deutsche Rote Kreuz. Eine Geschichte 1864–1990. Paderborn 2002

- Rohwer, J. – Hummelchen, G.:** Chronology of the War at Sea 1939-1945. The Naval History of World War Two. London 1993
- Rosén, Gunnar:** Sata sodan ja rauhan vuotta. Suomen Punainen Risti 1877-1977. Helsinki 2002
- Rupp, Leila J.:** Mobilizing Women for War. German and American Propaganda, 1939-1945. Princeton, New Jersey 1978
- Rush, Robert S.:** Different Perspective: Cohesion, Morale, and Operational Effectiveness in the German Army. Fall 1944. Armed Forces & Society. Vol. 25, No 3, Spring 1999 s. 477-508
- Saksa-Äärimaa, Maija:** Kenttäsairaalan matkassa. Nuoren sairaanhoitajan sotapäiväkirja. Helsinki 1982
- Schilling, Dag Fr. Chr. – Ottersen, Kåre:** Barmhjertighetsfronten. Norges Røde Kors under krigen 1940–1945. Oslo 1995
- Schneider, Wolfgang:** Frauen unterm Hakenkreuz. Hamburg 2001
- Seidler, Franz W.:** Frauen zu den Waffen? Marketenderinnen, Helferinnen, Soldatinnen. Bonn 1998
- Senje, Sigurd:** Dømte kvinner. Tyskejenter og frontøstre 1940–45. Oslo 1986
- Sutela, Pauli:** Saksan sotavoimat Kemissä vuosina 1940-1944. Jatuli XIX. Kemin kotiseutu- ja museoyhdistyksen julkaisu 1984 s. 86-148
- Szepansky, Gerda:** Blitzmädel. Heldenmutter. Kriegswitwe. Frauenleben in Zweiten Weltkrieg. Frankfurt am main 1987
- Tessin, Georg:** Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939-1945. Fünftehnter Band: Kriegstärkenachweisungen (KStN). Taktische Zeichen. Traditionspflege. Osnabrück 1988
- Thorsell, Staffan:** Mein lieber Reichskanzler! Sveriges kontakter med Hitlers rikskansli. Stockholm 2006
- ”Tohtori Kuolemaa” etsitään Etelä-Amerikasta.** Suomessakin työskennellyt natsitohtori tappoi satoja vankeja. Helsingin Sanomien kirjoitus 9.7.2008
- Tuisku, Elmi:** Potilaana kenraaliversti Dietl. Sisältyy teokseen Naiset kertovat sodasta, Hakko, Mirja (toim). Oulu 1988 s. 97-98
- Tuominen, Pertti:** Kun maailma oli pieni. Sisältyy teokseen Nainen sodassa. Kotona ja rintamalla 1939-1945 Suomen vapauden puolesta. Helsinki 1995 s. 420-423
- Tuten, Jeff M.:** Germany and the World Wars. Sisältyy teokseen Female Soldiers – Combatants or Noncombatants? Historical and Contemporary Perspectives. Ed. By Nancy Loring Goldman. Westport, Connecticut 1992 s. 47-60

Tyrkkö, Jukka: Suomalaisia suursodassa. SS-vapaaehtoisten vaiheita jääkäreiden jäljillä 1941–1943. Porvoo 1960

Ulateig, Egil: Fordømte engler. Norske kvinner på Østfronten. Oslo 2004

Warburg, Eric M: Times and Tides. A Log-Book. Hamburg 1983

Westerlund, Lars: Saksan sotavankileirit Suomessa ja raja-alueilla. Helsinki 2008 (Westerlund 2008 I)

Westerlund, Lars: The German Strategic Use of POW Labor in the Far North. Sisältyy teokseen Prisoners of War Deaths and People Handed Over to Germany and the Soviet Union in 1935-55. A Research Report by the National Archives. Ed. by Lars Westerlund. Helsinki 2008 s. 95-134 (Westerlund 2008 II)

Wir vom linken Flügel. Ein bildwerk der deutschen Front am Eismeer um in der Urwäldern Lapplands. Helsinki 1943

Åkerfelt, Raili: Kolme komennusta. Sisältyy teokseen: Nainen sodassa. Kotona ja rintamalla 1939-1945 Suomen vapauden puolesta. Helsinki 1995 s.. 312-315

Lehtikirjoitukset

Betreuung des Lazarettzuges in Trelleborg. Der Deutsche in Schweden-lehden kirjoitus. Mai 1944 s. 23

Das Blitzmädel. Der Deutsche in Schweden-lehden kirjoitus. Dezember 1940 s. 14

Das deutsche Frauenwerk. Vor 10 Jahren entstand der Welt grösste Frauenorganisation. Lappland-Kurierin kirjoitus 1.3.1944

Das Kriegshelfswerk des Deutschen Roten Kreuzes. Der grösste Teil der Mittel kommt unmittelbar der Wehrmacht zugute. Deutsche Warten kirjoitus 15.6.1943

Das Mädchen auf der Eisemeerklippe. Kleine Freundschaft zu einem Seefernaufklärer. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 1.8.1944

Der Sender fährt zur Front. Im neuen Kino an der Liza. J.G. Blattlin kirjoitus Lappland-Kurierissa 12.1.1944

Deutsche Frauen am Eismeer. Ein Fräulein wollte nach Paris und kam aus Statt in Landhaus in einem Soldatenheim. Sie wollen mithelfen den Sieg erkämpfen! Frank Goetzin kirjoitus Lappland-Kurierissa 12.3.1943

Deutsche Schwestern und finnische Lotten. Gemeinsame, festliche Stunden im nördlichen Finnland. Kriegsberichter Kurt Misslerin kirjoitus Deutsche Polarzeitungissa 30.6.1944

Die deutsche Frau im hohen Norden. Max Ehlertin kirjoitus Wacht am Nordenissa 3.2.1944

Die Frau – unser Kamerad. H. Geislerin kirjoitus Wacht im Nordenissa 24.12.1940

Die Generaloberin des Deutschen Roten Kreuzes in der Finnischen Hauptstadt. Deutsche Warten kirjoitus 6.12.1936

Ein Kamerad ist verwundet. Arbeitstag in einem modern eingerichteten Feldlazarett in der Wildnis des Lapplandes. Jos.G. Blattlin kirjoitus Lappland-Kurierissa 26.8.1942

Fina tyska korsur sprängda. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 10.10.1944

Frontbuchungen im Norden. Sie stillen den Lesehunger der Soldaten – Neue Sendungen rollen an. Luutn. Ruhlandin kirjoitus Wacht im Nordenissa 28.2.1942

Frontkämpferheim Tirolerhütte. Die beispielhafte Erholungsstätte eines Gebirgsjäger-regimentes an der Murman-Front. Hermann Frassin kirjoitus Lappland-Kurierissa 31.8.1943

Fru Scholtz-Klink besökte igår Tusby. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 25.11.1942

Fru Scholtz-Klink på sin frontresa. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 29.11.1942

Heimat unterm Polarkreis. P.C. Ettighofferin kirjoitus Deutsche Wartessa 1.8.1943

Helfende Hände. Die Frau im Deutschen Roten Kreuze. H.J. Hüntemannin kirjoitus Wacht im Nordenissa 24.12.1941

Hertzliche Kameradschaft der Frauen. Lottas und deutsche Schwestern feiern Weihnacht in Lappland. Ruth Klosen kirjoitus Lappland-Kurierissa 29.12.1942

Kamerad Blitzmädel. Dietrich Studierin kirjoitus Wacht im Nordenissa 12.4.1941

Kameraden von Höhe X. Auf einem Truppenverbandsplatz an der Lapplandfront. Karl Bringmannin kirjoitus Lappland-Kurierissa 26.8.1942

Kameradin im hohen Norden. Das "Häschen" aus der Magdeburger Börde – Liebling aller Soldaten. August Hockin kirjoitus Lappland-Kurierissa 20.7.1943

Kameradinnen in Helfen. Finnische Rot-kreuz-Schwester und Lottas besuchten in einem Feldlazarett an der Kandalakscha-Front deutsche Kameradinnen. Kriegsberichter Kesslerin kirjoitus Lappland-Kurierissa 20.7.1943

Kameradschaft der Hilfe. Deutscher und finnischer Sanitätsdienst Seite an Seite. Lappland-Kurierin kirjoitus 14.4.1943

Kirmes im hohen Norden. Eine Veranstaltung zu Gunsten des Roten Kreuzes. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 18.7.1944

Lazarett zwischen Wald und See. Deutsche Verwundete finden Genesung im karelschen Wald. Kriegsberichter Karl Bringmannin kirjoitus Lapland-Kurierissa 18.9.1942

Mädchen in Uniform. Unsere Kameraderinnen – zuverlässig, geschickt, enisatzfreudig. Tri Martin Wiebelin kirjoitus Wacht im Nordenissa 27.3.1943

Mädchen in Uniform. Unbekannte Helferinnen hinter der kämpfänden Front. Von Kochtopf an den Fernschreiber. Aus "Mauerblümchen" werden "Drahtamseln". Karl Klaus Krebsin kirjoitus Lapland-Kurierissa 20.4.1943

Polarkoller, Piken und Petsamo. Kurze Berichte A.d-W. nebst Bemerkungen über die Einsamkeit. Von Kriegsber. W. Henkels. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 30. März 1944

Sanitäts-Soldaten. Der tag eines Sanitärsers. Hubert Adlerin kirjoitus Lapland-Kurierissa 7.2.1944

Soldat Schwester. P.C. Ettighofferin kirjoitus Deutsche Wartessa 15.11.1943

Soldatenheim und Feierstätte. Kriegsberichter Westhoffin kirjoitus Lapland-Kurierissa 15.4.1944

Schwesternbesuch in einem Stützpunk. Werner Rungen kirjoitus Lapland-Kurierissa 1.2.1944

SS-Rune und Rotes Kreuz. Einweihung eines Landeplatzes für Sanitäts-Storche. Lapland-Kurierin kirjoitus 31.8.1943

Tysklands kvinnoledarinna gästar Finland. Astran kirjoitus. December 1942

Unsere Gerbirgsjäger im Kampf. Streiflichter von der Eismeerfront. Lapland-Kurier 7.3.1942

Vorbildliche Verwundenten-Fürsorge. Chef der finnischen Sanitätswesen besuchte deutsche Lazarette in Lapland. Lapland-Kurier 28.7.1942

70 Jahre Frauenarbeit im Roten Kreutz. Deutsche Warten kirjoitus 6.12.1936

110 Soldatenheime in Norwegen und Lapland. Wacht im Nordenin kirjoitus 24.3.1943

Liite 1. AOK 20:n piirissä toimineet terveyden- ja eläinlääketieteelliset yksiköt 1.7.1944 (Einsatz der Sanitäts- und Veterinärtruppen der 20. (Geb.) Armee 1.7.1944)

Kirkenes

Hygienisch-bakteriologische Untersuchungsstelle

Nyborg

Feldlazarett 210 (Halb)

Nyrud

Armee-Sanitätszweigpark 532

Svanvik

Feldlazarett (motorisiert) 67

Parkkina

Feldlazarett (motorisiert) 2

Sanitätskompanie (motorisiert) 414

Ivalo

Leichtkrankenlazarett 3/706 (1. Zug)

Sanitätskompanie (motorisiert) 4/706 (3. Gr.)

Krankensammelstelle 3/707 (2. Zug)

Krankentransportkompanie (motorisiert) 3/706

Alakurtti

Feldlazarett 618 (motorisiert) (XXXVI AK unterstellt)

Sanitätskompanie (motorisiert) 422

Armee-Sanitätszweigpark 532

Krankensammelstelle 3/706 (2. Zug)

Salla

Sanitätskompanie 574

Feldlazarett (motorisiert) 1/552

Kemijärvi

Sanitätskompanie (motorisiert) 508 (1 Gr)

Hanhikoski

Leichtkrankenkriegslazarett 2/571 (2. Zug)

Rovaniemi

Stab der Kranken Transportabteilung (motorisiert) 706

Sanitätskompanie (motorisiert) 4/706 (Gr. Führ.)

½ Feldlazarett (motorisiert) 617 Inn.Abt.

Armee-Veterinärpark 462

Hygienisch-bakteriologische Untersuchungsstelle

Chemische Untersuchungsstelle

Krankentransportabteilung 706

Sanitätskompanie 508 (7 Gr)

Muurola

½ Feldlazarett (motorisiert) 617 (Chir.Abt.)

San.bek. (motorisiert)

Kemi

Kriegslazarett (motorisiert) 1/521

Sanitätskompanie (motorisiert) 501 (1 Gr)

Kaakama

Armee-Pferdepark 462

Tornio

Kriegslazarettabteilung (motorisiert) 521

Armee-Sanitätspark 532

Veterinäruntersuchungsstelle

Oulu

Kriegslazarett (motorisiert) 2/525

Sanitätskompanie (motorisiert) 4/706 (1 Gr.)

Kurkijärvi

Krankentransportkompanie 2/571 (Gr. Führ.)

Feldlazarett 2/571 (1. Zug)

Sanitätskompanie (motorisiert) 4/706 (2 Gr)

Kuusamo

½ Feldlazarett (mot) 662 (XVIII AK unterstellt)

Armee-Pferdezweigpark 532

Veterinärkompanie 713 (o.S.St.)

Kananainen

Feldlazarett (motorisiert) 662 (XVIII AK unterstellt)

Sanitätskompanie (motorisiert) 616

Kiestinki

Pferdesammelplatz 713

Sanitätskompanie (motorisiert) ”K” (Geh.)

Hyrynsalmi

Krankensammelstelle 2/571 (3. Zug)

Juntusranta

Feldlazarett 99 (3. GD unterstellt) (2. Zug)

Wainiza (Vuonninen)

Feldlazarett 99 (7. GD unterstellt) (2. Zug)

Liite 2. AOK 20:n piirissä toimineet sotilas- ja toipilaskodit sekä muut huoltoyksiköt 1.7.1944 (Einsatz der Heeresbetreuungs-Einheiten im Brecih des (Geb.) AOK 20 1.7.1944)

Sør-Varangerin ja Petsamon alue

Sør-Varanger

Soldatenheim Vadsø

Soldatenheim Vardø (ohne Schwestern)

Soldatenheim Kirkenes

Soldatenheim Kirkenes Fliegerhorst

Instandsetzungs-Stube Kirkenes

Petsamo

Soldatenheim Liinahamari

Soldatenheim Parkkina

Soldatenheim Salmijärvi

Soldatenheim Speer-Brücke (Titovka)

Soldatenheim "Edelweiss", ohne Schwestern (Titovka)

Soldatenheim "Tirolerhütte" (Titovka)

Entlausungsanstalt Nautsi

Wehrmacht Unterkunft Nautsi (Rasthaus)

Betreuungsstelle (Verpfl. Ausgabe) Nautsi

Luoteis-Suomi

Ivalo

Soldatenheim Ivalo

Entlausungsanstalt Ivalo

Wehrmacht Unterkunft Ivalo (Rasthaus)

Betreuungsstelle (Verpfl. Ausgabe) Ivalo

Sodankylä

Wehrmacht Unterkunft Vuotso (Rasthaus)

Entlausungsanstalt Vuotso

Betreuungsstelle (Verpfl. Aufgabe) Vuotso

Soldatenheim Sodankylä

Rovaniemi

Stab der Betreuungsabteilung 12

Urlauber-Lager Rovaniemi

Urlauber-Lager Rovaniemi "Edelweiss"

Soldatenheim Rovaniemi

Soldatenheim Rovaniemi "Edelweiss"

Soldatenheim Rovaniemi Fliegerhorst

Instandsetzungs-Stube Rovaniemi

19. Betreuungs-Kompanie Rovaniemi

Entlausungsanstalt Rovaniemi

Bau 17. Rovaniemi

Betreuungsstelle (Verpfl. Aufgabe) Rovaniemi

Tornio

Soldatenheim Tornio

Entlausungsanstalt Tornio

Kemi

Soldatenheim Kemi

Soldatenheim Kemi Fliegerhorst

Betreuungsstelle (Verpfl. Aufgabe) Kemi

Oulu

Soldatenheim Oulu

Entlausungsanstalt Oulu

Betreuungsstelle (Verpfl. Aufgabe) Oulu

Urlauber-Lager Oulu

Kemijärven-Sallan-Alakurtin alue

Kemijärvi

Soldatenheim Kemijärvi

Soldatenheim Kemijärvi Fliegerhorst

Betreuungsstelle (Verpfl. Aufgabe) Kemijärvi

Soldatenheim Joutsijärvi

Salla

Soldatenheim Salla

Betreuungsstelle (Verpfl. Aufgabe) Salla

Soldatenheim Kairala

Alakurtti-Verma

Soldatenheim Alakurtti

Soldatenheim Alakurtti Fliegerhorst

Entläusungsanstalt Alakurtti

Betreuungsstelle (Verpfl. Aufgabe) Alakurtti

Instandsetzungs-Stube Alakurtti

Soldatenheim Voita

Soldatenheim Margaretenhöhe, km 71 (geschlossen)

Soldatenheim Wermansee

Soldatenheim Karhu Bahnhof

Soldatenheim Tolwandsee (Tolvantojärvi)

Soldatenheim Woiti (ohne Schwestern)

Hyrynsalmen-Kuusamon-Kiestingin alue

Hyrynsalmi

Soldatenheim Hyrynsalmi

Entlausungsanstalt Hyrynsalmi

Instandsetzungs-Stube Hyrynsalmi

Kuusamo-Juntusranta-Myrsky

Soldatenheim Kuusamo

Entlausungsanstalt Kuusamo

Betreuungsstelle (Verpfl. Aufgabe) Kuusamo

Soldatenheim Juntusranta

Instandsetzungs-Stube Hevossalmi

Soldatenheim Vaarala

Soldatenheim Myrsky

Kiestinki

Soldatenheim Pontsalenjoki

Soldatenheim Kananainen

Instandsetzungs-Stube Kananainen

Soldatenheim Korpijärvi (Nord)
Instandsetzungs-Stube Korpijärvi (Nord)
Soldatenheim Kiestinki May-Heim
Soldatenheim Kiestinki SS 12 Waldhaus
Soldatenheim Kiestinki SS Pionierheim
Soldatenheim Kiestinki Dietlheim
Soldaten-Erholungsheim Kiestinki Lindwurmhütte
Soldaten-Erholungsheim Kiestinki Waldhütte
Soldatenheim Kiestinki Jägerheim

Lounais-Suomi

Turku

Soldatenheim Turku
Entlausungsanstalt Turku
Betreuungsstelle (Verpfl. Aufgabe)
Urlauber-Lager Turku

Hanko

70. Betreuungs-Kompanie Hanko Entlausungsanstalt
Soldatenheim Hanko
Entlausungsanstalt Hanko
Betreuungsstelle (Verpfl. Aufgabe) Hanko
Urlauber-Lager Hanko
Offizier-Stelle Hanko

Huoltoyksiköt Helsingin-Oulun rautatieradan varrella (Betreuung durch finn. Lotten)

Betreuungsstelle Riihimäki (Verpfl. Aufgabe)
Betreuungsstelle Haapamäki (Verpfl. Aufgabe)
Betreuungsstelle Seinäjoki (Verpfl. Aufgabe)
Betreuungsstelle Ylivieska (Verpfl. Aufgabe)

SUMMARY

Lars Westerlund: The German Red Cross in Finland, 1941-44. German War and Field Hospitals, military canteens and other supply units

The German Army maintained nearly one hundred military and field hospitals and military canteens in Finland during the Continuation War. Many of these units were in Northern Finland. This article sheds light on the network of German field and military hospitals, military canteens, and other support units in the operational area of the German 20th Mountain Army. In addition to Finland and the area over the border in the Soviet Union, this army's command also included six counties in Northeastern Norway. When Germany attacked the Soviet Union in the summer of 1941, the units of the 21st Norwegian Army (AOK Norwegen) were positioned in both Norway and Finland. In February 1942 however, AOK Norwegen's authority was limited to only Norway. Meanwhile, the new AOK Lappland was established with a headquarters based in Rovaniemi. AOK Lappland had its name changed to the 20th Mountain Army in June 1942.

Impressions of the German Red Cross in Northern Finland. Scattered information on personnel from the German Red Cross (Deutsches Rotes Kreuz, DRK) randomly comes up in the literature on the war years in Northern Finland. *Pauli Sutela* describes German female personnel, some of them in the service of the German Red Cross, as follows: "There were only a couple of dozen German women in Kemi. They lived in their own barracks or in rented private apartments. They did not generally associate with Finns, even in their free time. They were only seen outside either by themselves or sometimes also in the company of German officers. Most of them worked in military hospitals, the others in administrative tasks. Unlike Finnish women, they were never seen doing physical tasks. The typical German woman in Kemi was middle aged, big, large-breasted, withdrawn, seemed to have a sense of superiority, and was also reserved when interacting with her Finnish female colleagues. Many of them were Roman Catholic nuns."

However, Sutela's image of a haughty, busty, nun in uniform differs from the image presented by the books and articles of the Germans themselves. The writer *Kurt Herrmann* discussed the sisters in his 1950s biography of General *Eduard Dietl*. The book depicts the sisters as bursting with energy for their work and as full of passion to organize pleasant and relaxing military canteens for German soldiers. In Northern Finland, the German Red Cross' Nurse *Ruth Klose* in particular organized her colleagues' efforts and collaboration with Finnish organizations from Rovaniemi.

The paper *Wacht im Norden: Frontzeitung für deutsche Soldaten in Norwegen* was published in Norway between 1940 and 1944. It was also delivered to German soldiers stationed in Finland from 1941. There were many pictures of these *Wehrmacht helferinnen* (German women's auxiliary) in the articles of this paper. Nearly every single one of these pictures showed young, stylish, well-groomed,

sensual, and cute women committed to their tasks. The paper *Lapland-Kurier* was published in Rovaniemi between 1941 and 1944. Its depiction of women was more restrained than that of *Wacht im Norden*, as pictures of German Red Cross female personnel were only published on rare occasions. Nearly every issue contained instead large pictures of actresses, gymnasts, dancers and other female entertainers. Likewise the many cartoons in the paper also sneaked in hidden pornographic messages disguised as military humor. One central purpose of these images and drawings could have been to improve soldiers' morale and distract them from service and military matters. It has also been observed that the erotic content of German military magazines regularly increased in parallel with the military reverses suffered by German units.

The German Red Cross as a national socialist (Nazi) medical corps organization
With the accession to power of the national socialists (Nazis) in Germany in 1933, the German Red Cross was also brought into alignment and conformance with government policies, although the Jewish members of the German Red Cross had already been expelled earlier. *Carl Eduard, Duke of Saxe-Coburg and Gotha* (Carl-Eduard Herzog von Sachsen-Coburg und Gotha), a Sturmabteilungin (SA) and Wehrmacht general, became chairman of the German Red Cross in 1933. The duke can be characterized as an ideal chairman from the national socialist (Nazi) point of view because behind the public facade that he created the assistants of SS Chief *Heinrich Himmler* could arrange the affairs of the German Red Cross to suit themselves without interference. Since he had no real power as chairman in practice, the duke was more a figurehead. His chief responsibility was to convey the impression that the German Red Cross was part of the international Red Cross movement. In 1937, SS Reichsphysician Ernst-Robert Grawitz was named deputy chairman, and Hitler become patron of the German Red Cross. As a result of this, the German Red Cross grew closer than ever to the government, the NSDAP (Nazi Party), and the SS. After the creation of the Wehrmacht in 1935, the German Red Cross started to become a particularly powerful military medical care service organization. It was characterized as a national socialist (Nazi) medical corps (nationalsozialistische Sanitätkorps).

The German Red Cross supported German units during the war. In 1938, all under 24 year old women became required to perform national service for a year. Some women chose the German Red Cross and most of them worked in military health care. In 1939, the German Red Cross had 1.8 million members, nor was any other national Red Cross organization as well prepared for military operations as the German Red Cross. It was well equipped and its personnel were trained.

During the war, the German Red Cross supported the military health care system, but not so-called humanitarian assistance. The 20th Mountain Army had approximately 30 000 Soviet prisoners of war altogether in its custody between 1941 and 1944. Some lived in miserable camp conditions, and an estimated 5 000 died. However, the German Red Cross did not set up operations to help the prisoners of war. There was a clearly defined separation between the Red Cross

and the army prisoner of war administration in both Finland and in Germany. The Red Cross' task was to assist the military health care system and perform other duties that supported the army. Meanwhile the army was responsible for all aspects of the care of prisoners of war.

Germany military hospitals in Norway. The Germans operated an extensive military medical organization in Norway. There were 41 military hospitals in May 1945. The largest military hospital was Kriegslazarett 901, which operated in Aker. It was the main hospital for soldiers wounded on the Finnish front. In German occupied Norway, many German soldiers were also taken care of in Norwegian hospitals between 1940 and 1945. The Germans seized many hospitals, and the Norwegian nursing staff continued to work, either voluntarily or under duress. In addition, the Germans established hundreds of rehabilitation centers. Because the Germans lacked nurses, they turned to the Norwegian Red Cross and other organizations to improve the staffing situation. Although the Norwegian Red Cross formally agreed to work with the Germans, the cooperation was only half-hearted. Norwegian nurses served in front line units in nearly all of Europe, including Finland. After the war, Norwegian nurses who worked for the German Red Cross were punished as traitors.

Field and military hospitals in the 20th Mountain Army's operational area. There is no known statistical information on how many German Red Cross assistants served in Finland between 1941 and 1944. However, there were 20th Mountain Army and Luftwaffe medical units and hospitals in 19 localities. Beginning in 1942, the German Red Cross provided a significant share of the care-giving personnel.

Field hospitals operating 20-25 kilometers behind the front generally consisting of 200 beds served individual divisions. Reserve hospitals of 150-200 beds were established outside the area of military operations for longer term care and recovery. Military hospitals in the 20th Mountain Army's operational area were in Tornio, Kemi, and Oulu. In addition, there were military hospitals for lightly wounded soldiers in Ivalo and Kemijärvi. There were medical laboratories in Kirkkonniemi and Rovaniemi, where there was also a chemical laboratory. There were veterinary units in Tornio, Rovaniemi and Kuusamo.

There were approximately 60 000 wounded in the German units in Finland between 1941 and 1944. In addition, there could have been many times that number of cases of disease. It can be estimated that there were at least around 2 500 personnel in care-giving operating in the 20th Mountain Army's area. The involvement of the German Red Cross in this work could be quite significant. The Germans suffered from a lack of care-giving personnel, so Finnish and Norwegian nurses were sent to the 20th Mountain Army's hospitals.

The field hospitals were meant for initial and short duration medical care. The military hospitals handled the more difficult cases, and patients who required a long time to recover. However, it was also expedient to transfer some of the

patients to medical facilities outside of Finland. The 20th Mountain Army always evacuated some of its wounded and sick soldiers to Norway, or to Germany through Norway or Sweden.

Military canteens and other support units. There were 27 official German garrisons in the 20th Mountain Army's operational area. There were also plenty of support units located outside the garrison localities. In the summer of 1944, there were 48 military canteens. Every division had its own special rest and recreation center (Erholungsheim), where soldiers could enjoy room and board for two days. The capacity of these rest and recreation centers could have been provisioned such that every soldier in the division would get an opportunity to use their services once a year.

Tick disinfection units were behind every sector of the front, at every transportation junction or on the Finnish border. Camps for those on leave were only set up at transportation junctions or at the borders.

There were shops in 13 locations, either in cities, centers behind sectors of the front or along transportation corridors. Seven locations had repair shops for fixing and replacing equipment.

There were three break facilities along the Arctic Highway for those travelling. These facilities were needed to allow exhausted travelers to refresh themselves. When needed, they could stay overnight. Travel by truck or car from Rovaniemi to Petsamo took at least half a day, often longer. There were service points offering coffee along the Helsinki-Rovaniemi railway. Members of the Finnish Women's Auxiliary from these locations ran these operations. Perhaps hundreds of female members of the German Red Cross worked in the aforementioned military canteens and other service locations.

The Germans systematically destroyed the military canteens and rehabilitation facilities behind the front in early October 1944 when preparing for withdrawal from Alakurtti and Kiestinki. The military canteens were partially underground and luxuriously equipped. In many places they were nearly underground cities with theaters, movie theaters, and all possible forms of entertainment.

The need for and supply of female personnel in the 20th Mountain Army's operational zone. Nearly 21 million soldiers served in German military units during World War Two. There were approximately 0.5 million women in these units, which corresponds to around 2.4% of the total. At most, there were just over 200 000 soldiers serving with the 20th Mountain Army. There is no known precise number for the female personnel in its area, but it could be a couple of hundred or a thousand at most. In any case, it could be estimated that the women's portion was limited to perhaps about 0.4%, which is clearly lower than the general percentage in the German armed forces. The main reason for this situation may be the fact that many German Red Cross workers and other female personnel preferred to serve at home in Germany. The 20th Mountain Army could probably have employed

considerably more female personnel than the number who were available. Service far in the north in quite primitive conditions and in demanding weather was probably not, however, a particularly interesting option to very many German Red Cross women. In spite of newspaper articles and persuasion, the lack of women remained a permanent phenomena among the German troops stationed in Northern Finland during the war between 1941 and 1944.

Cooperation between the Finnish and German Red Cross organizations. The Finnish Red Cross had connections with the German Red Cross beginning from the later half of the 1930s at the latest. In practice, cooperation manifested itself in military health care and other areas: medicine and equipment were received from Germany, and Finnish and German military patients were alternatively taken care of in both Finnish and German hospitals. Finnish nurses and nurses' aides also worked in German military hospitals. In addition, two Finnish doctors, serving as representatives of the Finnish Red Cross, joined the investigation conducted by the Germans into mass graves in Vinnytsia and Katyn in 1942 and 1943.

The Finnish Red Cross arranged for two Finnish nurses to take care of wounded and sick Finnish SS volunteers in an SS hospital in the Ukraine in 1942 and 1943. There were also a Finnish nurse and two female Finnish medical volunteers to take care of Finnish SS volunteers in Vienna's SS-Standortlazarett in 1942 and 1943. A dozen Finnish nurses worked in the Burg Waldstein sanitarium in South Schleswig to take care of a couple of hundred German soldiers suffering from tuberculosis in 1942 and 1943. A dozen Finnish nurses joined the withdrawing German forces in North Finland in fall 1944, helping with German military medical care.

The German Red Cross' successes in the north. The demanding service in Northern Finland stressed German soldiers in many ways between 1941 and 1944. In his work on the behavior of German units on the Eastern Front, *Omer Bartov* concluded that problems with maintaining discipline were closely connected with the morale of the soldiers. The work, entitled "The Eastern Front. German Troops and the Barbarization of Warfare," noted that as the war dragged on the soldiers grew tired of long marches, poor accommodation and demanding weather conditions. The burdens of military operations combined with a lack of rest led to the weakening of many soldiers' physical condition and to mental exhaustion.

Robert S. Rush has investigated the morale and cohesion of German units in his work, "Cohesion, Morale and Operational Effectiveness in the German Army, Fall 1944." According to his research, the soldiers' identification with the group, devotion to duty, and respect for the command promoted the internal cohesion of combat units during the early period of the war. However, a widening gap gradually opened up between the soldiers and their commanders. The soldiers reacted in different ways to their exhaustion and their distrust of their military leadership and commanders. Some became fatalists, while others found consolation in religion or alcohol. When the lack of confidence grew stronger in 1944 and

1945, the soldiers continued to fight purely as a way to stay alive. Only the threat of being shot got them to stay in the lines.

The problems mentioned by Bartov and Rush also manifested themselves in somewhat the same manner among the soldiers of the 20th Mountain Army. Some German soldiers became depressed by the terrain and weather of the North Cap (Nordkalotten) and Eastern Karelia, the darkness of the fall, winter and spring, home sickness and military reverses. The stresses also led to the dying away of initiative and a weakening of the will to fight. The depression led to desertion and suicide attempts, as well as to incidents of self mutilation, drinking, violence, and the breaking of different social norms. German military doctors used the term *Polarkoller* (Northern madness) to describe individual attacks of madness and depressions.

Compared to other units on the Eastern Front however, the 20th Mountain Army was characterized by three special features, two of which promoted the ability to carry on and one of which hindered it. First, the units located in Northern Finland were in an unusually good state of supply. Second, the general condition of these units was excellent and continued to be so. Third, the soldiers experienced a sense of isolation and loneliness.

Compared to other German armies, the 20th Mountain Army was more independent and self-sufficient. The reason for this was that *Adolf Hitler* feared a possible British landing in Northern Norway or Petsamo. Because the 20th Mountain Army would have been cut off in this situation, it would have had to rely on supplies served by storage and transport systems dug deep underground. The access to good supplies by the 20th Mountain Army made extensive construction projects possible and energized the development of infrastructure in the rear of the frontline units. There were an exceptionally large number of high quality field and military hospitals in the operational area of the 20th Mountain Army, as well as rehabilitation facilities and military canteens. All this reflected the good supply situation of units in Northern Finland. From the beginning to the end of the war, the military health care system of the 20th Mountain Army worked reasonably well on the whole.

It could very well be that among German military units of this size, the 20th Mountain Army was in the best condition in the fall of 1944. The reason for this was that the 20th Mountain Army had operated on a secondary sector of the Eastern Front and engaged in relatively light combat for three years. The fierce, massive battles waged elsewhere on the Eastern Front had worn away the other armies of Germany and eaten into their strength. In comparison with other armies, the 20th Mountain Army suffered relatively few casualties while its units had amassed combat experience and grew used to cooperating with others over a long period of time. As a result of the exceptionally good access to supplies and a remarkably good support network of military canteens and rehabilitation facilities, it was in exceptional condition.

Most of the 20th Mountain Army's units were stationed in uninhabited areas. The other German armies on the Eastern Front were in areas where much of the civilian population had remained. Behind the front running from the Gulf of Finland to the Black Sea, German soldiers had a wealth of opportunities to get in contact with civilians and to use the services of populated centers. In the North, the Germans fought a war of small scale patrols and they had an opportunity to meet civilians only in their rear, where there was a very sparse population. German soldiers used to the population densities of Central Europe often felt conditions in the north to be isolated and lonely. When the austere natural conditions were added to the mix, these feelings easily led to depression.

Putting effort into an extensive network of military canteens and rehabilitation centers was a way for the command of the 20th Mountain Army to adapt to the situation and to promote the mental wellbeing of their soldiers. The special role of the German Red Cross in the north in this strategy was emphasized. The female personnel had probably chiefly participated in maintaining the military medical care system of the 20th Mountain Army and in keeping up spirits. The significance of the military and field hospitals, military canteens and other supply facilities in maintaining the ability of the soldiers of the army to fight on was probably quite significant. The German Red Cross' contribution must at the very least be noted .

Lars Westerlund is a docent in legal and administrative history and a project director at the National Archives of Finland.

Saksalaisten korpikorsu ja majoitustilan sisusta. - Interior view from an accommodation for German soldiers in the Lapland woods. *Kansallisarkisto*

DIE LAPPLAND-UNIVERSITÄT

AOK 20:n rintamakorkeakoulu

Kairalan korvessa vuosina 1943–44

Lars Westerlund

Syksyllä 1943 saksalaiset perustivat rintamakorkeakoulun (Fronthochschule) Alakurtin itäpuoleiselle alueelle. Laitosta kutsuttiin myös ”Die Lappland-Universitätiksi” ja ”korpiyliopistoksi” (Urwald-Universität). Sen virallinen nimi oli Hochschulehrgang an der deutschen Nordfront (Saksan pohjoisrintaman korkeakouluopetus).

Kirjoituksessa valaisen tämän Sallan Kairalassa sijainneen rintamakorkeakoulun perustamisen syitä, lyhyeksi jäänyttä toiminta-aikaa ja merkitystä.

Kairalan rintamakorkeakoulun opetus

Rintamakorkeakoulu käsitti neljä tiedekuntaa (Fakultät): humanistinen (Geistwissenschaft), luonnontieteellinen (Naturwissenschaft), oikeus- ja taloustieteellinen (Juristen und Volkwirts) sekä teknillinen (Techniker). Ensimmäisen opetusjakson aikana opiskeli 46 sotilasta teknillisessä, 45 luonnontieteellisessä, 38 humanistisessa ja 29 oikeus- ja taloustieteellisessä tiedekunnassa.¹

Kairalan rintamakorkeakoulun ensimmäinen, neljä viikkoa kestävä opetusjakso järjestettiin 22.11.–18.12.1943. Opiskelijoille tarkoitettuja yleisiä alustuksia (Vorträge) pidettiin seuraavasti:

Prof. Martyrer	Tekniikan uusi henki
Prof. Hertel	Kemian sodanaikaiset tehtävät
Prof. Mothes	Elämän arvoitus
Prof. Auer	Aron ja metsän taistelu Etelä-Amerikassa
Prof. Mothes	Metsä ihmisen ja luonnon välisen vastakohtaisuuden kohteena

---

¹ Bericht über den ersten Hochschullehrgang des XXXVI. (Geb.) A.K. in der Zeit 22.11.-18.12.1943 in Truppenlager Kairala. R 4901. Bundesarchiv, Lichterfelde, Berlin

Prof. Baumgarten	USA: Kansa, talous, politiikka
Dr. Knetsch	Mitä on geologia
Dr. Knetsch	Afrikan retken sotageologia

Ainekohtaisia kurseja järjestettiin humanistisessa tiedekunnassa 12, luonnontieteellisessä tiedekunnassa kymmenen, oikeus- ja taloustieteellisessä tiedekunnassa viisi ja teknillisessä tiedekunnassa seitsemän. Kurssitarjonnassa pääpaino oli hyvin selvästi peruskursseissa ja rationaalisen tieteenkäsitteiden välittämisessä. Suoranainen aatteellinen ja poliittinen mielipiteiden muokkaus oli muodollisesti vähäistä, jos sellaista edes esiintyi. Ei ole mitään syytä epäillä Kairalan rintamakorkeakoulun johdon ja opettajiston suopeaa suhtautumista Saksan hallitukseen ja korkeimpiin puoluetahoihin. Vähintään useat sen professoreista ja muista opettajista lienevät näet kuuluneet NSDAP:hen, NS-Dozentenbundiin tai NS-Lehrerbundiin, sillä yliopistojen ja opetusalan johtavien virkamiesten urakehitys edellytti käytännössä lähes poikkeuksetta em. järjestöjen jäsenyyttä. Kairalan rintamakorkeakoulun opetusohjelmassa korostuivat silti hyvin selvästi tieteen ”puhtaat” perustiedot eivätkä kansallissosialistiset ja rotuoppien arvot. Kurssiohjelma on liitteenä.

Opetustoiminnassa painotettiin tieteen ja sodankäynnin välisiä välittömiä kytkeviä (Die unmittelbare Verbindung zwischen Wissenschaft und Krieg). Varsinkin maantieteen, geologian, kasvitieteen ja eläintieteen katsottiin olevan suorassa yhteydessä taistelu-ympäristöön (Kampfraum) ja erityisesti katsottiin Helsingin yliopiston maantieteen professori Väinö Auerin ja eläintieteen professori Pontus Palmgrenin onnistuneen rintamakokemusten ja tieteen tuloksien yhdistämisessä (der Übergang vom Fronterlebnis zum Wissenschaftlerlebnis). Myös historiatieteen koettiin luovan ymmärtämystä tämän hetken sodankäynnille (Verständnis für den augenblicklichen Krieg): ”Tavoitteena on oltava tietämisen ja asennoitumisen yhtäläinen vahvistaminen. Tätä palvelevat myös poliittiset ja sotilaalliset esitelmät, eikä joukkojen kasvatustakaan koskevia näkökohtia sovi jättää huomiotta”.

Kairalan rintamakorkeakoulun opetusohjelma sekä kurssien ja opetuksen tietosisältö olivat vahvasti sidoksissa sodankäyntiin ja Pohjois-Suomen rintamatilanteeseen. Opetusohjelman linja oli kuitenkin samalla pragmaattinen, ja korkeakoulun johdon mielessä oli erityisesti, miten tieteellinen osaaminen parhaiten voisi palvella käytännön sotateoimia. Sen sijaan opetusohjelmassa, luennoissa ja kurssitarjonnassa oli samalla eräänlainen hiljainen irtiotto kansallissosialistisista aatteista ja rotuopeista, sillä korkeakoulua koskevasta asiakirja-aineistosta ei ole löytynyt yhtäkään viittausta niihin. Koska AOK 20:n

komentaja Eduard Dietl oli vannoutunut kansallissosialisti ja harjoitetun rotupolitiikan kannattaja,² tämä seikka on huomion arvoinen.

Opettajat

Kairalan rintamakorkeakoulun avajaisiin 22.11.1943 osallistui mm. 36. Vuoristoarmeijan komentava kenraali Karl Weisenberger sekä Helsingin yliopiston em. professorit Väinö Auer ja Pontus Palmgren.³ Saksalaisen rintamakorkeakoulun opetuksesta vastasivat Königsbergin, Greifswaldin ja Danzigin yliopistot, joskin se lienee ollut viimeksi mainitun yliopiston alainen haaraosasto. Myös AOK 20:n komentaja, kenraaliversti Eduard Dietl piti avajaisissa lyhyen puheen.

Rintamakorkeakoulun palveluksessa oli vuoden 1944 alussa 17 rintamajoukkoihin kuuluvaa dosenttia. Rintamayliopiston ensimmäisen opetusjakson kurseista vastasi kuitenkin yhteensä 22 opettajaa, joista yhdeksän oli professoreita ja kymmenen tohtoreita, sillä opettamaan kutsuttiin useita ulkopuolisia professoreita ja asiantuntijoita.

Rintamakorkeakoulun tieteellisenä johtajana ja sen ylioppilaskomppanian päällikkönä toimi yliluutnantti, tri Grebe (I/G.R. 378), joka oli Marburgin yliopiston kasvatteja. Hän lienee ollut germanisti Paul Ernst Grebe (1908–1987), joka sodan jälkeen kuului ns. Duden-sarjan johtaviin toimittajiin.⁴ Königsbergin yliopistosta opetuksesta vastasivat tohtorit Baumgarten ja Mothes, Danzigin Technischen Hochschulenin rehtori, professori Martyrer ja professori Hartel sekä Greifswaldin yliopistosta professori Rehfeld. Kairalan rintamakorkeakoulun opettajiin kuuluivat mm. em. Auer ja Palmgren. Myös Helsingissä sijaitsevan Saksalaisen koulun rehtori, fil.tri Philipp Krämer opetti rintamakorkeakoulussa talvella 1944.⁵

Ylioppilaskomppania

AOK 20:n eri divisioonat valitsivat rintamakorkeakoulun opiskelijat, ja heistä muodostettiin ylioppilaskomppania (Studenten-Kompanie), joka jakaantui neljään joukkueeseen (Zug). Ylioppilaskomppanian päällikkönä toimi em. yliluutnantti Grebe. Hänen sijaisenaan toimi yliluutnantti, tri Franz. Taktillisessa ja huollollisessa mielessä komppania oli alistettu majuri Krenzerille (Kdr.F.E.B. 230). Ensimmäiseen opetusjaksoon osallistui 158 opiskelijaa.

Sotavuosina ylioppilaskomppaniat olivat yleisiä Saksan yliopistoissa. Ylioppilaskomppaniat olivat Wehrmachtin alaisia, ja yliopistojen opiskelijoiden

---

² Westerlund 2008, 149-150

³ Die Urwald-Universität. Eröffnung einer Fronthochschule an der Kandalakscha-Front. Kriegsberichte Franz Westhoffin kirjoitus Lapland-Kurierissa 4.12.1943

⁴ Hakusana Grebe, Paul Ernst. Deutsche Biographische Enzyklopädie. Band 4 1996, 146

⁵ Schweitzer 2000, 97

täytyi kuulua niihin sekä sotilaspalvelussa että siviilielämässä. Opintojen rinnalla oli säännöllisiä sotilasharjoituksia. Ylioppilaskomppanioiden jäsenet opiskelivat normaalilla tavalla, mutta komennettiin usein rintamalle lukukausien välisiksi ajoiksi.⁶

Ensimmäisen opetusjakson opiskelijoista 58 oli suorittanut ylioppilastutkinnon, mutta heillä ei ollut kokemusta yliopisto-opinnoista (Abitur ohne Semester). Muista 55 oli aikaisemmin opiskellut 1-6 lukukautta jossakin yliopistossa, ja 55 jossakin teknillisessä korkeakoulussa 1-7 lukukautta.

Rintamakorkeakoulun ensimmäinen opetusjakso kesti neljä viikkoa. Sen päiväohjelmaan kuului tunti maastohiihtoa, ja kerran viikossa järjestettiin ampumaharjoitus. Toimintaselostuksessaan Grebe selitti, ettei ”akateemiselle vapaudelle” ollut mitään tilaa (Die ”akademische Freiheit” hat an einem Fronthochschule-Lehrgang keinen Raum). Opiskelijoiden osallistuminen luentoihin oli pakollista palvelua. Komppanian vääpelin (Hauptfeldwebel) tehtävänä olikin valvoa opiskelijoiden läsnäoloa. Palvelu alkoi klo 7.30, eikä se saanut päättyä ennen klo 18:aa, ja sen jälkeenkin oli aikaa varattu klo 20:een mahdollisia seminaareja ja tieteellisiä keskusteluja (Colloquien) varten.

Kairalan sotilaskoti toimipaikkana

Rintamakorkeakoulun toimipaikkana oli Kairalan sotilaskoti (Soldatenheim) ja useat sen läheisyydessä olevat tilat. Sen käytettävissä olivat laajat kirjastot ja kookkaat luentosalit, jotka osittain sijaitsivat maan alla. Kairalan sotilaskodin etuna oli sähkövirta, jota valaistuksen lisäksi tarvittiin projektori- (Epidiaskop) ja kaitafilmivarustukselle (Schmalfilmgerät).

Kairalassa sijaitsi majoitusalue (Truppenlager), joka lienee toiminut myös opiskelijoiden majoituspaikkana. Opettajille oli varattu ”dosenttikorsu” (Dozentenbunker), jossa jokaisella oli oma huone.⁷ Em. sotilaskoti sijaitsi ”Mikolassa” (Lager Mikola), joka tarkoittanee Mikolannientä noin kymmenen kilometriä Kairalan kylästä etelään.

Opetusta varten hankittiin Saksan opetusministeriön (Reichserziehungsministerium) välityksellä kirjallisuutta valtakunnasta. Ajatuksena oli, että Kairalan rintamakorkeakoulun ns. kummikorkeakoulut (Patent-Hochschulen) kokoaisivat AOK 20:n tarvitseman pienehkön tieteellisen kirjaston (eine kleine wissenschaftliche Bibliothek). Tällaiset kummit olivat Universität Greifswald, Danzigin Technische Hochschule, Königsbergin Handelshochschule, Eberwalden Forstliche Hochschule ja Breslaun Landwirtschaftliche Fakultät.

---

⁶ Bugs 1995, Studentenkompanie. <http://de.wikipedia.org/wiki/Studentenkompanie>

⁷ Unsere Urwald-Universität. Kriegsberichte Schödlin ja Dostin kuvaselostus Lapland-Kurierissa 14.1.1944, Horaz in Lapland. Von der Murmanfront ins Abitur – neue Wege des Studiums. Jos. G. Blattlin kirjoitus Deutsche Polarzeitungissa 1.8.1944,

Alakurtin alueelta vetäytyvät saksalaiset joukot räjäyttivät mm. Kairalan sotilaskodin lokakuun alkupäivinä 1944.⁸

Rintamakorkeakoulun siirto Narvikiin keväällä 1944

Kairalan rintamakorkeakoulussa lienee järjestetty toinen opetusjakso talvella 1944. Sen päätyttyä toiminta Kairalassa loppui. Syytä ei tunneta tarkkaan, mutta oletettavasti AOK 20:n johto alkoi tässä vaiheessa varautua mahdolliseen vetäytymiseen Verman rintamalta. Koska rintamakorkeakoululla ei ollut osuutta sotilastoimissa, oli tarkoituksenmukaista evakuoida se ensimmäisenä.

Rintamakorkeakoulu siirrettiin keväällä 1944 Pohjois-Norjaan, ja se lienee toiminut Narvikin sotilaskodin tiloissa, jossa avajaistilaisuus pidettiin 4.5.1944. Tässä vaiheessa opetuksen järjestäjänä toimi Rostockin yliopisto.⁹

Itärintaman muita rintamayliopistoja

Saksalaisen ”korpiyliopiston” esikuvina ovat saattaneet toimia eri tieteenaloja edustaneille suomalaisille sotilashenkilöille tarkoitettut yliopistokurssit Äänislinnassa, Karhumäessä ja Syvärillä. Ensimmäiset näistä kursseista ja tenteistä lienevät alkaneet kevästä 1943. Epävirallisissa puheissa ja lehtikirjoituksissa saatettiin näistäkin käyttää ilmaisia ”Syvärin rintamayliopisto” ja ”Äänislinnan korkeakoulu”.¹⁰ Syksyllä 1943 toimi saksalaisia rintamakorkeakouluja (Fronthochschule) myös Räävelissä (Tallinna), Dorpatissa ja Ateenassa. Nämä eivät tosin toimineet minkään rintaman välittömässä läheisyydessä, vaan reilusti selustassa.¹¹ Lokakuussa 1943 Dorpatin ja Räävelin rintamakorkeakoulukursseille osallistui 1 200 sotilasta.¹²

Kairalan rintamakorkeakoulun perustamisen vaikuttimet ja sen merkitys

Kairalan rintamakorkeakoulu perustettiin kuten muutkin Saksan itärintaman korkeakoulut syksyllä 1943. Se sopi hyvin Pohjois-Suomessa vallinneisiin oloihin, sillä saksalaisten rintamalinjalla oli suhteellisen rauhallista, ja Petsamon, Alakurtin ja Kiestingin rintamat olivat toisarvoisia verrattuna muuhun itärintamaan. Kairalaan rintamayliopisto lienee sopinut kolmesta syystä. Ensinnäkin paikkakunta sijaitsi saksalaisten päärintamalohkojen keskellä, Verman rintaman sotilaat

⁸ Fina tyska kursor sprängda. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 10.10.1944

⁹ Hochschulwoche in Narvik. Feierliche Eröffnung durch den Territorialbefehlshaber im Polarbereich. Kriegsberichter Willi Sereiniggin kirjoitus Deutsche Polarzeitungissa 7.5.1944

¹⁰ Flicköverflöd, frontuniversitet och akademisk solidaritet kännetecknar finländskt universitetsliv i dag. Allsvensk samlingin kirjoitus kesäkuussa 1943, Kaarninen 2006,

¹¹ Krönig-Müller 1990, 29

¹² Hochschulkurse hinter der Ostfront. Oberfähnrich Dr. Werner Langen kirjoitus Deutsche Allgemeine Zeitungissa 7.1.1944

pääsivät helposti sinne ja se pystyi myös liikenteellisesti palvelemaan Petsamon ja Kiestingin rintamalohkojen sotilasylioppilaita. Toiseksi paikkakunta sijaitsi Rovaniemeltä Alakurttiin johtavan pääväylän varrella, ja tämä mahdollisti Saksasta ja Helsingistä vierailevien professorien ja luennoitsijoiden suhteellisen vaivattomat matkat ja yleensäkin rintamakorkeakoulun säännöllisen huollon. Kolmanneksi Kairalan sotilaskoti tarjosi suotuisan infrastruktuurin eli tarvittavat tilat ja palvelut samalla kun sen sijainti lähes satakunta kilometriä Verman rintamalinjalta takasi korkeakoulukursseille toimintarauhan.

Aloitteen rintamakorkeakoulun perustamiseksi lienee tehnyt armeijakunnan johto Alakurtissa, ja AOK 20:n ylin johto tuki hanketta. Sen perustamiseen liittyi sekä intoa että odotuksia, sillä yli kahden vuoden sotimisen jälkeen tarjosi rintamakorkeakoulu mielekästä tekemistä noin kahdellekymmenelle dosentille ja ehkä yhteensä noin kolmelle sadalle sotilaille. Melko hiljainen tilanne rintamilla loi myös otollisen tilaisuuden osallistua korkeakoulun kursseille, sillä suhteellisen harvalukuisten opiskelijoiden tilapäinen poissaolo rintamalinjalta ei merkinnyt juuri mitään. On myös ilmeistä, että marras- ja joulukuussa järjestetty ensimmäinen opintojakso onnistui hyvin johtuen sekä opettajien että opiskelijoiden hyvästä motivaatiosta ja patoutuneista opintohaluista.

Yhtä ilmeistä on, että AOK 20:n sotilasjohto edisti rintamakorkeakouluhanketta ristiriitaisin tuntein, sillä pelkona oli koko ajan, että dosenttien ja ylioppilassotilaiden huomio kääntyy liiaksi pois sotatoimista ja rintamaoloista. Tästä syystä korostettiin korkeakouluopintojen sotilaallisia muotoja ja rintamakoulun toimintaohjelmaan sisällytettiin hiihtämistä, ampumista ja urheilukilpailuja. Osoituksena em. pelosta on myös Greberin selostuksissaan osoittama huomio tavanomaisen akateemisen elämäntavan torjumiseen. Tilanteen hallitsemiseksi hän korosti toisaalta sotilaskurin tinkimätöntä noudattamista ja toisaalta opiskelijoiden läheistä valvontaa opettajien toimesta. Tällä tavalla saataisiin välittömästi tieto ei-toivottavasta käyttäytymisestä ja vääristä arvoista opiskelijoiden keskuudessa. Näin niihin voitaisiin puuttua nopeasti ja ne voitaisiin tukahduttaa heti alkuunsa ohjauksen, ojennuksen ja kurin keinoin.

Toisaalta lienee kuitenkin perusteltua tulkita Kairalan rintamayliopiston perustamisen ilmaisevan samalla, että Saksan älymystö oli sodan tässä vaiheessa alkanut varautua tilanteeseen, että Saksan valtiojohto ei enää ole ainakaan täysin kansallissosialistien täydellisessä ohjauksessa. Tämäntapaisessa syksyllä 1943 aavistettavissa olleessa tulevaisuudennäkymässä Saksan kansallismieliset tahot tarvitsivat koulutettua reserviä, joka asiantuntemuksellaan ja osaamisellaan voisi hallita kansallissosialismin jälkeistä yhteiskunnallista tilannetta. Ilmiönä rintamakorkeakoulut eivät näistä syistä voineet olla Saksan puoluetahoille ja valtiojohdolle mikään yksiselitteisesti hyvää ennustava merkki. Ehkä oli myös niin, että Saksan hallitus ja johtavat puoluemiehet tietoisina tästä olivat taipuvaisia jarruttamaan rintamakorkeakoulujen leviämistä, joskin ne sekä muodollisesti että tosiasiallisesti epäilyksittä vahvasti tukivat Saksan sotavoimia ja sodankäyntiä itärintamalla.

Kairalan rintamakorkeakoulun merkitys ei muodostunut kovin suureksi, kuten ei muidenkaan itärintaman korkeakoulujen. Se ei kuitenkaan johtunut näiden korkeakoulujen sisäisistä syistä, vaan Saksan sotajoukkojen yhä pahenevasta yleistilanteesta itärintamalla vuosina 1943–44. Saksan sotilaallinen tilanne muodostui keväällä ja varsinkin kesällä 1944 niin epävarmaksi ja horjuvaksi, että kaikki jäljellä olevat voimat oli keskitettävä sotilaallisen tilanteen edes välttämättömäksi hallitsemiseksi. Näissä olosuhteissa ei enää ollut mielekäästä jatkaa rintamakorkeakoulujen kehittämistä, vaan päinvastoin lakkauttaa ne puhtaasti sotilaallisesta näkökulmasta tarpeettomina laitoksina.

Lars Westerlund on oikeus- ja hallintohistorian dosentti ja Kansallisarkiston projektinjohtaja.

Liite

Vorlesungen und Übungen während des Hochschullehrganges Kairala 28.11.-18.12.1943

I. Geisteswissenschaften

Philosophie

- Idealismus und Christentum Prof. Dr. Baumgarten
- Colloquium über die Vorlesung Prof. Dr. Baumgarten

Geschichte

- Bismarck Oblt. Dr. Grebe
- Übung zur unseren Geschichte Oblt. Dr. Grebe
- Hauptprobleme der mittelalterlichen Reichsgeschichte Sdf.Prof. Herding

Germanistik

- Geschichte der deutschen Sprache unter bes.
Berücksichtigung der deutschen Mundarten Wachtm.Dr.Braun
- Lektüre des Niebelungenliedes und leichter mhd. Texte Wachtm. Dr. Braun

als Einführung ins Mittelhochdeutsch

Gefr. Dr. Kückelhahn

Geographie

- Finnland: Natur und Volk

Prof. Dr. Auer

- Einführung in die Geographie (Ausgewählte Abschnitte
aus der Geographie)

Uffz. Dr. Paffen

- Kartographische Übungen

Uffz. Dr. Paffen

- Länderkunde von Mitteleuropa

Obgefr. August

II. Naturwissenschaften

Mathematik

- Differential- und Integralrechnung (mit Übungen)

Obgefr. Dr. Mücke

- Kurze Anleitung aus Gebrauch des Rechenschiebers

Obgefr. Dr. Mücke

Chemie

- Morphologische Chemie

Prof. Dr. Hartel

- Einführung in die Chemie (für Naturwissenschaftler,
Forst- und Landwirte)

Oblt. Dr. Ausmüller

Biologie

- Einführung in die Problem der allgemeinen Biologie

Prof. Dr. Mothes

- Übungen über Probleme der allgemeinen Biologie

Prof. Dr. Mothes

- Neue zoologische Probleme

Prof. Dr. Palmgren

- Einführung in die Vererbungslehre

(f. Naturwissenschaftler, Forst- und Landwirte)

Oblt. Dr. Franz

- Exkursionen zum Kennenlernen der winterlichen
Tierwelt in Lapland

Prof. Dr. Palmgren

u. Oblt. Dr. Franz

- Einführung in wirtschaftlich wichtige Insektengruppen

mit Bestimmungsübungen (f. Naturwissenschaftler, Forst- und
Landwirte)

Obgefr. Dr. Nolte

III. Rechtswissenschaften

Jura

- Wese und Inhalt des Eigentums Prof. Dr. Rehfeld
- Übungen über bürgerliches Rechts Prof. Dr. Rehfeld
- Grundzüge das deutschen bürgerlichen Rechts, mit
Besprechung praktischer Fälle (f. Anfänger) Uffz. Dr. Graf
- Einführung in das deutsche Strafrecht mit Besprechung
Einzelner Fälle Obzm. Dr. Meinig

Volkswirtschaft

- Einführung in die Volkswirtschaftslehre Obzm. Dr. Thomas

IV. Technische Fächer

Allgemeiner Maschinenbau

- Grundlagen der Konstruktion Prof. Dr. Martyrer
- Tech. Mechanik (mit Übungen) Dipl.Ing. KVR Lehr
- Maschinen – Elemente Dipl.Ing. KVR Lehr
- Werkzeugmaschinen Dipl.Ing. KVR Lehr
- Mech. Technologie Dipl.Ing. KVR Oswald

Elektrotechnik

- Einführung in die Elektrotechnik Dipl.Ing.
KVR Ronovsky
- Leitungsbau Dipl.Ing.
KVR Ronovsky

LÄHTEET

Arkisto

Bundesarkiv, Berlin Lichterfelde

R 4901. Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung

Sähköinen tiedosto

Studentenkompanie. <http://de.wikipedia.org/wiki/Studentenkompanie>

Kirjallisuus

Bugs, Wolfgang: Unternehmen Aesculap. Die Studenten-Kompanien der Wehrmacht 1939-1945. Osnabrück 1995

Deutsche Biographische Enzyklopädie (DBE). Band 4. Gies-Hessel. München 1996

Kaarninen, Mervi: Yliopisto sodassa – Opiskelua ja tutkimusta rintamalla ja kotirintamalla. Sisältyy teokseen Tutkijat ja sota. Suomalaisen tutkimuksen kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana. Toim. Marjatta Hietala. Helsinki 2006 s. 142-235

Krönig, Waldemar – Müller, Klaus-Dieter: Nachkriegssemester. Studium in Kriegs- und Nachkriegszeit. Stuttgart 1990

Schweitzer, Robert: Deutscher aus Russland und finnischer Europäer. Theodor Aue: Familie – Leben – Vermächtnis. Helsinki 2000

Westerlund, Lars: Saksan vankileirit Suomessa ja raja-alueilla 1941-1944. Helsinki 2008

Lehtikirjoitukset

Die Urwald-Universität. Eröffnung einer Fronthochschule an der Kandalakscha-Front. Kriegsberichter Franz Westhoffin kirjoitus Lappland-Kurierissa 4.12.1943

Fina tyska korsur sprängda. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 10.10.1944

Flicköverflöd, frontuniversitet och akademisk solidaritet kännetecknar finländskt universitetsliv i dag. Allsvensk samlingin kirjoitus kesäkuussa 1943

Hochschulewoche in Narvik. Feierliche Eröffnung durch den Territorialbefehlshaber im Polarbereich. Kriegsberichter Willi Sereinggin kirjoitus Deutsche Polarzeitungissa 7.5.1944

Hochschulkurse hinter der Ostfront. Oberfänrich Dr. Werner Larnen kirjoitus Deutsche Allgemeine Zeitungissa 7.1.1944

Horaz in Lappland. Von der Murmanfront ins Abitur – neue Wege des Studiums. Jos. G. Blattin kirjoitus Deutsche Polarzeitungissa 1.8.1944

Unsere Urwald-Universität. Kriegsberichter Schödlin ja Dostin kuvaselostus Lappland-Kurierissa 14.1.1944

Lars Westerlund: Die Lappland-Universität. The Field University of AOK 20 in the woods of Kairala, 1943–44

The Germans founded, in fall 1943, a Field University (Fronthochschule) in the area east of Alakurtti. This insitution was called "Die Lappland-Universität" and "the forest university" (Urwald-Universität), although its official name was the Hochschulehrgang an der deutschen Nordfront (The School for Higher Education on the German Northern Front).

This article investigates the reasons for founding this Field University at Kairala in Salla, its educational activities – which proved to be of short duration – and its impact.

The educational activities of the Field University at Kairala

There were four Faculties (Fakultät) in the Field University: Liberal Arts (Geistewissenschaft), Natural Sciences (Naturwissenschaft), Law and Economics (Juristen und Volkwirts), and Engineering (Techniker). During the first term, 46 soldiers were enrolled in the Faculty of Engineering, 45 in Natural Sciences, 38 in Liberal Arts, and 29 in Law and Economics.¹³

The first term at the Field University at Kairala lasted four weeks, 22.11.–18.12.1943. The students were offered the following general introductions (Vorträge):

Prof. Martyrer   The New Spirit of Engineering

Prof. Hertel   The Military Applications of Chemistry

---

¹³ Bericht über den ersten Hochschulehrgang des XXXVI. (Geb.) A.K. in der Zeit 22.11.-18.12.1943 in Truppenlager Kairala. R 4901. Bundesarchiv, Lichterfelde, Berlin

Prof. Mothes	The Meaning of Life
Prof. Auer	The Struggle Between Plains and Forest in South America
Prof. Mothes	The Forest and the Struggle Between Man and Nature
Prof. Baumgarten	USA: Its People, Economy, and Politics
Dr. Knetsch	What is Geology
Dr. Knetsch	The Military Geology of the Afrika-Expedition

There were 12 courses for specific subjects in the Faculty of Liberal Arts, 10 in Natural Sciences, five in Law and Economics, and seven in Engineering. The main focus of the course selection was clearly on introductory courses and on teaching the basis of a rational view of science. There was little or no direct pressure to indoctrinate students into any ideological or political system. However, there is no reason to doubt that the administrators and teachers of the Kairala Field University were positively disposed to the German Government and the leadership of the Nazi party. At the very least many of its professors and other teachers were likely members of the NSDAP, NS-Dozentenbund, or the NS-Lehrerbund, as it was almost without exception impossible to pursue a high profile university- or teaching career without belonging to one of these organizations. Nevertheless, the curriculum of the Kairala Field University evidently focused on a basic understanding of "pure" scientific principles rather than teaching National Socialist doctrine or the Party's racial views. A copy of the curriculum has been provided as an appendix.

The curriculum places heavy emphasis on the links between science and warfare (Die unmittelbare Verbindung zwischen Wissenschaft und Krieg). Especially geography, geology, botany, and zoology were seen to have a direct connection with the context in which combat took place (Kampfraum). Väinö Auer, professor of geography at the University of Helsinki, and Pontus Palmgren, professor of zoology at the same institution were praised for having successfully combined experience of frontline combat and scientific principles (der Übergang vom Fronterlebnis zum Wissenschaftlerlebnis). History was also seen as useful for understanding contemporary warfare (Verständnis für den augenblicklichen Krieg): "We must strive to develop our knowledge and attitudes in equal measure. Political and military presentations also further this agenda; additionally, we cannot afford to neglect pedagogical perspectives concerning the troops".

The contents of the curriculum of the Kairala Field University, as well as the aims of the courses and teaching were fitted to the military situation and the context of the front in Northern Finland. Thus, the curriculum was rather pragmatic: the leadership of the University had clearly given much thought as to how scientific

expertise could be used for solving the everyday problems of warfare. However, at the same time the curriculum, lectures, and course selection of the university discretely distanced itself from the racial dogma and ideological principles of the National Socialist Party: the documents concerning the Field University do not include a single mention of them. This seems rather strange, as Eduard Dietl, commander of AOK 20, was a dedicated National Socialist and a strong supporter of the racial policies¹⁴.

Teachers

Karl Weisenberger, Commanding General of the XXXVI Mountain Corps, professor Väinö Auer, and Pontus Palmgren from the University of Helsinki were among those who participated in the opening ceremony of the Kairala Field University on 22.11.1943.¹⁵ The universities of Königsberg, Greifswald, and Danzig were responsible for the teaching at this German Field University, although this institution seems to have been officially formed as a part of the University of Danzig. The commander of AOK 20, Colonel General Eduard Dietl, also gave a small speech at the opening ceremony.

The Field University employed, in early 1944, 17 Readers in various subjects serving in AOK 20 at the time. However, during the first term, the teaching was carried out by a total of 22 teachers, nine of whom were professors and ten doctors; several experts and professors from outside AOK 20 participated in the teaching.

The academic director of the Field University, who also served as the commander of its Student Company, was First Lieutenant Doctor Paul Ernst Grebe (I/G.R. 378) from the University of Marburg. This was probably the Germanic specialist Paul Ernst Grebe (1908–1979), who was known after the war as one of the chief editors of the so-called Duden-series.¹⁶ Doctors Baumgarten and Mothes lectured on behalf of the University of Königsberg, along with Professor Martyrer, Dean of the Technische Hochschule from Danzig and his colleague Professor Hartel. Professor Rehfeld participated on behalf of the University of Greifswald. Professors Auer and Palmgren were also part of the teaching staff at Kairala, along with PhD Philipp Krämer, Headmaster of the German School in Helsinki, who lectured at Kairala in the winter of 1944.¹⁷

---

¹⁴ Westerlund 2008, 149-150

¹⁵ Die Urwald-Universität. Eröffnung einer Fronthochschule an der Kandalakscha-Front. Article by Kriegsberichter Franz Westhoff in *Lapland-Kurier* 4.12.1943

¹⁶ Entry: Grebe, Hans Paul Ernst. *Deutsche Biographische Enzyklopädie*. Band 4 1996, 146

¹⁷ Schweitzer 2000, 97

The Student Company

The students at the Field University were picked out from the different Divisions of AOK 20, and formed into a Student Company (Studenten-Kompanie) consisting of four Platoons (Zug). First Lieutenant Grebe acted as the commander of the Student Company, with First Lieutenant Dr. Franz as his Executive Officer. From a tactical and logistical standpoint the Company was under the authority of Major Krenzer (Kdr.F.E.B. 230). A total of 158 students participated in the first term of teaching.

Student Companies were a common phenomenon in German universities during the war. These Companies served as part of the Wehrmacht, and students were obligated to belong to the appropriate Company for their university, in regards to both civilian life and military service. Thus, students also had to participate in regular military exercises, and while the members of the Student Companies pursued their studies as before, they were also often called to the front lines during breaks between terms.¹⁸

Of the students who took part in the first term of teaching, 58 had graduated from Upper Secondary School but had not studied at university (Abitur ohne Semester). 55 students had studies for 1-6 terms at a university, while 55 had spent 1-7 terms at an institution offering university-level technical degrees.

The first term of the Field University lasted for four weeks. Students also had an hour of cross-country skiing each day, and a weekly shooting exercise. According to his briefing on the purpose of the Field University Grebe made it very clear that there was no room for "academic freedom" (Die "akademische Freiheit" hat an einem Fronthochschule-Lehrgang keinen Raum). Lecture attendance was compulsory, being a part of students' military service. The Company's First Sergeant (Hauptfeltwebel) was tasked with keeping an eye on students' attendance. Students' daily duties started at 7.30 AM and were to finish no sooner than 6 PM – students were occasionally expected to continue until 8 PM with seminars and academic discussions (Colloquien).

The Kairala Soldiers' Home as a base of operations

The Field University operated at the Kairala Soldiers' Home (Soldatenheim) and other facilities nearby. It had extensive libraries and large, partly subterranean lecture halls. The Soldiers' Home also had its own source of electricity, which was used for lighting, and for operating a projector (Epidiaskop) and narrow film equipment (Schmalfilmgerät).

There was an accommodation area for soldiers at Kairala (Truppenlager) which probably also served as the place where the students were quartered. The teachers had their own "Reader dugout" (Dozentenbunker), where each of them had a room

---

¹⁸ Bugs 1995, Studentenkompanie. <http://de.wikipedia.org/wiki/Studentenkompanie>

of their own.¹⁹ The Soldiers' Home was located at "Mikola" (Lager Mikola), which probably referred to Mikkolanniemi, which is located about ten kilometers south of the village of Kairala.

The German Ministry of Education (Reichserziehungsministerium) sent material for teaching from the Reich. The so-called "godfather schools" (Patent-Hochschulen) of the Kairala Field University were meant to assemble a small scientific library (eine kleine wissenschaftliche Bibliothek) for AOK 20. These "godfather schools" were the Universität Greifswald, the Technische Hochschule at Danzig, the Handelshochschule at Königsberg, the Forstliche Hochschule at Eberwalde, and the Landwirtschaftliche Fakultät at Breslau..

The German troops, while they were retreating from the Alakurtti region in early October 1944, blew up the Kairala Soldiers' Home as well as other buildings in the area.²⁰

The relocation of the Field University to Narvik in spring 1944

There was probably another term at the Kairala Field University in the winter of 1944, after which the institution was disbanded. We do not know why it was discontinued, but the probable reason is that the leadership of AOK 20 was at this point preparing for a possible withdrawal from the Verma Front. As the Field University did not have a military purpose, it was possible to evacuate it at this early stage.

The Field University was transferred to North Norway in spring 1944. It seems to have operated in the Narvik Soldiers' Home, where an opening ceremony was held on 4.5.1944. This time the Field University operated as part of the University of Rostock.²¹

Other field universities on the Eastern Front

One possible model for the German "forest university" could have been the university courses from various departments offered to Finnish military personnel at Äänislinna, Karhumäki, and Syväri. The first of these courses and examinations was probably offered in spring 1943. They were referred to, in unofficial speeches and newspaper articles as "the Syväri Field University" or the "Äänislinna School

---

¹⁹ Unsere Urwald-Universität. Caption by Kriegsberichter Schödl and Dost in Lappland-Kurier 14.1.1944, Horaz in Lappland. Von der Murmanfront ins Abitur – neue Wege des Studiums. Article by Jos. G. Blattlin in Deutsche Polarzeitung 1.8.1944

²⁰ Fina tyska korsur sprängda. Article in Hufvudstadsbladet 10.10.1944

²¹ Hochschulwoche in Narvik. Feierliche Eröffnung durch den Territorialbefehlshaber im Polarbereich. Article by Kriegsberichter Willi Sereinig in Deutsche Polarzeitung 7.5.1944

of Higher Education”.²² German field universities (Fronthochschule) also operated in the fall of 1943 at Rääveli (Tallinn), Dorpat, and Athens. Of course, these institutions did not actually operate at the front lines, but rather deep in the rear.²³ 1200 soldiers participated in courses at the Field Universities of Dorpat and Rääveli in October 1943.²⁴

The reasons for founding the Kairala Field University and its impact

The Kairala Field University, like the other universities on the German Eastern Front, was founded in the fall of 1943. It fitted the context of the front in North Finland, as the situation in the German-controlled areas was relatively peaceful, and the Petsamo, Alakurtti, and Kiestinki Fronts were of secondary importance in the first place. There are three probable reasons for why the Field University was founded at Kairala in particular. First, Kairala was situated at the center of the main sections of the German Front: soldiers from Verma had easy access to it, and army students from Petsamo and Kiestinki could relatively easily get to it through appropriate means of transportation. Second, Kairala was located on the main road between Rovaniemi and Alakurtti, making it easy for visiting professors and lecturers from Germany or Helsinki to get to the Field University, as well as providing a line of supply for the institution. Third, the Soldiers' Home at Kairala provided the necessary infrastructure: facilities and services. Its location, almost a hundred kilometers from the Verma Front, meant that courses could be held there in relative peace and quiet.

The decision to found the Field University was probably made by the leadership of the Army Corps at Alakurtti, with the support of the leadership of AOK 20. After over two years of war, the decision to found the University was met with great excitement and expectations: it would offer meaningful activities for about 20 Readers and around three hundred students among the soldiers. The relatively static situation on the Fronts made it possible for soldiers to participate in courses at the University, as the temporary absence of a fairly small number of students from the Front would have made absolutely no difference from a military standpoint. The first term was clearly such a success due to the high motivation of both teachers and students, and their pent-up desire to engage with the world of academia.

It is equally clear that the leadership of AOK 20's supported the Field University with mixed feelings: they were constantly worried that the Readers and students would turn their attention away from the war effort and the situation at the Front. Thus, they emphasized the military nature of the studies at the Field University, including skiing, shooting, and sports competitions in the curriculum of the

---

²² Flicköverflöd, frontuniversitet och akademisk solidaritet kännetecknar finländskt universitetsliv i dag. Article in Allsvensk samling June 1943, Kaarninen 2006,

²³ Krönig-Müller 1990, 29

²⁴ Hochschulkurse hinter der Ostfront. Article by Oberfähnrich Dr. Werner Lange in Deutsche Allgemeine Zeitung 7.1.1944

University. Grebe's insistence on rejecting the normal forms of academic life is indicative of this same concern. As remedies to these concerns, Grebe emphasized that military discipline was to be followed without fail, and that teachers should keep students under strict surveillance. They would thus immediately report undesired behaviour and questionable values cropping up among the student body, allowing such deviations to be stamped out through guidance, punishment, and discipline before they had a chance to get out of control.

On the other hand, it is not unreasonable to interpret the founding of the Field University at Kairala as a sign that the German intellectual elite was, at this stage of the war, starting to prepare itself for a situation where the highest levels of Government would not be in at least the complete control of the National Socialists. In accordance with this vision of the future which was starting to take shape in fall 1943, German nationalists required a trained reserve that, with its expertise and skills, could take charge of a post-Nazi society. Thus, a phenomenon like the Field Universities cannot have been a completely positive sign of things to come for the leadership of the German Nazi party. Perhaps the German government and leading Party officials were also aware of this, and thus tended to obstruct the proliferation of these universities, despite the fact that the universities officially – and in practice – supported the German armed forces and war effort on the Eastern Front without reservations.

However, like the other field universities on the Eastern Front, the one at Kairala did not in the end have much of an impact. This is not, however, due to the specific merits or flaws of these institutions, but rather the steadily worsening general military situation of the German troops on the Eastern Front in 1943–44. The German military situation in spring and especially summer 1944 was so uncertain and fragile that all remaining resources had to be funneled into preventing the total collapse of the Eastern Front. In these circumstances expanding the activities of the field universities was not a viable strategy, and in fact they were discontinued as being superfluous from a purely military points of view.

Lars Westerlund is a docent in legal and administrative history and a project director at the National Archives of Finland.

**Appendix. Vorlesungen und Übungen während des Hochschullehrganges
Kairala 28.11.-18.12.1943**

I. Geisteswissenschaften

Philosophie

- Idealismus und Christentum Prof. Dr. Baumgarten
- Colloquium über die Vorlesung Prof. Dr. Baumgarten

Geschichte

- Bismarck Oblt. Dr. Grebe
- Übung zur unseren Geschichte Oblt. Dr. Grebe
- Hauptprobleme der mittelalterischen Reichsgeschichte Sdf.Prof. Herding

Germanistik

- Geschichte der deutschen Sprache unter bes.
Berücksichtigung der deutschen Mundarten Wachtm.Dr.Braun
- Lektüre des Niebelungenliedes und leichter mhd. Texte
als Einführung ins Mittelhochdeutsch Wachtm. Dr. Braun
Gefr. Dr. Kückelhahn

Geographie

- Finnland: Natur und Volk Prof. Dr. Auer
- Einführung in die Geographie (Ausgewählte Abschnitte
aus der Geographie Uffz. Dr. Paffen
- Kartographische Übungen Uffz. Dr. Paffen
- Länderkunde von Mitteleuropa Obgefr. August

II. Naturwissenschaften

Mathematik

- Differential- und Integralrechnung (mit Übungen) Obgefr. Dr. Mücke
- Kurze Anleitung aus Gebrauch des Rechenschiebers Obgefr. Dr. Mücke

Chemie

- Morphologische Chemie Prof. Dr. Hartel
- Einführung in die Chemie (für Naturwissenschaftler, Forst- und Landwirte) Oblt. Dr. Ausmüller

Biologie

- Einführung in die Problem der allgemein Biologie Prof. Dr. Mothes
- Übungen über Probleme der allgemeine Biologie Prof. Dr. Mothes
- Neue zoologische Probleme Prof. Dr. Palmgren
- Einführung in die Vererbungslehre (f. Naturwissenschaftler, Forst- und Landwirte) Oblt. Dr. Franz
- Exkursionen zum Kennenlernen der winterlichen Tierwelt in Lappland Prof. Dr. Palmgren u. Oblt. Dr. Franz
- Einführung in wirtschaftlich wichtige Insektengruppen mit Bestimmungsübungen (f. Naturwissenschaftler, Forst- und Landwirte) Obgefr. Dr. Nolte

III. Rechtswissenschaften

Jura

- Wesen und Inhalt des Eigentums Prof. Dr. Rehfeld
- Übungen über bürgerliches Rechts Prof. Dr. Rehfeld
- Grundzüge des deutschen bürgerlichen Rechts, mit

Besprechung praktischer Fälle (f. Anfänger)	Uffz. Dr. Graf
- Einführung in das deutsche Strafrecht mit Besprechung Einzelner Fälle	Obzm. Dr. Meinig

Volkswirtschaft

- Einführung in die Volkswirtschaftslehre	Obzm. Dr. Thomas

IV. Technische Fächer

Allgemeiner Maschinenbau

- Grundlagen der Konstruktion	Prof. Dr. Martyrer
- Tech. Mechanik (mit Übungen)	Dipl.Ing. KVR Lehr
- Maschinen – Elemente	Dipl.Ing. KVR Lehr
- Werkzeugmaschinen	Dipl.Ing. KVR Lehr
- Mech. Technologie	Dipl.Ing. KVR Oswald

Elektrotechnik

- Einführung in die Elektrotechnik	Dipl.Ing. KVR Ronovsky
- Leitungsbau	Dipl.Ing. KVR Ronovsky

SOURCES

Archival sources

Bundesarkiv, Berlin Lichterfelde

R 4901. Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung

Electronic source

Studentenkompanie. <http://de.wikipedia.org/wiki/Studentenkompanie>

Literary sources

Bugs, Wolfgang: Unternehmen Aesculap. Die Studenten-Kompanien der Wehrmacht 1939-1945. Osnabrück 1995

Deutsche Enzyklopädie (DBE). Band 4. Gies-Hessel. München 1996

Kaarninen, Mervi: Yliopisto sodassa – Opiskelua ja tutkimusta rintamalla ja kotirintamalla. In Tutkijat ja sota. Suomalaisten tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana. Ed. Marjatta Hietala. Helsinki 2006 pp. 142-235

Krönig, Waldemar – Müller, Klaus-Dieter: Nachkriegssemester. Studium in Kriegs- und Nachkriegszeit. Stuttgart 1990

Schweitzer, Robert: Deutscher aus Russland und finnischer Europäer. Theodor Aue: Familie – Leben – Vermächtnis. Helsinki 2000

Westerlund, Lars: Saksan vankileirit Suomessa ja raja-alueilla 1941-1944. Helsinki 2008

Newspaper articles

Die Urwald-Universität. Eröffnung einer Fronthochschule an der Kandalakscha-Front. Article by Kriegsberichtler Franz Westhoff in Lappland-Kurier 4.12.1943

Fina tyska korsur sprängda. Article in Hufvudstadsbladet 10.10.1944

Flicköverflöd, frontuniversitet och akademisk solidaritet kännetecknar finländskt universitetsliv i dag. Article in Allsvensk samling June 1943

Hochschulewoche in Narvik. Feierliche Eröffnung durch den Territorialbefehlshaber im Polarbereich. Article by Kriegsberichtler Willi Sereing in Deutsche Polarzeitung 7.5.1944

Hochschulkurse hinter der Ostfront. Article by Oberfänrich Dr. Werner Lange in Deutsche Allgemeine Zeitung 7.1.1944

Horaz in Lappland. Von der Murmanfront ins Abitur – neue Wege des Studiums. Article by Jos. G. Blatt in Deutsche Polarzeitung 1.8.1944

Unsere Urwald-Universität. Caption by Kriegsberichtler Schödl and Dost in Lappland-Kurier 14.1.1944

EVERSTI CARL SEBER 1888–1945

Sotilaslentäjä, josta tuli suomensaksalainen
pienviljelijä, tiedustelu-upseeri ja Helsingin
paikalliskomendantti

Vasili Hristoforov

Lentoupseeri Carl Seber (1888–1945) kuului niihin lukuisiin saksalaisiin sotilashenkilöihin, jotka saapuivat Suomeen vuonna 1918 ja myös kotiutuivat tänne. Seberistä tuli vuoden 1918 jälkipuoliskolla nopeasti Suomen ilmavoimien komentaja, mutta hän joutui jo vuoden lopussa jättämään toimen. Vuosina 1922–34 hän toimi saksalaisen Olga-vaimonsa kanssa Pohjan Dragontorp-nimisen tilan vuokraviljelijänä. Hän palasi vuonna 1934 nyt kansallissosialistiseen Saksaan ja meni ilmailuministeriön (Reichsluftfahrtsministerium, RLM) ja sotilastiedustelu Abwehrin palvelukseen. Saksan sotilasviranomaiset komensivat vuonna 1941 Seberin Helsingin paikalliskomendantiksi. Kesän 1944 kiristyneessä tilanteessa korkeat saksalaiset tahot eivät enää liene katsoneet Seberia sopivaksi jatkamaan, ja hänet kutsuttiin Berliiniin. Seber vangittiin heinäkuussa 1945 neuvostojoukkojen vallattua Berliinin toukokuussa. Seberia syytettiin aseellisesta vehkeilystä Neuvostoliittoa vastaan ja hänet teloitettiin marraskuussa 1945.*

Osallistuminen ensimmäiseen maailmansotaan

Carl Seber syntyi 19. tammikuuta 1883 Trierissä lakimiehen perheeseen. Lukion jälkeen vuonna 1903 hän ilmoittautui vapaaehtoisena Saksan armeijaan. Hän palveli pitkään tykistössä ja siirtyi myöhemmin ilmavoimiin. Seber osallistui ensimmäiseen maailmansotaan. Hän toimi 2. armeijassa Saksin kuninkaallisen kenttälento-osasto 23:n / Feldfl.Abt. 23 (sächs) komentajana länsirintamalla ja osallistui lentotiedustelijana ilmataisteluihin Ranskassa. Seber palkittiin toisen ja ensimmäisen luokan rautaristeillä (Eisernes Kreuz 2. ja 1. Klasse) ja toisen luokan Braunschweigin sota-ansiomerkillä /Kriegsverdienstkreuz 2. Klasse (Braunschweig)/. Sotatoimissa ansiotumisesta kesäkuun neljäntenä 1915 hänelle myönnettiin Saksin korkein kunniamerkki, Pyhän Henrikin ristin ritarin arvo. Kokeneena sotalentäjänä Seber nimitettiin johtajaksi Kuurinmaan Autzissa sijainneeseen ilmailukouluun, josta valmistui lentäjiä Saksan ilmavoimille.¹

---

* Johdanto ja otsikot ovat Lars Westerlundin laatimia; Carl-Fredrik Geust on tarkistanut kirjoituksen asiasisällön

¹ Ks. Venäjän federaation turvallisuuspalvelun keskusarkisto. Д. П-3406. Л. 16.

Sotilaslentäjäksi Suomen huhtikuussa 1918

Ensimmäisen maailmansodan aikana Suomi kiinnitti Saksassa huomiota ennen kaikkea Venäjän keisarikunnan osana, jolla oli tärkeä geostrateginen asema Pietarin luoteispuolen suojauksessa. Tällöin alkoi Saksan salainen yhteistyö eräiden suomalaisten poliitikkojen ja teollisuusmiesten kanssa. Vuosina 1915–1916 Suomesta värvättiin lähes kaksi tuhatta vapaaehtoista nuorta, jotka lähtivät laittomasti Saksaan valmennettaviksi tsaarin Venäjää vastaan käytävään sotaan. Berliiniin suoralla tuella heistä muodostettiin Kuninkaallinen preussilainen jääkäripataljoona 27, jonka erikoisyksikköjen kouluttajiksi ja komentajiksi määrättiin saksalaisia rintamaupseereja.

Suomen itsenäistyttyä Saksa katsoi, että Suomen avulla voitaisiin painostaa Neuvosto-Venäjää sekä ajaa sotapäätymiä Itämeren alueella. Vuonna 1918 Suomessa käytiin sisällissotaa.² Saksa kävi kuitenkin tuohon aikaan rauhanneuvotteluja Venäjän kanssa, eikä voinut täysin tukea Suomen valkoista hallitusta. Apu oli salattava visusti. Vasta helmikuun 1918 puolivälissä Suomen Berliiniin-lähettiläs Edvard Hjelt ja poliitikko Rafael Erich laativat Saksan ehdotuksesta vetoamuksen, jossa pyydettiin Saksaa auttamaan Suomea aseellisesti. Hjelt otti tämän askeleen ilman Suomen hallituksen suostumusta, sillä hänen mielestään Saksan sotilaallinen interventio lähentäisi Saksaa ja Suomea entisestään.³ Niinpä 21. helmikuuta 1918 Kielissä muodostettiin Itämeren erityislaivasto komentajanaan kontra-amiraali Hugo Meurer. Viidentenä maaliskuuta 1918 Ahvenanmaalle nousi maihin saksalainen jääkäripataljoona 14, johon kuului yli 1100 miestä. Tämän lisäksi saksalaisupseereita osallistui aktiivisesti valkoisten ja punaisten väliseen sisällissotaan ja he alkoivat muodostaa suomalaista sotilasjärjestöä, suojeluskuntajärjestöä.

Vuonna 1918 Saksan ylipäällikön määräyksestä suuri joukko saksalaisupseereita siirtyi Suomen armeijan palvelukseen. He saivat tehtäväkseen auttaa Suomen hallitusta hävittämään vallankumousliikkeen ja tämän jälkeen ryhtyä rakentamaan maahan sotavoimia. Vaasassa ja Kuopiossa saksalaisupseerit muodostivat ja johtivat sotajoukkoja, jotka heidän komennossaan taistelivat menestyksekkäästi punakaartia vastaan Karjalan kannaksella. Saksalaisupseeri Rainer Stahelin⁴

² Suomen sisällissota käytiin 27.1.–15.5.1918 Suomen punaisten ja Suomen senaatin demokraattisten kommunistinvastaisten voimien välillä. Punaisia tuki neuvosto-Venäjä, senaatti sai sotilaallista apua Saksan keisarikunnalta ja ruotsalaisilta vapaaehtoisilta.

³ Ks. I. N. Novikova: *Meždu molotom i nakovalnei: Švetsija v germano-rossijskom protivostojanii na Baltike v gody Pervoi mirovoi voiny*. ('Moukarin ja alasimen välissä: Ruotsi venäläisten ja saksalaisten välisessä konfrontaatiossa Baltiassa ensimmäisen maailmansodan aikana') Pietari, 2006, sivu 371.

⁴ Rainer Heinrich Stahel (1892–1955), saksalainen sotilashenkilö, ilmavoimien kenraaliluutnantti. Vuosina 1918–1925 yksi Suomen Suojeluskuntajärjestön toiminnanjohtajista. Syyskuusta 1942 tammikuuhun 1943 kenttälennosto Sonderstab Stahelin komentaja. Syyskuun 10. päivästä joulukuuhun 1943 Rooman sotilaskomendantti. Heinä–elokuussa 1944 Varsovan sotilaskomendantti. Kuudentena elokuuta 1951 joutui

komentaman 3. jääkäriprikaatin taitavan toiminnan ansioista onnistuttiin ylittää Viipurin–Pietarin tie, mikä tukki suomalaisilta työläisiltä suoran yhteyden Venäjälle ja auttoi monin tavoin tukahduttamaan vallankumouksen Suomessa.⁵

Sisällissodan aikana sodan molemmat osapuolet alkoivat käyttää lentokoneita aktiivisesti. Ilmavoimien tärkein tehtävä oli tiedustelu ja vihollisen asemien pommitus. Punakaartilaiset saivat lentäjiä ja lentokoneita Neuvosto-Venäjältä. Valkoisille ensimmäisiä koneita alkoi tulla helmikuussa 1918 Ruotsista. Ensimmäiset lentäjät saapuivat Suomeen 24. helmikuuta, ja 26. helmikuuta saapui *Albatros* -merkinen lentokone.

Huhtikuussa 1918 Suomeen saapui Saksan sotilasjohdon käskystä Saksan armeijan kapteeni Carl Seber.⁶ Hänellä on erityinen paikkansa Suomen historiassa, Suomen ilmavoimien perustamisessa ja saksalais-suomalaisessa sotilasyhteistyössä. Venäjän turvallisuuspalvelun keskusarkistossa on Carl Seberia koskeva tutkintajuttu numero II-3406, jossa ovat säilyneet hänen lausuntonsa, jotka liittyvät toimintaan Suomessa ja Saksassa.

Seberistä tuli Suomen ilmavoimien toinen komentaja

Suomen ilmavoimien ensimmäinen lentokone, joka oli tyypiltään Ruotsin Thulin-tehtaan lisenssillä rakentama *Morane-Saulnier Parasol*, ja joka oli ostettu kreivi Eric von Rosenin lahjoitusrahoilla, nousi lentoon 6. maaliskuuta 1918. Koneessa oli von Rosenin sukuvaakuna, sininen hakaristi valkoisen ympyrän sisällä, josta tuli Suomen ilmavoimien tunnus. Suomen lentojoukkojen, niin kuin niitä silloin virallisesti nimitettiin, viralliseksi perustamispäiväksi voidaan katsoa 10. maaliskuuta 1918, jolloin ruotsalainen kapteeni Allan Hygerth nimitettiin päälliköksi. Ilmavoimille hankittiin viisi lentokonetta Ruotsista, ja koneita tuli myös Saksasta ja Venäjältä. Vuoden 1918 sodan aikana Suomen ilmavoimien lentävä henkilökunta käsitti 40 henkeä: 30 ohjaajaa ja 10 tähystäjää. Heistä vain kymmenen oli Suomen kansalaisia. Organisatorisesti Suomen ilmavoimat tuli maantieteellisistä syistä muodostamaan kaksi osastoa, läntinen (Lento-osasto I) ja itäinen (Lento-osasto II). Lento-osastossa II taisteli mm. ryhmä venäläislentäjiä, jotka olivat aiemmin palvelleet Venäjän keisarikunnan armeijassa. Lento-osasto II osallistui sotatoimiin Karjalan armeijakunnan joukoissa.

Neuvostoliiton turvallisuusministeriön pidättämäksi. Helmikuun 16. päivänä 1952 tuomittiin 25 vuodeksi vankeuteen.

⁵ Ks. Venäjän federaation turvallisuuspalvelun keskusarkisto. Д. Н-21101. Л. 36, 37.

⁶ Carl Seber (1883–1945), saksalainen sotilashenkilö, eversti. Valmensi suomalaisia sotilaslentäjiä vuonna 1918. Asui Suomessa vuosina 1919–1935. Saksaan palattuaan työskenteli ilmailuministeriössä lentokenttien suunnittelussa ja rakentamisessa. Siirtyi Abwehrin palvelukseen huhtikuussa 1935. Helsingin sotilaskomendanttina 1941–1944. Pidätettiin Berliinissä 27.6.1945. Todettiin syylliseksi Venäjän SFNT:n rikoslain pykälän 58-2 tarkoittamiin rikoksiin, ja tuomittiin ampumalla teloitettavaksi. Tuomio pantiin täytäntöön 12. marraskuuta 1945. Rehabilitoitiin 29. huhtikuuta 1999.

Suomeen saavuttuaan Seber komennettiin Suomen armeijaan, ja hän joutui Mannerheimin päämajassa työskennelleen kenraalimajuri ja päämajoitustestari Hannes Ignatiuksen alaiseksi. Seber nimitettiin 28.4.1918 ”Suomen ilmailuvoimien päälliköksi”, jolloin hänen päätehtäväkseen tuli järkiperaistää Suomen ilmavoimien organisaatio epäpäteväksi osoittautuneen kapt. Hygerthin jälkeen. Lentoyksiköiden muodostamiseksi hän alkoi heti tutustua maan lentokenttäverkostoon ja käytössä oleviin lentokoneisiin. Seber valitsi yhdeksän lentokonetta ja ryhtyi perustamaan Suomeen ilmailukoulua, mikä ei kuitenkaan vielä vuoden 1918 aikana onnistunut. Lyhyessä ajassa Seber ehti vain valita kolme suomalaisupseeria ja lähettää heidät opintomatalle saksalaiseen ilmailukouluun sekä hankkia Suomelle kolme lentokonetta. Saksalla ei ollut siihen aikaan mahdollisuutta varustaa Suomen armeijaa lentokalustolla, ja siksi Seberin toiminta oli ilmavoimien perustamisen osalta vähäistä.⁷

Huolimatta siitä, että Carl Seber oli Saksan armeijan kapteeni, hän oli Suomen ilmavoimien historian toinen⁸ komentaja (28.4.–13.12.1918) ja juuri häntä pidetään Suomen ilmavoimien luoja.

Seber palveli Mannerheimin päämajassa kunnes se sisällissodan päätyttyä lakkautettiin. Vuoden 1918 lopussa Saksan piti välirauhansopimuksen ehtojen mukaisesti vetää joukkonsa pois Suomesta. Ententen edustajan vaatimuksesta vedettiin pois myös kaikki saksalaiset upseerit, jotka olivat osallistuneet Suomen sotajoukkojen muodostamiseen.⁹

Pohjan Dragontorpin tilan maanviljelijä

Kaikki saksalaisupseerit eivät kuitenkaan lähteneet Suomesta vuonna 1918. Yksi heistä oli Seber. Suomen hallituksen sotaministerin kenraaliluutnantti Wilhelm Thesleffin ehdotuksesta hän jäi komentajan neuvonantajaksi Suomen armeijan ilmavoimiin.

Seber jatkoi työskentelyä Suomen ilmailukoulujen perustamisen parissa. Hän luennoi nuorille koululaisille ilmavoimien merkityksestä ja ohjasi sopivia henkilöitä ilmailukouluun. Seber jäi neuvonantajaksi vuoteen 1920 asti, minkä jälkeen hänet korvasi Ranskan armeijan majuri Paul Étienne.¹⁰

Vuonna 1919 Seber vuokrasi maanviljelijä varten Pohjan Dragontorp-nimisen tilan, joka sijaitsi noin 110 kilometriä Helsingistä länteen, ja virallisen version mukaan hoiti maatilaa. Hän ei osallistunut ensimmäiseen Suomen ja Neuvostoliiton välillä käytyyn sotaan (15.5.1918–14.10.1920).

---

⁷ Ks. Venäjän federaation turvallisuuspalvelun keskusarkisto. Д. П-3406. Л. 15–22, 38.

⁸ Suomen ilmavoimien ensimmäisenä komentajana (10.3.–18.4.1918) toimi ruotsalainen, 10.3.1918 kapteeniksi ylennetty Johan-Allan Hygerth (1885–1954).

⁹ Ks. Venäjän federaation turvallisuuspalvelun keskusarkisto. Д. Н-21101. Л. 36, 37.

¹⁰ Ks. Venäjän federaation turvallisuuspalvelun keskusarkisto. Д. П-3406. Л. 33.

Seber pienviljelijänä Olga-vaimonsa kanssa Pohjan Dragontorp-tilan portailla. - Carl Seber and his wife Olga on the porch of the Dragontorp farm building in Pohja. *Kansallisarkisto*

Saksan ilmailuministeriön ja Abwehryn palvelukseen vuonna 1936

Vuoden 1934 lopussa Seber palasi Saksaan. Kuten hän itse myöhemmin sanoi, hänet saivat palaamaan ”ensinnäkin vaimon sairaus (pahanlaatuinen angiina), lääkärit suosittelivat hänelle ilmastonvaihdosta. Toiseksi ystäväni kirjoittivat minulle Saksasta, että heistä on hölmöä, että minä asun Suomessa ja möyhin puutarhaa vaikka paikkani olisi kansliassa. Pääasiallinen syyni Saksaan paluuseen oli kuitenkin se, että minulle lakattiin maksamasta eläkettä, jota sain reservikapteenina 300 markan verran”.¹¹

Seber asettui asumaan Berliiniin. Hänet kutsuttiin jälleen Saksan armeijaan ja vuoden 1936 alussa hän astui palvelukseen Saksan valtakunnan ilmailuministeriöön (Reichsluftfahrtsministerium, RLM). Hän työskenteli 3. osastossa, jossa suunnitteli ja organisoi lentokenttien rakentamista.

---

¹¹ Ks. Venäjän federaation turvallisuuspalvelun keskusarkisto. Д. П-3406. Л. 15–22.

Maalis–huhtikuussa 1936 Seber siirrettiin Saksan sotilastiedustelu- ja vastavakoilupalvelu Abwehriin. Aluksi hän palveli johtajana Abwehr III - vastavakoiluosaston ryhmässä, joka hoiti lentomuodostelmien ja Berliinin varuskunnassa sijaitsevien lentokenttien vastavakoilupalvelua. Vuoden 1937 alussa hänestä tuli Abwehrin tiedusteluosasto I-Luft Referatin johtaja. Sieltä hänet siirrettiin lyhyeksi aikaa Abwehrin keskusorganisaatioon, missä hän vastasi sotateollisuuden tehtaiden turvallisuudesta. Marraskuussa 1937 Seber siirtyi Abwehr I -sotilastiedusteluosaston Referat E:hen, joka oli vastuussa Iso-Britanniasta ja Ranskasta.

Arkistolähteiden mukaan Seber kertoi eräissä kuulustelussa: ”Minä työskentelin agenttien valinnassa ja viemisessä Englantiin ja Ranskaan, missä heidän tehtävänään oli kerätä tietoja näiden maiden lentokoneiteollisuudesta, lentokoneitehtaiden olemassaolosta, sijaintipaikoista ja kapasiteetista sekä valmistuvien lentokoneiden ja moottoreiden määrästä. Näiden agenttien tuli hankkia tarkat tiedot kyseisissä maissa sijaitsevista lentokentistä ja lentoasemista, niiden liikennemäärästä ja lentokonekapasiteetista sekä muita lentokoneiteollisuuteen ja ylipäänsä Englannin ja Ranskan ilmavoimiin liittyviä tietoja. Sitä työtä en tehnyt kauan, vain noin vuoden verran, ja sitten vuonna 1938 minut erotettiin siitä epäpätevänä, minkä jälkeen toimin komendanttina Abwehrin I osastossa, eli järjestin asuntoja saapuville upseereille ja huolehdin heidän ruokailustaan. Abwehrin I osastossa palvelin toukokuuhun 1941 asti. Yleensä ulkomaille vietävät agentit koottiin niistä, jotka kävivät kyseisissä maissa joitain asioita hoitamassa. Itse olin vastuussa Englannista ja Ranskasta, minne vein suurimmaksi osaksi niin sanottuja satunnaisia agenteja, eli henkilöitä, jotka lähtivät Saksasta Englantiin tai Ranskaan väliaikaisesti ja joiden piti palata pian takaisin. He olivat suurimmaksi osaksi eri yritysten kaupallisia edustajia, joille annettiin tehtäväksi hankkia meitä kiinnostavia tietoja niissä kaupungeissa ja alueilla, mihin he matkustivat. Nämä agentit muuten ohjeistettiin siten, että he eivät tehneet minkäänlaisia muistiinpanoja, vaan he pitivät kaikki tiedot muistissaan ja Saksaan saavuttuaan ilmoittivat ne sille Abwehrin upseerille, joka heidät oli lähettänyt. Minä käytin sellaisia agenteja Ranskaan ja Englantiin lähetettäväksi korkeintaan noin 16–20 henkeä. Me käytimme joidenkin lentokenttiä ja lentokoneitehtaita koskevien tietojen saamiseksi myös eri urheilujoukkueita, jotka matkustivat näihin maihin osallistuakseen urheilukilpailuihin. Me ohjeistimme urheilijoita tuomaan ilmi meitä kiinnostavia tietoja kohdekaupungista ja käyttäytymään oikein tietojen keruun aikana”.¹²

Vuonna 1938 Saksan puolustusvoimien esikunta sai Mannerheimilta kutsun Suomen armeijan 20-vuotisjuhlaan. Seber kutsuttiin henkilökohtaisesti, mistä hänelle ilmoitti Abwehrin johtaja Wilhelm Canaris.¹³ Suomen-vierailu kesti

¹² Ks. Venäjän federaation turvallisuuspalvelun keskusarkisto. Д. П-3406. Л. 7–12об.

¹³ Friedrich Wilhelm Canaris (1887–1945), saksalainen sotilashenkilö, amiraali. Abwehrin johtaja 1.1.1935–11.2.1944. Pidätettiin heinäkuun salaliiton epäonnistuttua, minkä jälkeen hänet hirtettiin Flossenbürgin keskitysleirillä.

kymmenen päivää, ja kerran Seber kävi Mannerheimin asunnossa pidetyissä tanssiaisissa, missä hänen onnistui tavata isäntä ja kiittää tätä huomionsoituksesta.

Helsingin saksalainen paikalliskomendantti jatkosodan vuosina

Huhtikuussa 1941 Seber saapui jälleen Suomeen ja hänet nimitettiin syksyllä saksalaisen Helsingin-varuskunnan komendantiksi, mihin virkaan hän jäi 1.7.1944 asti. Myöhemmin antaessaan lausuntoa sotilaskomendanttina työskentelystään Helsingissä, hän totesi: ”Minun velvollisuuksiini kuului Suomen viranomaisten ja Saksan Helsingin-sotajoukkojen välisten suhteiden hallinta, paikallisväestön ja saksalaisten sotilashenkilöiden välillä syntyvien välikohtausten selvittely. Olin toiminnassani jalkaväenkenraali Erfurthin¹⁴ välitön alainen, hän oli Saksan armeijan päämajan edustaja Suomen päämajassa (Deutsche General beim finnischen Hauptquartier). Saksan sotajoukkoja Helsingissä ei ollut, sillä heitä ei ollut majoitettu Helsinkiin. Koko Helsingin saksalaisvaruskunnassa oli alle 100 upseeria ja 200 sotilasta, jotka oli sijoitettu useisiin Helsingissä sijaitseviin sotilaslaitoksiin ja yksiköihin, joiden työnkuvaan kuului erilaisten kysymysten ratkaiseminen yhdessä suomalaisviranomaisten kanssa. Näitä laitoksia ja yksiköjä oli 15–18 kappaletta. Helsingissä sijaitsi niin kutsuttu yhteysesikunta Nord (Verbindungsstab Nord), jota johti kenraali Erfurth, ja missä palveli mm. kapteeni Koch. Tämän yhteysesikunnan toiminta oli sotilaallis-taloudellista. Samassa paikassa esikunnan yhteydessä oli korkein yhteysupseeri, joka oli eversti Prützmann.¹⁵ Sen lisäksi Erfurthin esikunnassa oli liikennevaltuutettu, yleisesikunnan eversti von Amberg ja armeijaintendentti Ajerik, joka oli Erfurthin ja samalla Saksan asevoimien ylijohdon (OKW)¹⁶ alainen. Helsingissä sijaitsi myös itärintaman lentokoneiden viestintäkeskus. En nyt muista, kuka viestintäkeskusta johti, sillä sen johtajat vaihtuivat muutamaan otteeseen. Siellä oli myös Pohjois-Suomessa toimineen 5. ilma-armeijan (Luftflotte 5) yhteysupseeri majuri Bertold. Helsingissä sijaitsi kenttäposti, jonka kautta kulki kaikki Suomessa olevien Saksan sotajoukkojen kirjeenvaihto. Tämän lisäksi Helsingissä sijaitsi myös puolustus- ja sotilasarakennusjärjestö Organisation Todtin esikunta sekä Saksan varusteluministeri Albert Speerin alainen rahtilaivaston esikunta”.

---

¹⁴ Saksalainen sotilashenkilö ja jalkaväenkenraali *Waldemar Erfurth* (1879–1971). Edustajana Suomen armeijan päämajassa 13.6.1941–13.9.1944.

¹⁵ Kyseessä oli mahdollisesti Korvettenkapitän Robert Prützmann

¹⁶ OKW (Oberkommando der Wehrmacht) Perustettu uudistetun sotaministeriön pohjalta 4. helmikuuta 1938; Saksan puolustusvoimien korkein hallintoelin toisen maailmansodan aikana.

Eversti Carl Seber jatkosodan aikana. – Colonel Carl Seber during the Continuation War.

Sodanjälkeisissä kuulusteluissa Seber kertoi Saksan tiedustelupalvelun yksiköstä nimeltä KOF,¹⁷ joka tarkoittaa "Kriegsorganisation Finnlandia". Se oli Saksan sotilastiedustelun eli ns. Abwehrin Suomen-osasto, joka toimi OKW:n korkeimman tiedustelupalvelun alaisena. Kriegsorganisation Finnlandin tehtävänä oli Neuvostoliiton vastainen tiedustelu Karjalan ja Leningradin rintamien alueilla. KOF toteutti vakoilu- ja valehyökkäystoimintaa alueella, joka ulottuu Murmanskin kaupungista Peipsijärveen, lähettämällä selustaan puna-armeijan joukkoja ja tuhotyöntekijöitä. KOF muodosti myös diversio-terroristiryhmiä Suomessa asuvista virolaisista, jotka siirrettiin Viron alueelle puna-armeijan vastaisiin

---

¹⁷ Vuonna 1937 Abwehr alkoi perustaa niin kutsuttuja sotaorganisaatioita ("Kriegsorganisation", KO), jotka tiedustelivat neutraaleista maista ja Saksan satelliittivaltioista käsin. KO:n työntekijät kuuluivat suurlähetystöjen henkilökuntaan ja he nauttivat diplomaattista koskemattomuutta. KO oli Abwehrin ulkomaanosaston hallinnon alainen. KO:n aliosastoja oli Suomessa, Bulgariassa, Ruotsissa, Romaniassa, Unkarissa, Turkissa, Iranissa, Afganistanissa, Kiinassa, Espanjassa, Portugalissa, Hollannissa, Sveitsissä ja Belgiassa. "Kriegsorganisation Finnland", toiselta nimeltään "Büro Cellarius", perustettiin vuonna 1939 ja sitä johti vuosina 1939–1944 Alexander Cellarius (1898–?), Saksan tiedustelupalvelun työntekijä, ensimmäisen luokan kapteeni, joka hoiti samanaikaisesti laivastoasiamiehen virkaa Ruotsissa ja Suomessa.

räjätystöihin. KOF:issa oli kolme ryhmää. Ensimmäinen ryhmä teki Neuvostoliiton vastaista tiedustelutyötä. Sen nimi oli ryhmä I. Ryhmä II teki vastavakoilutyötä Suomeen sijoitettujen Saksan armeijan joukkojen sisällä, ja se jakautui kahteen alaosastoon: armeijaosastoon ja laivasto-osastoon. Viimeinen ryhmä oli talousryhmä, joka hoiti kaikki talouskysymykset sekä KOF:in räjähteiden, aseiden ja ampumatarvikkeiden hankinnan”¹⁸.

Pidätys Berliinissä kesällä 1945

Seber jäi eläkkeelle 31. tammikuuta 1945. Hänet palkittiin toisen maailmansodan ajalta ensimmäisen ja toisen luokan sota-ansioristeillä sekä suomalaisella kunniamerkillä, ensimmäisen luokan Vapaudenristillä.

Kahdeksantena heinäkuuta 1945 Leningradin rintaman vastavakoilupalvelu SMERŠin hallinnon työntekijät julistivat 8.7.1945 Berliinissä Seberin pidätetyksi. Häntä pidettiin vangittuna Lichtenbergin vankilassa. Seberin juttua tutkivat Neuvostoliiton sisäasiainkomissariaatin miliisipartion työntekijät, jotka palvelivat Berliiniin sisäasiainkomissariaatin keskusmiliisipartion 4. osastossa Charlottenburgin kaupunginosassa. Seberia syytettiin siitä, että ”kun Saksa oli hyökännyt Neuvostoliittoon salakavalasti, hänet siirrettiin amiraali Canariasin ehdotuksesta Suomeen ja hän työskenteli Helsingin sotilaskomendanttina Suomen antautumiseen asti. Helsingin sotilaskomendanttina ollessaan Seber työskenteli samanaikaisesti Abwehrin osastossa, jota nimitettiin epävirallisesti ”Kriegsorganisation Finnlandiksi” (KOF), jonka välityksellä hän teki tiedustelu- ja vastavakoilutyötä. Kuulusteluissa Seber tunnusti syyllisyytensä”¹⁹.

Tuomio, teloitus ja rehabilitointi

Seber tuomittiin 11.10.1945 Berliinin varuskunnan sota-oikeudessa perusteena Venäjän SFNT:n rikoslain pykälä 58-2 (vakoilu) ankarimpaan mahdolliseen rangaistukseen eli ampumalla teloitukseen. Tuomio pantiin täytäntöön 12.11.1945.

Venäjän federaation ylimmän sotilassyöttäjän 29.4.1999 tekemän päätöksen mukaisesti Seber kuitenkin rehabilitoitiin 18.11.1991 lähtien sen perusteella, että hän ”ei tehnyt minkäänlaista rikosta Neuvostoliiton kansalaisia tai Neuvostoliiton etuja vastaan, vaan hänet saatettiin rikosvastuuseen perusteetta eli poliittisista syistä”.

Oik.tri Vasilii Hristoforov työskentelee Venäjän federaation valtionhallinnossa arkistotehtävissä ja on Venäjän tiedeakatemian Venäjän historian instituutin avustaja.

---

¹⁸ Venäjän federaation turvallisuuspalvelun keskusarkisto. Д. П-3406. Л. 23–28.

¹⁹ Venäjän federaation turvallisuuspalvelun keskusarkisto. Д. П-3406. Л. 49–52.

SUMMARY

Vasili Hristoforov: Colonel Carl Seber. The German military pilot who settled in Finland as a small farmer and became an intelligence officer and the Helsinki Station chief

Flight officer Carl Seber (1888–1945) was one of the many German military personnel who arrived in Finland in 1918 and found a home there. In the latter half of 1918, Seber quickly became the commander of the Finnish Air Force, but he had to relinquish this position already at the end of the year. Between 1922 and 1934 he and his wife Olga, who was also German, rented and farmed a piece of land called Pohja Dragontorp. In 1934, he returned to Nazi Germany and joined the Air Ministry and the Abwehr military intelligence service. In 1941, German military authorities appointed Colonel Seber to be the Helsinki station chief. As the situation got tense in the summer of 1944, senior German authorities no longer seemed to think it wise for Seber to continue in this role and he was summoned to Berlin. Seber was captured in June 1945 in Berlin, several weeks after Soviet troops captured the city. Seber was accused of plotting against the Soviet Union and convicted to corporal punishment by the Soviet Military Tribunal in Berlin. He was executed in November 1945 and rehabilitated in 1999.

Vasili Hristoforov (Doctor of Laws) performs archival tasks in the public administration of the Russian Federation and is an assistant at The Institute of Russian History at the Russian Academy of Sciences.

SOTAVANKIMAKKARA

Kyllä se livanoille kelpaa

Lars Westerlund

Suomen suosituin vihannes on makkara, on vitsi, josta ilmenee, että makkara voidaan täyttää vaihtelevilla ainesosilla.¹ Näin oli tosiaan asian laita jatkosodanaikaisen ns. sotavankimakkaran osalta. Vuosina 1942–44 toistakymmentä osuusteurastamo tuotti teurastusjätteistä sotavankimakkaraa Päämajan tilauksesta. Kotijoukkojen Esikunnan muonitusohjeen 1.4.1942 mukaan sotavankimakkara valmistettiin ”pääasiassa tarkastuksessa hylätyistä teurastusjätteistä, kuten verestä, maksasta, pernasta, pötsistä, kiveksistä y.m.”² Jatkosodan vuosina kymmenen teurastamoyritystä tuotti useita satoja tonneja sotavankimakkaraa. Sodan jälkeen ei ole kuitenkaan juuri ilmennyt haluja muistella tuotettua sotavankimakkaraa. Teurastamoiden sodanaikaisissa toimintakertomuksissa³ sen paremmin kuin teurastamoiden historiaa⁴ tai makkaran kulttuurihistoriaa koskevissa teoksissa⁵ sitä ei edes mainita. Myöskään sotavankimuonitusta käsittelevistä tutkielmista ja esityksistä ei löydy tietoja sotavankimakkaraa.⁶

Syyt siihen, että sotavankimakkara on tungettu syrjään historiankirjoituksessa ovat ilmeisiä. Lihanjalostusyrietykset teurastamoineen ovat mainonnassaan ja julkisuuskuvassaan korostaneet lihatuotteiden laatua, valmistuksen hygieniää ja kestävästä lihantuotantoetiikkaa, eikä eettisesti ala-arvoinen ja teurasjätteistä valmistettu sotavankimakkara ole sopinut em. yritysten tavoittelemaan imagoon. Tunnusomaista sotilasviranomaisten historiankirjoitukselle on puolestaan ollut

---

1 Salminen 1999, 50-51

2 Muonitus- ja rehtusohjeet 1942, 23

3 Berättelse över Österbottens kött Ab:s 10-åriga verksamhet 1934-53, Berättelse om andelslaget Österbottens kött u.t:s verksamhet år 1944, Etelä-Suomen Osuusteurastamo r.l:n toimintakertomukset 1941-44, Lounais-Suomen Osuusteurastamo r.l:n vuosikertomukset 1941-44, Länsi-Uudenmaan Osuusteurastamo r.l:n vuosikertomukset 1941-44, Osuusteurastamo Itikka r.l:n vuosikertomukset 1941-44, Satakunnan Osuusteurastamo r.l:n vuosikertomukset 1941-44, Savo-Karjalan Osuusteurastamo r.l:n vuosikertomukset 1941-44, Savonlinnan seudun osuusliike Tuote r.l:n toimintakertomukset 1941-44, Suur-Savon Osuusteurastamo. Mikkelin karjanmyyntiosuuskunta r.l:n vuosikertomukset 1941-44 ja Ålands andelsmejeri m.b.t:n årsberättelser 1941-44.

4 Sandelin 1954, Weegar 1959, Harja 1964, Savonlinnan seudun osuuskunta Tuote. 50-vuotiskertomus 1971, Fogde 1984, Korhonen 1989, Suistoranta 1989, 138-139, 142-143, Perkiö 2003, Haapio 2003, Perkiö 2004

5 Talvi 1985, 137-147, Talvi 1989, 121-123, Ryyänen 1989, Haapio-Vahtera-Nurmi 2002

⁶ Kirjallisuuskatsaus sisältyy tekijän sotavankikuolleisuutta koskevaan teokseen, Westerlund 2008, 18-41

pyrkimys vältellä vastuuta sotavankihuollon jatkosodanaikaisista laiminlyönneistä. Tästä syystä on historiategoksissa korostettu neuvostosotavankien joukkokuolleisuuden ns. ulkoisten tekijöiden ja syiden osuutta. Päämajan intendenttiosaston aloitteellisuus sotavankihuollon sotavankimakkarahankkeessa ei ole tässä tapauksessa sopinut tavoiteltuun historiakuvaan. Keillään sotavankimakkaran tuotantoon vuosina 1941–44 osallistuneilla osapuolilla ei ole täten ollut intressiä muistella tätä jatkosodanaikaista tuotetta. Näin ollen sitä ei ole muisteltukaan.

Tämä on ensimmäinen julkaistu esitys kollektiivisesta muistista torjutusta sotavankimakkarakista. Törmäsin itse siihen tutkiessani muutamia vuosia sitten sotavankien ja siviili-internoitujen sodanaikaista kuolleisuutta kun perehdyin kansanhuollon ja sotavankimuonituksen perusasioihin. Kokosin jo silloin tietoja sotavankimakkarakista, joskin en sisällyttänyt esitystä siitä muutenkin laajahkoon tutkimukseen. Palaan nyt kuitenkin aiheeseen erillisellä kirjoituksella, jossa valaisen sotavankimakkarakia sodanaikaisena ilmiönä, sen alkuperää, sen tuotantoon käytettyjä raaka-aineita, sen valmistusta, sen tuottajia korkeine suojelijoineen, sen vastineita muissa maissa sekä lopuksi sen merkitystä sotavankimuonana ja suhdetta sodan tapaoikeuteen.

Mistä sotavankimakkara sai nimensä?

Sotavankimakkara muistutti suuresti laadukkaammista raaka-aineista valmistettua tavanomaista suomalaista makkarakia eikä liene ulkonäöltään juuri poikennut tavanomaisesta makkarakista. Puolustusvoimille valmistettiin sotavuosina neljää eri makkaralaatua: 1) leikkelemakkara, 2) halpamakkara, 3) ryynimakkara ja 4) sotavankimakkara.⁷ Näistä jokainen oli ns. suolimakkara, jonka paksuus yleensä oli vajaa seitsemän senttiä, mikä johtui täytetyn luonnonsuolen tavanomaisesta läpimitasta. Käytettyjen luonnonsuolien pituus määräsi myös makkaran pituuden, sillä joitakin erikoislaatuja lukuun ottamatta kaikki halpa- ja suolimakkarat tehtiin luonnonsuoleen pitkäksi kiekuraksi. Jos nämä katkaistiin, tuloksena oli saman- tai eri pituiset makkaranpätkät. Puolustusvoimissa sotavuosina käytetyt makkaralaadut erosivat toisistaan ainoastaan makkaramassan koostumuksen ja laadun puolesta. Nykyään sotavuosien makkarat katsottaisiin ns. lenkkimakkaroiksi, mutta tämä ilmaisu syntyi vasta 1950-luvulla.⁸

Tiedossa ei ole, kuka keksi tuotenimen ”sotavankimakkara”, mutta koska alkuperäinen ohjeistus tuli Päämajan intendenttiosastolta, lienee tavaranimike syntynyt myös sen piirissä. Voitanee olettaa sotavankimakkaran saaneen nimensä sen perusteella, että se intendenttiosaston sotavankimuonitusta koskevassa suunnittelussa tarkoitettiin nimen- ja yksinomaan sotavangeille. Koska ajatus erityisen sotavankimakkaran tuottamisesta oli peräisin armeijan muonituksesta

⁷ Lahden raastuvanoikeus 3.11.1945 § 2064, Hämeen maakunta-arkisto

⁸ Haapio-Vahtera-Nurmio 202, 53-54, Haapio 2004, 14, Helen-Pitko 2004, 10

vastuussa olevilta korkeilta tahoilta, oli ilmaisu täysin asiallinen. Nimitys sotavankimakkara viesti tosin teurastusjätteistä valmistetusta muonasta ja ne henkilöt, jotka tulivat kosketukseen tuotteen kanssa olivat tietoisia sen tavanomaisesta laadusta poikkeavasta luonteesta. Huulet makkaraa vihanneksena lienevät syntyneen 1940-luvun sota- ja pulavuosina, jolloin halpa-, ryyni ja sotavankimakkaran makkaramassaan pantiin viljatuotteita lihan jatkeeksi.⁹ Päämajan intendenttiosaston 15.11.1943 antaman määräyksen mukaan sai puolustusvoimille tuotetussa ryynimakkaraa olla korkeintaan 15 % ohraryyniä valmiin tavarain painosta. Halpamakkaran valmistuksessa oli puolestaan luvallista käyttää vehnä-, graham- tai ruisjauhoa enintään 2 % makkaran painosta. Sotavankimakkaraa sai olla korkeintaan kymmenesosa ruis- tai grahamjauhoja valmiin tuotteen painosta.¹⁰

Kuinka sotavanki saatettiin sotavuosina yhdistää kielteisiin asioihin kuvaava seuraava tarina: Suomen armeijan kaukopartioihin jatkosodan vuosina osallistunut A. Sakari Härö on muistelmissaan kertonut, kuinka näkkileivän päälle levitettiin retkien tauoilla suolaista saksalaista säilykelihää, jota kutsuttiin ”sotavangiksi”.¹¹

Sotavankijuusto

Jatkosodan sotavankimakkaralla oli myös lähisukulaisensa meijerialan tuottamassa ”sotavankijuustossa”. Samaan tapaan kuin sotavankimakkara valmistettiin teurastamoiden jätteistä, sotavankijuustokin tehtiin meijereiden ylijääneistä raaka-aineista. Päämajan intendenttiosaston ohjeiden mukaan sotavankijuusto tuli valmistaa ”sulattamalla emmental-juuston kuoria”.¹² Se oli tarkoitettu maidon korvikkeeksi siten, että 20 grammaa sotavankijuustoa vastaisi 200 grammaa kuorittua maitoa. Sotavankijuuston koostumuksesta ei ole tarkempia tietoja, sillä juustonvalmistajien historiikkien tuotekuvauksissa sotavankijuustosta ei ole yhtäkään mainintaa. Sotavuosina meijerit kuitenkin toimittivat armeijalle sulatejuustoa¹³ ja kuoritusta, rasvattomasta maidosta tehtyä laihaa juustoa (magerost, skummjölksost).¹⁴ Lisäksi oli vielä kurritahna Milva ja varsinkin sisämaassa hyvin kaupaksi mennyt kurrijuusto, jonka meijerialan historioitsija Sven-Olof Karlssonin mukaan sanottiin olevan sitkeää ja maistuvan suurin piirtein samalta kuin kengänpohja.¹⁵

---

⁹ Karström 1978, 138, Haapio-Vahtera-Niemi 2002, 10, 15

¹⁰ Lahden raastuvanoikeus 3.11.1945 § 2064, Hämeen maakunta-arkisto

¹¹ Härö 1989 s. 177

¹² Muonitus- ja rehtusohjeet 1942, 23

¹³ Centrallaget Enigheten 1958, 24

¹⁴ Lingonblad 1970, 34

¹⁵ Karlsson 1987, 128

Sotavankimakkaran raaka-aineet, tuottajat ja koostumus

Jaksossa käsittelen Päämajan intendenttiosaston ohjeistusta sotavankimakkaran valmistuksesta, valmistukseen käytettäviä raaka-aineita, sotavankimakkaraa valmistavia tuottajia, makkaran koostumusta sekä teurastamoalan johdon asenteita.

Päämajan intendenttiosaston sotavankimakkaran valmistusta koskeva ohjeistus

Päämajan pääintendentti Werner Gustafsson antoi 12.9.1941 ohjeet neuvostosotavangeille vahvistettujen elintarvikkeiden vaihtoperusteista. Tämän mukaan sotavankien ruuanpito tuli järjestää ”joustavasti käytettävissä olevien elintarvikkeiden laadun ja määrän huomioonottaen, vieläpä poiketen vaihtotaulukonkin laaduista vallitsevan elintarviketilanteen niin vaatiessa, esim. saataessa omaan sotilasmuonitukseen sopimattomia elintarvikkeita sotasaaliina, helppojen sienensaantimahdollisuuksien ilmaantuessa j.n.e. Erikoisesti on huolehdittava, että kaikenlaiset jäte-erät, jotka eivät kelpaa meikäläiseen sotilasmuonitukseen, mutta joita vielä voidaan käyttää ihmisravinnoksi, huomioidaan vankimuonituksessa”.¹⁶ Tässä ohjeessa sallittiin siten laadultaan heikempien elintarvikkeiden käyttö sotavankien muonituksessa. Gustafsson lienee tarkoittanut varsinkin mm. teurasjätteitä, jäännöstuotteita ja jossain määrin pilaantuneita elintarvikkeita.¹⁷

Päämajan intendenttiosasto teki 5.12.1941 maatalousministeriölle esityksen siitä, että teurasjätteistä valmistettavaa makkaraa saataisiin valmistaa myös hyväksytyissä makkaratehtaissa. Maatalousministeriö hyväksyi 9.12.1941 esityksen sillä edellytyksellä, että tällaista makkarantuotantoa harjoittavat liikkeet anoisivat lupaa maatalousministeriöltä, joka määräisi tuotantoehdot. Tämän jälkeen lähetti intendenttiosaston 13.12.1941 kirjelmän Tuottajain Lihakeskuskunta r.l:lle, jossa sanotaan: ”PM:n int. osastolle on esitetty näytteitä makkarasta, joka on ollut valmistettu teurastamojen suoliosastolla pääasiassa ruhojen sellaisista osista, jotka tarkastuksessa syystä tai toisesta ovat tulleet hylätyiksi tai joita ei yleensä ole ihmisravinnoksi käytetty, kuten verestä, maksasta, pernasta, kiveksestä jne. Niistä valmistetun makkaran eläinlääkärit ovat kuitenkin katsoneet sopivaksi ihmisravinnoksi”.¹⁸

---

¹⁶ Werner Gustafssonin ohjeet sotavankien muonituksesta 12.9.1941. Päämaja. Intendenttitoimisto. Hallinnollinen toimisto. Salaista kirjeistöä 6a-I 1939-1941. T 19653/5-6, Kansallisarkisto

¹⁷ Westerlund 2008, 262

¹⁸ Lahden raastuvanoikeus 3.11.1945 § 2064, Hämeen maakunta-arkisto

Sotavankimakkaran tuottajat

Maatalousministeriö myönsi puolestaan 12.12.1941 seuraaville teurastusliikkeille oikeuden valmistaa sotavankimakkaraa.¹⁹

Teurastusliike	Paikkakunta tai paikkakunnat
- Etelä-Suomen Osuusteurastamo r.l.,	Lahti
- Lounais-Suomen Osuusteurastamo r.l.	Turku
- Länsi-Uudenmaan Osuusteurastamo r.l.	Lohja as.
- Osuusteurastamo Itikka r.l.	Seinäjoki, Jyväskylä
- Pohjanmaan Liha Oy	Vaasa, Kristiina
- Satakunnan Osuusteurastamo r.l.	Pori
- Savo-Karjalan Osuusteurastamo r.l.	Kuopio, Joensuu, Varkaus
- Savonlinnan seudun osuusliike Tuote r.l.	Savonlinna
- Suur-Savon Osuusteurastamo r.l.	Mikkeli
- Ålands Andelsslakteri m.b.t.	Gölby, Åland

Sotavankimakkaran valmistusoikeus myönnettiin kymmenelle teurastus- ja lihanjalostusliikkeelle, joilla oli makkaratehtaita yhteensä 14 paikkakunnalla. Kaikki nämä teurastamot sijaitsivat Vaasa-Seinäjoki-Kuopio-linjan eteläpuolella. Ehdot olivat seuraavat:²⁰

- 1) että makkaroihin käytetään vain sellaista raaka-ainetta, joka lihantarkastajan harkinnan mukaan ei ole terveydelle vahingollista
- 2) että tällaisen makkaran valmistus tapahtuu vain sellaisena aikana, jolloin muunlaisen makkaran valmistusta ei toimiteta, sekä että makkaratehtaan valvoja pitää tarkoin silmällä valmistusta sekä valvoo, että valmistushuoneisto, koneet, työvälineet ym. tulevat työn päätyttyä huolellisesti puhdistetuiksi

---

¹⁹ Lahden raastuvanoikeus 3.11.1945 § 2064, Hämeen maakunta-arkisto

²⁰ Lahden raastuvanoikeus 3.11.1945 § 2064, Hämeen maakunta-arkisto

- 3) että näin valmistettua makkaraa ei merkitä makkarain ja muiden lihatuotteiden valvonnasta 29 päivänä huhtikuuta 1932 annetun asetuksen 5 § määräämällä tai sitä muistuttavalla tavalla, eikä lasketa yleiseen kauppaan

Päämajan intendenttiosasto antoi 15.11.1942 määräyksen, joka rajoitti sotavankimakkaran valmistukseen sallittuja raaka-aineita. Ohjeen mukaan saatiin halpa-, ryyni- ja sotavankimakkaran valmistusta varten käyttää ruhojen päälihoja, sorkkalihoja, pötsejä, keuhkoja, utareita ja rasvansulatuksessa saatuja jätteitä. Lisäksi saatiin sotavankimakkaroissa käyttää vielä satakertoja, suolenpätkiä, punaisia verisoluja sekä lihantarkastajan lihantarkastuksessa sotavankimakkaraan hyväksymiä ruhoja ja teurastusjätteitä. Sen sijaan ei ollut luvallista käyttää kohtuja, pernoja, juoksutusmahoja, sukupuolielimiä, luujauhoa- tai rouhetta, perunaa tai juurikasveja. Vegetabiilisenä aineena oli luvallista käyttää ainoastaan ruis- tai grahamjauhoa. Näiden aineiden määrä sai kuitenkin nousta korkeintaan kymmenyksen valmiin tavarain painosta.²¹

Valmistuksessa käytetty teurastusjätettä

Etelä-Suomen Osuusteurastamon johtaja Lauri Savukosken kertoman mukaan Päämajan intendenttiosaston ja maatalousministeriön määräyksissä ja ohjeissa mainittiin raaka-aineet, joita sai käyttää sotavankimakkariin: ”mahoja, sukupuolielimiä, keskosia, perna-satakerta-utare-elimä, pötsejä, keuhkoja, sydämiä, sian ja hevosten maksoja ja myös vanhempien rasvaeläinten maksoja sekä eläinlääkärin niihin hyväksymää lihaa sekä myös luurouhetta 3-5 %:iin raaka-ainemäärästä”. Päämajan intendenttiosaston tunnetuissa ohjeissa mainittiin näistä tosin ainoastaan maksa, perna ja kivekset.²²

Terveystarkastaja Gustaf Forsgren todisti sotavankimakkaraa tuotetun mm. ”satakertaelimistä, mahoista, emättimistä, keskosista, teurastetuissa eläimissä oli saattanut olla mm. lievää punatautiä”. Hän kertoi, että ”mestari Uno Soininen oli aikunut käyttää näitä raaka-aineita puhdistamattomina, mutta kuultava kertomansa mukaan heti oli antanut määräyksen, että kaikki sotavankimakkariin käytettävät raaka-aineet oli tarkkaan pestävä ja puhdistettava. Kuultava oli useamman kerran saanut huomauttaa tästä mestari Soiniselle, kun tämä ei ollut aikunut totella kuultavan määräystä”. Mihinkään vaarallisiin tauteihin kuolleiden eläinten lihoja Forsgren ei tiennyt käytetyn sotavankimakkariin. Makkaratyöntekijä Väinö Kerkelä vahvisti Forsgrenin kertomuksen, sillä terveystarkastajalla ja Soinisella oli usein ollut kiivaita yhteenottoja sotavankimakkaran tekotavasta. Kerkelän mukaan Soininen ”oli koettanut parhaansa mukaan salata tarkastajalta jätteiden ja

²¹ Lahden raastuvanoikeus 3.11.1945 § 2064, Hämeen maakunta-arkisto

²² Lahden raastuvanoikeus 3.11.1945 § 2064, Hämeen maakunta-arkisto

pilaantuneiden raaka-aineiden käyttötavan ja huomauttanut usein tarkastajalle itse vastaavansa teoistaan ja että hänellä on lupa ylemmältä taholta”.²³

Kerkelä selosti myös kokemuksiaan sotavankimakkaran valmistuksen raaka-ainetilanteesta: ”... kaikki jätteet, jotka eivät olleet kelvanneet muuhun valmistukseen, oli käytetty sotavankimakkaroihin. Tällaisia jätteitä olivat olleet perna-elin, sukupuolielimet, keskokset, haudattaviksi määrättyt kuolleet eläimet, matkalla pilaantuneet liha-aineet, joita kaikkia oli käytetty sotavankimakkaroihin puhdistamattomina ja jotka usein olivat haisseet hirvittävästi, joten työläisten oli ollut hyvin vaikea käsitellä niitä. Työläiset olivatkin usein käsitelleet näitä koukuilla, koska paljain käsin ja usein kintaatkaan kädessä ei näihin oltu voitu koskea”. Sotavankimakkaramassaan oli lisäksi pantu silakanpäitä, lantunkuoria multineen, nokkosia ja perunakuoria sekä pilaantuneita kaalinlehtiä. ”Kaikki näitä oli oli käytetty vankimakkaroihin puhdistamattomina”²⁴

Makkaratyöntekijä Toivo Heinonen kertoi: ”Kun tehtaalle tuli lihaa, joka havaittiin pilaantuneeksi, pantiin siihen suolaa sekä käytettiin sitten sotavankimakkaroihin”. Heinonen kertoi ”itse silloin tällöin nähneensä pilaantunutta lihaa, josta osa oli haisnut ja osassa ollut matoja ja mätäpaiseita. Tällaista lihaa oli käytetty sotavankimakkaroiden valmistukseen ...”. Makkaratyöntekijä Hilja Tuominen kertoi puolestaan ”jauhattaneensa sotavankimakkaroihin käytettyjä mahoja myllyssä ja havainneensa, että niiden joukossa oli ollut lantaa eli sellaista, joka oli eläimen mahassa jo suurimmaksi osaksi sulannut”.²⁵

Sotavankimakkaran koostumus

Ensimmäinen tunnettu sotavankimakkaran koostumusta koskeva tutkimustulos syntyi 24.11.1942, jolloin Osuusteurastamojen tutkimuslaitoksen johtaja Niilo Ojanperä Kuopiossa suoritti ylimalkaisen tutkimuksen. Sen mukaan sotavankimakkaran ulkonäkö, haju, maku ja suolapitoisuus oli hyvä. Kosteus 50,6 %, raakasvoisuus 20,5 % ja tuhkapitoisuus 3,7 %.²⁶ Tutkittuaan sotavankimakkaran koostumusta runsas vuosi myöhemmin totesi Puolustusvoimien kemiallisen laboratorion yliassistentti Paul Ingelius 22.12.1943, että se sisälsi 60,8 % vettä, 15,7 % raakaproteiinia, 10,6 % tyettämiä uuteaineita, 7,6 % tuhkaa, 6,5 % ruokasuolaa ja 5,3 % raakasvaa.²⁷ Näistä luvuista voidaan päätellä sotavankimakkaran laadun heikentyneen, sillä vuonna 1943 sen vesipitoisuus oli selvästi suurempi kuin aikaisemmin, rasvapitoisuus ainoastaan neljäsosa edellisestä mittaustuloksesta ja tuhkapitoisuus yli kaksikertainen.

---

²³ Lahden raastuvanoikeus 3.11.1945 § 2064, Hämeen maakunta-arkisto

²⁴ Lahden raastuvanoikeus 3.11.1945 § 2064, Hämeen maakunta-arkisto

²⁵ Lahden raastuvanoikeus 22.1.1946 § 73, Hämeen maakunta-arkisto

²⁶ Lahden raastuvanoikeus 3.11.1945 § 2064, Hämeen maakunta-arkisto

²⁷ Palveleva Pieksämäki. Sotavankeja Naarajärvellä 1941-44. Katsaus elintarvikehuoltoon järjestelyleirillä. http://www.palvelevapieksamaki/yhdistykset_ja_seura...

Sotavankimakkaran energia-arvoksi todettiin joulukuussa 1943 157 kilokaloria 100 grammaa kohden. Puolustusvoimien tilaamien muiden makkaralaatujen energia-arvosta ei ole vastaavia tietoja. Sotaväen rauhanajan makkaratuotteista meetvurstin energia-arvo oli noin 500 kilokaloria 100 gramma kohden, nakkimakkaran noin 435, Frankfurttimakkaran noin 405 ja Wienimakkaran noin 180.²⁸ Voitaneen kuitenkin olettaa leikkelemakkaran vastaava arvo olleen noin 300, ryynimakkaran noin 270 ja halpamakkaran noin 250 kilokaloria. Verrattuna näihin tuotteisiin sotavankimakkaran energia-arvo oli täten huomattavasti vähäisempi. Mahdollista ja myös todennäköistä on, että sotavankimakkaran energia-arvo oli laskenut vuoden 1943 aikana.

Talvella 1942 otettiin Hangon metsistä talteen suuret määrät jäätyneitä hevosenruhoja, joista valmistettiin sotavangeille makkaraa. Vetäytyessään Hangon tukikohdasta joulukuussa 1941 neuvostoarmeija ampui hevossensa. Skogbyn sahan luona oli suuri talli, jossa olleet hevoset tapettiin ja muuallakin meneteltiin samalla tavalla. Pakkasen jäädyttämät hevosenruhot katsottiin sotavangeille käyttökelpoiseksi ruoaksi.²⁹

Sotavankimakkaraan lisätty luuruhe- ja jauhe

Etelä-Suomen Osuusteurastamossa sotavankimakkaraa varten tarkoitettua luuruuhetta- ja jauhetta valmistettiin johtaja Lauri Savukosken lausunnon mukaan siten, että teurastuksissa saadut tuoreet luut keitettiin korkeapainehöyrykeittimessä 4-5 suuruisen ilmakehän paineen alaisena ja 130–140 asteen kuumuudessa. Tämä valmiste oli täysin steriiliä ja haurasta. Tällä tavalla keitetty luuaine jauhettiin myllyllä pieneksi. Savukosken käsityksen mukaan luuruheen ”käyttö oli ollut täysin perusteltua”, aineena ”erittäin terveellistä” eikä luuruhe ”tappanut ainuttakaan vankia”.³⁰

Maatalousministeriön eläinlääkintöosasto totesi kirjelmässään 11.9.1945, ettei luuruuhetta ollut tapana käyttää ihmisravinnoksi ja päätti hankkia lääkintöviranomaisilta lausunnon aineen sopivuudesta. Lääkintöhallitus hankki syksyllä 1945 lausunnon hygienian professori Woldemar Lojanderilta luuruheen- ja jauheen sopivuudesta ravinnoksi ja sen vahingollisuudesta ihmiselle. Lausunnoissaan Lojander totesi: ”Luuruhe tai -jauhe sisältää pääasiallisesti epäorgaanisia kalkkisuoloja sekä lisäksi, mikäli sitä ei ole poltettu, myöskin jossain määrin orgaanisia aineita. Kalkki on ihmiselle välttämätön ravintoaine ja saattaa ihminen käyttää hyväkseen sen tässä muodossa. Tärkeän kalkkilähteen, maidon, puuttuessa ravinnosta on luujauheen käyttö täysin perusteltu. Siitä löytyvä orgaaninen ainesosa antaa sille lisäksi vielä kaloristakin arvoa. Mitä luuruheen tai -jauheen vahingollisuuteen tulee voidaan ajatella kahta mahdollisuutta: a) aineen

---

²⁸ von Wendt 1932

²⁹ Lappalainen 1987, 238

³⁰ Lahden raastuvanoikeus 22.1.1946 § 73, Hämeen maakunta-arkisto

myrkyllisyys, b) aineen mekaanisesti aiheuttamat haitat. a) Elävän elimistön osana ei luu luonnollisestikaan saata sisältää aineita, jotka oikeuttaisivat pitää sitä myrkyllisenä, ja b) Siihen katsoen, että 2-3 mm:n suuruiset luusirut liukenevat ruuansulatusaineiden vaikutuksesta, on vähemmän todennäköistä, että mainitunkokoiset sirut vioittamalla suolen seiniä olisivat hengenvaarallisia.³¹

Lojander katsoi siis luurouheen käytön voittopuoleisesti perustelluksi ja terveelliseksi ja ainoana vaaratilanteena hän mainitsi epätodennäköisen mahdollisuuden, että luusirut raapisivat suolenseiniä. Voitaneen kuitenkin kysyä kuinka puolueettomasti Lojander laati lausuntonsa. Huhtikuusta syyskuuhun 1943 hän toimi Kotijoukkojen esikunnan sotavankien terveydenhoidon ja lääkintähuollon tarkastajana ja sen jälkeen Päämajan sotavankikomendantin esikunnan lääkintätoimiston päällikkönä.³² Koska sotavankihuollossa oli jatkosodan vuosina esiintynyt vakavia laiminlyöntejä, lienee Lojanderilla lääkintähuollon esimiehenä ollut intressi suojella sotilasviranomaisia puutteellisen sotavankimuonituksen arvostelulta.

Vasta useita vuosikymmeniä sodan päättymisen jälkeen on hitaasti syntynyt tietoisuus luujauheen ihmisen terveyttä vaarantavista ominaisuuksista ja sen yhteyksistä ns. Hullun lehmän tautiin eli BSE:hen (Bovine Spongiform Encephalopathy). Tämä tauti tunnistettiin ensimmäistä kertaa Iso-Britanniassa vuonna 1996. BSE on nautaeläimillä esiintyvä kuolettava, sienimäinen aivorapheetumissairaus, jonka oletetaan voivan levitä myös ihmisille CJD-taudin (Creutzfeldt-Jakobin tauti) muodossa. Tautia aiheuttava prioni on muunnos elimistön omasta proteiinista. Nämä taudit voivat levitä tartuntaa muistuttavalla tavalla muille yksilöille rehuun sisältyvien kuolleiden eläinten kudosten välityksellä. BSE-taudin saaneilla eläimillä kuolema seuraa yleensä vuoden kuluessa taudin ensioireista. Nämä saattavat puhjeta vasta vuosien kuluttua tartunnasta. Ensimmäiset tapaukset todettiin Iso-Britanniassa, jossa lehmät alun perin saivat tartunnan teurasjätteistä valmistetusta rehusta, jossa oli sairaiden lampaiden aivoja ja selkäydintä. Vuosina 1986–95 on arvioitu noin 160 000 eläimen kuolleen BSE-tautiin pelkästään Iso-Britanniassa ja vuosina 1996–2006 on havaittu noin 20 000 uutta tapausta. Tautia on esiintynyt laajemmin myös Itävallassa, Slovakiassa ja Tšekissä. BSE-taudin ehkäisemiseksi kiellettiin eräissä maissa 1980-luvun loppupuoliskolla nautaeläinten ruokkiminen lihatuotteilla ja luujauheella. Vuodesta 2001 tällainen kielto ulotettiin koko EU:n alueelle. Järjestelmällisten torjuntatoimien johdosta tautitapaukset ovat kaikkialla harventuneet.³³

---

³¹ Lahden raastuvanoikeus 3.11.1945 § 2064 ja 22.1.1946 § 73, Hämeen maakunta-arkisto

³² Westerlund 2008, 94

³³ Hullun lehmän tauti. http://fi.wikipedia.org/wiki/Hullun_lehm%C3%A4n_tauti, Galna ko-sjukan. http://sv.wikipedia.org/wiki/Galna_ko-sjukan

Osuusteurastamon johdon asenteet ja uhkaukset passittaa työntekijät rintamalle

Etelä-Suomen Osuusteurastamon Lahden tehtaan makkaratyöntekijä Väinö Kerkelä kertoi useita kertoja huomauttaneensa työnjohtaja Uuno Soiniselle, että valmistettu sotavankimakkara oli sotavangeille epäterveellistä, eikä sitä saisi tuottaa. Penättäessä sotavankimakkaran valmistustavan luovallisuutta Soininen oli vastannut, että ”heillä on kyllä lupa mainittuun makkaran valmistukseen ja että `vanjoillehan se tulee, ei se mitään meinaa”, ”kyllä se iivanoille kelpaa”, ”ryssällehän se vain tulee” ja ”iivaneille se vaan tulee”.³⁴

Makkaratyöntekijä Ilmari Lindqvistin mukaan hän itse ja hänen työoverinsa olivat huomauttaneet useasti työnjohtaja Soiniselle luurouheesta, osittain puhdistamattomista teurastusjätteistä ja että pilaantuneesta lihasta tehty makkara ”ei ole sopiva ihmiselle ja että on kovin vaarallista ihmisten elimistölle. Mainittu mestari oli ollut hyvin ylimielinen näille huomautuksille”. Lindqvistin sekä Heinosen ja Tuomisen kuullessa Soininen oli sanonut ”vähemmän on ruokittavaa”. Makkaratyöntekijät olivat käsittäneet tämän siten, että sotavankimakkaraa syötyään sotavankien lukumäärä vähensi tämän seurauksena.³⁵

Makkaratyöntekijöiden kyseenalaistettua sotavankimakkaran valmistustapoja oli työnjohtaja Soininen uhkaillut työläisiä rintamalle joutumisen mahdollisuudella. Soininen oli näet ilmoittanut: ”jos ette tee työtänne, niin saatte lähteä rintamalle” sekä todennut, että ”nyt on sota-aika ja sotalait”. Huomauttajille Soininen oli yleensä aina ollut välinpitämätön ja vielä usein uhannut, että ”jos työ ei kelpaa, niin saatte lähteä linjoille”.³⁶

Tehtaan seinille teurastamon johto oli kiinnittänyt painettuja julisteita. Niissä oli ilmoitettu, että LY-määräyksen peruutus voi tulla kysymykseen, elleivät työläiset tee työtään. Näin oli, sillä Helsingin teollisuuspiirin esikunnan insinöörimajuri T. Lehtonen oli määräyksessään 10.6.1942 todennut LY-määräyksiä annetun määrättyä sodankäynnin kannalta tarpeellista tehtävää varten. Mikäli asevelvollinen siirtyisi pois toimesta, johon hän on saanut LY-määräyksen, olisi hänet heti kutsuttava sotapalvelukseen.³⁷

Soininen oli vielä Kerkelän tiedon mukaan jyrkästi kieltänyt ketään työläistä puhumasta kenellekään sivulliselle sotavankimakkaran tekotavasta.³⁸

³⁴ Lahden raastuvanoikeus 3.11.1945 § 2064, Hämeen maakunta-arkisto

³⁵ Lahden raastuvanoikeus 22.1.1946 § 73, Hämeen maakunta-arkisto

³⁶ Lahden raastuvanoikeus 3.11.1945 § 2064, Hämeen maakunta-arkisto

³⁷ Lahden raastuvanoikeus 12.2.1946 § 225, Hämeen maakunta-arkisto

³⁸ Lahden raastuvanoikeus 3.11.1945 § 2064, Hämeen maakunta-arkisto

Makkaran valmistusta sota-aikana. Valtaosa sodanaikaisesta makkarasta tuotettiin armeijalle. Kuvassa valmistetaan tavanomaista makkaraa. Myös sotavankimakkara oli tämän näköistä, sillä se valmistettiin samalla menetelmällä ja välineillä.
- Sausage making in the war years. This is indeed ordinary sausage, but also the sausage for prisoners of war looked like this.

Lahden raastuvanoikeuden sotavankimakkaraa koskeva oikeusjuttu vuosina 1945–46

Sotavankimakkara olisi voinut jäädä melkein täysin unohduksiin, ellei se erään rikosilmoituksen johdosta olisi vuosina 1945–46 aiheuttanut oikeusjuttua Lahden raastuvanoikeudessa. Tästä syntyi laajahko, arviolta noin 120 sivua käsittävä asiakirja-aineisto, joka yksityiskohtaisesti valaisee sotavankimakkaran tuotantoa ja valmistuksessa käytettyjä raaka-aineita. Oikeudenkäynnissä syntynyttä asiakirja- ja todistusaineistoa on laajalti hyödynnetty tutkimuksessa.

Oikeusjutun taustalla oli makkaratyöntekijöiden jatkosodanaikainen vastenmielisyys sotavankimakkaran tekotapaa kohtaan ja heidän kokemansa tyly kohtelu työjohdon taholta. Näistä syistä Etelä-Suomen Osuusteurastamon sodanaikainen työntekijä Ilmari Lindqvist teki 25.4.1945 rikosilmoituksen sotavankimakkarasta Sotavankileirien tutkimuskeskukselle. Ilmoituksessa kerrottiin: ”Vuoden 1941 jouluaatosta alkaen on Etelä-Suomen Osuusteurastamossa valmistettu sotavangeille makkaroita, joita sitten lähetettiin pääasiassa Hämeenlinnan ja Nastolan vankileirille ym. paikkoihin. Hämeenlinnassa oli elintarvikevarikko, josta nuo valmisteet jaettiin eri vankileireille. Valmistaessaan näitä ns. ”Vankimakkaroita” käytettiin niiden valmistamisessa aineita, jotka eivät olleet ihmisravinnoksi kelpaavia. Mm. valmistus tapahtui siten, että eläimen sisuskalut, kuten mahat, sukupuolielimet, keskos vasikat ja niin edelleen laitettiin niihin puhdistamatta. Kun tästä huomautettiin alan mestarille, niin hän vain ilkkuen vastasi, että ’kyllä se iivanalle kelpaa’.

Tämän lisäksi tehtiin makkaroita mm. seuraavaan tapaan, joka osoittaa, että oli tarkoitus niin suuressa määrässä kuin mahdollista saada vankeja hengiltä pois. Esim. 60 kg satsiin makkara-aineita sekoitettiin 15 kg luujauhoa. Tällaisista aineista valmistettiin makkaroita tuhansia kiloja pitkän aikaa, kunnes joltakin taholta tuli määrätyt aineet mitä niihin saa laittaa. Tämäkin aiheutui siitä, että mahdollisesti Punainen Risti sai aikaan tämän muutoksen käydessään vankileireillä tarkastamassa ravinto- ja terveydentilaa. Nyt täytyy ottaa huomioon se, että luujauhot ovat erikoisen vaarallisia ihmisen elimistölle. Ja niinpä siitä varmaankin olikin seurauksena, että esimerkiksi Nastolan vankileirillä kuoli vankeja tavattomat määrät ja epäilemättä yhtenä aiheuttajana on ollut Etelä-Suomen Osuusteurastamon valmistamien luujauhomakkaroiden valmistus”. Ilmoitus jatkui vielä ja lopuksi mainittiin Etelä-Suomen Osuusteurastamon työntekijät Toivo Heinonen, Väinö Kärkölä, Hilja Tuominen, Elina Liukkonen ja Leevi Karhunen mahdollisina todistajina.³⁹

Suoritetun poliisitutkinnan jälkeen syytettiin rikoslain 34:15 §:n ja 21:1 §:n perusteella terveyttä ja henkeä vaarantavan tuotteen valmistamisesta Etelä-Suomen Osuusteurastamon johtajaa Lauri Savukoskea, työnjohtaja Uuno Soinista, terveystarkastaja Gustaf Forsgrenia, sotilasvirkamies Erkki Kupsusta ja eläinlääkäri Ilmari Hirvelää.⁴⁰

Kaupunginviskaali Onni Näreksen esityksestä alkoi Lahden raastuvanoikeuden toinen osasto marraskuussa 1945 käsitellä juttua, jossa syytettiin viittä henkilöä: Etelä-Suomen Osuusteurastamon johtajaa, saman teurastamon työjohtajaa, Lahden kaupungin terveystarkastajaa, sotilasvirkamiestä ja eläinlääkäriä. Kaupunginviskaali syytti heitä terveydelle vahingollisista aineista valmistettujen makkaroiden teosta.

---

³⁹ Lahden raastuvanoikeus 3.11.1945 § 2064, Hämeen maakunta-arkisto

⁴⁰ Lahden raastuvanoikeus 12.2.1946 § 225, Hämeen maakunta-arkisto

Lahden raastuvanoikeus totesi 12.2.1946 tekemässään päätöksessään, että Etelä-Suomen Osuusteurastamolla oli maatalousministeriön 12.12.1941 myöntämä lupa valmistaa sotavankimakkaraa sillä ehdolla, ettei se käytä raaka-aineita, jotka lihantarkastajan harkinnan mukaan ovat terveydelle haitallisia. Lisäehtona oli Päämajan intendenttiosaston 15.11.1942 määräys siitä, ettei sotavankimakkaran valmistukseen saanut käyttää pernoja, juoksutusmahoja, sukupuolielimiä, luujauhoa ja -rouhetta, perunaa tai juurikasveja. Raastuvanoikeus hylkäsi syytteet sillä perusteella, että oli jäänyt näyttämättä toteen Osuusteurastamon käyttäneen terveydelle vahingollisia raaka-aineita ennen 15.11.1942 ja em. määräyksessä kiellettyjä aineita sen jälkeen. Myös syyte väärästä ilmiannosta hylättiin sen perusteella, että ilmiannon tueksi oli esitetty varteenotettavia syitä.⁴¹

Ulkomailla sotavangeille ja joukkomuonitukseen tarkoitetut halparuoat

Myös muissa maissa on yhdistetty tiettyjä ruokia sotavankeihin ja muihin leiriläisiin. Tällaisina joukkomuonitukseen ja -jakeluun soveltuvina leiriruokina pistävät toisen maailmansodan aikana sotavankimakkaran rinnalla esiin erityisesti saksalaisten ”venäläisleipä”, venäläisten ”balanda” sekä ”ruotsinkeitto”. Tässä jaksossa näitä ruokalajeja käsitellään vertailumielessä ja jotta esitys sotavankimakkaraa saisi muonituskulttuurista syvyyttä.

Saksalaisten ”venäläisleipä”

Saksassa valmistettiin toisen maailmansodan aikana ”venäläisleipää” (Russenbrot) neuvostosotavangeille. Venäläisleivän koostumus vaihteli jonkin verran leiristä toiseen ja myös aineiden saatavuuden perusteella. Saksan elintarvikeministeriön marraskuussa 1941 antaman ohjeen mukaan valmistusainesten tulisi olla ruista, paahdettua sokerijuurikasta, selluloosajauhetta sekä heiniä tai lehtiä. Käytännössä noin puolet ainesosista lienee usein ollut ruisjauhoa, viidesosa spelttijauhoa ja niin ikään viidesosa sokerijuurikkaiden kuoria. Viimeinen kymmenesosa saattoi vaihtelevasti olla olkijauhetta, puujauhetta tai sahanpuruja ja hienonnettuja lehtiä.⁴²

Kun 100 grammassa ruisleipää oli noin 270 kilokaloria, lienee venäläisleivän vastaava energiamäärä ollut korkeintaan noin 200 kilokaloria. Käytettävissä ei ole lähempiä tietoja venäläisleivän tuotantomääristä, kulutuksesta ja merkityksestä.

---

⁴¹ Lahden raastuvanoikeus 12.2.1946 § 225, Hämeen maakunta-arkisto

⁴² Herman 1997, 156, 161, <http://www.gelderblom-hamel.de/zwangsarbeit/ausstellung/08lager/lager.html>, <http://www.neheim-news.de/geschichte/20050513.php>, http://www.lwl.org/pressemitteilungen/mitteilung.php?ur11DAIt=1091087922_0, [http://www.augsburg.de/Seiten/augsburg_d/bildung/stadsarchiv/veranstaltungen/veran ...](http://www.augsburg.de/Seiten/augsburg_d/bildung/stadsarchiv/veranstaltungen/veran...), <http://www.btinternet.com/~stalag18a/history18a.html>, <http://zum.de/Faecher/Materialien/lehmann/dps/lebensumstaende/verflegung/s...>

Helmikuussa 1942 Saksan työvoimahallinnon valtuutettu kuvasi venäläisleipää ravinnonlähteenä katastrofiksi.⁴³ Sen maku vastasi sisältöä, ja tuote saattoi aiheuttaa vatsa- ja suolistotauteja.⁴⁴

Venäläisten balanda

Saksan sotavankileireillä annettiin sotavangeille myös balandaa, Venäjän perinteiseen ruokakulttuuriin kuuluvaa ohutta vihannes- tai juureskeittoa. Balanda valmistettiin nopeasti ja helposti saatavista aineksista, ja lienee usein koostunut puhdistamattomista lantuista tai rehunauriista ja pienestä määrästä perunoita.⁴⁵ Puolen litran annoksessa saattoi tosin olla vain kaksi-kolme perunaa ja vettä. Vaihtoehtoisesti se koostui muutamista kaalinlehdistä tai nauriista.⁴⁶ Balanda kuului myös Neuvostoliiton sota- ja muiden vankileirien pääruokalajeihin. Unto Parvilahti kertoo vankileirimuistelmissaan Temnikovskin leirillä vuonna 1946 nokkosista valmistetusta balandasta. Keitto oli väriltään mustanvihreää ja laihassa liemessä ui muutamia nokkosenlehtiä ja kalanruotoja.⁴⁷ Puolen litran annoksen energia-arvo lienee usein ollut 150–190 kilokaloria.

Balandan eräs tuhdimpi vastine Suomessa oli ns. pataljoonakeitto, jonka ravintopitoisuus oli selvästi balandan energia-arvoa suurempi.⁴⁸ Suomessa tarjottiin Neuvostoliitosta palaaville heikkokuntoisille ja balandaan tottuneille entisille sotavangeille laihaa pataljoonakeittoa, johon kuului ”perunaa, lanttua, makaronia ja ehkä jokunen lihanmurunen”.⁴⁹

Ruotsinkeitto

Syksyllä 1944 Ruotsin Punaisen Ristin perustama Svenska Norgehjälpen –niminen järjestö muonitti norjalaisia koululaisia ruotsinkeitolla (Svenskesuppe).⁵⁰ Sitä tarjottiin myös Saksassa, jossa vuosina 1946–50 jaettiin 100 miljoonaa annosta ”Schwedensuppe”. Ruotsinkeitolla ei ollut mitään vakiintunutta koostumusta, päinvastoin sen sisältö vaihteli keittoaineisten saatavuudesta, kuljetettavuudesta ja edullisuudesta riippuen. Se saattoi yhtä hyvin olla niin makaroni-, herne-, vihannes-, mannaryyni- kuin kaurakeittoa. Ruotsinkeitto oli ensi sijassa tarkoitettu

---

⁴³ Reuss 2005, 31

⁴⁴ Spoerer 2001, 126-127, 134

⁴⁵ Reuss 2005, 31

⁴⁶ <http://www.russianfoods.com/russian-cooking/dictionary000040000/default.asp>,

<http://www.beljews.info/Camp.htm>

⁴⁷ Parvilahti 1958, 137

⁴⁸ Sotilaskeittokirja 1919, 24-25, Sotaväen ruoanpitoa rauhanaikana koskevat ohjeet (R.O.) 1932, 95-96, Ruokavalmistusohteita (RuVO) 1952, kohta B 17

⁴⁹ Peltonen 2001 s. 137

⁵⁰ Bernadotte 1948, 97, Hauglid ym. 1985, 77

3-6 -vuotiaiden lasten ruuaksi, mutta sitä jaettiin myös 7-12 -vuotiaille koululapsille, lastensairaaloissa, pakolaiskeskuksissa ja ylioppilaskodeissa.⁵¹

Ruotsinkeiton annoskoko oli puoli litraa ja sen kaloriarvo vaihteli keiton laadun mukaan. Vihanneskeiton energia-arvo oli noin 190 kilokaloria, makaronikeiton noin 250, hernekeiton noin 280, kaurakeiton noin 410 ja mannaryynikeiton noin 470. Muonitusjärjestelyihin ottivat osaa useat saksalaiset kansalaisjärjestöt kuten Deutsches Rotes Kreuz, Ewangelisches Hilfswerk, Innere Mission, Carita ja Arbeiterwohlfart.

Vertaileva katsaus leirien joukkomuonitukseen

Toisen maailmansodan aikana on arveltu olleen noin 35 miljoonaa sotavankia ja runsas kymmenen miljoonaa siviili-internoitua tai vangittua henkilöä.⁵² Hyvin suuri osa näistä pidettiin leireillä tai muissa eristetyissä paikoissa. Muonittaessaan leiriläisiä sotilasviranomaiset eri sotaikäyvässä maissa kohtasivat monia vaikeuksia ja haasteita. Nämä johtuivat useista syistä kuten joukkomuonitukseen tarvittavien elintarvikkeiden ja raaka-aineiden saatavuudesta, kuljetus- ja varastointilogistiikan ongelmista, muonan valmistuksen vaihtelevista olosuhteista ja sen jakeluun liittyvistä järjestelyistä. Näiden vaikeuksien ja haasteiden hallitsemiseksi syntyi ennen pitkää joko paremmin tai huonommin toimivia huoltojärjestelmiä, joihin kulloinkin sotatilanne kuitenkin vaikutti kouriintuntuvasti. Hyökkäys- ja sotilaallisten menestysvaiheiden aikana sotavankihuolto ehti harvoin mukaan sotatapahtumien tahtiin. Peräänntymis- ja tappiovaiheiden aikana sotavankihuollon toimintaedellytykset yleensä huononivat, kun parempina aikoina vaivalla rakennetut huoltojärjestelmät purettiin. Yleisemminkin oli jokaisen sotaikäyvän valtion sodanjohdon päähuomio sotatoimissa sotavankihuollon ollessa toisarvoisessa asemassa.

Toisen maailmansodan sotavankihuolto lienee hyvin usein ollut pikaisesti järjestetty ilman laajoja valmisteluja. Elintarvikkeita hankittiin mistä niitä saatiin, ja olosuhteista johtuen jouduttiin laajalti tinkimään sekä muonan määrästä että laadusta. Useimmiten oli kuitenkin tarkoituksenmukaista hankkia elintarvikkeita ja raaka-aineita, jotka sisälsivät riittävästi energiaa, olivat suhteellisen halpoja ja jotka voitiin kuljettaa, varastoida, valmistaa ja jakaa mahdollisimman yksinkertaisella ja työvoimaa säästävällä tavalla. Varsinkin venäläisten suosima leiriruoka – ruisleipä ja balanda – täytti mallikkaasti nämä ehdot. Ruisleipää oli suhteellisen helppoa valmistaa, kuljettaa, varastoida ja jakaa tasan. Myös balanda täytti hyvin samat ehdot, sillä tähän keittoon oli helppoa lisätä erilaatuisia kausikohtaisesti tai tilapäisesti saatavia raaka-aineita. Leipä-balanda -yhdistelmää käytettiin toisen maailmansodan aikana paikoitellen ja ajoittain myös mm. Saksassa ja Suomessa. Neuvostoliitossa se kuitenkin toimi muonitusjärjestelmän perusrunkona koko

---

⁵¹ Lorentz 1951, aukeama Hundra miljoner portioner svensksoppa

⁵² Westerlund 1998, 291, Westerlund 2009, 358

sodan sekä sotavankihallinto UPV- että siviilivankihallinto GuLAG-järjestelmien aikana.

Balandaa jaetaan Viipurin sotavankileirillä 1942. – Distribution of the Balanda ration in the Viipuri POW camp in 1942. Balanda is a thin vegetable soup typical for the traditional Russian cuisine. *Kansallisarkisto*

Ruotsin sotilasviranomaisten ja avustusjärjestöjen kehittämä ”ruotsinkeitto” oli puolestaan joukkomuonitukseen soveltuva ”muonituskonsepti”. Sen perusajatuksena oli maa- ja tilannekohtaisen avustuksen joustavuus, nopeus ja tehokkuus. Joustavuus ilmeni keiton ainesosien laajoissa vaihtelumahdollisuuksissa, sillä tarvittavat raaka-aineet hankittiin tilanteen mukaan. Ruotsalaiset toimijatahot saivat myös erinomaisen infrastruktuurinsa ansiosta nopeasti aikaan toimivia muonitusjärjestelmiä, joilla huollettiin tehokkaasti laajojakin leirijoukkoja. Ruotsinkeiton muonituskonseptin avulla ruotsalaiset sotilastahot ja avustusjärjestöt toteuttivat menestyksellä laajoja avustustehtäviä useissa maissa lyhyessä ajassa ja vieläpä tehokkaasti. Ruotsinkeiton muonituskonsepti havainnollistaa, kuinka hyvin yksinkertaisia muonitusjärjestelmiä saatiin toimimaan lyhyellä valmiusajalla, kun kyseessä todella oli pyyteetön auttamishalu.

Saksan ”venäläisleipä” ja Suomen sotavankimakkara ovat esimerkkejä sodanaikaisista erikoistuotteista. Niitä yhdistävät eräät yhteiset peruspiirteet. Kumpikin oli yksinomaan neuvostosotavangeille tarkoitettu halpatuote, ne

valmistettiin merkittävältä osalta muonajätteistä, ne olivat ravintoeettisesti al-arvoisia ja niiden tuotekuvaan sisältyi neuvostosotavankeja halventavia asenteita ja arvoja. Vaikka myös venäläisleivässä ja sotavankimakkarassa saattoi olla pikaisesti ja tilanteen mukaan hankittuja ainesosia ja raaka-aineita, on niitä yhdistävä peruspiirre lisäksi seikka, että ne olivat harkitun ja järjestelmällisen tuotekehittelyn tulosta. Kumpaankin tuotteeseen sisällytettiin sotilasviranomaisten aloitteesta ajatus, että omille sotilaille varattiin laadukkaat elintarvikkeet ja vähempiarvoisiksi katsotuille sotavangeille ruuanvalmistuksen kelpaamattomina hylätyt jätteosat.

Sotavankimakkarana sodanaikaisena ilmiönä

Esityksestä on ilmennyt, että Päämajan intendenttiosasto teki syksyllä 1941 aloitteen sotavankimakkaran valmistuksesta, että sitä tuotti kymmenen teurastamo joulukuusta 1941 keväeseen 1944 ja että valmistuksessa käytettiin osittain al-arvoisia sekä satunnaisesti pilaantuneita ja vaarallisia raaka-aineita. Sotavankimakkaran tekotapa oli makkaratyöläisille vastenmielistä, mutta tuotanto tapahtui ylempien sotilasviranomaisten suojissa. Tiettävästi erityistä sotavankimakkaraa valmistettiin ainoastaan Suomessa. Muut sotaikäiset maat ovat kuitenkin usein kehittäneet sotavankileirien joukkomuonitukseen soveltuvia muonia, joskin saksalaisten ”venäläisleipä” tiettävästi on ainoa suoraan sotavankimakkaranaan verrattavissa oleva, harkitun tuotekehittelyn tuloksena syntynyt sotavankimuona. Tässä päätösjaksossa käsittelen vielä sotavankimakkaran merkitystä sotavankimuonana ja sen suhteita sodan lakeihin..

Sotavankimakkaran merkitys sotavankien muonituksessa

Puutteellisten tietojen johdosta on hankalaa arvioida sotavankimakkaran merkitystä ravintoaineena. Koska teurastamoista armeijan elintarvikekeskuksiin tuotua sotavankimakkaraa ei jaettu tasaisesti sotavankileirien kesken, on sotavankimakkaran leirikohtainen merkitys kuitenkin saattanut olla suurehko. On myös mahdollista, että oli kätevää käyttää sotavankimakkaraa varsinkin sotatoimialueella, sillä sen pilaantumisen vaara oli pienempi verrattuna useisiin muihin elintarvikkeisiin.

Viidennestä armeijakunnasta ilmoitettiin syyskuussa 1942, että sotavankimakkaraa jaetaan viikoittain 1 500 kiloa sotatoimiyhtymien sotavankiluvun mukaan eli siis kuusi tonnia kuukaudessa. Everstiluutnantti A. Jolman käskyssä todetaan: ”Sv.makkara käytetään C-annoksen margariinin ja A-, B- ja C-annosten lihan korvauksena. Mikäli saadut sv.makkaramäärät eivät tähän kaikki kulu, saadaan ylijäämä käyttää kuoritun maidon korvaukseksi järjestyksessä C-, B- ja A-annos. Suomenheimoiosten sotavankien C-annoksen margariinia ei kuitenkaan korvata

sv.juustolla tai sv.makkaralla, vaan jaetaan se margariinina (lardina) tai sen puuttuessa voina”.⁵³

Sotavankien järjestelyleiri 2:lla Naarajärvellä sotavankimakkaraa käytettiin leirin arkistotietojen mukaan usein korvikeruokana ja liikaakin. Syksyllä 1943 asiasta nousi sellainen häly, että makkarat lähetettiin puolustuslaitoksen kemialliseen laboratorion tutkittavaksi.⁵⁴

Sotavankimakkaraa valmistaneet teurastamot eivät edes mainitse tätä tuotetta toimintakertomuksissaan, eikä yleensä löydy tietoja edes tuotetuista makkaramääristä. Tästä on kuitenkin Etelä-Suomen Osuusteurastamo poikkeus, sillä sen toimintakertomuksista selviää, että sen Lahden makkaratehdas teki vuonna 1942 195 tonnia makkaraa, vuonna 1943 noin viidesosan vähemmän eli 153 tonnia ja vuonna 1944 jopa 332 tonnia.⁵⁵ Makkaratuotteet toimitettiin pääasiassa puolustusvoimille, sillä kansanhuoltoministeriön ohjeet rajoittivat siviiliväestölle valmistettujen makkaroitten määrät ”varsin vähäisiksi”. Vuoden 1944 suuri tuotantomäärä johtuu taas Karjalan evakuoimisen tuomasta poikkeuksellisen suuresta liharunsaudesta syksyllä 1944. Tämä ei kuitenkaan vaikuttanut sotavankimakkaratuotantoon, joka lopullisesti päättyi keväällä 1944.

Toimintakertomuksista ilmenee Osuusteurastamo Itikan tuottaneen vuonna 1942 lähes 34 tonnia makkaratuotteita, vuonna 1943 lähes 35 tonnia ja vuonna 1944 lähes 49 tonnia. Suur-Savon Osuusteurastamo valmisti vuonna 1942 noin 17,5 tonnia makkaraa, vuonna 1943 runsaat 18 tonnia ja vuonna 1944 yli 33 tonnia. Ålands andelsslakteri teki puolestaan vuonna 1941 runsaat 30 tonnia makkaraa, mutta vuonna 1942 yli puolet vähemmän eli noin 14 tonnia ja saman verran vielä vuonna 1943. Sen sijaan vuoden 1944 valmistusmäärä oli lähes 23 tonnia. Muiden teurastamoiden tuotantomääristä ei ole tietoja

Sotavuosina Lahden makkaratehdas tuotti puolustusvoimille sotavankimakkarana lisäksi leikkele-, halpa- ja rynnimakkara. Joulusta 1941 maaliskuuhun 1942 tuotettiin viikoittain 1-1,5 tonnia sotavankimakkaraa.⁵⁶ Tämä tarkoittaa kuukausittain neljä-kuusi tonnia ja vuodessa 48-72 tonnia. Jos oletetaan, että neljäsosa tuotetuista makkaroista oli sotavankimakkaraita, tämä vastaisi alkuvuodesta 1942 huhtikuuhun 1944 yhteensä 100-120 tonnia. Jos edelleen oletetaan, että muut yhdeksän makkaratehdasta keskimäärin tuottivat vähemmän sotavankimakkaraa, olisi sotavuosien kokonaistuotanto saattanut olla ehkä 700-800 tonnia. Koska sotavangit lienevät vuosina 1942-44 päivittäin kuluttaneet vähintään 40 tonnia elintarvikkeita, olisi sotavankimakkaratuotannon muuhun sotavankimuonaan verrattuna jonkin verran suurempi energiamäärä täten vastannut enimmillään

⁵³ Everstiluutnantti A. Jolman sotavankimakkaraa koskeva käsky 26.9.1942, V AKE, Os 3, 43334/VI/1b, 11. Div.EK, Os. 3 4228/VI/62, T11491 2:42, Kansallisarkisto

⁵⁴ Palveleva Pieksämäki. Sotavangeja Naarajärvellä 1941-44. Katsaus elintarvikehuoltoon järjestelyleirillä. http://www.palvelevapieksamaki/yhdistykset_ja_seura...

⁵⁵ Etelä-Suomen Osuusteurastao r.l. toimintakertomukset vuosina 1941-44

⁵⁶ Väinö Kerkelän antama tieto. Lahden raastuvanoikeus 3.11.1945 § 2064, Hämeen maakunta-arkisto

kuukauden muonitusta. Tämän karkean laskelman perusteella voidaan päätellä sotavankimakkaran merkityksen olleen jokseenkin vähäistä ja muodostaneen korkeintaan noin 5 % sotavankimuonan energia-arvosta alkuvuodesta 1942 huhtikuuhun 1944.

Sotavankimakkara ja sodan lait

Etelä-Suomen Osuusteurastamon sotavankimakkaran valmistusta vuosina 1941–44 käsiteltiin Lahden raastuvanoikeudessa sodan jälkeen vuosina 1945–46. Raastuvanoikeus hylkäsi syytteet tehtaan johtohenkilöitä ja terveystarkastusviranomaisia vastaan terveyttä ja henkeä vaarantavan tuotteen valmistamisesta, joskin riittävän näytön puutteen johdosta. Varsin merkittävä perustelu syytteiden hylkäämiseksi lienee seikka, että vastaaja pystyi osoittamaan sotavankimakkaraa tuotetun Päämajan intendenttiosaston ohjeiden mukaisesti. Ilmeistä on myös, että Etelä-Suomen Osuusteurastamo pystyi melkein koko jatkosodan ajan poikkeamaan lainsäädännön edellyttämistä terveyskäytännöistä sotilasviranomaisten tosiasiallisella luvalla tai vähintään hiljaisella suostumuksella. Voitaneen lisäksi olettaa jokseenkin vastaavien olosuhteiden vallinneen myös muissa sotavankimakkaraa tuottaneissa teurastamoissa eri puolilla maata.

Näiden seikkojen perusteella voidaan päätellä Päämajan intendenttiosaston vastuun terveyttä ja henkeä vaarantavan sotavankimakkaran tuottamisesta ja jakelusta olleen varsin suuri. Tästä huolimatta oikeusjutun rikostutkintaa ei missään vaiheessa ulotettu koskemaan Päämajan intendenttiosastoa. Lahden raastuvanoikeudelle esitetyt Intendenttiosaston ohjeet sotavankimakkaran valmistuksesta olivat jokseenkin ylimalkaiset ja suppeat. On kuitenkin paikallaan todeta, että kaikki raastuvanoikeudessa esitetyt Päämajan intendenttiosaston laatimat ohjeet olivat vastaajapuolen hankkimia, eikä sen paremmin Lahden poliisilaitos kuin Sotavankileirien tutkimuskeskus pyytänyt selvitystä intendenttiosastolta. On täten mahdollista, että osa Intendenttiosaston laatimista ohjeista jäi esittämättä oikeuskäsittelyssä. Lisäksi on mahdollista, että Intendenttiosasto on tuhonnut sotavankimakkaran valmistusta koskevia asiakirjoja viimeistään kun rikostutkinta alkoi keväällä 1945.

Toisen maailmansodan aikana sodan tapaoikeuden normit sisältyivät kirjattuina vuoden 1907 Haagin maasotaa koskevaan ohjesääntöön ja vuoden 1929 Geneven sotavankien kohtelua koskevaan yleissopimukseen. Näiden kansainvälisoikeudellisten normien mukaan vangitsijavaltion oli huolehdittava sotavankien kohtuullisesta perushuollosta mm. muonituksen osalta. Keskeisenä periaatteena oli tällöin, että muonituksen oli määrältään ja laadultaan vastattava oman sotaväen muonitusta.⁵⁷ Tämä normi oli kuitenkin tulkittavissa siten, että täyttä yhtäläisyyttä ei vaadittu. Sodan tapaoikeutta sovellettaessa on vallitsevat olosuhteet voitu ottaa huomioon, ja asianmukaisen muonan saantivaikeuksien

---

⁵⁷ Westerlund 2009, 175-178, 407

johdosta on saattanut olla perusteltua jakaa määrältään ja energia-arvoltaan pienempiä ja laadultaan heikompia päiväannoksia sotavangeille kuin omille sotajoukoille. Sen sijaan on katsottava, että sodan tapaoikeus ei oikeuta sotavankimuonituksen laiminlyöntiin, eikä se salli terveyttä ja henkeä vaarantavan sotavankimuonan käyttämistä. Koska sotavankimakkara ei täyttänyt näitä ehtoja, on sen valmistuksen ja jakelun sotavankimuonaksi katsottava olleen selvässä ristiriidassa toisen maailmansodan aikana vallinneen sodan tapaoikeuden kanssa. Tästä on Päämajaa ja sen toimet sallinutta maan hallitusta pidettävä vastuullisina.

Lars Westerlund on oikeus- ja hallintohistorian dosentti ja Kansallisarkiston projektinjohtaja.

LÄHTEET

Arkistot

Hämeen maakunta-arkisto

Lahden raastuvanoikeus, II osasto

Pöytäkirjat 13.11.1945 § 2064, 22.1.1946 § 73 ja 12.2.1946 § 225

Kansallisarkisto

Päämaja, Intendenttitoimisto. Hallinnollinen toimisto. Salaista kirjeistöä 6 a-I 1939–1941. T 19653/5-6

V:n Armeijakunnan esikunta T-11491

Sähköiset tiedostot

- Galna ko-sjukan. http://sv.wikipedia.org/wiki/Galna_ko-sjukan

- Hullun lehmän tauti. http://fi.wikipedia.org/wiki/Hullun_lehm%C3%A4n_tauti

- Palveleva Pieksämäki. Sotavankeja Naarajärvellä 1941–44. Katsaus elintarvikehuoltoon

järjestysleirillä.

http://www.pieksamaki.fi/palvelevapieksamaki/yhdistykset_ja_seura...

Kirjallisuus

Bernadotte, Folke: I stället för vapen. Stockholm 1948

Centrallaget Enigheten 1918-1957. Verksamheten 1957. Helsingfors 1959

Fogde, Elis: Ålands andelslakteri 75 år. Historik. Verksamhetsberättelse. Gölby 1984

Haapio, Markku: Sininen lenkki ja kymmenen mestaria. Helsinki 2003

Haapio, Markku – Vahtera, Antti – Nurmi, Visa: Nakit ja muusi. Suomalaisten makkarakirja. Helsinki 2002

Harja, Niilo: Osuusteurastamo Itikka 1914-1964. Puoli vuosisataa määrätietoista työtä Etelä-Pohjanlaisen lihantuottajan ja kuluttajan hyväksi. Seinäjoki 1964

Hauglid, Anders Ole – Jensen, Knut Erik – Westrheim, Harry: Til befolkningen i Brannhøsten 1944 – gjenreisningen etterpå. Tromsø-Oslo-Bergen-Stavanger 1985

Helen, Olli – Pitko, Matti: Mustaa! Tutkimusmatka tamperelaisen perinneherkun sisimpään. Tampere 2004

Herbert, Ulrich: Hitler's foreign workers. Enforced foreign labour in Germany under the Third Reich. Cambridge 1997

Härö, A.Sakari: Kokemukset kaukopartiosta. Lääkärinä sodassa. Suomen lääkäriiliiton kokoamista muistelmista. Kauttu, Kyllikki (toim.). Helsinki 1989 s. 168-178

Karlsson, Svenolof: Vaasalaisen maidon historiaa ... ja meijeriosuuskunta Milkan historiaa viideltä vuosikymmeneltä. Vaasa 1987

Karström, Henning: Makkara ihmisravintona, Terveys 4.1978 s. 138-139

Korhonen, Paavo: Osuusteurastamo Karjaportti 1914-1989 75 vuotta. Mikkeli 1989

Lappalainen, Niilo: Hankoniemi toisessa maailmansodassa. Porvoo 1987

Lingonblad, Oscar: Pörtöm andelsmejeri 50 år 1920-1970. Pörtöm 1970

Lorentz, Gunnar: I barmhärtighetens tjänst. En bokfilm om Svenska Röda Korset. Stockholm 1951

Parvilahti, Unto: Berijas gårdar. Minnesbilder och iakttagelser från Sovjetunionen 1945-1954. Helsingfors 1958

Peltonen, Maria (Marja): Venäjän sotavangit. Teoksessa Päämäärämme Vapaa Isänmaa. Helsinki 2001 s. 136-138

Perkiö, Sirpa: Itikka osuuskunta 90 vuotta 1914-2004. Seinäjoki 2004

Perkiö, Sirpa: Lihakunta 1903-2003. Parhaita leikkeleitä 100 vuoden ajalta kuvin ja sanoin. Kuopio 2003 ja 2008

Muonitus- ja rehtusohjeet. Kotijoukkojen yleishuollossa oleville. Kotijoukkojen Esikunta. Muonitustoimisto (1942)

Reuss, Ernst: Gefangen! Das Schicksal sowjetischer Kriegsgefangener im Zweiten Weltkrieg. München 2005

Ruoanvalmistusohjeita (RUVO). Puolustusvoimain pääesikunta. Intendettiosasto (1952)

Ryynänen, Tapani: Lihätiedon lähteillä. Lihateollisuuden tutkimuskeskus 1940-1990. Helsinki 1990

Salminen, Merina: Makkara, josta tuli kansallisvihannes. Vähittäiskauppa 3.1999 s. 50-51

Sandelin, Gustav: Neljä vuosikymmentä teuraskarjakauppaa. Osuusteurastamo Itikka r.l. 1914-1953. Seinäjoki 1954

Savonlinnan seudun osuuskunta Tuote. 50-vuotiskertomus 1921-1971. Savonlinna 1971

Sotilaskiekkokirja. Toimittanut Sotaministeriön intendenttuuriosaston elintarviketoimituskunta. Helsinki 1919

Sotaväen ruoanpitoa rauhanaikana koskevat ohjeet (R.O.). Helsinki 1932

Spoerer, Mark: Zwangsarbeit unter dem Hakenkreuz. Ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und Häftlinge im Deutschen Reich und im besetzten Europa 1939-1945. Stuttgart 2001

Suistoranta, Kari: Lihan tähden kaikki työ. Lounais-Suomen Osuusteurastamo 1913-1988. Turku 1989

Talvi, Jussi: Paistiin päästyä. Kulttuurihistoriaa lihasta. Sen tuottamisesta ja käyttäytymisestä, sen nautinnollisen ilosta. Helsinki 1985

Talvi, Jussi: Gastronomian historia. Helsinki 1989

von Wendt, Georg: Sotaväen ruoanpitoa rauhanaikana koskevat ohjeet (R.O.). Helsinki 1932

Weegar, Johannes: Andelslaget ”Österbottens kött” 1934-1959. Vasa 1959

Westerlund, Lars: The mass death of Soviet Prisoners of War in Finland and the negligence of the Finnish, Swedish and Norwegian Red Crosses. Sisältyy teokseen: Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkiston artikkelikirja – Prisoners of War and Internees. A Book of Articles by the National Archives. Lars Westerlund toim./Ed. by. Helsinki 2008 s. 291-350

Westerlund, Lars: Sotavankien ja siviili-internoitujen sodanaikainen kuolleisuus. Muonahuolto, tautisuus ja Punaisen Ristin toimetttömyys 1939-44. Helsinki 2008

Teurastamoiden toiminta- ja vuosikertomukset

Berättelse över Österbottens kött Ab:s 10-åriga verksamhet 1934-1943

Berättelse över andelslaget Österbottens kött u.t.s verksamhet år 1944

Etelä-Suomen Osuusteurastamo r.l. toimintakertomukset 1941-44

Lounais-Suomen Osuusteurastamo r.l. vuosikertomukset 1941-44

Länsi-Uudenmaan Osuusteurastamo r.l. vuosikertomukset 1941-44

Osuusteurastamo Itikka r.l. vuosikertomukset 1941-44

Satakunnan Osuusteurastamo r.l. vuosikertomukset 1941-44

Savo-Karjalan Osuusteurastamo r.l. vuosikertomukset 1941-44

Savonlinnan seudun osuusliike Tuote. Toimintakertomus 1941-44

Suur-Savon Osuusteurastamo. Mikkelin karjanmyyntiosuuskunta r.l. vuosikertomukset 1941-44

Ålands andelsmejeri m.b.t. årsredogörelser 1941-44

SUMMARY

Lars Westerlund: Sausage for prisoners of war. That's good enough for Ivan

“The most popular vegetable in Finland is sausage,” is a joke that illustrates that sausage can be made from a variety of ingredients. This was certainly the case with the so-called prisoner of war sausage during the Continuation War (1941-1944). Some slaughterhouses made sausage from meat byproducts between 1942 and 1944 to fill a Finnish General Headquarters order. In accordance with the 1 April 1942 rations guidance from the Staff of the Finnish Home Army, sausage for the prisoners of war was made "mostly from byproducts rejected during inspection, such as blood, liver, spleens, rumen, testicles and other such things." During the Continuation War, ten slaughterhouses delivered several hundred tons of sausage for the prisoners of war. However, there was just no desire to remember these products after the war. All this is not even mentioned in the wartime memoirs of the butchers, the history of the slaughterhouses, or in works about the cultural history of sausage. There is also no information on sausage for prisoners of war in research and presentations on prisoner of war rations.

The reason why sausage made for prisoners of war was forgotten in historical research is obvious. The slaughterhouses have stressed the quality of their products, their hygiene and their sustainable production in their marketing. The making of ethically dubious sausage for prisoners of war out of meat byproducts does not suit their corporate image.

For its part, a characteristic of the historical writings of military authorities has been an attempt to avoid responsibility for the neglect of prisoners of war during the Continuation War. For this reason, the importance of so-called external factors in the mass mortality of Soviet prisoners of war has been emphasized. The initiative of the Quartermaster Section of the Finnish General Headquarters in acquiring sausage for prisoners of war would not have suited the desired historical image in this case. No participant in the production of sausage for prisoners of war would thus have been interested in remembering this wartime product.

The raw materials, producers and composition of sausage for prisoners of war

Four different categories of sausage were made for the Finnish Armed Forces during the war. These categories differed from each in the composition and quality of the sausage. Every one of these categories consisted of so-called casing sausage, whose nearly seven centimeter size stemmed from the common diameter of a stuffed natural casing. The sausage for the prisoners of war looked similar to standard Finnish sausage made from raw ingredients of a higher quality.

Werner Gustafsson, the chief quartermaster at the Finnish General Headquarters, issued guidance on the provision of rations for Soviet prisoners of war on 12 September 1941. Food for the prisoners of war was to be organized “flexibly as regards the quality and amount of food stuffs, taking note of the supply situation as required... Particular care must be taken to see that all kinds of byproducts that are not suitable in rations for our own soldiers, but that could still be used to feed people, should be taken into account in prisoner of war rations.” This guidance thus sanctioned the use of products of lesser quality to feed prisoners of war. Gustafsson probably meant meat byproducts, scraps and some amount of spoiled food in particular.

The Ministry of Agriculture granted ten meat-packing companies the right to make sausage for prisoners of war in December 1941. These firms had to follow the following rules:

- 1) Only raw materials that meat inspectors deemed to not be a health hazard could be used in the sausage.
- 2) The manufacture of this sausage could only take place when no other kinds of sausage were being made. The sausage factor inspectors had to keep a close eye on the manufacturing process and monitor that the manufacturing room, machinery and equipment were carefully cleaned after the work was completed.

3) The sausage for the prisoners of war could not be placed on the general market.

The Quartermaster Section of the Finnish General Headquarters issued an order on 15 November 1942 that restricted the raw material allowed in manufacturing this sausage. Meat from carcass heads, hoof meat, rumen, lungs, udders and byproducts of the fat rendering process were allowed. In addition, third stomachs, chunks of intestines, red blood cells and carcasses and meat byproducts approved by meat inspectors for use in sausage for prisoners of war could also be used in processing. However, there was no permission to use uterus, spleens, rennet bags, genitals, bone meal, potatoes or root vegetables. Rye and whole wheat flour were the only sanctioned vegetable matter. However, the amount could not go above ten percent of the weight of the final product.

According to Lauri Savukoski, director of the Slaughterhouse Cooperative of Southern Finland, officials issued directives that mentioned the raw materials allowed in making sausage for prisoners of war. These included "stomachs, genitals, spleens-third stomachs-uterus organ meat, rumen, lungs, hearts, pig and horse livers, livers from older fat animals, and meat approved by veterinarians, as well as bone meal up to 3-5% of the raw material." The guidance of the Quartermaster Section of the Finnish General Headquarters only mentioned livers, spleens and testicles of the above list.

Health Inspector Gustaf Forsgren later testified that third stomachs, stomachs, and female genitals, among other things, were used in the production of sausage for prisoners of war. The animals being slaughtered could have had mild cases of dysentery, among other things. He stated that Master Sausage Maker Uno Soininen had intended to use these raw materials without cleaning them. According to Forsgren's account however, he had immediately issued an order that all the raw materials used in the manufacture of sausage for prisoners of war had to be carefully washed and cleaned. Forsgren had many times remarked on this to Master Sausage Maker Soininen. Forsgren did not know of the use of meat from dead animals with dangerous diseases in the making of sausage for prisoners of war. Sausage Maker Väinö Kerkelä confirmed Forsgren's account. According to Kerkelä, Soininen had tried his best to conceal the use of waste products and spoiled raw materials from the inspector. The account also indicates that Soininen had often noted to the inspector that he was responsible for his actions and that he had permission from higher up.

Kerkelä also gave an account of his experiences with the raw materials used in making sausage for prisoners of war. All the waste that was not suitable for other products was used in this sausage. Examples included genital organs, dead animals that were supposed to be buried, and meat that had spoiled on the way to the plant. All this material were used in making sausage for prisoners of war without being cleaned. This sausage often smelled awful, so that the workers sometimes had a very difficult time handling it. The material being stuffed into the sausage also

included fish heads, rutabaga skins with dirt, nettles, potato peels, and spoiled cabbage leaves.

Sausage Maker Toivo Heinonen reported that when it was noticed that meat arriving at the plant had gone bad, it was salted and then used in sausage for prisoners of war. Heinonen stated that he had seen spoiled meat, some of which had smelled and some of which had maggots and sores. This meat was used in the making of sausage for prisoners of war. Sausage Maker Hilja Tuominen stated that she had ground stomachs and used them in sausage for prisoners of war. She had observed manure in this raw material.

The first known result of an investigation into the composition of sausage for prisoners of war was reported on 24 November 1942. According to its findings, the appearance, smell, taste and salt content of the sausage for prisoners of war was good. The energy value of this sausage was certified as being 157 kilocalories per 100 grams in December 1943. The energy content of peacetime sausage products for the Finnish Defense Forces varied depending on quality between 180 and 500 kilocalories per 100 grams. When compared to these products, the energy value of the sausage for prisoners of war was significantly less. It is also possible that the energy value of the sausage for prisoners of war declined over the course of 1943.

A large number of frozen horse carcasses from the Hanko forests were kept in the winter of 1942 for use in making sausage for prisoners of war. When the Red Army withdrew from its base in Hanko in December 1941, it shot its horses. These horse carcasses froze, and were regarded as suitable food for prisoners of war.

Bone meal was added to the sausage for the prisoners of war at the Slaughterhouse Cooperative of Southern Finland. Director Savukoski regarded the use of bone meal as “completely justified,” “extremely healthy” as a material, and stated that the bone meal “had not killed a single prisoner.”

On 11 September 1945, the veterinary department of the Ministry of Agriculture declared that bone meal had not been used in food for people and decided to ask for an opinion from medical officials on its suitability. Professor of Hygiene Woldemar Lojander stated that bone meal chiefly contained inorganic calcium. Since an important source of calcium, milk, was missing from the prisoner's diet, the use of bone meal was completely justified. Lojander saw the unlikely chance that bone chips would rip a hole in the walls of the intestines as the only danger. However, questions can be raised about the impartiality of Lojander in drawing up his opinion. He served as inspector of health and medical care for prisoners of war between April and September of 1943. Afterwards, he was chief of the medical office of the Commandant for Prisoners of War at the Finnish General Headquarters. As serious neglect had manifested itself in the care of prisoners of war during the Continuation War, it may be that Lojander, in his role as head of medical care, had an interest in protecting military officials from criticisms stemming from deficient rations for prisoners of war.

The slowing growing awareness about how bone meal may be dangerous to human health only came many decades after the end of the war. The most prominent is the connection with so-called Mad Cow Disease, or BSE (Bovine Spongiform Encephalopathy).

Sausage Maker Vainö Kerkelä stated that he often informed Uno Soininen, his supervisor, that the sausage made for the prisoners of war was unhealthy and that it should not be produced. Insisting that the manufacturing techniques used for this sausage were approved, Soininen had responded that they certainly had permission for the making of the aforementioned sausage and that “it was only going to the Russkies anyway.” When employees questioned the way that the sausage for the prisoners of war was being made, Supervisor Soininen threatened that the workers could be sent to the front.

The 1945-1946 court case on sausage for prisoners of war

The entire story of the sausage for the prisoners of war could have been completely forgotten if there had not been a case in the Lahti Municipal Court in 1945-1946 as a result of a report of a criminal act. This case generated a 120 page set of documents that sheds light on individual details of the production of sausage for prisoners of war and the raw materials used in the process. The disgust of the sausage plant workers about the manner in which sausage for prisoners of war was made and the harsh treatment they received by the management hovered in the background during the case. For these reasons a wartime worker with the Slaughterhouse Cooperative of Southern Finland lodged a complaint about the sausage for prisoners of war with the investigative center on prisoner of war camps. The report stated that beginning from Christmas 1941 the Slaughterhouse Cooperative of Southern Finland made sausage for prisoners of war that was chiefly sent to the Hämeenlinna and Nastola prison camps. Materials that were not suitable for human consumption were used in the manufacturing of the so-called “prisoner sausage.” It was also suspected that one factor behind the mass mortality among the prisoners in the Nastola camp could have been the bone meal sausage of the Slaughterhouse Cooperative of Southern Finland. After a police investigation, the director of the Slaughterhouse Cooperative of Southern Finland was charged with the manufacture of products dangerous to human health and life. The supervisor of the slaughterhouse, the health inspector of the city of Lahti and a military official and veterinarian also faced the same charge.

The court dismissed the charges on 12 February 1946 on the grounds that it was not possible to prove that the slaughterhouse had used raw materials detrimental to human health. A quite significant factor in the dismissal of the charges could be the fact that the defendants were able to prove that the sausage for the prisoners of war was produced according to the guidelines issued by the Quartermaster Section of the Finnish General Headquarters.

Cheap food meant for prisoners of war and rations abroad

Certain kinds of food were also connected to prisoners of war and other camp inmates in other countries. The German “Russian bread”, the Russian “balanda” and “Swedish soup” in particular can be placed alongside the sausage for prisoners of war as rations suitable for camp food during World War Two.

“Russian bread” (Russenbrot) was made in Germany for Soviet prisoners of war during World War Two. The composition of Russian bread varied somewhat from one camp to another and also depended on the availability of materials. The ministry in charge of food supplies in Germany issued guidelines in November 1941 on the raw materials to be used in making this bread. The document called for rye, roasted sugar beets, cellulose powder and hay or leaves. In practice approximately half of the ingredients was probably often rye flour, a fifth was spelt flour, and a fifth was likewise sugar beet peels. The remaining tenth could range from straw flour, ground wood or sawdust to ground leaves. While 100 grams of rye bread has around 270 kilocalories, the corresponding energy amount in Russian bread was perhaps about 200 kilocalories at most. There is no more precise information available on how much Russian bread was produced, as well as its consumption and significance. In February 1942, a delegate of the German labor administration described Russian bread as a catastrophic source of nutrition.

Prisoners of war in German camps also received balanda, which is a thin vegetable or root soup that is part of Russian traditional food culture. Balanda was quickly and easily prepared with ingredients on hand. It was perhaps often composed of uncleaned rutabagas or turnips and a few potatoes. There could be only two-three potatoes and water in a half liter serving. Alternatively, it could have a couple of cabbage leaves or turnips. Balanda was also one of the main foods in Soviet prisoner of war and other camps. In his memoir about prison camp life, Unto Parvilahti spoke of balanda made from nettles. The soup was dark green in color, and a few nettles leaves and fish bones swam in a watery broth. The energy value of a half liter serving was perhaps approximately 150-190 kilocalories.

The more robust counterpart of balanda in Finland was the so-called battalion soup, whose nutritional content clearly was higher than the energy value of balanda. When former prisoners of war returned in a weakened condition from the Soviet Union, they had become used to balanda. They were offered a thin battalion soup with potatoes, rutabagas, macaroni and perhaps some shreds of meat.

The Swedish Red Cross established an organization called Svenska Norgehjälpen (Swedish Norwegian Aid) in the fall of 1944 to feed Norwegian school children so-called Swedish soup (Svenskesuppe). The soup was also offered in Germany where 100 million portions of “Schwedensuppe” were distributed in 1946-1950. Swedish soup had no fixed elements, as its contents varied depending on the availability of ingredients, transportability, and price. It could as well be a macaroni, pea,

vegetable, semolina or an oat soup. The serving size of Swedish soup was half a liter, and its calorie value varied. The energy value of vegetable soup was approximately 190 kilocalories, macaroni soup was about 250 kilocalories, pea soup was around 280, oat soup nearly 410 and semolina was close to 470 kilocalories.

A comparative overview of camp rations

It is estimated that there were approximately 35 million prisoners of war during World War Two, and over ten million civilian internees or detainees. The authorities in different countries encountered many difficulties in feeding the camp inmates. Examples of issues included the availability of food stuffs, troubles in transportation and warehousing logistics, the conditions for preparing rations, and organizing its distribution. More or less functioning supply systems arose to confront these challenges, although the military situation had a tangible effect. The care of prisoners of war was seldom able to keep up with the pace of events during offensive phases or when there was success. During periods of retreat and loss, the operational conditions for the care of prisoners of war generally worsened, as supply systems built with great effort in better times were dismantled. The main attention of the military leadership of every state fighting in the war was more commonly focused on military operations, and the care of prisoners of war came second.

Care for prisoners of war during World War Two was often organized quickly and without extensive preparations. Food supplies were acquired from wherever they could be found. Extensive compromises had to be made on the quantity and quality of rations due to prevailing conditions. There was usually a deliberate attempt to acquire food stuffs and raw materials that contained enough energy, were relatively cheap and which could be transported, warehoused, prepared and distributed in the most simple manner possible while conserving labor resources. The camp food preferred by the Russians in particular, rye bread and balanda, fulfilled these conditions in a model fashion. Rye bread was relatively easy to prepare, transport, warehouse and distribute equally. Balanda also fulfilled these same conditions well, as it was easy to add seasonal or temporarily available ingredients to the soup. The bread/balanda combination was also occasionally used in Germany and Finland, as well as other places, during World War Two. In the Soviet Union however, this combination served as the core of the ration system both in the prisoner of war administration during the entire war and in the care of civilian prisoners during the GuLAg period.

The “Swedish soup” developed by Swedish military officials and aid organizations was a “ration concept” well suited for feeding lots of people. Its basic idea was the flexibility, speed, and effectiveness of aid on a country and situational basis. This flexibility manifested itself in the wide variety of choices for the ingredients, as the required raw materials were acquired based on the situation. The Swedish military

and aid organizations also quickly set up a functioning ration system as a result of their excellent infrastructure, which allowed them to effectively take care of large numbers of camp inmates. The ration concept of Swedish soup illustrates how a very simple ration system could be set up after a short period of preparation, when there was simply an unselfish desire to help.

The German “Russian bread” and the Finnish sausage for prisoners of war were examples of wartime special products that had some common basic features. Both were cheap products produced only for Soviet prisoners of war. In addition, they extensively used waste products, they were nutritionally substandard and their production reflected dismissive attitudes and values about Soviet prisoners of war. Although Russian bread and sausage for prisoners of war could also contain quickly acquired ingredients obtained depending on the situation, another unifying element was the fact that they were the result of considered and systematic product development. Both products reflected the basic thought of military authorities that the quality food supply was reserved for their own soldiers and that byproducts rejected as unsuitable for food preparation were for prisoners of war who were regarded as being of less value.

Prisoner of war sausage as a wartime phenomena

As a result of insufficient information, it is difficult to estimate the significance of sausage for prisoners of war as a source of nutrition. Because the prisoner of war sausage produced by the slaughterhouses for the army's supply centers was not evenly distributed among the prisoner of war camps, the camp specific significance of this sausage may have been great however. It is also possible that it was handy to use sausage for prisoners of war particularly in areas with military operations as the risk of spoilage was smaller when compared with many other food stuffs.

In September 1942, V Army Corps announced that it had distributed 1 500 kilos a week of the sausage for prisoners of war, or six tons a month. According to archival data, Prisoner of War Collection Camp 2 in Naarajärvi too often used sausage for prisoners of war as a substitute food. There was such a stir about the issue in the fall of 1943 that the sausage was sent to the chemical laboratory of the Finnish Defense Forces for investigation.

The slaughterhouses that made this sausage did not even mention these products in their business reports, nor is there general information on the amount of sausage produced. On the basis of a rough calculation, it can be concluded that the sausage for prisoners of war did not play a very significant role. It was perhaps only approximately 5% at most of the energy value of prisoner of war rations from the beginning of 1942 to April 1944.

The production of sausage for prisoners of war by the Slaughterhouse Cooperative of Southern Finland was the subject of a trial after the war, but the charges were dismissed due to lack of sufficient evidence. It is obvious that the Slaughterhouse

Cooperative of Southern Finland attempted for nearly the entire Continuation War to depart from the health practices required by legislation with either the actual permission of the military authorities or at least their silent acceptance. It could also be supposed that corresponding conditions also prevailed in other slaughterhouses producing sausage for prisoners of war in different parts of the country.

On the basis of these facts, it can be concluded that the Quartermaster Section of the Finnish General Headquarters bore significant responsibility for the production and distribution of sausage for prisoners of war that was harmful to human health and life. In spite of this, the criminal investigation for the court case did not extend to the Quartermaster Section of the Finnish General Headquarters at any phase.

The 1907 Hague Convention on the Laws and Customs of War and the 1929 Genève Convention relative to the Treatment of Prisoners of War were the documents that recorded the norms of customary law during World War Two. According to the norms of international law, the detaining power was required to handle the reasonable basic needs of prisoners of war, including rations. The central principle was that prisoner rations had to correspond in amount and quality to the rations of the detaining power's own soldiers. However, this norm was open to an interpretation that complete equivalence was not required since the prevailing conditions could be taken into account. Factors such as supply difficulties in getting rations could be a basis for distributing rations to prisoners of war that were inferior in terms of quantity, energy value and quality when compared to those issued to the detaining power's own units. However, it must be mentioned that the customary law of war did not justify the neglect of rations for prisoners of war, nor allow the provision of rations that were dangerous to health and life. Because the sausage for the prisoners of war did not fulfill these requirements, its manufacture and distribution as prisoner rations can be seen as being in clear conflict with the customary laws of war. The Finnish General Headquarters and the government of the country that allowed it to act in such a manner need to be held accountable.

Lars Westerlund is a docent in legal and administrative history and a project director at the National Archives of Finland.

Vapaudenriiston korvaaminen rahalla ja julkisella tunnustuksella

Internoinnista ja järkyttävistä
sotatapahtumista maksetut eläkkeet ja
korvaukset

**Compensation of Deprivation of Personal
Freedom Resorting to Money and Public
Recognition**

SODANJÄLKEISET POLIITTISET KORVAUSASIAAT

Lars Westerlund

Tämä kirjoitus on yleiskatsaus kuuden sodanjälkeisen vuosikymmenen aikana poliittisluonteisista vapaudenriidosta valtion varoin maksetusta korvauksista. Kirjoituksen tarkoituksena on valaista korvauksen saaneita ryhmiä, hakijoiden ja korvauksen saaneiden henkilöiden lukumäärää sekä korvaussummia ja -perusteita. Lisäksi kiinnitetään huomiota internointien ja niistä johtuvien korvausasioiden merkitykseen poliittisen järjestelmän viestijänä.

Kirjoituksessa koskettelen suppeasti useita vapaudenriistoa ja kärsimystä kokeneita ryhmiä. Näistä sisältyy artikkelikirjaan laajemmat esitykset erityisesti vuoden 1918 punaleskistä, Liittoutuneiden valvontakomission vuonna 1945 vangitsemista henkilöistä, toisessa maailmansodassa ulkomailla internoiduista suomalaisista merimiehistä, vuosina 1944–47 internoiduista Saksan ja Unkarin kansalaisista sekä jatkosodan aikana partisaani-iskuja kokeneista henkilöistä.

Erinäisiä muita kuin vapaudenriistoa koskevia korvausasioita

Suomen itsenäisyyden aikana on ollut vireillä useita laajoja poliittisluonteisia korvausasioita, jotka eivät ole liittyneet vapaudenriistoihin. Tämäntapaisia juttuja ovat olleet mm. seuraavat asiat:

- Viipurissa 28.4.1918 tapahtuneiden venäläisten joukkoteloitusten omaisten korvaukset 1918¹
- Venäläisen sotaväen aiheuttamien vahinkojen korvaukset 1918-27²
- Vuoden 1918 sodan kapinavahinkojen korvaukset vuonna 1919³
- Venäjällä palvelleiden Suomen valtion virkailijoiden korvaukset vuosina 1933–34⁴

---

¹ Viipurin venäläisteloituksia tutkineen toimikunnan kuulusteluaineisto. K.D. 113/58 1918, Siviilitoimituskunta, K.D. 12/31 Sot.T. 1918, Sisäasiaintoimituskunta Kansallisarkisto, Westerlund 2004 II, 157-160

² Jx 16, 23, 33-34. Venäläisen sotaväen tuottamia vahinkoja arvioimaan asetettujen lautakuntien pöytäkirjat ja muut oikeudenkäyntipöytäkirjat liitteineen. Valtiovarainministeriön arkisto, Kansallisarkisto, Rysskadorna 1923, Westerlund I 2004, 93-95. Uola 2007

³ Bc 4. Luettelo sisäasiainministeriöstä valtiovarainministeriöön 9.8.1919 jätetyistä kapinavahinkojen korvausanomuksia. Valtiovarainministeriön arkisto, Kansallisarkisto. Uola 2007

- Puutteessa olevien Suomen kansalaisten korvaukset Venäjälle jääneestä omaisuudesta vuonna 1937⁵
- Siirtoväen korvaukset 1940–66. Näiden lukuisten korvausasioiden käsittelyä varten toimi vuosina 1940–66 valtiovarainministeriön korvausasiain toimisto (vuosina 1945–47 nimellä korvausosasto) alueellisine ja kunnallisine arviolautakuntineen. Korvaustoimiston tehtävänä oli valmistella korvausten suorittamista siitä omaisuudesta, joka jäi luovutetulle alueelle tai omaisuuden siirron yhteydessä tuhoutui tai katosi. Korvausten piiriin kuuluivat mm. siirtoväen maat, metsät, rakennukset ja irtaimisto, pommitusten aiheuttamat vahingot, ym.⁶
- Punaleskien eläkkeet vuonna 1943–48⁷
- Metsäkaartilaisten korvaukset vuonna 1946⁸
- Vuonna 1918 erotettujen rautatieläisten korvaukset vuosina 1947–49⁹
- Saksalaisen omaisuuden korvaus 1947–55¹⁰

Luettelo ei ole tyhjentävä, joskin se kattanee keskeisimmät poliittisluonteiset korvausasiat ja valaisee näiden asioiden luonnetta. Tässä yleiskatsauksessa ei ole tarpeellista selostaa näitä asioita tätä laajemmin, joskin ne ovat kiinteä osa Suomen valtion harjoittamasta poliittisluonteisesta korvauskäytännöstä.

Turvasäilöläisten ja poliittisten vankien korvaukset vuonna 1945

Vuonna 1945 maksettiin korvauksia lähinnä poliittisista syistä sotavuosina vangituille henkilöille.¹¹ Valtioneuvosto asetti joulukuun alussa 1944

---

⁴ Eja 1-5. Venäjällä palvelleiden Suomen valtion virkailijoiden korvausanomukset 1933-34. Valtiovarainministeriön arkisto, Kansallisarkisto

⁵ Ejb 1-3. puutteessa olevien Suomen kansalaisten korvausanomukset Venäjälle jääneestä omaisuudesta 1937. Valtiovarainministeriön arkisto, Kansallisarkisto, Korhonen 1998, Uola 2007

⁶ Laki alueluovutuksen johdosta menetetyn omaisuuden korvaamisesta (420/1940), Laki sotavahinkojen korvaamisesta eräissä tapauksissa (631/1940), Korvauslaki (656/1942), Toinen korvauslaki (390/1945), Waris 1952, 86-192, Kansakunta sodassa. Nide 2. Vyö kireällä 1990, 167, Heikkinen-Tiihonen 2009, 278

⁷ Vuoden 1918 sodan leskien avustuskomitean mietintö 3.6.1942, Sosiaaliministeriö. Punaleskien avustuskomitea. Anomukset 1943-48. Valtiokonttori, Suoranta 2006, Ronkanen 2008

⁸ Eje 1-21. Ns. metsäkaartilaisten korvaustoimikunnan asiakirjat 1946. Valtiovarainministeriön arkisto, Kansallisarkisto

⁹ Bc 6. Luetteloja 1918 erotettujen rautatieläisten korvaushakemuksista 1947-1949, Eje 1-24 Anomusarkisto, Valtiovarainministeriön arkisto, Kansallisarkisto

¹⁰ Fgc Saksalaisen omaisuuden korvausanomusasiakirjat. Valtiovarainministeriön korvausasiaintoimisto, Valtiokonttori, Kansallisarkisto

¹¹ Nuorteva 1987, 64-68, 101-104, 137-185, 215-230, Näre 2008, 249-308

ministerivaliokunnan käsittelemään poliittisista syistä tuomittujen tai turvasäilössä olleiden henkilöiden korvausvaatimuksia. Ministerivaliokunnan puheenjohtajaksi määrättiin ministeri Sakari Tuomioja ja jäseniksi ministerit Johan Helo, Kaarlo Hillilä, Urho Kekkonen ja Eino Pekkala. Ministerivaliokunta asetti 8.12.1944 toimikunnan valmistelemaan korvausasiaa ja siihen kuuluivat puheenjohtaja Eino Pekkala sekä jäseninä hallitussihteerit Emil Pekkanen ja Niilo Wellin, kansanedustaja Väinö Meltti, toimittaja Uno Laurikainen ja insinööri Albert Enckell. Pekkanen toimi samalla sihteerinä. Mietinnössään ”Poliittisista syistä kärsimään joutuneiden vahinkojen korvaamisesta” 19.12.1944 toimikunta hahmotteli noudatettavat korvausperiaatteet.¹²

Valmistelua jatkettiin sosiaaliministeriössä, joka puolestaan 2.1.1945 asetti toimikunnan käsittelemään avustusten myöntämistä. Toimikuntaan kuuluivat nuorempi hallitussihteeri Niilo Wallin, toimittaja Uno Laurikainen ja lakitieteen kandidaatti Eino Pekkala. Laurikainen ja Pekkala lienevät edustaneet vangittuina olleita. Valtioneuvosto myös asetti 8.5.1945 valtiovarainministeri Sakari Tuomiojan esityksestä toimikunnan, jonka tehtävänä oli selvittää maksettavien korvausten perusteita. Toimikunnan jäseninä toimivat hallitussihteeri Valfrid Lennart Telkkä, kansliapäällikkö John Hellén ja hallitussihteeri Niilo Wallin. Tässä toimikunnassa vangituilla ei siis ollut edustusta.

Valmistelussa päädyttiin korvaamaan ainoastaan menetetty ansiotulo, ja koska tämä maksettiin keskiansiot alittavan korvaussumman perusteella, vaadittiin korvaussummille verovapautta. Tähän eduskunta siis suostui ja säätö vuonna 1945 lain ”poliittisista syistä tuomituille, syytteessä olleille tai turvasäilössä pidetyille heidän menetetystä ansiotuloistaan myönnetyn korvauksen verovapaudesta”. Laki koski ainoastaan 13.3.1940 ja 1.9.1944 välisenä aikana vankeuteen otettuja. Muita lain tai asetuksen taseisia säädöksiä ei asiasta annettu, mutta jo sosiaaliministeriön ns. päätösluettelossa 29.11.1944 määriteltiin korvauksen myöntämiselle yksityiskohtaiset ja tarkat edellytykset eri rajoituksineen. Mikäli korvaukseen oikeutettu oli kuollut, voitiin tietyn rajoituksen korvaus maksaa hänen lähiomaisilleen. Tämä periaate sisältyi myös vuoden 1927 lakiin valtion vastuunalaisuudesta virkamiehen aikaansaamasta vahingosta (142/1927) 6 §:ään, joskaan tähän lakiin ei viitattu korvausasian valmisteluasiakirjoissa. Jostakin syystä ei sovellettu tämän lain 1 §:n vahingon ja kärsimyksen korvausta koskevaa oikeusnormia. Myöskään rikoslain vastaavaa 9:2 §:ää ei sovellettu. Tottumattomuudesta korvausasioiden käsittelyyn tämä ei ole voinut johtua, sillä valtiovarainministeriössä oli monivuotista kokemusta korvauskysymysten selvittelyssä ja sen organisaation kuului jopa kokonainen korvausasioiden osasto koulutettuine virkamiehineen.

---

¹² Päiväämätön muistio (joulukuu 1944), Mietintö poliittisesta syistä kärsimään joutuneiden vahinkojen korvaamisesta 18.12.1944. J.K. Paasikiven kokoelma, Kansio V:55, Kansallisarkisto

Korvauksia maksettiin ilmeisesti 270 henkilölle. 74 korvaushakemusta hylättiin. Eduskunta myönsi korvauksia varten 75 miljoonaa markkaa, joten keskimääräinen korvaussumma oli noin 278 000 markkaa.¹³ Tämä vastaisi nykyrahana noin 31 400 euroa. Tieto on kuitenkin epävarma, sillä korvauksen saajien tarkka lopullinen määrä ei ole tiedossa.

Poliittisia vankeja kuljetetaan Sukevalla. – Political prisoners are marched in Sukeva during the Continuation War.

Välirauhansopimuksen 13. artiklassa tarkoitettujen sotarikollisten korvaukset vuosina 1949–51

Liittoutuneiden valvontakomissio (LVK) toimitti 19.10.1944 Suomen hallitukselle 61 henkilöä käsittävän nimiluettelon välirauhansopimuksen 13. artiklassa tarkoitetuista sotarikollisista ja vaati näiden henkilöiden pidättämistä.

---

¹³ Bc 5. Luetteloja henkilöistä, jotka ovat ilmoittaneet olleensa poliittisista syistä syytteessä, tuomittuina tai turvasäilössä ja sen perusteella ovat hakeneet valtiovarainministeriöltä korvausta menetetyistä ansiotuloista ja oikeudenkäyntikuluista 1945–46, Ejd 1-7. Poliittisista syistä pidätettynä, vangittuna, turvasäilössä tai oleskelupaikkarajoituksen alaisina 13.3.1940 jälkeen olleiden henkilöiden korvaushakemukset 1945. Valtiovarainministeriön arkisto, Kansallisarkisto, Poliittiset vangitsemiset 1919-44. 5. Poliittisten vankien ja turvasäilöläisten korvauskomitea. Kansan Arkisto

Viranomaisten toimesta pidätettiin luettelon perusteella 45 henkilöä, joista nimierehdysten johdosta LVK:n suostumuksella vapautettiin viisi miestä. Vasta 29 kuukautta myöhemmin LVK ilmoitti 20.2.1947, ketkä silloisista 40 vangista oli asetettava syytteeseen. Silloin määrättiin 16 miestä pantavaksi syytteeseen ja seitsemästä henkilöstä määrättiin toimitettavaksi täydentäviä tutkimuksia. Loput 17 laskettiin vapaaksi, kuten myöhemmin myös em. lisätutkimusten kohteena olleet seitsemän henkilöä. Syytetyistä 12 tuomittiin rangaistukseen, ja yhteistä heille oli se, että pidätysaika huomattavasti ylitti vapausrangaistuksen ajan.¹⁴

Valtioneuvosto teki 6.7.1950 päätöksen vapauden menetyksestä korvauksia selvittävän komitean asettamisesta. Sen asetti valtiovarainministeriö, ja komiteaan kuului puheenjohtajana hallitusneuvos Reino Kuuskoski sekä jäseninä nuoremmat hallitussihteerit Erkki Laaksovirta ja Holger Sandström. Komitean sihteerinä toimi varatuomari Unto Sarje. Komitea tutustui valtioneuvostolle saapuneisiin korvaushakemuksiin ja hankki omia tietoja sodanjälkeisenä aikana poliittisista syistä pidätetyistä, vangituista ja turvasäilössä olleista henkilöistä. Lisäksi se kuuli kuutta asiantuntijaa.¹⁵

Komitea ehdotti vuonna 1950 korvausta em. 12 henkilölle. Keskimääräinen korvaussumma oli 447 750 markkaa.¹⁶ Tämä vastaisi nykyrahana noin 15 700 euroa. Maksut suoritettiin hakemuksesta.¹⁷

Korvaukset maksettiin pidätyksen, vankeuden tai internoituna olon aiheuttamista ruumiillisista ja henkisistä kärsimyksistä sekä vapauden rajoittamisesta aiheutuneesta ansiotulon menetyksestä. Lisäksi saatettiin harkinnan mukaan maksaa kohtuullinen lisäkorvaus kustannuksista sekä perheellisyyskorvaus. Jos korvaukseen oikeutettu oli kuollut, korvaus maksettiin tietyin rajoituksin hänen lähiomaisilleen.

Komitea laajensi siis korvausperusteita, sillä korvaukset maksettiin nyt myös ruumiillisista ja henkisistä kärsimyksistä. Vuosien 1940–44 turvasäilöläisille ja poliittisista syistä tuomituille tällaista korvausta ei maksettu.

Tasavallan suojelulain ja välirauhansopimuksen perusteella eristettyjen korvaukset 1949–51

Myös sodan jälkeen suljettiin pienehkö määrä henkilöitä turvasäilöön tai heidät asetettiin asuinpaikkarajoituksen alaisiksi Tasavallan suojelulain (307/1939) perusteella. Tällaisia turvasäilöön suljettuja oli yhteensä 13¹⁸, ja vapauden

---

¹⁴ Kom.miet. 1950:45, 11-13, Liite ns. Miehikkälän miehistä, joiden vapauden menetyksen aika on ylittänyt tuomitun vapausrangaistusajan pituuden, Ahtokari 1969, 18, 210-214, Blinnikka 1969, 26-31, 155-157, Hyvämäki 1983, Nuorteva 1987, 233-239

¹⁵ Kom.miet. 1950:45, 2

¹⁶ Kom.miet. 1950:45, 53

¹⁷ Lappalainen 1997, 174-175

¹⁸ Kom.miet. 1950:45, 15-16. Liite 5. Luettelo turvasäilössä erityisistä syistä olleita

menetyksestä korvauksia selvittänyt komitea ehdotti heille korvauksia, joiden suuruus keskimäärin oli 315 000 markkaa henkilöä kohti.¹⁹ Nykyrahana summa vastaisi noin 10 000 euroa. Ainoastaan osa turvasäilöön suljetuista henkilöistä lienee kuitenkin saanut korvauksen, sillä Valpon esityksestä määrättiin vuosina 1945–46 yhteensä 120 henkilöä turvasäilöön.²⁰

Asuinpaikkarajoitusten alaisina oli taas ollut yhdeksän henkilöä, lähinnä suomalaisia kansallissosialisteja.²¹ Heille komitea ehdotti korvauksia, joiden suuruus oli 596 000 markkaa henkilöä kohden.²² Tämä vastaisi nykyrahana noin 20 800 euroa.

Lisäksi viranomaiset pidättivät ja vangitsivat 19.9.1944 solmitun välirauhansopimuksen 10. ja 13. artiklan sekä vuoden 1947 Pariisin rauhansopimuksen 9. artiklan perusteella useita henkilöitä nimierehdysten tai väärän ilmiannon takia tai sellaisia, joita muusta syystä ei joko pantu syytteeseen tai voitu tuomita rangaistukseen. Tämä ryhmä lienee suurelta osin ollut Valpon vuosina 1944–48 pidättämiä. Useimmille näistä henkilöistä maksettiin valtion varoista korvauksia. Osa, komitean arvion mukaan 30–40 henkilöä, oli kuitenkin jäänyt ilman korvausta sen johdosta, etteivät he olleet hakeneet korvausta määräajassa tai koska he eivät silloisissa oloissa pystyneet esittämään riittävää näyttöä.²³ Tälle ryhmälle komitea ehdotti korvausta, jonka suuruus oli keskimäärin 81 000 markkaa henkilöä kohden.²⁴ Nykyrahana summa vastaisi noin 2 800 euroa.

Nämäkin korvaukset maksettiin ruumiillisista ja henkisistä kärsimyksistä sekä menetetyistä ansiotulosta. Kustannusten korvaaminen ja perheellisyyskorvaus olivat mahdollisia, ja myös kuolleen lähiomaiset saattoivat eräin rajoituksin saada korvauksen.

Asekätkijöiden korvausvaatimukset vuonna 1949–51

Ns. asekatkenta tapahtui vuosina 1944–45.²⁵ Se tuli LVK:n tietoon, ja sen tutkinnan yhteydessä viranomaiset pidättivät yhteensä 1 465 henkilöä. Vuonna 1947 eduskunta säätöi lain aseellisen toiminnan luvattoman valmistelun rankaisemisesta (35/1947), jonka nojalla asekatkijien oikeudenkäynnit järjestettiin. Pidätetyistä, vangituista tai turvasäilössä olleista 668:aa henkilöä ei pantu syytteeseen tai tuomioistuin hylkäsi heitä koskevan syytteen. Koska 195:n tähän

---

¹⁹ Kom.miet. 1950:45, 45, 53

²⁰ Ahtokari 1969, 102

²¹ Kom.miet. 1950:45, Liite 6. Luettelo asuinpaikkarajoituksen alaisina erityisistä syistä olleista (muusta syystä kuin asekatkenta-jutun vuoksi)

²² Kom.miet. 1950:45, 53

²³ Kom.miet, 1950:45, 16-17

²⁴ Kom.miet. 1950:45, 53

²⁵ Salometsä 1969, Käkönen 1970, Ahtokari 1971, Virkkunen 1976, Lukkari 1984 (1992, 2005), Muhonen 1988, 82-93, Seppälä 1991, 196-223, Kilkki 1994, Turtola 1997, 292-298, Tapola 1998, Permi 2003, Mäkitalo 2007, Tapola 2007

ryhmään kuuluvan henkilön vapauden menetys ylitti kuukauden, vapauden menetyksestä korvauksia selvittävä komitea katsoi heidän kuuluvan korvauksen piiriin.²⁶

Rangaistukseen tuomittuja, jotka olivat pidätettyinä, vangittuina tai turvasäilössä, oli 798 henkilöä. Heistä 585 tuomittiin heidän vapauden menetyksensä aikaa pitempään vapausrangaistukseen. Yhteensä 213 henkilön vapauden menetyksen aika ylitti tuomitun rangaistuksen pituuden. Koska näistä 61 henkilöä oli ollut pidätettyinä, vangittuna ja turvasäilössä enintään kuukauden yli heille tuomitun rangaistusajan, em. komitea katsoi ainoastaan 144 henkilöä kuuluvan korvauksen piiriin.

Lisäksi 65 henkilöä oli ns. asuinpaikkarajoituksen alaisena eli heidät oli määrätty asumaan tietylle paikkakunnalle, jolta ei ollut luvallista poistua ilman viranomaisten suostumusta.²⁷ Koska nämä oli määrätty asumaan omalle paikkakunnalleen eivätkä viranomaiset rajoittaneet heidän toimiansa hoitamista tai ammatin harjoittamista, suljettiin ryhmä kokonaisuudessaan pois korvauksen piiristä.

Vapauden menetyksestä korvauksia selvittävä komitea ehdotti täten yhteensä 339 henkilölle korvausta, jonka keskimääräinen suuruus oli 71 071 markkaa.²⁸ Nykyrahana summa vastaisi noin 2 500 euroa. Joulukuussa 1948 satakunta pidätettyä oli tosin vaatinut rahallista korvausta, jonka suuruus oli keskimäärin 363 000 markkaa.²⁹ Korvaukset maksettiin henkilökohtaisen hakemusten perusteella. Yhteensä 325:stä korvausta hakeneesta henkilöstä myönnettiin korvaus 253:lle. Korvausta maksettiin 300 markkaa jokaista pidätyspäivää kohden ja lisäksi ansiotulon menetyksestä 200–800 markkaa päivää kohden.³⁰

Myös asekatkijille maksettiin korvaukset ruumiillisista ja henkisistä kärsimyksistä sekä menetetyistä ansiotulosta. Kustannusten korvaaminen ja perheellisyyslisäys olivat mahdollisia, ja myös kuolleen korvauksensaajan lähiomaiset saattoivat tietyn rajoituksen saada korvauksen.

---

²⁶ Kom.miet. 1950:45, 14-15. Liite 4. Luettelo niistä henkilöistä, joita asekatkennän takia on pidetty pidätettyinä, vangittuna ja turvasäilössä yli kuukauden joko ilman, että heitä on tuomittu rangaistukseen tai yli tuomitun vapausrangaistuksen ajan

²⁷ Kom.miet. 1950:45. Liite 3. Luettelo niistä henkilöistä, jotka asekatkennän takia ovat olleet asuinpaikkarajoituksen alaisina

²⁸ Kom.miet. 1950:45, 53

²⁹ De oskyldigt anhållna vill ha 38 miljoner. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 17.12.1948,

General Karhu kräver 800.000 i skdadestånd. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 21.5.1949

³⁰ Ejf 1-6. Ns. asekatkennätjutun ym. Sodan loppuselvittelyjen vuoksi pidätettyinä olleiden korvausvaatimukset 1949-51, Valtiovarainministeriö, Kansallisarkisto, Kivistö-Kämäräinen 1989, Asekatkennätäyryhmän selvitys 1992, 33-34

Internoitujen Saksan kansalaisuuden omanneiden suomalaissyntyisten naisten korvausvaatimukset vuosina 1949–50

Vuosina 1946 ja 1948 säädettyjen lakien perusteella saksalaisen omaisuuden Neuvostoliitolle tapahtuneesta luovutuksesta kärsimään joutuneille Suomen kansalaisille maksettiin valtion varoista korvauksia. Tähän ryhmään laskettiin kuuluvaksi myös suomalaissyntyiset, internoiduksi joutuneet kaksoiskansalaiset. Vuonna 1949 haki tiettävästi 35 kaksoiskansalaista korvauksia myös vapauden menetyksestä. Useimmat lähettivät korvaushakemuksensa valtioneuvostolle H. Falckin asianajotoimiston välityksellä. Hakijat vaativat korvausta sekä menetetyistä ansiotulosta että sielullisista kärsimyksistä. Melko tyypilliset korvausvaatimukset olivat 160 000 markkaa menetetyistä ansiotulosta ja 225 000 markkaa sielullisista kärsimyksistä eli yhteensä noin 385 000 markkaa. Summa vastaisi nykyrahana noin 15 000 euroa. Ei ole löytynyt lähempiä tietoja hakemusten käsittelystä, mutta ilmeistä on, ettei korvauksia maksettu.

Vapauden menetyksestä korvauksia vaatineiden joko Suomen kansalaisuuden menettäneiden tai säilyttäneiden suomalaisten naisten yhteenlaskettu lukumäärä oli 163. Internoisajan lyhyiden ja kuoleman johdosta komitea sulki korvauksen piiristä kuitenkin pois 28 naista.³¹ Loput 135 katsottiin korvaukseen oikeutetuiksi ja komitea ehdotti heille keskimäärin 125 267 markan suuruista korvausta.³² Nykyrahana tämä olisi vastannut noin 4 400 euroa. Mikään tiedossa oleva seikka ei viittaa siihen, että näitäkään korvauksia olisi maksettu.

Valpon entisen päällikön Arno Anthonin saama korvaus vuonna 1950

Valpon päällikkönä toimi vuosina 1.2.1941–2.2.1943 varatuomari Arno Anthoni. Hänen esityksestään lähetettiin vuosina 1942–43 mm. muutamia kymmeniä juutalaisia Räävelin (Tallinna) kautta Saksaan, jossa tiettävästi 12 heistä kuoli keskitysleireillä. Syyskuussa 1944 Anthoni lähti pienellä moottoriveneellä Ruotsiin, jossa poliisi pidatti hänet mm. sillä perusteella, että hän esitti väärät henkilötiedot. Ollessaan Ruotsissa ei-toivottu henkilö hän palasi 21.10.1944 enemmän tai vähemmän vapaaehtoisesti Suomeen lokakuussa 1944.³³ Poliisi kuulusteli häntä, mutta häntä ei vangittu. Liittoutuneiden valvontakomissio tiedusteli 5.11.1945 pääministeriltä, minkälaisiin toimenpiteisiin hallitus oli ryhtynyt Ruotsiin paenneiden sotarikollisten palauttamiseksi. Nimellä mainittiin mm. kenraalimajuri J.V. Arajuri, eversti V.A. Kotilainen ja Anthoni. Vielä

---

³¹ Kom.miet. 1950:45, 13-14. Liite 2. Luettelo internoiduista naisista. 1. Avioliitto solmittu ennen 1.1.1928, 2. Avioliitto solmittu 1.1.1928. jälkeen ja 3. Avioliiton solmimisaika tuntematon

³² Kom.miet. 1950:45, 53

³³ Anthoni är anhållen i Sverige. Hade inte sina papper i ordning. Hufvudstadsbladets kirjoitus 3.10.1944, Anthoni hade falkst namn i sitt pass. Hans närvaro icke önskvärd i Sverige, anser D.N. Hufvudstadsbladets kirjoitus 5.10.1944, Ahtokari 1969, 53

tammikuussa 1946 LVK katsoi, että Anthoni oli sotarikollisena pidettävä vankeudessa 19.9.1944 solmitun välirauhansopimuksen 13. artiklan perusteella.³⁴

Valpon aloitteesta Anthoni pidätettiin 23.4.1945,³⁵ suljettiin turvasäilöön 8.5.1945 ja vangittiin 24.1.1946. Kun Turun hovioikeus vapautti hänet 28.5.1948, oli Anthoni ollut yhtäjaksoisesti pidätettynä 949 vuorokautta. Oikeudenkäynnissä syyttäjät vaati Anthonille rangaistusta törkeästä virkavirheestä ja osallisuudesta murhaan. Hovioikeus katsoi kuitenkin Anthonin toimineen ainoastaan taitamattomasti, mitä ei kuitenkaan ollut katsottava rangaistavaksi virkavirheeksi. Näin ollen Anthoni vapautettiin.³⁶ Korkein oikeus tuomitsi puolestaan Anthonin jatkuvasta varomattomuudesta tehdystä virkavirheestä varoitukseen.³⁷

Marraskuussa 1948 Anthoni vaati valtiolta korvausta 2,6 miljoonaa markkaa. Summasta 1,5 miljoonaa markkaa korvaisi menetetyt ansiotulot, 150 000 markkaa heikentyneen työkyvyn vapautuksen jälkeen, 45 000 markkaa asianajajan palkkion, 10 000 markkaa lääkkeistä ja 950 000 markkaa kärsimyksistä.³⁸ Turun hovioikeus ratkaisi korvausasian huhtikuussa 1950. Anthoni sai 35 000 markkaa asianajajan palkkiota, 625 000 markkaa menetetyistä ansiotuloista ja 335 000 markkaa kärsimyksistä. Korvoja maksettiin 10 000 markkaa ja lisäksi hän sai 25 000 oikeudenkäyntikuluistaan. Myöhemmin korkein oikeus korotti korvausta 300 000 markalla. Anthonin saama lopullinen korvaussumma nousi 1,4 miljoonaksi markaksi.³⁹ Summa vastaisi nykyrahan noin 50 000 euroa ja oli verrattuna muihin suoritettuihin korvaussummiin suurehko.

Anthoni perusti korvausvaatimuksensa vuoden 1927 valtion virkavastuulakiin. Lehtikirjoituksista ei ilmene, että oikeusistuimet olisivat viitanneet tähän lakiin korvauksia myöntäessään.

---

³⁴ Fallet Anthoni inför riksdagen. F. d. statspolischefen i skyddshäkte på kontrollkommissionens yrkande. Hufvudstadsbladets kirjoitus 21.12.1946

³⁵ Anthoni gömd i prästgård. Han har anhållits och förts till Helsingfors. Nya Pressenin kirjoitus 25.4.1945

³⁶ Hovrätten gav frikännande utslag i målet mot Anthoni. Han förfor oskickligt men gjorde sig ej skyldig till tjänstefel. Åbo Underrättelserin kirjoitus 29.5.1948, Arno anthoni har frikänts. Hufvudstadsbladets kirjoitus 29.5.1948

³⁷ Utslag ges i Anthonimålet om en månad. Staten förpliktigad till ersättning, vidhåller kåranden. Hufvudstadsbladets kirjoitus 5.9.1949

³⁸ Anthoni väcker åtal mot staten. Hufvudstadsbladets kirjoitus 4.11.1948, Anthonis krav blir förkastat? Hufvudstadsbladets kirjoitus 14.12.1948, Viceh. Anthoni begär 2,6 milj. i ersättning. Hufvudstadsbladets kirjoitus 15.2.1949, Arno Anthoni yrkar på "nettogottgörelse". Skatten på den ersättning han begär bör inte drabba honom. Åbo Underrättelserin kirjoitus 8.9.1949

³⁹ Arno Anthoni vann delvis sitt mål mot staten. Erhåller drygt en miljon mark i skadestånd. Åbo Underrättelserin kirjoitus 6.4.1950, Anthoni fick över 1 milj. i skadestånd. Hufvudstadsbladets kirjoitus 6.4.1950, Anthoni får 1,4 milj. mk i ersättning. Hufvudstadsbladets kirjoitus 20.10.1950

Suomeen palanneiden Valvontakomission vankien korvaukset vuonna 1956

LVK:n määräyksestä viranomaiset pidättivät 21.4.1945 ja lähipäivinä 20 etupäässä venäläissyntyistä henkilöä.⁴⁰ Vaatimuksensa LVK:n edustajat perustelivat 19.9.1944 solmitun välirauhansopimuksen sotarikollisia koskevalla 13. artiklalla. LVK:n varapuheenjohtaja Grigori Savonenkov luonnehti pidätettyjä ”vaarallisiksi sotarikollisiksi, Neuvostoliiton vihollisiksi ja Saksan tšekäläisten apureiksi”.⁴¹ Heistä yksitoista oli Suomeen naturalisoituja, kahdeksan oli vailla kansalaisuutta olevia n.k. Nansen-passin haltijoita ja yksi oli neuvostosotavanki, joka oli Neuvostoliiton kansalainen. Suomen viranomaisten yllätykseksi LVK kuljetti vangit Neuvostoliittoon, jossa heidät tuomittiin ankariin rangaistuksiin. Vielä elossa olevat vangit vapautettiin valtiojohtaja Josif Stalinin vuonna 1953 sattuneen kuoleman jälkeen, ja heistä kaksi palasi Suomeen vuonna 1954, neljä vuonna 1955 ja viisi vuonna 1956.

Valtioneuvosto asetti vuonna 1955 toimikunnan valmistelemaan korvauksia palanneille vangeille. Komiteaan kuului puheenjohtajana hallitusneuvos Reino Kuuskoski ja jäsenenä sisäasiainministeriön virkamies Erkki Laaksovirta ja valtiovarainministeriön virkamies Erkki Tuominen. Sihteerinä toimi Pirkko Valliniemi.⁴² Entiset vangit hakivat korvausta oikeusteitse virkamiesvastuulain perusteella, mutta myös valtioneuvostolta. Korvaushakemusten suuruus oli noin 13 miljoonaa markkaa. Korvausta haettiin ruumiillisista ja henkisistä kärsimyksistä, menetetystä ansiotulosta, terveydenhoidosta ja terveyden heikentymisestä, matka- ja majoituskuluista, omaisuuden menetyksestä sekä asianajopalkkiosta. Toimikunta ehdotti vankien kuluja ja vahinkojen korvaamista sekä korvausta ruumiillisista ja henkisistä kärsimyksistä ja menetetystä ansiotulosta. Ehdotettujen korvausten suuruus oli keskimäärin 7 600 000 markkaa henkilöä kohden. Tämä summa vastaisi nykyrahana noin 221 000 euroa, ja korvaussummat olivat täten poikkeuksellisen suuret. Vankeuden kesto oli tosin noin kymmenen vuotta, eli myös poikkeuksellinen pitkä. Komitean ehdottamia korvaussummia kuitenkin myöhemmin supistettiin jonkin verran ja LVK:n vangeista Unto Parvilahdelle maksettiin korvaus, jonka suuruus oli vajaat viisi miljoonaa markkaa.⁴³ Rahan arvon laskun johdosta summa vastasi nykyrahassa noin 110 000 euroa eli puolet komitean ehdottamasta määrästä. Todennäköisesti vastaavat korvaukset maksettiin muillekin Suomeen palanneille, joskaan ei ole löytynyt näyttöä suoritetuista maksuista.

---

⁴⁰ Parvilahti 1957, 15, 89, 245, Björkelund 1966, 208, 345–349, 381, Ahtokari 1969, 39–40, Leino 1973, 127–129, Lappalainen 1997, 175–177, Leinon vangit.

http://fi.wikipedia.org/wiki/Leinon_vangit

⁴¹ Smirnov 1995, 125

⁴² Kom.miet. 1955:29

⁴³ Porvali 2008, 122

Internoitujen merimiesten korvaukset vuonna 1958

Jatkosodan aikana internoitiin vuosina 1941–45 ulkomailla 1 712 suomalaista merimiestä.⁴⁴ Valtioneuvosto asetti 26.5.1956 komitean tutkimaan kysymystä korvauksen myöntämisestä viime maailmansodan aikana ulkomailla internoituina olleille suomalaisille merimiehille. Sen puheenjohtajaksi kutsuttiin tullineuvos Holger Sandström sekä jäseniksi Suomen Merimies-Unionin puheenjohtaja Niilo Wälläri, vt. nuorempi hallitussihteeri Heikki Tuominen ja toimistopäällikkö Kalevi Salminen. Komitean sihteerinä toimi varatuomari Pauli Vuorijärvi. Mietinnössään komitea hahmotteli korvauseriaatteet.⁴⁵

Vuonna 1957 valtiovarainministeriö teki päätöksen ”ulkomailla internoituina olleille suomalaisille merimiehille suoritettavan korvauksen hakemisesta”. Päätös julkaistiin Suomen asetuskokoelmassa (92/1957). Valtioneuvoston antaman ohjeen mukaan oli korvaukseen oikeutettu Suomen kansalainen, joka toisen maailmansodan aikana ollessaan meripalveluksessa internoitiin Suomen kansalaisena ulkomailla. Ehtona oli kuitenkin, että tällainen henkilö palveli suomalaisella aluksella tai ulkomaalaisella aluksella palvellessaan oli sodan syttyessä pyrkinyt palaamaan Suomeen. Korvausta tuli suorittaa myös Suomen kansalaiselle, joka internoitiin ulkomaalaisesta aluksesta, johon hänet oli määrätty Suomen viranomaisten toimesta palvelukseen. Korvauksia myönnettiin sekä menetetyistä omaisuudesta että ansiotulojen menetyksestä. Mikäli korvaukseen oikeutettu oli kuollut myös hänen lähiomaisensa saattoivat tietyin ehdoin saada korvauksen.⁴⁶

Hakemuksia saapui yhteensä 797, joista hyväksyttiin 510 ja hylättiin 282 viiden tapauksen jäädessä ratkaisematta. Korvausten keskimääräinen suuruus oli 73 770 markkaa.⁴⁷ Tämä vastaisi nykyrahana noin 1 600 euroa.

Partisaaniuhrien korvaukset vuonna 2003

Neuvostopartisaanit surmasivat iskuissaan itärajan alueilla vuosina 1941–44 yhteensä 172 suomalaista siviilihenkilöä.⁴⁸ Eduskunta sääti vuonna 2003 lain

---

⁴⁴ Nylund 2008, 430-513, Nylund 2009

⁴⁵ Kom.miet. 1956:22, 1-2

⁴⁶ Internoiduille merimiehille suoritettavat korvaukset. Kansan Uutisten kirjoitus 23.2.1957

⁴⁷ Ak 1a. Kortistot internoitujen merimiesten korvauksista, Valtiovarainministeriön päätös n:o 92 8.2.1957, F1 1-7. Internoitujen korvausanomukset 1957-58.

Valtiovarainministeriön korvausasiainosasto, Valtiokonttori, Korvauksia viime sodan aikana internoiduille merimiehille. Hakemuksia tuli 797 kpl, niistä hyväksyttiin 510 kpl. Maakansan kirjoitus 2.2.1958

⁴⁸ Aapa 1968, Tikkanen 1971, Aapa 1975, Seppälä 1979, Rouhe 1979, 27. Viheriävaara 1981, Rönkkönen 1991, 288-290, Tikkanen 1996, Martikainen 1998, Oksanen-Martikainen 1998, Tikkanen 1998, Erkkilä 1999, Rouhe 1999, 27, Leontjev 2000, 31-42, Loisa 2002, Martikainen 2002 I, Martikainen 2002 II, Kirillov 2003 I, 124-126, Verigin-Laidinen 2003, 127-130, Kirilliov 2003 II, 123-125, Martikainen 2004, Partisaaneja, desantteja, sisseyä 2005, Kyllönen 2006, Mikkonen 2006, 152-156

valtion korvauksesta erälle Neuvostoliiton partisaani-iskujen kohteeksi joutuneille henkilöille (697/2003). Tämän mukaan suoritetaan korvausta henkilöille sairauden johdosta, joka on aiheutunut vuosina 1939–45 Neuvostoliiton partisaaniosastojen tai muiden aseellisten erikoisjoukkojen hyökkäyksestä. Edellytyksenä on kuitenkin, että sairauden syntyminen todennäköisin syin liittyy hyökkäyksen aiheuttamaan poikkeukselliseen järkytykseen (1 §).

Yhteensä noin 1 350 hakemuksesta hyväksyttiin noin 740 ja hylättiin noin 610.⁴⁹ Korvaussumma on 1 500 euroa.

Poliittisluonteisten vapaudenriistojen korvausasioiden pääpiirteet

Tässä jaksossa esitetään kokoavia havaintoja poliittisluonteisten vapaudenriistojen korvausasioiden pääpiirteistä.

Poliittisten korvausasioiden lukumäärä. Suoritetun katsauksen perusteella maksettiin vuosina 1945–56 valtion varoista korvauksia yhteensä seitsemän ryhmän edustajille poliittisluonteisista vapaudenriistoista ja korvauksen saaneiden henkilöiden yhteenlaskettu määrä oli 1 138. Todennäköistä on kuitenkin, että erälle henkilöille maksettiin vastaavia korvauksia ilman, että jokin komitea tai toimikunta olisi suorittanut kokonaisvaltaisia selvityksiä korvausperusteista.

Ilmeistä on, että korvauksia aiheuttomasta vapaudenriistosta on sodanjälkeisenä aikana maksettu poliittisiin korvaustapauksiin verrattuna moninkertaiselle määrälle. Tosin ei ole läheskään kattavia tietoja heidän lukumäärästään, joskin karkean arvion tekeminen on mahdollista. Syyttömästi pidätettyjä ja vangittuja henkilöitä koskevia korvauspäätöksiä tehtiin vuonna 1995 yhteensä 103 ja yksitoista vuotta myöhemmin vuonna 2006 lähes 400.⁵⁰ Jos arvelaan, että tällaisia tapauksia oli vuosina 1945–95 keskimäärin noin satakunta vuosittain ja vuosina 1996–2006 keskimäärin 250 vuodessa tuloksena on, että koko sodan jälkeisenä kautena on saattanut esiintyä noin 10 000 syyttömästi pidätetyn tai vangitun korvaustapausta. Näistä olisi siten runsas kymmenesosa ollut poliittisluonteisia. Koska poliittisluonteisia vapaudenriistoja ei ole esiintynyt vuoden 1948 jälkeen tarkoittaa tämä sitä, että poliittisten korvausasioiden osuuden vuosina 1945–56, jolloin nämä korvaukset suoritettiin, on täytynyt olla varsin merkittävä eli todennäköisesti vähintään puolet silloisesta kokonaismäärästä.

Poliittisluonteisten vapaudenriistojen korvausasioiden säädöspohja. Vahingonkorvauksia koskevat säädökset sisältyivät vuoteen 1974 saakka vuoden 1889 rikoslain 9. lukuun. Vuonna 1927 eduskunta säätöi lain valtion vastuunalaisuudesta virkamiehen aikaansaamasta vahingosta (142/1927). On mahdollista ja myös todennäköistä, että näitä säädöksiä sovellettiin joko osittain tai kokonaisuudessaan myös joissakin poliittisluonteista vapaudenriistoa koskevissa

---

⁴⁹ Valtiokonttorin toimistopäällikkö Veikko Havon ilmoittama tieto

⁵⁰ De Godzinsky-Niemi 2008, 5

korvausjutuissa vuosina 1945–56. Nämä korvausjutut hoidettiin kuitenkin suurimmilta osin hallinnollisin keinoin em. virkamiesten vastuunalaisuuslain rinnalla. Tämä laki kumottiin vuonna 1974 vahingonkorvauslainsäädännön yleisuudistuksen yhteydessä, ja silloin eduskunta säätöi myös mm. lain syyttömästi vangitulle tai tuomitulle valtion varoista maksettavasta korvauksesta (422/1973). Laki ei vaikuttanut poliittisluonteisia vapaudenriistoja koskeviin korvausjuttuihin, jotka olivat ajankohtaisia pelkästään vuosina 1945–56.

Poliittisluonteisten vapaudenriistojen korvausjuttujen käsittelystä eduskunta säätöi tosin vuonna 1945 lain, joskin se koski ainoastaan korvausten verovapautta eikä korvauserusteita. Toinen säädösluonteinen normisto oli valtiovarainministeriön asetuskokoelmassa vuonna 1957 julkaistu päätös hakumenettelystä. Muiden korvausryhmien käsittelystä vastaavia säädöksiä ei laadittu. Nämäkin säädökset lienevät syntyneet erinäisistä lakitekneillisistä syistä. Näiden seikkojen perusteella voitaneen päätellä valtioneuvoston pyrkineen välttämään em. korvausasioiden säätelemistä lain- ja asetustason säädöksissä.

Käsiteltäessä poliittisluonteisten vapaudenriistojen korvausvaatimuksia vuosina 1945–51 valtioneuvosto antoi siis etusijan hallinnollisille menettelyille. Samalla korvauskäytännöt kuitenkin paljolti heijastivat rikoslain vahingonkorvausta ja vuoden 1927 virkamiesten vastuunalaisuuslain korvausta koskevia normeja. Outo piirre on lisäksi seikka, ettei vuosien 1940–44 turvasäilöläisille ja poliittisista syistä tuomituille ollenkaan suoritettu korvauksia ruumiillisista ja henkisistä kärsimyksistä, vaikka juuri näitä ryhmiä oli kohdeltu hyvin työkeästi. Epäinhimillistä kohtelua, näännytyksiä ja pahoinpitelyjä esiintyi laajalti ja sattui jopa yksittäisiä kuolemantapauksia. Sotarikoksista epäiltyjen ja asekatkijöiden kohtelu oli sen sijaan asiallista, mutta poiketen sotavuosina pidätetyistä ja vangituista heille maksettiin silti korvauksia myös ruumiillisista ja henkisestä kärsimyksistä.

Korvauserusteet ja poikkeavuudet niistä. Vuosina 1949–56 valtioneuvosto ja sen asettamat komiteat ja toimikunnat noudattivat yhtenäistä korvauskäytäntöä sotarikoksista epäiltyjen, asekatkijöiden, turvasäilössä olleiden, Arno Anthonin ja internoitujen merimiesten osalta. Sen sijaan kahta ryhmää kohdeltiin poikkeavalla tavalla. Kuten jo todettiin, sotavuosien turvasäilöläisille ja poliittisista syistä tuomituille ei korvausta maksettu ruumiillisista ja henkisistä kärsimyksistä, vaikka he olivat laajalti joutuneet kokemaan suurehkoa kärsimystä. Toisen poikkeavuuden muodostavat vuosina 1944–47 internoidut suomalaissyntyiset naiset, jotka olivat Saksan kansalaisia. Tälle ryhmälle korvausta ei jostakin syystä maksettu ollenkaan.

Partisaani-isku ja kokeneiden henkilöiden korvausasia ajankohtaistui vuonna 2003. Koska tältä ryhmältä henkilökohtaista vapautta ei riistetty, se ei ole suoranaisesti vertailukelpoinen vuosien 1945–56 korvausryhmiin. Yhteinen tekijä useimmille ryhmille on kuitenkin kärsimyksen korvaaminen valtion varoin.

Internoinnit ja korvaukset niistä poliittisen järjestelmän viestintänä. Katsauksen perusteella voidaan päätellä hallituksen käsitelleen poliittisluonteisia vapaudenriistoja koskevia korvausasioita yksittäisinä ja satunnaisesti esille tulleina tapahtumia ilman kokonaisvaltaista ja pitkäjänteistä suunnitelmaa. Samalla kun eräät vapaudenriistoa ja kärsimystä kokeneet ryhmät ovat syystä tai toisesta onnistuneet ajamaan korvausvaatimuksiaan, on toisilta ryhmiltä puuttunut voimaa tai vaikutusta vaatimustensa läpiviemiseksi. Menestystä tai epäonnistumista määräävä tekijä ei ole ollut objektiivinen korvaustarve, vaan korvausta vaativien ryhmien vaikutusvalta sekä sisä- ja ulkopoliittinen tilanne.

Vastaavasti internointien ja vastaavien vapaudenriistojen määräävänä tekijänä ei ole välttämättä ollut niinkään ns. objektiivinen tarve, vaan poliittisen järjestelmän tapa viestittää suuntauksistaan ja pyrkimyksistään. Ruotsin viranomaisten sodanaikaisia poliittisluonteisia internointeja tutkinut *Tobias Berglund* on todennut niissä esiintyvän ristiriitaisuutta. Luonteenomaista vuosina 1939–45 toimeenpannuille internoinneille oli näet, että tietynä hetkenä vähiten vaarallisia internoitavia kohdeltiin ankarimmin – ja päinvastoin. Vuosina 1939–41 Ruotsissa internointiin varsinkin natsisminvastaisia ja kommunistisia ulkomaalaisia, norjalaisia kuninkaalle lojaaleja sekä Ruotsin omia kommunistisia asevelvollisia. Berglundin havainnon mukaan internointeja ei suoritettu siksi, että internoidut silloisessa tilanteessa olisivat sinänsä olleet vaarallisia. Internoinnit olivat sen sijaan julkinen viesti Saksalle Ruotsin valmiudesta toimia niitä henkilöitä vastaan, jotka suhtautuivat vihamielisesti Saksa kohtaan. Saksan sotilaallisten vastoinkäymisten lisääntyessä alkoivat viranomaiset varsinkin alkuvuodesta 1943 Saksan Stalingradin taistelussa kärsimän tappion jälkeen internoida myös maahan saapuneita ulkomaalaisia kansallissosialisteja sekä kansallissosialistien kanssa yhteistyössä toimineita tanskalaisia ja norjalaisia.

Selityksenä tähän oli Berglundin tulkinnan mukaan Ruotsin tarve osoittaa kovempaa suhtautumistaan kansallissosialisteihin, jotta länsiliittoutuneet eivät näkisi Ruotsia Saksan myötäilijänä. Sodan loppuvuosina 1944–45 viranomaiset internoivat yhä enemmän ulkomaalaisia kansallissosialisteja ja heidän kanssaan yhteistyössä olleita, kuten Saksan joukoissa taistelleita baltialaisia, inkeriläisiä heimosotureita, norjalaisia quislingiläisiä ja tanskalaisia saksalaisten kätyreitä. Nämä henkilöt etsivät sodan tässä vaiheessa suurelta osin henkilökohtaista suojaa tai turvapaikkaa, eivätkä olleet erityisen vaarallisia. Tulokkaiden joukossa oli kuitenkin myös sotarikollisia, ja Ruotsille oli muuttuneessa tilanteessa tärkeää osoittaa liittoutuneille viranomaistensa suhtautuvan vakavasti tällaisiin henkilöihin. Saksan tappioiden lisääntyessä ja liittoutuneiden voittojen karttuessa vapautettiin vankeudesta vuodesta 1943 lähtien yhä enemmän natsismin vastustajia ja vasemmistolaisia. Internointien perimmäisenä tarkoituksena ei täten ollut maata

uhkaavien vaaratekijöiden torjuminen, vaan ne toimivat poliittisena viestintäkeinona kunkin vaiheen merkittävimmälle voimaryhmittymälle.⁵¹

Berglundin kuvaama ilmiö esiintyi myös Suomen viranomaisten jatkosodan aikana toimeenpanemissa internoinneissa, tosin erilaisissa muodoissa. Jatkosodan puhjettua internointiin turvasäilöön johtavat kommunistit ja vasemmistolaiset sekä valloitetussa Itä-Karjalassa ja Karjalan kannaksella suuri osa alueelle jääneistä siviilivenäläisistä. Tilanteessa, jossa neuvostojoukot kärsivät mittavia tappioita ja menettivät suuria maa-alueita, kommunistit eivät todennäköisesti muodostaneet merkittävää turvallisuusuhkaa. Itä-Karjalan ja Miehikkälän siviilileiriläiset eivät hekään olleet millään tavalla vaarallisia, sillä he koostuivat etupäässä naisista, vanhuksista ja lapsista. Näiden ryhmien internointi olikin lähinnä viesti hallituksen poliittisista päämääristä sekä suomalaiselle yleisölle että Saksalle. Siinä missä Ruotsin internointipolitiikka vuonna 1943 eli välivaihetta, Suomessa sellaista ei yhtä selvästi esiintynyt. Muutos Suomessa tuli välirauhan myötä kerralla, kun Saksan ja Unkarin maahan jääneet kansalaiset internointiin syyskuussa 1944 ja kommunistit sekä vasemmistolaiset vapautettiin turvasäilöstä. Tosin Suomenkin internointipolitiikka haki sodan edetessä uutta tasapainoa. Niinpä jatkosodan loppuvuosina Itä-Karjalan siviilileiriläisten luku pieneni selvästi. Syksyllä 1944 eräiden kommunistien ja ns. valtiollisten vankien vapauttaminen viivästyi sekä samaan aikaan Saksan ja Unkarin kansalaisten internointia laajennettiin uusilla ryhmillä lokakuussa 1944 ja tammikuussa 1945.

Saksan ja Unkarin kansalaisten joukkointernoinnin perustana ei ollut internoitujen henkilökohtainen vaarallisuus. Edes Liittoutuneiden valvontakomissio (LVK) ei koskaan esittänyt tällaista väitettä. Suomessakin internoinnin tarkoitus lienee ollut halutun viestin välittäminen, sillä toimenpide laajenuksineen kertoi poliittisten arvojen muuttumisesta keskeisille ulkopoliittisille toimijoille: Neuvostoliitolle, länsiliittoutuneille ja Saksalle. Jatkosodan päättymistä seuranneina vuosina pidätettiin LVK:n ja poliisiviranomaisten toimesta myös suurehko määrä muita henkilöitä ja vaikka osa heistä olikin syyllistynyt rikoksiin, liittyi näihin tapauksiin myös edellä kuvatun kaltaisia pyrkimyksiä viestin välittämiseen. Kuten on ilmennyt, LVK vaati 19.10.1944 välirauhansopimuksen 13. artiklan nojalla 61 suomalaisen sotarikollisen vangitsemista. LVK:n laatiman nimiluettelon perusteella suljettiin 45 henkilöä Miehikkälän leirille. Heistä 15 tuomittiin sotarikoksista ja 30 vapautettiin.⁵² LVK:n määräyksestä vangittiin myös 20.4.1945 välirauhansopimuksen 13. artiklan perusteella 20 ”terroristia” ja ”emigranttia”, jotka vietiin Neuvostoliittoon tuomittaviksi. Neuvostosotavankeihin kohdistuneista sotarikoksista syytettiin vuosina 1944–47 yhteensä 1 381, tuomittiin 723 ja

---

⁵¹ Berglund 2008, 168–174, ks. myös Molin 1982 ja Interneringslägren i Sverige under andra världskriget. http://sv.wikipedia.org/wiki/Interneringsl%C3%A4gren_i_Sverige-under_andra_v%C3...

⁵² Hyvämäki 1957, Hyvämäki 1992, Lista 1:n vangit. http://fi.wikipedia.org/wiki/Miehikk%C3%A41C3%A4n_miehet

vapautettiin 658 henkilöä.⁵³ Asekätkentäjutussa vuosina 1945–48 syytettiin 2 122 henkilöä, tuomittiin 1 488 ja vapautettiin 634.⁵⁴ Saksan ja Unkarin kansalaisten internointi vuosina 1944–47 oli poliittisen viestinnän näkökulmasta osa tätä laajempaa kokonaisuutta.

Myös poliittisluonteisten vapaudenriistojen korvausasioiden käsittelyssä ilmenevät vaihtelut ja poikkeavuudet voidaan selittää heijastumina poliittisen järjestelmän viestinnässä. Sotavuosina internoiduille ja kovistelluille vasemmistolaisille oli hävityn sodan jälkeisessä tilanteessa sekä ulko- että sisäpoliittisista syistä välttämätöntä suoda näyttävä hyvitys. Sodanjälkeinen ensimmäinen vasemmistoaalto laantui kuitenkin vuonna 1948, jolloin sotapolitiikkaa kannattaneet tahot olivat toipuneet kokemastaan heikkoudesta ja ryhmittäytyneet uudelleen. Tässä tilanteessa korvauksia alettiin maksaa välirauhansopimuksen perusteella perusteetta huostaan otetuille sekä pidätetyille asekatkijöille ja turvasäilöön poliittisista syistä suljetuille. Nämä korvaukset olivat ikään kuin uuden poliittisen tilanteen heijastumia ja ilmensivät vanhan eliitin poliittista paluuta hallitukseen ja virkakoneistoon. Valpon entisen päällikön Arno Anthonin vuonna 1950 saama hyvitys toimi samalla ikään kuin julkisena hyväksyntänä hallituksen sodanaikaiselle karkotuspolitiikalle. Suomensaksalaisista puolestaan oli tullut aivan mitätön yhteiskunnallinen tekijä, eikä ollut tarvetta ulottaa korvaushyvitystä sen piiriin kuuluville.

Suomeen 1950-luvun puolivälissä palanneille Valvontakomission entisille vangeille myönnetty hyvitys sopi puolestaan Neuvostoliitossa orastavaan uudistusvaiheeseen Josif Stalinin kuoleman jälkeen. Tämä tilanne mahdollisti korvaukset ja tarjosi hallitukselle sopivan tilaisuuden ikään kuin ottaa tiettyä etäisyyttä Neuvostoliiton sodan päättymistä välittömästi seuranneina vuosina harjoittamaan painostukseen. Ulkomailla internoiduille merimiehille korvaukset maksettiin vasta 13 vuotta internoinnin päättymisen jälkeen, ja tapahtuman taustana lienee ollut mm. 1950-luvulla tapahtunut länsikaupan kasvusuuntaus. Lopuksi Neuvostoliiton hajoaminen vuonna 1991 mahdollisti korvaukset vuosina 1941–44 partisaani-iskuissa kärsineille henkilöille. Kun taas vuodesta 2008 lähtien on valmisteltu korvauksia vuosina 1944–47 internoiduille Saksan ja Unkarin kansalaisille taustatekijänä on Suomen aloitteellinen yhteistyö uuden, yhdistyneen Saksan kanssa Euroopan Unionin puitteissa. Jokaisessa korvausasiassa on täten ulko- ja sisäpolitiikan kulloinenkin suhdanne vaikuttanut keskeisellä tavalla hyvityksen toteuttamiseen.

Lars Westerlund on oikeus- ja hallintohistorian dosentti ja Kansallisarkiston projektinjohtaja.

---

⁵³ Westerlund 2008, 16

⁵⁴ Oikeasta vääräksi – velvollisuudesta rikokseksi. <http://www.pikkupietari.com/110>, Asekätkentä. <http://fi.wikipedia.org/wiki/Asek%C3%A4tkent%C3%A4>

LÄHTEET

Arkistot

Kansallisarkisto

Juho Kusti Paasikiven arkisto

- Kansio V:55

Siviilitoimituskunta – sisäasiainministeriö

- K.D. 113/58 1918, Siviilitoimituskunta
- K.D. 12/31 Sot.T.1918, Sisäasiaintoimituskunta

Valtiokonttori

Valtiovarainministeriön korvausosasto (toimisto) (1924-) 1940-66 (-1968)

- Ak 1a. Kortistot internoitujen merimiesten korvauksista, Valtiovarainministeriön päätös n:o 92 8.2.1957
- F1 1-7. Internoitujen merimiesten korvausanomukset 1957-58
- Saksalaisen omaisuuden korvaus 1947-55

Valtiovarainministeriö

- Bc 4. Luettelo sisäasiainministeriöstä valtiovarainministeriöön 9.8.1919 jätetyistä kapinavahinkojen korvausanomuksista

- Bc 5. Luetteloja henkilöistä, jotka ovat ilmoittaneet olleensa poliittisista syistä syytteessä, tuomittuina tai turvasäilössä ja sen perusteella ovat hakeneet valtiovarainministeriöltä korvausta menetyistä ansiotulosa ja oikeudenkäyntikuluista 1945-46

Bc 6. Luetteloja 1918 erotettujen rautatieläisten korvaushakemuksista 1947-49

- Eja 1-5. Venäjällä palvelleiden Suomen valtion virkailijain korvausanomukset 1933-34

- Ejb 1-3. Puutteessa olevien Suomen kansalaisten korvausanomukset Venäjälle jääneestä omaisuudesta 1937

- Ejd 1-23. Vuonna 1918 erotettujen rautatieläisten korvausanomukset 1947-49
- Ejd 1-7. Poliittisista syistä pidätettynä, vangittuna, turvasäilössä tai oleskelupaikkarajoituksen alaisina 13.3.1940 jälkeen olleiden henkilöiden korvaushakemukset 1945
- Eje 1-21. Ns. metsäkaartilaisten korvaustoimikunnan asiakirjat
- Ejf 1-6. Ns. asekätkentäjutun ym. sodan loppuselvityttelyjen vuoksi pidätettynä olleiden korvausanomukset 1949-1951
- Jx 16, 23, 33-34. Venäläisen sotaväen tuottamia vahinkoja arvioimaan asetettujen lautakuntien pöytäkirjat ja muut oikeudenkäyntipöytäkirjat 1918-27.

Kansan Arkisto

- Poliittiset vangitsemiset 1919-1944-kokoelma. Kansio 5. Poliittisten vankien ja turvaäilöläisten keskuskomitea

Valtiokonttori

Sosiaaliministeriö. Vuoden 1918 punaleskien avustuskomitea. Anomukset 1943-48

Julkaisemattomat käsikirjoitukset

Kivistö, Martti – Kämäräinen, Kalevi: Ns. asekätkentäjutun ym. sodan loppuselvittelyjen vuoksi pidätettyinä olleiden korvausanomukset. Helsingin yliopiston oikeuden yleistieteiden laitoksen harjoitustyö 1989

Ronkanen, Tiina: Punaleskestä kansalaiseksi – Vanhenevat punalesket avustuksen anojina talvisodan jälkeisessä Suomessa. Helsingin yliopiston sosiaalhistorian pro gradu-tutkielma 2008

Suoranta, Kaisa: ”Ei kai ole syyni vuoden 1918 tapahtumat ...”. Punaleskien avustaminen 1918-1948. Joensuun yliopiston Suomen historian pro gradu - tutkielma 2006

Tiedottaja

Havo, Veikko, Valtiokonttori, Helsinki

Sähköiset tiedostot

- Asekätkentä. <http://fi.wikipedia.org/Asek%C3%A4tkent%C3%A4>

- Interneringslägren i Sverige under andra världskriget.
http://sv.wikipedia.org/wiki/Interneringsl%C3%A4gren_i_Sverige_under_andra_v%C3...
- Leinon vangit. http://fi.wikipedia.org/wiki/Leinon_vangit
- Lista1:n vangit.
http://fi.wikipedia.org/wiki/Miehikk%C3%A41C3%A4n_miehet
- Oikeasta vääräksi – velvollisuudesta rikokseksi.
<http://www.pikkupietari.com/110>

Kirjallisuus

Aapa, Uula: Partisaanit iskevät. Dokumenttiteos partisaaneja vastaan Lapin laajoilla selkosilla. Helsinki 1968 (Uula Aapa = Akseli Olli Väänänen)

Aapa, Uula: Partisaanisotaa. Valikoituja kertomuksia. Helsinki 1975

Ahtokari, Reijo: Punainen Valpo. Valtiollinen poliisi ”vaaran vuosina”. Helsinki 1969

Ahtokari, Reijo: Asekätkentäjuttu. Porvoo 1971

Asekätkentäryhmän selvitys. Helsinki 1992

Berglund, Tobias: Slutna utlänningsläger för civila i Sverige under andra världskriget. Ett systemperspektiv i en omvärldskontext. Sisältyy toekseen: En problematiska relation? Flyktingpolitik och judiska flyktingar i Sverige 1920-1950. Andersson, Lars M. – Kvist Geverts, Karin (red.). Uppsala 2008 s. 137-175

Björkelund, Boris: Stalinille menetetyt vuoteni. Elämäni vaiheet 1945-1955. Porvoo 1966

Blinnikka, Aulis: Valvontakomission aika. Porvoo 1969

De Godzinsky, Virve-Maria – Niemi, Johanna: Vapauden hinta. Rikosprosesessuaalinen vapaudenriisto ja sen korvaaminen. Helsinki 2008

Erkkilä, Veikko: Vaiettu sota. Neuvostoliiton partisaanien iskut suomalaisiin kyliin. Helsinki 1999

Heikkinen, Sakari – Tiihonen, Seppo: Kriisinselvittäjä. Valtiovarainministeriön historia 2. Helsinki 2009

Hyvämäki, Lauri: Lista n:o1. kertomus pitkästä odotuksesta. Tampere 1957

Hyvämäki, Lauri: Lista 1:n vangit. Vaaran vuosina 1944-48 sotarikoksista vangittujen suomalaisten sotilaiden tarina. Toim. Hannu Rautkallio. Espoo 1983, Espoo 1983

Kansakunta sodassa. Nide 2. Vyö kireällä. Helsinki 1990

- Kilkki, Paavo:** Valo Nihtilä – päämajan eversti. Porvoo 1994
- Kirillov, Sulo:** Sodan karua proosaa. Carelia 1.2003 s. 124-126 (Kirillov 2003 I)
- Kirillov, Sulo:** Välähdyksiä Karjalassa käydystä sissisodasta, Carelia 2.2003 s. 123-125 (Kirillov 2003 II)
- Kom.miet. 1950:45.** Vapuden menetyksestä eräissä tapauksissa suoritettavaa korvausta selvittelevän komitean mietintö
- Kom.miet. 1955:29.** Ns. Kuuskosken toimikunnan mietintö korvauksen suorittamiseksi Liittoutuneiden valvontakomissiolle 21.4.1945 luovutetuille henkilöille 12.10.1955
- Kom.miet. 1955:29.** Ns. Kuuskosken toimikunnan mietintö korvauksen suorittamisesta Liittoutuneiden valvontakomissiolle 21.4.1945 luovutetuille henkilöille 12.10.1955
- Kom.miet. 1956:22.** Korvauksen myöntämistä viime maailmansodan aikana ulkoimailla internoituina olleille suomalaisille merimiehille tutkimaan asetetun komitean mietintö 1956:22
- Korhonen, Mikael:** Finlands ryska fordringar. Ekonomisk uppgörelse med Ryssland efter 1917. Privata ersättningsfrågor i ett jämförande internationellt sammanhang. Åbo 1998
- Käkönen, U.A.:** Miehityksen varalta. Päämajan tiedustelu 1943-44. Helsinki 1970.
- Lappalainen, Niilo:** Aselevon jälkeen. Porvoo 1997
- Leino, Olle:** Kuka oli Yrjö Leino. Helsinki 1973
- Leontjev, Pauli:** Sissi Vasselei Kasjanov. Carelia 6.2000 s. 31-42
- Loisa, Kalevi:** Partisaanisodan siviiliuhrien muisto. Kuopio 2006
- Lukkari, Matti:** Asekätkentä. Helsinki 1984. Myöhemmät painokset: Helsinki 1992 ja 2005
- Martikainen, Tyyne:** Neuvostoliiton partisaanien tuhoiskut siviilikyliin 1941-1944. Kemi-Sompion kairan Kuosku, Maggan talot, Seitajärvi ja Lokka partisaanihyökkäysten kohteina. Savukoski 1998
- Martikainen, Tyyne:** Partisaanisodan siviiliuhrit. Espoo 2002 (Martikainen 2002 I)
- Martikainen, Tyyne:** Skräck och förtvivlan i finska Lappland. Kemi 2002 (Martikainen 2002 II)
- Martikainen, Tyyne:** Rauha on ainoa mahdollisuutemme. Partisaanisodan kansainvälinen sovitusseminaari. Sodankylä 27.-29.9.2002. Kemi 2004
- Mikkonen, Ismo:** Rukajärven partisaani. Carelia 2006 s. 152-156

Molin, Karl: Hemmakriget. Om den svenska krigsmaktens åtgärder mot kommunister under andra världskriget. Stockholm 1982

Muhonen, Ritva: Kanavalla Urho Kiukas. Porvoo 1988

Mäkitalo, Erkki: Puolustusvoimien varusteiden hajasijoitusta Säkylässä. Helsinki 2007

Nuorteva, Jussi: Vangit – vankila – sota. Suomen vankeinhoitolaitos toisen maailmansodan aikan. Helsinki 1987

Nylund, Sven-Erik: Suomalaisten merimiesten internoinnit toisen maailmansodan aikana. Sisältyy teokseen: Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkiston artikkelikirja – Prisoners of War and Internees. A Book of Articles by the National Archives. Toim., Ed. by Lars Westerlund. Helsinki 2008 s. 430-513

Nylund, Sven-Erik: Torpederade och internerade. Finska sjömän i andra världskriget. Helsingfors 2009

Näre, Sari: Turvasäilöön ja keskitysleireill – poliittisen vankien kohtelu sodan aikana. Sisältyy teokseen: Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia. Toim. Sari Näre ja Jenni Kirves. Helsinki 2008 s. 249-308

Oksanen, Paavo – Martikainen, Paavo: Painajainen Pielesjärvellä. Neuvostopartisaanien toiminta kesällä 1944. Pieliseläinen 1998

Partisaaneja, desantteja, sissejä. Rintaman molemmilla puolilla. Stepakov, Victor ym. Helsinki 2005

Parvilahti, Unto: Berijan tarhat. Havaintoja ja muistikuvia Neuvostoliitosta vuosilta 1945-1954. Helsinki 1957, Helsinki 2004

Permi, Pekka: Asekätkentää länsirajalla vuosina 1944-45. Tornio 2003

Porvali, Seppo: Uskollisuus on kunniamme. Tampere 2008

Rouhe, Yrjö: Menneitä ei kannata kaivella. Siirtoleirin johtaja ja partisaani yhtä mieltä. Venäjän aika 1.1999 s. 27

Rysskadorna. Skrifter utgivna av Finlands svenska jordägarförbund. N:o 4. Helsingfors 1923

Rönkkönen, Teuvo: Partisaanisotaa. Sisältyy teokseen: Tuntematon sota. Helsinki 1991 s.288-290

Salometsä, Erkki: A.F. Airo. Vaikeneva kenraali. Hämeenlinna 1969

Seppälä, Helge: Neuvostopartisaanit toisessa maailmansodassa. Partisaanit Suomen rintamalla. Porvoo 1979

Seppälä, Helge: Asemasodasta katkeraan rauhaan. Helsinki 1991

Smirnov, Stepan: Tornin miehet. Valvontakomission upseeri muistelee. Helsinki 1995

Tapola, Päivi: Jalkaväkikenraali K.A. Tapolan elämä. Helsinki 1998

Tapola, Päivi: Kenraalien kirjeet. Porvoo 2007

Tikkanen, Pentti H.: Partisaanit hyökkäävät. Hämeenlinna 1971

Tikkanen, Pentti H.: Sissejä ja partisaaneja. Hämeenlinna 1998

Tikkanen, Ville: Partisaanien uhrin. Kajaani 1996

Turtola, Martti: Aksel Fredrik Airo. Taipumaton kenraali. Helsinki 1997

Uola, Mikko: Katastrofin laskut. Kapinavahinkojen, patteritöiden ja Venäjälle jääneen omaisuuden korvauskysymys 1918-1939. Kuopio 2007

Verigin, Sergei – Laidinen, Einar: Partisaanien erityispiirteet Karjalassa vuosina 1941-1944. Carelia 1.2003 s. 127-130

Virkkunen, A.H.: Sörnäisten yleisesikunta. Helsinki 1976

Vuoden 1918 sodan leskien avustuskomitean mietintö 3.6.1942

Waris, Heikki: Siirtoväen sopeutuminen. Turkimus Suomen karjalaisen siirtoväene sosiaalisesta sopeutumisesta. Helsinki 1952

Westerlund, Lars: Kuolleisuus venäläisten linnoitustöissä. Sisältyy teokseen: Venäläissurmat Suomessa 1914-22. Osa 1. Sotatapahtumat 1914-17. Helsinki 2004 s. 93-106 (Westerlund 2004 I)

Westerlund, Lars: Me odotimme teitä vapauttajina ja te toitte kuolemaa. Viipurin valloituksen yhteydessä teloitettut venäläiset. Sisältyy teokseen: Venäläissurmat Suomessa 1914-22. Osa 2.2. Sotatapahtumat 1918-22. Helsinki 2004 s. 97-189 (Westerlund 2004 II)

Westerlund, Lars: Prisoners of War in Finland in WWII. An Introduction. Sisältyy teokseen: Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkiston artikkelikirja – Prisoners of War and Internees. A Book of Articles by the National Archives. Lars Westerlund (toim., Ed. By). Helsinki 2008 s. 8-19

Viheriävaara, Eino: Partisaanien jäljet 1941-1944. Oulu 1981

Lehtikirjoitukset

Anthoni fick över 1 milj. i skadestånd. Hufvudstadsbladets kirjoitus 6.4.1950

Anthoni får 1,4 milj. i ersättning. Hufvudstadsbladets kirjoitus 20.10.1950

Anthoni gömd i prästgård. Han har anhållits och förts till Helsingfors. Nya Pressenin kirjoitus 25.4.1945

Anthoni hade falskt namn i sitt pass. Hans närvaro icke önskvärd i Sverige, anser D.N. Hufvudstadsbladets kirjoitus 5.10.1944

Anthonis krav blir förkastat? Hufvudstadsbladets kirjoitus 14.12.1948

Anthoni väcker åtal mot staten. Yrkar på 2,6 miljoner ersättning. Hufvudstadsbladets kirjoitus 14.11.1948

Anthoni är anhållen i Sverige. Hade inte sin papper i ordning. Hufvudstadsbladets kirjoitus 3.10.1944

Arno Anthoni har frikänts. Hufvudstadsbladets kirjoitus 29.5.1948

Arno Anthoni yrkar på ”nettouppgörelse”. Skatten på den ersättning han begär bör inte drabba honom. Åbo Underrättelserin kirjoitus 8.9.1949

De oskyldigt dömda vill ha 38 miljoner. Hufvudstadsbladets kirjoitus 17.12.1948

Fallet Anthoni inför riksdagen. F.d. statspolischefen i skyddshäkte på kontrollkommissionens yrkande. Hufvudstadsbladets kirjoitus 21.12.1946

General Karhu kräver 800.000 i skadestånd. Hufvudstadsbladets kirjoitus 21.5.1949

Hovrätten gav frikännande utslag i målet mot Anthoni. Han förfor oskickligt men gjorde sig ej skyldig till tjänstefel. Åbo Underrättelserin kirjoitus 29.5.1948

Internoiduille merimiehille suoritettavat korvaukset. Kansan Uutisten kirjoitus 23.2.1957

Korvauksia viime sodan aikana internoiduille merimiehille. Hakemuksia oli 797 kpl, niistä hyväksyttiin 510 kpl. Maakansan kirjoitus 2.2.1958

Viceh. Anthoni begär 2,6 milj. i ersättning. Åbo Underrättelserin kirjoitus 30.4.1949

Utslag ges i Anthonimålet om en månad. Staten förpliktigad till ersättning, vidhåller käranden. Hufvudstadsbladets kirjoitus 5.9.1949

SUMMARY

Lars Westerlund: Postwar compensation politics

This general overview reviews the compensation paid by the Finnish state in the six decades after World War Two for politically-based detention. The article sheds light on the groups that received these payments, the number that applied for and received this money, the sums paid out and the principles by which claims were granted. In addition, the use of internment and compensation policies by the political system to send messages is also examined.

Since it became independent, there have been many instances in Finland of wide-ranging compensation of a political nature that have not stemmed from politically-based detention. Examples include restitution paid as a result of the 1918 Finnish Civil War, payments for the losses of Finns evacuated during World War Two made between 1940 and 1966, and reimbursement for the postwar seizure of German property paid between 1947 and 1955. This overview does not go into greater detail about these cases, but they are part of the context in which the Finnish state paid claims of a political nature.

The 1945 payments to political prisoners and those in preventive detention

Payments were made to those imprisoned during the war chiefly for political reasons in 1945. The Finnish government appointed a commission in December 1944 to consider the claims of those sentenced for political reasons and those placed in preventive detention.

After deliberating, the commission proposed that only the lost income be reimbursed. Because this sum was lower than the average income, it was suggested that this payment not be taxed. The Finnish parliament agreed to this recommendation and passed an act in 1945 "to exempt from tax the compensation paid for the lost income of those held in preventive detention, charged or sentenced for political reasons." The act only covered those detained between 13 March 1940 and 1 September 1944. If the individual entitled to compensation had died, a payment could be made to the next of kin within certain limits. The claims of 270 individuals were apparently granted, and 74 were rejected. The Finnish parliament appropriated 75 million Finnish marks for this policy, so the average sum was approximately 278 00 Finnish marks (31 400€). However, this estimate is not precise as the exact number of recipients is not known.

The 1949-51 payments for those accused under Article 13 of the Armistice Agreement

In October 1944, the Allied Control Commission demanded that 61 individuals that it regarded as war criminals be arrested. On the basis of this list, the authorities had 45 individuals arrested, five of whom were released as a result of mistaken identity. It was only on 20 February 1947, or 29 months later, that the Allied Control Commission announced who among these 40 prisoners were to be charged. While 17 were freed, 16 men were charged and seven individuals were made the subject of further investigation. In the end, these seven individuals were also let go without charge. Of the accused, 12 were sentenced for periods of time that were significantly shorter than the period that they had been held under arrest.

On 6 July 1950, the Finnish government appointed a committee to investigate compensation for this series of events. The committee proposed that the

aforementioned 12 individuals be paid restitution. The average sum was 447 750 Finnish marks (15 700€).

Compensation was paid for the physical and mental suffering caused by the detention and for loss of income. In addition, payments could be made upon consideration for expenses and family considerations. If the person entitled to a payment had died, the sum was paid to the next of kin within certain limits. The committee expanded the grounds for compensation, as claims for physical and mental suffering were also now granted. No restitution was made for these issues to those placed in preventive detention or sentenced for political reasons between 1940 and 1944.

The 1949-1951 payments to those detained as a result of the Security of the Republic Act or the Armistice Agreement

After the war, a few individuals were placed in preventive detention or had where they could live restricted. The committee investigating compensation proposed that the claims of the 13 people who were in preventive detention be paid as well. The sum was 315 000 Finnish marks (10 000€) per person on average. However, it seems that only some of the people who served time in preventive detention received their payments, as Valpo estimated that there had been 120 such individuals between 1945 and 1946.

Nine people, mainly Finnish national socialists (Nazis), had where they could live restricted. The committee proposed that they be paid compensation of 596 000 Finnish marks (20 800€) per person. On the basis of the 1944 Armistice Agreement and the 1947 Paris Peace Agreement, Finnish authorities also arrested and imprisoned many individuals who because of mistaken identity, false accusations or for some other reason either could not be charged or were not found guilty. This group may be mostly those who were arrested by Valpo between 1944 and 1948. The state granted the claims of many of them. However, the committee estimated that 30-40 individuals had not received compensation because they had not applied in the defined period of time or because they had not presented sufficient evidence in the conditions of the time. The committee proposed an average sum of 81 000 Finnish marks (2 800€) per person for this group.

These payments were made for physical and mental suffering, as well as for loss of income. Reimbursement of expenses and for family considerations was possible. In addition, the next of kin of the dead could receive compensation within certain limits.

The 1949-1951 payments stemming from the weapons cache case

The so-called weapons cache case took place in 1944-1945. In the incident, weapons from the Finnish Army were hidden in preparation for a possible occupation attempt by the Soviet Union. The effort came to the attention of the

Allied Control Commission. In the following investigation, Finnish officials arrested 1 465 individuals. In 1947, the Finnish parliament passed a law on preparation for unlawful armed action, which was the basis upon which the trials of those involved in the weapons cache case were organized. Sentences were handed out to 798 people.

The committee investigating compensation for detention proposed that payments be made to 339 of these individuals. The average recommended sum was 71 071 Finnish marks (2 500€), and the claims of 253 people were granted. This amount included 300 Finnish marks per day held under arrest and 200-800 Finnish marks per day for loss of income.

These payments were made for physical and mental suffering, as well as for loss of income. Reimbursement of expenses and for family considerations was possible. In addition, the next of kin of the dead could receive compensation within certain limits.

The 1949-1950 payments to interned Finnish-born women with German citizenship

On the basis of laws passed in 1946 and 1948, Finnish citizens who were negatively affected by the surrender of German property to the Soviet Union received restitution from the state. Finnish-born dual citizens were also counted among this group. As far as is known, 35 dual citizens also applied for compensation for detention. The applicants lodged claims for loss of income and mental suffering. Quite typical claims sought 160 000 Finnish marks for loss of income and 225 000 Finnish marks for mental suffering. The total sought was thus approximately 385 000 Finnish marks, which corresponds to about 15 000 euro. No more detailed information has been located on the processing of the applications, but it is likely that no compensation was paid.

There were 163 Finnish women who had either lost or maintained their Finnish citizenship who claimed compensation for their detention. However, the committee excluded 28 women from receiving compensation due to the shortness of the internment period or death. The remaining 135 were regarded as entitled to compensation and the committee recommended an average sum of 125 267 Finnish marks for them, which corresponds to 4 400 euro. There is no known evidence that indicates that this compensation was paid.

The 1950 payment to former Valpo head Arno Anthoni

Arno Anthoni (Master of Laws) served as head of Valpo between 1941 and 1943. As a result of a proposal from him, several dozen Jews were sent through Tallinn in 1942-1943 to Germany. As far as is known, 12 of them died in concentration camps. In September 1944, Anthoni fled to Sweden in a small motor boat, where the police arrested him. As a *persona non grata* in Sweden, he more or less returned voluntarily to Finland on 21 October 1944. The police interrogated him,

but he was not arrested. Valpo had Anthoni arrested on 23 April 1945, placed in preventive detention on 8 May 1945 and sent to prison on 24 January 1946. When the Turku Court of Appeals freed him on 28 May 1948, Anthoni had been under arrest for a period of 949 days straight. During his trial, the prosecutor demanded Anthoni be sentenced for aggravated misconduct and for complicity in murder. The Court of Appeals concluded that Anthoni had acted incompetently however, and did not find that he could be sentenced for misconduct. This led to Anthoni being freed. For its part, the Supreme Court gave Anthoni a warning for continuing lack of caution in the performance of his duties.

In November 1948, Anthoni filed a claim for 2.6 million Finnish marks with the state for loss of income, diminished capacity to work, lawyers' fees, medication and suffering. The Turku Court of Appeals ruled in the compensation case in April 1950, granting Anthoni over a million Finnish marks. The Supreme Court amended the ruling by 300 000 Finnish marks. The ultimate sum thus rose to 1.4 million Finnish marks, which corresponds to approximately 50 000 euro. This was a large sum compared to other payments.

The 1956 payments for the returning prisoners

In April 1945, the Allied Control Commission demanded that Finnish officials arrest 20 mostly Russian born individuals. The representatives of the Allied Control Commission based their demands upon Article 13 of the 19 September 1944 Armistice Agreement, which covered war criminals. To the surprise of Finnish officials, the Allied Control Commission had the prisoners sent to the Soviet Union where they received harsh sentences. Those prisoners who were still alive were released after Joseph Stalin's death in 1953. Two returned to Finland in 1954, four in 1955, and five in 1956.

The Finnish government set up a commission in 1955 to investigate compensation for the returning prisoners. For their part, the former prisoners pursued their cases through the courts. The claims were for about 13 million Finnish marks per person. The payments were for physical and mental suffering, lost income, medical care and weakened health, travel and accommodation costs, loss of property and lawyers' fees. The commission recommended reimbursement of the prisoners' costs and damages, as well as payment for physical and mental suffering and lost income. The average proposed sum was 7 600 000 Finnish marks per person, which corresponds to approximately 221 000 euro. This was thus an exceptionally large sum. The length of the prison term was nearly ten years, which was also an exceptionally long period of time. It is known that the former SS Officer Unto Parvilahti was eventually compensated with almost five million marks. Thus the proposed sum was reduced a little, but due to inflation the final compensation corresponded to not more than approximately 110 000 euro. Corresponding payments were probably made also to the other returnees, although no evidence of this has been found.

The 1958 payments to interned seamen

During and shortly after the Continuation War (from 1944 to 1945), 1 712 Finnish seamen were interned abroad. The Finnish government appointed a committee in 1956 to investigate granting compensation to Finnish seamen interned abroad during the war. In 1957, the Ministry of Finance issued a decision on “applications for compensation by Finnish seamen interned abroad.” According to guidance issued by the Finnish government, Finnish citizens in the merchant marine interned abroad during World War Two were entitled to compensation. There was a condition however. The individual had to have served on a Finnish flagged vessel, or had to have attempted to return to Finland when the war broke out if serving on a foreign vessel. Payment was also to be made to Finnish citizens who were interned from foreign vessels on which they had been ordered to serve by Finnish authorities. Compensation was paid both for lost property and for loss of income. If the person entitled to compensation had died, then the next of kin could receive compensation with certain conditions. A total of 797 claims were made, of which 510 were granted and 282 were reject. Five cases were not resolved. The average sum was 73 770 Finnish marks (1 600€),

The 2003 payments to victims of partisan attacks

Soviet partisans killed 172 Finnish civilians in attacks along the eastern border between 1941 and 1944. The Finnish parliament passed a law in 2003 covering state compensation for those who had been subject to attacks by Soviet partisans. According to the law, payment could be made to people for sickness stemming from attacks between 1939 and 1945 by Soviet partisan units or other armed special forces. However, there was a requirement that the most probable cause for the origin of the sickness would be related to the exceptional shock caused by the attack. Approximately 1 350 applications were submitted, of which 740 were approved and 610 were rejected. The sum paid out was 1 500 euro.

The chief features of compensation for politically-based detention

The number receiving compensation On the basis of the above overview, the state paid compensation to a total of seven groups between 1945 and 1956 for politically-based detention. Taken altogether, 1 138 individuals received payments from the state. It is probable however that some people had their claims granted without some committee or commission having comprehensively investigated the basis for the compensation.

The legal basis of compensation for politically-based detention

Until 1974, the legislation on compensation was in the 1889 Criminal Act. In 1927 the Finnish parliament passed a law on the state's responsibility for damages

caused by public officials. It is possible, and even probable, that this legislation also applied either in part or in whole to some of the 1945-1956 compensation claims for detention. However, these cases were mostly handled through administrative methods parallel to the act on the accountability of public officials. This act was rescinded during the general reform of legislation on compensation for damages in 1974. The Finnish parliament then also enacted legislation on compensation payments from the state for those jailed or sentenced without cause, among other things. This new act did not influence claims for politically-based detention, as there were only filed between 1945 and 1956.

The Finnish parliament did pass a law in 1945 on handling claims for politically-based detention, although this law only covered the tax free status of the compensation and not the principles under which the payments were made. A second set of standards of a legislative nature was the 1957 decision on the application process for compensation for interned seamen. Corresponding legislation for the handling of other claims was not drawn up. The legislation that did exist perhaps came into being because of some legal technicalities. It could be argued on the basis of these facts that the Finnish government tried to avoid enacting statutes and laws in the aforementioned compensation matters. In handling the claims filed in 1945-1951 for politically-based detention the Finnish government thus gave priority to administrative methods. At the same time however, the compensation practices mostly reflected the norms arising from claims filed under the 1927 accountability of public officials act and the damages portion of the criminal law. Another odd feature was the fact that those placed in preventive detention and sentenced for political reasons between 1940 and 1944 did not receive any compensation for physical and mental suffering, although it was precisely these groups that were treated quite roughly. The treatment of those suspected of war crimes and in the weapons cache case was quite matter of fact, but nevertheless they received payments for physical and mental suffering, unlike those arrested and imprisoned during the war. The Finnish-born women who had German citizenship and were interned between 1944 and 1947 were another exception. For some reason this group received no compensation.

Internment and compensation as a means of sending a message

On the basis of this overview, it could be concluded that the government handled compensation claims stemming from politically-based detention as a series of individual and randomly arising events. The government had no comprehensive and long-term plan. Some groups that experienced suffering and detention succeeded for one reason or another in pursuing their compensation claims. Meanwhile, other groups lacked the power or influence to push their claims through. The deciding factor in success or failure was not the objective need for compensation, but the influence of the group making the claims as well as the domestic and foreign policy situation.

The corresponding deciding factor in internment and detention was not necessarily the so-called objective requirement, but more the need for the political system to signal its intentions and orientation. *Tobias Berglund*, who has researched wartime internment of a political nature by Swedish officials, has found contradictions in these policies. As a matter of fact, a characteristic aspect of internment between 1939 and 1945 was that at any given moment the least dangerous possible internees were treated the most harshly – and vice versa. Between 1939 and 1941, anti-Nazi activists, communist foreigners, Norwegians loyal to the king and Swedish communist conscripts in particular were interned in Sweden. According to Berglund, these people were not interned because they would themselves have been dangerous in the conditions of the time. Their internment was instead a public signal to Germany that Sweden was prepared to act against individuals who were hostile to German interests. As German military reverses began to accumulate, officials also began to intern foreign national socialists (Nazis) who arrived in Sweden, as well as Danes and Norwegians who had collaborated with the Nazis.

In Berglund's interpretation, the explanation for this was Sweden's need to show the Western Allies that it was not a German sympathizer. In the concluding years of the war, between 1944 and 1945, the officials interned more and more foreign national socialists (Nazis) and their collaborators. Examples of internees included Estonians, Latvians and Lithuanians who fought in German units, Ingrians who fought with the Finns, Norwegians supporters of Quisling, and Danish henchmen of the Germans. In this phase of the war, these individuals mostly sought personal protection or sanctuary, and were not particularly dangerous. However, there were also war criminals among the arrivals. In this changing environment it was important to Sweden to show the Allies that its officials took these kind of individuals seriously. The ultimate purpose of the internment policy was thus not the management of threats to the country. Rather, the policy served to convey a political message to the most significant alliance at any given phase.

The phenomena described by Berglund also manifested itself in the internment practices followed by Finnish authorities during the Continuation War (1941-1944), although in different forms. When the Continuation War began, internment policies focused on placing communists and leftists in preventive detention, as well as on rounding up most of the civilian Russian population in the area of Eastern Karelia and the Karelian Peninsula occupied by the Finns. As Soviet forces were suffering massive losses and losing large swathes of territory, the communists probably did not represent a significant security threat. The civilian internees in Eastern Karelia and Miehikkälä were not dangerous in any way as they chiefly were women, old people and children. The internment of these groups was mainly a message about the political aims of the government to the Finnish public and to Germany. Change in Finland came in one swoop with the coming of the Armistice. The citizens of Germany and Hungary who were still in Finland were interned in September 1944 and the communists and leftists were released from preventive detention.

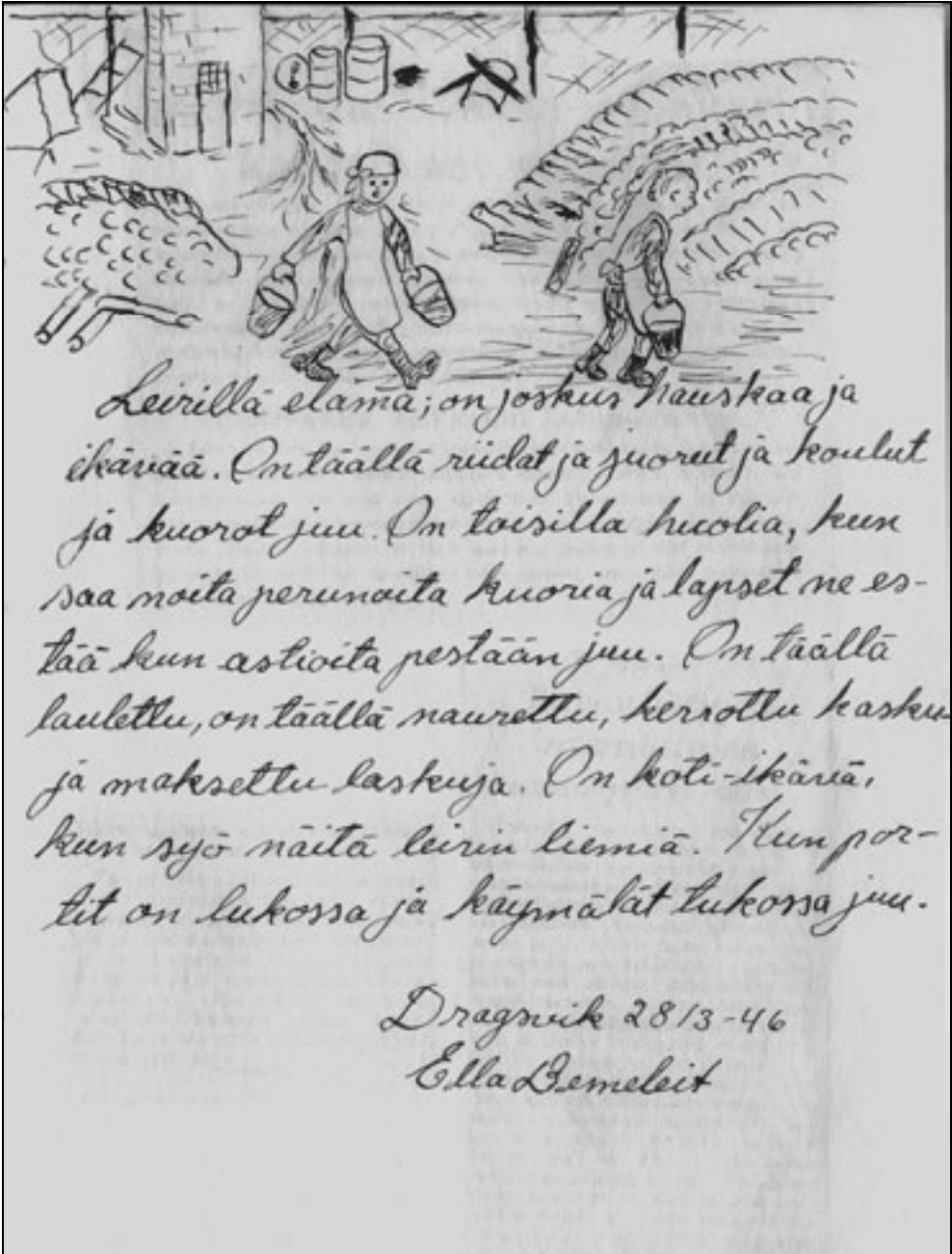
The basis for the mass internment of German and Hungarian citizens was not the threat represented by the individual internees. Not even the Allied Control Commission ever made such a claim. Internment in Finland also perhaps was meant to send the desired message and indicate a change in political values to the key foreign actors: the Soviet Union, the Western Allies, and Germany. In the years following the end of the Continuation War, a great many other people were also arrested. Although some of them were also guilty of crimes, these cases were also associated with the aforementioned attempts to send a message.

The phases and exceptions that manifested themselves in the handling of compensation claims for politically-based detention could also be explained as reflections of messaging in the political system. After Finland lost the war, it became necessary for foreign policy and domestic reasons to grant visible compensation to leftists interned during the war years. However, the first postwar leftist wave subsided in 1948 as the elements that had supported the wartime policies recovered from their weakened state and regrouped. In this situation, compensation began to be paid to those taken into custody without cause on the basis of the Armistice Agreement, as well as to those arrested in the weapons cache case and to those placed in preventive detention for political reasons. This compensation was a reflection of the new political situation and was an indication of the return of the old political elites to government and to the administrative machinery. The payment made to former Valpo head Arno Anthoni in 1950 worked in the same manner as a public acceptance of the deportation policy of the wartime government. However, Finns of German extraction had become a quite insignificant factor in society, so there was no need to extend compensation payments to them.

When the prisoners who had been arrested due to the demand of the Allied Control Commission and sent to the Soviet Union returned to Finland in the mid-1950s, compensation suited a Soviet Union where reform was sprouting up after the death of Joseph Stalin. This situation enabled the payments and offered the government a suitable opportunity to move a certain distance away from the policies followed in the years immediately following the end of the war with the Soviet Union.

The seamen interned abroad only had their claims paid 13 years after their internment ended. One factor in the background was perhaps the increase in Western trade in the 1950s. In the end, the 1991 dissolution of the Soviet Union enabled compensation for those individuals who were victims of partisan attacks made between 1941 and 1944. When compensation was proposed in 2008 for German and Hungarian citizens interned between 1944 and 1947, a background factor was Finland's cooperation with the new, united Germany in the context of the European Union. In every compensation case foreign and domestic politics at every phase thus had a central role in the payment of compensation.

Lars Westerlund is a docent in legal and administrative history and a project director at the National Archives of Finland.

Ella Bemeleit in piirros Knipnäs in leiriarjesta maaliskuussa 1946. Lau lu on mukaelma Eldankajärven jää-nimisestä kappaleesta. Fritzi ja Maxit kuitenkin puuttuvat joukosta. - A drawing by Ella Bemeleit from the Knipnäs camp showing household routines in March 1946. Georg von Frielingin albumi

Internoitu Kurt "Kurre" Schwarzenberg vetää sauhut hiihtoretkellä.
- Internee Kurt "Kurre" Schwarzenberg smokes on skies.
Birgitta Joukasen kokoelma

Korkeushyppyä Knipnäsien leirillä.
- High jump exercise in the Knipnäs camp.
Georg von Frielingin albumi

PUNALESKIEN ELÄKKEET VUONNA 1943

Juho Partanen

Punaleskiä on käsitelty historian tutkimuksessa huomattavan vähän. Punainvalideja ja punaorpoja koskevia tutkimuksia löytyy selvästi enemmän. Toisinaan punaleskiä on sivuttu näiden tutkimusten yhteydessä. Punaleskiä koskevia opinnäytetöitä löytyy ainakin kaksi: Kaisa Suorannan ”’Ei kai ole syyni vuoden 1918 tapahtumat...’ – Punaleskien avustaminen 1918–1948” ja Tiina Ronkasan ”Punaleskestä kansalaiseksi – Vanhenevat punalesket avustuksen anojina talvisodan jälkeisessä Suomessa”, joka keskittyy lähinnä eläkkeiden anomisen prosessiin. Suorannan työ on merkittävältä osin tämän kirjoituksen lähteenä. Yhtään itsenäistä julkaistua punaleskiä koskevaa tutkimusta ei ole vielä tehty.

Punalesket lukuina

Sota jätti jälkeensä noin 13500 leskeä, joista punaleskiä oli noin 11500. Eläkkeen vuonna 1943 saaneiden punaleskien keski-ikä oli vähän päälle 60. Vuonna 1918 he olivat siis keskimäärin hieman alle 40-vuotiaita. Korkealta tuntuva keski-ikä selittyy varmasti pitkälti sillä, että nuoremmat punalesket olivat avioituneet uudestaan. Uudestaan avioituneille ei myönnetty eläkettä. Huomioon on toisaalta otettava myös se, että kaikkein vanhimmat punalesket olivat jo ehtineet kuolla vuoteen 1943 mennessä. Punaleskivanhuksia tuskin tosin oli alun perinkään kovin monta. Sodassa kuolleet kuuluivat nimittäin enimmäkseen nuorempiin sukupolviin. Lapsia punaleskillä oli keskimäärin kolme ja puoli per leski. Noin kahdeksan prosenttia leskistä oli lapsettomia.¹

Punaleskien alueellinen sijoittuminen noudatti sodan osapuolten jakautumista. Etelä-Suomessa oli suurin osa punaisista joukoista ja niinpä Uudenmaan, Turun ja Porin, Hämeen ja Viipurin lääneissä oli yhteensä jopa noin 95 % punaleskistä.²

Tutkimuksessaan Suoranta selvittää punaleskien sosiaalista taustaa heidän puolisoitensa ammatin mukaan. Suurimpana ryhmänä erottuvat erikoistumattomat työläiset, joita on 40 % tutkimuksen otannasta. Ammattitaitoisia työläisiä ja teollisuustyöläisiä on niin ikään yhteensä noin 40 %. Maataloudesta elantonsa saaneita on noin 10 %, joista tilallisten osuus on vain noin 1 prosenttiyksikkö.³

---

¹ Pelttonen 2003, 157. Suoranta 2006, 15–16. Ronkanen 2008

² Suoranta 2006, 10

³ Suoranta 2006, 11–12

Punaleskien asema sodan jälkeen

Vuoden 1918 sota jätti ratkaistavaksi sodassa haavoittuneiden sotilaiden, kuolleiden sotilaiden leskien ja sotaorpojen kysymykset. Huhtikuussa 1919 säädetyn lain seurauksena sodan kahden eri osapuolen kohdalla annetut ratkaisut olivat alusta lähtien erilaiset ja epätasa-arvoiset. Laki järjesti valkoisen puolen haavoittuneiden, leskien ja orpojen eläkkeet, mutta jätti punaisen puolen osalta kysymykset avoimiksi.

Työväenjärjestöt olisivat halunneet kaikkien sotaleskien ja -orpojen aseman olevan yhtäläinen avustus- ja eläkejärjestelyiden suhteen. Työläisnaisten riippuvuutta köyhäinhoidosta haluttiin vähentää järjestämällä omaa avustustoimintaa. ”Vaivaisapua” pidettiin jo sinänsä häpeällisenä ja alentavana sekä lisäksi avustuksen mahdollista takaisinperintää ja äänioikeuden menettämistä köyhäinavun seurauksena pidettiin ongelmallisena.⁴

Punaleski miehensä haudalla 1918. – A red widow mourning for her husband during the 1918 war.

---

⁴ Pulma 1987, 133. Suoranta 2006, 26

Taistelu punaisten eläkkeiden puolesta

Sisällissodan päättymisen jälkeen ryhdyttiin eduskunnassa laatimaan lakia valkoisten invalidien ja sodassa kuolleiden omaisten eläkkeistä. Laki astui voimaan 1919 ja heti sen säätämisen jälkeen SDP:n kansanedustajat alkoivat vaatia, että se ulotettaisiin myös sodan toiseen osapuoleen. Rieti Itkosen, Olavi Puron ja Miina Sillanpään huhtikuussa 1919 esittämä toivomusaloite lähetettiin sotilasasiain valiokuntaan, joka hylkäsi sen. Kielteistä päätöstään valiokunta perusteli sillä, että yhteiskunnassa on aina köyhäinhoidon varassa eläviä, eikä ”laillista yhteiskuntajärjestystä vastaan taistelleita” voida asettaa parempaan asemaan kuin köyhäinhoidon varassa ”ilman omaa syytään” olevia. Tämän jälkeen vasemmiston taktiikaksi muodostui nostaa punaisten eläkeasia esille eduskunnassa aina, kun siihen tarjoutui sopiva asiayhteys. Vuoteen 1950 mennessä esimerkiksi punainvalidien eläkekysymys oli esillä 23 kertaa. Vasemmiston aloitteet punaisten eläkkeiden puolesta palasivat yleensä valiokunnista varustettuna merkinnällä ”ei ehditty käsitellä”.⁵

Vasemmiston taktiikka ei tuottanut tulosta ennen vuotta 1940. Talvisodan syytyminen mursi oikeiston vastustuksen punaisten eläkkeisiin hetkessä. Ensimmäisenä meni läpi kansanedustaja Tuomas Bryggarin (sd.) ehdotus punainvalidien toimeentulon turvaamisesta. Kuvastaen sitä miten oikeiston mielipiteet olivat muuttuneet kokoomuksen kansanedustaja Väinö Havas, joka oli taistellut ja haavoittunut valkoisten puolella, käytti puheenvuoron, jossa hän sanoi punaisten invalidien kärsineen jo liiankin kovan rangaistuksen ja toivoi, että eduskunta yksimielisesti kannattaisi Bryggarin ehdotusta. Ehdotus hyväksyttiin ilman vastustusta 16.12.1940.⁶

Tuumasta toimeen: laki punaleskien eläkkeistä

SDP:n kansanedustaja Eino Raunio teki vuoden 1941 alussa toivomusaloitteen ”toimeentulon turvaamiseksi vuoden 1918 sodassa tai sen johdosta henkensä menettäneiden vähävaraisille leskille”. Aloitteen allekirjoitti 46 SDP:n kansanedustajaa ja se lähetettiin työväenasiainvaliokuntaan. Mietintöjen jälkeen valiokunta ehdotti, että hallitus tutkituttaisi avustusta tarvitsevien punaleskien määrän ja antaisi asiasta esityksen eduskunnalle.⁷

Eduskunta hyväksyi valiokunnan ehdotuksen ja valtioneuvosto määräsi 5.3.1942 eläkeasiaa tutkimaan hallitussihteeri Yrjö Tamarin johtaman komitean. Vedoten siihen, että valkoisen puolen sotainvalidit, lesket ja orvot olivat saaneet eläkettä jo parinkymmenen vuoden ajan ja punainvaliditkin vuodesta 1941 lähtien, komitea asettui tukemaan eläkkeiden myöntämistä myös punaleskille. Suorittamiensa selvitysten perusteella komitea arvioi hakemusten kokonaismääräksi noin 5500.

---

⁵ Niemi 1990, 366–368

⁶ Niemi 1990, 368–370

⁷ Suoranta 2006, 44

Valtioneuvosto teki lopullisen myöntävän päätöksen punaleskien eläkkeistä 28.1.1943. Päätöksessä ei suoraan ilmaistu eläkkeen suuntaamisesta nimenomaan punaisille leskille, joten se teki tämän eläkkeen saamisen mahdolliseksi myös niille, joiden puoliso ei ollut osallistunut varsinaisiin sotatoimiin ja toisaalta myös niille joiden puoliso oli sotinut valkoisten puolella. Eläkkeen saajien joukkoon kuuluikin joitakin yksittäisiä valkoisia leskiä.⁸

Eläkkeen myöntämisen edellytyksenä oli, että eläkettä hakevan mies oli kuollut vuoden 1918 sodassa joko taisteluissa tai muuten sodan aiheuttamien olosuhteiden vuoksi. Myös sodan jälkeen vankileireillä kuolleiden puoliset otettiin huomioon. Hakijan tuli olla edelleen Suomessa asuva Suomen kansalainen, avustukselle täytyi olla taloudellinen tarve eikä hakija saanut olla uudessa avioliitossa. Eläkettä ei myöskään saanut myöntää hakijalle, jonka mies oli osallistunut murhaan, tappoon, törkeään pahoinpitelyyn, ryöstöön tai murhapolttoon. Hakijan taloudellisesta asemasta ja asuinpaikkakunnan kalleudesta riippuviksi eläkkeen perusmääräksi määrättiin 4800, 3600 ja 2400 markkaa vuodessa (vuoden 2008 rahassa noin 822, 616 ja 411 euroa). Eläkkeen maksuehtoja muutettiin vuonna 1945 siten, että tarveharkinta ja hakijan miehen osallisuutta murhaan, tappoon, törkeään pahoinpitelyyn, ryöstöön tai murhapolttoon koskeva kohta poistettiin.⁹

Valkoisten vs. punaisten leskien eläkkeet

Valkoisten ja punaisten leskien eläkkeiden vertailu on vaikeaa, sillä niiden myöntämisperusteet olivat erilaiset. Valkoisilla leskillä korvauksen suuruus määräytyi aviomiehen sotilasarvon perusteella, kun taas punaisilla eläkkeen suuruuteen vaikutti lesken asuinpaikkakunnan kalleus sekä hänen taloudellinen asemansa. Toisaalta vertailussa pitäisi myös ottaa huomioon se, että punalesket alkoivat saada eläkkeitä parikymmentä vuotta valkoisia myöhemmin. Punaisten leskien eläkkeiden maksuun liittyvien uusittujen määräysten tullessa voimaan vuonna 1945 maksuluokiksi asetettiin 4800 ja 3600 markkaa. Molemmat summat ovat vähemmän kuin valkoisilla, joiden alimmassakin maksuluokassa sai korvausta 5000 markkaa. Ylimmän maksuluokan 8000 markan eläke oli jo yli puolitoistakertainen verrattuna punaisten eläkkeeseen.¹⁰

---

⁸ Vuoden 1918 sodan leskien avustuskomitean mietintö 3.6. 1942. Suoranta 2006, 48

⁹ Vuoden 1918 sodan leskien avustuskomitean mietintö 3.6. 1942. Suoranta 2006, 45–46

¹⁰ Suoranta 2006, 52

Vuoden 1948 sotilasvammalaki yhdistää punaiset ja valkoiset eläkkeet

Sotavammakorvausten reaaliarvo oli laskenut toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen niin paljon, että lainsäädännön uudistamiselle oli suuri kysyntä. Tilapäisratkaisuna korvauksia korotettiin kalliinajanlisillä. Uutta lakia suunnittelemaan nimitettiin 1944 sotilas- ja sotatapatuormalain kodifiointikomitea. Komitean työ eteni hitaasti, mikä johtui suuresta työmäärästä: uuden lain luomiseksi sen täytyi käydä läpi 23 lakia ja kymmenen valtioneuvoston päätöstä. Toisaalta työn etenemiseen vaikuttivat myös sodan jälkeiset levottomat poliittiset olosuhteet. Poliittisten puolueiden lisäksi komitean työskentelyyn yritti vaikuttaa myös Sotainvalidien Veljesliitto, joka oli tyytymätön uuden lain valmistumisen hitauteen.¹¹

Komitea sai mietintönsä valmiiksi vihdoinkin keväällä 1947, jolloin lain valmistelu siirtyi hallitukselle ja sen jälkeen eduskunnalle. Eduskunnassa asia alkoi yhtäkkiä kiinnostaa kaikkia puolueita, kun se nousi poliittisesti merkittäväksi vaalien edellä. Täysistuntokäsittelyiden lukuisissa asioita koskevista puheenvuoroista kukin kansanedustaja yritti vakuuttaa, että nimenomaan hänen puolueensa ajoi muita paremmin sotainvalidien ja kaatuneiden omaisten etuja. Uusi sotilasvammalaki astui voimaan 29.5.1948.¹²

Muiden aiemmin annettujen sotatapatuormalakien ohella uuteen lakiin sisältyivät myös punaleskien ja -invalidien avustukset. Nyt ensimmäistä kertaa molemmat vuoden 1918 sodan osapuolet olivat saman lain alaisia. Sotilasvammalaki nosti punaleskien ja -invalidien eläkkeitä merkittävästi ja nyt ne sidottiin elinkustannusindeksiin. Merkittävää oli myös lain suoma mahdollisuus hakea uudelleen korvausta niille, jotka sitä eivät edellisen hakuajan puitteissa olleet tehneet.¹³

Sotilasvammalaki määräsi leskille vähintään 12 000 markan (vuoden 2008 rahassa 496 euroa) vuosittaisen eläkkeen, mutta jos leskellä oli tai oli ollut lapsi avioliitosta, oli eläke 36 000 markkaa (noin 1487 euroa). Painavista syistä myös lapsettomien 12 000 markkaa voitiin korottaa enintään 36 000 markkaan. Paikkakuntien kalleusluokituksen mukaan eläkettä korotettiin enintään 30 %.¹⁴

Punaleskien eläkkeen merkitys

Ennen eläkettä punaleskien toimeentulo oli suurilta osin erilaisten avustusten varassa. Noin kolme neljäsosaa sai jonkinlaista avustusta. Merkittävin avun lähde olivat omat sukulaiset, jotka tarjosivat rahallista apuaan noin 70 % avunsaajista. Myös kunnat ja valtio olivat merkittäviä avun tarjoajia: ne tukivat melkein 50 % apua saaneista. Eläkkeen taloudellisesta merkityksestä kertoo myös leskien

---

¹¹ Honkasalo 2000, 311–312

¹² Honkasalo 2000, 313–316

¹³ Honkasalo 2000, 317. Suoranta 2006, 57–58

¹⁴ Suoranta 2006, 58–59

aktiivisuus eläkkeen hakemisessa. Merkittävä osa leskistä tiedusteli eläkehakemuksen etenemisprosessista ministeriössä, tekivät lisäselvityksiä taloudellisesta tilanteestaan tai valittivat saatuaan kielteisen päätöksen.¹⁵

Tutkimuksessaan Suoranta toisaalta korostaa, että kyse ei ollut pelkästään rahasta vaan eläke oli myös tunnustus ihmisille, jotka olivat joutuneet kärsimään asemastaan sisällissodan häviäjien puolella. Epäilykset ja syytökset punaleskiä kohtaan säilyivät pitkään sodan loppumisen jälkeen. Punaleskien eläke symboloi talvisodan tuomaa uutta yhtenäisyyden mielialaa aiemmin voimakkaasti kahtia jakautuneessa maassa: se oli kädenojennus syrjityille ja hyljeksityille.¹⁶

Lisäksi monelle punaleskelle hakemuspaperit olivat tilaisuus kertoa oma tarina ja näkökulma menneisiin tapahtumiin. Tilaisuuden merkityksellisyyttä kenties lisäsi se, että tarinan lukija oli niinkin arvovaltainen taho kuin ministeriö.

Yhteenveto

Sisällissodan päätyttyä punaleskille ei myönnetty mitään erityistä avustusta. Ne punalesket, jotka eivät kyenneet elättämään itseään ja lapsiaan, eivätkä saaneet tarpeeksi avustusta sukulaisiltaan ja tuttaviltaan, jäivätkin täysin kunnan köyhäinhoidon armoille. Avunsaajat joutuivat alistumaan moraalisellet kontrollille. Heidän koteihinsa voitiin tehdä tarkastuskäyntejä, joilla haluttiin varmistaa kodin siisteys ja myös siveellisyys. Sodan jälkeisessä epäluuloisessa ilmapiirissä punaisten naisten kotien kontrollointi nähtiin tarpeelliseksi. Heidät voitiin nähdä osasyllisiksi sotaan, sillä oletetusti he eivät olleet pitäneet kodeissaan yllä sellaista ryhtiä, joka takaisi kansan tulevaisuuden.

Työväen kansanedustajat ja lehdistö nostivat ensimmäisinä esille köyhäinhoidon kautta annettavan avustuksen riittämättömyyden. Naiskansanedustajat olivat erityisen aktiivisia. Kuitenkin vasta talvisodan syttyminen kaatoi vanhoja raja-aitoja yhteiskuntaluokkien välillä riittävästi, jotta oikeistossa oltiin valmiita suotumaan punaisten eläkkeisiin. Punainvalidien eläkeasian järjestymisen jälkeen vuonna 1941 tehtiin punaleskien eläkkeistä aloite, jonka pohjalta valtioneuvosto antoi määräykset eläkkeiden maksamisesta vuonna 1943.

Punaeläkkeiden aloitteiden hyväksymistä pidettiin osoituksena todellisesta halusta paikata vanhoja haavoja. Samalla myös palkittiin työväkeä sen sotapanoksesta ja varmistettiin vasemmiston tuki valtiolle vaikeana aikana.

Vuoden 1948 sotilasvammalain myötä päästiin vihdoin tilanteeseen, jossa sisällissodan osapuolet olivat samalla viivalla sekä toistensa kanssa, että myös talvi- ja jatkosodan veteraanien ja heidän omaistensa kanssa. Näin punaleskille ja invalideille myönnetyt ylimääräiset eläkkeet olivat jonkinlainen sodanaikainen väliaikaisratkaisu, jolla oli kuitenkin suuri periaatteellinen merkitys.

---

¹⁵ Suoranta 2006, 63

¹⁶ Suoranta 2006, 63

Sen lisäksi, että punaeläkkeet olivat merkittäviä symbolisina eleinä, oli niillä useille saajille myös tärkeä taloudellinen merkitys. Vaikka nykyajan mittapuilla punaleskien eläkkeet olivat varsin mitättömän suuruisia, oli niillä varmasti suuri vaikutus heille, joilla ei aiemmin ollut juuri mitään.

Juho Partanen toimi tutkimusavustajana Kansallisarkiston Internoidut-historiantutkimusprojektissa vuosina 2008-2009.

LÄHTEET

Eduskunnan kirjaston komiteakokoelma

Vuoden 1918 sodan leskien avustuskomitean mietintö 3.6.1942

Kirjallisuus

Honkasalo, Markku: Suomalainen sotainvalidi. Otava, Helsinki 2000

Niemi, Veikko: Punainvalidit. teoksessa: Hannikainen, Juha; Hyrkkänen, Markku & Vehviläinen, Olli (toim.): Väki voimakas 4 – Suomi 1917-1918. Työväen historian ja perinteen tutkimusseura, Tampere 1990

Peltonen, Ulla-Maija: Muistin paikat – Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta. SKS, Helsinki 2003

Pulma, Panu: Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. teoksessa: Pulma, Panu & Turpeinen Oiva: Suomen lastensuojelun historia. Lastensuojelun keskusliitto, Helsinki 1987

Opinnäytetyöt

Suoranta, Kaisa: ”Ei kai ole syyni vuoden 1918 tapahtumat...” – Punaleskien avustaminen 1918–1948. Joensuun yliopiston Suomen historian pro gradu – tutkielma 2006

Ronkanen, Tiina: Punaleskestä kansalaiseksi – Vanhenevat punalesket avustuksen anojina talvisodan jälkeisessä Suomessa. Helsingin yliopiston sosiaalishistorian pro gradu –tutkielma 2008.

SUMMARY

Juho Partanen: Pensions for red widows in 1943

Finnish historical research has seldom covered the subject of red widows. There are clearly more works on red invalids and red orphans, which often refer to red widows in passing as well. However, there are only some student theses that focus purely on red widows, and not one work has been published yet. However, the 2006 thesis of Kaisa Suoranta is a significant source for this article.

The Finnish Civil War left approximately 13 500 widows; a figure that included nearly 11 500 red widows. On average, red widows had three and a half children. About 8 percent of the widows had no children. The geographical distribution of the red widows followed the divisions of the war. The majority of the red units were from Southern Finland, and thus the provinces of Uusimaa, Turku and Pori, Häme, and Viipuri had up to about 95% of the red widows when taken altogether. In terms of their social economic position, the urban working class was strongly represented among the red widows. Unskilled workers were the largest group, making up around 40% of the red widows. Skilled and industrial workers together were likewise almost 40% of the red widows. Nearly 10% earned their living through agriculture, including about 1 percent who were farm owners.

After the Finnish Civil War, a law was enacted in April 1919 which granted pensions to the different sides that were different and unequal from the beginning. The 1919 Act provided for payments for wounded, widowed and orphan whites, but it left the question of pensions for those on the red side unanswered. In practice, this meant that many red widows had to rely on institutions for helping the poor. In itself, receiving assistance meant for the poor was already regarded as shameful and degrading. In addition, the possible requirement to pay back the assistance and the loss of voting rights as a result of receiving it were seen as problematic. The working class organizations attempted to prevent this result by organizing their own support mechanisms.

After the 1919 Act, the left adopted the tactic of bringing up the matter of red pensions in the Finnish parliament whenever the opportunity presented itself. For example, the issue of pensions for red invalids was brought up 23 times by 1950. The left's motions on behalf of red pensions generally returned from committee marked with the phrase "insufficient time for consideration." This tactic did not produce results before 1940. However, the beginning of the Winter War (1939-1940) broke the resistance of the right to red pensions in a heartbeat. The proposal on pensions for red invalids was the first to go through.

A motion on pensions for red widows was submitted at the beginning of 1941. The Finnish parliament decided that the government should investigate the matter. It was to determine how many red widows needed assistance and submit a report to parliament. The Finnish Cabinet appointed Senior Secretary Yrjö Temari to head a committee to investigate the pension issue on 5 March 1942. Noting that white

widows, orphans and injured war veterans had already received pensions for twenty years and that injured red war veterans had received their payments since 1941, the committee settled on supporting the granting of pensions to red widows as well. On the basis of its investigation, the committee estimated that there would be about 5 500 applicants. The Finnish Cabinet made the final decision in favor of pensions for red widows on 28 January 1943.

Comparing the pensions of white and red widows is difficult, as the basis for granting them was different. The size of the compensation for white widows was determined by their husbands' rank. In comparison, the size of a red widow's pension was influenced by the relative expensiveness of her home municipality and her economic situation. In addition, such a comparison should also take account of the fact that red widows began to receive their pensions twenty years after the whites. In 1945, a reform of the payment of pensions to red widows came into force. This decree set the payment levels at 4 800 and 3 600 Finnish marks. Both sums were less than that of the whites, whose lowest payment level was 5 000 Finnish marks. The highest white payment level was 8 000 Finnish marks, which was already over one and a half times that of red pensions.

Because the real value of the different compensations for war injuries had declined so much due to the inflation of World War Two and the period afterwards, there was great demand for a reform of the legislation. A committee was named to plan a new law already in 1944, but the large amount of work to be done and the conditions of political unrest in the postwar period led to the Act being passed only on 29 May 1948. As with other earlier acts issued on war injury compensation, the new law also contained provisions on assistance for red widows and invalids. Now for the first time however, participants from both sides of the Finnish Civil War were under the same law. The Military Injuries Act significantly raised the pensions of red widows and invalids and their compensation was tied to the cost of living index. It was also significant that the law allowed those who had not done so during the previous application periods to reapply for compensation.

The pensions were of great economic significance to the red widows. Before receiving their pensions, the red widows were mostly dependent on different kinds of assistance: approximately three quarters of them received some kind of aid. A significant source of help were their own relatives, but municipalities and the state were also significant providers of assistance. The intensity with which the widows applied for pensions also indicates the economic significance of the pensions. A significant portion of the widows inquired about the status of their pension applications from the ministry, made additional submissions about their economic situation or appealed when they received negative decisions.

However, the significance of the pensions was not only measured in terms of money as the pensions of the red widows also served as recognition for people who had suffered from being on the losing side of the Finnish Civil War. Doubts about and accusations against red widows lingered long after this war ended. The

pensions of the red widows symbolized the new feeling of unity produced by the Winter War in a country that had earlier been strongly divided: it was a gesture of friendship to the marginalized and despised. In addition, the applications of many red widows were an opportunity to tell their own tales and perspectives of the past. Perhaps the significance of the opportunity was increased by the fact that the readers of the applications were in a powerful institution like the ministry.

Juho Partanen was a research assistant in the Internment project of the National Archives of Finland in 2008 and 2009.

Leiritoimikunnan kokous Oitin leirin Tyynelässä.
- A cartoon showing a meeting of the Camp Committee of the internees in the Tyynelä building.
Georg von Frielingin albumi

”LEINON VANKIEN” TAPAUS JA VANGEILLE MAKSETUT KORVAUKSET

Juho Partanen

Kirjoitus käsittelee Liittoutuneiden valvontakomission (LVK) vaatimuksesta 21.4.1945 20 Neuvostoliittoon siirretyn miehen kohtaloa ja heille Suomen valtion maksamia korvauksia 1950-luvun puolivälissä. Kutsun tapahtumaa ”Leinon vankien” tapaukseksi, sillä tällä nimellä se yleisesti tunnetaan. On ehkä hyvä huomauttaa, että ”Leinon vangit” on kuitenkin virheellinen ja harhaanjohtava nimitys, tämän vuoksi käytän lainausmerkkejä. Tosiasiassa sisäministeri Yrjö Leinolla oli luovutuksessa vain välillinen rooli eikä hänellä ollut juuri mahdollisuutta kieltäytyä toteuttamasta LVK:n tiukkaan sävyyn esitettyä vaatimusta. Pidätetyt eivät täten olleetkaan erityisemmin Leinon vankeja, vaan asianmukainen ilmaisu olisi LVK:n vangit. Myös Leinosta tuli myöhemmin tapauksen uhri ja hänen poliittinen uransa kariutui sen johdosta.

”Leinon vankien” tapausta on sivuttu Suomen historiaa käsittelevässä kirjallisuudessa useaan otteeseen muiden aiheiden yhteydessä, mutta ennen tätä kirjoitusta pelkästään siitä on kirjoittanut vain Juha Martelius lyhyen artikkelin verran suojelupoliisiin (Supo) juhluvuoden kunniaksi vuonna 1994 julkaistussa teoksessa.¹

Salaperäiset yölliset pidätykset

Myöhään huhtikuun 20. päivän illalla 1945 sai vasta neljä päivää sisäministerinä toiminut SKDL:n Yrjö Leino yllättävän pyynnön LVK:sta saapua välittömästi Hotelli Torniin. Sisäministeriön asioissa kokematon Leino otti mukaansa valtiollisen poliisin (Valpo) silloisen päällikön Nikolai Saarnion. Tornissa LVK:n varapuheenjohtaja Grigori Savonenkov ojensi heille parikymmentä nimeä käsittäneen listan ”vaarallisista” henkilöistä ja vaati välittömästi pidättämään nämä miehet välirauhansopimuksen 13. artiklan perusteella. Leino kysyi häntä kokeneemman Saarnion mielipidettä asiaan ja Saarnion mukaan ei heillä ollut muuta mahdollisuutta kuin noudattaa saatua käskyä.²

LVK:n brittiläinen osasto sai nopeasti tiedon pidätyksistä ja se otti asian vakavasti. Keskustelussa Savonenkovin kanssa sen edustajat ilmoittivat, että he eivät

---

¹ Martelius 1994: 164–169

² Leino 1958: 119

hyväksyneet tämän menettelyä. Brittiläisiin LVK:n edustajiin kuuluneen J.H. Magillin mukaan: ”vaikka valvontakomission työskentelyssä pyrimmekin rakentamaan ja ylläpitämään mahdollisimman hyviä suhteita Neuvostoliittoon, meilläkin oli raja, jonka yli emme voineet mennä”.³ Brittiläisten vastarinta oli kuitenkin myöhäistä, sillä luovutukset olivat jo tapahtuneet.

23.4. Leino kertoi tapahtuneesta pääministeri Juho Kusti Paasikivelle, joka tämän jälkeen keskusteli asiasta ulkoministeri Carl Enckellin kanssa ja molemmat tulivat siihen johtopäätökseen, että ”käskyn noudattamista ei voinut välttää”.⁴ Leino kertoi toiminnastaan myös hallituksen istunnossa, jossa kukaan ministereistä eikä myöskään presidentti Gustaf Mannerheim vastustanut hänen menettelyään vaan kaikki totesivat LVK:n vaatimuksen noudattamisen olleen välttämätöntä. Epäonnekseen kokematon Leino ei huomannut istunnon olleen epävirallinen, eikä näin ollen lausuntoja merkitty pöytäkirjaan. Niinpä myöhemmin Leinon poliittiset vastustajat saattoivat todeta hänen menetelleen omin päin ja käyttä tätä aseena häntä vastaan. Näin syntyi virheellinen käsitys ”Leinon vangeista”.⁵

Ohjeet saatuaan Valpo toimi nopeasti. Jo parin tunnin kuluttua poliisit olivat tavoittaneet lähes kaikki listalla mainitut henkilöt. Ilman enempiä selityksiä pidätetyt vietiin Valpon päämajaan Ratakadulle. LVK:n vaatimuksesta heidät luovutettiin aikaisin 21. päivän aamulla neuvostoliittolaisille, jotka kuljettivat vankinsa Malmin lentokentälle, laittoivat heidät kahden DC-3 –lentokoneen kyytiin ja lennättivät Moskovaan.⁶ Seuraavien vajaan kymmenen vuoden aikana näistä miehistä ei joitakin Suomeen asti päässeitä kirjeitä lukuun ottamatta kuulunut mitään: he katosivat Neuvostoliiton vankiloiden ja rangaistusleirien saaristoon.

Siirto-operaatio suoritettiin tehokkaasti ja täyden salaisuuden vallitessa. Pidätettyjen koteihin jäi Valpon miehiä vartioimaan, että omaiset eivät levittäisi tietoa pidätyksistä ulkopuolisille. Edes sisäministeri Leino ei tiennyt, että pidätetyt oli kuljetettu Neuvostoliittoon ennen kuin he olivat jo Moskovassa.⁷ Vähitellen huhut kuitenkin levisivät myös laajemmalle yleisölle, mutta suomalaiset viranomaiset eikä lehdistökään kommentoinut asiaa mitenkään. Tarkempia tietoja ihmissirroista saatiinkin vasta myöhemmin ulkomaisen median välityksellä. Ensimmäisenä tapauksesta tiedotti ruotsalainen Dagsposten kuukausi tapahtuman jälkeen.⁸

Kun pelko valvontakomissiota kohtaan alkoi vähitellen hävitä, parin vuoden päästä myös Suomessa syntyi virallista keskustelua siirrettyjen kysymyksestä eduskunnan ryhtyessä selvittämään Leinon toiminnan laillisuutta. Hänen todettiin lopulta toimineen lainvastaisesti ja tapauksen johdosta hän joutui eroamaan sisäministerin

---

³ Magill 1981: 121–122

⁴ Paasikivi 1985:142–143

⁵ Leino 1958: 119–120

⁶ Berin-Bey: 10–13; Björkelund 1966: 17–25; Parvilahti 1957: 25–31

⁷ Leino 1958: 119. Muistelmissaan Leino sanoo saaneensa Tornissa käskyn pidätyksiin, mutta Neuvostoliittoon kuljettamisesta ei hänen mukaansa ollut mitään puhetta

⁸ Vettenniemi 2004: 348

tehtävästä. Tässä vaiheessa Leino oli tosin jo joutunut niin suomalaisten poliitikkojen, Neuvostoliiton kuin myös oman puolueensakin epäsuosioon. Leino itse sanoikin, että hänen eduskunnalta saamansa epäluottamuslause oli vain ”oksa johon minut voitiin ripustaa” ja että syyt eroamiseen ”olivat syvemmällä”.⁹

Liittoutuneiden valvontakomission neuvostoupseerit saapuvat joukolla Malmin lentokentälle syksyllä 1944. - Soviet Officers belonging to the Allied Control Commission arrive in the Malmi airport in the fall of 1944.

20 miestä: keitä he olivat?

Siirrettyjen tarkasta lukumäärästä on esiintynyt vuosien varrella erilaisia tietoja ja arviot vaihtelevat lähteestä riippuen. Siirrettyihin kuuluneet Boris Björkelund ja Unto Parvilahti¹⁰ kirjoittivat kokemuksistaan Neuvostoliitossa muistelmateokset. Parvilahti puhuu muistelmissaan 19 ja Björkelund 20 henkilöstä. Molemmat luettelevat nimeltä 19 henkilöä, joiden lisäksi Björkelund mainitsee yhden

---

⁹ Leino 1958: 119

¹⁰ Vuoteen 1944 asti Unto Boman. Boman muutti sukunimensä Parvilahdeksi syksyllä 1944 (Vettenniemi 2004: 345). Selkeyden vuoksi käytän tässä kirjoituksessa pelkästään sukunimeä ”Parvilahti”.

henkilöllisyyden ja kohtalon olleen hänelle tuntematon.¹¹ Leino mainitsee omassa teoksessaan hänelle Tornissa annetun listan sisältäneen ”parikymmentä” nimeä.¹²

Valpon tekemässä alkuperäisessä luettelossa on 22 nimeä, mutta listassa viimeisenä ollut Nikolai Bastamov oli Ruotsissa eikä häntä näin ollen tavoitettu.¹³ Dimitri Daragania ei myöskään tavoitettu kotoaan, mutta hänet saatiin kiinni 21.4. iltapäivällä Porista, josta hänet toimitettiin Helsinkiin 23.4. ja luovutettiin LVK:lle 24.4.¹⁴ Myös nimellä Aleksander Kalašnikov esiintynyt henkilö siirrettiin Neuvostoliittoon pääjoukkoa myöhemmin. Valpon tietojen mukaan hänen oikea nimensä oli Nikolai Beljanski ja Erkki Vettenniemen mukaan hän oli puna-armeijan sotavanki.¹⁵ Beljanski pidätettiin 21.4. Heinolassa, jossa hän oli työskennellyt puutarhurina. 22.4. hänet vietiin Helsinkiin, josta hänet siirrettiin edelleen Neuvostoliittoon mahdollisesti yhdessä Daraganin kanssa tai jo aiemmin. Erityisen ikävä oli Vasili Maksimovin kohtalo: hän ei ollut sama henkilö, joka mainittiin LVK:n listalla vaan tarkoitetun henkilön veljenpoika, jolla vain sattui olemaan sama nimi. Selvistä virheistä huolimatta Maksimov siirrettiin muiden mukana Neuvostoliittoon ja tuomittiin siellä vankeuteen.

Epäselvyyttä on liittynyt myös Georgi Aleksejevin kohtaloon. Valpon tietojen mukaan hänet oli pidätetty ja viety muiden mukana Ratakadulle, mutta hänen kohtalostaan tämän jälkeen ei ole mitään tietoa.¹⁶ Björkelund eikä Parvilahti kumpikaan mainitse Aleksejevistä mitään eikä myöskään luovutuksen jälkeen tehdyissä Valpon luetteloissa häntä enää mainita, vaikka alkuperäisellä LVK:n listalla hänen nimensä löytyykin. Vanhemmistaan kirjoittamassa muistelmateoksessa Aleksejevin poika Joura valaisee isänsä hämärän varjoon jäänyttä kohtaloa. Kun Valpon miehet tulivat Aleksejevien asunnolle yöllä 21.4.1945, oli Joura yksin kotona. Hänen äitinsä oli poissa kaupungilla ja isä Georgi oli työmatkalla Tukholmassa.¹⁷ Pian kotietsinnän jälkeen myös Aleksejevin vaimo ja poika onnistuivat poistumaan Ruotsiin, jonne perhe jäi asumaan.¹⁸ Tämän selvennyksen jälkeenkin hieman arvoitukselliseksi jää, miksi Valpon tiedoissa Aleksejev oli merkitty 21.4.1945 yöllä pidätettyjen joukkoon. Luultavasti kyseessä on yksinkertaisesti virhe merkintöjä tehneen virkailijan taholta.

Kun alkuperäisestä LVK:n 22 nimeä sisältäneestä listasta poistetaan Nikolai Bastamov ja Georgi Aleksejev – joita siis ei siirretty Neuvostoliittoon – saadaan siirrettyjen kokonaismääräksi 20 henkilöä. Nämä 20 miestä ovat samat, jotka Björkelund ja Parvilahti luettelevat teoksissaan täydennettynä sotavanki Beljanskilla – joka Björkelundin listassa on 20. hänelle tuntematon henkilö.

---

¹¹ Björkelund 1966: 345–349; Parvilahti 1957: 27–28

¹² Leino 1958: 119

¹³ Valpo II amp XXV C6a

¹⁴ Valpo II amp XXV C6a

¹⁵ Valpo II amp XXV C6a; Vettenniemi 2004: 347

¹⁶ Valpo II amp XXV C6a

¹⁷ Alexeieff 2006: 176

¹⁸ Alexeieff 2006: 180s

Ennen kuin voin esittää arvioita pidättämisen syille ja sille miten LVK:n lista muodostui, on syytä tarkastella ”Leinon vankeja” lähemmin. Neuvostoliittoon lähetetyt olivat lähinnä syntyperäisiä venäläisiä, jotka vallankumouksen myötä olivat muuttaneet Venäjältä Suomeen, mutta joukkoon kuului myös kaksi syntyperäistä suomalaista. Miehistä yksitoista oli Suomen kansalaisia ja kahdeksan oli vailla kansallisuutta olevia Nansen-passin haltijoita.¹⁹ 20. henkilö oli siis neuvostoliittolainen sotavanki.

Björkelundin mukaan ainoa vangituista, jonka vangitseminen oli ymmärrettävää neuvostoliittolaisten näkökulmasta, oli Idän Emigranttien klubin puheenjohtaja, entinen tsaarin armeijan kenraali ja aktiivinen bolševismin vastustaja Severin Dobrovolski.²⁰ Myös Magill sanoo muistelmissaan pidätetyistä, että ”osa oli saamiemme tietojen mukaan kaikin puolin harmittomia ihmisiä, mutta muutamat pahamaineisia natsveja”.²¹ Valpo ja sen edeltäjä Etsivä keskuspoliisi (EK) seurasivat venäläisemigranttien toimintaa Suomessa suurella mielenkiinnolla. 20:stä ”Leinon vangista” 12:sta löytyy EK-Valpon henkilömappi. Seuraava katsaus näiden miesten taustoihin perustuu pitkälti tähän Valpon arkistomateriaaliin.

Magillin natsiviittaus osuu lähinnä Unto Parvilahteen, joka oli sodan aikana kuulunut suomalaisiin SS-vapaaehtoisiin. Parvilahden henkilöhistoria on varsin värikäs ja hän oli työllistännyt Valpon ja EK:n etsiviä melkoisesti aina 20-luvulta lähtien. Parvilahtea oli epäilty niin Neuvostoliiton kuin natsi-Saksankin vakoilijaksi, joskus molempia isäntiä palvelevaksi kaksoisagentiksi. Epäilyt toiminnasta Neuvostoliiton laskuun johtuivat pitkälti Parvilahden isän vahvasti vasemmistolaisesta poliittisesta taustasta, eikä tukevaa näyttöä sille juuri löytynyt. Sen sijaan Parvilahden kansallissosialistiset sympatiat olivat ilmeisiä, varsinkin hänen SS-vapaaehtoisaikanaan.²² Natsi oli myös entinen Saksan kansalainen, vuonna 1919 suomalaiseksi tullut Richard Dahm. Hän oli NSDAP:n jäsen ja toimi sodan aikana saksalaisten Suomen vakoilukeskuksen Büro Cellariuksen avustajana.²³

”Pahamaineisella natsilla” Magill saattoi tarkoittaa myös Venäjän sisällissodan kenraali Dobrovolskia, joka oli johtava hahmo venäläisten emigranttien keskuudessa Suomessa. Hän vastasi Venäläisten fasistien kansallisen järjestön (NORF) Suomen toiminnasta.²⁴ Tuo vuonna 1924 perustettu järjestö piti ideologisenä esikuvanaan italialaista fasismia, mutta Valpon tietojen mukaan oli Dobrovolskilla tiettävästi suoria yhteyksiä myös Saksaan ja erityisesti sen sotilaspiireihin.²⁵ NORF:n toimintansa lisäksi Dobrovolski oli mukana

---

¹⁹ Parvilahti 1957: 27–28

²⁰ Björkelund 1966: 349

²¹ Magill 1981: 121

²² EK-Valpo hmp A3422; Vertanen 2005: 17, 68–69; Vettenniemi 2004: 352–369

²³ EK-Valpo hmp 4507

²⁴ Bazanov 2008: 559

²⁵ EK-Valpo hmp 11200

julkaisemassa useita äärioikeistolaisia lehtiä.²⁶ Talvisodan jälkeen hän keräsi ympärilleen joukon emigranttien nuorempaa sukupolvea ja muodosti ”opintopiirin”, joka kokoontui viikoittain tarkoituksena käydä poliittisia keskusteluja ja valmentautua aktiiviseen taisteluun bolševismia vastaan. Tämä ryhmä pohti yhdessä mahdollisuuksia kommunistivallan nujertamiselle ja uuden Venäjän luomiselle. Dobrovolski oli aktiivinen puheiden pitäjä ja esiintyi usein venäläisemigranttien erilaisissa tilaisuuksissa esitelmöiden fasismin ideologiasta ja sen soveltuvuudesta Venäjän hallintomuodoksi.²⁷ Dobrovolskin lisäksi luultavasti myös muut bolševismia vastustaneet venäläisemigrantit olivat enemmän tai vähemmän myötämielisiä fasisistille kansanliikkeille. Fasismi nimittäin nähtiin keinona vastustaa kommunismia ja emigranttien suurin poliittinen haave oli bolševismista vapaa uusi Venäjä.²⁸ Björkelund sanoo kirjassaan Dobrovolskin olleen valkoisten venäläisten emigranttien sotilaallisen liiton ROVS:n Suomen edustaja ja myös muissa teoksissa on viittauksia hänen jäsenyydestään tuossa järjestössä. Petr Bazanov on kuitenkin tuoreessa tutkimuksessaan oikaissut tämän käsityksen osoittamalla, että huolimatta erittäin läheisistä suhteistaan järjestöön ja säännöllisestä yhteistyöstä sen kanssa, Dobrovolski ei koskaan ollut ROVS:n jäsen.²⁹

Dobrovolskin ”opintopiiriin” kuuluivat ”Leinon vangeista” ainakin Vladimir Bastamov, Pjotr Bystrejevski ja Igor Verigin.³⁰ Tämän poliittisen toiminnan lisäksi Verigin oli Nuoren polven kansallisen työliiton (NTSNP³¹) jäsen ja Valpon tietojen mukaan sen toiminnan ”innokas kannattaja”.³² NTSNP oli nuorien venäläisemigranttien perustama järjestö, jonka tavoitteena oli bolševikkivallan kukistaminen. Sen perustajat olivat turhautuneita vanhempien sukupolvien passiivisuuteen ja he halusivat aloittaa aktiivisemmän taistelun uuden Venäjän puolesta.³³ NTSNP omaksui ideologiaansa myös joitakin fasisistisia vaikutteita. NTSNP:n lisäksi Verigin oli myös nuorisojärjestö Zvenon jäsen. Mainittakoon, että Zvenoon kuului myös erehdyksessä pidätetty Vasili Maksimov, joka oli yksi sen perustajajäsenistä.³⁴

”Leinon vangeista” NTSNP:n jäseniä oli Veriginin lisäksi ainakin Dimitri Daragan.³⁵ Myös Fjodor Pihran yhteydet järjestöön olivat kiinteät vaikka muodollista jäsenyyttä hänellä ei ollutkaan.³⁶ Daragan oli liittynyt NTSNP:hen

---

²⁶ Bazanov 2008: 559–561

²⁷ EK-Valpo hmp 11200

²⁸ Bazanov 2008: 560; EK-Valpo hmp 11200

²⁹ Bazanov 2008: 559

³⁰ EK-Valpo hmp 10732

³¹ Aluksi jäsenyys järjestössä oli mahdollinen vain nuorelle emigranttisukupolvelle.

Myöhemmin kun jäsenyydestä poistettiin ikävaatimus, nuoreen sukupolveen viittaavat kaksi viimeistä kirjainta jätettiin pois ja järjestö tunnettiin lyhenteellä NTS.

³² EK-Valpo hmp 10732

³³ Petro 1995: 117–121

³⁴ EK-Valpo hmp B5053

³⁵ EK-Valpo hmp 11283

³⁶ EK-Valpo hmp 4906

asuessaan Belgiassa ja vierailullaan Suomessa innokkaasti propagoinut aatettaan tuttaviansa keskuudessa. Hänen jäsenyytensä tosin irtisanottiin 1938 ja samassa yhteydessä Daragan ilmeisesti karkotettiin Belgiasta, josta hän palasi Suomeen. Tämän jälkeen hän ei Valpon tietojen mukaan enää aktiivisesti osallistunut Neuvostoliiton vastaiseen toimintaan.³⁷ Pihra oli jäsenenä myös eräissä venäläisten nuorisjärjestöissä ja toimi jonkin aikaa Zvenon puheenjohtajana.³⁸

Myös Boris Popper³⁹ asui pitkään Belgiassa ja vaikka ei välttämättä kuulunut NTSNP:hen jäsenenä, niin hänellä oli siihen läheiset suhteet. ROVS:n johtoon oli Popperilla tiivis yhteys ja Belgiassa asuessaan hän kuului johonkin paikalliseen fasistijärjestöön. Lisäksi hän oli mukana julkaisemassa bolševikkivastaisia aikakauslehtiä. Poliittisilta mielipiteiltään Popper oli vahvasti kommunismin vastainen ja kannatti fasistista ideologiaa. Belgiassa Popper oli yhteistyössä paikallisen poliisin kanssa auttaen paljastamaan bolševikkiagenteja ja Suomeen tultuaan hän etsi innokkaasti yhteistyökumppania myös tšekäläisestä poliisista. Heti Belgiasta palattuaan Popper ryhtyi puuhastelemaan Neuvostoliittoon lähetettävän ”iskuryhmän” järjestämiseksi. Hän haaveili venäläisemigranteista kootusta armeijasta, joka voisi käynnistää vastavallankumouksen Neuvostoliitossa. Näistä tulenaroista puuhistaan Popper puhui huomiota herättävän avoimesti niin Valpon virkamiehille kuin täysin sivullisille henkilöillekin. Suojeluskuntamiehenä esiintyneen Valpon agentti sanoi Popperista hänet tavattuaan, että tämä oli ”hermostunut ja ehkäpä vähän sekaisinkin”. Hänen kunnianhimoisista suunnitelmistaan huolimatta Valpon virkamiehet eivät nähneet Popperin olevan merkittävänä uhkana kenellekään vaan pitivät häntä ”poliittisena haihattelijana”. Hänen ei uskottu kykenevän itse järjestämään Neuvostoliiton vastaista toimintaa, mutta arvioitiin voivan toimivan apulaisena sellaisen järjestäjille.⁴⁰

Dimitri Kuzmin-Karavajevilla oli keskeinen asema venäläisemigranttien keskuudessa. Hän oli töissä Venäläisen siirtokunnan klubilla klubimestarina ja kuului sen johtokuntaan. Vaikka hän ei ollutkaan järjestön puheenjohtaja, niin todellisuudessa hän päätti siirtokunnan asioista lähes diktaattorin elkein. Valpon mukaan Kuzmin-Karavajev oli ”peittelemättömästi bolševikkivastainen” ja ”ultravalkoinen”. Siirtokunnan johdossa hän piti maltillisemmän opposition kurissa. Hän oli myös ROVS:n jäsen.⁴¹

Boris Björkelund harjoitti tiedustelua 1920-luvulla.⁴² Aluksi hän työskenteli ulkoministeriölle ja sen jälkeen yleisesikunnalle. Vuoden 1922 lopulle asti hän matkusti diplomaattikuriirina Suomen ja Neuvostoliiton välillä ja sen jälkeen

---

³⁷ EK-Valpo hmp 11283

³⁸ EK-Valpo hmp 4906

³⁹ Myöhemmin vaihtoi nimensä Batu Berin-Beyksi. Hän oli Björkelundin ja Parvilahden ohella yksi kolmesta ”Leinon vangeista”, joka kirjoitti kokemuksistaan julkaistun muistelmateoksen (Venäjän punainen lihamylly, Föreningen Veronica, Turku 1974)

⁴⁰ EK-Valpo hmp 11299

⁴¹ EK-Valpo hmp B4981

⁴² EK-Valpo hmp B86; Björkelund 1966: 7-15

neuvostoviranomaisten kieltäytyessä myöntämästä hänelle enää viisumia hän teki työtään Suomesta käsin.⁴³ Työssään hän oli muun muassa mukana osallisena lähettämässä vakoojaa Neuvostoliittoon.⁴⁴ Björkelund oli myös Suomen Venäläisen siirtokunnan jäsen.

Stepan Petritšenko oli ollut johtajana vuoden 1921 Kronstadtin kapinassa, jonka kukistuttua hän tuhansien muiden kapinallisten tavoin pakeni Suomeen. Suomessa kapinalliset joutuivat pakolaisleirille. Petritšenko tarjosi palveluksiaan Neuvostoliiton salaiselle poliisille GPU:lle, mutta suomalaiset viranomaiset pääsivät perille näistä vakoilusuunnitelmista ja lähettivät Petritšenkon Ouluun vankilaan. Vankilasta vapauduttuaan EK edelleen epäili häntä yhteyksistä Neuvostoliittoon, mutta ei voinut osoittaa mitään varmuudella. Poliittisina mielipiteinään Petritšenko ilmaisi kannattavansa Neuvostoliiton yhteiskuntajärjestystä, mutta kritisoi siellä vallassa olevia johtajia. Petritšenko oli kuitenkin ilmeisesti jossain määrin opportunisti, sillä hän oli myös tekemisissä Dobrovolskin kanssa ja muun muassa levitti Dobrovolskin julkaisemaa fasistista Klitš-lehteä. Dobrovolski olisi halunnut käyttää Petritšenkoa hyväksi Neuvostoliiton vastaisessa vakoilutoiminnassa ja ehdotti tätä myös EK:lle. EK ei kuitenkaan kiinnostunut tästä suunnitelmasta, sillä se ei ymmärrettävästi pitänyt Petritšenkoa luotettavana henkilönä. Sotien ajan Petritšenko istui turvasäilössä. Jatkosodan loputtua ja saatuaan vapautensa takaisin hän suunnitteli menevänsä puheille LVK:n kanssa selvittääkseen vanhat Kronstadtin aikaiset syntinsä ja pystyäkseen näin palaamaan Neuvostoliittoon. Ironisesti pian LVK toteuttikin hänen toiveensa, tosin toisin kuin Petritšenko oli ajatellut. Petritšenko kuoli vankeudessa pian sen jälkeen kun hänet oli viety Neuvostoliittoon.⁴⁵

Myös Juri Narbutin poliittinen suuntautuneisuus oli hieman vaikeasti määriteltävissä. EK-Valpo piti häntä ”seikkailijana”, joka oli kuulunut moniin erilaisiin poliittisiin virtauksiin. Hänen henkilöhistoriaansa kuului paljon hämäriä kohtia: syytöksiä varkauksista ja jopa eräästä selvittämättä jääneestä murhasta. Siirryttyään Venäjältä Suomeen Narbut harjoitti 1920-luvun alussa tiedustelua Suomen hyväksi. 1922 hän jäi kiinni Neuvosto-Venäjällä ja hänet tuomittiin vakoilusta kuolemaan. Suomalaisdiplomaattien onnistui kuitenkin pelastaa Narbutin henki esittämällä vääriä dokumentteja, jotka väittivät hänen jo saaneen Suomen kansalaisuuden. Hän selvisi viiden vuoden vankilatuomiolla, jonka istuttuaan Narbut pääsi Suomeen osana maiden välistä vankien vaihtoa.

Suomeen palattuaan Narbut liittyi kommunismin vastaiseen Venäläisen totuuden veljeskuntaan ja myöhemmin Mladorossipuolueeseen. Mladorossien ideologia oli erikoinen sekoitus venäläistä nationalismia, monarkismia ja fasismia. Aluksi mladorossien ajama politiikka oli selkeän Neuvostoliiton vastaista, mutta 30-luvulla se vähitellen muuttui neuvostomyönteisemmäksi ja lopulta järjestö alkoi

---

⁴³ Björkelund 1966: 7

⁴⁴ Björkelund 1966: 10-13

⁴⁵ EK-Valpo hmp 10408

kutsua itseään ”toiseksi neuvostopuolueeksi”. Mladorossien virallisen linjauksen muutoksen myötä myös Narbutin henkilökohtaiset mielipiteet muuttuivat ja hän alkoi katua aiempia Neuvostoliiton vastaisia tekojaan. 1930-luvun lopulla Narbut sekaantui Mladorossipuolueen sisäiseen valtakamppailuun ilmeisesti pyrkien syrjäyttämään järjestön Suomen osaston johtajan. Tämä johti lopulta hänen erottamiseen mladorosseista.⁴⁶

Muiden mukana pidätetty Georgi Aleksejev, jota ei lähetetty Neuvostoliittoon, oli Ranskan kansalainen ja oli työskennellyt Ranskan lähetystön palveluksessa. Hän oli aktiivisesti mukana kansainvälisessä vakoilutoiminnassa. Saksalaisvastaisten mielipiteidensä takia hän oli joutunut eroamaan toimestaan lähetystössä suomalaisten viranomaisten painostuksesta. Saksalaismieliset Valpon virkamiehet halusivat häätää Aleksejevin maasta, mutta eivät onnistuneet tavoitteessaan. Saksalaisvastaisuuden lisäksi Aleksejev oli myös mielipiteiltään vahvasti Neuvostoliiton vastainen. Valpon raportin mukaan hän lähti keväällä 1944 Ruotsiin, josta hänen ei enää odotettu palaavan takaisin. Valpo epäili Aleksejevin tekevän rahaa laittomalla valuuttakaupalla.⁴⁷

Miten ”Leinon vankien” lista muodostui?

”Leinon vankien” pidättämisen syistä ja motiiveista on tehty erilaisia arvioita. LVK:n varapuheenjohtaja Savonenkov itse perusteli pidätysvaatimusta sanomalla miesten muodostavan ”erittäin vaarallisen terroristijärjestön, jonka toiminta on suunnattu Neuvostoliittoa vastaan”.⁴⁸ Useat ”Leinon vankien” tapauksesta kirjoittaneet ovat Savonenkovin väitteelle täysin päinvastaisesti päätyneet korostamaan Neuvostoliittoon siirrettyjen viattomuutta ja väittämään heidän olleen vain tavallisia ihmisiä.⁴⁹ Tällaisen kannan omaavan näkökulmasta pidätykset vaikuttavatkin varmasti mielivaltaisilta ja käsittämättömiltä. Savonenkovin kuvaus on varmasti suuresti liioiteltu, mitään yhtenäistä ”terrorijärjestöä” eivät 22 listalla mainittua muodostaneet.

Edellä olevan katsauksen perusteella varmuudella voidaan kuitenkin sanoa, että miehistä suurin osa – mahdollisesti lähes jokainen – todellakin oli ollut mukana Neuvostoliiton vastaisten järjestöjen toiminnassa. Monet heistä olivat myös osallistuneet Neuvostoliiton vastaiseen vakoilutoimintaan ja jotkut jopa suunnitelleet aseellista hyökkäystä Neuvostoliittoon. Suurin osa heistä oli mielipiteiltään avoimen kommunismin vastaisia ja haaveilivat Neuvostoliiton sosialistisen yhteiskuntajärjestyksen kumoamisesta, mutta myös ne, jotka esittivät neuvostomyönteisiä kannanottoja (kuten Narbut ja Petritšenko), olivat joskus aiemmin toimineet Neuvostoliiton vastaisesti.

---

⁴⁶ EK-Valpo hmp 10603

⁴⁷ EK-Valpo hmp 10510

⁴⁸ Valpo II amp XXV C6a, Nikolai Saarnion selvitys Turun hovioikeudelle

⁴⁹ katso esim. Alexeieff Langhoff 2006: 177, Björkelund 1966: 349, Leitzinger 2008: 291, Magill 1981: 121, Parvilahti 2004: 357 (Vetenniemen kirjoitus)

Aiheesta kirjoittaneiden historiantutkijoiden lisäksi myös ”Leinon vankeihin” kuuluneet Berin-Bey, Björkelund ja Parvilahti pohtivat kysymystä muistelmateoksissaan. Parvilahti arvioi tapauksen olleen suomalaisten kommunistien junailema ”puhdistus”.⁵⁰ Berin-Bey on samoilla linjoilla, mutta osoittaa syyttävän sormensa suoraan Yrjö Leinoon.⁵¹ Björkelund puolestaan pidättäytyy näin rohkeista arvailuista ja tyytyy korostamaan pidätettyjen viattomuutta. Björkelundin kirjassaan esittämä näkemys siitä, että ainoastaan Dobrovolskin pidätys oli jossain määrin ymmärrettävää neuvostoliittolaisesta näkökulmasta, on osittain perusteltu. Venäläisemigranttien keskuudessa Dobrovolskilla oli keskeinen rooli ja hänellä oli johtava asema myös maanalaisessa Neuvostoliittoa vastaan suuntautuneessa poliittisessa aktivismissa. Tosin – toisin kuin Björkelund esittää – Dobrovolski ei suinkaan ollut ”Leinon vangeista” ainoa, jonka toiminta kiinnosti neuvostoviranomaisia.

Vakoilun historiaa tutkinut Kimmo Rentola on tulkinnut ”Leinon vankien” tapauksen kokeeksi, jolla neuvostoliittolaiset koettelivat kuinka vahva ja todellinen oli välirauhan solmimisen seurauksena radikaalisti kasvanut kommunistien valta maan poliittisessa elämässä.⁵² Tätäkin enemmän Rentola korostaa Neuvostoliiton vakoilun ja vastavakoilun intressejä. Boris Björkelundin poika Vadim oli nimittäin KGB:n ja Supon välinen kaksoisagentti. Vuoden 1944 lopulta lähtien hän oli toiminut Neuvostoliiton tiedusteluelinten vakoilijana ja vuonna 1954 myös Supo värväsi hänet omaksi avustajakseen.⁵³ Vuonna 1945 Vadim vielä kuitenkin siis palveli vain yhtä isäntää. Boris-isän vangitsemisella saatiin Vadimille luotua hänen toimintaansa suojaava peite: hänestä tuli ”marttyyrin poika”, jota kukaan ei epäilisi Neuvostoliiton vakoilijaksi.⁵⁴

”Leinon vankien” tapauksen on myös arveltu liittyneen puna-armeijan kapteeni Ivan Belovin ampumiseen. Neuvostoliittolaisen upseerin murha suututti LVK:n, joka useaan otteeseen painosti suomalaisviranomaisia löytämään syyllisen. Suomen historian laajimmista yksittäiseen murhaan liittyvistä tutkinnoista huolimatta tämä tapaus jäi kuitenkin selvittämättä. Reijo Ahtokari esittää kirjassaan tulkinnan, jonka mukaan ”Leinon vangit” olisivat olleet ampumistapaukseen liittyviä ”salaliittolaisia”.⁵⁵ Hän kuitenkin korostaa, että tälle oletukselle ei ole löytynyt todisteita. Myös Antero Leitzinger päätyy teoksensa ”Leinon vankien” tapausta sivuavassa kohdassa varovaisesti kannattamaan yhteyttä Belovin ampumisjuttuun.⁵⁶ Belovin murhasta kirjoittanut Risto Niku ei kirjassaan edes mainitse mahdollisuutta ”Leinon vankien” tapauksen ja Belovin murhan välillä.⁵⁷

---

⁵⁰ Parvilahti 1957: 23–24

⁵¹ Berin-Bey 1974: 12

⁵² Rentola 1999: 56

⁵³ Rentola 1997: 343, 481

⁵⁴ Rentola 1997: 482; Rentola 1999: 64

⁵⁵ Ahtokari 1969: 40

⁵⁶ Leitzinger 2008: 290–291

⁵⁷ Niku 2003

Tosin Nikun teoksesta käy ilmi, että LVK:n epäilyt murhan tekijästä kohdistuivat vahvasti Suomen venäläisemigranttipiireihin.⁵⁸

Osmo Jussila on kirjassaan Suomen tie 1944–1948 kuvannut ”Leinon vankien” tapauksen LVK:n turvallisuusosaston tiedustelusta vastanneen everstiluutnantti Fjodorovin⁵⁹ operaatioksi.⁶⁰ Fjodorov oli vastavakoilun ekspertti ja erityisen kiinnostunut Suomessa asuvista venäläisemigranteista ja heidän järjestöistään.⁶¹ Valpo toimitti LVK:lle tietoja omista arkistoistaan.⁶² Fjodorovia kiinnostivat erityisesti sellaiset järjestöt kuin Zveno ja NTSNP sekä henkilöt, jotka olivat suorittaneet tiedustelua Neuvostoliittoa vastaan.⁶³

Eri selityksiä arvioitaessa Parvilahden näkemyksen kaltaiset tulkinnat ”kommunistien salaliitosta” voitaneen jättää omaan arvoonsa. Myöskään sille, että tapaus olisi liittynyt jotenkin Belovin ampumisjuttuun, ei löydy juuri minkäänlaista suoraa näyttöä. Rentolan tulkinnalle Neuvostoliiton kokeesta kommunistien vallan vahvuudelle Suomessa on vaikea löytää todisteita. Päinvastoin sodan jälkeisiä vuosia käsittelevissä historiantutkimuksissa on todettu, että Stalin ei ollut kiinnostunut auttamaan suomalaisia kommunisteja valtaan vaan katsoi, että suomalaiset saisivat itse hoitaa oman sisäpolitiikkansa. Näin ollen Rentolan esittämän kaltaiselle ”kokeelle” ei olisi ollut perusteita. Rentolan esittämällä vastavakoiluun liittyvillä tekijöillä saattoi olla jotain tekemistä sen kanssa, että Boris Björkelund päätyi listalle, mutta muiden 19 miehen pidätyksiä tämä tulkinta ei pysty selittämään. Jussilan tulkinta vaikuttaakin selvästi pätevimmältä. Jussilan mukaan Neuvostoliiton tiedusteluelimet saivat käyttöönsä niitä samoja tietoja, joiden perusteella edellä oleva katsaus ”Leinon vankien” taustoihin perustuu ja kuten katsauksesta käy ilmi, nämä miehet olivat juuri Fjodorovin etsimiä vakoiluun sekaantuneita ja Neuvostoliiton vastaisiin järjestöihin kuuluvia emigrantteja. Valpon tarjoamien tietojen ja omien tiedustelutietojensa pohjalta Fjodorov alaisineen laati 22 nimeä käsittäneen listan.

Pitkä Siperian-matka

Moskovassa vangitut vietiin turvallisuusministeriön pahamaineiseen päämajaan Lubjankaan, josta alkoi heidän pitkä taipaleensa läpi Neuvostoliiton vankiloiden ja työleirien.⁶⁴ Miehet tuomittiin Neuvostoliiton rikoslain 58. pykälän mukaan, jota käytettiin vastavallankumouksellisesta toiminnasta syytettyjä poliittisia rikollisia vastaan. Pitkien selvityksien ja lukuisien kuulustelujen jälkeen miehille langetettiin

---

⁵⁸ Niku 2003: 110

⁵⁹ Fjodorov tunnettiin Suomessa vain sukunimeltään eikä mistään asiakirjoista ilmene hänen etunimiään

⁶⁰ Jussila 1990: 52–60

⁶¹ Jussila 1990: 59

⁶² Jussila 1990: 59–60

⁶³ Jussila 1990: 59–60

⁶⁴ Berin-Bey: 15; Björkelund 1966: 25; Parvilahti 1957: 32

5–20 vuoden työleiri- ja vankilatuomioita. Työleireille lähetettyjen tuomiot muutettiin vankilatuomioiksi vuonna 1947.⁶⁵ Dobrovolski sai rangaistuksista kaikkein kovimman: hänet tuomittiin kuolemaan ja teloitettiin alkuvuodesta 1946. Dobrovolskin kohtalosta on viime aikoihin asti esiintynyt väärää tietoa. Hänen on väitetty kuolleen vankileirillä, mikä oli myös Björkelundin käsitys asiasta.⁶⁶ Parvilahti tosin kirjassaan kertoo Dobrovolskin kuolintavasta aivan oikein, mutta vasta Petr Bazanov on Dobrovolskia käsittelevässä kirjoituksessaan osoittanut arkistoaineiston perusteella totuuden hänen kohtalostaan.⁶⁷

Suurin osa tuomioista oli kymmenen vuoden rangaistuksia, mikä tuolloisessa Neuvostoliitossa oli melko lievä tuomio 58. pykälän mukaan tuomitulle. Poliittisille vangeille jopa 25 vuoden mittaiset rangaistukset olivat tavallisia. Parvilahti ja Richard Dahm saivat molemmat vain viisi vuotta, mikä oli jo harvinaisen lyhyt rangaistus. Björkelund mainitsee, että eräässä hänen työleireistään oli noin 3000 miestä, joista vain kuudella oli viiden vuoden rangaistus.⁶⁸ Dahmin ja Parvilahden kärsittyä tuomionsa vuonna 1950 heidät karkotettiin Dudinkaan, Siperiaan.⁶⁹ Neuvostoliittolaisen oikeusjärjestelmän laadusta ja toimintatavoista kertoo jotain se, että erehdyksessä pidätetty Vasili Maksimov tuomittiin vankeuteen siinä missä muutkin ”Leinon vangit”.

Välittömästi Stalinin kuoleman jälkeen maaliskuussa 1953 varapääministerin asemassa tuolloin toiminut Lavrenti Berija aloitti liberalisoimistoimenpiteet ja stalinistisen totalitarismin purkamisen. Berijan tullessa syrjäytetyksi ja teloitetuksi myöhemmin saman vuoden aikana Neuvostoliiton johtoon nousi Nikita Hruštšov, joka jatkoi uudistuspolitiikkaa, tosin Berijaa maltillisemmin. Yksi merkittävistä uudistuksista oli vankien armahtaminen ja työleirijärjestelmän vähittäinen alasajo. Jo 1953 suoritettiin suuri joukkoarmahdus, joka tosin koski lähes pelkästään rikosvankeja. Poliittisia vankeja alettiin vapauttaa seuraavasta vuodesta lähtien. Myös ”Leinon vangit” armahdettiin. Ensimmäisenä Suomeen pääsivät palaamaan vuoden 1954 lopulla Richard Dahm ja Unto Parvilahti. Vuonna 1955 palasivat Boris Björkelund, Dimitri Kuzmin-Karavajev, Vasili Maksimov ja Kiril Puškarev sekä viimeisinä vuonna 1956 Vladimir Bastamov, Dimitri Daragan, Boris Popper, Georg Popper ja Fjodor Pihra.⁷⁰

Kaikkiaan 20 miehestä palasi takaisin siis yksitoista. Severin Dobrovolski siis teloitettiin ja hänen lisäkseen vankeusaikana kuolivat – ilmeisesti vankiloiden ja leirien surkeiden olojen seurauksena – Pjotr Bystrejevski, Vladimir Kuznetsov, Maximilian Loudon, Juri Narbut ja Stepan Petritšenko. Näiden yhdentoista palanneen ja kuuden kuolleen lisäksi Igor Verigin ja Andrei Sumbarov jäivät pysyvästi Neuvostoliittoon asumaan. Verigin onnistui vapautumaan ennen

---

⁶⁵ Björkelund 1966: 345

⁶⁶ Björkelund 1966: 345

⁶⁷ Bazanov 2008; Parvilahti 1957: 342

⁶⁸ Björkelund 1966: 68

⁶⁹ Parvilahti 1957: 184

⁷⁰ Björkelund 1966: 345–349; Parvilahti 1957: 342

vankeusajan umpeutumista sillä ehdolla, että tulisi Neuvostoliiton kansalaiseksi.⁷¹ Sumbarov taas jäi maahan vapaaehtoisesti vankeusajan umpeuduttua.⁷² 20. mies oli puolestaan venäläinen sotavanki, jonka kohtalosta ei ole tietoa.⁷³

Kuuskosken toimikunnan ehdotus korvauksille

Suomeen palattuaan ”Leinon vangit” ryhtyivät esittämään valtiolle korvausvaatimuksia kokemiensa kärsimysten johdosta. Ensimmäiset tapaukseen liittyvät korvaukset maksettiin kuitenkin jo paljon aiemmin, vuonna 1946. Huhtikuussa 1945 Boris Björkelundin pidätyksen yhteydessä Valpon virkamiehet ottivat mukaansa Björkelundin yrityksen Oy Combe Ab:n omistamia arvoesineitä ja käteistä rahaa.⁷⁴ Tämä huomattavan arvokas omaisuus vietiin Björkelundin mukana Neuvostoliittoon, jossa se aluksi takavarikoitiin tilapäisesti ja myöhemmin määrättiin lopullisesti valtion omaisuudeksi.⁷⁵ Todennäköisesti Björkelundin vaimon toimesta Combe vaati raastuvanoikeudessa Suomen valtiolta korvausta tästä menetetyistä omaisuuksista ja joulukuussa 1946 valtio määrättiinkin maksamaan Combelle korvauksia noin 470 000 mk.⁷⁶ Björkelundin mukaan takavarikoidun omaisuuden kokonaisarvo oli tosin ollut noin 2 750 000 mk.⁷⁷

Ensimmäisinä palanneet Dahm ja Parvilahti ryhtyivät hakemaan korvausta valtiolta sekä oikeusteitse ns. virkamiesvastuulain⁷⁸ perusteella, että valtioneuvostolle osoitetulla hakemuksella.⁷⁹ Dahm esitti hakemansa korvauksen määräksi noin 12 400 000 ja Parvilahti noin 13 000 000 markkaa.⁸⁰ Korvausta haettiin ansionmenetyksestä, henkisestä ja ruumiillisesta kärsimyksestä, terveyden menetyksestä, matka- ja majoituskuluista, henkilökohtaisen omaisuuden menetyksestä, lääkäri- ja hammaslääkärikuluista sekä asianajopalkkioista.⁸¹

Valtioneuvosto asetti toukokuussa 1955 kolmijäsenisen hallintoneuvos Reino Kuuskosken johtaman toimikunnan (ns. Kuuskosken toimikunta) tutkimaan olisiko valtion suoritettava haettua korvausta ja jos olisi, kuinka paljon. Toimikunnan tehtäväksi tuli myös laatia perusteet, joilla voitaisiin ratkaista muiden myöhemmin palaavien ”Leinon vankien” korvauskysymykset.⁸² Toimikuntaan kuului Kuuskosken lisäksi sisäasiainministeriön virkamies Erkki Laaksovirta ja

---

⁷¹ Björkelund 1966: 346

⁷² Björkelund 1966: 348

⁷³ Björkelund 1966: 349

⁷⁴ Björkelund 1966: 19

⁷⁵ Björkelund 1966: 52–53, 266–268

⁷⁶ Kuuskosken toimikunnan mietintö (KTM): 17

⁷⁷ Björkelund 1966: 19

⁷⁸ Laki valtion vastuunalaisuudesta virkamiehen aikaansaamasta vahingosta (142/1927, myöhemmin kumottu säädöksellä 424/1974)

⁷⁹ Parvilahti 1957: 343; KTM, P.M.: 2-3

⁸⁰ Nykyrahassa nämä summat vastaavat noin 378 000€ ja 397 000€

⁸¹ KTM, P.M.: 3

⁸² KTM: 2

valtionvarainministeriössä työskennellyt Heikki Tuominen. Toimikunta jätti mietintönsä valtioneuvostolle lokakuussa 1955. Tähän mennessä se oli ehtinyt saada korvaushakemuksen myös Dimitri Kuzmin-Karavajevilta, joka palasi Suomeen elokuussa (hänen hakemansa korvaus oli noin 13 000 000 mk).

Toimikunta pohti mietinnössään perusteita mahdollisesti suoritettavalle korvaukselle. Se totesi, että suoraan virkamiesvastuulakiin – johon Dahmin ja Parvilahden vireille laittama oikeusjuttu siis pohjautui – sen enempää kuin suoraan hallitusmuotoon⁸³ perustuvaa oikeutta korvauksiin ei miehillä ollut. Toimikunta kuitenkin katsoi heidän oikeusturvaa rikutun hallitusmuodon pykälien kuusi (oikeus vapauteen) ja seitsemän (oikeus oleskella maassa ja vapaasti valita asuinpaikkansa) vastaisesti. Vaikka laki ei suoranaisesti korvauksia taannutkaan, se päätteli, että suomalainen oikeuskäytäntö oli edennyt viime aikoina siihen suuntaan, että korvauksia tulisi suorittaa.

Kantaansa toimikunta perusteli aiemmillä tapauksilla, joissa korvauksia oli maksettu tapauskohtaisesti säädettyjen erityislakien perusteella ja suoraan valtion rahoista ilman erityistä lainsäädäntöä mm. vuoden 1918 sodassa ja sen seurauksista kärsineille, Moskovan rauhan 1940 alueluovutusten seurauksena omaisuuttaan menettäneille sekä poliittisista syistä vuosina 1939–44 pidätetyille, vangituille ja turvasäilöön laitetuille. Toimikunnan käsityksen mukaan suomalaiseen oikeuskäytäntöön oli viime vuosina tullut tavaksi suorittaa korvauksia huomattavasti laajemmin kuin mitä lainsäädäntö edellytti ja myös säädettyä lakia – lähinnä virkamiesvastuulakiin liittyen – oli alettu tulkita aiempaa laajemmin. Niinpä toimikunta tuli siihen johtopäätökseen, että myös Dahmilla, Kuzmin-Karavajevilla ja Parvilahdella oli vallitsevan oikeuskäytännön mukaan oikeus korvauksiin. Lisäksi toimikunta totesi korvauksien suorittamisen olevan myös kohtuuden vaatimuksen mukaista.⁸⁴

Tuominen liitti mietinnön mukaan oman vähemmistöön jääneen erivän mielipiteensä. Hänen mielestään korvausta vaatineilla ei ollut vallitsevan oikeuskäytännön mukaista oikeutta korvaukseen. Tosin myös hänen mielestään korvaukset tulisi maksaa, mutta ei oikeuden vaatimuksesta vaan ainoastaan kohtuussyistä.⁸⁵

Hakemuksissaan miehet hakivat korvausta henkisestä ja ruumiillisesta kärsimyksestä, menetetyistä ansiotuloista, sekä muista erinäisistä kuluista ja vahingoista, jotka olivat aiheutuneet luovutuksen johdosta (matka-, majoitus-, lääkärin- ja asianajokulut sekä vaatteiden, käteisvarojen ym. omaisuuden menetyksestä kärsitty vahinko).⁸⁶ Haetuista korvauksista suurimman summan muodosti luovutuksen aiheuttaman kärsimyksen johdosta haettu korvaus (2000 mk vuorokaudelta), johon sisältyi myös korvaus menetetyistä terveydestä ja

---

⁸³ säädös 94/1919

⁸⁴ KTM: 5–18

⁸⁵ KTM, Eriävä mielipide

⁸⁶ KTM: 20–24

työkyvystä.⁸⁷ Toinen merkittävä haettu korvaus olivat ansiotulot (40 000 mk kuukaudelta Dahmin ja Parvilahden sekä 45 000 mk/kk Kuzmin-Karavajevin osalta).⁸⁸ Kuluista ja vahingoista haetut korvaukset olivat suhteellisen pieni osa haetusta kokonaissummasta (n. 5-6 % Dahmin ja Parvilahden ja vain alle 1 % Kuzmin-Karavajevin kohdalla).⁸⁹

Ehdotuksiaan korvausmäärille toimikunta perusteli viimeaikaisilla korkeimman oikeuden päätöksillä, jotka koskivat samantapaisia korvauksia vapaudenmenetyksestä. Luovutuksesta aiheutuneiden kulujen ja vahinkojen suhteen toimikunta ehdotti kaikkien vaadittujen korvausten täysimääräistä korvaamista.⁹⁰ Menetettyjen ansiotulojen korvaamiseksi toimikunta ehdotti 35 000 mk/kk kaikille kolmelle hakijalle eli jonkin verran haettua summaa vähemmän. Ehdotustaan se perusteli arvioillaan hakijoiden ansiomahdollisuuksista sekä sillä, että summasta tuli vähentää sellainen määrä, joka arviolta olisi mennyt elinkuluihin, jos hakijat olisivat olleet Suomessa.⁹¹

Henkisen ja ruumiillisen kärsimyksen osalta toimikunta ehdotti korvaussummaksi 800 mk vuorokautta kohden eli selvästi haettua 2000 mk vähemmän. Haettuun summaan tosin oli sisältynyt korvaus menetetyistä terveydestä ja työkyvystä, jota ehdotuksessa ei otettu huomioon. Vedoten lääkintöhallitukselta pyydettyyn lausunto on Dahmin ja Parvilahden lääkärintodistuksista toimikunta ei katsonut voivansa vielä antaa ehdotusta terveyden ja työkyvyn menetyksestä mahdollisesti suoritettavaan korvaukseen. Lääkintöhallituksen lausunnossa niin Dahmin kuin Parvilahdenkin työkyky oli kyllä katsottu alentuneeksi, mutta tämän tilan pysyvyydestä ei voitu vielä varmasti antaa arviota. Toimikunnan tutkimien viimeaikaisten korkeimman oikeuden päätöksien mukaan korvausta kärsimyksestä oli maksettu 600 mk vuorokaudelta.⁹² Koska hakijat olivat kuitenkin joutuneet kärsimään rangaistuksensa Suomen ulkopuolella vieraisissa oloissa ja ilman mahdollisuuksia yhteydenpitoon omaistensa kanssa, katsoi toimikunta, että korvauksen määrä tulisi olla jonkin verran tavanomaista suurempi.⁹³

Ennen Neuvostoliittoon luovuttamista Parvilahti oli ollut syksystä 1944 lähtien turvasäilössä ja hänen hakemuksensa sisälsi korvausvaatimuksen myös tuolta ajalta.⁹⁴ Vuonna 1950 oli muille Parvilahden tapaan vapautensa poikkeuksellisissa oloissa menettäneille maksettu korvauksia valtion budjetista ja toimikunta ehdotti, että Parvilahdelle maksettaisiin vastaavasti korvausta turvasäilöajalta henkisestä ja

---

⁸⁷ KTM: 21

⁸⁸ KTM: 20

⁸⁹ KTM: 22–24

⁹⁰ KTM: 22–24

⁹¹ KTM: 20–21

⁹² KTM: 19

⁹³ KTM: 21

⁹⁴ Valpo oli pidättänyt Parvilahden syyskuun 2. päivä vain pari päivää ennen aselepoa Neuvostoliiton kanssa. Hän oli natsimielisyytensä ansiosta päässyt Valpon listalle 10 henkilöstä, jotka tulisi pidättää, jos viralliset suhteet Saksaan katkaistaisiin. Vertanen 2005: 17, 69; Vettenniemi 2004: 367

ruumiillisesta kärsimyksestä 300 mk ja ansiotulojen menetyksestä 600 mk vuorokautta kohden.⁹⁵

Toimikunnan ehdottamat korvausten kokonaissummat olivat noin 7 500 000 mk Dahmille, 7 900 000 mk Parvilahdelle ja 7 400 000 mk Kuzmin-Karavajeville.⁹⁶ Nämä ehdotetut määrät olivat keskimäärin noin 40 % pienempiä kuin mitä oli haettu. Tämä johtuu lähinnä eroista henkisen ja ruumiillisen kärsimyksen johdosta haettujen ja ehdotettujen korvauksien määrissä. Myös ansiotulojen menetyksestä ehdotettiin maksettavaksi haettua pienempi korvaus, mutta ero ei ollut läheskään yhtä merkittävä (ehdotetut korvaussummat olivat Dahmin ja Parvilahden osalta noin 12 % ja Kuzmin-Karavajevin osalta noin 22 % haettua pienempiä). Mietintönsä lopussa toimikunta ehdotti, että vastaavasti muille myöhemmin palaaville ”Leinon vangeille” maksettaisiin korvauksia samoja periaatteita soveltaen.

Korvauksien maksaminen

”Leinon vankien” vietettyä vankeudessa lähes kymmenen vuotta vasta Stalinin kuolema johti heidän vapautumiseen. Vankeudesta hengissä selvinneiden lopulta palatessa Suomeen, saivat he huomata poliittisen ilmapiirin muuttuneen poissaolonsa aikana. LVK:n poislähtö vuonna 1947, Pariisin rauhansopimus vuonna 1948, punaisen Valpon luhistuminen ja SKDL:n kokema vaalitappio vuoden 1948 eduskuntavaaleissa olivat kaikki osaltaan vaikuttaneet tähän muutokseen. Uudenlaisessa poliittisessa tilanteessa yleinen mieliala oli suotuisa korvauksien maksamiselle. Lisäksi ennen ”Leinon vankeja” useat muut samankaltaiset ihmisryhmät olivat jo saaneet korvauksia, joten ”Leinon vankien” korvauspäätöksessä oli kyse lähinnä korvausten suuruudesta, ei siitä maksettaisiinko niitä vai ei.

Valitettavasti viranomaisten arkistoista ei ole löytynyt asiakirjoja, jotka todistaisivat korvausten maksamisen ja kertoisivat niiden suorittamisen tarkat ajankohdat sekä korvaussummat. Tätä tutkimusta tehdessä oletuksena oli, että nämä asiakirjat olisivat valtiokonttorin arkistossa, mutta etsintöjen jälkeen mitään ei ole kuitenkaan löytynyt. Tämä saattaa johtua ensinnäkin siitä, että valtiokonttori toimi tapauksessa ainoastaan korvausten maksajana, mutta ei varsinaisesti käsitellyt korvaushakemuksia. Toisaalta on myös mahdollista, että asiakirjoja on jäänyt arkistoon, mutta ne eivät ole löydettävissä käytössä olevien hakukeinojen avulla.

Riittävänä todisteena korvausten maksamisesta voidaan kuitenkin pitää Björkelundin mainintaa kirjansa loppusanoissa. Björkelund kertoo, että korvaukset kyllä maksettiin kaikille takaisin palanneille, mutta hallitus päätti supistaa Kuuskosken toimikunnan ehdottamia noin 7 500 000 markan korvauksia noin

---

⁹⁵ KTM: 24–25

⁹⁶ KTM: 25–26. Nykyrahassa noin 229 000€, 241 000€ ja 226 000€.

5 000 000 markkaan.⁹⁷ Niinpä maksettujen korvausten määrät olivat lopulta kaksi kolmasosaa toimikunnan ehdotuksista ja vain runsas kolmasosa alun perin haetuista summista.

”Leinon vankien” tapauksen merkitys Suomen sodanjälkeisessä historiassa

”Leinon vankien” tapaus herätti sodanjälkeisessä Suomessa suurta huomiota. Vaikka asia koski ”vain” 20 henkilöä, se oli pitkään julkisen keskustelun aiheena. Miksi tapauksesta tuli niin merkittävä? Tärkein syy oli ajan epävarmoissa oloissa. Suomi oli juuri hävinnyt sodan ja joutunut alistumaan Neuvostoliiton asettamiin tiukkoihin rauhanehtoihin. LVK valvoi tarkasti rauhanehtojen toteutumista ja aina kun suomalaisviranomaisten toiminnassa löytyi vähänkään huomautettavaa, LVK reagoi kovasanaisilla uhkauksilla. Miehistyksen pelko oli jatkuvasti läsnä. ”Leinon vankien” tapauksen herättämiä pelkoja ja huhuja ruokki lisäksi se salaperäisyys, jolla operaatio suoritettiin. Suuren yleisön saamat tiedot olivat aluksi täysin kuulopuheiden varassa ja sittenkin kun tietoja saatiin virallisten reittien kautta, tulivat ne Ruotsista. Kaduille levinneissä huhuissa puhuttiin sadoista vangituista ja pelkona oli, että tämä oli vasta alkunäytös jollekin paljon suuremmalle. ”Leinon vankien” tapauksen merkitystä Suomen sodanjälkeisessä historiassa nostaa lisäksi se, miten se välittömästi linkittyi kiivaaseen puoluepoliittiseen kamppailuun. Tapauksella oli suuri merkitys ministeri Yrjö Leinon poliittisen uran ja punaisen Valpon tuhoutumisessa.

Juho Partanen toimi tutkimusavustajana Kansallisarkiston Internoidut-historiantutkimusprojektissa vuosina 2008-2009.

LÄHTEET

Kansallisarkisto

EK-Valpo hmp

B86 (Boris Björkelund)

A3422 (Unto Boman)

4507 (Richard Dahm)

4906 (Fjodor Pihra)

---

⁹⁷ Björkelund 1966: 344–345

B4981 (Dimitri Kuzmin-Karavajev)

B5023 (Vasili Maksimov)

10408 (Stepan Petrisienko)

10603 (Juri Narbutth)

10732 (Igor Verigin)

11200 (Severin Dobrovolski)

11283 (Dimitri Daragan)

11299 (Boris Popper)

10510 (Georgi Aleksejev)

14171 (Nikolai Saarnio)

Valpo II amp XXV C6a

Eduskunnan kirjasto

Ns. Kuuskosken toimikunnan mietintö korvauksen suorittamisesta Liittoutuneiden valvontakomissiolle 21.4.1945 luovutetuille henkilöille. 12.10.1955

Kirjallisuus

Ahtokari, Reijo: Punainen Valpo. Valtiollinen poliisi Suomessa ”vaaran vuosina”. Otava, Helsinki 1969

Bazanov, Petr Nikolajevitš: Kenraalimajuri Severin Tsezarevitš Dobrovolski. Teoksessa: Sotavangit ja internoidut. Toim. Lars Westerlund. Kansallisarkisto, Helsinki 2008

Beyer-Thoma, Hermann: Vasemmisto ja vaaran vuodet. Käännetty alkuperäisteoksesta Kommunisten und Sozialdemokraten in Finland 1944–1948. Kääntänyt Marjaliisa Hentilä ja Lyhentänyt Seppo Hentilä. Gummerus, Jyväskylä 1990

Blinnikka, Aulis: Valvontakomission aika. WSOY, Porvoo 1969

Jussila, Osmo: Suomen tie 1944–1948. Miksi siitä ei tullut kansandemokratiaa. WSOY, Juva 1990

Leitzinger, Antero: Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1972. East-West Books, Helsinki 2008

Martelius, Juha: ”Leinon vankien” pidätys ja luovutus Neuvostoliittoon. Teoksessa: Turvallisuuspoliisi 75 vuotta. Toim. Jukka Salovaara ja Matti Simola. Sisäasiainministeriö, Helsinki 1994

Niku, Risto: Kuka ampui kapteeni Belovin? – Suomen kaikkien aikojen tutkituin murhajuttu. Edita, Helsinki 2003

Petro, Nicolai N.: The rebirth of Russian democracy: an interpretation of political culture. Harvard University Press, Cambridge (MA, USA) 1995

Rentola Kimmo: Niin kylmää, että polttaa. Kommunistit, Kekkonen ja Kreml 1947–1958. Otava, Keuruu 1997

Rentola, Kimmo: Punaisen Valpon synty. Teoksessa: Isänmaan puolesta. Suojelupoliisi 50 vuotta. Toim. Matti Simola ja Tuulia Sirvio. Gummerus, Jyväskylä 1999

Vettenniemi, Erkki: Unto Bomanin salattu elämä. Teoksessa: Berijan tarhat. Havaintoja ja muistikuvia Neuvostoliitosta vuosilta 1945–1954. Parvilahti, Unto. Otava, Keuruu 2004

Muistelmakirjallisuus ja päiväkirjat

Alexeieff Langhoff, Joura: Återsken – Historien om Maroussia Langhoff, hovfröken i S:t Petersburg och Georges Alexeieff, rysk officer i fransk tjänst. Pakett, Viro 2006

Berin-Bey, Boris: Venäjän punainen lihamylly. Föreningen Veronica, Turku 1974
Björkelund, Boris: Stalinille menetetyt vuoteni. Elämäni vaiheet 1945–1955. WSOY, Porvoo 1966

Leino, Yrjö: Kommunisti sisäministerinä. Tammi, Helsinki 1991

Magill, J.H.: Tasavalta tulikokeessa. Muistelmia Suomesta kuuman ja kylmän sodan vuosilta. Länsi-Savo Oy, Mikkeli 1981

Paasikivi, Juho Kusti: J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956. Ensimmäinen osa, 28.6.1944–24.4.1949. WSOY, Helsinki 1985

Parvilahti, Unto: Berijan tarhat. Havaintoja ja muistikuvia Neuvostoliitosta vuosilta 1945–1954. Otava, Helsinki 1957

Opinnäytetyö

Vertanen, Anu: Rintamalta Ratakadulle. Suomalaiset SS-miehet kommunistisen Valpon kohteina 1945–1948. Suomen historian pro-gradu tutkielma. Jyväskylä, 2005

SUMMARY

Juho Partanen: The So Called “Leino Prisoners” Case and Their Compensations

In April 1945, Finland sent 20 men to the Soviet Union who were regarded as “dangerous” to the Soviets. In Finland, these men are called the "Leino prisoners," after the then communist minister of the interior, Yrjö Leino. This is despite the fact that the demand to handover these men to the Soviet Union came from the Allied Control Commission and that Leino had no opportunity to reject their rendition. As a result of this event, Leino later had to resign from the ministry of the interior.

The prisoners were mostly Russian emigrants who had moved to Finland after the revolution. There were also two men who were of Finnish origin in the group. Eleven of the men were Finnish nationals, eight were stateless and held Nansen passports, and one was a Russian prisoner of war.

Boris Björkelund was one of the Finnish prisoners. According to him, Severin Dobrovolski, a former tsarist general and active opponent of the Bolsheviks, was the only prisoner whose handover made sense from a Soviet perspective. J.H. Magill, a British member of the Allied Control Commission, claimed in his memoirs that some of the prisoners were totally harmless, but that there were a couple of notorious Nazis in the group. Grigori Savonenkov, the Soviet deputy chairman of the Control Commission, justified the demand for the arrests by claiming that the men in question were members of an extremely dangerous terrorist organization whose operations were directed against the Soviet Union. Although many of the arrested had also worked against Bolshevism, there was no coherent terrorist organization.

The men were accused of counterrevolutionary activities in Moscow and were sentenced to between 5 and 20 years in work and prison camps. Dobrovolski, the former tsarist general, was condemned to death. He was executed in 1946.

After Stalin died, a wave of liberalization began to sweep across the Soviet Union in March 1953, and the Gulag began to be ramped down. The “Leino prisoners” were also granted an amnesty the following year. All-in-all, eleven prisoners returned to Finland between 1954 and 1956. In addition to the executed General Dobrovolski, five men had died while imprisoned. Two prisoners continued to live in the Soviet Union.

Upon their return to Finland, the “Leino prisoners” began to submit compensation claims to the state. However, the first payment connected to the case was already made much earlier in 1946. When Boris Björkelund was arrested in April 1945, the Valpo officials took with them the valuables and cash owned by Björkelund's company, Oy Combe Ab. These quite valuable items were sent along with Björkelund to the Soviet Union. Initially these assets were only temporarily

confiscated, but later they were declared state property. Probably as a result of the urging of Björkelund's wife, Combe Oy filed a claim against the Finnish state in municipal court for this seizure. In December 1946, the state was ordered to pay restitution of approximately 470 000 Finnish marks to Combe Oy. According to Björkelund however, the total value of the seized assets had been 2 750 000 Finnish marks.

Richard Dahm and Unto Parvilahti were the first to return. They began to seek compensation from the state both through the courts, on the basis of the Responsibility of Officials Act, and by petitions addressed to the Finnish government. Dahm submitted a claim for about 12 400 000 Finnish marks (378 000 €) and Parvilahti requested around 13 000 000 Finnish marks (397 000 €). The sums were for loss of income, mental and physical suffering, damage to their health, travel and accommodation costs, loss of personal property, medical and dental costs, and lawyers' fees.

The Finnish government appointed Councilor Reino Kuuskoski to head a three person committee in May 1955. The so-called Kuuskoski Committee was to investigate whether the state should pay compensation and if so, how much. The committee was also to draw up the principles by which the claims of other "Leino prisoners" who returned later could be resolved.

The committee submitted its report to the Finnish government in October 1955. Dimitri Kuzmin-Karavajev's claim had also been submitted by this time, as he had returned to Finland in August. He sought approximately 13 000 000 Finnish marks. The committee came to the conclusion that the men had no right to compensation based either on the Responsibility of Officials Act, upon which Dahm's and Parvilahti's on-going court case relied, or on the Finnish Constitution. However, the committee did determine that their legal rights had been infringed, particularly as regards Article Six (the right to personal liberty) and Article Seven (freedom of movement and the right to choose a place of residence). Although the law did not directly guarantee restitution for violations of these rights, the committee concluded that Finnish legal practice had moved in recent times in a direction that would favor such payments.

The committee based its decision on earlier cases where compensation had been paid on a case-by-case basis as a result of special laws. Instances where the state had directly made payments out of its funds without separate legislation were also cited. These cases included money paid to those who had suffered during the 1918 Finnish Civil War and its aftermath, to those who had lost property as a result of the territory surrendered in accordance with the 1940 Peace of Moscow, and to those arrested, imprisoned or placed in protective custody for political reasons between 1939 and 1944.

Compensation due to suffering stemming from the handover to the Soviet Union was the largest claim made (2000 Finnish marks/day), which also included payment for damage to their health and the ability to work. The second most

significant sum sought was reimbursement of lost earnings (40 000 Finnish marks for Dahm and Parvilahti, as well as 45 000 Finnish marks for Kuzmin-Karavajev).

The committee based its proposals for the payments to be made on the most recent decisions of the Finnish Supreme Court, which covered similar claims for the loss of freedom. The committee recommended that the costs and damages stemming from the handover be paid in full against the submitted claims. When it came to reimbursement of the lost wages, the committee suggested a sum of 35 000 Finnish marks/month for all three applicants, which was slightly less than the sum sought. The committee based this suggestion on its evaluation of the wage potential of the applicants and on the amount that they would have needed to pay for the cost of living if they had been in Finland.

The committee recommended compensation of 800 Finnish marks/day for the mental and physical suffering, which was clearly less than the 2000 Finnish marks/day that had been sought. It should be noted however that the amount applied for included restitution for damages to their health and loss of the ability to work, which were not taken into account in the proposal. According to the committee's interpretation of the most recent decisions of the Finnish Supreme Court, payments for suffering were to be 600 Finnish marks/day. Because the applicants had served their sentences outside of Finland in strange conditions and without the opportunity to keep in contact with their relatives however, the committee concluded that the sum should be somewhat larger than average.

The total payment proposed by the committee was around 7 500 000 Finnish marks (229 000 €) for Dahm, 7 900 000 Finnish marks (241 000 €) for Parvilahti and 7 400 000 Finnish marks (226 000 €) for Kuzmin-Karavajev. The sums recommended were 40% smaller on average than what had been sought. This mostly stemmed from the difference between the amount applied for and the payment proposed for mental and physical suffering. In addition, the recommendation was to reimburse less of the loss of earnings than had been sought, but the difference was not nearly as significant. At the end of its report, the committee proposed that the payments made to "Leino prisoners" who returned later be correspondingly calculated by applying the same principles.

After spending nearly ten years in the Soviet prison and labor system only the death of Stalin led to the liberation of the "Leino prisoners." When they returned to Finland, the general situation was quite different than it had been ten years earlier. The room for maneuver in public discussions about matters related to the Soviet Union was now greater than before. In the context of mid-1950s Finland, there was much general good will towards compensation claims from those returning from the Soviet Union, particularly when payments had been made to others imprisoned for political reasons.

Unfortunately, as far as known neither the archives of the Finnish State Treasury nor those of other government bodies provide documents that shed light on the compensation issue. There may be two explanations for this. First, it is possible

that the Finnish State Treasury only handled the payments, and did not process the applications. Because it was only a simple matter of transferring money from the perspective of the State Treasury, the documents were not preserved. Another possibility is that there really are documents in the archives of the State Treasury, but that they cannot be found by the search techniques currently available.

However, Boris Björkelund's account at the end of his book can be considered to be sufficient proof that the compensation was paid. Björkelund says that payments were indeed made to all concerned but that the Finnish government decided to reduce the roughly 7 500 000 Finnish marks proposed by the Kuuskoski Committee to about 5 000 000 Finnish marks. Thus the amounts paid in the end were about two thirds of what the Committee had proposed and only about one third of what had originally been sought.

The case of the "Leino prisoners" attracted a lot of attention in postwar Finland. Although the matter concerned "only" 20 people, it remained a popular topic in public debate for a long time. Why did this incident become so significant? The most important reason lies in the uncertain circumstances of the time. Finland had just lost the war and there was a constant fear of Soviet occupation. The secrecy with which the matter was handled further fed the fears and rumors surrounding the affair. The rumors claimed hundreds of people had been imprisoned and transferred to the Soviet Union and there was a fear that this was only be a prologue to something much more severe. The case of the "Leino prisoners" was also directly linked to the fierce party-political struggle of the late 1940s. It played a significant role in ending Yrjö Leino's political career and in bringing about the collapse of the red Valpo, the security police under communist control.

Juho Partanen was a research assistant in the Internment project of the National Archives of Finland in 2008 and 2009.

”YKSI KANSAMME RYHMÄ, SE ON MERIMIEHET, ON JÄÄNYT ILMAN”

Internoituina olleille suomalaisille merenkulkijoille¹ vuonna 1957 myönnetyt korvaukset

Timo Soukola

Korvauksia aiheettoman vapaudenriiston uhreille

Juuri ennen hajaantumistaan uusien vaalien vuoksi Suomen eduskunta päätti maaliskuussa 1945, että sotavuosina poliittisista syistä tuomituille, syytteessä olleille tai turvasäilössä pidetyille maksetaan korvausta valtion varoista. Muodollisesti ratkaisu koski vain lisäbudjetin sisältöä. Samalla kuitenkin syntyi ennakkotapaus, jota eräät oikeistolaiset kansanedustajat pitivät vaarallisena.² Huomautus oli sikäli tähdellinen, että sittemmin niin oikeisto kuin vasemmistokin vaati maaliskuussa 1945 tehtyyn ratkaisuun vedoten valtiota suorittamaan taloudellista hyvitystä niille, joilta vaatijoiden mukaan oli riistetty vapaus poliittisin perustein. Aluksi korvauksia myönnettiin sodan aikana vainotuille kommunisteille. Kansandemokraateille raskaan tappion tuoneissa vuoden 1948 vaaleissa valittu eduskunta päätti maksaa korvauksia myös niille, jotka olivat jatkosodan jälkeen istuneet turhaan vankilassa. Vuoden 1950 talousarvioon otettiin sadan miljoonan markan määräraha hyvityksen suorittamiseksi niille sotarikoksista, asekatkennästä tai vastaavasta toiminnasta epäillyille, jotka oli todettu syyttömiksi tai joiden kohdalla vapaudenriisto oli kestänyt yli heille lopulta tuomitun rangaistusajan.³

Suomen Merimies-Unioni (merimiesunioni, SMU) ilmoitti tulkitsevansa tällaisen ratkaisun ”eräänlaiseksi mielenosoitukseksi, joka epäsuorasti kohdistui merimiehiä vastaan”.

Päällystöön kuulumattomia suomalaisia laivatyöntekijöitä edustanut ammattiliitto vaati valtiovaltaa maksamaan korvausta niille suomalaisille merenkulkijoille, jotka olivat sodan aikana joutuneet joko liittoutuneiden tai saksalaisten internomiksi. Merimiesunionin puheenjohtajan Niilo Wällärin mielestä internoidut merenkulkijat olivat kärsineet Suomen puolesta, kun taas asekatkijat olivat toimineet maamme

---

¹ Merenkulkijoilla tarkoitetaan tässä esityksessä kaikkia laivassa työskenteleviä asemaan katsomatta. Vielä 1950-luvulla yhtä laajassa merkityksessä käytetty käsite ”merimiehet” on sittemmin tarkentunut koskemaan vain päällystöön kuulumatonta laivahenkilöstöä.

² Valtiopäivät (VP) 1944: hallituksen esitys 180, pöytäkirja 1727–1733; asetuskokoelma 653/1945.

³ Ks. VP 1945: raha-asia-aloite 116 ja 117, valtiovarainvaliokunnan mietintö 56, pöytäkirja 2073–2081; VP 1948: raha-asia-aloite 79 ja 80, toivomusaloite 30 ja 31, valtiovarainvaliokunnan mietintö 22, pöytäkirja 1479–1480, 1489; VP 1949: raha-asia-aloite 26, valtiovarainvaliokunnan mietintö 71, pöytäkirja 3022–30323, 3026–3027.

etua vastaan.⁴ Porvarillisia oikeuskäsityksiä muulloinkin vähätellyt Wälläri ei halunnut ottaa huomioon, ettei korvausta maksettu sotarikollisille tai asekatkijöille vaan aiheettoman vapaudenriiston uhreille.

Merihistorioitsija Sven-Erik Nylund on laskenut kaikkiaan 1 712 vierailta vesillä purjehtineen suomalaisen merenkulkijan menettäneen vapautensa vuosina 1941–1945. Ulkomaanliikennettä harjoittavissa suomalaisissa kauppalaivoissa työskenteli toisen maailmansodan aattona kaikkiaan noin 7 300 merenkulkijaa. Internoitujen osuuden tarkka arviointi on monesta syystä erittäin vaikeaa. Suomalainen kauppamerenkulku supistui rajusti sotavuosina. Internointi saattoi kohdata ulkomaisissa aluksissa työskenteleviä suomalaisia, joiden määrää ei tunneta tarkasti. Kun Suomeen rekisteröity alus takavarikoitiin, sen miehistöön kuuluneet ulkomaalaiset saattoivat menettää vapautensa. Nimeltä tunnetaan 886 liittoutuneiden ja 363 saksalaisten internoimaa suomalaismerenkulkijaa. Voidaan myös nimetä 63 suomalaista merenkulkijaa, jotka jäivät vuosiksi mottiin Shanghaihin tai Japanin satamiin. Lisäksi tiedetään yhdysvaltaisten viranomaisten takavarikoimissa suomalaisaluksissa palvelleen noin 400 ihmistä, joiden henkilöllisyys ei ole selvitettävissä. Liittoutuneiden eristämistä menehtyi 14, saksalaisten vangitsemista 28.⁵

Yleensä internoinnilla tarkoitetaan turvallisuussyistä tapahtuvaa eristämistä, eritoten asevoimiin kuulumattoman vihollismaan kansalaisen pidättämistä sodan aikana. Internoinniksi nimitetyt toimet voivat kuitenkin vaihdella ankaruudeltaan suuresti. Toisen maailmansodan aikana liittoutuneet ja Saksa kohtelivat suomalaisia merenkulkijoita aivan eri tavoin. Yhdysvalloissa ja Britannian eri osissa maihin pakotetut suomalaiset saivat usein mahdollisuuden tehdä ansiotyötä melko vapaissa oloissa. Saksalaiset puolestaan alistivat syksystä 1944 lähtien kiinni ottamansa suomalaiset merenkulkijat uuvuttavaan pakkotyöhön tai ainakin kurjiin keskitysleirioloihin. Saksalainen historioitsija Mark Spoerer arvioi natsi-Saksan pakottaneen sotavuosina kaikkiaan peräti 13,5 miljoonaa ulkomaalaista tahdonvastaiseen työhön.⁶ Ei siis voida pitää pahana puutteena sitä, että hän ei perusteellisessa tutkimuksessaan mainitse suomalaisia erikseen.

Internointi rinnastettiin haaksirikoon

Merimiesunioni lähetti internoitujen asiassa kaksi kovistelukirjettä valtiovarainministeriöön, joka ei tietenkään voinut omin päin ryhtyä maksamaan korvauksia. Ministeriö kuitenkin pyysi SMU:ta laatimaan luettelon internoituina olleista jäsenistään. Sen suurempaa tulosta eivät saaneet muutkaan merenkulkijajärjestöt vedotessaan valtiovaltaan internoituina olleiden puolesta. Lopulta SMU kääntyi sosiaalidemokraattisen eduskuntaryhmän puoleen. Vuoden 1953 valtiopäiville tehtiin merimiesunionin ideoima toivomusaloite 30 miljoonan

---

⁴ SMU:n toimintakertomus 1950.

⁵ Suomen tilastollinen vuosikirja 1939, 1944–1945; Nylund 2008, 437, 488–490.

⁶ Spoerer 2001, 219–229.

markan määrärahan osoittamisesta korvausten maksamiseen internoituina olleille merenkulkijoille. Aloitteen allekirjoitti ensinnä Kalle Jokinen, aikoinaan itsekin laivassa työskennellyt sosiaalidemokraattinen valtiopäivämies. Aloitteessa todettiin internoitujen kokemien kärsimysten vaihdelleen suuresti ja henkisten kärsimysten korvaaminen itse asiassa mahdottomaksi. Aineellisista menetyksistä tuli kuitenkin maksaa korvausta kaikille internoituina olleille, sillä jokainen heistä oli kokemansa vapaudenriiston ankaruudesta riippumatta menettänyt kaiken laivassa mukana olleen omaisuutensa.⁷

Jokisen aloitteessa todettiin muiden maiden maksaneen korvauksia omille internoituina olleille merenkulkijoilleen sekä muistutettiin Suomen valtion antaneen hyvitystä sodan jälkeen aiheettomasti vangituille. Ennen muuta kuitenkin vedottiin valtion velvollisuuteen korvata erinäiset merenkulkijoille aiheutuneet vahingot. Vuonna 1924 säädetyin merimieslain mukaan suomalaisessa laivassa työskentelevällä suomalaisella merenkulkijalla oli oikeus saada Suomen valtiolta korvausta, jos hän menetti ulkomailla oleskellessaan työpaikkansa tai omaisuuttaan. Näin saattoi käydä joko haaksirikon vuoksi tai siksi, että alus myytiin ulkomaiseen omistukseen. Jokisen aloitteessa vapauden menettäminen sodan vuoksi rinnastettiin haaksirikkoon. Suomen valtion piti kantaa korvausvastuu, vaikka internoinnit olivatkin vieraiden valtioiden toimeenpanemia. Vapauden menettämisen haveriluonnetta korostettiin muistuttamalla, että merenkulkijat olivat joutuneet ”olemaan internoituina ilman omaa syytään”.⁸

Jokisen aloite ei johtanut määrärahojen myöntämiseen, joten seuraaville valtiopäiville tehtiin samansisältöinen toivomusaloite. Kotkalaisen sosiaalidemokraatin Veikko Kokkolan ensimmäisenä allekirjoittamassa aloitteessa vedottiin valtiopäivien oikeustajuun.

... kaikille muille kansamme ryhmille on myönnetty korvauksia menettäessään sodan tai muun johdosta milloin mitäkin, mutta yksi kansamme ryhmä, se on merimiehet, on jäänyt ilman. He ovat kärsivällisesti odottaneet asian oikeudenmukaista ratkaisua suurempaa ääntä pitämättä luottaen asiansa oikeutukseen ja siihen, että valtiovallalla on joskus sen verran varoja, että se pystyy nämä pienet korvaukset suorittamaan.

Kaunopuheisuus ei kuitenkaan tuottanut haluttua tulosta vaan internoituina olleilta merenkulkijoilta vaadittiin yhä vain kärsivällisyyttä.⁹

Hankkeet eivät kuitenkaan jääneet vaille tulosta, sillä valtioneuvosto otti asian ajettavakseen. Toukokuussa 1955 Urho Kekkosen viides hallitus asetti komitean tukimaan kysymystä internoiduille merenkulkijoille suoritettavista korvauksista. Komitean puheenjohtajaksi kutsuttiin tullineuvos Holger Sandström, joka oli tullihallituksen yleisen osaston osastopäällikkö. Elimen jäseniksi nimitettiin

⁷ SMU:n toimintakertomus 1950, 1951, 1953; VP 1953: toivomusaloite 317; komiteanmietintö 1956: 22.

⁸ VP 1953: toivomusaloite 317.

⁹ VP 1954: toivomusaloite 95.

valtiovarainministeriöstä nuorempi hallitussihteeri Heikki Tuominen ja korvausasiainosaston päällikkö Kalevi Salminen. Komitean sihteerinä toimi merenkulkuhallituksen kansliaosaston sihteeri Pauli Vuorijärvi. Näiden juristien lisäksi komiteaan kuului Niilo Wälläri, joka edusti oman liittonsa jäsenkunnan lisäksi myös muita suomalaisia merenkulkijoita. Sandströmin komitea kuuli asiantuntijoina myös muiden merenkulkijajärjestöjen – Suomen laivanpäälystöliiton, Suomen radiosähkötäläliiton ja Suomen konemestariiliiton – edustajia. Suomen laivanvarustajain yhdistys ei hyödyntänyt sille tarjottua mahdollisuutta tulla kuulluksi asiassa.¹⁰

Maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien tukema Kekkonen viides hallitus oli tammikuussa 1955 ajautunut merimiesunionin kanssa jäänmurtajien sotilaallistamista koskeneeseen ankaraan kiistaan, jonka merimiesten ammattiliitto voitti. Pääministeri oli kertonut yksityisesti saaneensa kyllikseen Niilo Wälläriin kanssa riitelemisestä. Kekkonen viimeiseksi jäänyt hallitus ajoi vielä saman vuoden aikana eduskunnassa läpi merimieslain uudistamisen ja merenkulkijoiden työeläkejärjestelmän perustamisen.¹¹ Varmaankin hallitus katsoi myös internoituina olleiden merimiesten yhä odottamien korvausten kuuluvan aiheisiin, joista Wälläri saattoi ryhtyä haastamaan riitaa. Asiassa ei enää ollut aineksia voimainkoetukseen hallituksen ja SMU:n välillä sen jälkeen kun Sandströmin komitea oli asetettu ja Wälläri kutsuttu sen jäseneksi.

Sandströmin komitea määrittä korvauserusteet

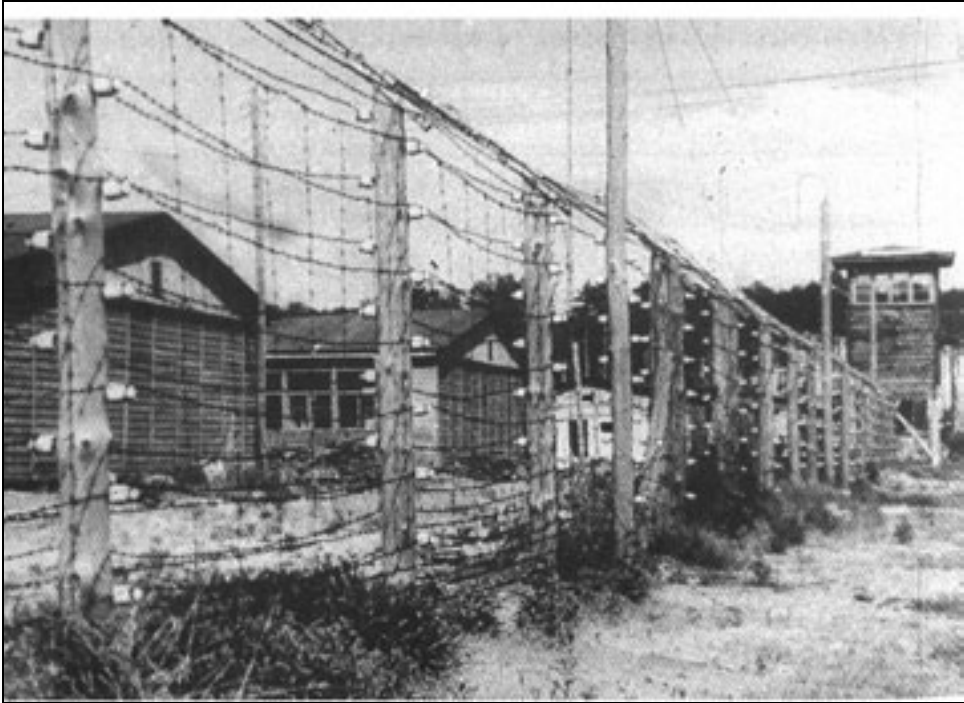
Sandströmin komitea jätti mietintönsä heinäkuussa 1956.¹² Komitea totesi saman kuin edellä mainituissa eduskunta-aloitteissa: merimiehille ehdotetut korvaukset eivät olleet uusi asia vaan samantapaista hyvitystä oli jo suoritettu eri väestöryhmille. Toisaalta komitea teki yksityiskohtaisesti selkoa avusta, jota valtio oli aiemmin suonut sodan koettelemille merenkulkijoille. Maaliskuussa 1942 ulkoministeriö oli aloittanut avustukset, joiden perille toimittamiseen tarvittiin maailman turuilla liikkuvien suomalaisten asioista huolehtimaan ryhtyneen Ruotsin välitystä. Eduskunnan raha-asiainvaliokunnan suostumuksesta Ruotsin Lontoossa, Washingtonissa ja Etelä-Amerikan maissa toimivat lähetystöt valtuutettiin maksamaan taskurahaa toimialueillaan oleskeleville suomalaisille merenkulkijoille. Taskurahaa ei tarvinnut maksaa takaisin, mutta se oli tarkoitettu vain niille maihin pakotetuille merenkulkijoille, joilla ei ollut toimeentuloon riittäviä omia varoja. Saman vuoden elokuussa päätös ulotettiin koskemaan kaikkia brittiläisen valtapiirin alueella toimivia Ruotsin konsuliviranomaisia.

---

¹⁰ Valtioneuvoston pöytäkirja 26.5.1955. VA; komiteamietintö 1956: 22; Merimies-Sjömannen 8/1955.

¹¹ Ks. Soukola 2003, 297-300 ja Soukola 2007, 184-190 sekä niissä mainitut lähteet.

¹² Komiteamietintö 1956: 22.

Stutthofin keskitysleiri. Vuosina 1944–1945 leirillä oli internoituina noin 90 suomalaista merimiestä. –The Stutthof concentration camp. About 90 interned Finnish seamen were being held there 1944–1945. *Sven-Erik Nylundin kokoelma*

Huhtikuussa 1942 valtioneuvosto antoi päätöksen merenkulkijoiden ja heidän omaistensa avustamisesta eräissä tapauksissa. Päätöksen nojalla voitiin maksaa määräaikaista ja suuruudeltaan harkinnanvaraista avustusta internoidun merenkulkijan kotimaahan jääneelle ja toimeentulovaikeuksiin joutuneelle perheelle.¹³ Sodan jälkeen internointileireiltä palanneille merenkulkijoille oli maksettu kotiuttamisrahaa. Internoituina työkykynsä menettäneille merenkulkijoille oli myönnetty ylimääräisiä eläkkeitä, kuten myös internoinnin aikana kuolleiden merenkulkijoiden omaisille.¹⁴ Komitea katsoi internoituina olleiden saaneen näiltä osin reserviläisille myönnettyä vastaavan turvan ja lisäkorvausten maksamisen siten tarpeettomaksi.

Internoitujen kokema henkinen tai edes ruumiillinen kärsimys ei komitean mukaan käynyt korvauksen maksamisen perusteeksi. Tällaisille kärsimyksille ei nähty mitään objektiivista mittapuuta, eikä Karjalan siirtoväelle ollut sitä paitsi suoritettu mitään hyvitystä sellaisista menetyksistä. Komitean mielestä oli sittenkin oikein maksaa merenkulkijoille korvausta menetetyistä omaisuudesta ja saamatta jääneistä

¹³ Asetuskokoelma 274 ja 295/1942.

¹⁴ Ks. Merimies-Sjömannen 1946, 184–185.

ansiotuloista. Näkemys perustui erityiseen oikeuteen, joka merenkulkijoille oli turvattu vuoden 1924 merimieslain pykälissä 34, 40 ja 41. Jos merenkulkija ulkomailla oleskellessaan menetti työpaikkansa laivansa haaksirikkoutumisen vuoksi, hänellä oli oikeus saada entiseltä työnantajaltaan palkkaa vielä enintään kahden kuukauden ajan sekä matkustaa kotipaikkakunnalleen Suomeen valtion kustannuksella. Samanlainen oikeus koski ulkomaisessa satamassa ulkomaiseen omistukseen myydyn suomalaisaluksen suomalaista merenkulkijaa.¹⁵ Edellä mainittujen eduskunta-aloitteiden tekijöiden tavoin komitea katsoi internoitujen merenkulkijoiden joutuneen vastaavaan tilanteeseen mutta vailla edellytyksiä hyödyntää lakisääteistä turvaansa.

Internoinnin käsitettä ei eritelty Sandströmin komitean mietinnössä. Ulkoministeriöstä saamiensa tietojen perusteella komitea totesi internoitujen suomalaismerenkulkijoiden kokonaismääräksi 1 131. Sittemmin selvitetystä tapauksista listasta puuttui siis vähän alle 300. Komitean mielestä suomalaisissa aluksissa työskennelleet ulkomaalaiset tuli ilman muuta rajata korvaukseen oikeutettujen ulkopuolelle. Suomen kansalaisistakin korvausta voitiin maksaa vain siniristilippua kantaneissa aluksissa työskennelleille. Heihin piti kuitenkin rinnastaa ne suomalaiset, jotka olivat internoiduiksi joutuessaan työskennelleet vieraan lipun alla mutta toimineet niin pyrkiessään palaamaan kotimaahan. Internointiaikana tai internoinnista vapauduttuaan kuolleiden merenkulkijoiden omaisten tuli sallia hakea korvausta.

Internoinnin aiheuttamat aineelliset tappiot voitiin komitean mielestä arvioida melko luotettavasti sodanaikaisten palkkataulukkojen avulla. Korvaukseen oikeutetut jaettiin kolmeen luokkaan ammattipätevyyden ja siten palkkatason mukaan.

Ensimmäiseen luokkaan sijoitettiin matruusia alemmassa asemassa olevat, siis jungmannit, messipojat ja vastaavat. Toiseen luokkaan ryhmitettiin matruusit ja muu miehistö. Kolmanteen luokkaan luettiin päällystön lisäksi talousosaston esimiehet ja radiosähkötäjät.

Komitea suositteli maksamaan menetetyistä omaisuudesta kertakorvauksen, jonka suuruus oli ensimmäisessä luokassa 8 000 markkaa, toisessa luokassa 10 000 markkaa ja kolmannessa 12 000 markkaa. Näille summille antoi perustan valtioneuvoston vuonna 1942 antama päätös meriturmassa hävinneen omaisuuden korvaamisesta.¹⁶ Ansionmenetysten arviointi oli luonnollisesti huomattavasti mutkikkaampaa. Merimieslain hengessä katsottiin oikeaksi korvata kaikille internoiduille ainakin yhden kuukauden palkka. Ansiotyömahdollisuutta vaille jääneet internoidut nähtiin oikeudenmukaiseksi rinnastaa sotavankeihin, joille oli maksettu päivärahaa myös sotavankeusajalta. Niinpä internoidulle piti periaatteessa maksaa kuukauden palkkaa vastaava korvaus kutakin hänen kokemaansa puolen vuoden vapaudettomuuden jaksoa kohti. Ansionmenetyksiä hyvittävien korvausten

---

¹⁵ Asetuskokoelma 87/1924

¹⁶ Asetuskokoelma 280/1942.

perustaksi otettiin vuoden 1941 palkkataulukot, joita kuitenkin yksinkertaistettiin kolmijaon avulla. Laskennalliseksi kuukausipalkaksi todettiin ensimmäisessä luokassa 1 000 markkaa, toisessa luokassa 1 500 markkaa ja kolmannessa 2 000 markkaa.

Vaikka komiteaan kuului vain neljä jäsentä, sen mietintöön liitettiin kaksi eriävää mielipidettä. Erimielisyys ei koskenut korvausten myöntämisen perusteita vaan inflaatiotarkistuksen menetelmää. Mietinnössä nähtiin hyväksi kertoa vuosien 1941 ja 1942 rahassa määritetyt summat neljällä, mutta suosituksen takana seisoivat vain komitean puheenjohtaja Holger Sandström. Yhteisessä kannanotossaan Kalevi Salminen ja Heikki Tuominen katsoivat indeksikertoimeksi riittävän kolme, koska merimiehet olivat menettäneet vain osan omaisuudestaan. Niilo Wälläri puolestaan halusi korvaukset maksettaviksi ajantasaisen palkkataulukon mukaan. Komitean mietinnössä arvioitua korvaussummaa joka tapauksessa kerrottiin neljällä. Korvausten maksamiseen tarvittavaksi summaksi laskettiin 60 miljoonaa markkaa, kun hyvitykseen oikeutettujen määräksi arvioitiin noin 1 100.

Valtiovalta ryhtyi valmistelemaan internoitujen kärsimien menetysten korvaamista myöhään, mutta Sandströmin komitean valmistelema ratkaisu toteutettiin erittäin nopeasti. Tarkoitusta varten otettiin 45 miljoonan markan (1 084 500 vuoden 2008 euron) määräraha valtion vuoden 1957 talousarvioon, jonka loppusumma oli 249 miljardia markkaa. Valtioneuvosto esitti uudelle määrärahalle seuraavat perustelut:

Siihen nähden, että viime sotien aikana eri syistä vapautensa tai omaisuutensa menettäneille Suomen kansalaisille on yleensä suoritettu menetyksensä johdosta korvausta valtion varoista, on katsottava kohtuulliseksi, että myös internoituina olleille suomalaisille merimiehille suoritetaan korvausta internoimisen heille aiheuttamista menetyksistä.

Hallituksen esityksen todettiin vastaavan asiaa käsitelleen komitean suosituksia. Niinpä korvausta täsmennettiin maksettavan vain menetystä henkilökohtaisesta omaisuudesta ja ansiotulojen menetyksestä.¹⁷

K.-A. Fagerholmin toisen ministeristön ainoaksi jäänyt budjetti piti laatia säästäväisesti, olihan valtiontalouden tila vakavasti heikentynyt keväisen suurlakon ja sen jälkiseurausten vuoksi. Monien menojen leikkaamisesta huolimatta yksikään kansanedustaja ei puuttunut internoiduille merimiehille osoitettuun uuteen määrärahaan, joka vastasi lopultakin vain 0,02 prosenttia budjetin loppusummasta. Sandströmin komitean suosittamasta summasta sitä paitsi oli leikattu peräti neljännes. Merimiesunionin lehdessä korvauksiin varattu summa leimattiin heti liian pieneksi ja luvattiin liiton ryhtyvän toimiin lisäkorvausten saamiseksi.¹⁸

¹⁷ VP 1956: hallituksen esitys 57, valtiovarainvaliokunnan mietintö 76. – Internoiduille tarkoitettu määräraha mainittiin menojen 15. pääluokan II luvun uudessa momentissa 51.

¹⁸ VP 1956: pöytäkirja 1950–1960; Hyvämäki 1977, 451–455; Hokkanen 2002, 357–358, 364–368; Bergholm 2007, 22–31; Merimies-Sjömannen 1956, 319.

Honkavaaran neuvottelukunta käsitteli hakemukset

Valtiovarainministeriön päätös korvausten hakemisesta ja jakamisesta annettiin helmikuussa 1957. Päätöksen allekirjoitti maalaisliittolainen toinen valtiovarainministeri Mauno Jussila. Korvausta haettaessa piti käyttää tarkoitusta varten laadittua lomaketta, joita oli saatavissa valtiovarainministeriöstä ja merenkulkijajärjestöjen toimistoista. Hakemukset tuli toimittaa heinäkuun 1957 loppuun mennessä valtiovarainministeriön korvausasiaintoimistoon. Hakemuksia käsittelemään asetettiin nelijäseninen neuvottelukunta, jossa Niilo Wälläri edusti taas kaikkia merenkulkijoita. Muut jäsenet olivat valtiovarainministeriön virkamiehiä ja juristeja. Neuvottelukunnan puheenjohtajaksi nimitettiin ministeriön yleisen osaston nuorempi hallitussihteeri Martti Honkavaara. Neuvottelukunnan kaksi muuta jäsentä olivat jo Sandströmin komiteasta tuttu Kalevi Salminen ja korvausasiainosaston apulaistoimistopäällikkö Mikko Liivala.¹⁹

Sandströmin komitean käytettävissä olleiden tietojen mukaan internoituja oli ollut kaikkiaan 1 131. On tuntematonta, kuinka moni internoinnin kokeneista tai heidän perillisistään sai viestin korvauksen hakemisen mahdollisuudesta. Honkavaaran neuvottelukunnalle jätettiin kaikkiaan 797 hakemusta. Neuvottelukunta käsitteli myös myöhässä saapuneet 28 hakemusta, vaikka viimeiset niistä jätettiin vasta vuoden 1958 puolella. Kun samoihin perikuntiin kuuluvien jättämät hakemukset yhdistettiin, hakemusten todelliseksi määräksi saatiin 792. Niistä hyväksyttiin 510 (64,3 prosenttia) ja hylättiin 282 (35,7 prosenttia). Perikuntien monijäsenisyyden vuoksi päätöksiä tehtiin enemmän kuin hakemuksia jätettiin; myönteisiä päätöksiä kertyi 581 ja hylkääviä 287.²⁰

Pienin myönnetty korvaussumma oli 36 000 markkaa ja suurin 144 000 markkaa. Keskimääräiseksi korvaussummaksi laskettiin 73 769,85 markkaa. Menetystä omaisuudesta myönnettiin korvauksia 23 530 500 markkaa ja ansiotulojen menetyksestä 14 092 125 markkaa. Vuoden 1957 markka vastaa 0,0241 vuoden 2008 euroa. Korvauksien maksaminen pääsi alkamaan marraskuussa 1957, mutta neuvottelukunta jatkoi työtään seuraavan vuoden tammikuuhun saakka. Kaikkiaan korvauksia siis maksettiin 37 622 625 markkaa, joten myönnetystä määrärahasta jäi käyttämättä 16,4 prosenttia.²¹

Hakijoiden joukossa oli 32 naista, jotka ilmoittivat olleensa itse internoituina, lähes kaikki Norjassa tai Saksassa. Näistä hakemuksista neuvottelukunta hylkäsi vain kaksi. Liittoutuneiden internoimien suomalaismerenkulkijoiden joukkoon kuului ani harvoja naisia, sillä sodan aikana voimassa ollut merimieslaki kielsi naisilta valtameripurjehduksen. Internoituna olleen merenkulkijan kuolinpesän puolesta hakemuksen jätti useimmiten nainen, yleensä vainajan leski tai äiti. Kaikkiaan

---

¹⁹ Asetuskokoelma 92/1957; SMU:n toimintakertomus 1957; Merimies-Sjömännän 1957, 87-88.

²⁰ Internoitujen merimiesten korvausasiakirjat; kortisto internoitujen merimiesten korvauksista. VA; Merimies-Sjömännän 1958, 42-43.

²¹ Internoitujen merimiesten korvausasiakirjat. VA; Merimies-Sjömännän 1958, 42-43.

jätettiin 84 sellaista hakemusta, jossa internoituna olleeksi ilmoitettiin jo kuollut merenkulkija.²²

Kaikki korvaukseen oikeutetut eivät jättäneet hakemusta. Neuvottelukunnan mukaan määrärahaa jäi silti yli ennen muuta hylkäyspäätösten runsauden vuoksi.²³ Internoinnin käsitettä ei ollut analysoitu Sandströmin komiteassa eikä valtiopäivillä. Nyt neuvottelukunta joutui noudattamaan linjauksia, jotka eduskunta oli tullut tehneeksi määrärahaa myöntäessään. Korvauksia jaettaessa ei kiinnitetty huomiota siihen, miten ankarissa oloissa merenkulkija oli joutunut sodan aikana oleskelemaan. Internoituiksi katsottiin vain ne suomalaisista aluksista maihin pakotetut suomalaiset merenkulkijat, joiden vapauden oli riistänyt jokin Suomelle sodan julistanut valtio ja vain tuon julistuksen ollessa voimassa.

Hakemusten torjumisen ehdottomasti yleisin syy oli se, että merenkulkija oli internoitu ulkomaisesta aluksesta, johon hän oli ottanut pestin vapaaehtoisesti. Tätä perustetta neuvottelukunta käytti 142 kertaa, siis lähes tarkalleen joka toisessa hylkäävässä päätöksessään. Toiseksi yleisin peruste hakemuksen hylkäämiseen oli se, että hakija ei ollut ollut internoituna. Tällaisen luonnehdinnan tilanteestaan saivat lukea kaikki 67 hakijaa, jotka oli pakotettu maihin Yhdysvalloissa. Myöskään Britannian, Saksan tai Neuvostoliiton hallitsemalla alueella tapahtunutta vapaudenriistoa ei määritetty internoinniksi, jos kyseinen valtio ei ollut tapahtumai-
aikaan sodassa Suomen kanssa. Korvausta saaneiden osuus nousi silmiinpistävän korkeaksi Norjassa tai Saksassa vapaudenriiston kokeneiden naisten keskuudessa. Tähän internoitujen alaryhmään kuului ehkä vain 34 merenkulkijaa²⁴, joista 30:lle myönnettiin korvausta.²⁵

Muutamassa hakemuksessa ei edes väitetty sodasta kärsineen merenkulkijan olleen internoituna. Honkavaaran neuvottelukunta ei tietenkään voinut suositella korvausten maksamista sellaisten merenkulkijoiden leskille, joiden miehet eivät olleet kokeneet sodan aikana vapaudenriistoa vaan saaneet surmansa upotuksissa. Huonoimmin perustelluksi voitaneen luonnehtia hakemusta, jossa talousvaikeuksiaan valittanut upotusleski myönsi jo saaneensa asianmukaisen korvauksen varustamolta.²⁶ 21 hakemusta hylättiin, koska hakija ei enää ollut Suomen kansalainen. Pysyvä oleskeleminen Suomen ulkopuolella ei sen sijaan ollut korvauksen saamisen este. Hakijoista kaikkiaan 82 asui ulkomailla. Heistä 32 oli asettunut Ruotsiin, 30 Yhdysvaltoihin. Yksi hakijoista²⁷ oli kotimaassa menettänyt vapautensa uudelleen: hänet oli suljettu Konnunsuon vankilaan. Kolmessa tapauksessa hakemuksen jätti internoinnin jälkeen avioeron kokeneen

---

²² Internoitujen merimiesten korvausasiakirjat; kortisto internoitujen merimiesten korvauksista. VA.

²³ Merimies-Sjömannen 1958, 42–43.

²⁴ Ks. Kontinen 2006, 18–20, 26–27, 34.

²⁵ Internoitujen merimiesten korvausasiakirjat; kortisto internoitujen merimiesten korvauksista. VA.

²⁶ Ks. esim. hakemukset 149 ja 445. Internoitujen merimiesten korvausasiakirjat. VA.

²⁷ Hakemus 83. Internoitujen merimiesten korvausasiakirjat. VA.

merenkulkijan entinen vaimo. Neuvottelukunta hyväksyi näistä kolmesta hakemuksesta²⁸ vain sen, jonka hakija oli hankkinut asiaa varten valtakirjan entiseltä mieheltään.

Honkavaaran neuvottelukunnan ratkaisuun tyytymättömiä neuvottiin valittamaan korkeimpaan hallinto-oikeuteen. Tämän tuomioistuimen valitusdiaarin mukaan valtiokonttoriin kohdistuvaa tyytymättömyyttä osoitettiin vain muutaman kerran vuoden 1957 jälkipuoliskolla ja seuraavana vuonna. Yksikään valituksista ei liittynyt internoituina olleille merenkulkijoille maksettuihin tai maksamatta jätettyihin korvauksiin.²⁹

Neuvottelukunnan ratkaisut kyseenalaistettiin

SMU erosi Suomen ammattiyhdistysten keskusliitosta kesällä 1957. Eroamisen keskeiseksi perusteluksi nimettiin ammatillisen keskusjärjestön varojen käyttö poliittiseen toimintaan, ennen muuta sosiaalidemokraattisen puolueen vähemmistön äänenkannattajakseen perustaman Päivän Sanomat -lehden tukemiseen. Seuraavina vuosina Päivän Sanomissa hyökättiin tämän tuosta Wälläriä vastaan.³⁰ Myös korvauksien maksaminen internoiduille merimiehille yritettiin kääntää SMU:n puheenjohtajaa vastaan.

Päivän Sanomissa julkaistiin 4. helmikuuta 1958 nimimerkki Merimiehen allekirjoittama mielipidekirjoitus, jossa väitettiin internoituina olleiden jättämiä korvaushakemuksia käsitellyn törkeän puolueellisesti.

Useita on hylätty mielivaltaisesti ja hylkäämisen kohteeksi ovat etupäässä joutuneet ne, jotka 'ei-suotavina' henkilöinä on erotettu Merimies-Unionista. Monet hakijat ovat saaneet korvauksen jopa valehtelemalla, mutta moni sellainen, joka on täyttänyt hakemuskavakkeen totuudenmukaisesti, on jäänyt ilman.

Syytökset olivat äärimmäisen raskaista etenkin Honkavaaran neuvottelukunnan virkamiesjäsenien kannalta. Valtiovarainministeriön korvausasiaintoimisto lähettikin pikaisesti Päivän Sanomiin vastineen, jossa korostettiin, ettei neuvottelukunta tehnyt ratkaisujaan pelkästään hakijoiden ilmoitusten perusteella. Ulkoministeriön toimittamasta aineistosta tarkastettiin, että hakija todella oli joutunut internoiduksi. Merenkulkuhallituksen ylläpitämästä merimiesrekisteristä tarkastettiin, että hakija oli internoitu suomalaisesta aluksesta.³¹

Wälläri itse kiisti nimimerkki Merimiehen syytökset liittonsa vuotta 1957 koskevassa toimintakertomuksessa. Hänen mukaansa vain yksi kielteisen päätöksen saanut hakija oli joutunut erotetuksi SMU:sta. Hakemuksen hylkääminen ei silloinkaan johtunut siitä, että hakija oli karkotettu liitosta, vaan

²⁸ Hakemukset 440, 731 ja 762a. Internoitujen merimiesten korvausasiakirjat. VA.

²⁹ Ks. korkeimman hallinto-oikeuden valitus- ja anomusdiaari 1957 ja 1958. VA.

³⁰ Ks. Soukola 2003, 309–320, 326, 347–348; Bergholm 2007, 57–63.

³¹ Päivän Sanomat 4.2. ja 6.2.1958.

siitä, että hänet oli internoitu ulkomaisesta aluksesta.³² Itse asiassa Wälläri olisi voinut osoittaa syyttömyytensä vielä vakuuttavammin – mutta samalla hän olisi joutunut korostamaan yhtä harvoista tappioistaan. Merimiesunioni oli sodan jälkeen vaatinut mahdollisimman ankaria seuraamuksia niille Saksaan internoiduille suomalaisille merenkulkijoille, jotka olivat suostuneet yhteistyöhön Gestapon kanssa. Korkein oikeus vapautti tämän yhdeksänhenkisen joukon maanpetossyytteistä, mutta siihen kuuluneet eivät merimiesunionin painostuksen vuoksi enää siitä pitäen voineet työskennellä suomalaisissa kauppalaivoissa. Gestapo-syytetyistä neljä haki vuonna 1957 eduskunnan internoiduille merenkulkijoille myöntämiä korvauksia. Heillä myös katsottiin olevan niihin oikeus, olivathan saksalaiset kiistatta aluksi riistäneet heiltä vapauden. Honkavaaran neuvottelukunnan jäsenenä Wälläri allekirjoitti päätökset, joissa myönnettiin valtion varoista korvausta hänen Gestapon käytyinä pitämilleen miehille. Kaiken kukkuraksi kaksi heistä oli aiemmin ajanut menestyksekkäästi kunnianloukkauskannetta Wälläriä vastaan.³³

Wälläri otti merimiesunionin lehdessä ja vuosikertomuksessa liitolleen kunnian siitä, että internoituina olleille lopulta maksettiin korvausta. Sen määrä tosin oli hänen mielestään ”aivan riittämätön”, suorastaan ”naurettavan pieni”. Työmarkkinoiden häikäilemättömäksi iltalypsyjäksi leimautunut Wälläri varoitti, että ratkaisu ”antanee aiheen lisäkorvauksen vaatimiseen suotuisammassa olosuhteissa”.³⁴ Wälläri johti SMU:ta vielä vuosikymmenen ajan, aina kuolemaansa saakka. Liitto ei silti enää käyttänyt huomattavaksi kasvanutta voimaansa internoituina olleiden merenkulkijoiden Suomen valtiolta saman korvauksen korottamiseksi.

Myöhäiset lisäkorvaukset

Osalle saksalaisten toisessa maailmansodassa internoimista suomalaisista merenkulkijoista aukeni vuonna 2000 uusi mahdollisuus saada taloudellista hyvitystä. Tuolloin Saksan liittovaltio ja joukko saksalaisia yrityksiä perustivat yhdessä säätiön korvauksien maksamiseksi niille, jotka oli toisen maailmansodan aikana alistettu tekemään pakkotyötä saksalaisten yritysten hyväksi. Vuoden 2006 loppuun jatkuneen Erinnerung, Verantwortung und Zukunft – hankkeen hallinnoinnista vastasi International Organization for Migration (IOM), kansainvälinen siirtolaisuusjärjestö, jonka jäsenkuntaan kuuluu yli sata valtiota. IOM:n keskustoimisto on Genevessä.³⁵

Suomen merimiesunioni auttoi eräitä Saksassa internoituina olleita

³² SMU:n toimintakertomus 1957; hakemus 269. Internoitujen merimiesten korvausasiakirjat. VA.

³³ Hakemukset 31, 99, 278 ja 727. Internoitujen merimiesten korvausasiakirjat. VA. Internoitujen merimiesten korvausasiakirjat. VA. – Gestapo-kiistoista, jotka leimahtivat uudelleen vuonna 1961, ks. Soukola 2003, 205–206 ja siinä mainitut lähteet.

³⁴ MS 1956, 372, 420; SMU:n toimintakertomus 1956.

³⁵ Spoerer 2001, 249-251; www.iom.int/germany.

eläkeläisjäseniään hakemuksen laadinnassa. Suomalaiset jättivät IOM:lle kaikkiaan 1 109 hakemusta, joista vain 198 hyväksyttiin. Useimmiten hylkääminen johtui siitä, että hakija oli pakotettu raatamaan natsi-Saksan asevoimien eikä jonkin saksalaisen yrityksen hyväksi. Luonnollisesti tällaisen eron tekeminen herätti katkeruutta korvausta vaille jääneissä uhreissa.³⁶

Fil.tri Timo Soukola on Helsingin yliopiston Suomen ja Pohjoismaiden historian dosentti.

LÄHTEET

Julkaisematon alkuperäisaineisto

Kansallisarkisto (VA), Helsinki

- valtioneuvoston kirjanpitolokkotorin arkisto
    valtioneuvoston pöytäkirjat 1955
- valtiokonttorin arkisto
    valtiovarainministeriön korvausasiainosasto: internoituja merimiehiä
    koskeva aineisto 1957–1958
- korkeimman hallinto-oikeuden arkisto
    valitus- ja anomusdiaari 1957, 1958

Julkaistu alkuperäisaineisto

valtiopäiväasiakirjat (VP) 1944, 1945, 1948, 1949, 1953, 1954, 1956
komiteanmietintö 1956: 22

Suomen asetuskokoelma

- merimieslaki 87/1924
- lisäys vuoden 1942 tulo- ja menoarvioon 274/1942
- valtioneuvoston päätös suomalaiselle alushenkilökunnalle meriturmassa

---

³⁶ Turun Sanomat 21.11.2006; Merimies-Sjömännin 2/2002, 4/2007.

hävinnestä henkilökohtaisesta omaisuudesta tulevan korvauksen perusteista 280/1942

- valtioneuvoston päätös merimiesten omaisten avustamisesta eräissä tapauksissa 295/1942
- laki poliittisista syistä tuomituille, syytteessä olleille tai turvasäilössä pidetyille heidän menetetyistä ansiotuloistaan myönnetyn korvauksen verovapaudesta 653/1945
- valtioneuvoston päätös ulkomailla internoituina olleille suomalaisille merimiehille suoritettavan korvauksen hakemisesta 92/1957

Suomen Merimies-Unionin toimintakertomukset 1946–1958

Suomen tilastollinen vuosikirja 1939–1945

Kirjallisuus

Tapio Bergholm: Hajaannuksesta tulopolitiikkaan. Sopimussyhteiskunnan synty II. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1956–1969. Helsinki: Otava, 2007.

Kari Hokkanen: Kekkosen maalaisliitto 1950–1962. Maalaisliitto-keskustan historia 4. Helsinki: Otava, 2002.

Lauri Hyvämäki: Valtioneuvosto 2. maailmansodan jälkeen vuoteen 1957. Teoksessa L.A. Puntila (toim.): Valtioneuvoston historia 1917-1966 II. Helsinki: Valtion painatuskeskus, 1977.

Ville Kontinen: Suomalaisten merimiesten internoiminen Saksaan 1944–45. Pro gradu –tutkielma Helsingin yliopistossa 2006.

Sven-Erik Nylund: Suomalaisten merimiesten internoinnit toisen maailmansodan aikana. Teoksessa Lars Westerlund (toim.): Sotavangit ja internoidut. Helsinki: Kansallisarkisto, 2008.

Timo Soukola: Riistorauhaa rikkomassa. Suomen merimiesunionin vaiheita 1905–2000. Helsinki: Otava, 2003.

Timo Soukola: Järjestö jäänmurtajana. Suomen merimiesunioni työmarkkinaosapuolena ja suomalaisten laivatyöntekijöiden turvallisuuden vankentajana 1944–1980.

Mark Spoerer: Zwangsarbeit unter dem Hakenkreuz. Ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und Häftlinge im Deutschen Reich und im besetzten Europa 1939-1945. Stuttgart/München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2001.

Lehdet

Merimies-Sjömannen

Päivän Sanomat

Turun Sanomat

SUMMARY

Timo Soukola: "Our fellow countrymen have been forgotten". The compensation granted to interned Finnish seamen in 1957.

In March 1945, the Finnish parliament decided to use state funds to pay compensation to those accused or convicted for political reasons or placed in preventive detention during World War Two. Both the right and the left at the time called for this solution and appealed for financial compensation from the state for those who had been deprived of their freedom on political grounds. Another participant in the discussion was the Finnish Seamen's Union, which represented Finnish seamen who were not officers. For its part, the union demanded that the state pay compensation to those Finnish seamen who had been interned by the Allies or the Germans during World War Two.

The Finnish Seamen's Union and other seamen's organization made several ineffective appeals to the state on behalf of those who had been interned. In 1953 an initiative designed by the Finnish Seamen's Union to appropriate money for paying compensation to interned seamen was submitted to the parliament. The Social Democrat Kalle Jokinen was the first to sign this initiative, which noted that other countries had paid compensation to their interned seamen and that after the war the Finnish state had compensated those imprisoned without cause. Above all however, there was an appeal to the state's obligation to pay compensation for damages suffered by Finnish seamen. According to the Seamen's Act, Finnish seamen serving on Finnish vessels in foreign waters were to receive assistance from the owners of their vessels and the Finnish state if their ships were destroyed or placed under foreign ownership. In Jokinen's initiative, those who lost their freedom due to war were equated with those who had been shipwrecked. The Finnish state had to bear the responsibility for compensation, although other countries had actually been the ones to intern the seamen. The shipwreck like nature of the loss of freedom was emphasized by recalling that the seamen had been "interned through no fault of their own."

Jokinen's initiative did not lead to money being appropriated. The same happened to a corresponding initiative that was made to the following parliament. In May 1955 however, Urho Kekkonen's fifth government established a committee to

investigate the question of compensation for interned seamen. Counsellor Holger Sandström, who was section chief of the general office of the Finnish National Board of Customs, was appointed head of this committee. In addition to four officials from the Ministry of Finance, Niilo Wälläri, chairman of the Finnish Seamen's Union, also belonged to the committee. In addition to the members of his own union, Wälläri also represented other Finnish seamen.

The Sandström Committee submitted its memorandum in July 1956. Just as in the aforementioned parliamentary initiatives, the committee concluded that the proposed compensation for seamen was not a new matter. Indeed, compensation had already been paid to other groups. According to the committee, the mental or even physical suffering of the internees was not a basis for paying compensation. There seemed to be no objective way of measuring this kind of suffering. In the committee's opinion, it was thus proper to pay compensation to seamen for lost property and unpaid wages. This viewpoint was based on the special rights that seamen were guaranteed in the 1924 Seamen's Act. If a seaman abroad lost his jobs due to the shipwreck of his vessel, he had to right to receive wages from his former employers for at most two more months and to travel to his home municipality at the expense of the Finnish state. The same right was extended to Finnish seamen serving on Finnish-flaged ships sold to foreign owners in harbors aboard.

The state was late in beginning to prepare to pay compensation for the losses suffered by the internees, but the solution suggested by the Sandström Committee was quickly implemented. A 45 million mark (1 084 500 euro in 2008 currency) appropriation was made for this purpose in the 1957 budget, despite the economic troubles of K.A. Fagerholm's second government.

The Ministry of Finance issued the guidelines on applying for and distributing compensation in February 1957. Applications had to be submitted to the office of compensation affairs of the Ministry of Finance by the end of July 1957. A four member advisory committee was empanelled to process the applications. The committee consisted of Niilo Wälläri, who again represented all the seamen, and officials and lawyers of the Ministry of Finance.

It is now known that a total of 1 712 Finnish seamen lost their freedom in foreign waters between 1941 and 1945. According to the information available to the Sandström Committee, there were a total of 1 131 internees. A total of 792 compensation applications were submitted to the advisory committee for processing, including 32 women who declared that they had been interned. There were 84 cases where applications were submitted on behalf of interned seamen who were already dead at the time of submission. The committee approved 510 applications (64.3 percent) and rejected 282 applications (35.7 percent).

The smallest compensation granted was 36 000 marks and the largest was 144 000 marks. The average compensation sum was 73 769.85 marks. A total of 23 530 500 marks was paid for lost property, and 14 092 125 marks were paid for lost wages. A 1957 Finnish mark is worth 0.0241 2008 euro. Payment of compensation began

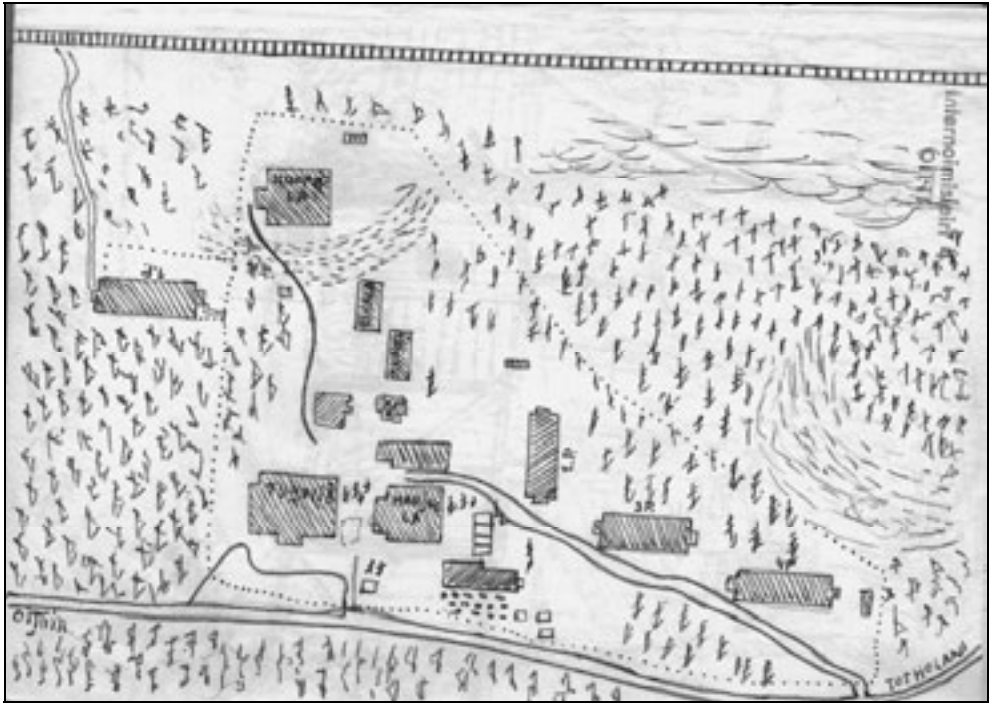
in November 1957, but the advisory committee continued processing late applications until January of the following year. Total compensation paid was 37 622 625 marks which meant that 16.4 percent of the appropriated money was not paid out.

Not everyone who was entitled to compensation submitted an application. Even so, the amount of unclaimed funds mostly stemmed from the number of rejected applications. The advisory committee had to follow the policies that the parliament had laid down when it appropriated the money. The difficulty of the internment conditions of the seamen during the war was not taken account when compensation was awarded. Only seamen seized from Finnish vessels were classified as interned, and only when the state depriving them of their freedom had declared war on Finland and only if they were interned while the declaration of war was in force.

The overwhelming most common reason for rejecting an application was that the seaman in question was seized from a foreign vessel where he had voluntarily taken service. The committee used this ground 142 times, which was almost exactly half of the rejected cases. The second most common ground for rejecting an application was that the applicant had not been interned. A total of 67 applicants were so designated, as they had been interned in the United States. In addition, those deprived of their freedom in areas controlled by the United Kingdom, Germany or the Soviet Union were not considered to have been interned if the state in question had not been at war with Finland at the time of their internment. There were 21 cases where the application was rejected because the applicant was no longer a Finnish citizen.

Niilo Wälläri saw it as a matter of honor that the seamen who were interned would be paid compensation in the end. In Wälläri's opinion, the number of compensation awards was too small. He threatened to use the organizational power of the Finnish Seamen's Union when the opportunity presented itself to get additional compensation. Wälläri led the Finnish Seamen's Union for a decade after this but did not carry out his threat. At the beginning of the new millennium, the Finnish Seamen's Union helped some retired members who had been interned in Germany to apply for compensation from the International Organization for Migration, which was set up for those who had performed forced labor in Nazi-Germany. This compensation was funded by a foundation set up by the Federal Republic of Germany and by a group of German firms. Compensation was not paid to all victims this time as well, but only to those who had been forced to labor for a German company.

Timo Soukola Ph.D. is a docent in Finnish and Scandinavian History at the University of Helsinki.

Oitin leirin pohjakaava.
- A site plan of the Oitti camp.
Georg von Frielingin albumi

Työpalvelua Paimion leirillä. Tässä
laitetaan pihaa kuntoon. - Garden
service in the Paimio camp.
Birgitta Joukasen kokoelma

KORVAUKSET PARTISAANI-ISKUJEN UHREILLE VUONNA 2003

Veikko Havo

Partisaanit iskevät

Savukoski, Kuosku 3.9.1941

Noin 30 neuvostopartisaania hyökkäsi Kuoskun kylään surmaten kuusi ihmistä ja polttaen rakennuksia. Karjaa paloi navettojen mukana. Partisaanit ampuivat kuoliaaksi muun muassa 3 -vuotiaan pojan kotiapulaisen syliin. Edellisenä päivänä partisaanit olivat vanginneet kaksi kyläläistä, joista toinen oli 17-vuotias tyttö. Kuulustelujen jälkeen heidät oli ammuttu.

Suomussalmi, Malahvianvaara, Hyry, Tuppurin ja Viianki, 26.6.1943 ja 4.7.1943

Partisaanien operaatio alkoi 26.6.1943 Tuppurin talosta, josta kaksi siviiliä ammuttiin ja yksi otettiin vangiksi. Tämän jälkeen partisaanit hyökkäsivät parin kilometrin päässä sijaitsevaan Hyryn taloon ja surmasivat 11 henkilöä. Lopuksi partisaanit polttivat talot.

Partisaanit järjestivät entistä suuremman verilöylyn hyökkäämällä 4.7.1943 viikkoa aikaisemmin surmattujen hautajaisiin valmistautuvien Viiankin ja Malahvin asukkaiden kimppeun. Tuloksena oli 20 kuollutta siviilihenkilöä ja useita haavoittuneita. Yksi haavoittuneista kuoli seuraavana vuonna.

Savukoski, Seitajärvi 7.7.1944

Partisaanit hyökkäsivät Seitajärven kylään 60 partisaanin voimin. Kylässä oli pieni kenttävartiosto, joista kaksi vartiomiestä kaatui ja vartiopäällikkö haavoittui. Tunnin taistelun jälkeen puolustajat joutuivat antautumaan. Ryöstettyään taloista kaiken tarvitsemansa partisaanit sytyttivät talot ja navetat tuleen, jolloin myös karjaa menehtyi. Poistuessaan kylästä partisaanit ottivat mukaansa 11 naista ja lasta, jotka myöhemmin löytyivät kylän lähistöltä murhattuina ampumalla tai pistimillä. Kuuden kuukauden ikäinen lapsi oli surmattu iskemällä häntä männyn runkoon. Lisäksi partisaanit ottivat vangiksi ja kuljettivat mukanaan 17- ja 16-vuotiaat sisarukset sekä kolme sotamiestä. Joukko kylän asukkaita onnistui myös pelastautumaan joko piiloutumalla tai pakenemalla. Äiti kolmen lapsensa kanssa pelastautui ryömimällä ulos tallin lantaluukusta, mutta perheen 16-vuotias poika ei ehtinyt pelastautua, vaan jäi vangiksi.

Partisaaneja jäljittämään hälytetty pelastuspartio saapui naisten ja lasten surmapaikalle. Näky oli lohduton. Ruumiita siirrellessään he kuitenkin huomasivat 8-vuotiaassa tytössä elonmerkkejä. Pistimellä lävistetty tyttö oli tekeytynyt kuolleeksi, mikä pelasti hänen henkensä.

Sodankylä, Lokka 14.7.1944

Neuvostopartisaanit avasivat tulen kylän laidoilta pellolla työskenteleviä naisia ja lapsia kohti. Kyläläiset yrittivät piiloutua koteihinsa tai paeta veneillä joen yli. Metsästysaseillaan puolustautuneet muutamat nuoret pojat ja vanhukset eivät pystyneet vastustamaan konepistooleilla aseistautuneita partisaaneja pitkään. Partisaanit sytyttivät kylän rakennukset tuleen ja ampuivat liekehtivistä taloista ulos pyrkivät. Kaikkiaan 23 siviiliä löydettiin kuolleenä hyökkäyksen jäljiltä. Haavoittuneita oli useita.

Kuhmo, Hirvivaara 24.7.1944.

Kolmitaloiseen kylään hyökkäsi 16 partisaanin ryhmä. Partisaanit surmasivat ampumalla kahdeksan siviiliä, joista viisi lasta, nuorin 2-vuotias. Kaksi henkilöä haavoittui.

Lieksa, Kuorajärvi 30.7.1944

Kylään yöllä tunkeutunutta partisaaniryhmää johti suomalaisen lottapukuun pukeutunut suomea puhunut nainen. Partisaanit surmasivat teloitustyyliin ampumalla yhteen kokoamansa neljä naista ja yhdeksän lasta metsäaukealla. Ennen surmatöitä he herkuttelivat talosta löytämällään vastapaistetulla leivällä.

Edellä on lyhyesti kuvattu muutamia partisaani-iskuja suojattomiin suomalaiskyliin. Muita vastaavanlaisia siviiliuhreja vaatineita hyökkäyksiä sattui runsaasti jatkosodan vuosina. Suosittelen lukijaa perehtymään tähän aiemmin vaiettuun ja synkkään osaan jatkosodan historiasta tutustumalla kirjan lopussa mainittuun kirjalliseen aineistoon, josta osa on myös tämän artikkelin lähdeaineistona.

Neuvostopartisaanit tekivät jatkosodan aikana 1941 -1944 yhteensä 45 iskua 23 kylään ja yksittäisiin taloihin itärajan tuntumassa murhaten siviilihenkilöitä, joista valtaosa lapsia, naisia ja vanhuksia. Iskuja tehtiin Kuhmon, Kuusamon, Lieksan, Liperin, Sallan, Savukosken, Sodankylän ja Suomussalmen kunnissa. E erityisen ahkerasti partisaanit iskivät viimeisenä sotavuonna 1944. Vielä Suomen ja Neuvostoliiton välillä 4.9.1944 solmitun aselevon jälkeenkin partisaanit jatkoivat toimintaansa. Joko partisaaniosasto ei ollut tietoinen aselevosta tai ei siitä välittänyt, kun se 5.9.1944 surmasi Pielisjärven Kontiovaarassa viisi talon asukasta ja haavoitti yhtä.

Partisaaniosastojen esikuntaansa antamat raportit ovat säilyneet venäläisissä arkistoissa. Niissä kylät olivat muuttuneet varuskunniksi ja murhatut lapset, naiset ja vanhukset saksalaisiksi tai suomalaisiksi sotilaiksi. Myös uhrien määrät olivat moninkertaistuneet todellisesta. Neuvostolähteiden mukaan partisaanit olisivat surmanneet, haavoittaneet tai vanginneet 13 500 vihollista sekä tuhonneet 53 varuskuntaa. Partisaanit tarkkailivat usein näitä ”varuskuntia” pitkäänkin ennen hyökkäyksiä joten heidän täytyi olla tietoisia siitä, että kyseessä olivat siviilikohteet 1. Tästä on pääteltävissä, että siviilien tappamisen on useimmissa tapauksissa täytynyt olla täysin tarkoituksellista ja suunniteltua. Partisaanit tekivät myös runsaasti iskuja sotilaallisia kohteita vastaan Suomen maaperällä, mutta sotilaallisesti nämä eivät olleet kovin merkityksellisiä, koska partisaanit systemaattisesti väistivät liian vahvaksi katsomaansa vihollista. Syrjäiset siviilikohteet olivat partisaaneille suhteellisen turvallisia hyökkäyskohteita, vaikkakin iskuja seuranneissa takaa-ajoissa suomalaiset sotilaspartiot usein onnistuivat surmaamaan osan hyökkääjistä. Partisaanit valitsivat kohteekseen kyliä, joihin oli sijoitettu parhaimmillaankin vain pieniä muutamien sotilaiden suojavartioita nimenomaan partisaanivaaran takia, ei siksi että kohteilla olisi ollut sotilaallista merkitystä. Näistä vartioista ei useinkaan ollut vastusta miesvahuudeltaan ylivoimaisia partisaaniosastoja vastaan. Partisaanit pystyivät erämaaseudulla tunkeutumaan satojen kilometrienkin päähän valtakunnanrajasta asutulle alueelle. Erämaakylien asukkaita evakuoitiin vasta iskujen tapahduttua.

Kyliin tehtyjen iskujen lisäksi hyökkäyksiä tehtiin ajoneuvoja ja ajoneuvosaattueita vastaan sekä siepattiin vankeja, jotka vietiin rajan taa. Jatkosodan Siviiliveteraanit ry:n esittämän selvityksen mukaan partisaani-iskuissa menehtyi 181 siviiliä ja haavoittui 472. Tähän lukuun on laskettu myös iskuissa haavoittuneita ja myöhemmin menehtyneitä. Menehtyneistä 34,8 prosenttia oli naisia, 32,6 prosenttia miehiä ja 32,6 prosenttia alle 17 -vuotiaita lapsia. Miehistä valtaosa oli vanhuksia ja nuoria, vielä armeijaan ikänsä puolesta kelpaamattomia. Asekuntoinen väkihän oli sotapalveluksessa.

Kysymykseen, miksi siviilikyliin hyökättiin, ei ole saatu yksiselitteistä vastausta. Oliko hyökkäysten takana ylempää tulleita määräyksiä vai partisaaniosastojen omatoimisuus? Eräänä motiivina on katsottu olleen siviiliväestön vastarinnan murtaminen kauhua levittämällä ja rintamalla olevien taistelumoraalin heikentäminen. Tarkoituksena lienee ollut myös suomalaisten joukkojen sitominen rintamantakaiseen partiotorjuntaan. Laajempaan strategiseen tavoitteena on katsottu olleen Suomen painostaminen irti sodasta Saksan rinnalta. Erään tulokinnan mukaan partisaanit täydensivät elintarvikevarastojaan iskuilla siviilikyliin, koska huoltoyhteydet omiin joukkoihin olivat pitkät ja hankalat. Asukkaat tapettiin ilmitulon välttämiseksi ja paon helpottamiseksi. Partisaanien oli myös pakko esittää tuloksia toiminnastaan kenttäoikeuden pelossa, mikä selittää

---

¹ Erkkilä 1998, s.105

² Rauha on ainoa mahdollisuutemme s. 111

totuudenvastaiset raportit 3. Stalin oli julistanut saksalaisille fasisteille ja heitä avustaville totaalisen sodan, jossa hyökkääjille oli miehityksellä alueilla luotava sietämättömät olot 4. Suomalaiset rinnastettiin neuvostopropagandassa osaksi Saksan johtamaa fasistirintamaa⁵. Partisaaneihin iskostettu viholliskuva näki myös siviilit fasisteja tukevana vihollisina sukupuoleen ja ikään katsomatta. Mainittakoon, että partisaanit kohtelivat tilanteen niin vaatiessa armottomasti myös omiaan. Vain kävelemään pystyvät haavoittuneet saivat seurata, muut ammuttiin⁶

Yleensä partisaaneiksi kutsutaan siviilejä ja sotilaita, jotka omassa maassa tekevät vastarintaa valloittajia vastaan. Suomalaiset kuten neuvostoliittolaisetkin nimittivät partisaaneiksi niitä, jotka tekivät tiedustelu- ja tuhoamisretkiä Suomen puolelle. Partisaanit eivät olleet Neuvostoliiton sotilasjohdon alaisia, vaan kommunistisen puolueen tehtäväänsä kouluttamia. Partisaaniosastot perustettiin Stalinin radiopuheessaan 3.7.1941 antamalla käskyllä sekä puolueen päätöksellä. Syyskuussa 1941 Kuoskuun hyökänneet eivät kuitenkaan olleet partisaaneja, vaan neuvostoliittolaisia rajajoukkoja. Partisaaniosastoihin kuului myös naisia. Työsiirtoloista vapautettuja rikollisia oli myös partisaanien joukoissa⁷.

Partisaanitoiminnalle ei ollut Suomen miehittämällä Neuvostoliiton alueella toimintaedellytyksiä, josta syystä toiminnan painopiste siirrettiin suomalaisrintaman selustaan Suomen maaperälle. Partisaaniosastojen koko vaihteli. Kesällä 1942 yli 600 partisaanista muodostetun partisaaniprikaatin tehtävä epäonnistui surkeasti, vain noin 100 selvisi hengissä omalle puolelle. Partisaanijohto päätteli, ettei näin suurella kokoonpanolla ollut mahdollisuuksia toimia joustavasti ja huomaamatta vihollisen selustassa joten jatkossa partisaanioperaatioihin lähtivät yleensä noin 100 henkilön itsenäisesti toimivat partisaaniosastot⁸.

Kuten neuvostopartisaanit, joutuivat myös suomalaiset kaukopartiomiehet toimimaan vihollisen selustassa. Kaukopartiomiesten tehtävä oli kuitenkin erilainen, lähinnä tiedustelua ja sotilasliikenteen häirintää, joten he pyrkivät välttämään kaikin tavoin siviilien kohtaamista ja myös suoraa taistelukosketusta vihollisen kanssa. Heitä ei ole syytetty vastaavanlaisista hyökkäyksistä neuvostosiviilejä vastaan, mikä varmasti olisi sodan jälkeen tapahtunut, jos Neuvostoliitto olisi katsonut siihen olevan aihetta⁹.

---

³ Erkkilä s.109

⁴ Tikkanen, Ville s.10

⁵ Rauha on ainoa mahdollisuutemme s.35

⁶ Seppälä s. 179

⁷ Rauha on ainoa mahdollisuutemme, s.30

⁸ Seppälä s. 193

⁹ Erkkilä s.230

Malahvianvaaran partisaani-iskuista selviytyneet työstävät tapahtumaa heinäkuun alussa 1943. -These people experienced the partisan blows in Malahvianvaara in the summer of 1943.

Vaikeneminen

Sota-aikana partisaani-iskuja ei laajemmin uutisoitu, koska tämän pelättiin heikentävän kansan taistelumoraalia. Samasta syystä uutispimentoon jäi esimerkiksi runsaasti uhreja vaatinut siviilejä kuljettaneen junan ilmapommitus Elisenvaarassa 20.6.1944. Saksalaisten pohjoisten joukkojen rintamalehdessä ”Lapland-Kurier” oli kuvailtu Seitajärven ja Lokan murhaiskuja yksityiskohtaisesti ja propagandistiseen sävyyn neuvostopartisaanien petomaisuutta korostaen 10.

Kun työurani alkuvaiheessa 70-luvulla Tapaturmavirastossa sain eteeni sotilasvammalain mukaisen korvaushakemuksen partisaani-iskusta, en siihen mennessä ollut tiennyt tästä sodan likaisesta puolesta mitään kuten ei moni muukaan suomalaisista.

---

¹⁰ Viheriävaara s. 154

Keskustelua partisaanien toiminnasta ei juuri käyty. Molemminpuolisen keskinäisen ystävyuden kyllästävässä ilmapiirissä ei ollut soveliasta asiasta keskustella leimautumatta neuvostovastaiseksi. Näiden asioiden ottaminen tutkimuksen kohteeksi ei ehkä olisi ollut kovin suuri meriitti tutkijan uralle. Maailmanhistorian mittakaavassa hyökkäyksiä ja murhattujen siviilien määrää saatettiin pitää merkityksettöminä verrattuna muihin toisen maailmansodan ihmisoikeusrikosten valtavaan uhrimäärään. Hyökkäysten kohteeksi joutuneetkin katsoivat parhaaksi vaieta kivuliaista kokemuksistaan.

Joissakin tietokirjoissa partisaani-iskuja Suomeen kuvattiin suppeasti jo 60- ja 70-luvulla mm. Helge Seppäsen kirjassa, ”Neuvostopartisaanit toisessa maailmansodassa”, mutta vasta Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen 1990-loppupuolella asia tuli yleiseen tietoisuuteen. Aiheesta julkaistiin useita kirjoja, jotka herättivät myös muun median kiinnostuksen. Toimittaja Erkkilä onnistui kirjaansa ”Vaiettu sota” haastattelemaan useita iskuihin osallistuneita venäläisiä partisaaneja. Tuhoiskut itsekkin lapsena kokenut Tyyne Martikainen on kirjoissaan ”Neuvostoliiton partisaanien tuhoiskut siviilikyliin 1941–44 : Kemi-Sompion kairan Kuosku, Maggan talot, Seitajärvi ja Lokka hyökkäysten kohteina” ja ”Partisaanisodan siviiliuhrit” kuvannut tapahtumia iskujen kohteeksi joutuneiden henkilöhaastattelujen välittämänä. Ville Tikkasen ”Partisaanien uhrit” perustuu myös henkilöhaastatteluihin. Aiheen tutkimusta on helpottanut neuvostoarkistojen avautuminen 90-luvulla. Myös Venäjällä on ilmestynyt tutkimuksia, joissa on todettu partisaaniosastojen tehneen Suomen alueella siviileihin kohdistuneita hyökkäyksiä.

Oikeudellisesti, myös sodan lakien mukaan, iskut ovat rikoksia, joina niitä on myös Suomessa tutkittu. Niihin syyllistyneiden oikeudelliseen vastuuseen saattaminen ei kuitenkaan ole enää mahdollista, vaikka Suomen rikoslain mukaan murha ei vanhene. Suurin osa iskuihin osallistuneista on jo kuollut ja Venäjä katsoo rikokset vanhentuneiksi. Harva elossa oleva partisaani on suostunut vastaanottaman edes symbolista tuomiota tunnustamalla teot ja samalla tahraamaan partisaanien kunniaakasta kilpeä Venäjällä. Tästä on poikkeuksena partisaani, joka rangaistukseksi ihastumisestaan vangittuun 17-vuotiaaseen suomalaistyttöön määrättiin ampumaan juuri hänet. Tapauksen jälkeen hän on kärsinyt omantunnontuskia koko elämänsä.

Käydyn keskustelun perusteella herättiin vaatimaan korvauksen maksamista partisaani-iskujen uhreille. Vuonna 1999 perustettu Jatkosodan Siviiliveteraanit ry toimi aktiivisesti valtiovallan suuntaan korvausasian edistämiseksi. Yhdistys jatkoi eräiden yksittäisten henkilöiden aloittamaa kampanjaa hyvityksen saamiseksi partisaani-iskujen kohteiksi joutuneille. Kampanja tuotti useita selvityksiä, joiden pohjalta perusteltuja korvausvaatimuksia ajettiin.

Vuonna 2002 Jatkosodan Siviiliveteraanit ry järjesti Sodankylässä kansainvälisen sovitusseminaarin ”Rauha on ainoa mahdollisuutemme”, johon osallistui venäläiset ja suomalaiset sotahistorian ja ihmisoikeusasiantuntijat partisaanisodan

uhrit sekä muutama partisaani. Sovitusseminaarin tuloksena syntyneessä ” Sodankylän julistuksessa” todetaan mm, että siviilit eivät ole sodissa tai minkäänlaisissa konflikteissa tuhottavia vihollisia. Jatkosodan Siviiliveteraanit ry on jatkanut rajan yli yhteistyötä ja järjestänyt kansainvälisiä seminaareja ja muistojuhlja. Näihin on osallistunut mm. venäläisiä ja puolalaisia asiantuntijoita. Eri paikkakunnilla pidetyillä muistojuhlilla ja seminaareilla on ollut suuri merkitys perinnekuulttuurityönä ja toisaalta terapeuttisena vapauttavana muisteluna. Uhrit tuntevat, että pitkään vaietuista historiallisista tosiasioista voidaan puhua avoimesti ja että yhteiskunta on tunnustanut heidän kärsimyksensä.

KORVAUKSET

Sotilasvammalain mukaiset korvaukset

Sotapalveluksessa haavoittuneille, sodan johdosta sairastuneille sekä kaatuneiden ja sotainvalidien omaisille on myönnetty korvausta 1.1.1948 voimaan tulleen ja edelleenkin sovellettavan sotilasvammalain sekä sitä edeltävien lakien nojalla. Korvausturva on perustunut seuraaviin lakeihin:

- laki sodasta aiheutuneen ruumiinvamman johdosta suoritettavasta korvauksesta (107/1940)

-sotatapaturlaki (15/1941)

-laki sotatapaturlain soveltamisalan laajentamisesta (555/1941)

-sotilasvammalaki (404/1948)

-laki sotilasvammalain soveltamisesta eräisiin vahingoittuneisiin ja sairastuneisiin sekä heidän omaisiinsa (290/1953)

- laki sotilasvammalain soveltamisalan laajentamisesta (390/1956)

Sotilasvammalain nojalla korvataan vammasta tai sairaudesta jäänyt pysyvä haitta sekä tarpeellinen hoito ja lääkitys. Myös korvattujen vammojen vaikutuksesta ilmaantuneet lisävammat ja -sairaudet voidaan korvata. Sotainvalidit ovat voineet saada korvausta myös psyykkisistä häiriöistä, jotka ovat sotavamman tai sotapalveluksen aiheuttamia tai siihen liittyviä, vaikka eivät olisi fyysisesti vammautuneetkaan.

Sotilasvammalakiin on sen voimaantulon jälkeen Suomen vaurastumisen myötä tehty runsaasti parannuksia. Tällä hetkellä sen antama, korvaus- ja etuusturva on

hyvin monipuolinen ja ikääntyneen sotainvalidiväestön tarpeet hyvin huomioon ottava. Korvatun vamman tai sairauden aiheuttaman prosentilla ilmaistun haitan mukaan määräytyvän elinkoron sekä sairaanhoidon lisäksi sotainvalidille voidaan korvata muun muassa vuosittaista kuntoutusta, asunnonmuutostöitä, laitoshuoltoa sekä kunnan järjestämiä kotipalveluja kuten ateriapalveluja ja kodinhoitajan antamaa apua.

Korvauksensaajan kuoleman jälkeen Valtiokonttori maksaa määrätyn edellytyksin hautausapua sekä huoltoeläkettä leskelle ja lapsille. Myös kuolleen vanhemmille voitiin tietyin edellytyksin myöntää huoltoeläkettä. Sotilasvammakorvausten suorittamisesta vastasi alun perin valtion tapaturmatoimisto, sittemmin nimeltään tapaturmavirasto ja 1.10.1996 alkaen Valtiokonttori, johon tapaturmavirasto oli liittynyt.

Partisaani-iskujen uhrien oikeus sotilasvammakorvauksiin

Partisaani-iskujen siviiliuhrit kuten myös ilmapommituksissa vammautuneet ovat olleet oikeutettuja sotilasvammakorvauksiin ruumiinvamman johdosta. Heille ei kuitenkaan ole voitu myöntää korvausta pelkästään järkyttävien tapahtumien aiheuttamista psyykkisistä seurauksista. Sen sijaan ruumiinvamman seurauksena tai vammaan liittyvänä on voitu korvata myös psyykkisiä häiriöitä. Tämän mukaisesti partisaanin ampumasta luodista lievästikin haavoittunut lapsi voi paitsi vammansa myös vammaan liittyvien psyykkisten seuraamusten johdosta saada elinkorkoa ja muita sotilasvammakorvauksia, mutta iskun vierestä nähnyt näkemästään traumatisoitunut pikkuveli ei ole sotilasvammakorvaukseen oikeutettu, koska hän ei ole samalla haavoittunut. Partisaanien vangiksi ja vankileirille joutuneille siviileille on ollut kuitenkin mahdollista myöntää korvausta vankeuden aiheuttamista hermostollisista häiriöistä, vaikka he eivät olisikaan saaneet ruumiinvammaa. Tässä suhteessa heidät rinnastetaan sotavangeiksi joutuneisiin suomalaisiin sotilaisiin.

Eräässä tapauksessa leski on saanut partisaanihyökkäyksessä surmatun miehensä jälkeen huoltoeläkettä sekä oman vamman johdosta elinkorkoa.

Valtiokonttorissa ei ole erikseen rekisteröity partisaani-iskuihin liittyviä korvausasioita, joten näihin liittyvien vireillä olleiden korvausasioiden määrästä ei ole tilastotietoa. Ei voida myöskään arvioida, kuinka monessa tapauksessa korvaus on tiedon puutteen takia tai muusta syystä jäänyt hakematta. Keväällä v. 2000 Valtiokonttoriin toimitettiin Sosiaali- ja terveysministeriön välityksellä 209 iskuissa kuolleen, haavoittuneen, vangiksi jääneen tai kadonneen nimen lista. Noin puolella näistä oli ollut iskun johdosta korvausasia vireillä, Tuolloin jatkuvaa sotilasvammalain mukaista korvausta sai vielä viisi partisaani-iskun uhria. Edellä mainitussa listassa olevasta 47 haavoittuneesta vain 18 oli hakenut korvausta. Tästä on pääteltävissä, että kaikki korvaukseen mahdollisesti oikeutetut eivät ole sitä hakeneet. Syitä siihen, ettei korvauksia haettu lienee useita. Haavoittuneiden

määrä jäi kuolleiden määrään nähden vähäiseksi, koska partisaanit pyrkivät nimenomaan tappamaan. Jotkut vammautumiset olivat ehkä niin lieviä, etteivät loukkaantuneet tai heidän vanhempansa katsoneet tarpeelliseksi hakea korvausta. Lisäksi korvauksen hakemista vähensi todennäköisesti silloisen lainsäädännön asettamat rajoitukset korvauksensaamiselle kuten vammautuneen ikä. Alle 15 -vuotiaalle lapselle ei normaalisti voitu omasta vammasta myöntää muuta korvausta kuin sairaanhoitoa, ei elinkorkoa. Täytettyään 15 vuotta lapsi tai hänen vanhempansa eivät välttämättä osanneet hakea elinkorkokorvausta, vaikka siihen olisi ollut tarvettakin. Tiedotus korvausmahdollisuudesta ei sota-aikana tai sen jälkeenkään ollut kovin tehokasta.

Sotilasvammakorvausta partisaani-iskujen aiheuttamista ruumiinvammoista on mahdollista hakea edelleenkin. Mahdollinen korvaus voidaan sotilasvammalain mukaan myöntää uusien hakemusten osalta sen vuosineljänneksen alusta, jolloin hakemus on saapunut Valtiokonttorille. Muutamia sotilasvammalain mukaisia hakemuksia saapuikin Valtiokonttoriin partisaanihyökkäyksistä virinneen julkisen keskustelun myötä.

Kertakorvaus

Ensimmäisen maininnan partisaanien uhrien asian käsittelystä eduskunnassa löysin vuodelta 1998, jolloin kansanedustaja Hannu Takkula teki kirjallisen kysymyksen hallitukselle partisaanihyökkäysten uhreiksi joutuneiden olosuhteista¹¹. Vastauksessaan sosiaali- ja terveysministeri ei tuonut esiin erityistä hyvitysmahdollisuutta, vaan korosti että osa uhreista oli oikeutettu sotilasvammakorvauksiin ja että jo eläkeiässä olevat hyökkäysten uhrin olivat yleisen kattavan sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmän piirissä, jonka tulee vastata myös partisaanien uhrien tarpeisiin. Sodassa saatuja traumoja ei tarvitse kantaa yksin, sillä tarvittaessa ongelmiin oli saatavissa asiantuntija-apua. Ratkaisut uhreja näiden erityiskysymysten huomioon ottamiseksi tuli sosiaali- ja terveysministeriön käsityksen mukaan löytää osana sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen yleistä kehittämistä.

Myöskään hallitukset muutamana seuraavana vuonna eivät lämmenneet erityishyvitykselle¹². Vaikka asiaan suhtauduttiin ymmärtäväisesti, katsottiin, että erityiskorvausten myöntäminen hyökkäysten uhreille nostaisi esiin hyvitysvaatimuksia myös muilta sodasta kärsimään joutuneilta, näistä runsaslukuisimpina ilmapommituksia väestösuojissa pelänneet, jotka voitaisiin rinnastaa partisaanien uhreihin. Katsottiin, että sääntöjen piti olla samat kaikille sodasta kärsineille.

Jatkosodan Siviiliveteraanit ry:n alulle paneman kampanjan tuloksena korvausasia kuitenkin eteni vuonna 2003. Hallitus sopi kertaluontoisen korvauksen

---

¹¹ KK 551/1998 vp

¹² KK 408/2000 vp ja KK 436/2000 vp

maksamisesta partisaani-iskujen uhreille. Ennen tätä sopimusta korvausasian valmistelussa Sosiaali- ja terveysministeriön sekä Valtiokonttorin kesken oli myös pohdittu mahdollisuutta korvata iskut sotilasvammalain nojalla, mikä olisi edellyttänyt sotilasvammalain muutosta. Päädyttiin kuitenkin siihen, ettei tämä vaihtoehto olisi ollut toimiva. Tapahtumista oli kulunut yli 50 vuotta joten sotilasvammalain mukaisen korvattavuuden edellytyksenä olevien syy- ja seuraussuhteiden selvittäminen sekä sotilasvammalain mukaisen haitta-asteen määrittely näin pitkän ajan jälkeen olisi ollut erittäin vaikeaa.

Laki valtion korvauksesta eräille Neuvostoliiton partisaani-iskujen kohteeksi joutuneille henkilöille

Laki valtion korvauksesta eräille Neuvostoliiton partisaani-iskujen kohteeksi joutuneille henkilöille tuli voimaan 1.9.2003 (L 697/2003). Lain tavoitteena oli myöntää erityiskorvaus niille Neuvostoliiton partisaani-osastojen siviiliuhreille, jotka eivät sotilasvammalainsäädännön nojalla voineet saada korvausta. Näin psyykkisistä seuraamuksista voitaisiin kyseisen lain nojalla myöntää korvaus partisaanien uhreille itsenäisesti eikä pelkästään fyysisten vammojen seurauksena.

Lain 1 §:n perusteella voitiin myöntää kertaluonteinen 1 500 euron korvaus sairauden johdosta eräille vuosina 1939–1945 Neuvostoliiton partisaaniosastojen tai muiden vastaavien aseellisten erikoisjoukkojen hyökkäyksen kohteeksi joutuneille henkilöille, jos sairauden syntyminen todennäköisillä syillä liittyy mainitun hyökkäyksen aiheuttamaan poikkeukselliseen järkytykseen.

Korvaushakemukseen oli liitettävä lääkärinlausunto sairaudesta, jonka perusteella korvausta haettiin. Lääkärinlausunnon tarpeellisuudesta virisi eduskuntakäsittelyssä keskustelua. Kansanedustajat Esko-Juhani Tennilä ja Markus Mustajärvi esittivät, että korvaus olisi myönnetty kärsimyksestä eikä sairaudesta, mikä olisi tarkoittanut sitä, ettei työlästä sairauden toteamasta olisi tarvittu korvauksen saamiseksi 13. Lakiesitys läpäisi kuitenkin eduskuntakäsittelyn hallituksen esittämässä muodossa.

Valtiokonttori myönsi ja maksoi kertakorvaukset. Kertakorvaus oli luonteeltaan lähinnä tunnustus, jolla valtio halusi osoittaa, että partisaani-iskujen uhreja ei ollut lopullisesti unohdettu. Tietysti korvauksella oli joillekin hakijoille taloudellistakin merkitystä.

Lain 1 §:n 1 momentin mukaan korvattaviksi tulivat sairaudet, jotka liittyvät Neuvostoliiton partisaaniosastojen tai muiden vastaavien aseellisten erikoisjoukkojen hyökkäysten aiheuttamaan poikkeukselliseen järkytykseen. Korvaus sairauden johdosta myönnettäisiin lähinnä psyykkisistä tai psykosomaattisista oireista, joita olisivat esimerkiksi masentuneisuus, päänsärky, unettomuus tai vatsavaivat. Korvausta ei sen sijaan voitaisi myöntää sellaisten

---

¹³ PTK 39/2003 vp

fyysisten sairauksien perusteella, joilla ei ole syy-yhteyttä hyökkäysten aiheuttamaan poikkeukselliseen järkytykseen. Tällainen sairaus voisi olla esimerkiksi tuberkuloosi¹⁴.

Sodan aikana koko itärajan väestö oli partisaanihyökkäysten muodostaman uhan alaisena. Partisaaneja liikkui rajakylissä eri tarkoituksissa. Korvausta ei voitu myöntää vain sen perusteella, että partisaaneja liikkui lähistöllä tai henkilö joutui muutoin elämään hyökkäysuhan alla. Korvaus voitiin myöntää siis pelkästään dokumentoiduista tai muuten todistetuista aseellisista iskuista siviilikyliin.

Arkistomerkintöjen puutteellisuuden vuoksi kaikkien iskujen tekijöistä ei ollut täyttä varmuutta. Suomessa tehtyjen selvitysten perusteella tekijät ovat kuitenkin olleet Neuvostoliiton puolelta tulleita, vaikka ei ole ollut aina varmuutta siitä, mihin tai minkälaiseen yksikköön he ovat kuuluneet. Tämän vuoksi myös mahdollisesti muiden vastaavanlaista toimintaa harjoittaneiden Neuvostoliiton aseellisten erikoisjoukkojen hyökkäykset katsottaisiin lakiehdotuksessa korvattaviksi tapahtumiksi. Näillä erikoisjoukoilla tarkoitettiin laissa nimenomaan siviilikyliin siviilejä vastaan hyökkäyksensä kohdistaneita neuvostoliittolaisia sotilasjohdon ulkopuolisia erikoisyksiköitä riippumatta siitä, minkä organisaation alaisuuteen ne kuuluivat. Näin tämän lainkohdan nojalla korvauksen piiriin eivät kuuluneet esimerkiksi Neuvostoliiton ilmavoimien suomalaisiin siviilikohteisiin kohdistamat pommitukset.

Esitettyjen selvitysten mukaan hyökkäyksiä siviilikyliin tehtiin vuosina 1941- 1944 jatkosodan aikana Itä- ja Pohjois- Suomessa. Siltä varalta, että vastaavanlaisia yksittäisiä iskuja olisi mahdollisesti tapahtunut myös talvisodan aikana, myös ne tulisivat korvattavaksi samoin perustein. Samoin mahdolliset vastaavat hyökkäykset muualle Suomeen korvattaisiin.

Kyseistä kertakorvausta ei voinut saada, jos sai jo sotilasvammakorvausta partisaani-iskun johdosta.

Kertakorvausta koskeva hakemus oli toimitettava Valtiokonttorille viimeistään vuoden 2004 elokuun loppuun mennessä. Myöhästyneenä tullutta hakemusta ei lain mukaan voitu tutkia.

Korvaushakemukseen oli liitettävä lääkärinlausunto sairaudesta, jonka perusteella korvausta haettiin. Lääkärinlausunnon hankkimisesta ei suoritettu korvausta tämän lain nojalla. Hakemuksen tueksi riitti paikallisesta terveyskeskuksesta hankittu lausunto, joten lausunnon hankkimisesta ei aiheutunut hakijalle merkittäviä kustannuksia. Lisäksi monet kunnat olivat tehneet päätöksen antaa lääkärinlausunto maksutta hakijalle. Moni hakija oli terveyskeskusten pitkäaikaisia asiakkaita, joten lausunto voitiin kirjoittaa tutkittavan sairaushistorian perusteella. Hakijoilta tuli kuitenkin palautetta, ettei pohjoisen lääkäripulan takia todistusta ollut helppo saada.

---

¹⁴ He 16/2003 vp

Valtiokonttorin kielteiseen päätökseen tyytymättömällä oli mahdollisuus valittaa päätöksestä vakuutusosikeuteen.

Tieto partisaanien hyökkäysten uhrien mahdollisuudesta saada korvausta levisi kohtuullisen hyvin. Valtiokonttori julkaisi asiasta ilmoituksen 16 sanomalehdessä, joiden yhteinen levikki kattoi koko maan. Lisäksi partisaanihyökkäyksistä ja korvausmahdollisuudesta kerrottiin uutisena useissa sanoma- ja aikakauslehdissä, radiossa ja televisiossa. Jatkosodan Siviiliveteraanit ry osallistui ansiokkaasti tiedottamiseen sekä avusti korvausten hakemisessa.

Valtiokonttori lähetti yhdistykselle sekä hyökkäysten kohteeksi joutuneiden kuntien terveyskeskuksiin tiedotteita sekä hakemuslomakkeita.

Lapsia, joiden vanhemmat neuvostopartisaanit surmasivat Savukosken Kuoskussa syyskuun alussa 1941. - The parents of these children were killed by the partisans in Savukoski in September 1941.

Korvaushakemusten käsittely

Korvaushakemusten käsittely oli Valtiokonttorille ainutlaatuinen ja samalla haastava tehtävä. Lain soveltamisessa ja tulkinnassa ei ollut mahdollista hyödyntää mitään olemassa olevaa oikeuskäytäntöä tai mallia, vaan korvauskäytäntö oli Valtiokonttorin itse luotava. Usein yksittäisistä tapahtumista ei löytynyt arkistotietoja, jolloin tapahtunutta oli arvioitava hakemustietojen ja mahdollisen todistajankertomuksen valossa. Muille kuin dokumentoiduille iskuille ja niihin verrattaville tapauksille ei helposti löytynyt näyttöä. Mahdolliset todistajat saattoivat jo olla kuolleet eikä todistajan tai hakijankaan muisti välttämättä ollut enää terävimmällään.

Valtiokonttori joutui usein pyytämään hakijalta täydennystä epäselviin hakemuksiin. Lisäksi Valtiokonttori turvautui toisinaan poliisin virka-apuun todistajien kuulemisessa, jos hakemuksen liitteenä oleva kirjallinen todistus ei ollut looginen ja ymmärrettävä. Poliisilta saatu virka-apu oli usein erittäin hyödyllistä hakemusten käsittelyssä, vaikka herättikin joskus hakijoissa ja kuultavissa hämmennystä. Monesti kuuleminen varmisti myönteisen korvauspäätöksen, mutta kävi myös muutaman kerran niin, että todistaja kielsi allekirjoittaneensa todistajanlausuntoa, josta poliisi häntä kuuli. Joskus ilmeni, että todistaja oli kirjallisessa todistuksessaan todistanut vain mitä hakija oli hänelle hakemusta tehdessään kertonut, mutta ei itse tapahtumaa.

Myöskään syy-seuraussuhteen johtaminen tapahtumatietojen ja hakijan kärsimien oireiden välillä ei ollut yksiselitteistä. Lain pykälät eivät useinkaan voi sisältää oikeusohjetta kaikkien mahdollisten korvaustilanteiden varalle, vaan päätöksentekijöiltä vaaditaan ja näin erityisesti tämän lain soveltamisessa. Kaikkien korvaamisen edellytysten kirjaaminen lakitekstiin ei ole mahdollista eikä useimmiten tarkoituksenmukaistakaan. Liian tarkka sääntely saattaisi jättää korvauksen ulkopuolelle henkilöitä, joiden pitäisi lain tarkoituksen perusteella olla siihen oikeutettuja.

Korvattavuus oli arvioitava tapahtumatietojen ja hakijan kärsimien oireiden perusteella. Korvausta hakevien kokemat hyökkäystilanteet olivat hyvin erilaisia. Monet iskut olivat niin epäinhimillisiä, että ne olivat varmasti vaikuttaneet traumaattisesti esim. silminnäkijöinä olleiden lasten myöhemmässä elämässä. Toisaalta oli myös tapauksia, joissa hakija ei ollut suoranaisesti hyökkäyskohteessa. Kummassakaan tapauksessa syy-seuraussuhteen arviointi tapahtumien ja nykyisten oireiden välillä ei ollut yksiselitteistä, etenkin kun tapahtumista on kulunut kymmeniä vuosia ja välissä paljon elettyä elämää iloineen ja suruineen. Oikeudellisessa mielessä täyden näytön vaatiminen itse tapahtumista ja syy- seuraussuhteista olisi joissakin tapauksissa ollut kohtuutonta. Tämän vuoksi oli hakijalle eduksi, että korvattavuuteen riitti todennäköinen syy-yhteys oireiden syntymisen ja hyökkäyksen aiheuttaman järkytyksen välillä. Mainittakoon, että

myös sotilasvammalain nojalla korvataan sairauksia, joiden syntyminen todennäköisillä syillä liittyy sotapalvelukseen tai korvattuun vammaan.

Korvausta ei siis voitu myöntää vain pelkästä hyökkäysuhan alla elämisestä. Valtiokonttorin korvausta koskevassa tiedotteessa mainittiin, että "korvausta voidaan edellä mainitulla perusteella myöntää henkilöille, jotka hyökkäyshetkellä olivat hyökkäysten kohteena olleissa kylissä". Kylässä olo hyökkäyshetkellä ei kuitenkaan sinänsä oikeuttanut korvaukseen vaan myös muiden korvattavuuden edellytysten on täyttyttävä. Mikäli henkilö oli ollut kaukana hyökkäyskohteesta, vaikkakin samassa pinta-alaltaan suuressa kylässä, korvattavuuden edellytykset eivät tällä perusteella täytyneet. Korvattavuuteen edellytettiin, että hakija oli niin lähellä iskukohdetta, että hänen voitiin katsoa olevan todellisessa vaarassa. Tiedotteessa olisi ehkä pitänyt korostaa tätä näkökohtaa, koska monet hakijat tulkitsivat hyökkäyksen kohteena olleessa kylässä asumisen sinänsä korvausperusteeksi. Kiinteässä kyläyhteisössä asuneet saivat yleensä korvauksen, vaikka varsinainen isku olisi kohdistunut naapuriin.

Ritva Tuomaala on lääketieteen väitöskirjaansa kirjannut haastattelemissaan partisaanien uhreissa mm. seuraavia havaitsemiaan traumaattisia oireita: vaikeneminen, unihäiriöt ja painajaisunet, mieleen tunkeutuva muistikuvat, suru, pelko, viha, masennus ja elämänilon menettäminen, alkoholin käyttö¹⁵. Näitä oireita kuvattiin myös hakemusten liitteinä olleissa lääkärinlausunnoissa. Mainittakoon, että lausunnoissa hakijoiden sairauksia tai tuntemia oireita oli kuvattu niin, etteivät lausunnot yhdessäkään tapauksessa muodostuneet kompastuskiveksi korvauksen myöntämiselle.

Näytön arviointi oli yksinkertaisinta niiden hakijoiden kohdalla, jotka asuivat uhreja vaatineitten iskujen kohteina olleissa taloissa. Korvaus myönnettiin heille riippumatta siitä minkä ikäisiä he olivat hyökkäyshetkellä ja muistivatko he henkilökohtaisesti tapahtumista mitään. Korvausta voi näissä tapauksissa perustella sillä, että järkyttävät tapahtumat ovat voineet heijastua heidän lapsuuteensa vanhempien välityksellä. Sen sijaan korvausta ei myönnetty niille hakijoille, jotka tuolloin eivät olleet vielä syntyneet. Muutama hakijoista oli syntynyt 50 -luvulla, nuorin vuonna 1955. Korvausta myönnettiin myös henkilöille, jotka eivät juuri hyökkäyshetkellä olleet iskun kohteena olleissa taloissa, mutta joilta kuoli toinen tai molemmat vanhemmat tai muu huoltaja hyökkäyksessä.

Tavallisin hylkäysperuste oli se, että hakija oli niin kaukana hyökkäyskohteista, etteivät korvauksen edellytykset täytyneet. Joskus hakemuksessa kuvaillulle iskulle, esimerkiksi laukaukselle metsässä, ei löytynyt muuta näyttöä kuin oma kertomus ja kun mahdolliset todistajatkin olivat kuolleet, hakemus oli hylättävä. Partisaanin tervehdystä metsässä kohdattaessa ei pidetty hyökkäyksenä. Korvattavana hyökkäyksenä ei pidetty sitä, että partisaaniosasto oli salaa tienvarresta seurannut kahden pojan kulkua. Pojat olivat luulleet kuulemiaan

---

¹⁵ Tuomaala s. 222

risahduksia sopulien aiheuttamaksi. Myöhemmin pojille oli selvinnyt, että kyseessä oli ollut partisaaniosasto.

Joissakin tapauksissa kielteinen päätös jouduttiin antamaan sillä perusteella, että vahinko ei aiheutunut partisaanien, vaan Neuvostoliiton ilmavoimien aiheuttama. Muutamia hakemuksia hylättiin sillä perusteella, että hakija sai jo sairaudestaan sotilasvammalain mukaista korvausta. Isän kaatumisesta talvisodan rintamalla ei voinut saada kertakorvausta, ei myöskään aviomiehen isän katoamisesta vuosia ennen avioliiton solmimista.

Hakemuksia Valtiokonttorille saapui määräajassa 1323 kappaletta. Korvaus myönnettiin 716 hakijalle, 607 hakemusta hylättiin. Todettakoon myös, että hakuajan jälkeen myöhästyneitä kertakorvausta koskevia hakemuksia ei Valtiokonttoriin saapunut kuin muutamia.

Valtiokonttorin korvauskäytännössä oli havaittavissa, että hakuajan loppua kohden epäselvien hakemusten ja kielteisten päätösten määrä kasvoi.

Kielteisistä päätöksistä valitettiin vakuutusoikeuteen 164 tapauksessa. Vakuutusoikeus hylkäsi valituksista 145. Vakuutusoikeus määräsi Valtiokonttorin maksamaan korvauksen 19 tapauksessa. Hakijalle myönteisissä päätöksissä vakuutusoikeus arvioi vastoin Valtiokonttorin kantaa hakijan ilmoittaman hyökkäyksen näytetyksi tai hakijan psyykkisten oireiden liittyvän hakijan ilmoittamaan hyökkäystapahtumaan.

Korvausten arvo oli 1,074 milj. euroa. Alun perin tarkoitukseen varattu 1 miljoonan euron määräraha ei aivan riittänyt, joten korvauksiin pyydettiin ja saatiin lisää määrärahaa kevään 2005 lisätalousarviossa.

Korvauslinjaa arvosteltiin

Kaikki eivät olleet tyytyväisiä valtiokonttorin noudattamaan korvauslinjaan, mutta aktiivisesti ja julkisesti Valtiokonttorin toimintaa arvosteli lähinnä muutama yksittäinen henkilö. Kantelukirjoituksessaan oikeuskanslerille, kirjoituksessaan sosiaali- ja terveysministeri Hyssälälle sekä samansisältöisissä yleisönosastokirjoituksissaan useihin sanomalehtiin kriittisesti korvauslinjaan suhtautunut arvosteli Valtiokonttorin mielestään puutteellista ja epä johdonmukaista laintulkintaa. Kantelukirjoitus ei aiheuttanut toimenpiteitä oikeuskanslerin taholta. Kantelukirjoituksen ja käytettävissä olevan selvityksen perusteella ei ilmennyt sellaista, johon oikeuskanslerilla oli perusteita puuttua¹⁶. Muutama partisaanihyökkäyksen johdosta jo sotilasvammakorvausta saava ei voinut hyväksyä sitä, ettei voinut tämän lisäksi saada myös kertakorvausta. Koillis-Lappi lehdessä oli 29.9.2005 kaksi artikkelia, joissa arvosteltiin voimakkaasti Valtiokonttorin hylkääviä päätöksiä partisaanikorvausasioissa. Toisessa oli otsikkoon nostettu syytös, että Valtiokonttori oli antanut laittoman

---

¹⁶ Valtioneuvoston oikeuskanslerin päätös Dnro 847/1/05

korvauspäätöksen, koska vakuutusosoikeus oli kumonnut mainitun päätöksen. Kaiken kaikkiaan Valtiokonttori selvisi jo etukäteen haasteelliseksi arvioidusta urakastaan mielestäni kohtuullisen hyvin ja suhteellisen vähäisellä kritiikillä.

Uhreille myös kuntoutusta ja kunnallisia palveluita

Vuoden 2005 alusta kertakorvauksen saaneet saivat myös oikeuden kuntoutukseen eräissä Suomen sotiin liittyneissä tehtävissä palvelleiden kuntoutuksesta annetun lain nojalla(L 984 /2004). Saman lain nojalla kuntoutukseen ovat oikeutetut Suomessa tai entisen Neuvostoliiton alueella asuvat ulkomaalaiset vapaaehtoiset rintamasotilaat, Sota-arkistosta todistuksen sotiin liittyneestä palvelusta saaneet sekä karjan evakuointiin osallistuneet. Mainittu valtion varoin kustannettu, Valtiokonttorin hallinnoima kuntoutus vastaa sisällöltään rintamaveteraanikuntoutusta. Ne partisaani-iskujen uhrit, jotka eivät olleet kertakorvausta hakeneet, voivat hakea Valtiokonttorista kuntoutusoikeutta erikseen vuosina 2005 - 2006. Kuntoutusoikeus myönnettiin erikseen 24 sellaiselle henkilölle, jotka eivät olleet hakeneet kertakorvausta. Toimintakykyä tukeva säännöllisesti myönnetty kuntoutus on pitkällä tähtäimellä ikääntyville partisaanien uhreille hyödyllisempi etuus kuin myönnetty rahakorvaus.

Eräät kunnat ovat myöntäneet veteraaneille tarkoitettuja ilmaisia kunnallisia palveluja myös partisaani-iskujen uhreille, esimerkiksi ilmaisia uimahallikäyntejä, terveyskeskuspalveluja ja ilmaista joukkoliikennettä.

Varatuomari Veikko Havo on Valtiokonttorin toimistopäällikkö.

Liite

Valtiokonttorin tilasto korvauksista ja kuntoutusoikeudesta Neuvostoliiton partisaani-iskujen kohteeksi joutuneille henkilöille

Tilasto hyökkäyskunnittain

Hyökkäyskunta	Hakemuksia	Myönteisiä päätöksiä
[MUU]*	35	5
ILOMANTSI	11	6
INARI	8	7
KUHMO	94	52
KUUSAMO	381	133
LIEKSA	17	9
LIPERI	11	8
PETSAMO	8	3
PIELISJÄRVI	26	17
RISTIJÄRVI	2	0
SALLA	448	309
SAVUKOSKI	165	93
SODANKYLÄ	62	41
SUOMUSSALMI	82	57
Yht:	1351	740

*Hyökkäyskuntaa ei voitu yksilöidä hakemusvaiheessa. Mukana on myös hakemuksia evakkomatalla tapahtuneista ilmahyökkäyksistä yms.

LÄHTEET

Kirjallisuus

Erkkilä, V. 1998. Vaiettu sota: Neuvostoliiton partisaanien iskut suomalaisiin kyliin. 2. painos. Helsinki: Arator.

Hautala, P. 1993. Isät meidän itää päin: kahta mieltä yhtä puolta itää päin. Kemijärvi: Lapin Painotuote.

Laine, A. 1981. Partisaanitoiminta suomalaisia vastaan viime sodan aikana. Teoksessa Suomen sisä- ja ulkopoliittisia ongelmia itsenäisyyden alun ja toisen maailmansodan aikana. (Suomen historian julkaisuja / Jyväskylän yliopisto. Historian laitos)

Martikainen, Tyyne. 1998. Neuvostoliiton partisaanien tuhoiskut siviilikyliin 1941–44 : Kemi-Sompion kairan Kuosku, Maggan talot, Seitajärvi ja Lokka hyökkäysten kohteina. 3. p. Savukoski: Savukosken kunta.

Martikainen, Tyyne. 2002. Partisaanisodan siviiliuhrit, Kemi: Värisuora

(Sallan osuus: Kalevi Loisa, Kuusamon osuus: Meimi Mäntyniemi)

Oksanen, Tauno. Martikainen, P. 1998. Painajainen Pielisjärvellä: neuvostopartisaanien toiminta kesällä 1944. Lieksa: Pieliseläinen.

Seppälä, Helge. 1971. Neuvostopartisaanit toisessa maailmansodassa. Porvoo - Helsinki: WSOY.

Tikkanen, Pentti. 1998. Sissejä ja partisaaneja. Hämeenlinna: Karisto.

Tikkanen, Ville. 1997. Partisaanien uhrit. 3. p. Kajaani: V. Tikkanen. (1. p. 1996)

Tuomaala, Ritva. 2008. ”kyllähän nyt pitäs olla jo semmonen aika, että pääsis niinkö keskustelemhan näistä asioista. ”Tutkimus lappilaisten huutolaisten, sotavankien ja partisaanien uhrien elämäkulusta, voimavaroista, terveydestä ja sairauksista. Väitöskirja. Turun yliopisto

Viheriävaara, E. 1982. Partisaanien jäljet 1941–1944. 2. p. Oulu: E. Viheriävaara. Omakustanne.

Virolainen, K. 1999. Elinikäinen taakka: ikääntyneiden lappilaisten muistot vuorovaikutussuhteistaan jatkosodan ajan Saksan armeijan sotilaisiin ja neuvostoliittolaisiin vankeihin. Väitöskirja. (Acta Universitatis Lapponiensis; 27) Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Tv-dokumentteja

Russian NTV Channel: Namedni: A Report by Andrey Shilov. Moscow 5.10.2003. Kuvausmatka hyökkäyksen kohteeksi joutuneissa Suomen rajaseudun kylissä. Raportissa tarkastellaan neuvostopartisaanien toimintaa rajan molemmilta puolin nähtynä.

TV2: Silminnäkijä: Arkimies Risto: Vaiettu sota, unohdetut uhrin (The Silenced War - Victims Forgotten). Tampere 1998.

SUMMARY

Veikko Havo: Compensation for the victims of the partisan attacks

This article concerns the attacks carried out by Soviet partisans on Finnish villages during the Continuation War 1941-1944. This study has a particular focus on compensations for physical or mental trauma caused by partisan attacks, which were granted to the victims on the basis of the Law on War Injuries (404/1948), as well as lump sums handed out to victims by the Government on the basis of the Law Concerning Some of the Victims of Attacks by Soviet Partisans (L 697/1948).

Attack by partisans in Finland, 1941-1944. The term "partisans" is usually used to denote soldiers and civilians operating as guerrilla force in their own land, which has been conquered by the enemy. However, during the Continuation War both the Finns and the Russians spoke of partisans as Russian forces that attacked Finnish villages along the border. These partisans were not under the authority of the Soviet military command, but were instead trained by the Communist Party for their mission, and were under its authority. Partisans operated in independent groups of 50-100 members.

Soviet partisans carried out a total of 45 attacks on 23 villages and isolated homesteads near the Finnish Eastern border during the Continuation War 1941-1944. They murdered civilians, mainly children, women, and the elderly. They carried out attacks in the municipalities of Kuhmo, Kuusamo, Lieksa, Liperi, Salla, Savukoski, Sodankylä, and Suomussalmi. The number of attacks escalated in 1944, and partisans even carried out an attack at Kontiovaari in Pielisjärvi on 5.9.1944, a day after the truce between Finland and the Soviet Union had come into force, killing five of the inhabitants.

Besides attacks on villages, partisans also struck against vehicles and convoys, and captured prisoners who were taken to the Soviet side of the border. According to a report by Jatkosodan Siviiliveteraanit ry (an association of civilian veterans of the Continuation War), 181 civilians died and 47 were wounded by partisans, with people who were wounded but died after the attacks counted into the former total.

Of the deceased, 34,8 % were women, 32,6 % men, and 32,6 % children under the age of 17. Most of the men were elderly. At a forest path at Kuorajärvi in Lieksa, Soviet partisans murdered nine children and three women.

In the reports sent by partisan groups to their headquarters, villages turned into garrisons, and murdered women, children, and old men into German and Finnish soldiers. At the same time, the number of victims increased manyfold: according to Soviet sources, partisans killed, wounded, or captured 13,500 enemies and destroyed 53 garrisons. In most cases the killing of civilians seems to have been intentional and planned out beforehand. Partisans also carried out attacks against military targets on Finnish soil, but these were not particularly significant from a military standpoint, as partisans systematically avoided enemy forces that they considered too strong. They were capable of penetrating hundreds of kilometers behind the border, striking into settled areas. The inhabitants of outlying villages were only evacuated after attacks had already happened in the area.

The attacks were probably aimed at breaking the resistance of Finnish civilians through the use of terror, and weakening at the morale of troops on the front. These attacks were likely intended to tie up Finnish troops into patrols behind the front lines; scholars have proposed that a greater strategic objective was to pressure Finland into abandoning its war effort, which supported the Germans. According to one interpretation, the partisans struck at civilian villages to replenish their food stores, as their supply lines to the Soviet Union were long and strained. Inhabitants were killed to ease escape and to avoid being discovered. The partisans also had to show their superiors, under threat of court martial, that they were succeeding in their efforts: thus they produced exaggerated and downright falsified reports.

The long silence. The Finnish authorities did not want to inform their citizens about the partisans during the war, because they believed that this would weaken morale. Even after the war there was little discussion about the activities of the partisans before the Soviet Union collapsed, and the victims of the attacks acquiesced to a pained silence concerning their experiences. Even military history largely ignored these events until the 1990s when, with the publication of several books, the partisans became a subject of interest for other media as well.

These attacks were crimes according to the law and military conventions alike, and they were accordingly investigated as such in Finland. However, it is no longer possible to bring the guilty parties before courts of law, as most of those responsible for the attacks have already died, and Russian authorities consider these crimes too old to be prosecuted.

Compensations received through the Law on War Injuries. The Law on War Injuries, which entered into force 1.1.1948, and preceding legislation provided and still provide the basis for compensation to those who sustained wounds or disease during military service, and to the family members of deceased or wounded soldiers.

This law provides for compensation of wounds or sickness that have caused a permanent disability. It also covers necessary treatment and medication, as well as secondary wounds or sickness caused by the original complaints. War invalids could also be compensated for mental disabilities related to war injuries or military service despite the lack of actual physical disabilities.

The compensation and benefits provided by this law take into account the comprehensive needs of an aging group of war invalids. The law provides for a pension, the size of which is derived from how serious the disability is (expressed as a percentage), as well as medical care and other benefits like annual periods of rehabilitation, home maintenance and construction services, institutional care, and municipal services in the form of home visits for feeding and housekeeping. After the death of the recipient of these benefits, the State Treasury provides a burial subsidy and an assistance pension to the widow and children, with certain restrictions.

The right of the victims of partisans to receive compensation. Civilian victims of partisan attacks, as well as those wounded during air raids, have always had the right to receive compensation for physical disabilities under the Law on War Injuries. However, the psychological consequences of these tragic events were not sufficient grounds for compensation, though those civilians captured or sent to prison camps by partisans could claim compensation for nervous disorders caused during captivity despite the lack of physical injuries. This put them in the same category as Finnish soldiers taken as prisoners of war.

Apparently, some of those entitled to compensation according to the Law on War Injuries did not apply for it for several different reasons, one of which was the fact that the authorities were not particularly active in informing people about the possibility for compensation either during or after the war. It is still possible to apply for compensation for physical disabilities caused by partisan attacks.

Compensation through lump sums. The new focus on partisan attacks in the 1990s caused a wave of demands that victims of attacks be given compensations. *Jatkosodan Siviiliveteraanit ry*, founded in 1999, actively lobbied for compensations from the Government.

At first, state authorities were not willing to provide compensations for the victims of partisan attacks. They felt that providing this kind of targeted compensation would lead to additional, new requests for compensation from other victims of the war, notably to the masses of civilians who had been mentally scarred by having to cower in shelters during air raids.

In 2003, the Finnish Government agreed to pay a lump sum of 1,500 euros to all victims of partisan attacks.

Law Concerning Some of the Victims of Attacks by Soviet Partisans. The Law Concerning Some of the Victims of Attacks by Soviet Partisans came into force on 1.9.2003 (L 697/2003). This law gave the victims of partisan attacks the right to

request compensation for mental suffering caused by the attacks independent of any physical disabilities.

The law provided for a lump sum of 1,500 euros to be given to some of the people who had been the victims of Soviet partisans or other special forces in 1939-1945, with the qualification that the exceptional shock of the attacks had caused some kind of disorder. The State Treasury was responsible for handing out these lump sums.

According to Article 1, Clause 1 of the law, disorders caused by the shock of attacks by Soviet partisans or other special forces entitled the victim to compensation. This compensation was to mainly be handed out on the basis of the symptoms of mental disorders or psychosomatic symptoms, for example depression, headaches, insomnia, and stomach pains.

Partisans moved near the border on different kinds of missions during the war. Thus, compensations were not granted merely on the basis that partisans were active in the nearby area, or that the person in question was living under the general threat of attacks.

The "special forces" mentioned in the law refers to Soviet units operating outside the military command structure, targeting civilians in ungarrisoned villages, regardless of the actual organization that they belonged to. Thus, this did not include for example the Soviet air force units that bombed Finnish civilian targets. Additionally, those who had already been entitled to compensations under the Law on War Injuries did not receive lump sums in compensation.

The deadline for applications for compensation was by the end of August 2004. The applications were to be delivered together with a consulting physician's report concerning the disability in question.

The processing of the compensation applications. Processing the applications was a challenging task for the State Treasury. They had no existing models or procedures for applying and interpreting the new law, and in many individual cases there were no archival records concerning the incident in question. In these cases, the applications had to be processed solely on the basis of the information in the applications themselves and possible eye-witness accounts. The decision itself was based on the available information concerning the event and the symptoms suffered by the applicant. Many of the attacks were so brutal that they must have traumatized for example children who witnessed them for the rest of their lives. Indeed, applications were accepted if there was a probably link between the shock caused by the attack and the symptoms suffered by the person in question.

Thus, compensations were not awarded merely on the basis of living under threat of attack. To qualify for compensations the person in question had to have been so close to an attack that he or she would have been in real danger.

The statements of the consulting physicians describe the following traumatic symptoms among victims of partisan attacks: reluctance to speak about the attacks,

insomnia, nightmares, traumatic memories, grief, fear, depression, loss of the will to live, and abuse of alcohol.

Deciding whether the applicant merited compensation was easiest when the person in question had lived in a house that had been attacked by partisans: they were compensated irregardless of how old they were at the time, or whether they had any personal memories of the event. People who were not present during the attacks were also compensated if they lost one or both parents or their guardian to the partisans.

The most common grounds for rejecting applications was that the person in question was too far from the attack to fulfill the pre-requisites for compensation. Sometimes the attack described in the application, for example shots fired in the woods, could not be substantiated by anything except the testimony of the applicant, especially when possible eye-witnesses had already died: in these cases the application was rejected. In some cases applications were rejected because the trauma in question was caused by Soviet air forces rather than the partisans. A few applications were turned down because the applicant was already receiving compensation under the Law on War Injuries.

The State Treasury received, by the end of August 2004, 1,323 applications. 716 applicants were compensated, while 607 were turned down. Only a few applications were sent to the State Treasury after the deadline had passed.

Rejected applicants who wanted to appeal the decision of the State Treasury could turn to the Insurance Court – 164 applicants followed this route. The Insurance Court turned down 145 appeals, and in the remaining 19 cases enjoined the State Treasury to provide compensations to the applicants. In these latter cases, the Insurance Court felt, in contrast to the State Treasury, that the attack in question could be proved to have taken place, and the mental trauma suffered by the applicant was directly related to the incident.

Rehabilitation and municipal services for the victims. From early 2005, the victims of partisan attacks who had received lump sums in compensation were also entitled to rehabilitation according to the Law Concerning the Rehabilitation of Those who Served in Various Capacities in the Finnish War Effort (L 984 /2004). The same law also extended this right to the foreign volunteers who had served in Finland or in Soviet territories during the war, those who had received a certificate for service related to the Wars from the Military Archive, as well as those who had taken part in the evacuation of cattle. The same law also gave the right to rehabilitation for 24 people who had not been entitled to the lump sums given in compensation. This rehabilitation, intended to keep elderly invalids active, was in the long run more useful for the aging victims of partisan attacks than a one-off monetary compensation.

Some municipalities have made free municipal services intended for war veterans also available to the victims of partisan attacks, such as free spa-visits, free visits to the healthcare centers, and free commuting.

Master of Laws Veikko Havo is a head of department at the State Treasury of Finland. He was involved in the drafting of the law concerning compensations for the victims of partisan attacks. He has also taken part in shaping the compensation policies of the State Treasury.

Leiriläisen piirros Uutta Suomea lukevasta tytöstä Lempäälän leirillä illalla 9.8.1945. - A drawing of an interned girl reading a newspaper in the Lempäälä camp 9.8.1945. Hans Jaekelin kokoelma

Omaisiet ja läheisten asema

**The Position of Intimates and Family
Members**

INTERNOITUJEN MUISTOT

Muistelijoiden kokemuskuvan peruspiirteitä

Paula Uhlenius

Artikkelissa käsittelen lapsina internoituna 1944 - 1946 olleiden internointia, leiriolosuhteita ja internoinnin jälkeistä elämää koskevia muistoja. Aluksi koskettelen muistojen keruun menetelmiä ja sitten internoitujen kokemuksia internomisesta ja internoituna olosta, kuten leiripaikoista ja -elämästä, suhteesta leirien henkilökuntaan ja peloista ja suruista. Lopuksi kerron muistojen pohjalta internoinnin jälkeisestä siviilielämästä, internoinnista vaikenemisesta ja omaisuuden takavarikoinnin ja internoinnin vaikutuksista elämään.

Muistot on kerätty Kansallisarkiston Internoidut -tutkimushankkeessa kesällä ja syksyllä 2009.

Muistojen keruu ja työmenetelmät

Internoituna olleiden lasten muistoja kerättiin internoitujen epävirallisen työryhmän kokoamassa yhteystietolistassa olleilta henkilöiltä. Muutaman henkilön yhteystiedot saatiin toisilta haastateltavilta. Pääasiassa haastattelin perheen yhtä tai kahta sisarusta, vaikka internoituna oli koko monilapsinen perhe. Haastattelut tehtiin valmiin kyselylomakkeen pohjalta. Kyselylomake oli rakennettu kolmeksi kokonaisuudeksi: ennen internointia, internointi ja internoinnin jälkeen. Ennen internointia koskevat kysymykset käsittelivät internoitujen saksalaisia juuria. Internointia koskevissa kysymyksissä kysyttiin muistoja internoinnista ja leiriolosuhteista. Internoinnin jälkeistä aikaa koskevissa kysymyksissä käsiteltiin internoitujen elämää vapauttamisen jälkeen. Haastatellut, joita oli 30, olivat iältään 65 - 81-vuotiaita. Internoinnin päättyessä kevättalvella 1946 haastatellut olivat täten 2-15-vuotiaita lapsia.

Haastattelut aloitettiin pääkaupunkiseudulla ja ulotettiin sieltä muualle Etelä-Suomen alueelle. Yhteyden haastateltavaan otin yleensä puhelimitse tai sähköpostitse, kirjeitse vain niissä tapauksissa, kun edellä mainittu yhteys ei tuottanut tulosta tai ei toiminut. Näitä keinoja käytin myös yhteenoton jälkeisessä yhteydenpidossa. Jokainen haastateltava sai etukäteen ennen haastattelua kyselylomakkeen tutustuttavaksi. Yleensä internoidut suhtautuivat tutkimuspyyntöön hyvin suopeasti. Haastateltaville kerrottiin, että haastattelusta kirjoitettu tekstikoonti tulee Kansallisarkistoon tutkijoiden ja kiinnostuneiden käyttöön.

Haastattelut tehtiin pääasiassa haastateltavan kotona. Lähtökohtana oli, että samastakin perheestä tavataan yksi henkilö kerrallaan. Näistä molemmista poikettiin joissakin tapauksissa. Tapaamisia oli kahvilassa ja Kansallisarkiston tiloissa ja yhdessä haastattelussa olivat samalla kertaa molemmat sisarukset. Haastattelussa vastaukset kirjoitettiin paperille ja koottiin siitä jälkeenpäin kyselylomakkeelle. Jokainen sai valmiin tekstin tarkistettavaksi ja muokattavaksi omia näkemyksiään vastaavaksi. Kotona tapahtuneen haastattelun etu oli, että haastateltavan oli helppo ottaa esille itsellään olevaa internointia koskevaa aineistoa.

Esineet ja muu aineisto auttoivat palaamaan lapsuuteen. Aineisto oli valokuvia, asiakirjoja, muistikirjoja, leiriäikäistä kirjeenvaihtoa, omia kirjoituksia ja leirillä tehtyjä esineitä. Ainakin kolmella henkilöllä oli kotonaan taiteilija *Nandor Mikolan* maalaama taulu. Hän oli leirillä piirtänyt tai maalannut myös leiriläisiä tauluihinsa. Erään perheen internointi- ja sen jälkeiseen aikaan perehdyttiin haastattelun lisäksi käymällä autolla entisellä Hyvinkään internointileirillä ja kiertämällä paikkoja, joissa perhe oli asunut sekä tutustumalla isän paikkakunnan historiaan jättämiin jälkiin, kuten esim. isän nimen saaneeseen tiehen ja sitä ympäröivään seutuun.

Paimion leirin nuorin
internoitu, nuoriherä
Quassdorf kuuden
kuukauden ikäisenä. - The
youngest internee in the
Paimio camp, six months
old youngster Quassdorf.
Birgitta Joukasen
kokoelma

Hyvä, kun sai nyt puhua

Useimmat pitivät internoinnin selvitystä tarpeellisena, mutta ihmettelivät sitä, että asiaa tutkitaan vasta nyt, kun heidän vanhempansa, jotka olisivat muistaneet ja

tieneet heitä enemmän, ovat kuolleet. Monet valittelivat sitä, että eivät olleet kyselleet internoinnista vanhemmiltaan heidän eläessään. Jotkut vähätelivät muistojensa merkittävyyttä tai ajattelivat ehkä muistavansa liian vähän. Haastatelluista noin puolet oli internoinnin alkaessa alle kouluikäisiä. Joillekin haastattelu oli ensimmäinen kunnon tilanne, jossa sai kertoa internointiajasta. Isänsä kanssa kaksin teini-ikäisenä internoitu *Ella Olkkonen* sanoi: ”Hyvä, kun sai nyt puhua, kun näistä ei puhuttu silloin. Isäkin sellainen, ettei sen kanssa voinut puhua mistään”.¹

Internoitujen muistot olivat joko todellisia muistettuja asioita tai tietoja, jotka perustuivat vanhempien tai jonkun muun kertomaan, tai omia käsityksiä. Muistot koskivat heitä itseään suhteessa vanhempiinsa, sisaruksiinsa tai muihin henkilöihin. Haastattelu aktivoi ajattelemaan ja muistelemaan leirillä olleita ihmisiä. Yli kymmenenvuotiaana internoituna olleilla oli enemmän yksityiskohtaisempia muistikuvia kuin nuoremmilla. Sukupuolen vaikutus muistitietoon oli havaittavissa. Pojat ja tytöt suuntautuivat leikeissään ja muussa toiminnassa eri asioihin. Se vaikutti siihen, mikä oli tärkeää ja mikä jäi mieleen. Sisarusten kertomukset saattoivat tästä syystä olla hyvinkin erilaisia.

Tehtiin mitä käskettiin

Internointi tapahtui viranomaisen ohjeiden mukaan eli ”tehtiin, mitä käskettiin”. Internoinnista ilmoitettiin julkisilla ilmoituksilla tai poliisi ilmoitti muutamaa päivää aikaisemmin suoraan perheelle. Moni mainitsi vanhempien ilmoittautuneen kokoontumispaikassa tai menneen poliisiasemalle ilmoittautumaan. Helsingissä kokoontumispaikkana oli ruotsinkielinen yhteiskoulu, Brobergska skolan Korkeavuorenkadulla. Maaseudulla poliisi saattoi hakea perheen autollaan suoraan leirille tai juna-asemalle. Se muistettiin, että isä oli lähtenyt ensin ja jonkin ajan kuluttua lähettiin äidin kanssa toiseen paikkaan, johon isä oli tuotu ensimmäisestä paikasta.

Matkalla oli yleensä saattajina aseistettuja sotilaita. Useimmiten kyytinä leirille oli juna. Parissa perheessä internoitiin jo isän mukana perheen vanhin lapsi, jos isä oli ainoa huoltaja tai jos lapsi oli jo täysi-ikäinen. Yleensä internointiin liittyen asioitiin poliisin kanssa. Usein poliisi oli ennestään tuttu ja saattoi pahoitella ja olla vaivaantunut siitä, että joutui toimimaan niin kuin toimi. Jonkun perheen poliisit hakivat yöllä kotoa.

Jotkut haastatellut mainitsivat siitä, miten lähtö internoitavaksi tuli hyvin nopeasti. Annettiin aikaa tunti tai pari ja siinä ajassa piti koota tavarat ja järjestellä asiat kuntoon. Tästä mainitsivat etenkin naishaastatellut, joiden isä oli joutunut lähtemään Saksan armeijaan. Poliisille ilmoittauduttuaan vanhemmat eivät yleensä saaneet tietoa siitä, mihin heitä viedään. Eräs kolmivuotiaana internoitu muistaa, että häntä kuljetettiin sylissä ja että tilanteeseen liittyi pelkoa. Positiivisena koettiin

---

¹ Ella Olkkosen haastattelu

se, että päästiin isän luokse ja oltiin sitten koko perhe yhdessä ja että se tuntui myös äidistä mukavalta.

Saksassa perheineen sota-aikana asuneen *Inga Fangerin*,² jonka isä oli joutunut vielä jäämään Saksaan, äiti oli päätellyt, että koska hän on Suomen kansalainen, internointimääräys ei koske heitä, eikä hän ilmoittanut heitä internoitavaksi. Myöhemmin poliisit hakivat haastatellun suoraan koulusta ja äiti oli siinä vaiheessa jo heidän mukanaan. Heidät vietiin Valpon toimipaikkaan ja äitiä kuulusteltiin. Poliisin kohtelu oli ollut tässä tilanteessa syyttelevää ja ilkeää, mutta yleensä poliisi oli asiallinen.

Siihen, miten leirille lähtö ja siellä olo koettiin, vaikutti osittain se, millainen oma elämä oli vapaudessa ollut. Eräs koulussa syntyperänsä vuoksi kiusattu tyttö oli helpottunut jo ennen internointia, kun sai tietää, että he perheenä ovat lähdössä Saksaan. Perhe matkusti pitkän matkan kotoa Helsinkiin, josta laiva oli lähdössä, mutta kääntyikin satamasta äidin vastustuksen ja isän mielijohteen vuoksi takaisin kotiin ja hänen oli mentävä takaisin kouluun. Isä oli huomannut satamassa, että muilla laivaan lähtevillä oli isot matkalaukut mukana, ja kun heillä ei ollut päättänyt, että he eivät lähde. Hän koki internoinnin helpotuksena, koska pääsi eroon koulusta ja sai olla vanhempiansa kanssa. Haastatelluista vain yhden perhe lähti edellä mainitulla laivalla Saksaan. Saksan lähetystö oli mm. lähettänyt diplomikirjeenvaihtaja *Magnhild Nyqvistin*³ perheelle kahdetkin laivaliput, mutta perhe halusi jäädä Suomeen. Vanhemmat harkitsivat kyllä siinä vaiheessa, kun internointi alkoi, Ruotsiin lähtemistä.

Kotoisia paikkoja

Internoidut olivat suurimman osan ajasta Lempäälän, Oitin ja Paimion internointileirillä ja suurin osa heistä lopuksi Tammisaassa, joten muistot painottuvat näihin leireihin. Leirejä ympäröi kaksimetrisen piikkilanka-aita. Joillekin aidan sisäinen alue tuntui ahtaalta, vaikka alueella sai liikkua vapaasti. Leiripaikkojen aikaisempi tai varsinainen toiminta tiedettiin. Leirien parakeissa asui Neuvostoliittoon palautettavia inkeriläisiä, jotka soittivat ja lauloivat. Internoidut kävivät heidän luonaan. Tammisaassa ei tunnettu toisia hyvin, koska porukkaa oli enemmän kuin edellisessä huomattavasti kotoisemmassa paikassa, joten siellä saattoi syntyä konflikteja ja kuri oli kovempi.

Yleensä muistot leirillä olostä olivat mukavia. Lempäälän leiri koettiin kesällä ihanana paikkana. Melko tarkasti muistettiin maaston muodot ja rakennukset ja myös aidan takana olevia paikkoja. Joku oli piirtänyt leirillä alueen rakennuksineen ja merkinnyt piirustukseen myös perheen huoneen ikkunan. Yleensä aluetta muisteltiin kuin portilla seisoen ja kerrottiin ja kuvailtiin, mitä oli portista vasempaan ja mitä oikeaan jne. Leireiltä muistettiin asuinrakennusten nimiä, esim.

---

² Inga Fangerin haastattelu

³ Magnhild Nyqvistin haastattelu

Oitissa Harjula, Kuoppala ja parakit. Siellä mainittiin olleen paljon leikkutilaa. Leirin hygieniatasoon liittyvistä asioista *Ralf Sachse* kertoo: ”Ylhäällä rinteessä oli puuceet. Niiden sivuitse laski oja alaspäin. Alempana rinteessä oli leiriläisten käyttövesikaivo, jonka vieressä oli tunkio.”⁴ Eräs muisti kaatopaikan ja siellä rotat ja piikkilankojen isot välit, joista mentiin radalle. Tammisaaresta muistettiin iso rakennus, josta jotkut miehet mainitsivat läpi talon kulkevan käytävän. Siellä huoneita sisustettiin kanttiinista ostetulla kreppipaperilla. Opettaja *Rolf Altneria*,⁵ joka oli juuri oppinut kävelemään, oli pihalla vapaana juossut kukko nokkaissut otsasta. Arpi on edelleen näkyvissä.

Asuinhuoneet olivat pieniä ja yleensä perheelle ahtaita, ankeita ja ilman mukavuuksia, toiset myös jaettu kevyellä seinällä toisen perheen kanssa niin, että kaikki äänet kuuluivat. Moni muisti huoneen mukavana siksi, koska koko perhe oli siellä yhdessä. Joillakin perheillä oli käytössään kaksi huonetta. Jonkun perheen kanssa asui yhdessä sukulainen, kuten äidin täti ja sedän vaimo. Pienet perheet ja yksinäiset asuivat parakissa. Myös perheiden aikuisuutta lähellä oleva lapsi saattoi asua erillään vanhemmistaan yhdessä sukuun kuulumattoman kanssa tai lapset keskenään. Eräs kertoi, että hän asui äitinsä kanssa Rääpiälässä yhteismajoituksessa puurakennuksen isossa salissa. Huoneissa oli torakoita, luteita ja kirppuja. Syöpäläisten torjunnassa käytettiin erilaisia keinoja, esim. jotta ne eivät päässeet sänkyyn, sängyt vedettiin irti seinästä ja sängyn jalat laitettiin vesiastioihin. Parakissa asunut muisti huoneessa kamiinan ja vesi- ja laskiämpäriin. Kamiinan päällä lämmitettiin emalipannussa vettä. Iltaisin lämmityksen jälkeen huoneessa oli kuuma, mutta aamulla kylmä. *Kaija Lehtipuu*⁶ muistaa, miten äiti kerran havaitsi syömään lähdetessä, että eräessä toisessa huoneessa palaa ja alkoi huutaa, että tulipalo, tulipalo. Toisesta käytävän huoneesta tuli ulos nainen vesiämpäriin kanssa ja heitti veden tuleen. Häntä nolotti, koska äiti ei tehnyt niin, vaan vain huusi.

Hygienianhoito oli pitkälti sen ajan tason mukaisia. Perheenjäsenet peseytyivät huoneessa emalivadissa ja pyykinpesuun tarkoitetuissa betonialtaissa perhe kerrallaan, mutta yleensä leireillä oli myös saunomismahdollisuus. Oitissa oli sauna leirialueella, mutta se oli niin kuormitettu, että käytiin myös parin kilometrin päässä aseman luona olevan järven rannalla saunassa. Sinne mentiin vartioituna. Leiriläisiä hävetti kulkea saunaan vartijoiden kanssa. Tammisaaren erikseen oleva iso valkoisella kaakelilla pinnoitettu sauna vaikutti steriililtä. Äiti tai isosisko pesi perheen vaatteet. Leirirakennuksia lämmitettiin sekä keskuslämmityksellä että huoneissa olevilla kamiinoilla tai uneilla. Leireillä ei yleensä palettu. Puuceet olivat yleisiä. Sisätiloissa tehtiin tarpeet pottaan tai ämpäriin, joka vietiin ulkovessaan tai muualle ulos. Tammisaaressa hygienian hoitomahdollisuudet olivat paremmat kuin muilla leireillä.

---

⁴ Ralf Sachsen haastattelu

⁵ Rolf Altnerin haastattelu

⁶ Kaija Lehtipuun haastattelu

Yhteistä arkea ja juhlaa

Leireillä vanhemmat tekivät töitä. Joidenkin mukaan leiriläisillä oli työvelvollisuus, joidenkin mukaan ei, mutta naiset pyysivät päästä tekemään jotakin. He ja 15 vuotta täyttäneet tytöt olivat työssä keittiössä 3-4 tuntia joka toinen päivä. Työ oli pöytien kattamista, astioiden keruuta, tiskaamista ja perunoiden kuorimista. Isommilla lapsilla oli tiskinkuivausvuorot. Miehet hoitivat rakennusten lämmittämistä, siivoamista, lumitöitä, peltotöitä ja ”puuhommia”. *Gunvor Brettschneiderin*⁷ isä toimi luottohenkilönä internoitujen ja komendantin välillä. *Carin Majala*⁸ muistaa isänsä ammattipuutarhurina suunnitelleen ja rakentaneen muiden miesten kanssa komendantille leirialueelle puutarhan ja hoitaneen sitä.

Joidenkin työtehtävänä oli yksi tietty tehtävä, kuten *Felix Langerilla* leirillä kasvatettavien sikojen hoito. Eräs hevospies, jolla oli oma hevonen mukana leirillä, haki lähitaloista ruokaa leirille. Nuorille oli myös puutarhan kitkemistä, josta ainakin jotkut pojat kieltäytyivät. Eräs poika sai työllään säästettyä 500 mk, jonka arvo kuitenkin uudenvuoden yönä puolittui. Syksyisin lapset olivat mukana ulkopuolella olevassa maatalossa nostamassa perunoita ja lantuja. Kuorma-auton lavalla mentiin ja lapsillekin maksettiin palkkaa ja talossa saatiin hyvää ruokaa. *Maija-Leena Latvanen*⁹ muistaa olleensa samaisessa talossa myös niputtamassa riiheen kuivamaan pantavia kessuja. Joidenkin äiti ei tehnyt töitä, koska hän hoiti perheen lapset, tai jos äiti oli työssä, isosiskot hoitivat perheen pienimpiä. Erään äiti oli kieltäytynyt työnteosta siksi, että oli leirillä vastoin tahtoaan.

Koska aikaa oli paljon, keksittiin tekemistä ja yritettiin saada päiväohjelmalla lasten toimintaa hallintaan. Aikuiset eivät sietäneet sitä, että lapset pitivät hauskaa juoksemalla pitkin käytäviä. Kouluikäisille järjestettiin päivisin koulua suomeksi ja ruotsiksi. Koulunkäyntiä haittasi erikielisyys ja -ikäisyys. Yksi ruotsinkielinen sai koulussa Aapiskukko -nimisen suomenkielisen aapisen, joka hänellä on edelleen. Jotkut oppivat leirillä ruotsia ja saksaa ja jotkut taas suomea. Eräs ruotsinkielinen sai leirillä lahjaksi elämänsä ensimmäisen suomenkielisen kirjan. Isoimmat lapset opiskelivat matematiikkaa ja kieliä. Lapset kokoontuivat päivittäin kouluun ruokasaliin tai muuhun tilaan pitkän pöydän ympärille. Opettajina toimivat pastori *Lajos Garam*, rehtori *Bruno Stude* ja kielenkääntäjä *Gustav Marckwort*. Pastori Garam piti myös aamu- ja iltahartauksia, pyhäkoulua ja jumalanpalveluksia. Hän myös perusti leiriläisistä laulukuoron, joka esiintyi juhlissa ja herätti laululla syntymäpäiväsankarit. *Ernst Smeikal* piti lapsille aamujumppaa. Muusikko *Josef Baumgartner* opetti lapsille pianonsoittoa ja pianotaiteilija *Sole Garam* laulatti ja leikitti lapsia. Ruotsinkielinen *Magnhild Nyqvist*¹⁰ oppi laulamaan suomeksi

---

⁷ Gunvor Brettschneiderin haastattelu

⁸ Carin Majalan haastattelu

⁹ Maija-Leena Latvasen haastattelu

¹⁰ Magnhild Nyqvistin haastattelu

”Miks’ leivo lennät Suomehen”. Saksaa opettivat *Katarina von Rauch* ja *Käthe Siegfried* ja ruotsia *Jutta Sarnow*.

Jutta Sarnow oli leirin ylioppilaita. - Miss Jutta Sarnow was one of the young internees, who went for the upper-secondary final examination. A professor and other professionals acted as camp teachers. *Birgitta Joukasen kokoelma*

Nakinpeluuta Paimion leirillä. Vasemmalta Arthur Hoffman, selin Hermann Kues ja W. Tabatzki sekä Kurt Fiedler ja K. Schwarz. - A few internees playing cards in the Paimio camp. *Birgitta Joukasen kokoelma*

Vapaa-aikaa vietettiin istuskellen ja seurustellen yhdessä. Miehet pelasivat korttia, lapset pelasivat Mustaa Pekkaa ja shakkia ja muita pelejä. Ruokailuhuoneessa kuunneltiin radiota ja siellä kokoonnuttiin puhumaan ja tekemään päätöksiä yhteisistä asioista, kuten kouluasioista, parakeissa juoksemisesta ja esim. sellaisesta, onko sopivaa tulla shortseissa syömään. Aikuiset, varsinkin miehet, puhuivat usein saksaa keskenään, lapset suomea tai ruotsia. Jotkut olivat tutustuneet leirillä ja seurustelivat keskenään. Leireillä saattoi olla joku, joka ei sopeutunut porukkaan, vaan pullikoi melkein kaikesta. Tietyt ihmiset olivat usein ”napit vastakkain”. Leiriläisten kesken aiheutti riitaa mm. se, kun Oitissa ilmaantui ruokasalin sisääntulon seinille keskitysleirikuvia. Jotkut pitivät kuvia johdon laittamina, mutta eräs sanoi, että *Karl Fiedler* -niminen mies oli saanut ruotsalaisesta kuvalehdestä leikatut kuvat ja ripustanut ne sinne seinälle. Hän puolusti niiden pitämistä näytillä. Hänet haukuttiin ja kuvat otettiin pois.

Monet tekivät leirillä käsitöitä ja taiteilijat, kuten jo mainittu *Nandor Mikola*, maalasivat tauluja. *Kaija Lehtipuun*¹¹ äiti kutoi tyttärelleen villalangasta puvun ja villatakin. *Hans-Peter Sehm'in*¹² isä teki puusta kirstun ja työkalupakin, jotka hänellä ovat edelleen olemassa. Kun taiteilijoilta puuttui taulukangasta, *Knut Grüssnerin*¹³ äiti kirjoitti tuttavilleen ja pyysi heitä lähettämään pyyhkeitä. Erään pojan äiti toimi leiriläisten parturikampaajana.

Lapsilla oli hauskaa, koska leireillä oli paljon lapsia. Pojat pelasivat shakkia ja tammea. Kesällä he leikkivät pallopelejä ja vuolivat keihäitä ja nuolia ja talvella laskivat mäkeä pahvilla ja vesikelkalla, tekivät lumilinnoja ja hiihtivät - myös aidan ulkopuolella. Pojat valmistivat hellalla korviketupakkaa voikukan lehdistä. Poikien leikkeihin liittyen moni heitä kiinnostava ja mukava puuha loppujen lopuksi kiellettiin tai estettiin. Tammisaarella oli kellarissa huone, joka oli täynnä hienoa hiekkaa. Pojat menivät sinne joskus leikkimään, mutta se kiellettiin ja sanottiin, että siellä säilytetään ruumiita. Siellä myös siirrettiin piikkilanka-aita kulkemaan niin, että meren rantaan ei enää päästy leikkimään. Pojat tekivät usein jäynää. *Magnhild Nyqvistin*¹⁴ muisti, miten kuusitoistavuotias *Georg ”Pepi” von Frieling* oli leirillä kertonut joutuneensa arestiin, kun hän poikien kanssa oli johtanut sähköä oven kahvaan, josta komendantti siihen tartuttuaan oli saanut sähköiskun.

Tytöt leikkivät arvaus- ja panttileikkejä, piilosta, ja ”venäläistä postia”, piirsivät, lukivat kirjoja ja kirjoittivat kirjeitä. Erään tytön leikkiminen toisten kanssa rajoittui vain valoisein aikoihin, koska hän pelkäsi pimeää. Leirillä laulettiin paljon saksalaisia lauluja. Tytöt kirjoittivat iskelmien ja muiden laulujen sanoja vihkoon ja keräsivät muistokirjoihinsa muistoja ja nimikirjoituksia toisilta leiriläisiltä ja leikkivät paperinukeilla. Niille tehtiin puvustot ja esitettiin niillä näytelmiä suomeksi ja ruotsiksi, koska leikkikaveri oli toisenkielinen. *Gunvor*

---

¹¹ Kaija lehtipuun haastattelu

¹² Hans-Peter Sehmin haastattelu

¹³ Knut Grüssnerin haastattelu

¹⁴ Magnhild Nyqvistin haastattelu

*Brettschneider*¹⁵ kirjoitti päiväkirjaa, jossa kuvasi tapahtumia ja tunteitaan. Leirillä ystävyystyneet olivat vapauttamisen jälkeen keskenään kirjeenvaihdossa.

Aidan toiselle puolelle meno toi kaikille lapsille jännitystä, koska se oli kiellettyä. Olla ”toisella puolella” oli tärkeä asia. Siellä fantasioidtiin vapautta. Siellä poimittiin valkovuokkoja ja marjoja, oltiin metsässä leikkimässä ja valettiin kallioilla. Nuoret pojat kävivät leiriltä salaa elokuvissa ja jäivät yleensä siitä kiinni ja joutuivat rangaistukseksi arestiin. Nuorilla oli oma kokoontumispaikka, esim. Oitissa se oli pesutupa. Nuorten kesken oli ihastumisia.

Juhlat ja illanvietot kuuluivat leirielämään. Niillä yritettiin pitää yllä yhteishenkeä ja viihtyä, koska tiedettiin, että leirillä on oltava niin kauan kuin pidetään. Leireillä oli internoitujen leirikomitea, joka suunnitteli vapaa-ajan toimintaa. Paimiossa järjestettiin kerran kuukaudessa ns. Bunter-Abend eli hauskat illanistujaiset, jolla oli tietty teema, kuten mustalaiseleiri ja espanjalaisteema, jonka mukaan ohjelma valmistettiin etukäteen. Juhlassa soitti romuorkesteri, schrammel-orkesteri. Yhdessä pianon ja haitarin kanssa ja se tuntui oikean orkesterin soitolta. Erityisesti Tammisaaren joulujuhla muistettiin ihanana sisustuksineen, ohjelmineen ja tansseineen. Aikuisille ja lapsille pidettiin omia juhlia. Eräaseen aikuisten juhlaan elokuva-alan yrittäjä *Kurt Jäger* oli hankkinut valonheittäjiä. Siellä laulettiin saksalaisia kansanlauluja, tanssittiin poloneesia ja schrammel-orkesteri soitti. Monissa juhlissa lapset esittivät ohjelmaa. Näyteltiin esim. Prinsessa Ruusunen ja Hannu ja Kerttu, oli laulua, soittoa, tanssiesityksiä ja naamiaiset.

Äidit ompelivat roolivaatteita kreppipaperista. Ohjelman lisäksi järjestettiin urheilukilpailuja ja arpajaisia. Jollakin leirillä järjestettiin konsertteja jossa oli sooloesityksiä ja pastori Garamin kuoro esiintyi. Kaikki lapset eivät tykänneet siitä, että heidät laitettiin esiintymään, esim. lausumaan runo. Opettaja Ann-Lily Sutinen¹⁶ muisti erityisenä tilanteena elämässään itsenäisyyspäiväjuhlaesityksensä, jossa hän lauloi kirkkaiden lampujen loisteessa ”Laps’ Suomen” ja ihmiset liikuttuivat kyyneliin asti. Juhlan lopuksi oli tanssia. Hän oppi leirillä tanssimaan, koska siellä tanssittiin myös ”pieniä daameja”. Kaikki hemmottelivat lapsia. Tammisaaren leirillä myös leirin johto järjesti ohjelmaa. Siellä esiintyi Suomi-Neuvostoliitto -Seuran kuoro. Asiasta tiedotettiin etukäteen ja korostettiin, että mielenilmauksia ei pidä esittää.

Keittoa, juureksia ja Ravitolia

Leirien ruoka oli olosuhteisiin nähden asiallista, vaikkakin niukkaa ja kasvavien lasten kannalta ei ihan täysipainoista. Saksasta tuli ruoka-apua, ja erään isä toimi sen jakamisessa vastuuhenkilönä. Nälkää ei yleensä nähty, mutta heistä, jotka kotona olivat tottuneet syömään hyvin, leirin ruoka oli unohtumattoman huonoa. Lapsille annettiin suklaanmakuista Ravitol -ravintolisää. Oitissa leiriläiset saivat

---

¹⁵ Gunvor Brettschneiderin haastattelu

¹⁶ Ann-Lily Sutisen haastattelu

paistaa vapaa-aikanaan perunoita syötäväksi. Yleensä juhlatilaisuuksiin saatiin tavallista parempaa ruokaa. Paimion leirillä syksyllä olleeseen kyläjuhlaan tuli Turusta joltakin tehtailijalta nakkeja.

Ruoka oli yleensä keittoa, esim. jonkinlaista lihakeittoa tai hernejauhoista tehtyä keittoa, jossa oli matoja mukana. Lapset eivät halunneet syödä hernekeittoa, vaikka vanhemmat näyttivät esimerkkiä. Lisäksi ruokana saattoi olla ”perunankuorilaatikkoo” ja mustuneita tai paleltuneita pieniä perunoita ruisjauhovelliä muistuttavan kastikkeen kanssa, kaalilaatikkoo, ruskeita papuja ja suolasilakoita päineen, ruispuuroa ja kovia akanoita sisältävää kaurapuuroa. Leireillä tehtiin ruokaa syksyn sadosta. Punajuuria, perunoita, porkkanoita ja lanttua laitettiin eri tavoin. Maitoa saatiin puoli lasia päivässä ja jollakin leirillä saatiin sunnuntaisin pullasiivu. Jouluksi teurastettiin sika. Tammisaarella ruoat olivat jo parempia. Eräs mainitsi, että siellä ruokaa laittoi Tornin keittiömestari. Saksasta Hangon kautta perheensä kanssa palannut ja Hangon Suomeen palaavien leiriltä Tammisaaren leirille joutunut sanoi, että ruoka maistui hyvältä, koska Saksassa oli ollut huono elintarviketilanne ja kauan kestäneellä matkalla Suomeen oli syöty vain kuivamuonaa.

Leiriruoan lisäksi internoidut söivät itse järjestämänsä ja laittamaansa ruokaa. Viulisti *Lajos Garamin*¹⁷ isä teki perheelle nokkoskeittoa ja *Hans Jaekel*¹⁸ kalasti isänsä kanssa päivittäin järvellä ja äiti teki hauista ruokaa. Iltaisin syötiin äidin laittamaa iltapalaa. Kanttiinista sai ostaa syötävää, esim. säilykepurkissa olevaa levitettä leivälle. Lisäksi poimittiin marjoja, mm. juolukoita. Sokerijuurikkaista tehtiin makeutusainetta. *Maija-Leena Latvanen*¹⁹ mainitsi äitinsä saaneen palkaksi kalaa kylällä asuvilta karjalaisilta, joille hän ompeli vaatteita heiltä lainaksi saamallaan ompelukoneella. Sukulaiset lähettivät ruokapaketteja. Oitin leirillä kaikki internoidut eivät saaneet heille lähetettyjä ruokapaketteja. Eräs sanoi, että henkilökunta varasti internoiduille tarkoitettuja ruokatavaroita ja äiti valitti siitä komendantille. Toinen muisti, että sukulaiset olivat lähettäneet perheelle ruokapaketin, mutta se ei tullut koskaan perille. Jonkun tati toi leirille salaa aidan takaa maatilatuotteita, joista annettiin myös muille kuin omalle perheelle.

Ruoan heikko ravintopitoisuus aiheutti edellä mainitulle Lajos Garamille nälkähöhen ja joku sai pitkäaikaisen ihottuman kasvuihinsa. Leireillä pidettiin huolta internoitujen terveydentilasta. Hoitoa annettiin leirillä ja tarpeen mukaan ulkopuolella. Lääkärin määräyksestä lapsia laitettiin leireiltä kuntoutumaan sukulaisten tai tuttavien luokse määräaikaisesti tai toistaiseksi, joka yleensä tarkoitti, että he eivät enää palanneet leirille. *Ernst Berger*²⁰ muisti lääkärin laittaneen rautahakaset hänen sormeensa, jonka hän oli vahingossa viiltänyt halki linkkarilla.

---

¹⁷ Lajos Garamin haastattelu

¹⁸ Hans Jaekelin haastattelu

¹⁹ Maija-Leena Latvasen haastattelu

²⁰ Ernst Bergerin haastattelu

Rouva Engelbarth
leirin lastenkajitsijana.
- Mrs. Engelbarth
worked as the kid
nurse of the camp.
*Birgitta Joukasen
kokoelma*

Henkilökunta oli meikäläisiä

Paimion leiristä sanottiin, että se oli vapaamielinen ja siellä oli hyvä henki, Oittaa pidettiin militaristisena. Henkilökunta, leirin johto, vartijat, keittiöhenkilökunta, sairaanhoitaja ja lääkäri kohtelivat internoituja asiallisesti ja hyvin. Mainittiin, että: ”kohtelu ei ollut leirimäistä”,²¹ ”varmastikin he ajattelivat, että on väärä joukko häkissä”,²² ”henkilökunta oli meikäläisiä”.²³ Esimerkkinä internoituja huomioivasta kohtelusta on mm. Oitin komendantin toiminta. Hän pelasti erään internoidun äidin vakavilta seurauksilta. Äiti ei ollut saanut lupaa mennä käymään sairaan mummon luona Helsingissä, mutta hän oli lähtenyt salaa. Äidin poissa ollessa tuli venäläisten tarkastus leiriin. Isä meni hermostuneena kertomaan äidin poissaolosta komendantille, joka lupasi viivyttää venäläisiä tarjoamalle heille päivällisen, jotta äiti ehtii palata ennen tarkastusta. Tammisaaren leiristä mainittiin luultavasti sen rakenteeseen ja internoitujen suureen määrään perustuen, että henkilökunnan ja leiriläisten välillä ei ollut kontaktia ja että suhteet olivat etäiset. *Ella Olkkonen*²⁴ mainitsi päässeensä siellä teini-ikäisenä tyttönä ollessaan keittiöhenkilökunnan kanssa kaveriksi.

---

²¹ Hans Jaekelin haastattelu

²² Seppo von Frielingin haastattelu

²³ Maija-Leena Latvasen haastattelu

²⁴ Ella Olkkosen haastattelu

Hyvinkäällä oli vartijoina Simo ja Reino -nimiset miehet. Pojat kävivät näiden vartijoiden kanssa ”jytistämässä”.²⁵ He heittelivät poikia lumihankeen tai pojat koettelivat voimiaan heidän kanssaan. Vartijan kanssa käytiin yhdessä myös aidan ulkopuolella. Vartijoilta saatiin pienistä palveluksista korvaukseksi taskurahaa. Jollakin leirillä pojat pääsivät myös oleskelemaan vartijatuvassa. Siellä vartijat pelasivat korttia ja juopottelivat. Erään isäkin kävi juopottelemassa vartiopäällikön kanssa. Naishaastateltava, joka internoituna ollessa oli noin 15-vuotias, kertoi tyttöjen jutelleen vartijoina olevien nuorten sotilaiden kanssa. Hän itse tutustui *Olavi Varpasaari* -nimiseen vartijaan, jonka kanssa oli jälkeenpäin kirjeenvaihdossa. Oitissa vartijoita vaihdettiin, koska he ystäväystyivät liikaa leiriläisten kanssa. Erään äiti oli kertonut, että vartiomiehet pääsivät ulkopuolelle sellaisia naisia, jotka kulkivat herrojen kanssa ja halusivat lähteä ulos tanssimaan.

Tietyissä asioissa leiriltä sai luvalla lähteä asioimaan ulkopuolelle. Vartija oli yleensä mukana, mutta ei aina. Vanhemmat saattoivat päästä leiriltä hoitamaan ulkopuolelle esimerkiksi perheen vaatehankintoja, yrityksen asioita, pantin lunastamista tai omaisen hautajaisiin tai tapaamaan sukulaisten luona kuntoutumassa olevia lapsiaan. Joltakin leiriltä pääsi vartioituna usea leiriläinen samalla kertaa läheiseen kaupunkiin asioille tai ostoksille. He sopivat kokoontumispaikan ja -ajan ja hajaantuivat omille asioille. Tällainen ostosmatkasta tehtiin mm. Tampereelle. Kun vartijoita ei näkynyt kokoontumispaikassa sovittuun aikaan, internoidut matkustivat junalla leirille ilman heitä. Leirin ulkopuolella internoidut hoitivat työtehtäviään vartioituna, esim. postin hakua ja metsä- ja maatöitä. Jotkut leiriläisistä oli katsottu niin luotettaviksi, että saivat toimittaa leirin asioita ulkopuolella ilman vartijan mukanaoloa.

Koululaiset pääsivät kotiseudulle tenttimään kouluaineitaan parioksi päiväksi vartijan kanssa. He kokivat häpeällisenä sen, kun tutut näkivät mukana olevan vartijan. Pakottavia käyntejä, joihin saatiin lupa, olivat hammaslääkäri-, sairaala- ja synnyttämässä käynnit. Erään perheen äiti oli sairaalassa struumaleikkauksessa. Äidin terveyteen liittyvälle käynnille saattoivat lapsetkin saada luvan tulla mukaan. Vartiointi ei näilläkään käynneillä ollut tarkkaa. Luvan saanut sai olla tietyn ajan, missä halusi, kunhan saapui sovittuun aikaan tapaamispaikalle vartijan luo. Vartija oli omilla teillään, yleensä käymässä kotonaan perheensä luona, jos koti oli lähistöllä.

Leireillä järjestettiin ulkopuolelle suuntautuvaa vapaa-ajan ohjelmaa, käytiin esim. elokuvissa ja kirkossa. Internoitu elokuvamies *Kurt Jäger* luultavasti järjesti pääsyn elokuviin. Leireiltä käytiin katsomassa vartioituna mm. elokuvat *Sumujen silta*, *Elinan surma* ja *Joulupukki murhattu*. Lempäälän leirillä elokuviin kuljettaessa kaikkien oli pidettävä kiinni paksusta köydestä, jossa oli solmut. Seuraavaa kertaa ajatellen aikuiset päättivät, ettei niin enää tehdä, mutta lapset olisivat halunneet jatkaa käytäntöä, koska se oli kivaa. Lähimaastoon järjestettiin vartioituja yhteisiä sunnuntaikävelyjä ja uimassa käyntejä. Tammisaaren leiriltä

---

²⁵ Ralf Sachsen haastattelu

järjestettiin viimeisenä keväänä nuorille mahdollisuus käydä rippikoulu Tammisaaren keskustassa. Vartija saattoi rippikoululaiset keskustaan, mutta he tulivat takaisin ilman häntä.

Kun leireiltä annettiin aliravitsemuksen tai muuten huonon kunnon vuoksi hyvin monille lapsille lupa asua sukulaisen tai tuttavan luona, he käytännössä asuivat siellä, mutta olivat vanhempiensa mukana leirin kirjoissa. Neljätoistavuotias *Ann-Lily Sutinen*²⁶ pääsi kuntoutumaan Jämsään isoenonsa luokse, mutta koulujen alkaessa muutti sieltä kotitalossaan asuvien vuokralaisten luokse ja kävi normaalisti koulua, mutta oli viikonloput äitinsä luona lähistöllä olevalla leirillä niin kauan kun leiri oli toiminnassa.

Aidan ulkopuolelle salaa menemistä katsottiin läpi sormien. Ulos kuljettiin aidan ali tai poikien katkaisemat piikkilangat avaamalla ja aukosta menemällä. Eräs kertoi, pujotelleensa joskus piikkilangan alitse äidin kanssa marjaan. Lapset saivat hiihtää aidan ulkopuolella ilman vartijoita. Piikkilanka-aidan ulkopuolelle uskaltaneet tytöt kohtasivat kerran joen rannalla alasti aurinkoa ottavan vartiopäällikön ja pelästyivät seurauksia. Vartiopäällikkö kutsui heidät puhutteluun, mutta hoiti hymyillen keskustelun eikä rangaissut. *Maija-Leena Latvanen*²⁷ kertoi, että hänen sisarensa kuljetti äidin kyläläisille tehdyt ompelukset salaa ulos ja toi äidille taas uutta kangasta ja palkkion.

Alice Engelbarthin
syntymäpäiväkekkerit. -
Alice Engelbarth's
birthday party. *Birgitta
Joukasen kokoelma*

---

²⁶ Ann-Lily Sutisen haastattelu

²⁷ Maija-Leena Latvasen haastattelu

Pelosta ja surusta huolimatta viihdyttiin

Internoidut lapset tiesivät vanhempiansa ja muiden aikuisten pelkäävän siksi, koska oltiin suljettuna leiriin eikä tiedetty mitä tapahtuu, ei tulevaisuudesta mitään eikä päivää, milloin päästään pois, mutta useimmat sanoivat, etteivät he itse pelänneet. Toiminta leirillä piti ajatukset pois pelottavista ajatuksista. Kun viihdyttiin, ei huomattu pelkoja. Joku ei edes kaivannut pois, koska leirillä poikien kanssa oli niin mukavaa. Vanhemmilta vain joskus kyselivät, että koska mennään kotiin.

Pelko heräsi ja tarttui myös lapsiin silloin, kun leiriläisiä lähdettiin viemään johonkin eikä kerrottu, mihin heitä viedään. Kun internoituja lähdettiin viemään Oitista erikoisjunalla Tammisaareen, he istuivat tavaravaunun lattialla pimeässä ja juna pysähteli välillä, ihmiset lauloivat ja tunnelma oli riehakas. *Gunvor Brettschneider*²⁸ muisti, että se matka tuntui viimeiseltä matkalta. Yleisesti pelkoa herätti se, että leireillä huhuttiin, että internoidut viedään Neuvostoliittoon Siperiaan tai Saksaan tai johonkin muualle, mihin ei haluta lähteä. Vanhemmat puhuivat siitä. Yhteisissä tilanteissa pelko tarttui lapsiin. Tällainen tilanne oli esim. se, kun käskettiin pakata tavarat ja kuljetettiin Hyvinkäällä aseman sivuraiteella seisovaan junaan, jossa vaunun ikkunat oli peitetty eikä kerrottu, mihin ollaan menossa, ja ihmiset itkivät. Myös valvontakomission tarkastuskäynnillä kaikkien seisoessa hiljaa ruokasalissa lapset kokivat selvästi pelon ilmapiirin ja epävarmuuden.

Joissakin tilanteissa lapset joutuivat pelkoa herättäviin tilanteisiin. Erään perheen lapset pelkäsivät, kun heidät internoitiin ilman vanhempia ja leirillä, jonne heidät vietiin, eivät omat vanhemmat olleetkaan, vaan heidät oli siirretty toiselle leirille. *Leif Domke*²⁹ muisti, että Tammisaaren leirillä sinä aikana, kun äiti oli työssä, hän oli sisarensa kanssa suljettuna huoneeseen ja he itkivät. Hän oli tuolloin kolmevuotias.

Internoiduissa oli monta, joiden äiti joutui elämään epätietoisuudessa miehensä kohtalon vuoksi. Ei ollut tietoa siitä, elääkö hän vai onko kaatunut. Se aiheutti surua äidissä ja äidin itku hätää lapsissa. Eräs muisti, miten äiti itki kovasti, kun oli saanut tietää, että isä oli lähetetty rajan taakse. Äiti itki myöhemminkin, ja hän arvasi, että äidillä oli ikävä isää tai hän itki veljien kepposten vuoksi, sillä he saivat usein arestia. Äidillä oli huoli myös Saksassa armeijassa olevasta veljestä. Hän lohdutti äitiä ja itki mukana. Mieshenkilö, jonka isä oli joutunut sotaan Saksaan, muisti äidin itkeneen.

Baltiansaksalainen *Heinrich Grünbaum*³⁰, joka orpona oli saanut kodin Suomessa asuvan tätinsä perheessä, mutta joutunut sitten internoiduksi isoäitinsä kanssa, muisti tädin vieraillessa leirillä heidän keskustelleen ja pelänneen Neuvostoliittoon

---

²⁸ Gunvor Brettschneiderin haastattelu

²⁹ Leif Domken haastattelu

³⁰ Heinrich Grünbaumin haastattelu

joutumista ja itkeneen sitä, miten heidän käy. Asia oli heille läheinen siksi, että he olivat muuttaneet pari vuotta aikaisemmin pois Virosta.

Leireillä pelättiin tiedustelutoiminnan vuoksi, koska ei tiedetty, millainen kuva itsestä on välitetty eteenpäin. Joillekin lapsille sanottiin, että pitää olla puheissaan varovainen. Aikuiset puhuivat ruotsia tai saksaa välttääkseen sillä tavalla sen, että lapset ymmärtäisivät heidän puheensa. Valpon miesten käynti leirillä sai liikkeelle pelkoja ja oletuksia leiriläisten kohtalosta. Eräs evakkoon lähtemään joutunut ja eri paikoissa asunut alkoi pelätä pimeää. Hän koki olonsa turvattomaksi, koska oli joutunut lähtemään monta kertaa, ja alkoi pelätä sitä, että taas tullaan sanomaan, että on lähdettävä. Lähtöön liittyi tieto, että inkeriläiset oli viety samalta leiriltä Neuvostoliittoon.

Monilla säilyi luottamus siihen, että elämä sujuu hyvin, vaikka he huomasivat vanhemmissaan jännityksen. Moni sanoi, että ei pelännyt, koska vanhemmat eivät puhuneet peloistaan tai näyttäneet pelkoaan.

Vapauttamisen jälkeen kahvi juotiin sillipurkeista

Joillekin vapaus tuntui vaikeammalta kuin internointiaika. Vaikeuksia tuotti se, että vanhemmilla ei ollut rahaa ja työtä ja että mahdollisuus elää samanlaista elämää kuin ennen internointia oli mennyt. Jotkut olivat menettäneet asuntonsa ja jotkut siinä yhteydessä myös työpaikkansa ja asuinyhteisönsä sekä tulotasonsa.

Vapauttamisen jälkeen useimmat tulivat kotiinsa, josta heidät oli internoitu. Ne, jotka olivat internoinnin vuoksi menettäneet vuokratonsa, turvautuivat sukulaisiin. Eräs helsinkiläinen joutui asuntopulan takia asumaan äitinsä kanssa yömajassa, josta hän kävi koulua kaksi kuukautta, kunnes vuokralautakunta osoitti heille pienen hellahuoneen munkkiniemeläisen kerrostalon kellarista. Rankkasateella vesi tuli asuntoon ja talvisin siellä oli kylmä. Huonekaluja ei ollut, koska ne oli takavarikoitu edellisestä asunnosta. Astioitakaan ei ollut. Kahvi juotiin sillipurkeista. Hän häpesi asumista siellä ja koki myöhemmin silloisen tilanteensa traumatisoineen hänet loppuelämäksi. Nöyryyttävää oli myös se, että äiti joutui turvautumaan huoltolautakunnan köyhäinapuun. Hän ja eräs toinen, joka joutui hyvin nuorena ottamaan vastuun muusta perheestään, eivät köyhyyden vuoksi kehdanneet kutsua kavereita kotiinsa. Kummankin perheestä puuttui isä, toinen oli jäänyt Saksaan ja toinen kuollut sodassa.

Eräs perhe jäi Tammisaaren leirille muita pidempään, koska oli järjestettävä paikka mihin sieltä mennään. Sen perheen 13-vuotiaan lapsuus katkesi internointiin. Sopeutuminen oli vaikeaa, koska kaikki oli uutta, vain mummon mökki, johon perhe asettui asumaan, oli tuttu. Entisen hyväksi koetun elämän menettäminen, köyhyys aikaisempaan verrattuna, hävetti ja vanhempien ero synnytti erilaisuuden kokemuksen. Hän menetti luottamuksen aikuisiin. Hän pidättäytyi puhumasta. Saman perheen vanhin tytär koki, että hänellä on salattavana sekä internointi että vanhempien ero. Eräs helsinkiläinen koki sen, miten saksalaisten kanssa ei haluttu

olla tekemisissä. Ennen internointia saksalaista koulua käynyt poika sai lopulta koulupaikan, mutta joutui uudessa koulussaan kahden opettajan kiusaamaksi.

Useimpien elämä sujui normaalisti. Isä tai molemmat vanhemmat palasivat internoinnin jälkeen työhönsä ja kouluikäiset lapset aloittivat koulunkäynnin ja eläminen sujui mutkitta. Tuttavapiiri oli olemassa ja he olivat iloisia perheen vapauttamisesta. Usealle ei saksalaisuudesta ollut mitään haittaa. Nimikään ei vaikuttanut mitään. Erään perheessä ei ollut puutetta, vaikka isä menetti hyvin ison omaisuuden. Luultavasti hän oli saanut kätkeytyä jotain. Lisäksi hänellä oli suhteita paikkakunnan silmäätekeviin. Ruotsinkielisyyteen liittyvä hurrittelu aiheutti jollekin enemmän kärsimystä kuin saksalainen syntyperä.

Pienellä paikkakunnalla asuva perhe, jonka kaikki tunsivat, sai talon menettämisen jälkeen kaikkien kyläläisten tuen, koska perheen isä oli joutunut Saksasta vankileirille ja äidin oli selviydyttävä neljän lapsensa kanssa yksin. Hän tukahdutti epätietoisuuden miehestään ja internoinnin ja omaisuuden menettämisen ajatukset ja tunteet työntekoon omassa leipomossaan. Kun isä vapautettiin 1949, hän ei enää halunnut tulla Suomeen eikä äiti lähteä Saksaan. Joillekin internoinnista aiheutui haittaa siten, että aikaa meni hukkaan koulunkäynnistä. Muuten vankileirijasta ei kärsitty.

Eräällä jäi yksi luokka väliin internoinnin vuoksi ja hän tuplasi sitten vielä toisen luokan, mutta kirjoitti kuitenkin ylioppilaaksi ja myöhemmin elämässä hänellä oli aina töitä. Lasten oppikoulun käynti oli useimmissa internoituna olleissa perheissä tavoite, joten vaikka elettiin kädestä suuhun tai vielä köyhemmin, yritettiin turvata se, että lapset saivat käytyä oppikoulun. Sen jälkeen moni kävi ylioppilaaksi ja jatkoi korkeakoulutuksessa. Moni kertoi elämästään, koulutuksestaan, työstään ja menestymisestään nykypäiviin asti osoituksena siitä, että huonoista kokemuksista huolimatta elämässä oli kuitenkin selvitty hyvin.

Internoinnista vaiettiin vapautuksen jälkeen

Internoinnin päätyttyä oli yleistä, että siitä vaiettiin. Vanhemmankaan eivät puhuneet siitä. Syy siihen oli ehkä heidän kokemansa häpeä. Asia haluttiin hävittää elämästä unohtamalla samoin kuin sotaan liittyvissä asioissa on ollut. Muistamista tutkineen *Ulla-Maija Peltosen* mukaan vaikeneminen voidaan selittää ristiriitaisten tunteiden ja järjen sovitteluksi, sillä se yksinkertaistaa ja helpottaa arkielämän sujumista ja sillä asia suljetaan pois päiväjärjestyksestä.³¹ Näin oli myös internoinnista vapautuneilla. Keskusteluissa läheisten kanssa internointi rajasi aikaa. Puhuttiin ajasta ennen internointia ja ajasta sen jälkeen. Eräässä perheessä internoinnista vaikenemisen seurauksena oli kova ryssäviha.

Eräässä perheessä vanhemmat pidättäytyivät nostamasta hälyä, vaikka kotoa oli varastettu internoinnin aikana tavaroita, vaan he jatkoivat hiljaista elämää. Tämän

---

³¹ Peltonen 2003, 10

perheen isä myös päätti, että perheessä ei enää puhuta saksaa. Lapset huomasivat, että kylätuttuja ei ollut enää niin paljon kuin ennen internointia. *Magnhild Nyqvist* huomasi nykyäänkin puhuvansa internoitavaksi joutumisesta sanomalla, että ”piti muuttaa pois Sipoosta”.³² Kuitenkin oli myös niitä vanhempia, jotka puhuivat lastensa kanssa asiasta ja tapasivat leirillä tutustumiensa perheiden kanssa. Yhdessä perheessä, jossa äiti tapasi leirituttavia, lapset kuuluivat heidän puhuvan leiriajoista ja poika sai siten tietää enemmän elämästä, josta ei itsellä juuri ollut muistikuvaa.

Lasten kanssa ei käsitelty asioita siten kuin nykyisin, koska ajateltiin, että siten suojellaan heitä. Internointiin kuuluvat asiat katsottiin olevan aikuisten asioita. Vanhemmat halusivat myös suojella itseään ja jälkeläisiä siinä tilanteessa, jossa paha liitettiin saksalaisiin. *Inga Fanger* kertoi: ”Äiti kielsi ehdottomasti kertomasta koulussa siitä, missä oli oltu”.³³ Vaikka lapsia ei kielletty puhumasta, he tulkitsivat vanhempien vaikenemista tai ymmärsivät puhumattomuuden niin, että asiasta on vaiettava. Moni vaikenä koko elämänsä. Haastattelutilanteessa oli mahdollista puhua kaikki ulos. Joillekin haastattelu aktualisoi asiat niin, että se vaikutti nukkumiseen tai pani miettimään, mitä leirillä olleille ihmisille kuuluu.

Paimion leirin lapsille järjestettiin mukava rekiretki. - A funny open-sleigh tour for the camp children. *Birgitta Joukasan kokoelma*

---

³² Magnhild Nyqvistin haastattelu

³³ Inga Fangerin haastattelu

Ulkopuoliset eivät yleensä tienneet internoinnista, koska yksilöön ei siihen aikaan kiinnitetty huomiota, kun ihmiset tulivat ja menivät, ja koska se oli outo asia, jota ei voinut selittää. Jos he tiesivät, se oli vain se, mitä vanhemmat olivat kertoneet heille. He eivät ottaneet kantaa. Toisaalta puhe jäi vähäiseksi, koska ihmiset eivät voineet ymmärtää, että sellaista on voinut olla ja olivat hämmästyneitä tai tyrmistyneitä siitä, että sellaista saattoi tapahtua. Toisaalta puhumisen annettiin olla siksi, koska saksa oli silloin vihattu asia. Lapset eivät kertoneet kavereille siitä, missä he olivat olleet, eivätkä kaverit kyselleet. Kirjeenvaihdossa leiriystävän kanssa ei kirjoitettu leirioloista, vaan muisteltiin mukavia asioita.

Vaikenemisen ohella oli toinen keino selvittää internoinnin kokemuksista. Joidenkin oli puhuttava paineensa julki. Erään perheen äiti tunteellisenä ihmisenä otti usein internoinnin esiin puheissaan, koska ei päässyt siitä eroon ja ulkopuoliset kauhistelivat asiaa.

Kaikki omaisuus leikkinukkeineen meni

Leirillä oli kiertänyt paperi, johon vanhemmat olivat joutuneet merkitsemään kotona olevat tavarat sillä perusteella, että valtiovalta voi huolehtia siitä, ettei niitä varasteta. Tammisaaren leirillä valvontakomissio tuli vaatimaan internoiduilta pankkikirjoja haltuunsa. Kun se vaati erään perheen lasten pankkikirjoja, perheen äiti, joka yleensä oli hillitty ihminen, meni pois tolaltaan ja huusi ja itki eikä antanut niitä. Omaisuuden menetys oli useimmille merkittävämpi asia kuin siviilielämässä muuten selviytyminen. Monella taloudellinen tilanne ei tullut koskaan sille tasolle, kun se oli ollut ennen internointia, vaikka jotain oli saatu pantua sivuun. Monen vanhemmat olivat tyhjän päällä ja aloittivat nollassa. Jotkut lapset tunsivat syyllisyyttä siitä, että vanhemmilla oli taloudellisesti vaikeaa.

Se, mitä perheiltä takavarikoitiin, vaihteli. Paitsi isän yrityksen ja kodin menettämistä lapset menettivät omat tavaransa. Ruotsinkieliset kirjat eivät kelvanneet, mutta huonekalut ja koko koti ja esimerkiksi hienot nuket ja lasten säästöt jouduttiin luovuttamaan. Joiltakin perheiltä otettiin vain tietyt huonekalut. Ennen takavarikointia vanhemmat vaihtoivat tavaroitaan huonompiin, kuten eräässä perheessä metsästysaseet ja ompelukone. Muutamassa perheessä oli puhuttu jälkikäteen, että heidän tavaransa menivät Ahvenanmaalle eikä Neuvostoliittoon.

Moni perhe joutui asunnottomana aloittamaan kaiken alusta. Yleensä siinä tilanteessa turvaututtiin sukulaisten apuun. Erään äiti, jonka omakotitalo takavarikoitiin, oli käynyt Tornissa Zdanovin luona tekemässä talon vuokraamisesta vuoden vuokrasopimuksen kuukauden irtisanomisajalla. Vuokralla olo jäi lyhyeen, koska paikallinen SKDL:n nuoriso-osasto hääti heitä pois laittaakseen taloon kerhotilan. Äiti meni uudelleen puhumaan Zdanoville ja vetosi

vuokrasopimukseen. Zdanov repi sopimuksen ja perhe joutui turvautumaan vuokralautakuntaan.

Henrik Kiianheimo³⁴ muisti, miten hänen tätinsä huoneistoon, jossa he asuivat internoinnin jälkeen, tuli venäläinen upseeri ja sanoi tehtäväkseen tutkia saksalaisten omaisuutta. Sieltä ei kuitenkaan viety mitään, koska kaikki oli tädin nimissä. Käytännössä tavaroiden luovuttaminen tapahtui niin, että ”pitkätakkiset” venäläiset tulivat autolla hakemaan tavaroita. Yleensä mukana oli suomalainen autonkuljettaja ja apumies. Tästä kertoi Kurt Pfauder: ”...pieni kuorma-auto tuli mummon talon pihaan. Sillä tavalla pelastettiin jotain, että siirrettiin tavaroita, mm. vaarin tekemät pienet peilipöydät, mummon ja vaarin puolelle.”³⁵

Mitä internoinnista seurasi?

Osalle internoituna olleista internointi ja omaisuuden takavarikointi vaikutti haitallisesti myöhempään elämään, osa koki sen yhtenä elämänvaiheena. Kertomuksissa internoinnin ja omaisuuden takavarikoinnin vaikutuksista myöhempään elämään tuli esiin mm. häpeää, syyllisyyttä, viranomaisvarovaisuutta ja ihmissuhdeongelmia.

Eräs tunsi vuosia syyllisyyttä saksalaisuudestaan, koska oli nähnyt keskitysleirikuvat leirin ruokalan seinällä. Yhdelle internointia suurempi asia oli häpeä, jota sen jälkeinen köyhyyden salailu ja siihen liittyvä kaksoiselämä, aiheutti. Elämälle asettamat tavoitteet jäivät toteutumatta ja elämä on ollut yksinäistä. Jollekin jäi viranomaispelko ja pelko omien tietojen jäämisestä rekistereihin. Siksi ei esimerkiksi ole halunnut tehdä ostoksia pankkikortilla tai liittyä puolueeseen. Eräs yhdisti internoinnin evakkoon lähtöön ja koki sen olleen epäoikeudenmukaisempi kuin internoinnin, mutta katsoi, että niiden kokemusten jälkeen mikään ei hätkähdytä ja esimerkiksi omaisuuteen kiintyminen ei ole tärkeää.

Eräällä on pakottava tarve ostaa tavaroita kaksin kappalein, jotta jää ainakin toinen, jos toinen viedään. Hänelle internointikokemukset ja kodin menettäminen aiheuttivat varautuneisuutta ihmissuhteissa ja ulkopuolisuuden kokemuksia. Hän on tullut siihen tulokseen, että maailmassa on vähän hyviä ihmisiä. Joku sanoi saaneensa kokemuksista vastarannan kiiskan asenteen, jonka seurauksena ei ole helppoa hyväksyä kaikkea. Eräs sanoi hänestä tulleen suorasukainen ja periksi antamaton ihminen. Hän on halunnut hoitaa monet asiat itsenäisesti ja yksityisesti, kuten lapsen koulutuksen, koulumatkat ja terveydenhoidon, ja karttanut julkisia palveluja.

Erään näkemys oli, että kun oli elänyt maalla pienissä ympyröissä, niin leirillä olo oli hyödyllinen kokemus, koska siellä tutustui hyvin erilaisiin ihmisiin, oppi

---

³⁴ Henrik Kiianheimon haastattelu

³⁵ Kurt Pfauderin haastattelu

elämää ja maailmankuva laajeni. Eräs vertasi internointileirillä oloa armeijaan: *Ralf Sachse* kuvaa kokemustaan: ”Internointiaika oli hyvää aikaa samoin kuin armeija, jossa ruoka tulee eikä tarvitse tehdä muuta kuin mitä käsketään. Siitä ei ole huonoa sanottavaa.”³⁶

Jotkut sanoivat, että internointi vaikutti siten, että kiinnostui yhteiskunnallisista asioista, halusi ottaa vastuuta ja vaikuttaa eikä antaa periksi siinä, mitä kokee oikeaksi. Eräs haluaa hyvittää äidin kohtalon sillä, että nostaa asiat, kuten suomalaisten internointiin johtaneet päätökset yleiseen tietoisuuteen. Joitakin internointiin liittyvät kokemukset auttoivat siinä, että he saivat hyvän ymmärryksen toisiin ihmisiin, sietokykyä ja halua auttaa toisia.

Yhteenveto

Internoituna olleet pitivät tarpeellisena sitä, että internointiasiaa lopultakin puhuttiin ja muistelivat lapsuuttaan mielellään. Heillä oli tiedossa, että vanhemmat tekivät sen, mitä viranomaiset käskivät, koska vaihtoehtoa ei juuri ollut, sillä vanhemmat halusivat jatkaa elämistä Suomessa. Internoidut muistivat parhaiten niiden leirien olosuhteet, joissa he olivat asuneet kauimmin. Heillä oli tarkkoja muistikuvia leirirakennuksista, ruoasta, syöpäläisistä, saunassa käynnistä, vartioinnista, leikeistä ja leikkikavereista, työnteosta ja juhlista ja niissä esiintymisistä. Useat muistivat internoinnin mukavana aikana erityisesti siksi, että leireillä oli paljon lapsia. Leirielämän ikävät asiat, kuten vanhempien pelkojen ja surujen kokemukset, helpotti aktiivinen yhdessäolo toisten lasten kanssa.

Moni muisti vapautumisen jälkeisen ajan olleen vaikeaa aikaa, jopa vaikeampaa kuin internoituna ollessa, koska vanhemmat joutuivat omaisuuden ja kodin takavarikoinnin vuoksi aloittamaan kaiken alusta. Useimmilla elämä kuitenkin jatkui entisessä kodissa ja sujui ilman huomattavia ponnistuksia. Kaikki kertoivat, että internoinnista ei puhuttu vapautteen pääsyn jälkeen. Syynä vaikeumiseen pidettiin häpeätunnetta ja oman itsen suojelua siinä tilanteessa, jossa paha liitettiin saksalaisuuteen. Internoinnin ja omaisuuden takavarikoinnin vaikutuksista myöhempään elämään mainittiin positiivisia ja negatiivisia asioita, kuten esim. kiinnostus yhteiskunnallisiin asioihin ja varauksellisuus.

Yhteiskuntatiet.maist. Paula Uhlenius on Kansallisarkiston tutkimusavustaja.

---

³⁶ Ralf Sachsen haastattelu

LÄHTEET

Kansallisarkisto

Saksan ja Unkarin internoituja kansalaisia koskevan hankkeen haastatteluaineisto

- Rolf Altner
- Ernst Bergee
- Gunvor Brettschneider
- Leif Domke
- Inga Fanger
- Seppo von Frieling
- Lajos Garam
- Heinrich Grünbaum
- Knut Grüssner
- Hans Jaekel
- Henrik Kiianheimo
- Maija-Leena Latvanen
- Kaija Lehtipuu
- Carin Majala
- Magnhild Nyqvist
- Ella Olkkonen
- Kurt Pfaunder
- Ralf Sachse
- Hans-Peter Sehm
- Ann-Lily Sutinen

Kirjallisuus

Peltonen, Ulla-Maija. 2003. Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta. Helsinki 2003

SUMMARY

Paula Uhlenius: Internee memories after 65 years. Stories and experiences from internees

This article covers those who were interned as children between 1944 and 1946, and their memories of internment, camp conditions, and life after they were released. The presentation describes the methods used to collect the memories. The internees related their experiences of internment and memories of internment conditions such as camp locations and life, their relationships with camp personnel and their fears and sorrows. The article also includes information on life after internment, including the lack of discussion about internment, the confiscation of property and the influence of internment on their later life. The memories were collected as part of the National Archives of Finland Internees research project in the summer and fall of 2009.

The interviews were conducted on the basis of prepared questionnaires. The questionnaires had three sections: before internment, during internment, and after internment. The questions related to the period before internment covered the German roots of the internees. The questions on the internment focused on the memories of internment and camp conditions. The questions on the period after internment dealt with life after they were freed. There were 30 interviewees, who ranged in age between 65 and 81 years old. The interviewees were between 2 and 15 years of age when their internment ended in late winter 1946.

When they were interviewed, the internees thought it necessary that the internment was finally being spoken about. They were happy to recall the days of their childhood. They were aware that their parents could not do anything other than what Finnish officials ordered because there were just no options as their parents wanted to continue to live in Finland. The internees best recalled the conditions of those camps where they had lived the longest. They had clear recollections of the camp buildings, food, camp hygiene, games and playing companions, chores, parties and their inclusion in the latter. They also recalled barbed-wire fences and guard booths. They remembered that their relationships with the camp personnel were good because it seemed that the personnel were on their side. Many recalled that their internment was a good time particularly because there were many children in the camps. The unfortunate aspects of camp life, such as the fears of their parents and unpleasant experiences, were alleviated by being together with other children.

Many recalled their time after being released from internment as difficult, perhaps even more difficult than when they were interned. The reason given was that their parents had to start over again because of the confiscation of their property and homes. Families had their houses where they lived, their furniture, businesses and children's toys seized. However, many had their lives continue in their old homes and go on without significant effort. All the internees said that their internment was not spoken of after they were freed. The reason for the silence was thought to be a

feeling of shame and a form of self protection in an environment where evil was associated with being German. The effect of the internment and the confiscation of property was regarded as both positive and negative in later life. Examples such as an interest in social issues and a feeling of emotional reserve were given.

Paula Uhlenius (Master of Social Science) is a research assistant at the National Archives of Finland.

Pikku Heidi Kues näyttelee Pepitaa.
- Little Heidi Kues acting Pepita.
Birgitta Joukasen kokoelma

Oitin leirin Schrammel-orkesteri. - The "Schrammel" orchestra of the Oitti camp. *Georg von Frielingin albumi*

Paimion leiriteatteri esittää näytelmän "Am Moldaustrand", Moldaun rannoilla. - The Camp Theatre shows the play Am Moldaustrand, On the riverside of the Moldau. *Birgitta Joukasen kokoelma*

KOHTALO OMISSA KÄSISSÄ

Suomen sodissa 1939–1945 itsensä surmanneiden sotilaiden omaisten asema vuosina 1939–1960

Heidi Mustajoki

Suomen vuosien 1939–1945 sotia voidaan sanoa historiantutkijoiden lempilapsiksi. Tuskin mistään muusta aihepiiristä on tehty Suomessa yhtä valtava määrä tutkimusta. Suuresta suosiosta huolimatta tutkimuksen näkökulma on pysynyt hätkähdyttävän samanlaisena: sotia on tarkasteltu lähes yksinomaan poliittisina tai tapahtumahistoriallisina ilmiöinä. Vasta 1980-luvun lopulta alkaen kuva sodista on hiljalleen monipuolistunut, ja poliittisen päätöksenteon ja operaatioiden vastapainoksi ovat nousseet sodan inhimilliset seuraukset.

Tämän ”uudeksi sotahistoriaksi” ristityn tutkimussuuntauksen yhtenä tunnusmerkkinä on pidetty tavallisen ihmisen nostamista tutkimuskohteeksi.¹ Sodanjohdon ja rintamatapahtumien sijaan katseet ovat kääntyneet sotalleskiin, -lapsiin ja -orpoihin.² Kuva sotaa käyneistä miehistä on monipuolistunut, ja sotasankareiden rinnalle on nostettu karkurit tai sodasta henkisistä vammoja saaneet.³ Sotilaan kuoleman ihanteita ja todellisuutta on avattu.⁴

Sotahistorian aihepiirin laajentumisesta huolimatta osa sodan varjopuolista on edelleen pimennossa. Yksi näistä sodan vaietuista aiheista ovat sodassa itsemurhan tehneet sotilaat ja heidän läheisensä. Toisessa maailmansodassa kuoli oman käden kautta arviolta 817 suomalaista sotilasta.⁵ Tässä artikkelissa selvitetään, kuinka itsemurha kuolintapana määritti näiden sotilaiden perheiden taloudellista ja sosiaalista asemaa. Miten valtiovalta kohteli itsensä surmanneiden sotilaiden omaisia muihin sodassa huoltajansa menettäneisiin nähden? Mitä itsemurha ja sen korvaaminen merkitsivät perheille itselleen? Entä mitä itsensä surmanneiden sotilaiden perheiden asema kertoo suomalaisesta sodanaikaisesta ja -jälkeisestä yhteiskunnasta? Omaisten asemaa tarkastellaan artikkelissa sekä ennen että jälkeen vuoden 1949, joka oli taitekohta läheisten lainsäädännöllisessä asemassa.

Artikkelissa luodaan myös lyhyt katsaus sotilaiden itsemurhiin ja siihen, keitä nämä sotilaat olivat ja ketkä heidän omaisistaan hakivat viranomaistukea. Lisäksi

---

¹ Bourke 2006, 25. Ks. uudesta sotahistoriasta myös Kinnunen & Kivimäki 2006.

² Ks. esim. Salmi 1986; Raitis & Haavio-Mannila 1993; Kriikku 1996; Näre 2007 & 2008.

³ Kulomaa 1995; Kivimäki 2006a & b; Kirves 2006.

⁴ Kempainen 2006.

⁵ Itsensä surmanneiden sotilaiden määrä ja koko artikkeli perustuu Suomen ja Pohjoismaiden historian alaan kuuluvaan pro gradu -tutkielmaani.

selvitetään, miten sotilaiden itsemurhista ilmoitettiin heidän läheisilleen ja miten sotilaat haudattiin.

Artikkelin pääasiallisena lähteenä ovat omaisten Valtion tapaturmatoimistossa puidut luvanvaraiset korvausasiakirjat.⁶ Itsensä surmanneiden sotilaiden läheisten korvaushakemuksia löydettiin arkistosta yhteensä 650 kappaletta sotilaiden nimien ja syntymäaikojen perusteella. Hakemukset kattavat kaikista itsemurhatapauksista 79,6 prosenttia. Hakemuksista tutkittiin 88 kappaletta eli 13,5 prosenttia.

Eläkeasiakirjojen ohella artikkelissa viitataan valtiopäiväasiakirjoihin, huoltolainsäädäntöön sekä puolustusvoimien sotilaiden kuolemia käsittelevään kirjeistöön. Tutkimus perustuu sotilaiden itsemurhien kartoittamiseen Kansallisarkiston Suomen sodissa 1939–1945 menehtyneiden tietokannasta, josta saatua tilastoaineistoa on täydennetty puolustusvoimien lääkintöosaston asiakirjojen tiedoilla.⁷

Sotilaiden omaehtoiset kuolemat

Sotilaiden itsemurhat eivät ole poikkeuksellinen ilmiö. Jo 1800-luvulla muun muassa Ranskan, Preussin ja Italian armeijat huolestuivat joukkojensa itsemurhafrekvenssistä, joka oli neljä kertaa siviiliväestöä korkeampi. Keskeisimpänä syynä sotilaiden itsetuhoisuuteen on pidetty sotilaspalveluksen poikkeavia olosuhteita siviilielämään nähden.⁸

Myös Suomessa sotilaiden itsemurhafrekvenssi oli sekä ennen toista maailmansotaa että sen jälkeen siviiliväestöä korkeampi. Rauhan aikana itsemurhia tehtiin silti sota-aikaan verrattuna vähän, ja esimerkiksi vuonna 1938 yhteensä 18 sotilasta surmasi itsensä.⁹ Samana vuonna koko maassa iältään 15–59-vuotiaista miehistä 507 kuoli omaehtoisesti.¹⁰

Talvisodan sytyttyä seuraavan vuoden marraskuussa nousivat miesten itsemurhamäärät merkittävästi.¹¹ Kaikkiaan vuonna 1939 palvelusikäisistä miehistä 647 surmasi itsensä.¹² Yksinomaan joulukuussa 1939 42 sotilasta teki itsemurhan.

---

⁶ Korvausasiakirjoihin viitataan vahinkonumeroiden sijaan niitä suojaamaan luodun koodiston avulla. Korvausasiakirjoista syntynyt tutkimusrekisteri ja koodisto arkistoidaan luvanvaraisena Kansallisarkistoon.

⁷ Tarkemmat tiedot itsemurhien selvityksessä käytetyistä lähteistä ovat pro gradu -tutkielmassani.

⁸ Nygård 1994, 51.

⁹ Kivalo & Grönroos 1959, 92.

¹⁰ Itsemurhan tehneet iän ja sukupuolen mukaan 1921–2007. Tilastokeskuksen tietokanta. http://pxweb2.stat.fi/Dialog/varval.asp?ma=090_ksyyt_tau_109_fi&ti=Itsemurhan+tehneet+i%E4n+ja+sukupuolen+mukaan+1921-2007&path=../Database/StatFin/ter/ksyyt/&lang=3&multilang=fi

¹¹ Markelin 1972, 67–68.

¹² Itsemurhan tehneet iän ja sukupuolen mukaan 1921–2007. Tilastokeskuksen tietokanta. http://pxweb2.stat.fi/Dialog/varval.asp?ma=090_ksyyt_tau_109_fi&ti=Itsemurhan+tehneet+i

Tämä oli korkein kuukausittainen luku koko sota-aikana. Syytä sotilaiden itsemurhapiikkiin voidaan hakea paitsi raskaista taisteluista myös psyykkisesti häiriintyneiden sotilaiden niukasta karsinnasta ennen talvisotaa.¹³ Joulukuun huomattavan korkea itsemurhamäärä antaa viitteitä päinvastaisista mielialoista kuin sotilaiden yksimielisyyttä alleviivannut aiempi tutkimus.¹⁴

Omaehtoisten kuolemien määrä nousi talvisodassa myös helmi-maaliskuussa neuvostojoukkojen hyökkäysten aikaan. Kokonaisuudessaan talvisodan aikana itsensä surmasi 136 sodassa palvellutta.

Jatkosodassa oman käden kautta kuoli kaikkiaan 645 sotilasta. Talvisodan tavoin itsemurhamäärät kohosivat kiivaimpien taisteluiden aikaan, sekä hyökkäysvaiheessa kesällä 1941 että puolustustaisteluissa kesällä 1944. Korkeimmat kuukausittaiset itsemurhaluvut sijoittuvat kuitenkin asemasodan loppuvaiheeseen keväälle 1944. Huhti- ja toukokuun korkeat itsemurhaluvut herättävät kysymyksen siitä, saivatko joukot ennalta vihiä puna-armeijan tulevasta suurhyökkäyksestä. Aiemman tutkimuksen mukaan Neuvostoliiton hyökkäyksen voimaa ei osattu aavistaa.¹⁵

Lapin sodan itsemurhamäärät jäivät talvi- ja jatkosodan lukuihin nähden vähäisiksi. Koko sodan aikana itsensä surmasi yhteensä 36 sotilasta. Eniten itsemurhia tehtiin syys-lokakuussa 1944, jolloin myös sodankäynti oli aktiivisinta.

Itsemurhamäärien kehityksessä toistuivat samat piirteet läpi sota-ajan. Sotien kiivaimmissa hyökkäys- ja puolustusvaiheissa itsemurhat kasautuivat osittain samoihin divisiooniin ja joukko-osastoihin. Yleensä kysymys oli etulinjassa taistelleista joukoista. Rauhallisempien vaiheiden aikana itsemurhat jakaantuivat tasaisemmin eri toimialueille.

Kaikkiaan 817 sotilaan itsemurhaa voidaan pitää pienenä määränä suhteessa 94 000 sodassa menehtyneeseen suomalaiseen.¹⁶ Kun kuitenkin joka 115 sodassa menehtynyt kuoli oman käden kautta, ei määrä ole vähäpätöinen. Itsensä surmanneet sotilaat muodostivat marginaalisen, mutta erottuvan ryhmän sodissa surmansa saaneista.

%E4n+ja+sukupuolen+mukaan+1921-2007&path=../Database/StatFin/ter/ksyyt/&lang=3&multilang=fi

¹³ Ks. psyykkisesti häiriintyneiden sotilaiden karsinnasta Ponteva 1977, 71; Reinikainen 2009, 22–23.

¹⁴ Ks. esim. Soikkanen 1999.

¹⁵ Ks. esim. Juutilainen 2005, 795–796.

¹⁶ Kurenmaa & Lentilä 2005, 1152.

Omaisille tiedottaminen

18.12.42

Pyydän pientä palvelusta sinulta. Oletko hyvä ja vastaat kun – – [vaimo] soittaa minulle, sano siis toimistoon että kutsuvat sinut puhelimeen kun minua kysytään. Osaat kyllä ilmoittaa tarpeeksi varovasti että olen lähtenyt ja tavallista pitemmälle lomalle. Nämä ovat viimeiset pyyntöni. – –.¹⁷

Vielä talvisodan ylimääräisten harjoitusten alkaessa sotilaiden kuolemien ilmoittamisesta ei ollut annettu mitään ohjeita. Aluksi tieto kulkikin kangerrellen. Sodan edetessä vakiintui käytäntö, jossa tiedon sotilaan menehtymisestä vei omaisille seurakunnan pappi tai joissakin tapauksissa suojeluskunnan edustaja. Tarkempia tietoja läheisensä kuolemasta omaiset saivat sotilaspastoreiden kirjeistä. Usein myös asetoverit kirjoittivat omaisille.¹⁸

Sotilaspastoreiden omaisille lähettämien kirjeiden sisältöä haluttiin talvisodan aikana sensuroida. Tammikuussa 1940 sotarovastintoimisto kehotti sotilaspastoreita vaikenemaan joidenkin kuolemansyiden yksityiskohdista. Näin neuvottiin toimimaan muun muassa ”eräiden itsemurhien” kohdalla, ja pastoreiden tuli kuolinsyyn kertomiseen sijaan mainita asianomaisen kaatuneen. Menettelyä perusteltiin hämmingin ja masentuneen mielialan synnyllä kotiseudulle, jos todelliset kuolinsyyt ilmoitettaisiin.¹⁹

Kuolinsyyn salaaminen johti ikäviin yllätyksiin omaisten hakiessa eläkettä Valtion tapaturmatoimistolta. Esimerkiksi 3.12.1939 omaehtoisesti kuolleen sotilaan vanhemmat kertoivat eläkehakemuksessaan poikansa kaatuneen vahingonlaukauksesta taistelussa, vaikka tapahtumasta tehdyn kuulustelupöytäkirjan ja tapaturma- tai sairausilmoituksen mukaan sotilas oli ampunut itsensä. Kun vanhemmat 2.9.1941 saivat päätöksen eläkkeestä, saivat he mahdollisesti ensimmäistä kertaa tietää, että heidän poikansa oli todellisuudessa ”itse aiheuttanut kuolemansa”.²⁰

Jatkosodan aikana ohjeet kuolinsyyn ilmoittamisesta muuttuivat päälaelleen. Marraskuussa 1942 päämajan kirkollisiasiainosasto teroitti joukkueenpäälliköitä esittämästä ”hienotunteisuusyistäkään” erilaisia tietoja kuolleen omaisille verrattuna pastoreiden laatimiin ilmoituksiin. Tämä saattoi helposti tuottaa ”kotiseudun viranomaisille vaikeuksia sankarihautaus- ja huoltokysymysten

---

¹⁷ Kansio 44. TJKA. VK.

¹⁸ Kansanaho 1991, 77–76, 180–181; Saario 1989, 169–170.

¹⁹ Päämajalta sotilaspastoreille 24.1.1940. N:o 163/Sotarov./13/40sal. Lähetettyjen kirjeiden jäljennökset 1939–40, Päämaja/Sotarovastintoimisto, T-21148/XIII,1. KA.

²⁰ Kansio 2. TJKA. VK.

käsittelyssä.”²¹ Heinäkuussa 1944 pappeja ohjeistettiin noudattamaan osanottokirjeissä hienotunteisuutta, mutta välttämään asioiden kaunistelua.²²

Halu sensuroida sotilaiden omaehtoisia kuolemia kertoo itsemurhan voimissaan olleesta tabu-luonteesta. Kuolinsyiden sensurointi talvisodassa ilmentää myös sodan äkillisyyttä ja tietämättömyyttä siitä, miten kaatuneiden suhteen olisi tullut menetellä. Itsemurhien salaamisen seurauksia ei osattu ennalta arvioida. Jatkosodassa ne sen sijaan tunnustettiin ja oikeiden kuolinsyiden kertomista alleviivattiin.

Itsemurha – sankarikuolema?

Suomalaiset sotilaat haudattiin pääsääntöisesti sankarivainajina. Tärkein sankarivainajan kriteeri oli, että vainaja oli kuollut puolustusvoimien palveluksessa ollessaan saamaansa vammaan tai sairauteen.²³ Vielä talvisodassa sankarivainajan määritelmä ei ollut yksiselitteinen.²⁴ Asia askarrutti esimerkiksi Jalkaväen Koulutuskeskus 4:jää, joka kysyi maaliskuussa 1940 Kotijoukkojen Esikunnan rovastilta, miten itsemurhatapaukset tulisi ilmoittaa. Kotijoukkojen rovastin kanta oli selkeä:

”Itsemurhatapaukset on yleensä, mikäli niissä ei ole ilmennyt maanpetokseen tai vastaavanlaiseen rikokseen viittaavia seikkoja, käsitelty johtuvaksi sodan aiheuttamasta paineesta ja senvuoksi menetelty näitten suhteen samoin kuin muidenkin kaatumis- ja kuolintapausten.”²⁵

Kuitenkin heinäkuussa 1940 Mannerheim määräsi, että sankarivainajiin eivät kuuluneet onnettomuuksissa tai muiden syiden vuoksi kuolleet. Sankarihautoihin

---

²¹ Päämajan kirkollisasianosaston tiedoitus Päämajan Käskylehteen 26.11.42. N:o 9025/Kirk.3/25. KEK:n tilanneilmoitukset, kuolleiden luettelot, kentältä löydetyt. PM/Kirkollisasianosasto 1.9.42–9.12.44. T 21731/25. KA.

²² V Armeijakunnan esikunnan Komento-osaston kirjelmä 11.7.1944. N:o 104/XVI/84sal. KEK:n tilanneilmoitukset, kuolleiden luettelot, kentältä löydetyt, sotasairaalat 1.2.1943–1944. PM/Kirkollisasianosasto. T 21731/25 I. KA.

²³ Kempainen 2006, 146.

²⁴ Kaltakari 1977, 8.

²⁵ Kotijoukkojen Esikunnan Rovastilta Jalkaväen Koulutuskeskus 4:lle 17.3.1940. N:o 595,40/Koul.4./sal. C Kaatuneitten huoltoa. Dc 1 läh sal kirjelmia 1940–1944. D Konseptit ja taltiot. Kotijoukkojen esikunnan rovastintoimisto 1939–1945. KA.

tuli haudata vain ne, joiden kuolemaan olivat syynä sodan aiheuttamat haavat, vammat ja sairaudet.²⁶

Jatkosodassa suhtautuminen itsensä surmanneiden sankarihautausta kohtaan muuttui kauttaaltaan suopeammaksi. Maaliskuussa 1942 kenttäpiispantoimisto tiedotti, että sankarihautoihin voitiin haudata kaatuneiden lisäksi muun muassa sotilaita, joiden itsemurhat olivat aiheutuneet selvästi sodan rasituksista.²⁷ Lokakuussa 1943 annetuissa uusissa ohjeissa sankarihautaus evättiin vain niiltä itsemurhan tehneiltä, jotka olivat syyllistyneet rikokseen:

”– – Itsemurhan tehneet voidaan yleensä katsoa sairaalloisen sielunelämänsä ja sodan rasitusten uhreiksi ja sellaisina ilmoittaa sankarihautaan haudattaviksi, ellei itsemurhaan liity johonkin rikokseen tai muutoin erikoisen kunniattomaan asiayhteyteen.”²⁸

Syynä sankarihautauksen säännösten väljenemiseen sotien edetessä voidaan nähdä itsemurhien määrän kasvu. Sankarihautauksen kieltämisestä osalta sotilailta luultavasti muodostui puolustusvoimille vaikea asia. Myös asetoverit katsoivat, että itsensä surmanneille sotilaille tuli suoda sankarihautaus. Eräälle komppanian päällikölle itsensä surmanneen korpraalin sankarihautaus oli niin tärkeää, että hän nosti sen erikseen esiin kuolemasta laaditussa kuulustelupöytäkirjassa huhtikuussa 1944:

”Lopputoteamukseni on, että korpraali – – on sodan uhri. Hän rakasti vaimoaan ja lapsiaan. Ehkä hän ei olisi heitä menettänyt pois, jos olisi saanut olla heidän seurassaan. Toivottavasti asiaomaiset virastot, joiden ratkaistavana on hautauksen laatu, suhtautuvat tapahtumaan myötämielisesti ja ymmärtämyksellä, sekä sallivat korpraali – – sankarihautauksen.”²⁹

Myös omaisille sankarihautauksella oli suuri merkitys. Etenkin niissä tapauksissa, joissa omaiset näkivät itsemurhan johtuneen sodasta, katsottiin vainaja oikeutetuksi

---

²⁶ Kaltakari 1977, 8.

²⁷ 5 §, Hautaaminen sankarihautoihin. Päämajan Käsikylehti 22.3.1942, 9/1942.

²⁸ Kotijoukkojen Esikunnan Rovastintoimiston kirjelmä 13.10.1943. N:o 878/KS/sal. C Kaatuneitten huolto. Dc 1 läh sal kirjelmä 1940–1944. D. Konseptit ja taltioidut. Kotijoukkojen esikunnan rovastintoimisto 1939–1945. KA.

²⁹ Kansio 58. TJK. VK.

sankarihautaukseen. Vuonna 1941 eräs leski esitti kuulusteluissa, että hänen miehensä haudattaisiin sankarihautaan. Lesken mielestä miehen itsemurha oli seurausta sotapalveluksessa alkaneesta mielisairaudesta.³⁰ Suomen sodissa 1939–1945 menehtyneiden tiedoston mukaan mies kuitenkin siunattiin tavalliseen hautausmaahan.

Sankarihautauksella oli merkitystä myös itsemurhien korvauskysymyksissä. Omaiset saattoivat perustella itsemurhan korvaamista vainajan sankarihautauksella. Esimerkiksi toukokuussa 1942 itsensä surmanneen korpraalin leski puolusti oikeuttaan eläkkeeseen sillä, että hänen miehensä oli haudattu sankarihautaan. Kirkkoherranviraston mukaan näin tehtiin, koska korpraalin itsemurhan nähtiin johtuneen sotapsykoosista. Leskelle ei kuitenkaan myönnetty eläkettä.³¹

Toisin kuin muut sankarivainajien omaiset, itsemurhan tehneiden ja sankarivainajiksi katsottujen sotilaiden omaiset joutuivat yleensä itse kustantamaan hautajaiset. Tämä johtui hautausavun kytkemisestä huoltoeläkkeeseen: jos omaisille ei myönnetty huoltoeläkettä, ei hän voinut saada mitään muutakaan tukea.³² Hautausapu oli miehistöön kuuluneen omaisille 900 markkaa ja alipäällystään sekä upseeristoon kuuluneen omaisille 1800 markkaa. Vuodesta 1944 lähtien apu oli kaikille 3500 markkaa riippumatta kaatuneen sotilasarvosta.³³ Hautausavun epääminen asetti lähes kaikki itsensä surmanneiden sotilaiden omaiset taloudellisesti eriarvoiseen asemaan jo hautajaisia järjestettäessä.

Sankarihautauksesta annettujen ohjeiden toteutumista käytännössä kuvaavat parhaiten tapaturmatoimiston korvausasiakirjojen sisältämät tiedot sotilaiden hautauksesta. Sankarihautauksen kieltäviä merkintöjä oli tutkituista muutamalla, ja ne kaikki liittyivät rikoksiin. Vuonna 1942 itsensä surmanneen ja kenttäpostianastuksesta kiinni jääneen sotamiehen kuolemantapauksesta tehtyyn ilmoitukseen merkittiin ”Ei haudata sankarihautaan”.³⁴ Myös myöhempiä sotavuosina evättiin sankarihautaus vain niiltä itsemurhan tehneiltä sotilailta, joita epäiltiin rikoksesta tai jotka oli sellaisesta tuomittu.³⁵ Kuolemista tehtyjen ilmoitusten perusteella puolustusvoimien ohjeet itsensä surmanneiden hautauksesta toteutettiin myös käytännössä, eikä itsemurha ollut este sankarivainajan arvolle.

---

³⁰ Kansio 21. TJKA. VK.

³¹ Kansio 81. TJKA. VK.

³² Suomen Asetuskokoelma 553/1944, 1 & 6 §; Myös korvausaktit osoittivat, että hautausapua ei maksettu kuin myönteisen huoltoeläkepäätöksen saaneille. TJKA. VK.

³³ Sotilastapaturmalainsäädäntöön tehtyjen muutosten merkitys. Huoltaja 16–17/1944.

Kyseiset summat ovat vuoden 2008 rahassa 142, 285 ja 554 euroa. Rahanarvonkerroin. Nordea. <http://service.nordea.com/nordea-openpages/fi/calculators/moneyValue.action?language=fi>.

³⁴ Kansio 35. TJKA. VK.

³⁵ Kansiot 38, 40, 42, 45, 83. TJKA. VK.

Itsensä surmanneet sotilaat ja heidän läheisensä

Arvioiden mukaan jokaista itsensä surmannutta jää suremaan vähintään kymmenen lähiomaista.³⁶ Sotilaiden itsemurhien voidaan siten katsoa koskettaneen vähintään 8 170 ihmisen joukkoa. Itsemurha oli näille läheisille – vaimoille, lapsille, vanhemmille, sisaruksille ja muille sukulaisille ja ystäville – valtava psyykkinen järkytys, joka enemmän tai vähemmän muutti heidän koko loppuelämänsä. Suurin vaikutus sotilaan itsemurhalla oli itsensä surmanneen lähipiiriin eli vaimoon, lapsiin ja vanhempiin.³⁷

Keskiverto omaehtoisesti kuollut sotilas oli siviilisäädyltään naimaton, hänellä ei ollut lapsia ja hän oli siviiliammattiltaan työmies. Iältään hän oli 29-vuotias, sotilasarvoltaan sotamies ja kotoisin Uudeltamaalta.³⁸ Sodassa itsensä surmanneen taustat vastasivat hyvin pitkälle Suomen yleisen itsemurhakuolleisuuden piirteitä.³⁹

Itsensä surmanneen keskiarvosotilaan perheettömyydestä huolimatta oli sotilaista monilla vaimo ja lapsia. Avioituneita oli talvisodassa melkein joka toinen (46,0 %), jatkosodassa noin joka kolmas (33,3 %) ja Lapin sodassa yli puolet (51,9 %).⁴⁰ Lapsia oli talvisodassa lähes joka kolmannella (28,0 %), jatkosodassa noin joka viidennellä (19,3 %) ja Lapin sodassa hieman harvemmalla (17,9 %) itsensä surmanneista sotilaista. Määrällisesti itsemurhien seurauksena jäi leskeksi vähintään 262 naista.⁴¹ Kun sotalesskiä on arvioitu olleen yhteensä noin 30 000, muodostivat itsemurhan tehneiden sotilaiden lesket heistä 0,9 prosenttia.⁴² Orvoksi itsemurhien seurauksena jäi kaikkiaan noin 315 lasta.⁴³ Tämä oli 0,6 prosenttia kaikista sotaorvoista.⁴⁴

Perheellisten sotilaiden omaiset hakivat selvästi useammin viranomaistukea kuin perheettömien läheiset. Niistä sotilaista, joiden omaiset hakivat valtion tukea, oli naimisissa miltei puolet (47,5 %) ja reilulla kolmanneksella (37,3 %) heistä oli lapsia.⁴⁵ Näiden sotilaiden läheisten talouteen perheen elättäjän poismeno vaikutti voimakkaimmin. Myös leskien ja orpojen tunnustettu asema sotavammalainsäädännössä luultavasti vaikutti näiden läheisten aktiiviseen tuen hakuun.

---

³⁶ Uusitalo 2006, 36.

³⁷ Nämä perheenjäsenet muodostivat kolme suurinta valtiolta korvauksia hakeneiden ryhmää.

³⁸ Tiedot perustuvat Suomen sodissa 1939–1945 menehtyneiden tiedostoon.

³⁹ Markelin 1972, 39, 42, 44–46, 56.

⁴⁰ Tiedot siviilisäädystä. Suomen sodissa 1939–1945 menehtyneiden tiedosto. KA.

⁴¹ Tiedot siviilisäädystä. Suomen sodissa 1939–1945 menehtyneiden tiedosto. KA. Kaikkien itsensä surmanneiden siviilisäätystä ei tiedetä.

⁴² Tommila 1955, 3–4.

⁴³ Tiedot lapsiluvusta. Suomen sodissa 1939–1945 menehtyneiden tiedosto. KA; TJKA. VK. Sotilailta oli tosiasiaa enemmän lapsia, sillä menehtyneiden tiedoston tiedot eivät olleet ajan tasalla kaikkien sotilaiden lapsilukujen suhteen.

⁴⁴ Tommila 1955, 4. Sotaorpoja on arvioitu olleen noin 50 000.

⁴⁵ Tiedot siviilisäädystä ja lapsiluvusta. Suomen sodissa 1939–1945 menehtyneiden tiedosto. KA; TJKA. VK.

Käytännössä viranomaistuen hakijoissa oli eniten leskiä (48,3 %). Heistä valtaosalla (67,4 %) oli lapsia. Yksi lapsi oli reilulla kolmanneksella (34,9 %), kaksi lasta reilulla viidenneksellä (23,3 %) ja kolme lasta alle kymmenesosalla (7,0 %). Neljä lasta oli vain 2,3 prosentilla.⁴⁶ Kovin monilapsisia leskiä ei siis hakijoiden joukossa ollut.

Leskien ohella vanhemmat (43,9 %) muodostivat merkittävän hakijajoukon. Hakijoina oli äitejä (22,5 %), isiä (16,9 %) ja molempia vanhempia (4,5 %).⁴⁷ Vanhempien suuri osuus osoittaa, että hyvin monet vanhukset elivät ainakin osittain lastensa tuen varassa. Lapset edustivat vanhemmille vanhuuden turvaa, sillä vallalla ollut eläkejärjestelmä ei ulottunut kaikkiin vanhuksiin ja sen tarjoamat eläkkeet olivat pieniä.⁴⁸ Leskien ja vanhempien lisäksi tuen hakijoissa oli jonkin verran veljiä (3,4 %), siskoja (2,2 %), tätejä (1,1 %) ja orvoiksi jääneitä lapsia (1,1 %).⁴⁹

Korvausten hakijoiden ikähaitari oli laaja nuorimman ollessa 6-vuotias ja vanhimman 85 vuotta. Melko tasaisesta ikäjakaumasta erottuvat 25–39-vuotiaat (36,2 %) ja 50–64-vuotiaat (30,4 %). Kun hakijoista valtaosa oli joko leskiä tai vanhempia, voidaan todeta, että kyseiset kasaumat johtuvat juuri näistä hakijaryhmistä. Todennäköisesti suurin osa leskistä oli 25–39-vuotiaita ja valtaosa vanhemmista 50–64-vuotiaita.⁵⁰

Korvausten hakijoissa oli keskimääräistä enemmän parempiosaiten ja armeijassa korkeammassa asemassa olleiden sotilaiden läheisiä. He luultavasti tiesivät muita paremmin yhteiskunnan tarjoamasta avusta ja osasivat myös hakea sitä muita hanakammin. Korvaushakemusten perusteella viranomaistukea hakivat myös keskimääräistä vanhempien sotilaiden omaiset. Näiden sotilaiden keski-ikä oli 30,5 vuotta.⁵¹

Sosiaalipolitiikka sotien jälkeen

Sota muutti suomalaisen sosiaalipolitiikan perusteita. Aiemman tarveharkinnan sijaan yleistyi näkemys, että avustuksia voitiin myöntää muillekin kuin vain äärimmäisessä hädässä olleille. Sosiaalipolitiikkaan ja sen antamiin etuuksiin alettiin suhtautua myönteisemmin, ja sodan poikkeusoloissa vaikeuksiin joutuneiden kansalaisten auttaminen nähtiin yhteiskunnan velvollisuutena.⁵²

---

⁴⁶ TJK.A. VK.

⁴⁷ TJK.A. VK.

⁴⁸ Urponen 1994, 233.

⁴⁹ TJK.A. VK.

⁵⁰ Hakijoiden iät laskettiin sen mukaan, mitä ne olivat hakemuksen tekohetkellä. TJK.A. VK.

⁵¹ Tiedot ammatista, sotilasarvosta, siviilisäädystä, lapsiluvusta ja syntymä- ja kuolinajasta.

Suomen sodissa 1939–1945 menehtyneiden tiedosto. KA; TJK.A. VK.

⁵² Urponen 1994, 215.

Vielä talvisodan aikana sosiaalipolitiikassa vallitsi aiempien vuosikymmenien arvomaailma, mutta jatkosodan kuluessa otettiin selvä askel sosiaalisen vastuun suuntaan. Yhteiskunnallinen tasa-arvo sai sijaa, ja varsinkin lapsiperheiden asemaan alettiin kiinnittää huomiota.⁵³ Valtion tukia ryhdyttiin myöntämään tiettyjen ryhmäkohtaisten kriteerien perusteella, eikä yksittäisen harkinnan mukaan.⁵⁴ Sosiaalipolitiikasta alkoi tulla yhteiskuntapoliittisesti tai kansantaloudellisesti vaikuttavaa toimintaa.⁵⁵

Sosiaalista läpimurtoa ei 1940-luvun Suomessa kuitenkaan vielä saavutettu. Taloudelliset reunaehdot uudistuksille olivat tiukat, sillä sotakorvaukset lohkaisivat merkittävän osan valtion menoista. 1950-luvulla talous alkoi kohentua, ja vaurastuminen kiihtyi 1960-luvulle tultaessa. Samalla sosiaaliturvan taso nousi ja sosiaalipolitiikka löi itsensä lopullisesti läpi.⁵⁶

Kaatuneiden omaisten viranomaistuki

Suomalainen sosiaalihuolto ei ollut varautunut sodan aiheuttamaan avun tarpeeseen.⁵⁷ Kaatuneiden omaisten tukijärjestelmä oli monimutkainen, ja sitä muutettiin sitä mukaa kuin epäkohtia ilmeni.⁵⁸ Vasta 1940-luvun lopulla puutteet viranomaistuksessa saatiin suurimmilta osin korjatuiksi.⁵⁹

Kaatuneiden omaisten turvana oli vuonna 1938 säädetty sotatapaturmalaki. Sen nojalla omaisille myönnettiin huoltoeläkettä ja hautausapua. Huoltoeläkkeen määrä perustui miehen sotilasarvoon ja vuosiansioihin.⁶⁰ Eläkkeet myönsi Valtion tapaturmatoimisto. Ennen päätöstä kunta maksoi kaatuneen omaisille sotakuukausipalkkaa.⁶¹ Sotakuukausipalkkaa ei kuitenkaan maksettu, jos huoltajan kuolemaan johtaneita asioita jouduttiin tutkimaan. Näin toimittiin, vaikka eläkepäätos olisi lopulta ollut myönteinen. Tapaturmatoimiston päätöksistä saattoi valittaa vakuutusoikeyteen ja edelleen korkeimpaan oikeuteen.⁶²

Vuonna 1948 sotatapaturmalaki uudistettiin. Uudella lailla pyrittiin eri säädösten yhdenmukaistamiseen, ja sitä valmisteli erillinen komitea vuodesta 1944 lähtien. Komitean mietinnön pohjalta tehdyssä laissa eläkkeiden korvausluokitukset poistettiin ja eläkkeitä korotettiin. Perheellisen lesken eläkkeeksi tuli 36 000, lapsettoman lesken eläkkeeksi 12 000 ja sotaorvon eläkkeeksi 21 000 markkaa

---

⁵³ Suonoja 1992, 325.

⁵⁴ Urponen 1994, 215.

⁵⁵ Suonoja 1992, 364–365.

⁵⁶ Ahonen 1994, 161–162

⁵⁷ Hietanen 1990, 326.

⁵⁸ Tommila 1955, 5.

⁵⁹ Kriikku 1996, 179.

⁶⁰ Piirainen 1974, 211–212.

⁶¹ Ollonqvist 1942, 17, 70.

⁶² Kriikku 1996, 19.

vuodessa. Eläkkeisiin saattoi saada korotuksia paikkakunnan kalleuden perusteella.⁶³

Jo alun alkaen huoltoeläkkeitä ei myönnetty kaikille sodassa kuolleiden omaisille. Keskeisin syy korvauksien epäämiselle oli, ettei kuoleman nähty johtuneen sotapalveluksesta.⁶⁴ Käytännössä hylättyihin huoltoeläkepäätöksiin johtivat esimerkiksi sairaudet, joita ei katsottu sodan aiheuttamiksi, lomalla sattuneet kuolemat, itsemurhat ja omat tuottamukselliset kuolemat.⁶⁵

Korvausten ulkopuolelle jääneillä omaisilla oli mahdollisuus saada ylimääräistä eläkettä vuodesta 1944 lähtien. Eläkkeet myönsi puolustusministeriö, jolle valtion tapaturmatoimisto teki esityksiä niistä hakijoista, jotka eivät huoltoeläkettä lain mukaan saaneet ja joille sen myöntäminen oli esiintyvien asianhaarojen valossa kohtuullista.⁶⁶

Sodassa kuolleiden omaisia koskevat huoltolait eivät yksiselitteisesti määritelleet viranomaistuen piiriin kuuluneita. Huolto- ja ylimääräistä eläkettä koskevassa laissa ei esimerkiksi tarkemmin määritelty, minkälaiset kuolemat olivat syy-yhteydessä sotaan ja mitkä eivät. Lait jättivät suuren päätösvallan korvauspäätöksistä vastanneelle tapaturmatoimistolle.

Itsensä surmanneiden omaisten asema esillä eduskunnassa

Keskustelu kaatuneiden omaisten asemasta virisi eduskunnassa sotien jälkeen.⁶⁷ Maaliskuussa 1945 valitun eduskunnan hallituksessa istuivat sosiaalidemokraatit, Suomen Kansan Demokraattinen Liitto (SKDL) ja maalaisliitto. Kokoomus jäi eduskunnassa altavastajaan asemaan ja suurimmaksi oppositiopuolueeksi.⁶⁸

Sodan aiheuttamien sosiaalisten kärsimysten ratkaiseminen oli niin hallituspuolueiden kuin oppositionkin intresseissä. Vastavalitun eduskunnan ajatusmaailman kiteytti tasavallan presidenttinä toiminut Mannerheim 7.4.1945 valtiopäivien avajaispuheessaan, jossa hän painotti kaikkien kansalaisten yhtäläisiä oikeuksia ja turvaa.⁶⁹

Sodassa itsemurhan tehneiden omaisten asema otettiin vastavalitusessa eduskunnassa pian esiin. Kokoomuksen 14 kansanedustajan 18. huhtikuuta 1945 tekemässä toivomusalitteessa esitettiin lisäystä valtion tulo- ja menoarvioon sellaisten

---

⁶³ Kriikku 1996, 25–26. 36 000 markan suuruinen eläke on vuoden 2008 rahassa 1459 euroa, 12 000 markan eläke 486 euroa ja 21 000 markan eläke 851 euroa.

Rahanarvonkerroin. Nordea. <http://service.nordea.com/nordea-openpages/fi/calculators/moneyValue.action?language=fi>.

⁶⁴ Kriikku 1996, 33.

⁶⁵ Kriikku 1996, 32, 34.

⁶⁶ Laki sotatapaturmalain muuttamisesta. Suomen Asetuskokoelma 553/1944, § 43.

⁶⁷ Kriikku 1996, 24.

⁶⁸ Soikkanen 1980, 122; Jääskeläinen 1980, 156–158, 160.

⁶⁹ Jääskeläinen 1980, 158–160.

perheiden avustamiseksi, joiden huoltajat olivat sodan aikana surmanneet itsensä tai kuolleet tapaturmaisesti lomamatkalla. Kansanedustajien mukaan tällaisia perheitä oli useita satoja, eikä heille juuri ollut myönnetty ylimääräisiä eläkkeitä vuoden 1944 aikana siihen varattujen vähäisten määrärahojen takia.⁷⁰

Määrärahan lisäyksen ohella kansanedustajat toivoivat, että hallitus tutkisi näiden perheiden hädänalaisen aseman. Perusteeksi nähtiin se, että sodassa tapahtuneet itsemurhat olivat syy-yhteydessä sotaan: "– – useissa tapauksissa ovat sodan aiheuttamat rasitukset ja hermojännitykset syynä kuolemantapaukseen".⁷¹ Toivomusaloitteen allekirjoitti yhteensä puolet kokoomuksen 28 edustajan eduskuntaryhmästä.⁷²

Eduskunnassa aloite sai myönteisen vastaanoton ja se lähetettiin työväenasiainvaliokuntaan.⁷³ Valiokunnan kuulemien asiantuntijoiden mukaan itsemurhan tehneiden asevelvollisten omaisille voitiin maksaa lainmukainen korvaus, mikäli kuolema oli ollut jollain tavoin yhteydessä sotapalvelukseen. Kaikissa tapauksissa korvausta tai ylimääräistä eläkettä ei kuitenkaan voitu myöntää. Valiokunta katsoi, että näiden perheiden asema tulisi tutkia tarkemmin. Tästä huolimatta valiokunta ei ehdottanut määrärahaa lisäbudjettiin omaisten avustamiseksi.⁷⁴

Eduskunnan täysistunnossa 14. kesäkuuta 1945 työväenasiainvaliokunnan mietintöön suhtauduttiin myönteisesti. Toivomusaloitteen tekijöihin kuulunut kansanedustaja Johannes Wirtanen (kok) oli tyytyväinen työväenasiainvaliokunnan näkemykseen siitä, että ilman tukea jääneiden perheiden asema tutkittaisiin. Puheenvuorossaan hän nosti esille muualla kuin rintamalla tapahtuneet itsemurhat:

"Asiantuntijatkin huomauttivat, että vielä löytyy n.s. rajatapauksia, joissa perheenhuoltaja on ilmeisesti menettänyt henkensä sodan seurauksista, mutta joihin tapauksiin ei nykyinen tapaturmalainsäädäntö ulotu. On esim. sellaisia itsemurhatapauksia, jolloin juuri rintamalle vietävä mies on surmannut itsensä, ja me tiedämme, että heikkorakenteiset, heikkohermoiset joutuvat suuriin vaikeuksiin juuri silloin kuin pitää lähteä eivätkä niin paljon siellä etulinjoissa."

---

⁷⁰ Valtiopäivät 1945, Liitteet X, 30 Toivomusaloite N:o 212.

⁷¹ Valtiopäivät 1945, Liitteet X, 30, toivomusaloite N:o 212.

⁷² Jääskeläinen 1980, 137.

⁷³ Valtiopäivät 1945, Pöytäkirja I, 115–116; Valtiopäivät 1945, asiakirjat V:2., toivomusaloitteen mietintö N:o 7.

⁷⁴ Valtiopäivät 1945, Asiakirjat V:2., toivomusaloitteen mietintö N:o 7.

Yksimielisen käsittelyn jälkeen eduskunta teki asiasta toivomusaloitteen hallitukselle. Siinä eduskunta esitti, että hallitus tutkisi korvausten ulkopuolelle jääneiden perheiden aseman ja tekisi siitä tarvittaessa eduskunnalle esityksen. Toivomus koski ennen kaikkea niitä perheitä, joiden huoltajan kuolema ei ollut yhteydessä sotatapahtumiin.⁷⁵

Valtioneuvoston yleisistunnossa 5.7.1945 eduskunnan toivomus päätettiin esitellä tasavallan presidentille.⁷⁶ Sosiaaliministeri Janhusen (SKDL) esittelystä presidentti Mannerheim puolsi asian tutkimista.⁷⁷ Käytännössä asia ei kuitenkaan johtanut toimenpiteisiin sosiaaliministeriössä.⁷⁸

Itsemurhan tehneiden sotilaiden omaisten asema nousi uudelleen esiin 11. helmikuuta 1947, jolloin yhdeksän kokouksen kansanedustajaa teki eduskunnalle toivomusaloitteen ylimääräistä eläkkeeseen oikeutettujen piirin laajentamisesta. Kansanedustajien mukaan kolmasosa sotaleskien huoltoeläkehakemuksista hylättiin, koska heidän huoltajiaan ei rinnastettu sodassa kaatuneisiin.⁷⁹

Aloitteessa ehdotettiin ylimääräistä eläkettä myös sellaisille omaisille, joiden huoltaja oli esimerkiksi tehnyt itsemurhan. Aloitteen tekijät katsoivat, että hyvin monet perheet olivat joutuneet epäoikeudenmukaisen kohtelun alaisiksi, koska usein kyseiset kuolemat johtuivat sodasta. Esimerkiksi "– itsemurhat rintamalla ovat saattaneet olla seurauksena järkyttävistä sotakokemuksista. Ei pitäisi olla myöskään epäilystä siitä, että sodan tilille kuuluu sellaiset tapaukset, kun vaikeasti haavoittunut ja avuttomasti invaliidiksi jäänyt on menettänyt uskonsa elämään ja päättänyt itse päivänsä." Kansanedustajat myös huomauttivat, että yleinen mielipide ja henkensä menettäneiden esimiehet ja asetoverit katsoivat, että nämä perheet eivät eronneet tavallisista sotaleskiperheistä. Aloitteen mukaan vallitseva sotatapatuomalaki oli aiheuttanut kyseenomaisissa perheissä suurta katkeruutta ja tyytymättömyyttä.⁸⁰

Kansanedustajat toivat esille myös valtiovallan mahdollisuuden ylimääräisten eläkkeiden myöntämiseen. Eläkkeiden jaossa oltiin kuitenkin kansanedustajien mukaan kitsaita ja niiden myöntäminen kesti kauan. Asian ratkaisemiseksi kansanedustajat ehdottivat runsaampia varoja ylimääräisten eläkkeitä varten sekä valtion tapaturmaviraston ja puolustusministeriön hylkäämien eläkeanomusten uudelleenkäsitelyä.⁸¹

---

⁷⁵ Valtiopäivät 1945, Asiakirjat V:2, Eduskunnan toivomus, toivomusaloitemietintö N:o 7.

⁷⁶ Valtioneuvoston pöytäkirja 5.7.1945. Valtioneuvoston kirjaajankonttorin arkisto. KA.

⁷⁷ Valtioneuvoston pöytäkirja 6.7.1945. Valtioneuvoston kirjaajankonttorin arkisto. KA.

⁷⁸ Sosiaaliministeriön diariilehdet eivät sisällä aiheesta merkintöjä. Aa:1 Diariilehdet 1945. Sosiaali- ja terveysministeriön II arkisto. KA.

⁷⁹ Valtiopäivät 1947, Liitteet X, 23, toivomusaloite N:o 284.

⁸⁰ Valtiopäivät 1947, Liitteet X, 23, toivomusaloite N:o 284.

⁸¹ Valtiopäivät 1947, Liitteet X, 23, toivomusaloite N:o 284.

Toivomusaloite käsiteltiin eduskunnassa uuden sotavammalain yhteydessä.⁸² Aloite kuitattiin kuitenkin vetoamalla vastaperustettuun komiteaan, jonka tarkoituksena oli yhdenmukaistaa ylimääräisten eläkkeiden myöntämisperusteita.⁸³

Kyseinen valtioneuvoston asettama sotaeläkekomitea aloitti työnsä 19. helmikuuta 1948. Komitean tehtävänä oli laatia ehdotus eläkkeiden yhdenmukaistamisesta niissä tapauksissa, joissa korvausta ei myönnetty voimassaolevan lain perusteella. Komitean tuli myös käsitellä eläkehakemukset ja tehdä niistä ehdotukset sosiaaliministeriölle, mikäli komitea päättäisi uudistaa eläkkeiden myöntämisperusteet. Komitean puheenjohtajaksi valittiin valtion tapaturmatoimiston johtaja Magnus von Essen ja jäseniksi sosiaaliministeriön vakuutustarkastaja Olavi Alanko, rouva Tuulikki Koskinen, autonkuljettaja Oiva Lünden ja kansanedustaja Otto Evert Muikku (SDP).⁸⁴

Sotaeläkekomitea sai työnsä päätökseen 3.6.1948. Komitea ehdotti, että ylimääräinen eläke myönnettäisiin muun muassa itsemurhan perusteella, vaikka syy-yhteyttä sotaan olisi vaikea tai mahdotonta todeta. Olennaista oli, että kuolema oli tapahtunut sodan tai sotapalveluksen aikana. Ehtona oli myös, että hakija oli toimentulonsa nähden eläkkeen tarpeessa. Eläkkeen määrät vastasivat kaatuneiden sotilaiden omaisten tukia, mutta erona oli, etteivät ylimääräisen eläkkeen saajat olleet oikeutettuja lisäetuksiin kuten lisähuoltoeläkkeeseen.⁸⁵

Sosiaaliministeriö päätti toteuttaa sotaeläkekomitean mietinnön. Joulukuussa 1948 sosiaaliministeriö kehotti sotaeläkekomiteaa ryhtymään eläkehakemusten valmistavaan käsittelyyn. Tuolloin valtion lisämenoarvioon oli jo otettu määräraha ylimääräisten eläkkeiden maksua varten.⁸⁶ Virallisen päätöksen ylimääräisistä eläkkeistä valtioneuvosto teki 3. maaliskuuta 1949.⁸⁷

Valtioneuvoston päätöksen myötä itsemurhan tehneiden sotilaiden omaiset saivat yksiselitteisen oikeuden viranomaistukeen miltei kymmenen vuotta talvisodan syttymisen jälkeen. Vaikka lainsäädännössä heidän asemansa viimein tunnustettiin, ei se kuitenkaan taannut korvausten maksamista käytännössä. Kokonaan eri asia olikin, miten korvauksista päättänyt tapaturmatoimisto eri lakeja tulkitsi ennen ja jälkeen maaliskuuta 1949.

---

⁸² Valtiopäivät 1947, Asiakirjat III:1, hallituksen esitykset N:o 116 ja 141.

⁸³ Valtiopäivät 1947, Asiakirjat III:1, työväenasiainvaliokunnan mietintö N:o 24.

⁸⁴ Valtioneuvoston pöytäkirja 19.2.1948. Valtioneuvoston kirjaajankonttorin arkisto. KA.

⁸⁵ Sotaeläkekomitealta Valtioneuvostolle 4.6.1948.1090/915, 2, 6-7. Ea:73 Saapuneet diaroidut asiakirjat. Sosiaali- ja terveysministeriön II arkisto. KA.

⁸⁶ Sosiaaliministeriöltä 1.12.1948, 2113/915–48. Varsinaista asiakirjaa ei ole säilytetty saapuneisiin asiakirjoihin. Aa:2 Diaarilehdet 1946 II-1948. Sosiaali- ja terveysministeriön II arkisto. KA.

⁸⁷ Valtioneuvoston pöytäkirja 3.3.1949. Valtioneuvoston kirjaajankonttorin arkisto. KA.

Korvausten hakeminen

Korvauspäätöksistä vastannut tapaturmatoimisto sai eläkehakemukset ensi sijassa kunkin sotilaan suojeluskuntapiirin esikunnalta. Korvaushakemuksena toimi kuolemasta laadittu tapaturmailmoitus.⁸⁸

Korvausten hakeminen aiheutti osassa omaisista epätietoisuutta. Eräs leski lähetti tapaturmatoimistolle useita kirjeitä, joissa hän kyseli syyskuussa 1941 itsensä ampuneen miehensä sotakuukausipalkan maksusta. Leski ei kirjeiden perusteella näytä tienneen, että sotakuukausipalkkaa ei maksettu, mikäli kuolemantapausta jouduttiin tutkimaan.⁸⁹ Leski sai kielteisen korvauspäätöksen vuonna 1942, jonka jälkeen hän haki uudelleen huoltoeläkettä vuonna 1945. Tässä hakemuksessa hän kirjoitti tietämättömydestään eläkkeen haun suhteen: ”Kun ei ole ollut tietoinen siitä, mistä ja millä tavoin huoltoeläkettä anotaan, on hakemukseni jäänyt näin myöhäiseksi, mutta samalla kiireellisesti käsiteltäväksi.” Kolmannen kerran leski haki eläkettä vuonna 1949, jolloin hän viittasi hakemuksessaan vastasäädettyyn lakiin. Tapaturmatoimisto tulkitsi hänen hakevan huoltoeläkettä ja jätti hakemuksen tutkimatta, koska se oli ratkaissut huoltoeläkkeen jo vuonna 1942. Näin leski jäi ilman viranomaistukea.⁹⁰

Monet itsensä surmanneiden sotilaiden läheiset lähettivät tapaturmatoimistolle uusia eläkehakemuksia hylättyjen päätösten jälkeen.⁹¹ Omaiset eivät tienneet, että laki ei velvoittanut tapaturmatoimistoa tutkimaan samaa eläkettä koskenutta uutta hakemusta.⁹² Uuden hakemuksen sijaan omaisten olisi pitänyt valittaa alkuperäisestä päätöksestä vakuutusoikeuteen ja mahdollisesti edelleen korkeimpaan oikeuteen. Pari omaista sen sijaan valitti vasta tutkimatta jääneistä hakemuksista vakuutusoikeuteen, joka jätti valituksen tutkimatta saman säännöksen nojalla.⁹³

”Tapaturmatoimisto harkitsee oikeaksi hylätä hakemuksen”

Tapaturmatoimistossa korvauspäätökset teki lakimiehen koulutuksen saanut esittelijä.⁹⁴ Päätöksen tukena hänellä oli kuolemasta tehty ilmoitus ja kuulustelupöytäkirja, kuolintodistus ja sotilaskantakortti. Jos menehtynyt oli ollut sairaanhoidossa, huomioitiin tästä tehty lääkärinlausunto. Hakijan sukulaisuussuhteesta vainajaan esittelijä sai tietoja papintodistuksesta. Kun hakijana oli muu omainen kuin leski tai lapsi, tarkasteli esittelijä myös todistusta hakijan riippuvaisuudesta vainajan toimeentuloon. Usein hakemuksissa oli myös kunnan huoltolautakunnan todistus hakijan varattomuudesta.

---

⁸⁸ Ahonen 1994, 121.

⁸⁹ Kansio 7. TJKK. VK.

⁹⁰ Kansio 7. TJKK. VK.

⁹¹ Kansiot 7, 27, 51, 52, 66, 84, 85. TJKK. VK.

⁹² Jansson 1948, 15.

⁹³ Kansiot 27, 51. TJKK. VK.

⁹⁴ Ahonen 1994, 124–125. Otsikon lainaus: esim. kansio 8. TJKK. VK.

Esittelijän ohella tapaturmatoimiston lääkäreillä oli sananvaltaa korvauspäätöksissä. He antoivat korvaustapauksista lausuntoja, joissa he joko puolsivat tai hylkäsivät hakemuksen. Tapaturmatoimiston lääkärikuntaan kuului muun muassa puolustusvoimien psykiatreja, kuten Lauri Saarnio ja Martti Kaila.⁹⁵ He antoivat lausuntoja myös itsemurhia koskeissa korvauskysymyksissä.⁹⁶

Tapaturmatoimiston kanta itsemurhien korvaamiseen oli lähtökohtaisesti kielteinen. Tutkituista 88 tapauksesta vain kahden itsemurhan katsottiin oikeuttavan korvauksiin. Molemmissa tapauksissa sotilas oli surmannut itsensä varsin toivottomassa tilanteessa: toinen saksalaisten sotavankina⁹⁷ ja toinen 100 prosenttisesti invalidina⁹⁸. Sekä sotavangin läheisille, äidille ja isoäidille, että invalidin leskelle myönnettiin huoltoeläke.

1940-luvun alussa korvaushakemukset hylättiin yleensä ”itse aiheutetun kuoleman” perusteella. Päätöksissä vedottiin vuoden 1938 sotatapaturmalakiin⁹⁹, jonka mukaan ”korvausta ei suoriteta ruumiinvammasta tai sairaudesta, jonka vahingoittanut tai sairastunut on itse tahallaan aiheuttanut”.¹⁰⁰ Vuonna 1944 itsemurhista tehtyjä korvaushakemuksia alettiin enemmässä määrin hylätä viittaamalla menehtyneen mielentilaan, jonka ei nähty liittyneen sotapalvelukseen.¹⁰¹ Vuodesta 1945 lähtien päätöksissä ryhdyttiin alleviivaamaan, että itsensä surmanneen sotilaan mielentila ei ollut johtunut sotapalveluksen erityisolosuhteista.¹⁰²

1950-luvulle tultaessa itsemurhista tehdyissä huoltoeläkkeen hylkäyspäätöksissä esitettiin edelleen, että sotapalveluksen erikoisolosuhteet eivät olleet osallisena siihen mielentilaan, jossa sotilas oli surmannut itsensä. Itsemurhan tehneen mielentila alettiin kuitenkin nähdä sairaalloisena: ”Sotapalveluksessa vallinneiden erikoisten olosuhteiden ei voida todennäköisillä syillä päättää aiheuttaneen sitä *sairaalloista* mielentilaa, jossa [vainaja] edellä mainituin tavoin ottaessaan itseltään hengen on katsottava olleen, eikä olennaisesti vaikuttaneen sen ilmaantumiseen.”¹⁰³ Itsemurhasta oli siis tapaturmatoimiston päätösten valossa tullut pohjimmiltaan mieleltään sairaan ihmisen teko, johon sotapalveluksella ei ollut osaa.

Tapaturmatoimiston päätökset heijastelevat aikakauden sotapsykiatrian ajattelutapoja. Sodassa toimineet suomalaispsykiatrit olivat lähtökohtaisesti sitä mieltä, ettei sotakokemus voinut aiheuttaa pitkäkestoisia psyykkisiä häiriöitä ”normaalille sotilaille”. Vaikeat psyykkiset häiriöt olivat sotilaan omaa syytä ja

---

⁹⁵ Ahonen 1994, 127, 169; Kivimäki 2006a, 235.

⁹⁶ Kansiot 2, 6, 20, 85, 87. TJKA. VK.

⁹⁷ Kansio 69. TJKA. VK.

⁹⁸ Kansio 34. TJKA. VK.

⁹⁹ Laki tunnettiin myös nimellä laki korvauksen suorittamisesta sotapalveluksesta aiheutuneesta ruumiinvammasta tai sairaudesta.

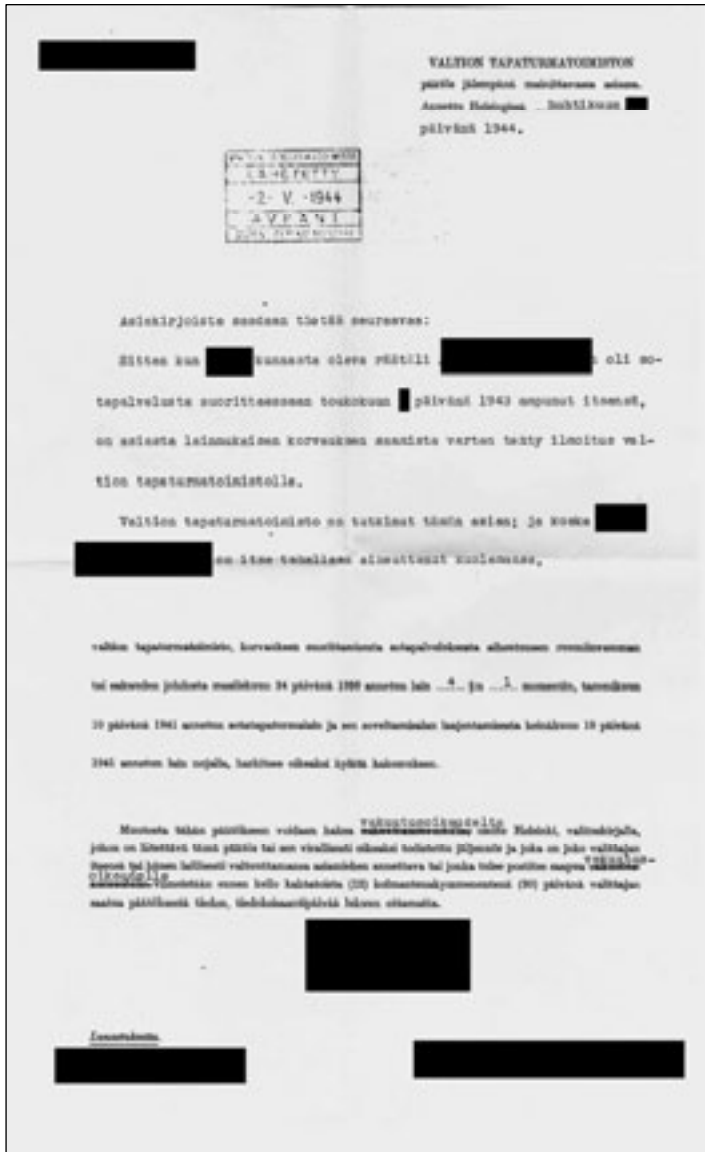
¹⁰⁰ Suomen Asetuskokoelma 130/1938, 4 § 1 mom.

¹⁰¹ Kansiot 15, 18, 50, 51, 53–56, 58, 60, 62, 93, 91. TJKA. VK.

¹⁰² Kansiot 7, 30, 32, 33, 63–66. TJKA. VK.

¹⁰³ Kansiot 25, 67, 71, 73–76, 78, 79. TJKA. VK.

johtuivat sotilaan heikosta sielullisesta konstituutiosta.¹⁰⁴ Suomalaispsykiatrien näkemykset pohjautuivat saksalaiseen traditioon, jossa sotilaan trauman takana nähtiin enemmän tai vähemmän taloudellinen motivaatio. Psykiatrit näkivät psyykkisesti vammautuneille veteraaneille maksettavat korvaukset haitallisena sekä kansantaloudelle että veteraanien tervehtymiselle.¹⁰⁵

Valtion tapaturmaviraston sotilaan itsemurhasta tekemä kielteinen korvauspäätös huhtikuulta 1944. - This compensation application made by a family member of a soldier who committed suicide was not approved.

¹⁰⁴ Kivimäki 2006b, 53–54.

¹⁰⁵ Kivimäki 2006a, 236–237.

Saksalaista sotapsykiatrian traditiota levitti Suomeen tapaturmatoimiston asiantuntijalääkärinä toiminut Martti Kaila.¹⁰⁶ Tradition kannattamisesta huolimatta hän katsoi esimerkiksi joulukuussa 1942 vakuutusneuvostolle kirjoittamassaan lausunnossa, että tapaturmatoimisto tulkitsi sotatapaturmalakeja väärin ja että itsemurhaa ei voitu rinnastaa laissa mainittuun tahallaan aiheutettuun ruumiinvammaan. Itsemurha oli Kailan mielestä osoitus harkinnan puutteesta eikä sillä hänen mukaansa tavoiteltu erilaisia etuja, kuten jotkut itseään tahallaan vahingoittaneet tekivät.¹⁰⁷ Kenties juuri Kailan lausunnon myötä tapaturmatoimisto alkoi myöhemmin viitata päätöksissään itsensä surmanneen mielentilaan tahallaan aiheutetun kuoleman sijaan.

Kailan mielestä itsemurha tuli korvata, ellei voitu todeta, että muu kuin rintamarasitus tai -järkytys oli johtanut itsensä surmanneen sairaalloiseen tilaan. Tällä tavoin oli Kailan mukaan ratkaistu Saksassa ensimmäisen maailmansodan itsemurhatapaukset, vaikka sielläkin itsensä tahalliseen vahingoittamiseen suhtauduttiin yhtä epävästi kuin Suomessa. Muualla kuin rintamalla tapahtuneita itsemurhia ei Kailan mielestä pitänyt korvata, ellei voitu todistaa, että itsensä surmanneen mielentila oli syntynyt rintamaelämysten seurauksena.¹⁰⁸

Tapaturmatoimiston kielteistä korvauskäytäntöä ei voida perustella suoraan suomalaisen sotapsykiatrian paradigmoilla. Jäljelle jäävät taloudelliset syyt, jotka näyttävät tarjoavan pitävemmän selityksen itsemurhista tehtyjen korvaushakemusten hylkäämiseen. Taloudellisesti tiukassa tilanteessa eläkkeitä ei luultavasti haluttu maksaa kuin niille, joille lainsäädäntö ne yksiselitteisesti oikeutti.

Vasta 1970-luvulla psyykkisten vammojen korvaamiseen alettiin Suomessa suhtautua jossain määrin väljemmin. Tapaturmatoimiston kanta sodan seurauksena syntyneisiin pitkäaikaisiin psyykkisiin vammoihin pysyi kuitenkin kriittisenä vielä 1990-luvulle asti, eikä niiden perusteella edelleenkään juuri makseta veteraaneille korvauksia.¹⁰⁹

Kielteisiin korvauspäätöksiin johtaneet itsemurhat

Itsemurhista tehdyt korvaushakemukset hylättiin useimmiten itse aiheutetun kuoleman perusteella. Moni tällainen ”itse aiheutettu kuolema” oli tehty kuolemasta laadittujen selvitysten mukaan mielenhäiriössä.¹¹⁰ Useimpien

---

¹⁰⁶ Kivimäki 2006a, 237.

¹⁰⁷ Martti Kaila vakuutusneuvostolle 21.12.1942. Korvausasiantuntija Marja-Liisa Pitkäsén virka-arkisto. VK.

¹⁰⁸ Martti Kaila vakuutusneuvostolle 21.12.1942. Korvausasiantuntija Marja-Liisa Pitkäsén virka-arkisto. VK.

¹⁰⁹ Kivimäki 2006b, 65–66.

¹¹⁰ Kansiot 13, 20, 27, 29, 48, 81, 85, 87, 89. TJKK. VAK

mielenhäiriön nähtiin aiheutuneen sotapalveluksesta.¹¹¹ Esimerkiksi vuonna 1942 itsensä ampunut luutnantti oli tämän alaisen mukaan kärsinyt ennen kuolemaansa hermostuneisuudesta, joka oli seurannut talvisodasta saadusta vammasta:

Samana sunnuntaina kuin ampumistapaus sattui, olin luutn. – – kanssa aamulla uimassa ja tämän hän kertoi viimeksi, kuten niin monesti ennenkin, olevansa huonossa ja hermostuneessa kunnossa, jonka sanoi johtuvan talvisodan haavoittumisesta. Vielä tahtoisin mainita, että usein taistelujen aikana, m.m. Syvärin voimalaitoksella, ollessani hänen taistelu lähettinään huomasi, että hänen hermostonsa ei kestänyt äärimmäisen kovia rasituksia.

Luutnantin haavoittuminen ja sen seuraukset olivat tuttuja muillekin joukkuetovereille: ”Kuulusteltava oli aikaisemminkin huomannut [vainajassa] alakuloisuutta ja oli hän joskus taisteluiden aikana sanonut, ettei hän kestä tätä sotaa vaan tulee hulluksi.” Niin ikään toinen kuulusteltava todisti, etteivät luutnantit hermot olleet sietäneet sotaa: ”[Vainaja], joka oli talvisodassa haavoittunut vaikeasti, oli usein puhunut kuulusteltavalle, etteivät hänen hermonsä haavoittumisen johdosta kestä sotaa.” Näistä todistuksista huolimatta tapaturmatoimisto piti luutnantin kuolemaa tahallaan aiheutettuna ja eväsi lesken korvaushakemuksen.¹¹²

Jatkosodan lopulta alkaen omaisten korvaushakemukset hylättiin ensi sijassa siksi, ettei itsensä surmanneen mielentilan katsottu johtuneen sotapalveluksesta tai sen erikoisista olosuhteista. Erikoiseksi olosuhteeksi ei muun muassa katsottu kranaattitulta, jonka takia eräs alikersantti ampui itsensä lokakuussa 1944. Alikersantti oli ennen kuolemaansa vihjannut joukkuetoverilleen mieluummin surmaavansa itsensä kuin joutuvansa keskitykseen: ”Aikaisemmin alik. – – oli kertojalle maininnut, ettei hän kestä enää kranaattikeskityksiä ja oli vihjannut ennen ampuvansa itsensä kuin joutua tykistötuleen. Viimepäivinä oli alik. – – käyttäytynyt usein epänormaalisti kertojan mielestä.” Komppanian päällikön mielestä alikersantti ampui itsensä sotaväsymyksen takia:

– – alik. – – palveli alaisenani vajaan kuukauden ajan ja oli hänen käytöksensä sotilaallista ja suoritti hän rauhallisen vaiheen aikana palvelustehtävänsä moitteettomasti. Nykyisen taisteluvaiheen aikana muuttui hänen käyttäytymisensä omituiseksi ja oli hän joukkueen

¹¹¹ Kansiot 13, 20, 29, 48, 81, 89 ja 87. TJKA. VK.

¹¹² Kansio 87. TJKA. VK.

johtajalleen kertonut kranaattikauhustaan. Katson alik. – – ampuneen itsensä sotaväsymyksen aiheuttamassa mielenhäiriötilassa. Tietojeni mukaan ei hänen siviiliasiansa ole voineet vaikuttaa k.o. itsemurhaan.

Alikersantin isän tekemä korvaushakemus kuitenkin hylättiin, koska kranaattikauhua ei katsottu sotapalveluksen erikoiseksi olosuhteeksi.¹¹³

Sodan erikoisiin olosuhteisiin ja sotilaan mielentilaan viitattiin jo joissakin ennen jatkosodan loppua tehdyissä hylkäyspäätöksissä. Vuonna 1942 tämän nojalla hylättiin muun muassa erään toipumislomalla hirttäytyneen sotamiehen lesken korvaushakemus. Sotamies oli komppanian päällikön mukaan jo keskitysmarssivaiheen aikana ollut jonkin verran synkkämielinen, joka ”sitten kovaan taisteluun ja kranaattituleen jouduttuaan on lisääntynyt siinä määrin, että hänet on täytynyt evakuoida KS:aan [kenttäsaairaalaan].” Kotiin tullessaan sotamies oli tämän isän mukaan ollut ”täydellisesti sekaisin” eikä esimerkiksi ollut tunnistanut äitiään. Mies oli viety hoitoon paikkakunnan sairaalaan, mutta kun hänet oli sieltä poistettu ”parempana”, oli tämä samana päivänä hirttäytynyt.¹¹⁴ Tämän sotamiehen tapauksessa mielenhäiriö oli hyvin selvä, eikä 1940-luvun ensimmäisten vuosien tavanomaista hylkäysperustetta, ”itse aiheutettua kuolemaa”, katsottu sopivaksi.

Itsemurhien korvauskysymyksissä tapaturmaviraston lääkäriasiantuntijoiden lausunnoilla oli keskeinen merkitys. Joissakin päätöksissä korvauksia puoltavaa lääkärinlausuntoa ei kuitenkaan huomioitu.¹¹⁵ Esimerkiksi psykiatri Martti Kaila katsoi heinäkuussa 1941 itsensä ampuneen sotamiehen kuoleman oikeuttavan korvauksiin. Sotamies oli alun perin kutsuttu palvelukseen talvisotaan, jossa tämä oli joulukuussa 1939 joutunut sairaalahoitoon rintamalla ilmenneen, ”sielusyntyisen masennustilaksi todetun hermosairauden takia”. Sotamiehen toivuttua tästä oli hänet toukokuussa 1940 lomautettu toistaiseksi. Hänet kutsuttiin uudelleen palvelukseen jatkosotaan kesäkuun lopulla 1941, jonka jälkeen hän surmasi itsensä heinäkuun alussa 1941. Hakemuksen käsitellyt virkailija kuitenkin eväsi hakemuksen, eikä sotamiehen leskelle myönnetty viranomais­tukea.¹¹⁶

Myös eräs toinen Kailan puoltama korvaushakemus hylättiin. Siinä maaliskuussa 1940 lomalle tullut sotamies oli kotonaan ampunut itsensä ja pienen poikansa. Kuulustelupöytäkirjan mukaan sotamies oli rintamalta palattuaan ollut ”mielenvikaisessa” tilassa. Joukkuetovereiden lausuntojen mukaan sotamies oli ollut ennen lomalle lähtöään puheiltaan ja käytökseltään sekopäinen sekä kärsinyt

---

¹¹³ Kansio 66. TJKA. VK.

¹¹⁴ Kansio 21. TJKA. VK.

¹¹⁵ Kansiot 6, 20, 85. TJKA. VK.

¹¹⁶ Kansio 20. TJKA. VK.

hermostuneisuudesta ja unettomuudesta. Kaila arvioi, että syy-yhteys sotapalvelukseen oli olemassa:

Lienee korvattava. – – osoittanut samana päivänä, jolloin tuli lomalle mielenhäiriön merkkejä. Näin jälkeempäin on mahdotonta ottaa selvää, mistä kaikista seikoista – -:n mielenhäiriö on voinut johtua. Hän on kuitenkin ollut koko sodan aikana mukana palvelustehtävissä ja toverien kertoman mukaan ennen lomalle tuloaan hermostunut ja uneton. Täytyy pitää todennäköisenä, että syy-yhteys sotapalveluksen kanssa on olemassa.

Lopulta syy-yhteyttä ei kuitenkaan katsottu olleen, ja sotamiehen vaimon ja vanhempien korvaushakemus hylättiin.¹¹⁷

Kailan antamat puollot itsemurhien korvaamisesta vahvistavat käsitystä siitä, ettei sotapsykiatrien suhtautuminen sodassa saatuihin psyykkisiin vammoihin ollut täysin torjuva. Vaikka juuri Kaila oli ennen sotaa laatimissaan sotapsykiatriaa käsittelevissä kirjoituksissaan tyrmännyt mahdollisuuden syy-yhteydestä sotilaan neuroosin ja sotatapahtuman välillä, näyttää hän kuitenkin joissakin korvauskysymyksissä tunnustaneen tämän mahdollisuuden.¹¹⁸ Syynä itsemurhien kielteisiin korvauspäätöksiin eivät niinkään olleet asiantuntijalääkäreiden lausunnot, vaan tapaturmatoimiston esittelijän tekemät päivastaiset ratkaisut.

Oikeusasteiden näkökannat

Omaisat saattoivat valittaa tapaturmatoimiston päätöksistä vakuutusoikeuteen 30 päivän kuluessa päätöksen saamisesta ja edelleen korkeimpaan oikeuteen 60 päivän kuluessa vakuutusoikeuden ratkaisusta.¹¹⁹ Otoksen 88 tapauksen perusteella itsensä surmanneiden sotilaiden omaiset valittivat hylätyistä hakemuksista selvästi useammin vakuutus- kuin korkeimpaan oikeuteen. Vakuutusoikeuteen valitettiin otoksen 28 päätöksestä¹²⁰ ja korkeimpaan oikeuteen neljästä päätöksestä¹²¹. Siinä missä vakuutusoikeus päätti pyörtää tapaturmatoimiston päätöksen vain yhdessä tapauksessa¹²², hyväksyi korkein oikeus omaisten valituksista kolme¹²³.

---

¹¹⁷ Kansio 6. TJKA. VK.

¹¹⁸ Kivimäki 2006a, 236–239, 242, 250.

¹¹⁹ Kriikku 1996, 32.

¹²⁰ Kansiot 17, 18, 19, 20, 21, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 36, 37, 44, 47, 50, 51, 62, 63, 64, 65, 74, 76, 81, 87, 89. TJKA. VK.

¹²¹ Kansiot 21, 29, 91, 89. TJKA. VK.

¹²² Kansio 47. TJKA. VK.

¹²³ Kansiot 21, 29, 89. TJKA. VK.

Lähtöy. läh. kirj. 1716/12/10

8.5.43.

Valtion tapaturmatoimisto.

Vakinko No 1

Nimi: _____ synt. _____

Ammattilainaus: 19 _____ Katsokorttilaus: 19 _____

Ruokailu- tai sotilaskokous: _____ 19 _____

Sotilas- tai majakka-asia: *Alkua* Tapahtuma: _____

1. korvauskohta. Päättökäsittely tai eläkönsäilytyksiä: _____

Yhteensä: _____

Yhteensä tai majakka-asia ja sen ositt. tai majakka-asia: _____

Viikko ja kuu: _____

Asiakirjoista puuttuu korvauskäsittely, vakuutus, lääkinnöllinen, osittainkorvaus, vapaus tai sotilaskokous, tutkimusraportti, lääkärinlausunto (vapaus päätöksen).

Pyyntö kirjasto: _____

Pyyntö siirtämiseksi: _____

Kuulutusluokka	Toimintatila	Kassa nro	Talvikuukausi
<i>10.5.43.</i> Kuulutusluokka: _____ Kuulutus: _____ Korvauskäsittely vapaus tai sotilaskokous: <i>Alkua</i>	Korvauskohta: _____ <i>Korvaus 4/10/43 p.m.</i> <i>Jätty. Oulun shp. lle 24/5/43</i>		<i>82.5.43</i>
<i>Maan 27.</i>	<i>Läsnäolo 18.11.42</i> <i>2/10-42 päiv. lähetetty</i> <i>N:o 11299 joiden</i> <i>8/10-42 p.m.</i> <i>7/11/42 p.m.</i> <i>Alk.</i>		<i>21.11.43</i>
	<i>V.O. Ohj. 926.</i>		<i>24.8.44</i>

V. T. n:o 54, s. 11, 41, 15,000 8130

Korvausasiakirjakansioon merkittiin korvauskäsittelyn vaiheet. Kansioista selviää, että itsensä surmanneen alokkaan omainen valitti tapaturmatoimiston kielteisestä päätöksestä vakuutusoikeyteen, joka kuitenkin hylkäsi valituksen. - Another non-approved application with marks showing the various administrative procedures.

Vakuutusosoikeuden kielteistä suhtautumista itsemurhista tehtyihin valituksiin selittää tapaturmatoimiston rooli päätösprosessissa. Käytäntönä oli, että vakuutusosoikeus pyysi tapaturmatoimiston kantaa valitukseen.¹²⁴ Koska tapaturmatoimisto oli jo alun perin hakemuksen hylännyt, pysyi se kannassaan myös lausunnossaan. Tätä lausuntoa vakuutusosoikeus myös lähtökohtaisesti noudatti eikä se nähnyt syytä kumota tapaturmatoimiston päätöstä yhtä valitusta lukuun ottamatta.

Toisin kuin tapaturmatoimisto ja vakuutusosoikeus, korkein oikeus katsoi henkisistä vammoista seuranneiden itsemurhien oikeuttavan omaisille maksettaviin korvauksiin. Korkeimman oikeuden kanta perustui kahdessa sen puoltamassa korvauskysymyksessä lääkintöhallituksen lausuntoon.

Kaikissa kolmessa korkeimman oikeuden puoltamissa valituksissa itsensä surmanneilla sotilailta oli todettu mielenhäiriö. Korkein oikeus päätyi siihen tulokseen, että sotilaiden mielenhäiriöt olivat sotapalveluksen aiheuttamia.¹²⁵

Otoksesta ilmenevä valitusosoikeuksien toiminta itsemurhien korvauskysymyksissä – vakuutusosoikeuden hylkäävä ja korkeimman oikeuden hyväksyvä käytäntö – vastaa aiemman tutkimuksen tuloksia. Hylättyjä eläkehakemuksia sotalaskien avustamista käsittelevässä pro gradu -tutkielmassaan tarkastellut Anna-Maria Kriikku toteaa, että itsemurhien ja myös muiden kuolinsyiden korvauskysymyksissä vakuutusosoikeus suhtautui kuolemista tehtyihin valituksiin kielteisesti, kun taas korkein oikeus hyväksyi omaisten valitukset.¹²⁶

Niin ikään Voitto Ahonen nostaa tapaturmatoimiston historiikissa esille talvisodan aikaisen itsemurhan korvauskysymyksen, jossa leski sai itselleen ja lapsilleen eläkkeen vasta vedottuaan korkeimpaan oikeuteen.¹²⁷ Korkeimman oikeuden suhtautuminen itsemurhien korvaamiseen erosi siis selvästi tapaturmatoimiston ja vakuutusosoikeuden näkemyksistä. Korkein oikeus näyttää lähestyneen korvauskysymyksiä ennen kaikkea yksilön kannalta, kun taas tapaturmatoimiston ja vakuutusosoikeuden korvauskäytännössä korostuivat kansantaloudelliset edut.

Ylimääräisen eläkkeen vähäinen merkitys

Korvauksitta jääneillä omaisilla oli vuodesta 1944 lähtien mahdollisuus hakea ylimääräistä eläkettä puolustusministeriöltä. Vuonna 1949 eläkkeen myöntäminen siirtyi sosiaaliministeriölle, kun valtioneuvosto päätti toteuttaa sotaläkekomitean mietinnön. Päätöksen myötä ylimääräisen eläkkeen piiriin kuuluneet määriteltiin aiempaa tarkemmin, ja heihin luettiin myös itsensä surmanneiden omaiset.¹²⁸

---

¹²⁴ Ks. esim. kansio 17. TJKK. VK.

¹²⁵ Kansiot 21, 29, 89. TJKK. VK.

¹²⁶ Kriikku 1996, 34–36.

¹²⁷ Ahonen 1994, 123.

¹²⁸ Valtioneuvoston pöytäkirja. 3.3.1949. Valtioneuvoston kirjaajankonttorin arkisto. KA.

Vaikka itsemurhan tehneiden omaiset olisivat saattaneet saada ylimääräisen eläkkeen huoltoeläkettä huomattavasti helpommin, haki sitä otoksen omaisista ainoastaan neljä sotilaan puolisoa lapsineen.¹²⁹ Syynä vähäiseen hakijamäärään on voinut olla omaisten tietämättömyys, mitä edesauttoi se, ettei viranomaisilla ollut velvollisuutta tiedottaa erilaisista etuisuuksista.¹³⁰ Hakijamäärää saattoi verottaa myös vaatimus erillisestä hakemuksesta eläkettä anottaessa.¹³¹ Tapaturmatoimisto olisi myös itse saattanut ehdottaa puolustusministeriölle eläkkeen saajia, mutta ainakaan tutkituista hylätyn huoltoeläkepäättöksen saajista ei sitä ehdotettu kenellekään.¹³²

Vaikka itsensä surmanneiden omaiset huoltoeläkkeen ulkopuolelle rajautuneina kuuluivat ylimääräisen eläkkeen kohderyhmään, ei sen myöntäminen ollut itsestään selvää. Neljästä sitä hakeneesta sotaleskiperheestä sen sai vain yksi perhe.¹³³ Syynä kielteisiin eläkepäättöksiin oli ensinnäkin se, että perusteet ylimääräisen eläkkeen myöntämiselle olivat vuoteen 1949 asti samat kuin huoltoeläkkeessä. Tärkeimpänä edellytyksenä oli, että kuolema oli syy-yhteydessä sotapalvelukseen. Myös ylimääräisen eläkkeen maksuun varatut pienet määrärahat rajoittivat korvausten myöntämistä. Ylimääräisen eläkkeen kokonaismerkityksen vähäisyyttä todistaa se, että vuonna 1990 ylimääräisiä eläkkeitä oli maksussa ainoastaan 37 kappaletta.¹³⁴

Menetyksen seuraus: taloudellisen turvan katoaminen

Sotilaan itsemurha merkitsi hänen läheisilleen paitsi perheenjäsenen menetystä myös taloudellisen turvan katoamista. Lesket joutuivat ottamaan yksin vastuun perheen toimeentulosta ja lasten tulevaisuudesta. Vanhemmille lapsen poismeno tarkoitti vanhuudenturvan häviämistä. Perheenjäsenen kuoleman taloudelliset seuraukset näkyvät läheisten tapaturmatoimistolle lähettämässä kirjeissä ja todistuksissa. Kokonaisvaltaista tietoa omaisten toimeentulosta ne eivät kuitenkaan tarjoa, koska huoltoeläkettä myönnettiin leskille ja orvoille heidän ansioistaan riippumatta. Ainoastaan muiden hakijoiden kuten vanhempien tuli liittää hakemukseen selvitys toimeentulostaan. Rajoituksista huolimatta korvausasiakirjat valaisevat perheen elättäjän kuoleman vaikutuksia ja perheiden taloudellisia realiteetteja sodassa ja sen jälkeen.

Ankarimmin perheen elättäjän poismeno iski lapsiperheiden talouteen. Kotiäitiys oli tavallista, ja monille perheille sotakuukausipalkka oli ainoa tulonlähde.¹³⁵ Itsensä surmanneiden sotilaiden läheisille sotakuukausipalkan maksu lakkasi

¹²⁹ Kansiot 44, 46, 60, 91. TJKA. VK.

¹³⁰ Näre 2007, 152.

¹³¹ Valtiopäivät 1947, Liitteet X, 23 Toivomusaloite N:o 284.

¹³² Laki sotatapaturmalain muuttamisesta. Suomen Asetuskokoelma 553/1944, § 43.

¹³³ Kansio 44. TJKA. VK.

¹³⁴ Kriikku 1996, 31. Esim. vuonna 1986 huoltoeläkettä sai hieman yli 21 000 leskeä ja vajaa 600 sotaorpoa. Salmi 1986, 130.

¹³⁵ Salmi 1986, 112.

poikkeuksellisesti heti sotilaan kuolemaan, koska sotilaan menehtymistä jouduttiin tutkimaan.¹³⁶ Palkanmaksun loppuminen ajoi monet yksinhuoltajaperheet taloudellisiin vaikeuksiin.

Syyskuussa 1941 leskeksi jäänyt, 28-vuotias raskaana ollut yhden lapsen äiti kirjoitti tapaturmatoimistolle vaikeasta tilanteestaan lokakuussa 1941: ”Olen aivan varaton enkä pysty ansiotyöhön sillä ototan lasta. Niin ilmoittakaa tulenko saamaan vielä sotakuukausi rahaa kun nuo kunnan kanslia ei aijo maksaa enää ja tulenko saamaan Tapaturmatoimistolta.”¹³⁷ Vaikka äidit olisivat käyneet töissä, ei heidän palkkansa välttämättä riittänyt kattamaan perheen kaikkia kuluja. Ylimääräistä eläkettä vuonna 1948 hakenut leski kertoi olevansa erittäin vaikeassa asemassa, koska hänen konttoristin palkkansa ei riittänyt kaksilapsisen perheen elättämiseen.¹³⁸

Sotakuukausipalkan maksun loppuminen tarkoitti sitä, että tapaturmatoimiston eläkeratkaisulle ladattiin entistä suurempi painoarvo. Ongelmana oli, että omaiset joutuivat odottamaan tapaturmatoimiston päätöksiä vähintään kuukausien ajan, sillä korvaushakemusten käsittely oli hidasta suuren hakemustulvan alla. Esimerkiksi jatkosodan sytyttyä tapaturmatoimisto käsitteli vielä talvisodan hakemuksia.¹³⁹ Läheiset tiedustelivatkin aktiivisesti tapaturmatoimistolta eläkeratkaisun etenemistä.¹⁴⁰

Myös korvauspäätöksistä tehtyjen valitusten käsittely oli hidasta. Miehensä ja lapsensa isän syyskuussa 1941 menettänyt leski pyysi vakuutus oikeutta syyskuussa 1943 kiirehtimään asian käsittelyä:

”Koska – – korvausjutun käsittely on odottanut vuoroaan jo miltei vuoden ja minä olen varaton enkä voi pienen lapseni hoitamisen vuoksi olla ansiotyössä, niin pyytäisin mitä kohteliaimmin kiirehtimään mainitun asian käsittelyä mahdollisimman pian.”¹⁴¹

Erään lesken ja tämän kolmen lapsen valitusprosessi kesti eri oikeuksissa yhteensä neljä vuotta. Syyskuussa 1941 miehensä menettänyt leski sai viimein tammikuussa 1944 läpi korkeimmalle oikeudelle tekemänsä valituksen. Oikeuden päätöksen nojalla tapaturmatoimisto päätti maksaa leskelle ja hänen kolmelle lapselleen huoltoeläkettä elokuusta 1944 alkaen, vaikka miehen kuolemasta oli tuolloin kulunut kolme vuotta. Leski ei tyytynyt tähän ratkaisuun vaan vei asian

---

¹³⁶ Kriikku 1996, 19.

¹³⁷ Kansio 7. TJK. VK.

¹³⁸ Kansio 91. TJK. VK.

¹³⁹ Ahonen 1994, 150.

¹⁴⁰ Kansiot 7, 13, 21, 73, 75. TJK. VK.

¹⁴¹ Kansio 21. TJK. VK.

vakuutusoikeuteen. Lopulta vakuutusoikeus myöntyi eläkkeen maksuun huhtikuusta 1942 alkaen.¹⁴²

Monille vanhemmille eläkkeen haku tuli ajankohtaiseksi vasta vuosia lapsen kuoleman jälkeen. Vanhemmat eivät välttämättä olleet enää työkykyisiä, heidän terveytensä oli huonontunut tai he olivat jääneet leskeksi.¹⁴³ Jatkosodan alussa poikansa menettänyt, vuodesta 1949 alkaen työkyvyttömänä ollut 68-vuotias isä kirjoitti valituksessaan vakuutusoikeudelle syyskuussa 1955:

– – [Tapaturmatoimiston] Päätöksessä sanotaan että poikani ei ole huomattavimmin avustanut isäänsä tämä sinänsä on tosi asia mitä siihen aikaan tulee kuin hän oli elossa en ollut silloin minkään avun tarpeessa koska olin itse vielä terve ja työkykyinen – –. – – ei minun tarkoitukseni ollut hakea mitään eläkeavustuksia poikavainajan kuolinpäivästä lähtien vaan tämän kulumassa olevan vuoden alusta alkaen olis pienikin avustus hyvään tarpeeseen koska rahatuloja ei ole muuta liioin kuin kansaneläke – –.

Vakuutusoikeus päätti palauttaa isän korvausasian uudelleen tapaturmatoimiston harkittavaksi. Tällä kertaa päätös oli myönteinen, ja tapaturmatoimisto myönsi isälle 42 200 markan vuotuisen eläkkeen heinäkuusta 1956 lähtien.¹⁴⁴

Valtaosan itsensä surmanneiden sotilaiden omaisista tuli kuitenkin selvitä arjestaan ilman valtion tukea. Miten he ratkaisivat toimeentulonsa läheisen itsemurhan jälkeen? Osalle omaisista ei jäänyt muuta vaihtoehtoa kuin kustantaa elämisensä lainarahalla.¹⁴⁵ Lokakuussa 1941 sotaleskeksi jäänyt perheenäiti kertoi tilanteestaan vuonna 1945:

– – lapsineni olen joutunut välittömän avustuksen tarpeeseen. Niinpä olen elääksemme joutunut ottamaan 10 000 markan lainan, niin kuin oheinen velkakirjajäljennös osoittaa. Mieheni eläessä tulimme toimeen sotakuukausipalkalla, mutta hänen kuolemansa jälkeen olemme joutuneet todella taloudellisiin vaikeuksiin, niin kuin oheisesta – – [kunnan] huoltolautakunnan todistuksesta ilmenee.

---

¹⁴² Kansio 89. TJK. VK.

¹⁴³ Kansiot 21, 66, 84. TJK. VK.

¹⁴⁴ Kansio 21. TJK. VK. Korkein oikeus oli jo vuonna 1944 myöntänyt leskelle oikeuden huoltoeläkkeeseen.

¹⁴⁵ Kansiot 7, 69, 91. TJK. VK.

Kun kaksi lastani ovat vielä kovin nuoria, ja kun itse olen sairaaloinen, – – en ole voinut hankkia toimeentuloamme työlläni. Nyttemin on toinen lapsistani, – –, lisäksi sairastunut.¹⁴⁶

Korvausten epääminen, yksinhuoltajuus ja sairastuminen saattoivat johtaa myös siihen, että leski joutui luopumaan lapsensa huoltajuudesta. Niin kävi miehensä marraskuussa 1943 menettäneelle leskelle, joka kertoi kesäkuussa 1954 antaneensa poikansa veljensä huostaan: ” – – minä olen sairaalloisuuteni takia menettänyt työkykyni ja olen lapsineni jäänyt niin huonoon taloudelliseen asemaan, etten kykene enää edes kustantamaan poikani – – koulutusta, vaan olen ollut pakotettu luovuttamaan hänet veljeni huoltoon – –”.¹⁴⁷

Perheiden kohtalot kertovat, että yhteiskunta ei tarjonnut itsensä surmanneiden sotilaiden omaisille riittävää tukea. Lakisääteinen velvoite tälle olisi kuitenkin ollut, sillä köyhäinholtolakien mukaan kunnan tuli turvata toimeentulo kaikille niille, jotka eivät sitä itse pystyneet hankkimaan. Eritoten lasten elatuksen turvaamista korostettiin.¹⁴⁸

Viitteitä kuntien avusta itsensä surmanneiden läheisille löytyykin korvausasiakirjoista. Esimerkiksi maaliskuussa 1940 itsensä surmanneen sotamiehen vaimon ja vanhempien kunnan huoltolautakunta lähetti huhtikuussa 1941 tapaturmatoimistolle kirjeen, jossa kerrottiin kunnan pian joutuvan avustamaan perhettä, koska eläkepäätöstä ei vielä oltu tehty. Näin luultavasti kävi, koska tapaturmatoimisto hylkäsi läheisten eläkehakemuksen.¹⁴⁹

Köyhäinhoidosta vastanneet kuntien huoltolautakunnat antoivat myös lausuntoja omaisten vähävaraisuudesta.¹⁵⁰ Joissakin lausunnoissa huoltolautakunta esitti tapaturmatoimistolle tai sotaeläkekomitealle eläkkeen maksua.¹⁵¹ Kuntien puollot eläkkeen maksulle ovat ymmärrettäviä, sillä valtion tuen epääminen sai hakijat luultavasti kääntymään huoltolautakunnan puoleen.

Sotilaiden läheisten joutuminen kunnan huollettavaksi oli sotien aikaisessa ja jälkeisessä Suomessa poikkeuksellista. Viranomaiset pyrkivät tietoisesti välttämään kaatuneiden omaisten joutumista köyhäinhoidon piiriin, koska se leimasi läheiset eikä yhdistänyt kansaa yhteistä vihollista vastaan. Viranomaiset eivät halunneet toistaa kansalaissodan virheitä vaan kohdella sotilaiden omaisia ja sodan uhreja tasa-arvoisesti. Sota ei lisännytkaan köyhäinhoidon hakijoita vaan päinvastoin esimerkiksi lastensuojelutoimenpiteet vähenivät.¹⁵² Itsensä surmanneiden sotilaiden

---

¹⁴⁶ Kansio 7. TJK. VK.

¹⁴⁷ Kansio 78. TJK. VK.

¹⁴⁸ Urponen 1994, 179, 196.

¹⁴⁹ Kansio 6. TJK. VK.

¹⁵⁰ Kansiot 2, 6, 13, 69, 75, 91. TJK. VK.

¹⁵¹ Kansio 75, 91. TJK. VK.

¹⁵² Satka 1994, 296.

omaisten jääminen korvausten ulkopuolelle voidaan nähdä tämän strategian epäonnistumisena ja edistyneen heidän leimautumistaan.

Itsemurha omaisten silmin

Aikakauden asenteet itsemurhia kohtaan, sotapsykiatria, korvauslainsäädäntö ja viranomaiskäytännöt muodostivat ne reunaehdot, joiden sisällä läheiset tulkitsivat sotilaan itsemurhaa. Myönteisen eläkeratkaisun kannalta olennaista oli, että sotilas ei ollut surmannut itseään harkiten vaan sotapalveluksesta aiheutuneen mielenhäiriön seurauksena. Eritoten tätä ehtoa läheiset pyrkivät täyttämään tapaturmatoimistolle ja eri oikeusasteille lähetetyissä kirjeissä ja kuolemasta tehdyissä kuulusteluissa. Läheisten tulkinnoissa kuvastuvat myös muut aikakauden itsemurhia koskevat näkemykset.

Omaisten kertomuksia sotilaan itsemurhasta yhdistävät mielenhäiriöön ja sotapalvelukseen viittaaminen.¹⁵³ Monet kertoivat sotilaan hermojen järkkyyneen.¹⁵⁴ Joulukuussa 1943 lomalla hirttäytyneen sotamiehen äiti kertoi, että oli ”– – havainnut koko sodan ajan pojassaan hermostuneisuutta ja arvelee tämän johtuvan sodasta.”¹⁵⁵ Lokakuussa 1944 itsensä ampuneen alikersantin leski totesi tapaturmatoimistolle lähettämässään kirjeessään miehensä itsemurhan pohjimmaisena syynä olleen ”mieheni sotapalveluksen aikana kärsimä hermojärkytys.”¹⁵⁶ Myös maaliskuussa 1940 itsensä ampuneen sotamiehen itsemurha johtui hänen isänsä mielestä ”hermoa kysyvystä vartiopalveluksesta”.¹⁵⁷

Itsemurhaa selitettiin myös yleisimmin mielenhäiriöllä tai mielisairaudella.¹⁵⁸ Heinäkuussa 1942 itsensä ampuneen luutnantin leski katsoi miehensä olleen ”itseltään hengen ottaessaan mielenhäiriössä, jonka alkusyynä oli hänen aikaisempi haavoittumisensa.”¹⁵⁹ Syyskuussa 1941 toipumislomalla hirttäytyneen miehen leski kertoi miehensä tulleen ”sodanrasituksen johdosta mielisairaaksi.”¹⁶⁰ Osa omaisista viittasi yksinomaan sotapalvelukseen: ”– –mieheni itsemurhan on oletettava liittyneen välittömästi sodan rasitukseen ja on ehdottomasti sodan seuraus”, totesi joulukuussa 1941 itsensä ampuneen luutnantin vaimo.¹⁶¹

Omaisat kokivat tärkeäksi todistaa, että sotilaan mielenhäiriö oli alkanut nimenomaan sodassa. Jotkut hankkivat kertomustensa tueksi sotilaan tunteneiden todistuksia hänen terveydestään. Lausuntoja lähetettiin varsinkin valitusten yhteydessä, ja niissä pyrittiin todistamaan, että sotilas oli ennen palvelukseen

---

¹⁵³ Kansiot 6, 7, 21, 44, 48, 52, 73, 78, 81, 87, 91. TJKK. VK.

¹⁵⁴ Kansiot 6, 48, 52, 73, 78, 91. TJKK. VK.

¹⁵⁵ Kansio 48. TJKK. VK.

¹⁵⁶ Kansio 91. TJKK. VK.

¹⁵⁷ Kansio 6. TJKK. VK.

¹⁵⁸ Kansiot 7, 21, 87. TJKK. VK.

¹⁵⁹ Kansio 87. TJKK. VK.

¹⁶⁰ Kansio 21. TJKK. VK.

¹⁶¹ Kansio 27. TJKK. VK.

astumistaan ollut mieleltään terve ja että sairastuminen oli puolestaan tapahtunut palveluksessa.¹⁶²

Jotkut omaiset halusivat hakemuksissaan mainita, ettei sotilaan suvussa ollut esiintynyt mielenterveysongelmia.¹⁶³ Myös tällä haluttiin sulkea pois aiemman mielenhäiriön mahdollisuus. Läheisten maininnat suvun mielenterveyshistoriasta paljastavat käsityksen itsemurhasta perinnöllisenä mielen sairautena. Tämä 1800-luvulta asti periytynyt näkemys ei ollut vielä 1940-luvulla hävinnyt.¹⁶⁴

Omaiset eivät korvaushakemusten perusteella myöntyneet aikakauden sotapsykiatrian diagnoosiperiaatteisiin, vaan toivat oman, yleensä vastakkaisen, näkemyksensä esille. Kirjeillä pyrittiin ensi sijassa myönteiseen eläkeratkaisuun, mutta niillä myös rakennettiin eheää ja luontevaa selitystä läheisen kuolemalle. Kirjeet toimivat siten myös kuoleman käsittelyn välineenä.

Vaiettu vai myönnetty itsemurha?

Itsemurhan perintönä on pidetty perheenjäsenten eristäytymistä ympäristöstään ja jopa toisistaan. Kasvojen menettämistä on pelätty niin paljon, että kuolinsyystä on katsottu parhaaksi vaieta.¹⁶⁵ Aktiivinen korvausten hakeminen sotilaiden itsemurhasta kuitenkin osoittaa, ettei läheisen itsemurha estänyt ottamasta yhteyttä ainakaan viranomaisiin. Eri asia kuitenkin oli, miten läheiset itsemurhasta kertoivat.

Melko harvat hakijat sanoivat hakemuksissaan suoraan sotilaan surmanneen itsensä tai kertoivat itsemurhan tarkan tekotavan.¹⁶⁶ Monen omaisen oli helpompaa mainita sotilaan kuolleen.¹⁶⁷ Läheiset saattoivat myös sanoa sotilaan kuolleen ”sodan uhrina”¹⁶⁸ tai kertoivat hänen ”edesmenneen sodan johdosta”¹⁶⁹. Etenkin isille pojan itsemurhasta kertominen näyttää olleen vaikeaa. Eräs isä kirjoitti hakemuksessaan heinäkuussa 1940 poikansa kuolemansyyn selvenevän tutkintopöytäkirjasta.¹⁷⁰ Vuonna 1955 eläkettä hakenut isä taas viittasi poikansa kuolemaan ”tänä tapauksena”.¹⁷¹ Muutamat eläkkeen hakijat kertoivat sotilaan kaatuneen. Vaikka ainakin suojeluskunnassa tiedettiin sotilaan surmanneen itsensä, saattoi olla, etteivät läheiset saaneet tietää todellista kuolinsyytä.¹⁷² Kuitenkin ainakin yksi näistä ”kaatuneista” sotilaista oli kirjoittanut omaisille

---

¹⁶² Kansiot 21, 81, 87. TJK. VK.

¹⁶³ Kansio 21, 52. TJK. VK.

¹⁶⁴ Colt 1987, 12-13.

¹⁶⁵ Colt 1987, 13-14.

¹⁶⁶ Kansiot 7, 27, 73, 81, 87, 91. TJK. VK.

¹⁶⁷ Kansiot 6, 13, 21, 29, 44, 48, 78. TJK. VK.

¹⁶⁸ Kansio 21. TJK. VK

¹⁶⁹ Kansio 52. TJK. VK

¹⁷⁰ Kansio 6. TJK. VK

¹⁷¹ Kansio 21. TJK. VK

¹⁷² Kansiot 16, 66, 84, 85. TJK. VK

jäähyväiskirjeen, joten luultavasti poikansa kaatumisesta kertonut äiti tiesi todellisen kuolinsyyn.¹⁷³

Itsemurhan salaaminen lapsilta oli melko tavallista.¹⁷⁴ Eräs leski kertoi poikansa vain tietävän, että ”sairaus vei isän sodassa”. Tätä hän perusteli seuraavasti: ”Olen halunnut pojallani olevan eheät muistot isästä ja sodasta, en kerro kylmää totuutta mitä voi sota voi saada aikaan – ”.¹⁷⁵

Vaikka osa omaisista luultavasti halusi salata sotilaan kuolinsyyn, tuli ainakin lisätodistuksia hankkineiden läheisten kertoa avoimesti sotilaan kuolemasta. Eräs leski hankki eri oikeusasteille lähettämiensä valitusten tueksi kymmeniä lausuntoja. Niissä menehtyneen sotilaan asetoverit, joukkueenjohtajat, lääkäri, lapsuudenystävät, työtoverit, naapurit ja jopa kertausharjoitusmääräyksiä kantaneet emännät kertoivat näkemyksensä sotilaan terveydentilasta.¹⁷⁶ Lesken oli todistuksia hankkiessaan pitänyt kertoa avoimesti miehensä kuolinsyystä kymmenille ihmisille, ja luultavasti tieto miehen kohtalosta kulki todistajia pidemmällekkin. Lesken avoin toiminta – itsemurhan julkistaminen ja sen yksityiskohdista kertominen – todistaa, ettei itsemurha ollut häpeä ainakaan niille omaisille, jotka kokivat eläkkeen oikeutetuksi.

”Onko oikeus todella nimensä arvoinen?”

Valtion maksama eläke ei merkinnyt itsensä surmanneiden läheisille yksinomaan taloudellista tukea. Eläke määritti myös heidän asemaansa muihin kaatuneiden omaisiin nähden. Korvausten epääminen tarkoitti, ettei perheitä ja heidän menetystään arvostettu yhtä paljon kuin muita kaatuneiden omaisia.

Monet läheiset toivat kirjeissään esille, että korvausten maksaminen heille oli voimassa olevien lakien mukaista.¹⁷⁷ Perheet olettivat, että lait edellyttäisivät eläkkeen myöntämistä myös heille. Valituksissa vakuutus- tai korkeimmalle oikeudelle esitettiin, että tapaturmatoimiston hylkäyspäätökset olivat lainvastaisia.

Osa omaisista ei tyytynyt vain vetoamaan lainsäädäntöön. Jotkut ottivat esille kokemansa kärsimyksen ja sen arvon. Miehensä joulukuussa 1942 menettänyt leski latasi kirjeessään vakuutusosikeudelle joukon kysymyksiä maaliskuussa 1944:

”Onko oikeus todella nimensä arvoinen? Sulhaseni teki velvollisuutensa, hänhän oli talvisodasta lähtien [sodassa]. Kuinka pitkälle pitää ajaa tätä asiaa että löytyy

---

¹⁷³ Kansio 84. TJKK. VK

¹⁷⁴ Colt 1987, 13.

¹⁷⁵ Kansio 44. TJKK. VK

¹⁷⁶ Kansio 21. TJKK. VK.

¹⁷⁷ Kansiot 6, 7, 21, 27, 66, 78, 87. Otsikon lainaus: kansio 44. TJKK. VK.

oikeus. – – Eikö invaliidi sekä kaatuneiden orpoja arvosteta. Eikä minun orpo poikani ole myös sen arvoinen. Tuleehan hänestäkin joskus isänmaan puolustaja. Eikö valtio ole velvollinen nyt huolehtimaan kun on apu tarpeen ja siinä on oikein oikeus, sillä hän kuoli sotapalveluksessa. – –”

Myöhemmissä kirjeissään leski jatkoi: ” – – Olen saanut kärsiä sodan takia ensin menettäessäni sulhaseni ja yksin huolehtia pojastani – – ilman valtion eläkettä vaikkakin katson, että poikani on samassa asemassa kuin toisetkin sotaorvot. – – Onko lapsen kärsittävä tämä mitä sota on saanut aikaan?¹⁷⁸ Lesken sanat kertovat, että eläkkeen epääminen sai perheen tuntemaan itsensä jonkinlaiseksi ”toisen luokan kansalaiseksi”, jota ei arvostettu niin kuin muita kaatuneiden omaisia. Leskelle eläke ei merkinnyt vain rahallista apua, vaan hänen menetyksensä tunnustamista ja lapsensa näkemistä muiden sotaorpojen veroisena.

Myös muissa kielteisen korvauspäätöksen saaneissa omaisissa heräsi samanlaisia tunteita. Toukokuussa 1942 itsensä ampuneen sotilaan leski ja kahden lapsen äiti kirjoitti vakuutusosikudelle toukokuussa 1943: ” – genom Statens Olycksfalls Byrås utslag fördunklas hans minne och vi efterlevande ställda i särklass. – –”¹⁷⁹ Erottuminen muista sotalleskiperheistä ja kuolleen aviomiehen ja isän muiston himmeneminen olivat leskestä hylkäyspäätöksen välillisiä seurauksia.

Perheidensä huonompaan asemaan viitanneet lesket kuuluivat niihin omaisiin, jotka jaksoivat lähettää viranomaisille kirjeitä toisensa perään ja valittaa asiastaan ylempille tahoille. Epäoikeudenmukaiseksi koettu kohtelu sai läheiset periksi antamattomiksi, mikä myös tuotti tulosta. Korvauksien saaminen olikin usein kiinni omaisten aktiivisuudesta. Tämä tarkoitti kuitenkin jopa vuosikymmenien yhteydenpitoa viranomaisiin ja omien oikeuksien peräämistä.¹⁸⁰ Yhä uudelleen ajankohtaistuva läheisen itsemurha ja sen oma-aloitteinen esille tuominen ei liene ollut läheisille helppoa. Sota ja huoltajan itsemurha olivat omaisten elämässä vähintään taloudellisella tasolla enemmän tai vähemmän läsnä koko heidän loppuikänsä.

Kohtalo omissa käsissä

Suomalaisessa sotahistoriassa ei ole aiemmin nostettu esiin sotilaiden itsemurhia. Ne kuuluvat sodan varjopuoliin, joita ei ole haluttu muistella. Hiljaisuudesta

---

¹⁷⁸ Kansio 44. TJKK. VK.

¹⁷⁹ Kansio 81. TJKK. VK.

¹⁸⁰ Mieheensä joulukuussa 1942 menettäneelle leskelle myönnettiin vuonna 1950 ylimääräinen eläke ja toukokuussa 1942 miehensä menettänyt leski sai vuonna 1967 huoltoeläkkeen uuden hakemuksen myötä. Kansiot 44 ja 81. TJKK. VK.

huolimatta yli 800 itsemurhaa ovat yksi Suomen sotien 1939–1945 ilmentymä, joilla oli vaikutus tuhansien ihmisten elämään.

Sotilaiden itsemurhiin ja heidän perheisiinsä suhtautumisessa näkyy sotaa käyneen maan todellisuus. Kymmeniin tuhansiin sotilaiden kuolemiin ei ollut varauduttu, mikä konkretisoitui sekavina puolustusvoimien ohjeina, monimutkaisena huoltolainsäädäntönä ja vaihtuvina kuolemien korvausperusteina. Kun kysymyksessä oli kuolemista epätavallisin, korostui valmiiden toimintamallien puuttuminen entisestään.

Kuolintavan poikkeavuudesta huolimatta puolustusvoimat päätyi melko nopeasti tasa-arvoiseen suhtautumistapaan. Se ei lopulta tehnyt eroa kaatuneen tai itsensä surmanneen sotilaan välillä. Omaisille tämä tarkoitti oman käden kautta kuolleen läheisen hautaamista muiden sotilaiden rinnalle. Omaisia ei haluttu rankaista sotilaan omaehtoisesta kuolemasta.

Sosiaalituen suhteen läheiset sen sijaan olivat eriarvoisessa asemassa aina vuoteen 1949 asti. Vaikka valtaa pitävät korostivat kaikkien kansalaisten oikeuksia ja turvaa, ja perheiden ahdinko tunnustettiin, ei konkreettisia toimenpiteitä saatu aikaan ennen vuotta 1949. Perheiden aseman parantuessa vuonna 1949 jäivät käytännön vaikutukset marginaalisiksi. Tutkittujen korvaushakemusten perusteella omaiset eivät osanneet hakea heille kohdennettua ylimääräistä eläkettä. Tarvetta taloudelliselle tuelle olisi ollut, sillä samaan aikaan perheet hakivat tapaturmatoimistolta edelleen huoltoeläkkeitä.

Vuoden 1949 lakimuutos antoi kaikille sodassa itsemurhan tehneiden läheisille yksiselitteisen oikeuden viranomaistukeen. Jo ennen tätä korvauksia olisi voitu myöntää, mikäli itsemurhan ja sotapalveluksen välillä nähtiin syy-yhteys. Korvauksista päättänyt Valtion tapaturmatoimisto tulkitsi huoltolakeja kuitenkin valtionaloudelle edullisesti ja teki jopa asiantuntijalääkäreiden lausuntojen vastaisia päätöksiä. Ilmiselvien säästöjen lisäksi saattoi itsemurhien korvaamattomuuteen olla toinenkin syy: eläkkeiden maksu olisi voinut johtaa vaatimukseen veteraanien psyykkisten vammojen korvaamisesta.

Omaisille sotilaan itsemurha merkitsi korvausasiakirjojen perusteella ennen kaikkea taloudellisen aseman huonontumista. Varsinkin yksinhuoltajat saattoivat yhteiskunnan tuen puuttuessa joutua tekemään raskaita ratkaisuja. Vanhempien suuri osuus korvausten hakijoista kertoo sekin suomalaisen sosiaaliturvan olleen vielä lapsenkengissä.

Aineellisen hädän lisäksi läheisten kirjeissä kuvastuvat itsemurhan henkiset seuraukset. Omaehtoisesta kuolemasta oli vaikea puhua, mutta omaiset halusivat tästä huolimatta tuoda esiin oman käsityksensä kuoleman syistä. Melko monet jaksoivat valittaa korvauspäätöksistä, mutta harvat veivät asian aina korkeimpaan oikeuteen, jonka suhtautuminen poikkesi lähes täysin muiden viranomaisten näkemyksistä. Vuosia kestänyt valitusprosessi ja samalla yhä uudelleen

ajankohtaistuva itsemurha on voinut olla syynä siihen, miksi niin harva halusi viedä prosessin loppuun saakka.

Viranomaisten kielteisellä korvauskäytännöllä on voinut olla myös laajempaa vaikutusta suhtautumisessa itsemurhan tehneiden omaisiin. 1940- ja 1950-lukujen Suomessa itsemurha oli tabu, josta haluttiin vaieta. Epätasa-arvoinen kohtelu ei ainakaan hälventänyt läheisten leimautumista.

Itsemurha oli sotilaille itselleen lopullinen ratkaisu, jolla hän otti kohtalonsa omiin käsiinsä. Omaisille jäi kuoleman seurausten kantaminen. Kuolemasta selviytymisessä sotilaiden läheiset olivat omillaan, ja voidaankin sanoa, että itsensä surmanneen tavoin myös läheiset pitivät kohtaloa omissa käsissään.

Fil.maist. Heidi Mustajoki on Kansallisarkiston tiedottaja.

LÄHTEET

Kansallisarkisto (KA)

Kotijoukkojen esikunnan rovastintoinisto 1939–1945

D. Konseptit ja taltioidut

Dc 1 läh sal kirjelmia 1940–1944

C. Kaatuneitten huolto

Päämaja

Kirkollisasiainosasto

731/25 KEK:n tilanneilmoitukset, kuolleiden luettelot, kentältä löydetyt 1.9.42–9.12.44

Sotarovastintoinisto

T21148/XIII,1 Lähetettyjen kirjeiden jäljennökset 1939–40

T21730/13 KEK:n huoltotilanneilmoitukset, ilmoitukset kaatuneista 1941–1942

Sosiaali- ja terveysministeriön II arkisto

Diaarilehdet Aa

Saapuneet diaroidut asiakirjat Ea

Suomen sodissa 1939–1945 menehtyneiden tiedosto

Valtioneuvoston kirjaajankonttorin arkisto

Valtioneuvoston pöytäkirjat Ca

Valtiokonttorin arkisto (VK)

Talvi- ja jatkosodan korvausasiakirjat (TJKA)

Korvausasiantuntija Marja-Liisa Pitkäsen virka-arkisto

Painetut lähteet

Päämajan Käskylehti 1942

Suomen Asetuskokoelma 1938, 1944

Valtiopäivät

Pöytäkirjat 1945

Asiakirjat 1945, 1947

Liitteet 1945, 1947

Lehdistö

Huoltaja 1944

Kirjallisuus

Ahonen, Voitto: Sosiaaliturvaa luomassa. Tapaturmaviraston historia 1917–1992. Tapaturmavirasto: Helsinki 1994.

Bourke, Joanna: ”Uusi sotahistoria”. Suom. Ville Kivimäki. Teoksessa Ihminen sodassa. Suomalaisien kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Toim. Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville. Minerva Kustannus Oy: Helsinki 2006, 21–42.

Colt, George Howe: The History of the Suicide Survivor: The Mark of Cain. Teoksessa Suicide and Its Aftermath. Understanding and Counseling the Survivors. Toim. Dunne, Edward J.; McIntosh, John L. & Dunne-Maxim, Karen. W.W. Norton & Company: New York 1987, 3–18.

Hietanen, Silvo: Sodan luomat sosiaaliset ongelmat. Teoksessa Kansakunta sodassa 2. Vyö kireällä. Opetusministeriö: Helsinki 1990, 321–337.

Jansson, K.: Sotilasvammalain opas. Helsinki 1948.

Juutilainen, Antti: Taistellen torjuntavoittoon. Teoksessa Jatkosodan pikkujättiläinen. Toim. Jari Leskinen & Antti Juutilainen. WSOY: Porvoo 2005, 793–806.

Jääskeläinen, Mauno: Sodanjälkeinen eduskunta (1945–1963). Teoksessa Suomen kansanedustuslaitoksen historia VIII. Toim. Salervo, Olavi et al. Eduskunnan historiakomitea: Helsinki 1980, 135–520.

Kaltakari, Jaakko: Sankarihautaukset ja niiden puheet talvisodan aikana. Käytännöllisen teologian julkaisematon laudaturtutkielma. Helsingin yliopisto, 1977.

Kansanaho, Erkki: Papit sodassa. WSOY: Helsinki 1991.

Kempainen, Ilona: Isänmaan uhrin - sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana. Bibliotheca Historica 102. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2006.

Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville: Johdatus koettuun sotaan. Teoksessa Ihminen sodassa. Suomalaisien kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Minerva: Helsinki 2006, 9–18.

Kirves, Jenni: ”Sota ei ollut elämisen eikä muistamisen arvoista aikaa” – kirjailijat ja traumaattinen sota. Teoksessa Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia. Johnny Kniga: Helsinki 2008, 381–425.

Kivalo, E. & Grönroos, M.: Puolustusvoimissa tapahtuneista itsemurhista. Sotilaslääketieteellinen aikakauslehti 1959/3, 89–100.

Kivimäki, Ville: Psykiatrien paperisota. Suomalaisotilaiden psyykkisten vammojen diagnoosit ja hoito toisen maailmansodan aikana. Historiallinen aikakauskirja 104/3 2006a, 235–252.

Kivimäki, Ville: Sotapsykiatria ja koettu todellisuus. Teoksessa Hulluudesta itsehallintaan. Uuden historian näkökulmia psyykkisiin ilmiöihin ja ammattikäytäntöihin. Psykologian tutkimuksia 25. Joensuun yliopisto: Joensuu 2006b, 52–74.

Kulomaa, Jukka: Käpykaartiin? 1941–1944. Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana. Painatuskeskus: Helsinki 1995.

Kurenmaa, Pekka & Lentilä, Riitta: Sodan tappiot. Teoksessa Jatkosodan pikkujättiläinen. Toim. Jari Leskinen & Antti Juutilainen. WSOY: Porvoo 2005, 1150–1162.

Kriikku, Anna-Maria: Sotaleskien taloudellinen asema ja avustaminen 1940-luvulla. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, 1996.

Markelin, Pasi: Itsemurhat Suomessa vuosina 1936–1965. Tilastokeskus, Tutkimuksia 17. Tilastokeskus: Helsinki 1972.

Näre, Sari: Sotaorpojen mykkä ikävä. Teoksessa Sodassa koettua. Haavoitettu lapsuus. WSOY: Helsinki 2007, 138–169.

Näre, Sari (toim.): Sodassa koettua. Uhrattu nuoruus. WSOY: Helsinki 2008.

Nygård, Toivo: Itsemurha suomalaisessa yhteiskunnassa. *Studia historica jyvaskyläensia* 50. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä 1994.

Ollonqvist, Leo: Sotilasavustukset ja korvaukset. Sotapalveluksessa olevien omaisten avustukset, haavoittuneiden ja sairastuneiden edut sekä sotatapaturma- ja kansaneläkelaeissa sotavainajain omaisille ja sotainvaliideille määrätty edut ja korvaukset. Kotijoukkojen esikunta: Helsinki 1942.

Piirainen, Veikko: Vaivaishoidosta sosiaaliturvaan. Sosiaalihuollon ja sen työntekijäjärjestöjen historiaa Suomen itsenäisyyden ajalta. Sosiaaliturvan laitoksen julkaisuja / Tampereen yliopisto; 4. Hämeenlinna: Karisto, 1974.

Ponteva, Matti: Psykiatriset sairaudet Suomen puolustusvoimissa vv. 1941–1944. Jatkosodan aikana sota- ja kenttäsairaaloissa hoidettujen sotilaspotilaiden epidemiologinen seurantatutkimus. Sotilaslääketieteellinen aikakauslehti 52, 1977/2a, 31–208.

Raitis, Riikka & Haavio-Mannila, Elina: Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa. Toim. WSOY: Porvoo 1993.

Reinikainen, Pirita: ”Kai mulla jokin vika on ollut, kun ovat tänne tuoneet.” 43. Sotasairaalassa hoidetut puolustusvoimien psykiatriset potilaat talvisodan

aikana. Suomen historian kandidaatintutkielma. Joensuun yliopisto, 2009. Työ artikkelin kirjoittajan hallussa.

Saario, Lauri: Kaatuneiden evakuoitokeskusten toiminta talvi- ja jatkosodassa. Sotahistoriallinen aikakauskirja 8/1989, 166–208.

Salmi, Tuula: Kansakunnan lesket. Raportti suomalaisista naisista, jotka menettivät miehensä toisen maailmansodan vuoksi. Tammi: Helsinki 1986.

Satka, Mirja: Sosiaalinen työ peräänkatsojamiehestä hoivayrittäjäksi. Teoksessa Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Sosiaaliturvan Keskusliitto: Helsinki 1994, 261–339.

Soikkanen, Hannu: Eduskunnan toiminta sota-aikana (Valtiopäivät 1939–1944). Teoksessa Suomen kansanedustuslaitoksen historia VIII. Toim. Salervo, Olavi et al. Eduskunnan historiakomitea: Helsinki 1980, 9–132.

Soikkanen, Timo: Talvisodan henki. Teoksessa Talvisodan pikkujättiläinen. Toim. Jari Leskinen & Antti Juutilainen. WSOY: Porvoo 1999, 235–251.

Suonoja, Kyösti: Kansalaisten parhaaksi – yhteistuntoa ja politiikkaa. Sosiaali- ja terveysministeriö 1939–1992. Teoksessa Suuriruhtinaskunnasta hyvinvointivaltioon. Sosiaali- ja terveysministeriö 75 vuotta. Toim. Haatainen, Pekka & Suonoja, Kyösti. Sosiaali- ja terveysministeriö: Helsinki 1992, 323–704.

Tommila, Päiviö: Kunniavelka kaatuneille. Kymmenen vuotta kaatuneitten omaisten huoltoa. Sotaleskien ja kaatuneitten omaisten huolto r.y.: Helsinki 1955.

Urponen, Kyösti: Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon. Teoksessa Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Sosiaaliturvan Keskusliitto: Helsinki 1994, 163–260.

Uusitalo, Tuula: Miten päästä yli mahdottoman? Narratiivinen tutkimus itsemurhamenetyksistä. Acta Universitatis Lapponiensis 105. Lapin yliopisto: Rovaniemi 2006.

Internet

Itsemurhan tehneet iän ja sukupuolen mukaan 1921–2007. Tilastokeskuksen tietokanta. Viitattu 20.9.2009.

http://pxweb2.stat.fi/Dialog/varval.asp?ma=090_ksyyt_tau_109_fi&ti=Itsemurhan+tehneet+i%E4n+ja+sukupuolen+mukaan+1921-2007&path=../Database/StatFin/ter/ksyyt/&lang=3&multilang=fi

Rahanarvonkerroin. Nordea. Viitattu 28.9.2009.

<http://service.nordea.com/nordea-openpages/fi/calculators/moneyValue.action?language=fi>

SUMMARY

Heidi Mustajoki: They took their fate into their own hands. The status of family members of Finnish soldiers who committed suicide in WWII from 1939 to 1960

Suicide among soldiers has not been previously dealt with in Finnish military history. It is part of the dark side of war that people have not wanted to dwell on. Despite this silence, self-inflicted deaths among Finnish soldiers during the Second World War from 1939 to 1945 affected the lives of thousands of people. This article takes a closer look at how the particular manner of death of these soldiers – suicide – affected the social and economic status of their family members. This article also examines how soldiers' families were informed – or not, as the case may be – of the suicides, and how these soldiers were buried.

The main sources used for this article are restricted documents concerning the interactions between bereaved family members and the State Casualty Office (Valtion tapaturmatoimisto). There are also references in the article to the proceedings of the Finnish Parliament (Valtiopäiväasiakirjat), welfare legislation (Huoltolainsäädäntö), and letters dealing with the deaths of Finnish soldiers. This study is based on a statistical analysis of suicides acquired from the National Archive's database of people who died during the Finnish involvement in the Second World War 1939-1945. These results were supplemented with additional data from the medical services of the Finnish Defence Forces.

Suicides among soldiers – from censorship to cenotaphs. An estimated 817 Finnish soldiers died by their own hand during the Second World War. 136 of these deaths occurred during the Winter War, 645 during the Continuation War, and 36 during the Lapland War. The total number of suicides is fairly small, out of a total of 94,000 Finnish deaths, but still, one suicide out of 115 deaths is not an insignificant number. Soldiers who committed suicide form a marginal, but distinctive group among these war deaths.

The average Finnish soldier who committed suicide was unmarried, had no children, and was by profession a worker. He was 29 years old, a private by rank, and came from the area of Uusimaa. These background data match more or less completely the general pattern of suicides in Finland.

There was variation in how family members were informed about the deaths of soldiers who committed suicide. During the Winter War, military chaplains censored mail to their friends and relatives. Thus, when the cause of death was not told, the next of kin often received a nasty surprise when they applied for pensions from the State Casualty Office: the real cause of death was stated in the pension papers. The policies on informing bereaved family members about the cause of death were completely changed during the Continuation War, and an emphasis was placed on informing relatives of the real cause of death.

Most Finnish soldiers were given war hero burials. The most important qualification of a war hero was that he or she had died due to a wound or disease sustained while in the service of the Finnish Defence Forces. There was still ambiguity about whether suicides filled these criteria during the Winter War, but over time, the official stance towards the status of suicides as war heroes became more lenient. In the end, all except those committed of crimes could be buried as war heroes. Judging from announcements made concerning the deaths of soldiers, this procedure was also followed in practice, and thus suicide did not stop soldiers from being buried as war heroes.

The most likely reason for the relaxation of restrictions on war hero burials was the growing number of suicides during the Continuation War. It probably became more and more difficult for the Finnish Defence Forces to deny some of the soldiers the right for burial as war heroes. The suicides' fellow soldiers also felt that they ought to be buried as war heroes.

War hero burial was important for the relatives of the departed. They felt, especially in those cases where the soldier's suicide was thought to have been induced in some way by the war, that the deceased was entitled to burial as a war hero. The relatives of those buried as war heroes also had a privileged position in terms of the state welfare system. Some relatives wanted the suicides to be buried as war heroes as fair compensation for the fact that the war had driven them to kill themselves.

Unlike the next of kin of war heroes, the family members of soldiers who had committed suicide usually had to pay for the burial themselves, because burial subsidies were connected with assistance pensions: if the family was not entitled to an assistance pension, they would also forfeit all other subsidies. The fact that the relatives of almost all suicides were not entitled to burial subsidies placed them in an economically underprivileged position starting with the soldier's funeral and continuing from thereon.

Widows and parents as recipients of aid. According to estimates, every suicide leaves behind at least ten grieving relatives. Thus, we can assume that the suicides among Finnish soldiers affected the lives of at least 8,170 people. The greatest effect was on the soldiers' intimates: wife, children, and parents. At least 262 women were widowed and at least 325 children orphaned by these suicides.

Particularly the widows and parents of the suicides applied for government aid, and those soldiers with families of their own left behind next of kin who were significantly more active in applying for assistance than those of men without partners. There is also a general trend that the relatives of older, better-off, and higher-ranking soldiers applied for aid more than their counterparts. It is likely that they better understood the available public subsidies and funds, and were therefore more persistent in applying for them.

Government aid for the relatives of deceased soldiers. The Finnish welfare system was not prepared for the massive demand created by the war. There was a complicated system in place for providing aid to the next of kin of deceased soldiers. This system evolved as changes were made to correct oversights and problems. The main problems in government aid were only corrected by the end of the 1940s.

The main piece of legislation concerning aid provided to the next of kin of deceased soldiers was the War Casualty Law of 1938, which provided for assistance pensions and burial subsidies. This law was amended in 1948 when the different compensation grades were removed and pensions were increased. The pensions were provided by the State Casualty Office, and municipalities provided a monthly wage to the relatives of dead soldiers while their pension applications were being reviewed. However, this wage was not paid if the circumstances of death of the deceased were being investigated – even in cases where the pension was ultimately granted. Applicants could appeal the decision of the State Casualty Office to the Insurance Court, and from thereon to the Supreme Court.

Even from the very beginning, assistance pensions were not handed out to the relatives of all those who had died during the war. Pension applications were mainly turned down when it was not clear that the death was due to military service. In practice, grounds for rejecting applications were for example sicknesses unrelated to the war, deaths while on leave, suicides, and accidental self-inflicted deaths.

Those families that had not received assistance pensions were able to apply for additional pensions from 1944 onwards. These pensions were granted by the Ministry of Defence. The State Casualty Office would forward proposals to the Ministry of Defence concerning applicants who were not, according to the law, entitled to assistance pensions but who, due to additional information received after the pension decision, ought nevertheless to receive a pension.

The legislation on assistance pensions for the relatives of deceased soldiers was rather ambiguous concerning who exactly was entitled to them. The laws on the assistance pensions and the additional pensions did not, for example, clearly state which kinds of deaths were caused by the war and which were not, and thus the legislation largely left the decision on who was to be given assistance to the State Casualty Office.

The position of the Finnish parliament regarding the families of suicides. After the war there was much discussion in Parliament concerning the relatives of deceased soldiers, and the status of the family members of suicides was also addressed. Kokoomus, the Finnish conservative party, was particularly invested in championing the cause of those who had lost family members in the wars.

Members of Parliament of the Kokoomus Party made request motions in both April 1945 and February 1947 concerning the status of family members of deceased

soldiers. In the motion put forwards in 1945, the MPs called for an addition to the state budget aimed at assisting those families that had lost their main wage earner during the war due to suicide or death while on leave. Additionally, the MPs wanted the government to investigate whether these families were in dire need of assistance. The basis for this assistance was that the MPs felt the suicides to have been caused directly or indirectly by the war. The motion was well received by the Parliament and the government, but nevertheless did not lead to concrete action from the Ministry of Social Affairs.

In the request motion of 1947, the MPs suggested that more people, including the relatives of soldiers who had committed suicide, ought to be granted additional pensions. This request motion was discussed in Parliament in conjunction with the drafting of a new law concerning those who had sustained wounds during the war. The motion was, however, seen as unnecessary, as the status of the relatives was to be addressed by a new committee that had been tasked with ironing out the inconsistencies in how decisions were made on granting additional pensions, in order to come up with a more equitable process.

This committee, operating under the Ministry of Social Affairs, finished its report by June 1948. In this report, the committee members indicated that additional pensions ought to also be given in cases of suicide, even if they could not be proven to have been directly caused by the war. This additional pension was to be of the same amount as that received by the relatives of other deceased soldiers, with the exception that the recipients of the additional pension were not entitled to other subsidies. The government officially approved these additional pensions in March 1949.

This decision by the government, made almost ten years after the beginning of the Winter War, explicitly stated that the next of kin of soldiers who had committed suicide were entitled to state support. However, even though the status of these families had been legally recognized, it did not always mean that they received financial assistance in practice, partly due to the way the State Casualty Office interpreted the legislation both before and after March 1949.

The negative stance of the State Casualty Office on compensations. The State Casualty Office, which was responsible for making decisions concerning compensation, received pension applications from the headquarters of that Civil Guard District which the soldier in question had belonged to. A casualty report concerning the death served as the basis for a compensation application.

The family members of suicides often did not sufficiently understand the process of applying for compensation. Many of them sent additional pension applications to the State Casualty Office after prior ones had been turned down, despite the fact that the Office had no legal obligation to process them.

The person responsible for making compensation decisions at the State Casualty Office was the presenter, a trained lawyer. In addition to the presenter, the Office's

physicians could also influence the decision on whether to compensate or not. The stance of the State Casualty Office on compensating suicides was primarily negative: out of 88 cases, only 2 were approved.

The reasons for turning down pension applications varied throughout the period 1939-1960. In the early 1940s applications were usually turned down due to the deaths being self-inflicted. From 1944 onwards, compensation applications for suicides were increasingly turned down on account of the deceased's mental status, which was judged not to have been caused by military service. After 1945 the decisions tended to explicitly state that the mental state of the soldier in question had not been affected by the particular conditions of military service. By the 1950s, there was a view that the suicides had been due to an abnormal state of mind.

The decisions of the State Casualty Office reflect the attitudes of contemporary military psychiatry. Finnish psychiatrists involved in the war effort basically felt that experiences during the war could not cause long-lasting psychological trauma for a normal soldier. Thus, serious psychological problems were caused by the particularly weak psychological makeup of the soldier in question, and thus not by the war itself. The Finnish school of psychiatry was based on German models where trauma among soldiers was usually associated with financial motives. Thus, psychiatrists felt that compensating psychologically traumatized veterans would be counterproductive both for the national economy and for the psychological recovery of the veterans in question.

Martti Kaila, a consulting physician at the State Casualty Office, was the one who spread the teachings of the German school of military psychiatry to Finland. Despite his academic orientations, he nevertheless felt that the Office was misinterpreting the legislation on compensating relatives of suicides, and that these suicides were not the same thing as the "intentionally self-inflicted wounds" mentioned in the legislation. Kaila felt that the suicides ought to be compensated unless there was clear evidence that war fatigue or combat stress had not caused the abnormal mental state that had led to suicide. Indeed, Kaila suggested that some of the applications from family members ought to receive compensation, but his supporting statements were ignored by the State Casualty Office in its decisions.

Family members of soldiers who had committed suicide were significantly more active in appealing to the Insurance Court rather than to the Supreme Court – however, the stance of the Insurance Court on compensating suicides was only slightly less negative than that of the State Casualty Office. In contrast, the Supreme Court was more willing to compensate suicides, and was also willing to compensate family members for suicides caused by mental trauma.

In 1949 additional pensions were earmarked specifically for the family members of suicides. However, these pensions remained of little significance, as few family members knew about, or applied for them. This could have been caused by a lack of knowledge about the pensions, partly thanks to insufficient information given out by the authorities, who were in fact under no obligation to inform people about

various subsidies. Another contributing factor to the small impact of these pensions was that they were not automatically granted to all applicants.

Consequences of being bereaved: the loss of financial security. A soldier who killed himself not only robbed his relatives of a member of the family, but also of financial security. Widows had to take sole responsibility of the economic survival of the family and the future of their children, whereas parents lost the means to a secure old age.

Unlike the relatives of other deceased soldiers, the family members of suicides stopped receiving monthly wages immediately upon the death of the soldiers as the circumstances surrounding the death were being investigated. These wages were in general due to families with members in military service. This loss of the monthly pay therefore meant that in these cases the pension decisions made by the State Casualty Office were even more important than otherwise. Of course, the problem was that relatives had to wait for these decisions to be processed for at least several months, due to the steady stream of applications at the Office. Indeed, relatives actively contacted the State Casualty Office about how their pension decisions were proceeding.

Judging by applications for compensation, the loss of a family's wage earner had the most adverse affect on the financial situation of families with children: housewifery was common, and for many families the monthly wages from the army were the only source of income. Thus, being denied government subsidies often meant having to rely on loans, and even sometimes having to give up custody of children.

Many parents only really needed the pensions many years after their children had died, after they had lost their ability to work, their health had deteriorated, or they had become widowed: lack of compensation meant a loss of security in old age.

The fact that many families found themselves in dire financial straits indicates that society did not provide enough support for the relatives of soldiers who had committed suicide. Nevertheless, it was legally obliged to do so: according to legislation on providing welfare for the poor and disadvantaged, municipalities were obligated to provide a sufficient income to those who were unable to get by with their own labour. There was a particular emphasis on those who had to care for children. Accordingly, the documentation concerning the compensations indicates that some relatives were receiving aid from municipalities.

In war-time and post-war Finland it was unusual for the relatives of soldiers to end up being cared for through municipal funds. The authorities made a conscious effort to avoid their being cared for through municipal welfare, as this branded them in a negative way and was counter-productive to the war-time project of uniting the nation against a common enemy. Indeed, the war did not bring with it an increase to the number of people applying for welfare: for example the number

of occasions where social services had to take custody of children actually decreased. Thus, the fact that the relatives of the suicides did not receive proper compensations clearly meant that this project had, on their part, failed, and that they had been negatively branded due to being dependent on municipal welfare.

Suicide and compensations from the point of view of family members. Military psychiatry, contemporary attitudes towards suicide, the legislation on compensations, and the institutional policies of the authorities formed the context in which relatives interpreted the act of suicide. The authorities would only grant an assistance pension if the suicide was due to temporary insanity caused by the rigours of service, rather than the result of a conscious choice. Thus, relatives tried to satisfy this condition in their letters to the State Casualty Office and various courts during the investigations related to the deaths. The general skein of ideas typical to that time was also evident in the interpretations of suicide put forth by relatives.

The relatives did not, judging by the applications for pensions, accept the diagnostic principles of the military psychiatry of their time. In contrast, they put forth their own, usually diametrically opposed view. Of course, the main purpose of the letters was to influence the decision on the pensions, but they were also part of a process of constructing a coherent and meaningful explanation of the death of a loved one. Thus, these letters were also a way for relatives to cope with the soldiers' deaths.

It was often difficult for relatives to talk about how the soldiers had died. Relatively few applicants directly stated that the person in question had committed suicide, or wrote about the precise manner in which death had occurred, and thus it was easier for most of them simply to state that the soldier had died.

For the relatives, state-provided pensions were not just a source of financial support: they also determined their status in relation with other families who had lost members during the war. By denying them compensation, the state indicated to the families of suicides that their loss was less important than that of others in the same situation. Many relatives also indicated in their letters that they had a legal right to compensation. Some also went beyond the legislation and pointed out their personal suffering as a factor that should influence the decision.

Those relatives who drew on their unequal position in regards to the law were part of a group of relatives who were persistent enough to send letter after letter to the authorities, and appeal their case to various higher-level courts. These relatives became intractable because they felt that they had been treated unjustly; their tenacity was often ultimately rewarded, as receiving compensation was often a case of the relatives being active enough to demand their rights. This could often mean a decades-long process of contacting various authorities and calling for one's legal rights to be respected. It must not have been easy to have to constantly deal with

the suicide of a loved one; the discomfort was certainly not lessened by the fact that relatives had to exercise considerable initiative in the process. War and the death of the wage earner were present in more or less the entire lives of the relatives, at least on a financial level.

Taking fate into their own hands. The attitude of the authorities towards the suicides and their relatives must be seen in the context of a country at war. No one was prepared for the deaths of tens of thousands of soldiers, which led to confused policies on the part of the Finnish Defence Forces, an overly complicated legislation on compensation and assistance pensions, and inconsistent policies for compensating deaths. Suicide, the most irregular of deaths, only highlighted an existing lack of appropriate operational policies.

Despite the unusual cause of death, the Finnish Defence Forces soon decided to adopt a policy of equal treatment, which did not distinguish between soldiers who had died in battle and those who had taken their own lives. Thus, those who had committed suicide were buried in war hero graves next to other soldiers – the military did not wish to punish family members for the soldier's particular manner of death.

In contrast, these relatives were relatively disadvantaged in terms of the bodies in charge of compensations up until 1949. Despite the fact that the state authorities emphasized the equal rights and entitlement of all citizens to financial security and recognized the difficult situation of these families, they took no concrete actions before 1949. Even then, as the legal status of these families improved after 1949, the practical effects of this shift in policy remained marginal. Looking at applications for compensation, most family members did not realize that they could apply for the additional pensions that had been reserved for them. Meanwhile, they clearly did need financial support, as many families were simultaneously applying for assistance pensions from the State Casualty Office.

The shift in legislation in 1949 gave all the families of those who had committed suicide during the war an explicit right to receive support from the state. It was in theory possible to receive compensation even before this, if there was a causal link between military service and the act of suicide – however, the State Casualty Office, which was in charge of administering the pensions, interpreted the legislation concerning assistance pensions in a tightfisted manner, and even made decisions that were contrary to the statements of consulting physicians. In addition to the clear motive of trying to preserve state funds, there was probably another reason for failing to grant assistance pensions for suicides: granting pensions might have led to demands for compensation for war veterans' psychological traumas.

Judging by the documentation on compensations to families, a soldier's suicide primarily led to a worsened economic situation for family members. Especially single parents were sometimes forced to make, in the absence of support from

society, tough decisions. The fact that so many of those who applied for compensation were elderly parents is also indicative of the undeveloped state of Finnish social welfare at the time.

Besides the material need of family members, their letters also reveal the psychological consequences of suicide. It was not easy to talk about suicides, but the family members nevertheless wanted to present their own interpretations of the reasons for such an act. A relatively large number of family members appealed negative decisions on compensation, but few persevered long enough to appeal to the Supreme Court, which seemed to have a completely different stance on the matter in contrast to other authorities. The fact that the appeal process went on for years and dragged out the emotional pain of losing a family member to suicide may have been the reason why so few saw the judicial process through to its end.

The negative stance of the authorities on compensating these families may have had a wider effect on attitudes towards the family members of soldiers who had committed suicide. In the Finland of the 1940s and 1950s suicide was a taboo, something people did not wish to discuss. By treating the families of suicides in an unequal manner, the state certainly did nothing to lessen this stigma.

For an individual soldier, suicide was the ultimate means by which he could take his fate into his own hands – but it was the family that had to bear the consequences. They had to cope with the aftermath of death on their own, and in a way, like the soldiers themselves, they also took fate into their own hands.

Heidi Mustajoki (M.A). is a public spokesperson at the National Archives of Finland.

Paimion leiriläisten
lumisotaa ja
sovintohetki aselevon
jälkeen. - A snowball
fight and
reconciliation after the
armistice among the
Paimio internees.
Birgitta Joukasen
kokoelma

Kansallisarkiston julkaisemassa kolmannessa artikkelikirjassa huomio kohdistuu sekä sodan-aikaisiin että -jälkeisiin tapahtumiin Suomessa kuten internointeihin, välikohtauksiin, sotilaiden itsemurhiin ja korvausasioihin. Lisäksi painotetaan sodankäynnin luomia sosiaalisia suhteita ja seurauksia sekä muistamisen merkitystä ja tärkeyttä tapahtumien osallistujille ja heidän omaisilleen. Ajallisesti teos kattaa sotavuodet 1939-44 sekä sodan jälkeiset vuosikymmenet. Kansallisarkiston Internoidut-hanke toimi vuosina 2008-09.

This third book of articles from the National Archives of Finland focuses on wartime and postwar events in Finland such as internment, soldier suicides and different compensation issues. Changes in social relations resulting from the wars and the significance and importance of remembering for the participants and those close to them are also emphasized. The articles cover both the war years 1939-44 and the postwar decades.

 KANSALLISARKISTO
KANSALLISARKISTO

ISBN 978-952-0000-00-0

9 789520 000000

